

ISSN 2312-3648

ДОНИШГОҲИ МИЛЛИИ ТОҶИКИСТОН
ТАДЖИКСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ

ИЛМ ВА ФАНОВАРӢ
(*мачаллаи илмӣ*)

СИЛСИЛАИ ИЛМӢОИ ҶОМЕАШИНОСӢ

№2

НАУКА И ИННОВАЦИЯ
(*научный журнал*)

СЕРИЯ ГУМАНИТАРНЫХ НАУК

ДУШАНБЕ: «СИНО»
2014

**ДОНИШГОҲИ МИЛЛИИ ТОҶИКИСТОН
ТАДЖИКСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ**

**МАҶАЛЛАИ ИЛМӢ СОЛИ 2014 ТАЪСИС ЁФТААСТ.
НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ ОСНОВАН В 2014 ГОДУ.**

Ҳайати таҳририя:

Редакционная коллегия:

**Имомов М.С. - гл. редактор, доктор филологических наук, профессор
Сафаров Б.А. – зам. гл. редактора, кандидат юридических наук, доцент
Абдулазизов В. – зам.гл. редактора, кандидат филологических наук, доцент**

Аъзои ҳайати таҳририя:

**Акрамов З.И. - доктор исторических наук, доцент
Амонов Н.К. - кандидат психологических наук, доцент
Гаюров Ш.К. - доктор юридических наук, профессор
Зокиров Г.Н. - доктор политических наук, профессор
Комилов Р. - доктор философских наук, профессор
Назаров Р. - доктор философских наук, доцент
Назаров М.А. - кандидат философских наук, доцент
Насурдинов Э.С. - кандидат юридических наук, доцент
Расулиён К. - кандидат исторических наук, доцент
Раджабов С.М. - кандидат исторических наук, доцент
Самиев Х.Д. - кандидат исторических наук, доцент**

Маҷалла бо забонҳои тоҷикӣ ва русӣ нашр мешавад.
Журнал печатается на таджикском и русском языках.

**Илм ва фановарӣ, 2014
Наука и инновация, 2014**

ТАЪРИХ–ИСТОРИЯ

МУНОСИБАТҲОИ ПОКИСТОН БО КИШВАРҲОИ ҒАРБ ВА ИМА

Т. Турсунов

Донишгоҳи милли Тоҷикистон

Пас аз хотимаи ҷанги ҷаҳонии дуюм дар низоми муносибатҳои байналмилалӣ тағйиротҳои ҷиддӣ ба амал омада, низоми мустамликавӣ хотима ёфт, ки дар натиҷаи он дар харитаи сиёсии ҷаҳон давлатҳои нав падид омад. Яке аз ин давлатҳо Покистон буд, ки дар натиҷаи дар соли 1947 ба ду қисмат тақсим шудани Ҳиндустон ба вучуд омад. Покистони навтаъсис зиддиятҳои дохилиро бартараф намуда, барои пайдо кардани шарикони стратегӣ дар миқёси байналмилалӣ кӯшиш мекард.

Барои Покистон иттифокчии бозътимоди берунӣ ба мисли ИМА аҳамияти муҳим дошт, зеро аз пайдо шудани давлати нав аксар кишварҳои ҳамсоя дар хавф буданд. Муайян кардани сарҳадҳо бо Ҳиндустон ва бо Афғонистон яке аз омилҳои наздикшавии Покистон бо ИМА гардида буд.

Дар ибтидо Покистон кӯшиш намуд, ки бо Англия ҳамкориро ба роҳ монад, зеро таъсири таърихии Англия дар иқтисодиёт ва аппарати давлатии Покистон бештар буд. Аммо дар охири солҳои 40-уми қарни гузашта дар Шарқи Дур, Хитой ва Осиёи Ҷанубӣ таъсири ИМА зиёд шуд. Чуноне маълум аст, Англия пас аз ҷанги дуҷуми ҷаҳон мавқеи молиявӣ-иқтисодии худро аз даст дода, пойбанди иқтисодиёти ИМА шуд ва наметавонист, ки ба Покистон аз ҷиҳати молиявӣ-иқтисодӣ ва ҳарбӣ кӯмак намояд. Англия инчунин намехост, ки мавқеи худро дар Ҳиндустон аз даст диҳад ва мавқеи зиддипокистониро дар Осиёи ҷанубӣ пеша карда буд, ки ин боиси пайдоиши муҳолифати зиддианглисӣ дар байни доираҳои ҳукмрони Покистон гардида буд.

Аз ибтидои солҳои 50-ум Покистон бештар бо ИМА наздик шуд. Соли 1950 сарвазирӣ Покистон Лаёқат Алихон бо сафари давлатӣ аз ИМА دیدан кард, ки рӯ овардани Покистон дар сиёсати хориҷӣ ба Амрико рошанӣ медод. Аммо ИМА ва Покистон мақсадҳои мухталиф доштанд. ИМА мехост Покистонро ба фаъолияти зиддисотсиалистии худ ҳамроҳ кунад. Покистон бошад кӯшиш мекард, ки кӯмаки Амрико дар мубориза зидди Ҳиндустон истифода намояд. Муносибатҳои Покистон ва ИМА аз вазъияти байналмилалӣ вобастагӣ ва ҳислати тактикӣ дошт.

Дар солҳои 50-ум алоқаҳои Покистон бо ИМА ҷоннок шуда, як қатор созишномаҳо ба имзо расиданд. Аз ҷумла, созишнома дар хусуси «Ёрӣ бо мақсади мудофия» соли 1954, ки мувофиқи он Покистон ба блоки СЕНТО, ки кишварҳои Ғарб созмон дода буданд, шомил гардид. Покистон инчунин ба блоки СЕАТО [1с. 20.], низ ворид шуд, кӯмаки ҳарбӣ-иқтисодии ИМА дар ин давра хеле афзуд. Ҳамкориҳои техникӣ низ вусъати тоза пайдо карданд. Дар солҳои 60-70 бошад дар муносибатҳои ИМА ва Покистон тағйиротҳо ба амал омад. Хусусан вақте солҳои 1965 ва 1971 зиддиятҳои ҳарбии миёни Ҳиндустон ва Покистон вусъат ёфт ва Покистон барномаи ядроикуниро пеш гирифт, ИМА расонидани ёрии худро ба Покистон қатъ карда, кам кардани лавозимот аз ҷониби кишварҳои Ғарб ва Фонди байналмилалӣ асбоб ва эмбаргои яроқро амалӣ кард.

Покистон ба мисли пешина ҳамчун аъзои СЕНТО, иттифокчии Хитой ва рақиби сиёсии Ҳиндустон дар сиёсати хориҷии ИМА мавқеи калидӣ дошт. Солҳои 70-ум давраи заифшавии муносибатҳои ИМА бо Покистон дониста мешавад. Ёрии америкой ба Покистон дар ин марҳила маҳдуд карда шуд.

Ҳукумати З.А. Бхутто бо кишварҳои Аврупо, Канада, Австралия муносибатҳоро густариш дод. Махсусан робитаҳои миёни Фаронса ва Покистон дар ҳама самтҳо вусъат ёфта, барои инкишофи сатҳи соҳибкорӣ сабаб шуд. Ҳамкориҳои Покистон ва Фаронса дар соҳаи амалишавии барномаҳои ядрои самарайи хуб ба бор овард. Лоиҳаи ядроии Покистон ва Фаронса норозигии ИМА-ро ба амал оварда, созишномаи покистони-фаронсавӣ соли 1976 дар хусуси сохтмони корхонаи коркарди уран бо фишори ИМА дар соли 1978 бекор карда шуд [2с. 24.].

Новобаста аз он, ки соли 1972 Покистон аз ҳайати Иттифоқи миллатҳои Британияи Кабир баромад, алоқаҳои гуногунҷабҳаи худро бо Англия идома дод.

Покистон алоқаҳои ҳарбии худро низ бо кишварҳои Ғарб идома дод. Аз Англия, ҶФГ, Италия ва Фаронса яроқу аслиҳа харидорӣ мекард.

Аз соли 1979 вақте СССР кӯшунҳои худро ба Афғонистон ворид намуд, Покистон боз бо ИМА наздик шуд. Соли 1980 бо талаби Покистон ИМА ёрии моддии нав расонда, барномаҳои ядроии Покистонро нодида мегирифт, зеро масъалаи мавқеи Покистон дар Афғонистон нисбат ба барномаҳои ядрои бартарият дошт. Покистон аз ин фурсат истифода карда, барномаҳои ядроии худро вусъат дод.

Моҳи сентябри соли 1981 Покистон ва ИМА дар хусуси ёрии ҳарбӣ-иқтисодии ИМА ва Покистон ба миқдори 3,2 млрд доллар созишнома ба имзо расониданд. Дар тамоми давраҳои мувоҳидоти Афғонистон Покистон бо ИМА ҳамфикр ва ҳамкор буд.

Дар баробари ИМА Покистон аз кишварҳои Ғарб ва Фонди байналмилалӣ асбоб кӯмак мегирифт. Вобаста ба вазъияти Афғонистон алоқаҳои Покистон бо Англия дар соҳаи сиёсӣ ва ҳарбӣ густурда инкишоф ёфта, соли 1989 Покистон ба Иттифоқи миллатҳо барқарор карда шуд.

Пас аз баромадани кӯшунҳои СССР аз Афғонистон дар соли 1989 самти афзалиятноки сиёсати ИМА дар Осиёи ҷанубӣ роҳ надодан ба мочарои Ҳинду Покистон буд.

Дар охири солҳои 80-ум муносибатҳои ИМА бо Покистон аз нав тезу тунд шуд. Дар соли 1990 дар асоси «Ислоҳоти Пресслер» ИМА алоқаҳои ҳарбии худро қатъ кард.

Дар ибтидои солҳои 90-ум бо баҳси барномаи ядрои ИМА ёрии худро қатъ кард, соли 1993 санксияи савдои-иқтисодӣ гузаронд. Баъдан алоқаҳои савдоӣ ва ҳарбӣ каме ғаъл шуд, аммо дар соли 1998 пас аз озмоиши яроқҳои ҳаставии Покистон ва табаддулоти ҳарбии соли 1999 санксия аз нав роҳандозӣ шуд [3.с. 55.].

Яке аз вазифаҳои муҳими сиёсати хориҷии ҳукумати П. Мушарраф аз як тараф истеҳсоли яроқи ядроии Покистон ва аз тарафи дигар баровардани Покистон аз муҳосираи байналхалқӣ буд. Аз ин лиҳоз густариш додани муносибатҳо бо Ғарб ва ИМА барои ба мақсад расидан аҳамиятнок буд. Инкишофи барномаҳои ядроии Покистон ва Ҳиндустон барои ИМА як қатор проблемаҳоро пеш гузошт: мумкин буд, ки дар мочарои Ҳинду Покистон яроқи ядрои истифода карда шавад, нақши яроқи ядрои дар минтақаи Осиёи ҷанубӣ ҷӣ гуна хоҳад буд, оё технологияи қоркарди яроқи ядрои ба кишварҳои сеюм, махсусан кишварҳои Шарқи Наздик дода мешавад ва ғайра. ИМА ин масъалаҳоро ҷандин маротиба бо Ҳиндустон ва Покистон мавриди назар қарор дод ва барои ба танзим овардани мочарои Ҳинду Покистон, яъне масъалаи Кашмир дар солҳои 1990 ва 1999 нақши ИМА қалон буд.

Воқеаи муҳими сиёсӣ ин 27 сентябри соли 2002 аъзои ғайридоимии Шӯрои беҳатарии СММ интиҳоб шудани Покистон буд. Сафарҳои мутақобилаи роҳбарони кишварҳои Ғарб ба Покистон ва П. Мушарраф ба ин кишварҳо бештар шуд.

Покистон барои беҳтар кардани муносибатҳо бо кишварҳои Ғарб ва ИМА ҳавасманд буд. Ҳамкорӣ бо ИМА ба Покистон имкон меод, ки аз муҳосираи байналхалқӣ раҳой ёбад ва мавқеи худро дар Афғонистон барқарор наояд. Моҳҳои июн-июли соли 2003 П.Мушарраф аз Англия, Германия, Фаронса ва ИМА дидан кард. Мақсади ин сафарҳо ҳамкорӣ ва боло бурдани мавқеи Покистон дар муносибатҳои байналмилалӣ, инкишофи иқтисодиёти кишвар ва беҳатарӣ буд.

Масъалаи мустаҳкам кардани алоқаҳои савдои-иқтисодӣ мавзӯи асосии гуфтугӯи байни кишварҳо буд. П. Мушарраф аз кишварҳои Ғарб даъват кард, ки ба Покистон кӯмаки моддӣ расонанд ва соҳибқорони Ғарб дар иқтисодиёти Покистон саҳмгузорӣ наоянд.

ИМА ваъда дод, ки ба маблағи 3 млрд доллар барои 5 сол кӯмак менаояд. Як қатор созишномаҳои савдоӣ, инвестиционӣ ҳамкорӣҳои илмӣ-техникӣ ба имзо расонида шуданд. Покистон кӯшиш мекард, ки бо Ғарб дар соҳаи муҳофизат ҳамкорӣҳоро барқарор наояд, то тавонад яроқҳои наватаринро ба Покистон ворид наояд. П. Мушарраф бо ҷунин пешниҳод муроҷиат кард, ки таҳвили (поставка) ҳарбиҳо барқарор кунад ва фармоиши солҳои 80-уми Покистон - қирқунандаи Р-16-ро ба Покистон ворид наояд. Германия қарор дод, ки эҳбарҳои таъминоти ҳарбиҳо бекор кунад. Кишварҳои Ғарб ба мисли пешина партнёрҳои асосии иқтисоди-савдоии Покистон боқӣ монанд.

Ханӯз дар солҳои 90-ум дар рафти ташрифи давлатии президенти Фаронса Ф. Миттеран ба Покистон як қатор созишномаҳои савдой-иқтисодӣ ба имзо расонида шуд. Аз ҷумла, Фаронса ба Покистон 172 млн франк маблағ ҷудо намуд. Дар миёнаи солҳои 90-ум мубодилаи мол миёни Покистон ва Фаронса 1 млрд долларро ташкил медод. Дар солҳои охир ширкатҳои якҷояи покистонӣ-фаронсавӣ дар Қарочӣ ва Исломобод зиёданд. Муҳимтар аз ҳама барои Покистон созишномаи соли 1993 дар хусуси ҳамкорӣҳои илмӣ-техникӣ дар соҳаи истифодаи технологияи ядрӣ дар хоҷагии қишлоқ, тиб ва ҳифзи муҳити зист буд [4с. 58.].

Иттифоқи Покистон ва Фаронса, ки дар Қарочӣ мавҷуд аст, зиёда аз 100 ширкатҳои савдоии Покистонро муттаҳид кардааст ва тариқи он ҳамкорӣҳои савдой-иқтисодии байни ду кишвар сурат мегирад. Кишварҳои Иттиҳоди Аврупо калонтарин воридкунандаи молу маҳсулот ба Покистон маҳсуб мешаванд. Савдои байни Иттиҳоди Аврупо ва Покистон дар соли 2001 750 млн евроро ташкил медод. Молҳои Покистон бештар ба Англия, Германия ва Фаронса интиқол дода мешавад. Содироти Покистон низ дар дасти ин кишварҳост. 34%-и содироти Фаронсаро дар Покистон мошинолот, электроника, таҷҳизоти телекоммуникатсионӣ, 25% маҳсулоти мобайнӣ ва нимтайёр, таҷҳизоти мошинсозӣ ташкил медиҳад. Дар солҳои охир таҷҳизоти саноати хоҷагии қишлоқ аз Фаронса ба Покистон оварда мешавад.

Аз рӯй ҳаҷми сармоя дар саноати Покистон Англия, Германия ва Фаронса мавқеи калидӣ доранд. Дар Покистон зиёда аз 33 ширкатҳои фаронсавӣ мавҷуд аст. Ширкатҳои «Алкател» дар соҳаи таҷҳизоти телекоммуникатсионӣ, «Алстом» - таҷҳизоти электронӣ, «Авентис» лидери аврупоӣ дар соҳаи дорусозӣ, «Данон» - маҳсулоти хурокворӣ дар Покистон фаъолияти инвеститсионӣ доранд.

Дар давоми даҳсолаи охир якҷанд лоиҳаҳои якҷояи саноати нассочӣ, нефтӣ, химиявӣ тарҳрезӣ ва амалӣ карда шуданд. Маблағгузориҳои Фаронса дар иқтисодиёти Покистон тариқи ширкатҳои фаронсавӣ-покистонӣ ва ҳамчунин ширкати Фаронса дар хусусигардониҳои Покистон роҳандозӣ мешаванд.

Ҳамкорӣҳои Покистон ва Фаронса дар соҳаи ҳарбӣ вусъат ёфта, Покистон аз Фаронса киштиҳои зеринӣ, самолётҳо ва дигар лавозимоти ҳарбиро харидорӣ менамояд.

Покистон ва Фаронса дар соҳаҳои фарҳанг, илму техника низ ҳамкорӣҳои босамар доранд. Алоқаҳои илмӣ миёни ин кишварҳо вусъат ёфта, дар байни профессорон ва донишҷӯёни ин ду кишвар гуфтугӯи тамаддунҳо мавҷуд аст. Дар Исломобод, Пешовар ва Лоҳур марказҳои фарҳангии Фаронса мавҷуданд.

Дар солҳои охир мубодилаи мол миёни Покистон ва Фаронса вусъати тоза пайдо кардааст. Дар солҳои 2002-2003 ҳаҷми молҳои содиротии Покистон ба Германия 573 млн евро ва молҳои содиротии Покистон ба Германия бошад 562 млн. евроро ташкил медод. Аз Германия ба Покистон мошинолот, молҳои электронӣ ва химиявӣ оварда мешавад. Аз Покистон ба Германия бошад маҳсулоти нассочӣ, хоҷагии қишлоқ бурда мешавад.

Дар нимаи авали соли 2001 аз Покистон ба Германия ба маблағи 301 млн евро ва аз Германия ба Покистон ба маблағи 220,5 млн. воридоту содирот шудааст. Дар Қарочи бо ширкати якҷанд корхонаҳои покистонӣ форуми Покистон-Германия доир гардид. Соли 2001 ҳукумати Германия 25,6 млн евро барои инкишофи барномаҳои гуногуни ҳамкорӣҳои мутақобила ва лоиҳаҳои инвеститсионӣ дар соҳаи иҷтимоӣ ҷудо намуд. Миёни созишномаҳои байни ин ду кишвар муҳимтар аз ҳама созишнома дар хусуси ҳамкорӣҳои техникӣ мебошад [5 с. 77.].

Дар давоми солҳои 1961 то 2000 Германия барои инкишофи алоқаҳо бо Покистон зиёда аз 5 млн. марка масраф кардааст. Германия ба мисли дигар кишварҳои Аврупо бо сабаби санҷиши яроқҳои ядрӣ солҳои 1998, 1999 бо Покистон муваққатан муносибатҳои худро тағйир дод.

Имрӯз бошад ҳамкорӣҳо дар самти рушд мебошад. Ташрифи П. Мушарраф дар соли 2003 бозгӯи густариши муносибатҳои Покистон бо Германия буда, самти афзалиятноки он соҳаи тиб ва маориф аст. Германия барои инкишофи принципҳои демократия ва ҳимояи ҳуқуқи озодиҳои инсон талош меварзад [6с. 88.].

Покистон ва ҶФГ дар соҳаи фарҳанг, илму техника ҳамкорӣҳои бесобиқа доранд. Дар ин хусус алоқаҳои гуногуни илмӣ ва фарҳангии миёни мутахассисони ин кишварҳо шаҳодат медиҳад. Дар Қарочи як қатор лоиҳаҳо зери эғидам Институти

Гёте роҳандозӣ шудааст. Бо дастгирии бевоситаи сафорати Германия дар Покистон ва ҷамъияти дӯстии Покистон дар Германия дар Лоҳур ва Исломобод барномаҳои гуногуни фарҳангӣ ва илмӣ амалӣ мешавад.

Дар маҷмӯъ ҳамкориҳои Покистон бо Ғарб ва ИМА барои Покистон муҳиманд, зеро мавқеи байналхалқии Покистон мустаҳкам мешавад ва ба инкишофи иқтисодиёти он мусоидат мекунад.

АДАБИЁТ

1. Белокреницкий В.Я. Южная Азия в мировой политике / В.Я. Белокреницкий, В.Н. Москаленко, Т.Л. Шаумян. -М., 2003.
2. Белокреницкий В.Я. История Пакистана. XX век / В.Я. Белокреницкий. -М.: Крафт, 2008.
3. Иенгар П.К. Атомная сделка США и Индии: десять неверных токований/ П.К. Иенгар // atominfo/news/air4586.htm
4. Зубков К. США и Индия готовы сотрудничать в области ядерной энергетики / К. Зубков // Газета. 2006. 3–5 марта.
5. Льюис Г. Без оглядки на богов. Взлет современной Индии / Г. Льюис. -М.: ИРИСЭН, 2010.
6. Мусульманские страны у границ СНГ (Афганистан, Пакистан, Иран и Турция). Современное состояние. История и перспективы. М.: Планета, 2001.

ВЗАИМООТНОШЕНИЯ ПАКИСТАНА С ЗАПАДНОЕВРОПЕЙСКИМИ СТРАНАМИ И США

В статье прослеживается история зарождения и развития взаимоотношений Пакистана с западноевропейскими странами и США. С самого начала своего независимого существования Пакистан столкнулся с нарастающим конфликтом со своим соседом. Комплекс противоречий и проблем в отношениях с соседями оказывал и оказывает постоянное влияние на формирование пакистанским руководством внешнеполитического курса страны.

Ключевые слова: отношение, межгосударственный, Пакистан, Индия, США, Западные страны, международный.

MUTUAL RELATION OF PAKISTAN WITH THE WEST-EUROPEAN COUNTRIES AND USA

In clause are traced a history origin and development mutual relation of Pakistan with West-European by the countries and USA. From the very beginning of the independent existence of Pakistan has confronted (met) with the increasing conflict to the neighbour. The complex of the contradictions and problems in the attitudes (relations) with the neighbour rendered and renders constant influence on formation by the Pakistan management (manual) externally political of a rate of the country.

Key words: the attitude (relation), interstate, Pakistan, India, USA, Western countries, international.

Сведения об авторе: *Т.Х. Турсунов* - кандидат исторических наук, доцент кафедры новой и новейшей истории зарубежных стран ТНУ. Телефон: **934-66-55-81**

НАҚШИ ДОНИШМАНДОНИ ЭРОНИНАЖОД ДАР РУШДИ “БАЙТУЛҲИКМА”

Қаҳҳори Расулиён
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Нахустин муассисаи илмӣ ва фарҳангии тамаддуни исломӣ дар шаҳри Бағдод ба номи “Байтулҳикма” дар пайравӣ ба фарҳангистони Гунди Шопури аҳди Сосониён дар аҳди халифа Ҳорунааррашид (солҳои ҳукмронияш 786-808) бунёд ёфта ва дар давраи ҳукмронии халифа Маъмун (солҳои ҳукмронияш 812-833) ба авҷи шукуфой ва камолот расид. Ин мучтамаи илмӣ дорои китобхонаи ғанӣ, расадхона, маркази таълифу тарҷума, тадрису таълим ва баҳсу мунозира буд. Барои китобхонаи “Байтулҳикма” аз Рум 5 бори шутур китоб ва аз Хуросон сад бори шутур китоб оварда буданд.

Дар таъсис ва рушду нумӯи “Байтулҳикма” хонадони эронитабори Бармакиён нақши муассир дошта, нахустин мудир ва раиси он Саҳл ибни Ҳоруни Форсӣ, нахустин раиси китобхонаи он Саъид ибни Ҳоруни Форсӣ, нахустин раиси расадхонаи “Байтулҳикма” Яҳё ибни Мосавейҳ буданд ва ҳама эрониноҷод. (1.81)

Саҳл ибни Ҳоруни Даштимешонӣ (758-830) дар аҳди хилофоти Маъмун (813-830) сарвари “Байтулҳикма”- ро ба уҳда дошт. Ӯ дар осори Ибни Надин, Ҷоҳиз, Ёкути Ҳамавӣ, Ҳоҷӣ Халифа ба ҳайси дабир, адиб, шоир ва ҳаками мумтоз ситоиш

шудааст. Саҳл ибни Ҳорун муаллифи осоре аз қабили “Саъла ва Афра”, “Паланг ва рӯбоҳ”, “Китобу-л-ғизолайн”, “Шаҷарату-л-ақл”, “Китоби Надуд, Вадуд ва Ладуд”, “Китобу-л-ихвон”, ки дар қолаби қиссаҳо аз забони ҳайвонот ва наботот эҷод шуда, ҳовии панду андарз, масъалаҳои ахлоқӣ аз қабили дӯстӣ, рафоқат, меҳру вафо мебошанд. “Китоб тадбири-л-мулк ва-с-сиёса” ба масъалаҳои одоби кишвардорӣ, сиёсати давлату давлатдорӣ бахшида шудааст. Китобҳои дигари ӯ аз қабили “Адаб Ашк ибни Ашк”, “Вомиқ ва Азро”, “Китоба-л-махзушт ва-л-ҳазалия”, “ал-Масоил” таълифотанд перомуни даврони тоисломии мардумони эронинажод. Саҳл ибни Ҳорун дар китоби “Сират Маъмун” дар пайравӣ аз китобҳои паҳлавии “Сират Ардашер”, “Сират Анушервон”, перомуни шарҳи рӯзгор ва кишвардории ин халифаи аббосӣ изҳори назар кардааст. Аз ошноӣ бо осори ӯ бармеояд, ки ин адиби арабизабони эрониуласт дӯстдор ва тарғибгари ҳикмату ахлоқи Эронзамини тоисломӣ будааст. Ибни Надим Саҳл ибни Ҳоруни Даштимешониро аз шуубиёне номида, ки нисбат ба арабҳо бадбинии шадид доштааст. Асари “Рисолафи-л-бухл”-и вай ин гуфтаҳои Ибни Надимро тасдиқ мекунад.(2.182)

Яке дигар аз сарварони “Байтулҳикма” Салм ӣ Солими Ҳарронӣ буда, вай дар тарҷумаи осори паҳлавӣ ба забони арабӣ хидмати босазое дорад. Салм яке аз донандагони забони ҷунӣ низ буда, осори Батлимусро аз ҷунӣ ба арабӣ тарҷума кардааст. Салми Ҳарронӣ донандаи улуми нучум ва риёзӣ буда, китоби “ал-Маҷастӣ”-ро ба забони арабӣ нақл кардааст.

Дар аҳди халифа Маъмун ду расадхонаи бузург сохта шуд. Яке дар маҳалли Шамосияи Бағдод дар соли 828 ва дувуми соли 831 дар фарози кӯҳи Касиюни наздики шаҳри Димшиқ, ки ҳарду мутааллиқ ба “Байтулҳикма” буданд. [3.186]

Дар маркази илмӣ “Байтулҳикма” донишмандони эронинажод аз қабили мунаҷҷимону риёзидонон Аҳмади Фарғонӣ, Абулвафои Бузачонӣ, Абдулҷалили Сиистонӣ, Аббос ибни Ҷавҳарӣ, Яҳё ибни Мансур(Бизист)-и Марвазӣ, фарзандони ӯ Маъруф ба Бани Мунаҷҷим, писарони Ибни Шокир –Муҳаммад, Аҳмад ва Ҳасан маъруф ба Бани Мӯсо, Муҳаммади Фарғонӣ, Навбахт, писари ӯ Абӯсаҳл Фазл ибни Навбахт, Аҳмад ибни Абдуллои Марвазӣ, Холид ибни Абдулмалики Марврудӣ, Аҳмад ибни Муҳаммади Наҳовандӣ Абӯабдулло Муҳаммад ибни Айсии Моҳонӣ, Саҳл ибни Ҳорун, Абӯмаъшари Балхӣ, Абӯсаҳли Кӯҳӣ ва дигарон машғули таҳқиқ буданд.

Абӯалӣ Яҳё ибни Мансури Марвазӣ,(вафоташ, тахминан 832), ки номи тоисломӣ Бизист буд, дар расадхонаҳои Бағдод ва Димшиқ таҳқиқоти илмӣ анҷом дода, гурӯҳе аз мунаҷҷимон зери роҳбарии ӯ ба муайян намудани андозаи пурраи замин машғул гаштанд. Натоиҷи муҳими илмӣ ӯ ва зердастонаш дар асари машҳури “Зичи мумтаҳани Маъмунӣ” гирдоварӣ шудааст.

Аҳмади Фарғонӣ (ваф.861) дар ҳамдастӣ бо писарони Ибни Шокир-Муҳаммад, Аҳмад ва Ҳасан бо дастури халифа Маъмун тӯли умумии бурриши қутри заминро бо роҳи механикӣ дар саҳрои Санҷар бо устурлоб муайян намуда, қутри заминро дар ҳудуди 8 ҳазор фарсах (фарсах ва ё фарсанг тахминан баробар ба 6 километр) муайян намудааст. Абулаббос Аҳмад ибни Муҳаммад ибни Касири Фарғонӣ дар ҳамдастӣ бо Аббос ибни Саъди Ҷавҳарӣ дар “Байтулҳикма” дар риштаи илми риёзӣ машғул ба таҳқиқи муодилаҳои дараҷаи ду, ададҳои содда, решаҳои гардида, муодилаҳои дараҷаи ду, се ва ғайраро дарёфтаанд.

Абулвафои Бузачонӣ дар синни 20-солагӣ дар “Байтулҳикма” ба фаъолияти илмӣ пардохта, дар риштаҳои ҳисоб (арифметика), мусалласот (тригонометрия), ҳандаса(геометрия) ва нучум(астрономия) ёздаҳ асари илмӣ таълиф намуд.

Абдулчалили Сиистонӣ дар ин маркази илмӣ доир ба қитъаи махрут (сектори конус) ва тақсими кунӣ ба се қисмат аз буриши доира ва хучлулӣ (гипербола)-ҳои баробартаараф кашфиёти тозае карда, ки он баъдан ба муодилаи мукааб ифода гардидааст.

Ҳайатшинос ва риёзидони маъруф Аҳмад ибни Муҳаммади Наҳовандӣ ибтидо дар фарҳангистони Гундишопур ва баъдан дар аҳди халифа Ҳорунааррашид дар Бағдод мушоҳидаҳои ҷирмҳои осмониро пайгирӣ намуда, натоиҷи ин мушоҳидоташро дар “Зичи муштамил” ном асараш мунъакис кардааст.

Ҳайатшинос ва риёзидони аҳди халифа Маъмун, Аббос ибни Саъиди Ҷавҳарӣ, ки солҳои тӯлонӣ дар расадхонаи Шаммосияи Бағдод ба мушоҳидаи ҷирмҳои осмонӣ иштиғол дошт, дар улуми нучум ва риёзиёт осоре офарид аз қабili “Ислоҳи китоби Уқлидус”, “Китоб ашкол мақолота-л-аввал китоб Уқлидус”, “Зич”, “Рисола-фӣ маърифат бўъда-ш-Шамса-н-маркази-л-арӣ” ва ғайра.

Абӯсаҳли Кӯҳӣ низ чандин сол дар расадхонаи Бағдод ба мушоҳидоти сайёраҳову ситорагон иштиғол дошт.

Яке аз вазоифи асли ва муҳими фаъолияти “Байтулҳикма гирдоварӣ ва тарҷумаи осори мухталиф аз забонҳои юнонӣ, ҳиндӣ ва баҳусус паҳлавӣ (форсии миёна) ба забони арабӣ буд. Бесабаб нест, ки аксари кулли мутарҷимони номвари он ашхоси эронитабор аз қабili Абдулло ибни Муқаффаъ, Яҳё ибни Мосуя, Ҳачҷоч ибни Матар, Ҳунайн ибни Исҳоқ, Исҳоқ ибни Ҳунайн, Собит ибни Қарра, Саъид ибни Ҳорун, Абӯсаҳл Фазл ибни Навбаҳт, Ибни Абиқариш, Ҳубиш ибни Ҳасан ва дигарон буданд.

Дар “Байтулҳикма” ва берун аз он осори бадеию ахлоқии паҳлавӣ “Калила ва Димна”, “Синдбоднома”, “Билавҳар ва Бузосаф”, “Мушкдона ва Шоҳизанон”, “Балош ва духтари шоҳи Ҳинд”, дostonҳои ҳамосии “Баҳроми Чӯбина”, “Рустам ва Исфандиёр”, “Баҳром ва Нарсӣ”, “Доро ва бузи заррин”, “Шаҳрбароз ва Хусрави Парвиз”, “Шарвини Даштпо”, дostonҳои ишқии “Хусрав ва Ширин”, “Вис ва Ромин”, афсонаҳои “Ҳазор дoston”, “Хурофа ва назҳа”, “Хирс ва рубоҳ”, “Ҳазор афсон”, “Намруд шоҳи Бобул”, осори таърихии “Худойнома”, “Тоҷнома”, “Ойинонома”, “Сакисарон”, осори ахлоқии “Аҳдномаи Ардашер”, “Аҳдномаи Шопур ба писараш Ҳурмуз”, “Аҳдномаи Қубод”, “Аҳдномаи Хусрав”, “Китоби Зодонфаррух дар тарбияти фарзандонаш”, “Сиранома”, “Маздакнома”, “Човидонхирад”, “Мавоизии Озарбод”, “Одобии Бузургмехр”, “Хитобаи Ҳурмуз”, “Андарзи Ҳурмуз ба яке аз коргуздоронаш” ва ғайра ба забони арабӣ тарҷума шуданд (4.192).

Ақвоми эронинаҷод, аз ҷумла тоҷикон бо қабул намудани дини ислом на танҳо ҳуввияти миллии худро аз даст надоданд, балки тавонистанд дар шаклгирии тамаддуни исломӣ ва шоҳаҳои гуногуни илм муҳимтарин нақшо ро кунанд, зеро гузаштагонӣ мо аз даврони бoston пайваста тавачҷуҳи ҳосе ба илму дониш доштанд. “Байтулҳикма” дар зерии таъсири фарҳангистони “Гунди Шопур” таъсис ёфта буд. Нахустин мунаҷҷимони он осори нучумии худро бар асоси “Зичи шаҳриёрӣ”-и аҳди Сосониён таҳия намудаанд. “Байтулҳикма”, ки нахустин маркази илмии даврони исломӣ буд, маҳз тавассути заҳматҳои донишмандони ақвоми эронӣ барои тавонис таъсис ва рушду нумӯи дигар муассисоти илмӣ нақши муассире ро кунанд.

АДАБИЁТ

1. Донишномаи ҷаҳони ислом. – Техрон, 2000 -Ҷ.5.
2. Вилоятӣ А. Пӯёии фарҳанг ва тамаддуни ислом ва Эрон / А Вилоятӣ. – Техрон, 2008 -Ҷ.1.
3. Сайре дар таърихи фарҳанги Эрон. – Техрон, 1974.
4. Исо ал – Ақоуб. Таъсири панди порсӣ бар адабии араб / Исо ал – Ақоуб. – Техрон, 1995.

РОЛЬ ИРАНСКИХ ПРОСВЕТИТЕЛЕЙ В РАЗВИТИИ “БАЙТУЛ ХИКМА” - “ДОМ МУДРОСТИ”

В данной статье автором подвергнута изучению и рассмотрению роль таджикских просветителей в создании и развитии первого научно-культурного центра исламского мира “Байтул хикма” - «Дом мудрости», который положил начало расцвету исламской культуры. «Байтул хикма» - «Дом мудрости» - был построен знаменитым Харун ар-Рашидом.

Ключевые слова: “Байтул хикма” - «Дом мудрости», исламская цивилизация, обсерватория, Гунди Шапур, академия.

THE ROLE OF THE IRANIAN EDUCATORS IN THE DEVELOPMENT OF “BAITUL OF HIKMA” - “HOUSE OF WISDOM”

In this article the author subjected to study and discuss the role of the Tajik educators in the creation and development of the first scientific and cultural centre of the Islamic world "Baitul of Hikma" - "House of wisdom", which marked the beginning of flowering of Islamic culture. "Baitul of Hikma" - "House of wisdom" - was built the famous Harun ar-Rashid.

Key words: "Baitul of Hikma" - "House of wisdom", Islamic civilization, the Observatory, Gondi Shapur, Academy.

Сведения об авторе: *К.Р. Расулиён* – доктор исторических наук, профессор, заведующий кафедрой истории таджикского народа Таджикского национального университета

МЕТОДОЛОГИЯИ ТАҲҚИҚОТИ ТАЪРИХ

С.М. Рачабов

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Таи солҳои охир пиромони проблема – мавзӯҳои таърихӣ дар сатҳи илмӣ ва фарҳангии ҷомеа баҳсу бархурдҳои зиёди олимон, рӯзноманигорон, муаллимон, донишҷӯён, мактабхонон ва ҳатто ҳоҷиёну муллоҳо ва ашхоси гуногункасб доир гардид, ки андешаҳои хешро доир ба раванди ҷомеа, проблемаҳои раванди ҷомеа, воқеаҳои таърихӣ ибраз карданд. Бахусус дар расонаҳои ахбори умум, ҷамъомаду конфронсҳои илмӣ баҳсҳои гарме ба миён омада истодааст. Вале ба назари мо омӯзиш ва баррасии мавзӯ – проблемаҳо, воқеаҳои таърихӣ на аз рӯи манбаъҳои сарчашмаҳои таърихӣ, на аз рӯи рисолати таърих, қонуниятҳои заруриятҳои раванди ҷомеа, балки аз рӯи эҳсосоти хоҳишҳои ғайриилмӣ баррасӣ мешаванд.

Бояд ишора кард, ки манбаъ-сарчашмаи таърихӣ дар шарҳи раванди ҷомеа, омили асосӣ дониста мешавад ва асолати ҳар як давраи таърихро бо тамоми ҷузъиёташ муайян мекунад. Аз ин лиҳоз, сухангӯ ва иншоқунанда проблемаи таърихро бояд дарк кунад, ки сухан ва иншои эҳсосӣ ё хусуматӣ ин ба таърих ҳиёнат кардан аст. Чунин муносибат аз нигоҳи моддӣ, тарбиявӣ, ахлоқӣ-фарҳангӣ ва маънавият ба пешрабии ҷомеа зарари авфнашаванда меоварад ва чунин муносибат инқори ғаёлияти меҳнатӣ-эҷодии насли гузашта-падару бобоён хеш дониста мешаванд.

Бояд таъakkур дод, ки омӯзиши проблема-мавзӯҳо маъмулан аз рӯи манбаъҳои таърихӣ сурат мегиранд. Вале ҷоиз он аст, ки омӯзиши проблема-мавзӯҳои таърихӣ тақия бо талаботи илмӣ ва аз рӯи шаклҳои гуногуни манбаъҳои таърихӣ бояд анҷом ёбад. Манбаъҳои таърихӣ ба гурӯҳҳо ва шаклҳои мухталиф ҷудо мешаванд. Дар зери мафҳуми манбаъҳои таърихӣ ҷузъиёту омилҳои раванд дар шаклҳои манбаъҳои моддӣ, ҳаттӣ, мардумшиносӣ, эҷодӣ-даҳонии халқ, забоншиносӣ ва дар илова аз манбаъҳои тасвирӣ, аксӣ-наворӣ, овозӣ ва ғайра дониста мешаванд, ки ҳар як шакли онҳо паҳлӯҳои гуногуни раванди ҷомеа ва воқеаи таърихро шарҳ медиҳанд.

Масалан шаклҳои манбаъҳои моддӣ доир ба давраи қуҳани таърихӣ, бозёфтҳои бостоншиносӣ мутааллиқ буда, онҳо паҳлӯҳои гуногуни зиндагии инсонии ибтидоӣ, (муҳити зист, тафаккуру фаҳмиши одамон, эҷод ва маърифати инсонии қадим)-ро ошкор месозанд. Дигар шаклҳои манбаъҳои таърихӣ низ, ҳар яки онҳо дар алоҳидагӣ вобаста ба хусусиятҳои худ паҳлӯҳои зиёди раванди ҷомеа ва воқеаҳои таърихӣ давру замонро инъикос мекунанд.

Бояд ишора кард, ки дар байни шаклҳои манбаъҳои таърихӣ манбаъҳои ҳаттӣ, моддӣ ва эҷодӣ-даҳонии халқ, қиммати умдатарин ва асолати раднашаванда доранд, зеро ин шакли манбаъҳо аввалан, дар фазои таъсири муҳити сиёсӣ ва идеологияи давру замон, вазъи иқтисодӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва дигар омилҳои

субективӣ-шахсияту мутасаддиён ниҳоят зиёд аст. Аз ин лиҳоз, онҳоро, маҳз илми таърих, аз рӯи метод ва методологияи илмӣ таҳлили қотеонаи онро талаб карда, дар ҳолати изҳори сухан ё иншои мавзӯ, таҳқиқотчӣ маҷмӯи ин ҳуччатҳоро доир ба замони гузашта мавриди истифода қарор медиҳад.

Зеро таҳқиқотчӣ ё иншокунанда дар мавриди омӯзиши сарчашмаҳои хаттӣ ва дар маҷмӯ ба дарёфти ҳақиқати реалии таърихӣ, танҳо дар он ҳолате ноил мегардад, ки ӯ талаботҳои метод ва методологияи илмиро риоя кунад. Зеро раванди таърихӣ дар ҳолати риоя накардани хусусиятҳои ҳар як шакли сарчашмаҳои хаттӣ ва риояи истифодаи метод ва методологияи илмӣ дарёфт мегардад. Он ишораю пешниҳодҳои сарсарие, ки аз замонҳои қадим тавассути андарзҳои пандномаҳо, шохномаҳо, ҳангомагуиҳои имрӯзҳо ва ғ. то ба имрӯз омада расидаанд, пеш роҳи тазодҳо ва ҷаҳлатҳои раванди таърихро гирифта натавонист ва наметавонанд монё шаванд. Аз ин лиҳоз мебояд эътироф кард, ки таърих аз рӯи пешравию қонуниятҳои зарурӣҳои объективии худ амал мекунаду пеш меравад.

Дар раванди омӯзиши воқеаи таърихӣ таҳқиқотчӣ роҳи хеле дуру дарозу мушқилро паси сар мекунад. Аз ин рӯ, илми таърих ин раванди кориго аз болои ҳуччатҳо ба зинаҳо ҷудо кардааст, ки ин зинаҳо хусусияти илмӣ-методи доништа мешавад, ки аз рӯи онҳо корбурди таҳқиқотчӣ ба зинаҳо ҷудо мешаванд: зинаи ҷустуҷӯӣ ва дарёфти ҳуччатҳо, зинаи омӯзиши онҳо, зинаи интиҳоб ва коркарди маълумоту далелҳои дар ҳуччатҳо инъикос гардида ба мавзӯи таҳқиқотӣ. Ҳангоми шурӯи омӯзиши мавзӯ ба таҳқиқотчӣ барои риоя кардани ин рамузи кор-методи омӯзиш шарт ва зарур аст, зеро чунин муносибат таҳқиқотчиро аз саҳлангорӣ, саросемагӣ ва бетафовутӣ боз медорад. Ин раванди кориго дар таърих метод меноманд.

Аввалан, метод таҳқиқотчиро маҷбур месозад, ки ба дарёфти як ё ду ҳуччат маҳдуд нашуда, ба дарёфти комплекси ҳуччатҳо вобаста ба мавзӯ-воқеа сару кор пайдо кунад. Азбаски ҳуччатҳои таърихӣ хусусиятҳои гуногун доранд: ҳуччатҳои расмӣ, ғайрирасмӣ, ҳуқуқӣ, асарҳои бадеӣ, публистикӣ ва ғайра аз рӯи методи кори таҳқиқотчӣ ҳар яки онҳоро дар алоҳидагӣ ҷустуҷӯ карда, ба ҷамъоварию комплекси онҳо шурӯ мекунад. Дар онҳо далелу маълумотҳои маҳфузбударо доир ба проблема-мавзӯи таърихӣ ҷамъоварӣ карда, пас аз шиношавӣ онҳоро таҳлил ва муқоиса мекунад. Ҳангоми интиҳоби мавзӯ таҳқиқотчӣ ба ҷустуҷӯи ахборот мепардозад. Ин шакли ҷамъоварию ахбор хусусияти шифохӣ дошта, аз рӯи нақлҳо, хабарҳои шохидон, иштирокчиёни воқеа ҷамъоварӣ мешаванд. (Боёд ишора кард, ки дар асри XX ҳар яки шундаҳои ҷамъоваришуда ба ҳокимияти маҳаллӣ пешниҳод карда мешуданд. Ҳокимияти маҳаллӣ ҳамаи онҳоро аз ҷониби мутасаддиён тафтиш мекард, баъд муҳр пахш карда имзо мегузошт. Пас онро ба муаллиф баргардонда меёри дурустӣ ва ҳақиқати реалии гузаштаро муайян мекард.) Ахборе, ки таҳқиқотчӣ аз рӯи шифохӣ ва аз ҳуччатҳои хаттӣ дарёфт мекунад, дарёфти онҳо ҳоло ҷавобгӯи ҳақиқати реалии шуда наметавонанд, илова бар ин доир ба воқеа ахборе, ки аз рӯи нақлҳо хабарҳо, шохидон, иштирокчиёни воқеа, эҷодиёти даҳонии халқ ҷамъоварӣ мешаванд, муаллиф пеш аз ҳама ба таҳлили муқоисавии онҳо шурӯ мекунад.

Истифодаи ин шакли ахборот барои таҳқиқотчӣ хеле муҳим аст ва чун роҳнамо хизмат мекунад. Вале ин шакли ахборот барои дарёфт кардани тасаввуроти комил барои муаллиф ҳоло мукамал набошад ҳам вале ин шаклҳои ахборот синтези тасаввуроти таҳқиқотчиро доир ба воқеаи таърихӣ устувору боваринок мекунад.

Аз ин лиҳоз, дарёфти ахбороти шифохӣ аз рӯи ҷамъоварӣ аз як ҷониб, аз ҷониби дигар ахбороти аз рӯи шинос шудан ба ҳуччатҳои хаттӣ имконияти васеи ғайриилмӣ илмиро барои муаллиф фароҳам меоваранд. Ба ҳамин тариқ истифодаи метод дар раванди кори таҳқиқотчӣ хоҳу ноҳақ таҳқиқотчиро ба роҳи равиши ба худ маъмул ва осонро пешниҳод мекунад, то ки ӯ ҳадаф ва мақсади худро дар меёри объективона дастрас кунад.

Ба ҳамин минвол чунин муносибат дар ин ду шакли ахбор – ахбори шифохӣ ва ахбори аз омӯзиши ҳуччатҳои хаттӣ, ахбори ва аз рӯи омӯзиши асарҳои наشري дастрасшуда, синтези тасаввуротро доир ба мавзӯ ё воқеаи таърихӣ дар якҷоягӣ мукамалу возеҳ ва қавӣ мегардонад. Таҳлили ин шаклҳои ахбор дар раванди корӣ аз рӯи назарияи ахбор-янёе таҳлили мантиқии ҳулосабарорӣ доир ба воқеа

роҳандозӣ мешавад. Танҳо аз рӯи чунин амал фаҳмиши назариявии таҳқиқотчиро доир ба мавзӯи интиҳобшуда, воқеаи таърихӣ мустаҳкам ва қавӣ мегардонад. Таҳлили ин шаклҳои ахбор дар раванди корӣ аз рӯи назарияи ахбор ва назарияи фаҳмиш - яъне таҳлили мантиқии хулосабарорӣ доир ба воқеаи таърихӣ роҳандозӣ мешавад. Дар партави назарияи ахбор ва назарияи фаҳмиш таҳқиқотчӣ сабабу заруриятҳои пайдоиши воқеаро бо назардошти муҳити сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ-маърифатӣ, инқирозу тазодҳои ҷомеа, ки боиси пайдошавӣ-руҷӯи воқеа шудаанд, муайян карда мешаванд ва ин хулосабарории илмӣ муаллиф бояд ба исботи меъёрҳои объективии раванди таърихӣ ҷавобгӯ бошанд.

Омӯзиши проблема, воқеа ё объекти таҳқиқотӣ аз рӯи назарияи фаҳмиш ва назарияи ахбор, комплекси тасаввуроти гуногуни фаҳмишро ба як системаи илмӣ ворид карда, тавассути фаҳмиши назариявии илмӣ ба муайян кардани ҳақиқати реалии таърихӣ оварда мерасонад. Ахбори дар шакли шифоҳӣ ва ахбори аз рӯи ҳуҷҷатҳои хаттӣ моҳияти воқеаи таърихиро дар ҳолати сохти ҷамъиятии замони воқеа ба таҳқиқотчӣ ошкор сохта алоқамандии ахбори дар ҳуҷҷатҳои хаттӣ маҳфуз буда бо ахбори шифоҳӣ-шунидашуда пайваст шуда, паҳлӯҳои гуногуни воқеаи таърихиро ба сохти ҷамъиятии замони ба амал омадани воқеаи таърихӣ ҳамоҳанг месозад.

Танҳо баъди иҷрои ин раванд кори таҳқиқотчӣ ба дастрас кардани маълумотҳои раднашаванда доир ба объекти таҳқиқотчӣ тасаввурот пайдо мекунад. Лекин ин тасаввурот ҳоло басанда нест. Яке аз роҳҳои зарурии дарёфти тасаввуроти мукамал доир ба воқеа ин шинос шудан ба принципҳои сохтори сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ маърифатии сохти ҷамъиятӣ, заруриятҳои пайдошавии ҳуҷҷатҳои хаттӣ, тамоюлҳои мазмуни онҳо така ба фаҳмиши назарияи ахбор ба инобат гирифта мешаванд. Масалан ҳангоми шинос шудан ба ҳуҷҷатҳои хаттӣ аз рӯи талаботҳои методҳои дарёфти ахбори илмӣ, диққати асосӣ ба хусусият ва нишонаҳои ҳуҷҷат: замон, макон, санаи пайдоиш, муҳити сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва муаллифи онҳо дода мешавад. Ин фаолияти таҳқиқотчиро боз ҳам фарроҳу мукамал мегардонанд.

АДАБИЁТ

1. Источниковедение истории СССР. М.: Высшая школа, 1981. - С.5- 24.
2. Ленин В.И. Историческая наука / В.И. Ленин. - М.: Наука, 1970. - 31с.
3. Источниковедение истории СССР. - М.: Высшая школа, 1981. - С.3-22.
4. Иванов П.М. Методические проблемы исторического познания / П.М Иванов, Л.М Коршунов, Ю.В Петров. - М.: Мысл. 1981. - 184 с.
5. Дербов Л.А. Введение в изучение истории / Л.А Дербов. - М.: Высшая школа. 1981. - 183 с.
6. Магильницкий Б.Г. Введение в методологию истории / Б.Г. Магильницкий. - М.: Высшая школа, 1989. - 175 с.
7. Санцеевич А.В. Методика исторического исследования / А.В. Санцеевич. - Киев, 1984. - 180 с.
8. Ковалченко И.Д. Методика исторического исследования / И.Д Ковалченко. - М.: Наука, 1987. - 156 с.
9. Иванов В.В. Соотношение истории и современности как методологическая проблема / В.В Иванов. - М.: Высшая школа, 1973. - 190 с.
10. Ерофеев Н. А. Что такое история? / Н. А Ерофеев. - М.: Мысл, 1986. - 38с.

МЕТОДОЛОГИЯ ИСТОРИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ

В данной статье автор рассматривает изучение исторических проблем. Анализирует виды и типы исторических источников и изучение исторических проблем.

Ключевые слова: исторические источники, виды исторических источников, анализ, автор, теория понимания истории.

METHODOLOGIES OF HISTORICAL RESEARCHES

This article is devoted the problem ways of editing. The author give analyzing of historical sources in connection with different ways of studying. The authors give briefly information about theory of information and theory of nation.

Keywords: the Historical sources, types of historical sources, analysis, author, theory of understanding of history.

Сведения об авторе: *С.М. Раджабов* - кандидат исторических наук, доцент кафедры новой и новейшей истории зарубежных стран ТНУ. Телефон: **900-61-11-18**

КУЛЬТУРА МИРА – ОСНОВА МЕЖКУЛЬТУРНОГО ДИАЛОГА

М.М.Бабаджанова

Российско -Таджикский (славянский) университет

17 декабря 2007 года Генеральная Ассамблея Организации Объединенных наций (ГА ООН) провозгласила 2010 год Международным годом сближения культур и рекомендовала государствам-членам ООН организовать в течение этого года соответствующие мероприятия, посвященные межрелигиозному и межкультурному диалогу, взаимопониманию и сотрудничеству на благо мира, в том числе диалог на высоком уровне и/или неформальные интерактивные слушания совместно с гражданским обществом. Генассамблея ООН предложила ЮНЕСКО «играть видную роль в подготовке к проведению Международного года», опираясь на ее богатый 60-летний опыт в деле поощрения «взаимного обмена знаниями и взаимопонимания между странами и народами» [9].

Основной целью Международного года было: продемонстрировать преимущества культурного многообразия через признание важности процессов постоянного взаимопроникновения и взаимообмена в отношениях между культурами, а также связей, налаженных с момента возникновения цивилизации. Поскольку концепция культуры охватывает не только искусство и гуманитарные аспекты, но также образ жизни, различные варианты сосуществования, системы ценностей, традиции и верования, для того, чтобы защитить их богатое многообразие и содействовать дальнейшему развитию, которые предстояло решать на местном, национальном, региональном и международном уровнях. Это предполагало интеграцию принципов межкультурного диалога и взаимопонимания в русло общеполитической деятельности с особым упором на образование, науку, культуру и коммуникацию с целью корректировки попыток искажения культурных представлений, ценностей и ликвидации стереотипов.

Генеральный директор ЮНЕСКО Ирина Бокова отметила, что «Проведение Международного года сближения культур в 2010 г., ... предоставит возможность объединить вокруг ЮНЕСКО многочисленных партнеров, ... с целью выявления связей между культурами и активизации диалога между ними. Я также намерена учредить Группу высокого уровня по вопросам мира и диалога между культурами для углубления анализа культуры, терпимости, примирения и сбалансированности в рамках наших собственных обществ и во всем мире» [3].

Международный год сближения культур, который проводился под руководством ЮНЕСКО, увенчался успехом, стимулировав диалог и обмены между народами и создав, таким образом, международную среду, способствующую гармоничному сосуществованию и взаимодействию между народами и странами мира. Международный год сближения культур стал кульминацией Международного десятилетия культуры мира и ненасилия в интересах детей планеты (2001-2010 гг.) и отправной точкой для осуществления новой стратегии укоренения в сознании человечества всеобщего понимания необходимости «сближения культур» и распространения культуры мира в целях международного взаимопонимания.

История развития человечества – это история становления и взаимодействия диалога культур. В эпоху глобализации происходит не имевшее место ранее взаимодействие культур. Проблема понимания от межличностного общения до коммуникации культур приобретает особую значимость. И хотя национальные культуры не похожи друг на друга, однако имеются основания, которые определяют возможность их диалога.

ЮНЕСКО, с учетом изменения международной обстановки, придает огромное значение теме культуры мира и диалога культур, которая лежит в основе целей среднесрочной стратегии на период 2008 – 2013 годов: «Поощрение культурного многообразия и соответствующего диалога, являющихся одной из наиболее актуальных проблем современности и одновременно сравнительным преимуществом Организации» [10]. Иными словами, это означает признание всего спектра многообразия мировых культур и объединяющих их связей. Культура формирует качество и содержательность

современного человечества, создавая универсальные схемы мышления и поведения на уровне целостности.

В глобализационном пространстве все больше проводились и укреплялись межкультурные контакты: проявилось это и в распространении общих ценностей, норм, стандартов, идеалов, некоторые из которых имеют универсальный характер. Посредством обмена происходит проникновение культурных новшеств из одних культур в другие, где подобные новации по объективным причинам возникнуть не могли. Такие культурные контакты для любого общества имеют как позитивные, так и негативные эффекты. С одной стороны, они способствуют взаимообогащению культур, сближению народов, с другой – интенсивные и слабо контролируемые заимствования повышают потенциальную опасность утраты той или иной общностью своей культурной самобытности. «...в условиях глобализации культуры практически не существует никаких границ и для распространения, взаимовлияния различных идей, учений, верований и т. п.». [8; 9]. Достижения и открытия сегодняшнего дня зачастую проникают в традиционные культуры всех этносов, которые воспринимают, ассимилируют элементы мировой культуры и в свою очередь сами проявляют потенциальную способность дать новые импульсы как национальной, так и мировой культуре.

Особая роль в формировании толерантной модели нации, достижение национального консенсуса, воспитания культуры мира в обществе, развития межкультурного диалога принадлежит системе государственного образования. Члены сообщества должны понять общность исторической судьбы и общей общенациональной культуры. Система государственного образования и средства массовой информации должны доводить до общественности императив толерантности и межкультурного диалога как безусловного принципа поведения, положенное в основу морали.

В процессе занятий в учебных заведениях имеется благодатная почва для воспитания молодежи в духе толерантности и культуры мира. Кафедра ЮНЕСКО «Межкультурный диалог в современном мире» Российско-Таджикского (Славянского) университета, в названии которой содержится ее главное, и основное направление деятельности использует как учебное, так и вне учебное время. Межкультурный диалог – основа развития современного мира. Кафедра разработала и издала учебное пособие «Калейдоскоп культур» [1], которое было одобрено ЮНЕСКО и рекомендовано для использования в образовательном процессе государствам-членам. Курсы «Межкультурный диалог», «Гуманизм восточных культур», «Культура и религия» читаются на отделении «Культурология» факультета истории и международных отношений университета; проводился Международный день родного языка; кафедра принимает участие в работе международных, региональных форумах и конференциях; проводятся мероприятия, прививающие студентам понятия и навыки толерантности, диалога культур, культуры мира. Как известно, золотое правило гуманизма гласит: не делай другим того, чего не хочешь, чтобы делали тебе. Эти понятия разъясняются студентам и в учебном процессе, и в период проведения встреч, круглых столов, конференций, исследований. При этом в образовании и воспитании особое внимание уделяется тем аспектам, которые объединяют все культуры и религии. Только в этом случае студенты будут знать, что во всех религиях и культурах одни и те же основы морали и ценности, и поймут, что религия не разъединяет, а объединяет людей. Это знание следует начинать прививать в семье и продолжать развивать в школе и университетах, разрабатывая единые программы по воспитанию толерантности и человеколюбия. Такой подход позволит решить многие проблемы современного мира, поскольку воспитает в подрастающем поколении в чувство ответственности за судьбы других людей, гражданский взгляд на любую проблемную ситуацию.

Межкультурный диалог является настоящей потребностью наших дней. Основа нашей способности договариваться лежит, прежде всего, в понимании того факта, что сиюминутные экономические и политические интересы вторичны по отношению к гуманистическим ценностям. Без такого понимания не удастся решить никакие конфликты современности. Необходимость межкультурного и межрелигиозного диалога диктуется теми процессами, которые происходят сегодня в современном мире. Сегодня в мире мы видим подъем экстремизма и, к сожалению, с использованием религиозных

лозунгов. Философия террористов, как и ложные потребительские ценности, проникает глубоко в наше общество, особенно в молодежную среду. Правильное разъяснение происходящих событий, материалов истории появления, развития и роли мировых религий являются одними из основных задач преподавателей и учителей. Подобный взгляд на вещи хорош для каждой страны. Так как укрепление традиционных ценностей приведет к укреплению самого важного и самого необходимого ресурса, за счет которого живет и развивается любая страна, – это люди.

На 67-й сессии (декабрь 2012 г.) Генеральная Ассамблея ООН приняла резолюцию «Продвижение межрелигиозного и межкультурного диалога, взаимопонимания и сотрудничества на благо мира», основным элементом которой стало провозглашение Международного десятилетия сближения культур на период 2013-2022 годов. «В соответствии с резолюцией, Генассамблея возложила на ЮНЕСКО роль ведущего учреждения ООН по проведению Десятилетия в мировом масштабе с привлечением всех государств-членов, наиболее влиятельных международных правительственных и неправительственных организаций, выдающихся деятелей культуры, просвещения и науки» [9].

Провозглашение Международного десятилетия сближения культур (2013-2022 гг.) направлено на обеспечение гармоничного взаимодействия культур и народов с целью распространения идей мира и ненасилия, содействия межрелигиозному диалогу, защиты культурного разнообразия и поощрения терпимости. Расширение сотрудничества народов в области образования, науки и культуры в интересах обеспечения всеобщего соблюдения справедливости, законности и прав человека, а также основных свобод для всех народов мира без различия расы, пола, языка и религии закреплено в Уставе ЮНЕСКО в качестве наилучшего залога сохранения мира во всем мире. Сегодня мир, столкнувшись с многочисленными вызовами глобализации, нуждается в совместных действиях, направленных на содействие взаимопониманию и терпимости и на создание основ для распространения всеобщих ценностей. Провозглашение Международного десятилетия сближения культур может стать логическим продолжением усилий международного сообщества по расширению глобального диалога в процессе миростроительства и осуществлению стратегии ЮНЕСКО «Новый гуманизм в XXI веке» [10].

Международное десятилетие сближения культур призвано стать достойным продолжением тематики глобального сближения культур, начатой в ходе Международного года сближения культур в 2010г., и содействовать дальнейшей активизации усилий мирового сообщества, направленных на укрепление диалога между различными культурами, религиями и цивилизациями.

Сегодня, как никогда, актуальны современное содержание таких понятий и тем, как «культура мира», «культура», «цивилизация», «межкультурный диалог», роль религий и права в диалоге между цивилизациями, научно-технологические аспекты глобальных угроз жизни на Земле, а также обмен мнениями по таким темам мирового развития, как традиции и инновации в построении цивилизационного пространства.

Перед человечеством сегодня стоит задача величайшей сложности: нам всем следует побороть жестокость и фанатизм, порожденные обесцениванием таких традиционных понятий, как любовь к ближнему, семья, человеческая жизнь и многие другие. Необходимо остановить не только девальвацию человеческих ценностей, но и политизацию религии, которая также уничтожает ее традиционное понимание.

Провозглашение Генеральной ассамблеей ООН Международного десятилетия сближения культур, стало очередным подтверждением важности продвижения и реализации процесса межкультурного и межрелигиозного диалога не только на глобальном, но и на всех уровнях.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бабаджанова М.М., Юлдашева М.Р., Ким В. Калейдоскоп культур. Учебное пособие для школьников старшего возраста и студентов I – III курсов./Под общей редакцией Бабаджановой М.М./ – Душанбе: «Статус», 2007, с.34.
2. Библер В.С. Культура. Диалог культур // Вопросы философии, 1989. – № 6.
3. Бокова И. Выступление Генерального директора ЮНЕСКО г-жи Ирины Боковой на церемонии открытия Постоянного форума арабо-африканского диалога по вопросам демократии и прав человека. Каир, Египет, 7 декабря 2009 г. - www.unesco.org

4. Бокова И. Программное заявление «ЮНЕСКО в глобализованном мире: новый гуманизм XXI века». 15 ноября 2009 г. – www.unesco.org
5. Всеобщая декларация о культурном разнообразии. – ЮНЕСКО, 2002.
6. Межкультурный и межрелигиозный диалог в целях устойчивого развития: Материалы международной конференции. Москва, Российская академия государственной службы при Президенте Российской Федерации, 13 – 16 сентября 2007 года / Под общ. ред. В.К. Егорова. – М.: Изд-во РАГС, 2008.
7. Следзевский И.В. Диалог культур и цивилизаций. Понятие, реалии, перспективы.//Материалы конференции диалог культур и цивилизаций. 22 мая 2003 г.
8. Чумаков А.Н. Антропологический аспект глобализации. В: Мустафин А.Г. (ред.). Идентичность личности в условиях глобализации: сб. науч. ст. – Уфа : РИЦ БашГУ, 2010.
9. www.un.org
10. www.unesco.org

КУЛЬТУРА МИРА – ОСНОВА МЕЖКУЛЬТУРНОГО ДИАЛОГА

Статья посвящена проблеме межкультурного диалога, провозглашению Генеральной Ассамблеей ООН Международного года сближения культур и Международного десятилетия сближения культур на период 2013-2022 годов и их целей.

Ключевые слова: культура мира, межрелигиозный и межкультурный диалог, толерантность, образование.

CULTURE OF PEACE - THE BASIS OF CROSS-CULTURAL DIALOGUE

The article deals with the problem of intercultural dialogue, the proclamation by the General Assembly of the United Nations International Year of the Rapprochement of Cultures and the International Decade for the Rapprochement of Cultures for the period 2013-2022 years, and their goals.

Keywords: culture of peace, interreligious and intercultural dialogue, tolerance and education.

Сведения об авторе: *Бабаджанова М.М.* - кандидат исторических наук, доцент РТСУ.

Телефон: (+992 37) 227 55 73

АЛОҚАҲОИ МАДАНИИ РУСИЯ БО ТОҶИКИСТОН

К.Ҷ. Бозоров

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Пешравии ИДМ ва муносибатҳо бо кишварҳои ин иттиҳод барои Федератсияи Русия аҳамияти махсус дорад. Дар системаи Муносибатҳои байналхалқии Русия минтақаи Осиёи Марказӣ яке аз ҷойҳои махсусро ишғол мекунад. Аз ин ҷост, ки дар сиёсати хориҷии Русия робитаҳои мутақобилаи Русияву Тоҷикистон аҳамияти стратегиро дорост.

Таърихи муносибатҳои байни халқи русу тоҷик бештар аз ҳазор солро ташкил медиҳад. Асоси наздикии ин ду халқро решаҳои умумии ҳиндуаврупоӣ, симои ягонаи антропологӣ, наздикии ирқӣ ва ғурӯҳи ягонаи забонҳои ҳиндуаврупоӣ дошта ташкил мекунад. Ба кам ва парешон будани сарчашмаҳои оиди давраи қадими муносибатҳои русу халқҳои Осиёи Миёна далелҳои аниқе дида мешаванд, ки алоқаҳои наздики байни ин халқҳоро таҷассум кардаанд. Бояд қайд кард, ки дар сарчашмаҳои хаттии шарқӣ матни «Рус» ёдоварӣ карда мешавад, чунончи муаллифи «Таърихи Табарӣ», ки дар қарни X зиндагӣ кардааст, оиди воқеаҳои соли 644-уми Рус хабар медиҳад. Дар «Шоҳнома»-и А. Фирдавӣ оиди боигариҳои беҳамто, ки шоҳи Сосонӣ-Хусрави II –Парвиз аз давлатҳои Хитой, Ҳиндустон, Рус ва Хазар ба даст овардааст, низ ёдрас мешавад. Инчунин дар дигар сарчашмаҳои шарқӣ низ роҷеъ ба давлати қадимаи Рус маълумотҳо дарёфт кардан мумкин аст, аз он ҷумла Масъудӣ, Наршахӣ ва ғайра.

Алоқаҳои аввалини байни ин халқҳо аз тарафи олимони рус низ нишон дода шудааст. Шарқшиноси маъруфи рус П.С. Савелев чунин ақида дорад, ки муносибатҳои тичоратии Русияву Осиёи Миёна аз рӯйи пайдо шудани тангаҳои мусулмонӣ солҳои 699-700-ум оғоз гардидааст. Ҷангҳои дурудароз ва ҳучуми кӯчманчиёни саҳроӣ бисёр вақт боиси қандашавии робитаҳои мегардид, вале ин муносибатҳо боз аз сари нав барқарор мегардиданд»[1, с. 80]

Яке аз муаррихони қарни XIX В.В. Витевский муносибатҳои бисёрсоҳаи халқи русро бо мардуми Бухоро, Хоразм, Қўқанд, Бадахшон пас аз ҳамроҳ гардидани Оренбург ва Рус нишон додааст. Ў қайд мекунад, ки мардуми гуногуни Осиёи Миёна

дар ин чо ҳам бо тиҷорат машғул буданд ва ҳам чун иҷбориёни сиёсӣ, ки дар натиҷаи ҷангҳои байниҳамдигарии хонигариҳо ба Урали Ҷанубӣ паноҳ бурдаанд, зиндагӣ мекардаанд»[2,с.56]

Гардиши кулӣ барои мустаҳкам шудани доираи ҳаёти иқтисодӣ, маданияи байни халқҳо пас аз ҷамроҳ кардани Осиёи Миёна ба Русия ба амал омад.

Натиҷаи ҳама гуна воқеахоро, ҳатто қисмати онро ки бо қувваи ҳарбӣ амалӣ мешавад, баҳои ягона додан хато аст, зеро ҳамаи он оқибатҳои мусбӣ ва манфии худро доранд. Вале натиҷаи ягона ва асосии ин воқеа аз он иборат аст, ки пас аз ҷамроҳшавӣ пеши роҳи ассимилятсия ва нобудшавии халқияти тоҷик дар байни халқҳои бисёрмилионаи турку муғули Осиёи Марказӣ гирифта шуд.

Пас аз ҷамроҳ кардани Осиёи Миёна ба Русия ва барқарор кардани қонуниятҳои муайян ва тартибот исёнҳои байнифеодалӣ, ҷангҳои хунини байнаҳамдигарӣ, ҳучуми қабилаҳои гуногуни кӯчманчӣ ба халқҳои муқими тоҷик, ки садсолаҳо давом мекард, барҳам дода шуд. Беҳатарии шахсӣ ва моликияти онҳо дар натиҷаи ҷамроҳкунӣ таъмин карда шуд.

Ба Русия ҷамроҳ шудани Осиёи Миёна, дар ҳаёти хоҷагии он нуфуз пайдо кардани капитализми рус ва дар ҳаёти иқтисодӣ ба вучуд омадани унсурҳои капиталистӣ кам-кам барои ҳамчун миллати буржуазӣ ташаккул ёфтани халқҳои тоҷик шароите ба миён овард. Аммо аз як тараф майлҳои панисломистӣ ва пантуркистӣ доштани буржуазии маҳаллӣ ба бедории шуури миллии тоҷикон ҳалал мерасонид.

Яке аз неъматҳои ҳаётбахши инқилоби Октябр барои халқҳои ақибмондаи Иттиҳоди Шӯравӣ бедории шуур ва ҳисси истиқлолияти миллии буд, ки дар инкишофи маданӣ зерини таъсири маданияти пешрафтаи рус падида мегардид. Кушода шудани нашрияҳои ҷопӣ, нашр намудани асарҳои адабӣ, кушодани театрҳо ва муассисаҳои равшаннамоӣ натиҷаи инқилоби маданияи Русияи Шӯравӣ дар ҷумҳуриҳои дигар ва аз ҷумла Тоҷикистон ба шумор мерафт.

Дар адабиёти тоҷик мавзӯи замони гузаштаи пурдаҳшат, ки нависандагон танҳо баъди ғалабаи инқилоби сотсиалистӣ ба он ҳамчун ҷараёни раванди анҷомёфта назар андохтанд, мавқеи калон дошт. Дар зерини таъсири асарҳои М.Горький «Кори Артамоновҳо», «Ҳаёти Клим Самгин» асарҳои С.Айни «Ҷалодони Бухоро», «Одина», Абдулло Қодирӣ «Айёми гузашта», «Каждум ва меҳроб», Ҳамза Ҳакимзода «Бой ва хизматгор» эҷод шуданд, ки ҳаёти гузаштаи тоинқилобро тасвир менамуданд.

Яке аз воқеаҳои муҳими солҳои бист, ки дар ҳаёти сиёсӣ-маданияи халқҳои Осиёи Миёна аҳамияти калони таърихӣ дошт, тақсироти ҳудудӣ-миллӣ ва ба вучуд омадани давлатҳои миллии сотсиалистӣ мебошад. Ин воқеаи муҳим дар таърихи ҳазорсолаи тоҷикон бори аввал онҳоро мустақил ва соҳибхушӣ гардонид, ҷашмаҳои ғайрату шучоат, қуввати дониши онҳоро аз қабатҳои замин берун овард ва ҷараёни тоза бахшид.

Адабиёти инқилобии тоҷик солҳои 1917-1920 дар зерини таъсири оҳанги умумӣ ва пурғулғулаи инқилоб алоқамандона бо адабиёти рус дар шароити нав инкишоф меёфт.

Худшиносӣ ва бедории шуури миллии омилҳои муҳими инкишофи маданияти ҳар як халқ мебошад. Халқҳои тоҷик то Инқилоби Октябр дар шароити зулми феодалӣ ва ҳукмронии идеологияи динӣ зиндагӣ карда бошад ҳам, маданият ва забони адабиёти ғанӣ ва пурсарваташро нигоҳ дошт, халқҳои дорони қувваи ҳаёти ва азму иродаи бузург буд.

Халқҳои Осиёи Миёна аз назари инкишофи ҳамонвақта нисбат ба халқҳои Русияи Марказӣ хеле ақиб монда буданд. Пеш аз Инқилоб маорифпарварони тоҷик ба амсоли Аллома Аҳмади Дониш хоҳишманди инкишофи маданият буданд ва эътиқоди комил доштанд, ки саодати халқро танҳо бо инқилоби маданӣ таъмин кардан мумкин аст. Дар ин масъала сиёсати Русияи инқилобӣ қомилан дигар буд ва тибқи ақоиди марксистӣ-ленинӣ барои гузаронидани инқилоби маданӣ инқилоби иҷимой зарур буд, зеро сохти иҷтимоӣ ва иқтисодиро тағйир надода, инкишофи маданиятро таъмин намудан қомилан номумкин буд.

Дар сиёсати худ Давлати ҷавони Шӯравӣ ба инкишоф, маданияти миллии дигар халқҳои аҳамияти калон меод. Таваҷҷуҳи шоирон ва нависандагони рус ба адабиёти форсу тоҷик ба он оварда расонид, ки дар адабиёти рус асарҳои ҷовидона роҷеъ ба

мавзӯи Шарқ эҷод гардиданд. чунин таваҷҷуҳ дар асарҳои А.. Пушкин, А. Хомяков, А. Подолинский, А.Фейт, И.Бунин, В. Брюсов, В.И.Иванов, Н.Гумилев, М.Зенкевич, А. Грибоедов, С. Есенин ва дигар адибони рус мушоҳида мегардад ва ин муаллифони дар зери таъсири адабиёти оламшумули форсу тоҷик асарҳои ҷолибе эҷод намудаанд. Чунончи, меҳру муҳаббати беандоза ба адабиёти форсу тоҷик ба он оварда расонид, ки дар Петербурги тоинқилобӣ «Ҷамъияти дӯстдорони Ҳофизӣ Шерозӣ» амал мекард. Яке аз адибони машҳури рус Вячеслав Иванов низ дар ин ҷамъият пайваستا иштирок мекард. Яке аз шоирони маъруфи тоинқилобии рус Константин Липскеров дар ҷавонӣ аз Осӣи Миёна дидан намуда буд ва ошиқи эҷодиёти Хайём, Саъдӣ, Ҳофиз ва дигарон шуда, зери таъсири онҳо шеър эҷод намуд. Ӯ дostonҳои «Хусрав ва Ширин», «Искандарнома»-и Низомӣ, ҳамчунон ғазалҳои Ҳофиз, Саъдиро ба забони русӣ хеле олии тарҷума намуд.

Давраи шуравӣ низ бисёр адибони рус тоҷикон ва рӯзгори онҳоро мавриди тасвир қарор дода буданд. Ин мавзӯ дар асарҳои Н. Тихонов, М. Зенкевич, Инбер, С. Маркона, П. Скосиров ва дигар адибони рус инъикос ёфтаанд. Повести П. Лукнитекий «Нисо» тасвири зебои рӯзгори кӯхистони тоҷик мебошад.

Як аз ҷабҳаҳои робитаҳои маданӣ байни Тоҷикистон ва Русия тарҷумаи асарҳои бадеии нависандагони рус ба забони тоҷикӣ мебошад, ки аз солҳои сиюми асри XX оғоз гирифтааст» [3, с. 120.]. Ин асосан ба таъсиси рӯзномаву маҷаллаҳои тоҷикӣ ва Нашриёти давлатии Тоҷикистон вобаста мебошад. Ба қори тарҷума С.Айнӣ, А. Мунзим, В.Маҳмудӣ, Улуғзода, Р. Ҳошим. Ҳ. Карим ва дигарон машғул шуданд. Дар ин солҳо ҳикояҳои Горкий, асари Набиян «Ҳоҳиша», ҳикояҳои Золотухин, асарҳои бачагонаи Алексеев, «Торумор»-и Фадеев ба тоҷикӣ тарҷума шуданд, ки хонандаи тоҷикро бо намунаҳои беҳтарини осори аҳли адаби рус ошно сохтанд.

Нависандагони тоҷик бо адабиёти рус ошно шуда, сеҳри қалами классикон ва адибони муосири рус онҳоро мафтун мекард, олами навро дар пеши назари онҳо нишон медод ва таъсири амиқ мегузошт.

Дар инкишофи санъати мусиқӣ ва театрии касбии тоҷик саҳми синамогарон, хунёгарон, вокалистҳо, балетмейстерҳо ва хормейстерони рус хеле калон аст. дар нимаи солҳои 30-юм ба Тоҷикистон аз Русия бастагарон Н.Руднев, С.Баласанян, А.Пенский, С. Урбах омаданд, ки дар инкишофи санъати балет, опера, асарҳои симфонии хаттӣ бунёд гузоштанд. Дар китоби А. Миронов «Музыка таджиков» (Сталинобод, 1931) суруду оҳангҳои ноҳияҳои гуногуни Тоҷикистон дарҷ гардиданд. Асари Светаев «О некоторых особенностях таджикских народных мелодий» таҳлили ҷиддии мусиқии мардуми тоҷикро дар бар мегирад. Мусиқишиноси маъруф В.Виноградов дар мақола ва китобҳои худ оид ба ҷабҳаҳои гуногуни мусиқии мардуми тоҷик маълумот дода аст. Мусиқишинос Е.Романовская бисёр қайдҳои муҳимро роҷеъ ба санъати мусиқии тоҷикон, ки дар сафарҳои ба Помир, Бухоро кардааш ба даст овардааст, ёдовар шудааст» [4, с. 45].

Дар омӯзиши мусиқии касбӣ-классикии тоҷик низ саҳми як қатор мусиқишиносони рус калон аст. Корҳои С.Векслер, С.Галиской, Т.Визго дар таҳқиқи «Шашмақом» дар мусиқишиносии тоҷик саҳми назаррас гузоштанд.

Сюитаи тоҷикии Баласанян аз драмаи мусиқавии «Песня гнева» ва комедияи «Розия» дар санъати мусиқии касбии тоҷик саҳми хеле назаррас доштанд. Умуман саҳми ходимони касбии санъати рус дар рушд ва нумӯи санъати касбии театрии ва мусиқии тоҷик хеле калон аст ва онро набояд сарфи назар намуд.

Яке аз ҷорабиниҳои муҳими маданӣ-фарҳангӣ дар замони Шӯравӣ, ки робитаҳои маданияи фарҳангии халқҳои Иттиҳоди Шӯравиро таҳким мебахшид, ин гузаронидани рӯзҳои (Декадаҳои) фарҳангу маданияти ҷумҳуриҳои сотсиалистӣ дар пойтахти мамлакати шӯроҳо-шаҳри Москва буд. Аҳли санъату маданияти тоҷик дар ин рӯзҳо хеле бомуваффақият баромад карда, соҳиби унвону мукофотҳои зиёди давлатӣ гаштаанд» [5, с. 24].

Аз ибтидои солҳои 90-уми асри XX бо ба даст овардани истиқлолияти сиёсии Русия ва Тоҷикистон саҳифаҳои сифатан нави муносибатҳои байни ин ду кишвар кушода мешавад.

Моҳи апрели соли 1992 дар Душанбе аҳдномаи барқарорсозии муносибатҳои дипломатӣ байни Тоҷикистон ва Русия имзо карда шуд. 4-уми майи соли 1992 дар Душанбе сафоратхонаи Русия кушода шуд ва декабри соли 1993 дар Москва

сафоратхонаи Тоҷикистон ба фаъолият шурӯъ намуд. 25 майи соли 1993 Шартнома оид ба дӯстӣ, ҳамкорӣ ва кӯмаки дучониба байни Тоҷикистон ва Федератсияи Русия имзо карда шуд. То соли 2002 зиёда аз 140 санад ва шартномаҳо байни ин ду кишвар имзо гардиданд, ки муносибатҳои сиёсӣ, маданӣ-фарҳангии ин ду кишварро дар сатҳи нав муайян менамоянд.

Ин ҷо қайд кардан ба мавридаст, ки дар тарғибу ташвиқи маданияту фарҳанги Тоҷикистон дар Русия саҳми тоҷикони муқими ин кишвар хеле муҳим буда онҳо дар рушду такомули муносибатҳои фарҳангии маданияи байни Тоҷикистону Русия саҳмгузор мебошанд.

Чунончи, қариб 50 сол мешавад, ки нависандаи маъруфи тоҷик Шавкат Ниёзӣ дар шаҳри Москва қору зиндагӣ дорад ва дар ҳамкории маданияи байни тоҷикон ва Русия фаъолияти адабии ин нависанда хеле назаррас аст. Ӯ аз соли 1957 ҳамчун котиби Иттифоқи нависандагони Иттиҳоди Шуравӣ фаъолият мекард ва баъдтар дар Донишгоҳи давлатии ҳунарии ба номи Луначарский фаъолияти хешро идома медиҳад. Ниёзӣ яке аз муаллифони «Таърихи адабиёти халқҳои Иттиҳоди Шуравӣ», ки дар 6 ҷилд ба нашр расид, ба шумор меравад. Асари Ниёзӣ дар бораи Мирзо Турсунзода ба забонҳои русӣ, немисӣ ва булғорӣ тарҷума шудааст. Як қатор асарҳои Ниёзӣ ба амсоли «Мушоира» (М., 1967), «Садои тоҷикон» (М., 1973) далели назарраси ҳамкории адабӣ ва маданияи Тоҷикистону Русия мебошад. Бо кӯмаки бевоситаи Ниёзӣ дар Москва асарҳои нависандагони тоҷик А.Самадов, Сорбон, Баҳманёр ва шоирон Лоик, Аскар Ҳаким, Саидалӣ Маъмур, Зиё Абдулло бо забони русӣ нашр гашта, пешкаши хонандагони рус гардидаанд.

Маъруфттарин нависанда ва шоири тоҷиктабори рус Темур Зулфиқоров дар адабиёти имрӯзаи рус бо унвони Нобиғаи назми рус эътироф гаштааст. Асарҳои адиб дар бораи Темур, Иван Грозний, Хоҷа Насриддин ва Умари Хайём асарҳои оламшумули адабиёти имрӯзаи рус ба шумор мераванд. Асарҳои «Тайтабубу», «Охота царя Бахрома Гур Сасанида», «Марги Пушкин» ҳамчун асарҳои беҳтарини адабиёти асри XX шумурда шудаанд»[6,с. 36].

Яке аз ситораҳои балети Русия Фаррух Рузиматов аз чехраҳои намоёни ҳунарии ин кишвар мебошад. Толорҳои консертии Рим, Токио, Париж, Вена, Лондон ҳамарӯза интизори ҳунарнамоии ҳамватани мост. Фаррух Рузиматов намунаи беҳтарини ҳамкории маданӣ байни ин ду халқ ба ҳам дӯст мебошад.

Намояндагони маданияти тоҷик Зебо Аминзода, синамогар Давлат Худоназаров, Гавҳар Худоназарова дар фазои маданияи Русия чехраи намоён мебошанд. Як қатор филмҳои офаридаи синамогари тоҷикистонӣ Валерий Аҳадов дар байни ҳаводорони ҳунарии Русия маҳбубияти хоса доранд.

Имрӯз дар Москва рассоми боистеъдоди тоҷик Азам Атохонов ба эҷод машғул аст. Ӯ узви Иттифоқи Рассомони Русия буда, мусаварраҳояш дар осорхонаҳои беҳтарини Русия ба маърази тамошо гузошта шудаанд.

Умуман дар ҷодаҳои гуногуни фарҳанг, маданият ва санъат намояндагони ҳунари тоҷик фаъолият намуда, робитаҳои маданияи Тоҷикистону Русияро боз ба сатҳи олӣ мебардоранд.

Дар нимаҳои солҳои 90-уми асри XX аввалин ҷамъиятҳои тоҷикон бо номи «Суғдиён» ва «Умед» дар Москва кушода шуд. Соли 1995 дар заминаи ин ду ҷамъият Маркази фарҳангии тоҷикон бо номи «Фонд культуры таджиков» таъсис ёфт, ки сарварии он ба ӯҳдаи номзади илмҳои филология Хуршеда Ҳамроқулова гузошта шуд. Дар Москва боз ҷамъиятҳои «Ватан» (раисаш А.Алиев), «Нур» (раисаш Б.Лашкарбеков), «Осмон» (раисаш Б.Зухуров), «Бунёди Тоҷикистон» (раисаш Г.Ќўраева) фаъолият доранд. Ҳамчунин дар шаҳрҳои Санкт-Петербург, Новосибирск, Кемерово, Магнитогорск, Астрахан, Уфа ва ғайраҳо ҷамъиятҳои тоҷикон ва тоҷикистониён амал мекунанд. Воқеан ҷамъиятҳои номбаршуда дар робитаи маданияту фарҳангии байни Тоҷикистону Русия ҳамчунон саҳмгузор мебошанд.

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон зимни суҳанронии худ дар Вашингтон, дар Донишгоҳи Ҷ. Хаткинск махсусан қайд намуд, ки «Мо сиёсати дарҳои кушодаро баргузидем ва ба ҳамаи мамлакатҳо ҳамкорӣ хоҳем кард ва албатта Русия ҳамеша шарикӣ стратегияи мо буд ва хоҳад монд» [7,с. 520].

Имрӯзҳо муносибати мадания фарҳангии Тоҷикистону Русия дар фазои ҳамдигарфаҳмию баробарӣ доир гирифта дӯстии ин ду халқи ба ҳам наздикро боз ҳам пойдор месозад.

АДАБИЁТ

1. Бобохонов М. История таджиков мира / М Бобохонов. -Душанбе: Эҷод, 2005.
2. Назарова С.Вклад российских деятелей искусств в становление профессионального музыкального театрального искусства / С. Назарова С. Акрамова // Истиқлолияти Тоҷикистон ва диаспораи тоҷикон. -Душанбе, 2011.
3. Синельников М. Таджикистан и таджики в русской поэзии / М. Синельников // Таджикистан и таджики в русской поэзии (Истиқлолияти Тоҷикистон ва диаспораи тоҷикон). -Душанбе, 2011.
4. Саидов З. Таджикистан: Межгосударственные отношения в период становления внешней политики Третье издание: монографического исследования / З. Саидов. -Душанбе, 2012.
5. Таърихи адабиёти тоҷик. Ҷ.1. // Таърихи адабиёти тоҷик. -Душанбе: Дониш, 1984. -Ҷ.1.
6. Чумъаев Р. Тоҷикони дунё / Р Чумъаев. -Душанбе: Ирфон, 2011.
7. Чумъаев Р. Президент Эмомалӣ Раҳмон ва диаспораҳои тоҷик / Р. Чумъаев. -Душанбе: Сино, 2011.

КУЛЬТУРНЫЕ ВЗАИМОСВЯЗИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН С РОССИЕЙ

В данной статье подвергнуты анализу основные этапы становления взаимоотношений между Республикой Таджикистан и Россией в области культуры. Автор основное внимание обращает на место и роль двусторонних взаимосвязей, а также на развитие сотрудничества с Россией в связи с чем, выделяются приоритетные направления сотрудничества в сфере культуры.

Ключевые слова: история, литература, культура, взаимосвязь, культурная революция, культура.

CULTURAL LINKS WITH THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN, RUSSIA

This article analyzed the main stages of the formation of relations between the Republic of Tajikistan and Russia in the field of culture. The author focuses on the place and role of bilateral vzaiomsvyazey as well as to the development of cooperation with Russia, therefore, stands out priority areas of cooperation in the sphere of culture....

Key words: history, literature, culture, relationship, cultural revolution, culture.

Сведения об авторе: *К.Дж. Бозоров* – заведующий кафедрой новой новейшей истории зарубежных стран. Тел: 935-15-04-29

ҒАЗНА ДАР АҲДИ БОСТОН ВА ҚУРУНИ ВУСТО

Н. Наҷотова

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

*Шаҳри Ғазнин як бихишти рангу бӯ,
Оби ҷӯйҳо назмахон дар коху кӯ.
Қасрҳои ӯ қатор андар қатор,
Осмон бо қуббаҳои ҳамканор.*

Имрӯз аз шаҳри куҳансоли Ғазнин (Ғазна), ки рӯзгоре ба унвони пойтахти Ғазнавиён шукуҳу шаҳомати зиёд дошт ва яке аз қонунҳои муътабари илмиву фарҳангӣ ва адабӣ буд, вайронае беш боқӣ намондааст [1, с.1-219, 61-89]. Ин осор, ки дар фосилаи наздике аз шаҳри қурунии Ғазна, ки миёни Кобул ва Қандаҳор [2, с.402, 27, 387] дар кишвари Афғонистон воқеъ аст, қарор дорад [3, с.27]. Ҳарчанд овоза ва эътибори Ғазнин то ҳади зиёде маҷуни талошҳои салотини Ғазнавӣ барои густариш ва зебоии он шаҳр аст, аммо бояд таваҷҷуҳ дошт, ки қабл аз интиҳоби он шаҳр ба унвони пойтахти Ғазнавиён, Ғазна худ шаҳре муътабар будааст.

Ғазна ба маънои ҷоғушодатарин ва покизатарин шаҳрҳост. [4, с.26-30] Аз ин шаҳр, ки маркази вилояти Зобулистон буда, [5, с.8] ва дар тарафи Хуросон миёни Хуросон ва Ҳинд [6, с.209] қарор дошта, номҳои Ғазнин, Ғазнӣ ва Ғазна ёд гардидааст [7, с.625, 30-46]. Ҳарчанд дар поре аз фарҳанги луғатҳои Ғазнавӣ низ сурати дигаре аз Ғазнин доништа шуда [8, с.1411, 30-46], аммо дар ҳақиқат аҳоли ва мансубин ба шаҳри Ғазнин, ба Ғазнавӣ маъруф будаанд [9, с.30-46]. Ёкути Ҳумавӣ бар ин ақида аст, ки Ғазна, (ки ба арабӣ Ҷазна номида мешавад) дар воқеъ талаффузи омиёна Ғазнин аст ва номи саҳеҳи ин шаҳр назди гурӯҳи олимони Ғазнин аст. [10, с.201] Дар Бурҳони қотеъ низ Ғазна махфуфи Ғазнин доништа шудааст [11, с.1411].

Ғазна, ки дар даште наздик ба куҳистон воқеъ шуда [12, с.442]. Муқадасӣ мегӯяд, ки фосилаи даште, ки Ғазна дар он ҷо қарор дошт, то куҳистон як фарсанг будааст [13, с.209]. Саъолибӣ низ ба кӯҳистонӣ будани Ғазна ишора дорад.

Бино ба навиштаи ӯ Ғазна аз ҳавои покиза, хоки некӯ, оби гуворо бархӯрдор аст [14, с.252]. Ин шаҳр ба навиштаи манобеи мутаъдади ҷуғрофӣ дорои зимистони сард ва пурбарф будааст.[15, с.442,209] Аммо саломатии ҳавои он ҷо мучиби коҳиши бемориҳо гардида, аҳолии он ҷо аз амре тӯлонӣ бархӯрдор буданд [16, с.252,209]. Дар гурӯҳи дигари манобеъ [17, с.252-253] ба зеборӯии мардумони Ғазнин низ ишора шудааст.

Шаҳри Ғазна аз таърихи куҳан бархӯрдор мебошад. Ривоёти асотирие шоҳид бар ин мудаъо мебошад, ки Ғазна шаҳре аст, ки аз рӯзгорони бисёр дур бар доманаҳои Сафедкӯх[18, с.769] имтидод дошт.

Фирдавӣ низ аз Ғазнин ба унвони яке аз шаҳрҳои Зовулистон ёд карда, мегӯяд:

Ки ўрост то ҳаст Зовулистон

Ҳамон Бусту Ғазнин Кобулистон [19, с.286].

Ҳюн Тасонг саёҳи чинӣ, ки дар ҳудуди соли 633 мелодӣ аз Ғазна дидор карда, (ба талафузи чинӣ аз Ғазна бо номи Хусино ёд намуда), он ҷоро маркази Зовулистон хондааст.

Таърихи Ғазна дар қарнҳои нахустини исломӣ чандон равшан нест. Танҳо медонем, ки Яъқуби Лайси Сафорӣ пас аз тасаллут бар Сиистон ба Буст тохт ва Солеҳ ибни Наср (фармонравои собиқи Сиистон ва Буст) ба Ратбил паноҳ бурд. Яъқуб дар набарде, ки дар охири соли 249 қ. дар наздикии Раҳд рӯй дод, Ратбилро, ки ба ёрии Солеҳ омада буд, ба қатл расонд ва иддаи зиёде аз сипоҳи ўро аз миён бурд ва ҷамъи бисёро ба асорат гирифт...[20, с.205]

Бешубҳа Яъқуби Лайс дар Зобулистон ба пирӯзҳои ҷашмгир даст ёфта буд ва ба қавли муаллифи Таърихи Сиистон, Хуросон, Сиистон, Кобул, Синд, Ҳинд, Форс ва Кирмон ҳама аммоли ӯ буданд [21, с.24]. Аммо он чи ҷолиби таваҷҷуҳ аст, гуфтори муаллифи Таърихи Сиистон дар боби бинои Ғазнин мебошад. Вай муътақид аст, ки Ғазнин, Яъқуб ибни Лайсро малики дунё кард [22, с.306]. Дар ҳамин замина дар китоби Зайн-ул-аҳбор омадааст, ки Яъқуб баъд аз сарқубии Ратбил ва тасарруфи Панҷвой ва Раҳд ба Ғазнин омад ва Зобулистон бигрифт ва шористони Ғазнинро ба по афканд [23, с.249]. Бад-ин сурат метавон гуфт, ки дар воқеъ Яъқуби Лайс Ғазнинро густариш додааст.

Бинобар ин метавон дарёфт, ки Ғазнин дар муддатҳои бисёр қабл аз Яъқуб вучуд дошта, аммо он шаҳр дар аҳди Яъқуби Лайс бозсозӣ шуда, густариш ёфтааст. Дар аҳди хилофати Муътадид Биллоҳ (279-281 қ. 892-902 м.) фармони ҳукумат бар Форс, Кирмон, Хуросон, Зобулистон, Сиистон ва Кобул ба Амри Лайси Сафорӣ (265-287 қ. 879-900 м.) дода шуд [24, с.249]. Дар замони фармонравиҳои Амри Лайс фарде бо номи Муҳаммадон Ҳамадон ибни Абдуллоҳ аз ҷониби Сафориён волии Зобулистон будааст. Ҳам дар рӯзгори Амри Лайс ва дар ҳоле ки ӯ барои рӯёруӣ бо амир Исмоили Сомонӣ озими Балх буд, ду тан аз шоҳони маҳалии Ҳинд ба номҳои Носиди Ҳиндӣ ва Олмони Ҳиндӣ бо якдигар муттаҳид шуда, Бурдолиро, ки аз ҷониби Амри Лайс бар Ғазнин ҳукумат мекард, мутаворӣ намуданд ва ин мавзӯё хашми Амри Лайсро дар пай дошт [25, с.255].

Байҳақӣ бо баёни ин матлаб, ки ин шористон ва қалъати Ғазнин, Амр ва бародар Яъқуб ободон кард [26, с.342] ба бозсозии Шаҳристон ва қалъаи Ғазнин ба василаи он амири Сафорӣ ишора дорад. Дар аҳди ҷонишинони Амри Лайс низ Зобулистон ва Ғазна дар қаламрави Сафориён буд [27, с.287]. Дар тайиди ин мавзӯё бояд гуфт, ки баъд аз дастгирии Лайс ибни Алии Сафорӣ ба василаи сабукрай ва эъзоми ӯ ба Бағдод (дар соли 298 қ.) хутба ба Сиистон, Буст, Кобул ва Ғазнин Муҳаммад ибни Алӣ ибни Лайсро ҳамӣ карданд [28, с.289-290].

Аз он чи гузашт, метавон ба ин натиҷа расид, ки Ғазнинро Яъқуби Лайс ба тасарруф дароварда, пас аз ӯ он шаҳр ҷузъи қаламрави Сафориён будааст. Аммо ин нукта низ пазируфта аст, ки фармонравоёни маҳалӣ, ки бо унвони хос Луик (ё Анук) мушаххас буданд, ба унвони хирочгузорони Сафориён бар Ғазна ҳукумат доштанд. Ҳамчунин ин нукта низ мусаллам аст, ки қудрат ва истиқлоли он фармонравоён ба таносуби қудрати заъфи ҳукумати Сафориён мутағайир буд.

Бо тамоми он чи гуфта шуд бояд ба ин мавзӯъ эътироф кард, ки тасхири Ғазна ба василаи Алптегин ва истиқрори он дар ҳақиқат оғози инзимоми қатъӣ ва ҳамешагии Ғазна ба қаламрави исломӣ аст. Барои исботи ин мавзӯъ бояд гуфт, ки муаллифи «Худуд-ул-олам», аз Ғазнӣ ба унвони шаҳре ёд карда, ки аз қадим ҷузъи Ҳиндустон буда, «акнун андар ислом аст ва сарҳаде аст миёни мусалмонон ва кофирон» [29, с.323].

Ғазна ба далели мавқеияти ҷуғрофияи хеш аз лиҳози тичорӣ низ аҳамияти фаровон дошт. Ҳарчанд Босворт ба дурустӣ муътақид аст, ки нақши иқтисодии Ғазна ҳаргиз ба андозаи Кобул набудааст.[30, с.443,35,19]Ғазна дар аҳди ҳукумати оли Сабуктегин ба авҷи шукӯҳу ободонӣ мерасад. Шаҳре, ки на қаблан ва на баъдан ҳеҷ гоҳ маркази сиёсӣ набуду нашуд ва аз лиҳози стратегиву (савқулҷайшӣ) мавқеи тичоратӣ чандон ҷойгоҳу ҷозибасе надошт. Танҳо бо омадани Ғазнавиён ба пойтахти бузургтарин императори аср табдил ёфт. Дар ҳоле, ки ҷуғрофиянависони асри даҳум ҳеҷ кадом аз ҷойгоҳи вижаи Ғазна дар сиёсату иқтисоди аср ишора накардаанд, яъне Ғазнаи то асри XI на ба Марв, на ба Нишопур ё Ҳирот қобили қиёс набуд. Муқаддасӣ дар охири асри X менависад, ки ҳокими Ғазнин ҳамвора дар ҷангу ситез аст.[31, с.429]Бобур, ки баъди чанд аср ба қасди Ҳинд аз Ғазна мегузашт, сари ангушт ба дандон мегузорад, ки амирони Хуросону Ҳинд (Ғазнавиёну Ғуриён) дар ин шаҳр ҷӣ бартарию боландагӣ диданд, ки онро пойтахт баргузидаанд [32, с.162].

Аммо ҷойи дигар ҳамин манобеи ҷуғрофияӣ аз Ғазна ба унвони яке аз марокизи мубодилаи колоҳои тичории Хуросон ва Мовароуннаҳр бо Ҳинд ёд шудааст. Истаҳрӣ ақида дорад, ки «Дар ҷумлаи шаҳрҳо, ки дар навоҳӣ ва атрофи Балханд ҳеҷ шаҳре маъмултар ва хайри неъмат дар он бештар аз Ғазна нест, ҷиҳати он ки фаризаи Ҳинд аст» [33, с.294].

Муаллифи “Худуд-ул-олам” Ғазнаро шаҳри пурнеъмат ва аз марокизи иқомати бозаргонон медонад [34, с.323]. Муқаддасӣ низ он шаҳрро яке аз борандозҳои Хуросон ва анборҳои Синд ба шумор овардааст [35, с.443].

Бо тамоми он чи дар мавриди қидмати таърихӣ, ҷойгоҳи ҷуғрофияӣ ва аҳамияти иқтисодии Ғазна қабл аз зуҳури давлати Ғазнавиён гуфта шуд, бояд иқрор намуд, ки дар партави интиҳоби ин шаҳр ба унвони пойтахти силсилаи Ғазнавӣ марҳилаи тозае аз ҳаёти таърихӣ Ғазнин оғоз гардид ва он шаҳри деринасол шукӯҳу эътибори ғайри қобили тасаввур ба даст овард.

Тавре, ки дар рӯзҳои нахусти ба қудрат расидани Масъуд ибни Маҳмуд (1031-1040) аммаш Ҳураи Хатлӣ барояш менависад: «Асл Ғазнин асту он гоҳ Хуросон, дигар ҳама фаръ аст». Аз ин гуфта бармеояд, ки Ғазна гаҳвораи ҳукумати Ғазнавиҳо маҳсуб меёбад. Ғазна дар аҳди оли Сабуктегин ба авҷи шукӯҳу ободонӣ расид ва ба маркази бузургии сиёсӣ, иқтисодӣ ва фарҳангӣ мубаддал гардид. Садҳо биноҳои маъмурӣ, қасру кушку масҷиду мадрасаҳо бунёд ёфт. Бо талошҳои фаровони Маҳмуду ворисонаш Ғазна муҳимтарин маркази сиёсӣ, минтақаи умдаи тичорӣ ва қонуни илму маърифати рӯзгор мегардад, то бад-он ҳад, ки баъзе аз муҳаққиқони хориҷӣ Ғазнаи аҳди Маҳмудиёро «пойтахти маънавии олами ислом» хондаанд. Ғазна бузургтарин маркази тичории асри Ғазнавиён бад-он хотир аст, ки аз тамоми гӯшаву қанори дунё молҳои мавриди ниёзи аҳоли оварда мешуд. Вобаста ба ҷойгоҳи Ғазна ва нуфузи он нарху наво нисбат ба дигар шаҳрҳо баландтар буд. Аз Ғазна ба дигар кишварҳо барда содир мешуд. Манбаи ба даст овардани бардаҳо Ҳинд буд. Муҳити адабии Ғазна низ дар пояи баланд қарор дошт. Тамоми сарвату дороии шаҳрҳову сарзаминҳои забтшуда ба Ғазна оварда мешуд. Аз ҷумла пас аз тасарруфи шаҳри Рай (с. 1029) аз ҷониби Маҳмуд китобҳои нодири ин шаҳр ба Ғазна фиристода шуданд, ки дар миёни онҳо осоре аз Абӯалӣ ибни Сино мавҷуд буд. Ховаршиноси маъруф Лен-Пол қайд мекунад, ки то он таърих ҳеҷ як аз пойтахтҳои Осиё бад-ин гуна мазҳари шукӯҳу ҷалол қарор нагирифта буд.

АДАБИЁТ

1. Муҳаммадризои Хуросонӣ. Риёз-ул-алвоҳ. –С.219; Fiury S. Ledécorepigraphique Desmonuments De Ghazna. P.61-89.
2. Ёкути Ҳумавӣ. Маҷмаъ-ул-булдон. Ҷ.4. –С.402., Луис, Мари. Сарзамин ва мардуми Афғонистон. – С.27., Клуҳан Кашмирӣ Пондат, Роттрангинӣ. Таърихи Кашмир. –С.387.
3. Ғазна ва Ғазнавиён. –С. 24-25., Луис, Мари. Сарзамин ва мардуми Афғонистон. –С.27.

4. Газневиды // Большая советская энциклопедия: В 30 т. -М.: Советская энциклопедия, 1969-1978., Фарханги Онандроҷ. Ҷ.4. –С.26-30.
5. Мачмаъ-ул-булдон. Ҷ.4. –С.201., Худуд-ул-олам. –С. 325., Газна ва Ғазнавиён. –С.8., Газневиды // Советская историческая энциклопедия / Под ред. Е. М. Жукова. -М.: Советская энциклопедия, 1973—1982.
6. Осор-ул-булдон ва ахбор-ул-аъбод. –С. 209., Газневиды // Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона: В 86 томах (82 т. и 4 доп.). -СПб., 1890-1907.
7. Ғиёс-ул-луғот. –С.625., Фарханги Онандроҷ. Ҷ.4. –С. 30-46.
8. Бурҳони қотеъ. Ҷ.3. –С.1411., Фарханги онандроҷ. Ҷ.4. –С. 30-46.
8. Фарханги онандроҷ. Ҷ.4. –С. 30-46.
9. Мачмаъ-ул-булдон. Ҷ.4.-С.201.
10. Бурҳони қотеъ. Ҷ.3. –С.1411.
11. Муқаддасӣ. Аҳсан-ут-тақосим фӣ маърифат-ул-ақолим. Ҷ.2. –С. 442.
12. Тарҷумаи Осор-ул-булдон ва ахбор-ул-абод. –С. 209., Fiury, S., Ledécorepigraphique Desmonuments De Ghazna, p.61-89.
13. Абӯмансури Саъолибӣ. Латоиф-ул-маъориф. –С. 252.
14. Овез Гундоғдыев Энциклопедический словарь «Историко-культурное наследие Туркменистана» // Под общей редакцией О.А. Гундоғдыева и Р.Г. Мурадова., Муқаддасӣ. Аҳсан-ут-тақосим фӣ маърифат-ул-ақолим. Ҷ.2. –С. 442., Тарҷумаи Осор-ул-булдон ва ахбор-ул-абод. –с. 209.
15. Абӯмансури Саъолибӣ. Латоиф-ул-маъориф. –С. 252., Тарҷумаи Осор-ул-булдон ва ахбор-ул-абод. –С. 209.
16. Рыжов К.В. Газневиды / К.В Рыжов // Все монархи мира. Мусульманский Восток VII-XV вв. -М.: Вече, 2004., Мухаммад ибни Махмуд. Аҷоиб-ул-маҳлуқот ва ғаройб-ул-мавҷудот. –С. 252-253.
17. Муъин, Мухаммад. Фарханги форсӣ. –Ҷ. 5. –С.769.
18. Абулқосим Фирдавсӣ. Шохнома. –Ҷ.4. –С.286.
19. Таърихи Сиистон. –С. 205.
20. Ҳамон ҷо –С.24.
21. Гардезӣ. Зайн-ул-ахбор. –С.306.
22. Ҳамон ҷо. –С. 249.
23. Ҳамон ҷо. –С. 249.
24. Ҳамон ҷо. –С. 255.
25. Байҳақӣ. Таърихи Байҳақӣ. –С. 342.
26. Таърихи Сиистон. –С.287.
27. Ҳамон ҷо. –С. 89-290.
28. Худуд-ул-олам. –С. 323.
29. Муқаддасӣ. Аҳсан-ут-тақосим фӣ маърифат-ул-ақолим. –Ҷ. 2. –С. 443., Босворт К.Э. Таърихи Ғазнавиён. –Ҷ.1. –С.35., -М. Луис. Сарзамин ва мардуми Афғонистон. –С. 19.
30. Муқаддасӣ. Аҳсан-ут-тақосим. –С. 429.
31. Абӯр-наме (Записки Бабура). –Ташкент: изд. Акад. Наук УЗССР, 1958. –С. 162.
32. Истахрӣ. Масолик вал мамолик. –С. 294.
33. Худуд-ул-олам. –С. 323.
34. Муқаддасӣ. Аҳсан-ут-тақосим фӣ маърифат-ул-ақолим. –Ҷ. 2. –С. 443.

ГАЗНА В ДРЕВНИХ И СРЕДНИХ ВЕКАХ

Таким образом, можно сказать, что город Газна во всем историческом процессе с географической, экономической и политической точки зрения играл важную роль и сохранил за собой название крупнейшей столицы в средневековой истории и культуре. Все великие правители этого города, сыграли существенную роль в развитии градостроительства. Одновременно Газна явилась крупнейшим торговым центром Газневидского периода, которая стала объектом внимания царей других государств.

Ключевые слова: Газна, Зовулистан, Якуб Лайс Сафариди, Сиистан, Мутаид биллах, Ратбил, Сафедкух (Белы горы), Аббасиды.

GHAZNA IN THE ANCIENT TIME AND MIDDLE CENTURIES

So it's possible to say that the city Ghazna was famous from the point of geography, political and economy side even today. It was one of the powerful cultural centre. The famous government were appointed and they observed the rules of city. More over Ghazna was the most powerful trade centre. Which the leaders of the foreign countries paid much attention.

Key words: Ghazna, Zobuliston, Yakub Lais Safarids, Siistan, Mutadid billakh, Ratbil, Safedkuh (the white mountain), Abbasids.

Сведения об авторе: *Н. Наджотова* - кандидат исторических наук, ассистент кафедры истории древнего мира, средних веков и археологии ТНУ. Телефон: **985-08-58-83**

РОҲИ МОДЕРНИКУНОНИРО ПЕШ ГИРИФТАНИ ХИТОЙ

Н. Бустонова
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар нимаи дуюми солҳои 70-уми асри XX тахти роҳбарии Дэн Сяопин, Ху Яобан ва Чжао Сзиян Ҷумҳурии Халқии Хитой роҳи модернунонро пеш гирифт. Бахши муҳими ҳамаи дигаргунсозиҳоро ислоҳоти хоҷагии қишлоқ ташкил меод, ки соли 1979 оғоз ёфта буд. Дар шаҳрҳо бошад, рушди соҳибкории хурд дастгирӣ меёфт. Корхонаҳои саноатӣ аз ҳуқуқҳои фаъолияти мустақилона бархӯрдор гардиданд, гарчанде ки ҳукумат танзими нархҳо ва тақсими захираҳоро идома меод. Қад-қади соҳилҳои ҷанубу шарқии Хитой «минтақаҳои махсуси иқтисодӣ» созон дода шуданд, ки дар онҳо қонунҳои тиҷорати озод амал менамуданд. Моҳияти дигаргунсозиҳо аз куллан тағйир додани низоми кӯҳнаи иқтисодӣ иборат буд, ки ба рушди қувваҳои истеҳсолкунанда монеъ гардида буд ва батадриҷ иваз намудани он бо низоми наво, ки ба рушди рӯзафзуни иқтисодиёт мусоидат намояд» [1,с.120].

Ба ин тариқ, ислоҳот монанди як инқилобе буд, ки вазифаи аввалиндараҷаи он озод намудан ва рушди самарабахши қувваҳои истеҳсолкунанда махсуб меёфт. Низомии иқтисодии пешинае, ки мувофиқи нақша амал намуда, беҳад муттамарказ гардида буд, барои Хитой бисёр ҷизҳои таърихан арзишманд ва муфидро ба бор овард, вале камбудию норасиҳои зиёде ҳам дошт. Камбудии асосии низоми иқтисодии собиқ дар муносибатҳои миёни давлат ва корхонаҳо зоҳир мегардид. Дар низоми саҳти нақшавӣ корхона як ҷузъи сохторҳои давлатӣ махсуб меёфт ва аз ҳуқуқи соҳибкорӣ маҳрум буд. Ғайр аз ин, нақши танзимсозии бозор тамоман инкор карда мешуд. Фаъолияти иқтисодӣ пурра аз рӯи нақшаҳои дастурӣ ба роҳ монда мешуд. Ноқисии низоми собиқи иқтисодӣ нисбатан равшантар дар шароити тағйир ёфтани вазъияти умумӣ дар кишвар ба назар расид. Дар чунин ҳолат куллан тағйир додани низоми иқтисодӣ як зарурияти воқеӣ зӯҳур кард» [2,с. 55]

Барои он ки моҳияти ислоҳоти Хитойро бифаҳмем, бояд дарк кард, ки низоми сотсиалистӣ ва низоми сотсиалистии иқтисодӣ ҳар ду як ҷиз нестанд. Ислоҳоти куллан дигар кардани низоми кӯҳнаи иқтисодиро талаб мекунад, на низоми сотсиалистии ҷомеаро. Ин маънои онро дорад, ки аввало набояд мақсади дигар кардан ва ё барҳам задани сохтори сотсиалистии ҷомеаро ба миён гузошт, дуҷум объекти ислоҳот бояд низоми иқтисодии нақшавию муттамарказшуда бошад. Ғайр аз ин, набояд танҳо ба тағйир додани зоҳири ин низом ва ба он иловаҳо ворид кардан қаноат кард, балки зарур аст, ҳуди қолаби сохтори иқтисодӣ ва фишанги асосии хоҷагидориро дигар кард. Ба ибораи дигар, ислоҳот гузаштан аз иқтисодиёти нақшавӣ ба иқтисодиёти бозориро дар назар дошт.

Дар Хитой ба муддати тӯлонӣ иқтисодиёти бозориро ҳоси низоми сармоядорӣ ва иқтисодиёти нақшавиро ҳоси низоми сотсиалистӣ мепиндоштанд, вале таҷриба нишон дод, ки банақшагирӣ ва бозор фақат воситаҳои мебошанд, ки барои танзими иқтисодиёт ва иқтисоди бозорӣ ҳам бо низоми сотсиалистӣ созгор аст» [3,76].

Ислоҳот аз хоҷагии қишлоқ оғоз ёфт, ки ҷавобгӯи талаботи давр буд. Дигаргунсозиҳои аграрӣ аз манъкуниҳои коммунаҳои халқӣ ва дар ивазашон ташкил намудани пудратҳои оилавӣ ва моликияти дастаҷамъии ягона иборат буданд. Амалан ҳамаи 800 млн нафар деҳқонон ҳуқуқи озодӣ дар истеҳсол намудани маҳсулоти хоҷагии қишлоқро ба даст оварданд. Асосан, низоми фармоишоти давлатӣ барҳам дода шуд, нархи бисёр намудҳои маҳсулоти хоҷагии қишлоқ озод гардид.

Ислоҳот бахши аграриро аз ҳолати сукут берун баровард, барои махсусгардонӣ ва зиёд гардидани миқдори маҳсулоти хоҷагии қишлоқ мусоидат кард. Дар деҳот корхонаҳое ба вуҷуд омаданд, ки бо ташаббуси деҳқонон таъсис ёфта, мутаалиқи шаҳраку ноҳияҳо буданд. Ин корхонаҳо ҷойҳои нави кориро ба вуҷуд оварданд ва ба ҳалли мушкилоти барзиёдии қувваи корӣ дар бахши кишоварзӣ, боло рафтани сатҳи зиндагии деҳқонон, модернунонии хоҷагии қишлоқ, дар маҷмӯъ ба раванги ислоҳот мусоидат намуданд.

Чаҳор шаҳри Хитой: Шэнчжэн, Чжухай, Сямин, Шантоу минтақаҳои махсуси иқтисодӣ элон гардиданд. Баъд аз онҳо 14 шаҳри наздибаҳрӣ, чор минтақа дар резишгоҳҳои дарёҳои Янзэ ва Чжусзян, қисмати ҷанубу шарқии музофоти Фусзян, минтақае дар назди халиҷи Бахай минтақаҳои кушоди иқтисодӣ гардиданд» [4, с. 56].

Ғайр аз ин, дар бахши иқтисоди дастаҷамъӣ миқдори зиёди корхонаҳое арзи ҳастӣ карданд, ки ба шаҳракҳо ва ноҳияҳо тааллуқ доштанд ва барои 120 млн деҳқонон ҷойҳои кориро муҳайё сохтанд.

Дар низоми нархҳо ҳам дигаргуниҳои калон ба вуҷуд омаданд. Нархҳои бисёр намудҳои маҳсулот озод гардиданд. Чунончи аз рӯи молҳои мавриди ниёзи аввалия ҳиссаи нархҳои бозорӣ ба 90%, воситаҳои истеҳсолот ба 80%, маҳсулоти кишоварзӣ ба 85% расид.

Дар низоми андозбандӣ, бонкӣ, асбоб ва сармоягузорӣ дигаргунсозӣ суръат гирифтанд. Андоз аз арзиши изофа, андози ягона аз даромад барои корхонаҳо, низоми тақсими андозҳо дар байни ҳокимияти марказӣ ва ҳокимияти маҳаллӣ ҷорӣ гардид, вале ҳиссаи калони даромад аз андозҳо ба ҳокимияти марказӣ тааллуқ дошт.

Низоми дузинагии бонкӣ таъсис ёфт, ки дар он вазифаҳо дар байни Бонки давлатии марказӣ ва бонкҳои давлатии поёнӣ тақсим шуданд. Ҳамзамон бонкҳои муқаррар гардиданд, ки дар ҳаёт сиёсати иқтисодии ҳукумати марказиро татбиқ мекарданд.

Сохтори бозорие ташаккул ёфт, ки дар ҳаёти иқтисодии кишвар ҳар чӣ бештар нақши муҳимро касб кард. Ҳиссаи намудҳои маҳсулоти саноатӣ, ки аз рӯи нақшаҳои дастурии давлатӣ истеҳсол мегарданд, аз 95% соли 1978 то 5% дар давраи ҳозира кам гардид. Таносуби молҳои, ки нархашон бевосита аз тарафи давлат танзим мегардад, дар савдои чаканафурӯшӣ аз 95% то 6% поён фурумад.

Аз рӯи гуфтаи Дэн Сяопин, бозсозӣ ҳамоно вақт бомуваффақият ҳисобидан мумкин аст, ки агар онҳо ба рушди қувваҳои истеҳсолкунанда, афзудани иқтисодии кишвар, боло рафтани сатҳи зиндагии аҳоли мусоидат карда бошанд. Бо дарназардошти ин меъёрҳо, ислоҳоти Хитойро метавон бомуваффақона арзёбӣ кард.» [5, с. 66]

Баъди оғози ислоҳот суръати рушди иқтисодӣ зиёд гардид. Дар солҳои 1978-1995 ҳисоби миёнаи афзоиши солонаи маҳсулоти умумии дохилӣ 9%, дар солҳои 1991-1995 бошад 11%-ро ташкил дод. Ин нишондодҳо аз сатҳи миёнаи ҷаҳонӣ хеле зиёд мебошанд. Хитой дар ҷаҳон аз ҷиҳати истеҳсоли семент, матоъҳои пахтагин ва ангиштсанг ҷои аввалро аз даст надода истодааст. Ин кишвар аз ҷиҳати истеҳсоли ғалладона, пахта, тухми маъсар, гӯшт, тухми мурғ ба ҷои аввал баромад, аз ҷиҳати истеҳсоли нурии кимёвӣ ҷои 2-ум, истеҳсоли шакар ҷои сеюм, истеҳсоли барқ ҷои 4-ум, истеҳсоли нефти хом ҷои 5-умро дар ҷаҳон ишғол мекунад. Ҳиссаи ин кишвар дар маҳсулоти умумии ҷаҳон 3,2%-ро ташкил медиҳад.

Ҳамин тавр, натиҷаҳои иҷтимоӣ-иқтисодии ислоҳот аз бомуваффақият гузарондани он шаҳодат медиҳад.

АДАБИЁТ

1. Адамчук А.А. История Китая / А.А. Адамчук. - М., 2004.
2. Непомнин О.Е. История Китая / О.Е. Непомнин. - М. 2005.
3. Техвинский С. Л. Избранные произведения / С. Л. Техвинский. - М.; Наука, 2005. - Т.2.

4. Расулиён Қ. Таърихи муосири Осиё ва Африко / Қ. Расулиён. -Душанбе, 2009.
5. Маркова П.Всемирная история/ П. Маркова Н. Поляков.- М., 2009.-Т.4.

ПУТЬ К МОДЕРНИЗАЦИИ В НАРОДНОЙ РЕСПУБЛИКЕ КИТАЙ

В данной статье подвергнуты анализу основные этапы модернизации Китая в 70-е годы XX в. в области экономики, сельского хозяйства, науки и армии. Реформа дала положительный эффект и результат реформы уже была намечена в конце 70- х и начале 80-ых годов XX века. Автор основное внимание обращает на модернизацию сельского хозяйства и переход Китая на рыночную экономику.

Ключевые слова: модернизация, Китай, рыночная экономика, демократизация политической жизни Китая.

MODERNIZATION IN THE PEOPLE'S REPUBLIC OF CHINA

This article analyzed the main stages of the modernization of China's 70 years of the twentieth century. in the economy, to a rural economy, science and military. Reform gave polazhitelny effect and result of reform has been scheduled in the late 70 - and early 80 th - e Godi twentieth century. The author focuses on the modernization of agriculture and China's transition to rinochny economy.

Key words: modernization, China, rinochnaya economy, democratization of political life in China.

Сведения об авторе: *Н. Бустонова* - доцент кафедры новой и новейшей истории зарубежных стран.
Телефон: 917-21-89-01

САҲМИ АКАДЕМИК В.В. БАРТОЛД ДАР ОМУӢЗИШИ ТАЪРИХИ ХАЛҚИ ТОҶИК

С. Шарофуддинов
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар омуӢзиш ва таҳқиқи таърихи ганӣ ва тӯлонии халқи тоҷик саҳми олимони шарқшиносу таърихшиноси хориҷӣ, ба вижа шарқшиносони рус ниҳоят бузург мебошад.

Яке аз чунин олимони шинохта, шарқшиноси бузурги рус академик В.В.Бартолд мебошад, ки тамоми умри ҳешро сарфи омуӢзиши таърихи халқҳои Осиёи Миёна ва аз ҷумла таърихи халқи тоҷик намудааст.

Бартолд яке аз барҷастатарин муаррихи Шарқ, ба шумор рафта, бо маҳорати баланд ва истеъдоди худ тавонистааст, ки шумораи зиёди асарҳои ниҳоят калонҳаҷму бунёдиро офарад, ки онҳо мақоми хосаро ишғол менамоянд. Аз ёддошти олими барҷаста бармеояд, ки то охири умр вай ҳамчун муаррих-тадқиқотчи Осиёи Миёна боқӣ мондааст [2,-С.791]. «Академик В.В. Бартолд яке аз поягузори назари воқеъбинона ба таърихи пурғановати тоҷикон буда, дар омуӢзиши илмӣ таърихи ин халқи тамаддунофар, нақши ниҳоят бузургу пойдор гузоштааст» [4, -С. 20].

В.В.Бартолд модарзод шарқшинос буд ва ҳеҷ гоҳ монанди дигар шарқшиносон набуда, баръакс онҳо аз боло ба поён шурӯъ кард, на аз поён ба боло. Далели ин гуфтаҳо ин аст, ки ҳар инсоне, замоне, ки ба аввалин қорҳои илмӣ худ пас аз муддате менигарад, хандааш мегирад, ки чи чизҳои сатҳӣ навиштааст, аммо аввалин таълифи асосии шарқшиноси барҷаста «Туркистон дар давраи тохтутози муғулҳо (с. 1898-1900)» асари басо бузург аст, ки дар Эрон ва ҷаҳон ҳамчун ситорае медурахшад ва ҳаргиз ҳомӯш намешавад [1, -24].

Бояд зикр намоем, ки мероси илмӣ ӯ ба дараҷаи зарурӣ омуӢхта нашудааст. Фаъолияти илмӣ В.В.Бартолд ба давраи гузариши донишҳои таърихӣ халқи тоҷик ба илм рост омад. Дар ин раванд, ба хизмати ӯ аз муаррихони миллӣ поягузори воқеан илмӣ таърихи халқи тоҷик устод Садриддин Айниро дар як мақом гузоштан лозим аст. Фақат бо он фарқият, ки В.В. Бартолд ба омуӢзиши он дар доираи талаботи барои Русия ва Европа маъмули воқеан илмӣ-академикӣ асос гузошта бошад, таҳқиқотҳои таърихӣ Садриддин Айниро бошад, бояд чун анҷоми гузариш ба омуӢзиши илмӣ дар таърихнигории ватанӣ бояд қабул кард. Аз ин манзар ба тафовути арзишҳои илмӣ В.В. Бартолд ва устод Садриддин Айнӣ бояд баҳо дод. Ба тариқи дигар, арзишҳои илмӣ В.В. Бартолдро метавон дар муқоиса ба хизмати Бобоҷон Ғафуров дар роҳи таҳқиқи таърихи халқи тоҷик баркашид. Дар чунин ҳолат бояд боз як мизонро риоя кард. Агар В.В. Бартолд ва С. Айнӣ дар сарғаҳи омуӢзиши

воқеан илмӣи таърихи халқи тоҷик қарор дошта бошанд, Бобочон Ғафуров дар заминаи таҳкурсии онҳо ва шарқшиносони рус ба талаби замону дастовардҳои маъҳазӣ мувофиқ, биноӣ муҳташами таърихи миллатро бунёд карда, ба ҷаҳониён таърихи тамаддунсозӣ тоҷиконро кушодааст [4, -С.11].

Пас аз Инқилоби Октябр шарқшиносии бузург тадқиқоти ҷамъатарафаӣ худро аз таърихи Осиёи Миёна идома дода як қатор асарҳои бузурги илмӣ офарид.

Асарҳои асосии В.В. Бартолд «Ислам», «Култура мусулманства» (1918), «История Туркистана», (1922), «История культурной жизни Туркестана», (1927), инчунин очерки таърихи «Таджики» (1925) мебошанд.

Яке аз таҳқиқоти барҷастаи академик В.В. Бартолд «Тоҷикон» (Очерки таърихӣ), ба шумор меравад, ки дар он муаллиф муҳтасар таърихи халқи тоҷикро аз замони қадим то ҷорӣ аввали асри XX ба қалам додааст [3, -С. 452-458].

В.В. Бартолд дар баробари қорҳои бузурги илмӣ тадқиқоти бурданаи ҷорабиниҳои ҷамъияти ғайлона иштирок менамуд. Ӯ ба ғайлоияти шӯбаи шарқии ҷамъиятии археологӣ рус, ки он яке аз марказҳои муҳимтарини шарқшиносии рус буд, диққати қалон меод. Шарқшиносии барҷаста аз соли 1894 аз ҷониби ӯ ҳамин ҷамъият буд, дар маҷлисиҳо иштирок ва бо маърузаҳои худ баромад мекард, дар муҳокимаи ахбори илмӣ иштироки ғайлона дошт [8, -С.63].

Лунин Б.В. хизматҳои шоёни Бартолд ро дар назди илми Шӯравӣ ва илми ҷаҳонӣ чунин ба қалам додаст: «Муаллифони таъзияномаҳо ва ёддоштҳо доир ба ҳаёт ва ғайлоияти В.В. Бартолд дар эътироф қардани махсусан хизмати ғайқулодаи ӯ дар назди илми Шӯравӣ ва ҷаҳонӣ ҳамафӣқ буданд. Ва нобигаи илмӣи В.В. Бартолд ва қимати бебаҳои мероси илмӣи вай дар он аст, ки дар гузашта муҳокима шуда, дар ҳозира ва дар оянда ивазнашаванда ва зарурӣ буда ҳамафарии шарқшиносии наслҳои гуногун хоҳад монд» [5, -С.33].

Сарвари давлат Э. Раҳмон дар арафаи ҷашни тамаддуни ориёӣ (соли 2006) дар маърузааш доир ба олими бузург чунин зикр намуааст: «Истифодаи истилоҳи таърихи «ориёӣ» ба сифати ҳамамаҳои илмӣи истилоҳи «ҳиндуориёӣ», ҳангоми инъикоси ирқи қадимаи таърихи эронӣ ва ҳиндӣ ҳақиқати таърихӣ шудааст ва инро инқор намудан номумкин аст. Дар алоқамандӣ бо ин бояд зикр қард, ки яке аз шарқшиносони машҳури рус В.В. Бартолд дар он вақте, ки истилоҳи ориёӣ ба маънои «ҳиндуаврупой» истифода мешуд, ин истилоҳро хеле дуруст, бомулоҳиза ва бо дарқ намудани ҳақиқати таърихӣ, нисбат ба забонҳои гуногуни эронӣ шарқӣ, сокинони қадимаи Осиёи Миёна, гузаштагони тоҷик ба қор бурдааст» [6].

В.В. Бартольд ба олимони хориҷӣ, ки ҳангоми тадқиқ ва омӯзиши таърихи Осиёи Миёна, аз асарҳои шарқшиносони рус бархурдор набуданд ва бозёфтҳои археологиро бо сарҷашмаҳои ҳамаи муқоиса намекарданд, доимо зид баромад намуа, нисбат ба қамбудиҳои асарҳои онҳо тақризу мақолаҳо менавишт [8, -С.63].

Дар охири маъруза метавон ба чунин ҳулоса омад, ки В.В. Бартолд минтақаро ба доираи илмӣи шарқшиносӣ ворид қарда, ҳамачун олими маъруф ва барҷаста, дар байни олимони ҷаҳонӣ эътироф қардида ва яке аз асосгузори мақтаби таърихи асри миёнагии Осиёи Миёна шинохта шудааст.

АДАБИЁТ

1. Алӣ Рамазонӣ. Бартолд падидаи таърихи муосир / Рамазонӣ Алӣ // Нақши В.В. Бартолд дар омӯзиши таърихи халқи тоҷик. (Маҷмаи маърузаҳои Конфронси байналмилалӣ бахшида ба 140-солагии В.В. Бартолд.) - Душанбе, 2010.
2. Бартольд В.В. Автобиография / В.В. Бартольд // Соч., -М., 1977. -Т. IX.
3. Бартольд В.В. Таджики (Исторический очерк) / В.В. Бартольд // Соч., -М., 1964. -Т. II. -Ч. 1
4. Пирумшоев Ҳ. Нақши академик В.В. Бартолд дар омӯзиши илмӣи таърихи халқи тоҷик / Ҳ. Пирумшоев // Нақши В.В. Бартолд дар омӯзиши таърихи халқи тоҷик. (Маҷмаи маърузаҳои Конфронси байналмилалӣ бахшида ба 140-солагии В.В. Бартолд.) -Душанбе, 2010.
5. Ромодин В.А. Жизнь и труды академика В.В. Бартольда / В.А. Ромодин //Общественные науки в Узбекистане. Год издания тринадцатый. -Ташкент. Фан, 1969. -№11.
6. Раҳмонов Э. Президент РТ. Арийцы и познание арийской цивилизации (Размышления накануне празднования Года арийской цивилизации) / Э. Раҳмонов. [электронный ресурс] //http://www.president.tj/rus/
7. Шарофуддинов С. Соҳибмақом / С Шарофуддинов // Маърифати омӯзгор. -Душанбе, 2010.- № 6.
8. Шарофуддинов С. Саҳми Бартолд дар тадқиқоти археологияи Осиёи Миёна / С. Шарофуддинов // Маърифати омӯзгор. -Душанбе, 2011.- № 9-10.

ВКЛАД АКАДЕМИКА В.В. БАРТОЛЬДА В ИЗУЧЕНИЕ ИСТОРИИ И КУЛЬТУРЫ ТАДЖИКСКОГО НАРОДА

В статье освещается роль академика В.В. Бартольда в изучении истории и культуры таджикского народа в средневековье. Анализируются его работы, которые освещают историю и культуру таджикского народа.

Ключевые слова: В.В. Бартольд, история таджикского народа, Центральная Азия, востоковед.

THE ROLE OF ACADEMIC V.V. BARTOLD IN THE STUDYING OF HISTORY AND CULTURE OF TAJIK PEOPLE

This article is about studying of history and culture of Tajik people In Academic V.V. Bartold works in the middle ages. His works are devoted to the history and culture of Tajik people.

Key words: V.V. Bartold; history of tajik people; Central Asia; orientalist;

Сведения об авторе: *С.С. Шарофуддинов* - ассистент кафедры историографии и архивоведения ТНУ.
Телефон: 918-90-67-77

МАҚОМИ ШОҲ ДАР «ТАТИММАТ-УЛ-БАЁН ФИ ТАЪРИХ-ИЛ-АФҒОН»- И САЙИД ҶАМОЛИДДИНИ АФҒОНӢ

Б.Т. Азимова

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар «Татиммат-ул-баён фи таърих-ил афгон» на фақат хислат, мазмун ва ҷиҳатҳои умумии таъсис ва ташаккули давлатдорӣ Афғонистон мавриди баррасӣ ва арзёбии ҳос ва ҷолиби илмӣ қарор гирифтаанд, балки амалқард, ниҳодҳо, нормаҳо, русумот ва арзишҳои сиёсӣ-идорӣ он бозгӯ ва таҳлил шудаанд. Бо он ки ин масоил, баҳусус, ниҳодҳои сиёсӣ-идорӣ ва низомии империяи Дурронӣ марҷаи таҳқиқоти амиқ ва қисман бунёди дар афғонистоншиносии муосир будаанд [1, -С.179], таҳлили Сайид Ҷамолӣдини Афғонӣ арзиши амалии худро ҳифз намудааст.

Ба андешаи ӯ императиви Афғонистон дар қарнҳои XVIII-XIX таъмини ваҳдати сиёсӣ буд, ки шартӣ муҳимтарини он таъсиси ва таҳкими ҳамаҷонибаи низомии сиёсӣ ва идорӣ мутамарказ маҳсуб мешуд [1, -С.181]. Тавре ки таъкид дорад, бунёдгузори давлати мустақили афғонҳо Аҳмадшоҳи Дурронӣ ба ҳубӣ дарк мекард, ки бидуни таъсиси сохтори устувори идорӣ наметавон ҳудуди империяи бузурги худро нигоҳ дошт. Таъмини истиқлолияти сиёсӣ, иқтисодӣ ва мудофиавӣ як системаи муназзами идориро талаб мекард [1, -С. 182].

Аҳмадшоҳи Дурронӣ ба раияти худ бо рафоқат, ба асоқир бо марҳамат гузора мефармуд ва то охири ҳаёт ба шукӯҳу ҷалол ҳукумат намуд. Аз ин рӯ, Аҳмадшоҳи Дурронӣ ба ин рукнҳо ва ҳамчунин суану аъъаноти писандида ва роиҷ таваҷҷуҳ дошт. Таърихан рукни муҳимтарин ва асоситарин чунин низомии идораи қудратманди низомӣ пиндошта мешуд, аммо барои пойдорӣ давлат танҳо неруи ҳарбӣ кифоят намекард. Давлат бо дастгоҳи маъмури ва идеологӣ низ ниёз дорад.

Тибқи маълумоти Сайид Ҷамолӣдини Афғонӣ тарзи ҳукумати афғонӣ чун ҳукумати истибдодӣ мутлақ аст. Ҳукумат ҳангоми қабули қарори муҳим бо сарварони қабилаҳо машварату маслиҳат мекунад, аз ин рӯ ба ҳукумати машрута каме монанд аст [2, -С.82].

Дар бештари ҳукуматҳои Осиё қудрати тоҷдоронро то чое, ки мардум таҳаммул мекунад, марзе нест ва муҳолифате, магар қиёми ҳамагонӣ-бо иродаи подшоҳ намешавад. Бо ин ҳама дар миёни афғонон неруи ашрофияти дуррӣ ва созмондеҳи дигар қабилаҳо пайваста бар гунае бар ихтиёри шоҳ ва имтиёзи миллат назорат дорад, аммо афғонон ҷуз шарияти исломӣ қонуни дигаре надоранд ва асноди умумии иҷрооти ҳукуматашонро нигоҳ намедоранд, тавсияи як қонуни асосӣ дар миёнашон мумкин нест. Дар айни ҳол русум ва назорати собите дар мавриди ҳукуматашон доранд, ки шоёни зикр аст. Дар низомии давлатдорӣ Дурронӣ шоҳ нафари аввал буда, фармонравии мутлақи кишвар маҳсуб мешавад. Ҳамаи мақомоти олий дар дасти Дурронӣ аст ва чун ҳамаи имтиёзот тавассути шоҳ ато мешавад, таваккуф дорад, ки сардорон пайваста фармонбардори авомири ҳукумат бошанд ва табиатан чунин аст. Чун мардум заминро мустақиман аз шоҳ мегиранд, вобастагии низомии феодалиро ба ҳонони қабила надоранд. Озодии сардорон бо нуфузе, ки бар қабила

доранд, махфуз аст. Ин нуфуз бархоста аз аслу насаби онон ва низоми падарсолори афгонон аст ва барои тасбити аҳамияти мақомаш кофист, зеро қавми садуюи мавриди таъйиди ҳамаи дурронӣ аст. Салтанат дар ин қавм аз як узв ба узви дигар интиқол меёбад. Шоҳ наметавонад сарзаминеро, ки тавассути афгонон тасарруф шудааст, ба ақвоми дигар бубахшад. Ҳамаи интисобот атои шоҳ шумурда мешавад. Амири афгон чун шоҳони шарқӣ тазоҳури ҷоҳу ҷалол намекунад. Дар девони ҳукумат, ки онро дарбор меноманд, «Татиммат-ул-баён», зикр мекунад, амир болои қолинҳои эронӣ бо аёнӣ ашроф менишинад. Ҳар кас ҳақ дорад, ки шикоятҳои худро ба гуши шоҳ расонад. Ҳочиб ва дарбор ҳеҷ касро аз дарбор манъ намекунад [2, -С. 84].

Шоҳ ба ҳозир намудани сарбозон назорат, фармондеҳии артишро дар даст дорад. Бахше аз идораи умури қазой дар уҳдаи ҳукуматҳои дохили қабिलाҳо аст ва бахше дар ихтиёри шоҳ: монанди тайини қозӣ ва муайян намудани ҳукмашон бар гуноҳ ва дар ҳоле, ки гуноҳ бар зидди давлат бошад, доварӣ бо шоҳ аст. Бо ин ҳама қудрати ӯ ба ҳадде нест, ки мунҷар ба эъдоми як садуюи шавад. Темуршоҳ вазири аъзамаш (Шоҳвалиҳон)-ро кушт, бидуни он ки маломат шавад, вале Шоҳмаҳмуд дар қатли Мираламхон (раиси нурзӣ) бо далели беадолатии ӯ –на ба хоҳири ғайриқонунӣ будани он тақбех гардид. Дар ҳама ҳол тибқи сарчашма амир ба танҳои наметавонад ба қатли гунаҳгори сиёсӣ ҳукм барорад. Дар мавриди ҳукм баровардан бояд бо ақоби қавм муттаҳидулфикр бошад, то дар қабилҳои муҷрим фитнаю фасод барпо нашлавад.[3, -С.184]

Муҳимтарин нуқтаи сиёсат равобити наздики шоҳ бо дурронӣ аст. Сиёсати шоҳ он аст, ки дурронӣро дар ҳоле ки бартар аз дигар афгонон мешуморад, дар иттиҳоди хеш дошта бошад. Барои расидан ба ин мақсад ӯ тоҷикон ва қабилҳои дигарро зери ҳимояи хеш мегирад, то ба кумаки онон бар ашроф мусаллат бошад.

А Д А Б И Ё Т

1. Губар М.М. Аҳмад-шах-асновател Афганского государства / М.М. Губар.; перевод с персидского.- М., 1959.; Рейснер И.М. Развитие феодализма и образование государства у афганцев / И.М. Рейснер - М., 1954.; Ганковский Ю.А. Империя Дуррани. Очерк административной и военной системы / Ю.А. Ганковский. -М., 1958.; Массон В.М, Ромодина В.А. История Афганистана.-М., 1965.-Т.II.
2. Афғонӣ С.Ҷ. Татиммат-ул-баён фи таърих-ил-афгон- М.А. Хуҷиёни. Ҳаёти Сайид Ҷамолиддини Афғонӣ / С.Ҷ. Афғонӣ. -Кобул, 1318 (1939).-С.179.; «Урват-ул-вусқо»-асари С.Ҷ.Афғонӣ.-Кобул, 1355 (1977). Ҳамчунин ниг: Муҳит Таботабойи.Таърихи таҳлили матбуоти Эрон.-Техрон, 1366 (1988).-С.82.Имомов Ш. История общественной мысли Афганистана во второй половине XIX-первой половине XX века. Москва/ Ш.Имомов -Душанбе, 2001.-С.43.
3. Афғонӣ С.Ҷ. Татимат-ул-баён фи таърих-ил-афгон. М. А. Хуҷиёни. Ҳаёти Сайид Ҷамолиддини Афғонӣ / С.Ҷ. Афғонӣ. -Кобул, 1318 (1939).
4. Эльфинстон М.С. Афғонистон, ҷой, фарҳанг наҷод / М.С.Эльфинстон; тарҷумаи Фитрат Муҳаммад Осаф. Машҳад, 1376 (1996).

МЕСТО РОЛИ ШАХА В ПРОИЗВЕДЕНИИ «ТАТИММАТ-УЛ-БАЁН ФИ ТАЪРИХ-ИЛ-АФГАН» САЙИДА ДЖАМОЛИДДИНА АФГАНИ

Сайид Джамолиддин Афгани в своем произведении «Татиммат-ул-баён фи таърих-ил афган» подверг изучению и рассмотрению не только образование и формирование, а также политические и административные ценности Афганской государственности. В системе Дурранской государственности шах считался главным и полновластным правителем страны. Правительство во время применения важного решения советовалось со старейшинами племен и с этой точки зрения, данное управление было похоже с конституционной монархией.

Ключевые слова: Сайид Джамолиддин Афгани, произведение «Татиммат-ул-баён фи таърих-ил афган», образование и формирование Афганской государственности, Дурранская государственность.

PLACE THE ROLE OF THE SHAH IN WORK "TALIMAT-UL-BEEN PHI TAHIRIH-IL-AFGAN" SAYYID OF JAMOLIDDIN AFGHANI

Sayyid djamoliddin Afghani in his work "Talimat-ul-been Phi tahirih-II of Afan" subjected to examination and review not only the education and formation, as well as political and administrative values Afghan statehood. In the system Goranskoj statehood Shah was considered the main and sole ruler of the country. The government during the adoption of the important decisions consulted with tribal elders and from this point of view, this management was similar to that of a constitutional monarchy.

Key words: Sayyid djamoliddin Afghani, the work " Talimat-ul-been Phi tahirih-II of Afan", education and formation of the Afghan statehood, Duranska statehood.

Сведения об авторе: Б. Азимова - кандидат исторических наук, доцент кафедры историографии и архивоведении ТНУ. Телефон: 919-83-96-25

БАЛАНД БАРДОШТАНИ САТҲИ МАДАНИЯТИ УМУМӢ ВА СИЁСИИ ШАҲРВАНДОНИ ҶУМҲУРИИ СОҲИБИСТИҚЛОЛИ ТОҶИКИСТОН

Ф.Б. Зикриёев
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар солҳои соҳибистиқлолӣ ба масъалаи баланд бардоштани сатҳи маданияти умумӣ ва сиёсии шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон диққати махсус дода шуда, доир ба ин проблема мунтазам адабиёти илмӣ-оммавӣ чоп гардида, баҳри барҳам додани камбудии кори тарбиявӣ тақлифҳои мушаххас низ пешниҳод шудаанд.

Дар Суханронии Эмомалӣ Раҳмон дар ҷаласаи якҷояи Маҷлиси миллий ва Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба муносибати савгандёдкунии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон (16 ноябри соли 2013) чунин омадааст: «Ташаккули инсонӣ ҳамаҷониба инкишофёфта, тарғиби тарзи ҳаёти солим ва тарбияи насли наврас дар руҳияи худшиносӣ худогоҳии миллий, ватандӯстӣ ватанпарастӣ ва эҳтиром ба арзишҳои неку созандаи милливу умумибашарӣ аз ҷумлаи ҳадафҳои муҳими сиёсати иҷтимоии давлат ба шумор меравад» [Ҷумҳурият – 2013. – 19 нояб.].

Хусусан дар Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 23 апрели соли 2014 бори дигар қайд шудааст, ки имрӯз тамоюли ҷаҳонишавӣ фарҳанг аз ҷумлаи проблемаҳои глобалии асри XXI мебошад. Тоҷикистон ҳамчун узви ҷомеаи ҷаҳонӣ аз раванди босуръати ҷаҳонишавӣ ва падидаву зуҳуроти мусбату манфии он дар канор буда наметавонад.

Хушбахтона дар Тоҷикистон мақоми идораҳои фарҳангӣ дар кори тарбиявӣ афзуда истодааст. Идораҳои мадания-маърифатӣ: китобхонаҳо, клубҳо, қасрҳои маданият, осорхонаҳо, боғҳои маданият ва ғайраҳо дар байни шаҳрвандонамон кори пурмазмунӣ тарбиявӣ мебаранд. Сарфи назар аз мушкилиҳои иқтисодӣ, дар ҷумҳурӣ 2593 муассисаи фарҳангӣ, аз ҷумла 1395 китобхонаи оммавӣ, 1058 муассисаи клубӣ, 22 осорхона, 40 боғи фарҳангиву фароғатӣ, 21 театри халқӣ, 57 ансамблҳои тарона ва ракс дар сатҳҳои гуногун амал мекунанд.

Идораҳои фарҳангиву муассисаҳои театрию консертӣ озмунҳои умумиҷумҳуриявӣ мутрибони эстрадӣ, шашмақомхонон, фалаксароёнро гузаронида, дар тарбияи эстетикӣ шаҳрвандонамон саҳми босазо мегузоранд. Ҷашнгирии маърақаҳои Наврӯз, Иди занон, Артиши миллий, рӯзи Ваҳдати миллий, ҷашни Ғалаба, иди Истиқлолият ва ғайра пурмазмун ва дар дараҷаи баланди бадеӣ гузаронида мешаванд. Хусусан, дар сатҳи баланд гузаронидани Фестивал – озмуни театрҳои касбӣ ва студияҳои драматикӣ «Парасту» дар тарбияи шаҳрвандонамон саҳми назаррас мегузоранд.

Дар ҳаёти маданияи ҷумҳурӣ мунтазам гузаронидани фестивал – озмуни ҷумҳуриявӣ телевизионӣ эҷодиёти халқ «Андалеб» бахшида ба ҷашни истиқлолияти Ҷумҳурии Тоҷикистон низ аз аҳамият ҳолӣ нест. Дар рафти ин фестивал – озмун ҳунароҳои мардумӣ намоиш дода шуда, дар он намунаҳои беҳтарини ҳунароҳои халқӣ, аз қабилӣ заргарӣ, оҳангарӣ дуредгарӣ, қулолию чармгарӣ, дӯзандагӣ, чакандӯзӣ, қандакорӣ пешниҳод карда мешаванд. Танҳо дар фестивал-озмуни «Андалеб», бахшида ба Ҷашни 10-солагии истиқлолияти Тоҷикистон 1200 нафар санъаткорони халқӣ, 2110 нафар ҳунармандон аз ҳамаи ноҳия ва шаҳрҳои ҷумҳурӣ иштирок доштанд.

Дар рафти чунин фестивал-озмунҳо суннатҳои мардумӣ эҳё ва сайқал ёфта, як зумра ҷавонони эҷодкор ба майдон меоянд. Хусусан, гузаронидани Ҳафтаи фарҳангии вилоятҳо дар байни ҳамдигар (Сӯғд, Хатлон, Бадахшон), «Рӯзҳои фарҳанг» бахшида ба 20- солагии истиқлолияти Тоҷикистон мустақам гардидани дӯстии байни водию ноҳияҳо мусоидат мекунанд. Таҷрибаи ташкил ва фаъолияти бригадаҳои тарғиботӣ аз ҳисоби шоиру нависандагон ва санъаткорони шинохта низ аз аҳамият ҳолӣ нест.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ташкил ва гузаронидани фестивалҳои байналмилалӣ фарҳангӣ низ ба наздикшавӣ ва мустаҳкам гардидани дӯстии байни шаҳрвандони ҷумҳурӣ бо халқҳои ҷаҳон самараи хуб медиҳанд.

Ҳунарнамоии дастаҳои ҳунари дар байни кормандони муассисаҳои истеҳсолӣ, хоҷагиҳои деҳқонӣ, хонаҳои یتимону маъҷубон, мактабҳои таҳсилоти умумӣ ва қисмҳои артиши миллӣ шаҳрвандонро дар рӯҳияи худшиносӣ ва худогоҳии миллӣ, ватандӯстӣ тарбия менамоянд.

Ҳарчанд дар ҷумҳурӣ нисбат ба фарҳанг тадбирҳои судманд андешида шаванд, ҳам, вале ҳанӯз дар ин соҳа камбудӣ назаррас мебошанд. Оид ба ин масъала дар Маҷлиси Ҳукумати Тоҷикистон, ки 15-16 январи соли 2009 барпо гардида буд, чунин қайд шудааст: «Дар соли 2008 барои рушди соҳаи фарҳанг ва татбиқи барномаҳое, ки ба ислоҳоти соҳа равона карда шудаанд, 150 миллион сомонӣ ҷудо шуда буд. Вале, бо вуҷуди баъзе пешравӣҳо, вазъи муассисаҳои фарҳангӣ ва фаъолияти ҳадафманди онҳо барои баланд бардоштани сатҳи маърифатнокӣ ва ташаккули эҳсоси худшиносӣ ва ватанпарастии мардум то ҳанӯз кофӣ нест».

Дар Тоҷикистон беш аз 2 ҳазор ёдгориҳои таърихӣ фарҳангӣ ба қайд гирифта шудаанд. Барои ҳифзу таъмири онҳо ҳукумат ҳамасола маблағҳои зиёд ҷудо мекунад. Танҳо дар соли 2010 нисбат ба соли 2009-ум 60 фоиз хароҷоти соҳаи фарҳанг зиёд гардида, 214 миллион сомонӣ ташкил дод.

Маълум аст, ки ҳоло ҷавонон дар Тоҷикистон аксарияти кулли аҳолиро ташкил медиҳанд. Муваффақияти Тоҷикистон дар соҳаи сиёсати дохилӣ ва байналхалқӣ дар асри XXI аз бисёр бобат бо ҳалли масъалаи насли наврас вобаста мебошад.

Масъалаи ҷавонон имрӯз зери назорати махсуси давлати соҳибистиклол мебошад. Ба ин масъала Президенти кишвар Эмомалӣ Раҳмон диққати доимӣ дода, дар суҳанронӣҳои нақши созандагии ҷавононро борҳо қайд намудааст. Аз ҷумла, дар вохӯри бо ҷавонони лаёқатманд сарвари давлат гуфта буд: «Имрӯз, ки раванди бебозгашти сулҳу созиш ва ваҳдати миллиро пеш гирифтаем ва зери парчами Ватан ва давлати соҳибистиклол гирд меоем, бояд пеш аз ҳама ҷавонони мо мазмуну моҳияти истиқлолият, худшиносӣ, ифтихори миллӣ ваҳдату ягонагии миллатро дарк намоянд. Зеро инҳо мафҳумҳои мебошанд, ки ҳар як ҷавон дер ё зуд барои фаҳмидани мазмуни онҳо мекушад».

Асарҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон «Бунёдкорони ояндаи Тоҷикистони соҳибистиклол» (Душанбе, 1997), «Ҷавонон – ояндаи миллат» (Душанбе, 1998), «Ҷавонон – созандагони фардои ҷомеа» (Душанбе, 2009), барномаи стратегии сиёсати давлатии насли наврас мебошанд. Хусусан, вохӯрии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон бо ҷавонон 21 майи соли 2005 дар роҳи амалан ба пояи стратегии давлатӣ ва амнияти миллии кишвар гузошта шудани масъалаи ҷавонон гардид.

Дар Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 23 апрели соли 2014 чунин қайд шудааст «Ҳарчанд, ки то имрӯз аз ҷониби Ҳукумати кишвар дар ин самт корҳои зиёде амалӣ гардидаанд, вале вазъи риояи қонун ва тартибот дар кишвар, аз ҷумла дар байни ҷавонон ва ноболигон, ҳамоно ташвишвар боқӣ мемонад». [Ҷумҳурият. – 2014. – 24 апрел].

Вазъи имрӯза ва хусусиятҳои ҳоси роҳи инкишофи Тоҷикистони соҳибистиклолро дар ибтидои асри XXI ба назар гирифта, масъалаҳои зеринро ҳал кардан лозим аст: аз нигоҳи нав тартиб додани барномаи тарбияи насли наврас; роҳҳо ва усулҳои таълиму тарбия ва тайёр намудани мутахассисони лаёқатманд; бо ҷои қор таъмин намудани ҷавонон ва ғайраҳо. Хусусан, доир ба самаранок ва моҳирона истифода бурдани таҷрибаи қор бо ҷавонон дар замони шӯравӣ, таълим ва тарбияи наврасон, истифодаи осори фарҳангӣ дар баланд бардоштани сатҳи маданияти умумӣ ва сиёсии ҷавонон аз аҳамият холи нестанд.

Дар асоси Қонун «Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд» торафт робитаи оила бо мактаб беҳтар шуда, дар сифати таълиму тарбия пешравӣҳо дида мешавад. Бояд қайд кард, ки сарфи назар аз мушкилиҳо, мақоми ҷавонон дар арсаи байналхалқӣ афзуда истодааст, вале қисми тарбия, касбмӯзони онҳо на дар ҳама ҷо хуб аст. Аз ин лиҳоз, дар шароите, ки аз як тараф прогресси илму техника дар истеҳсолот қорӣ шуда истодааст, ҷавонон қор карда наметавонанд ва маҷбуранд бекориро аз қор гузаронанд. Бояд қайд кард, ки агар дар мамлакатҳои

мутараққии дунё нисбат ба касбомӯзӣ ва бо ҷои кор таъмин кардани ҷавонон тадбирҳои мушаххас андешида шаванд, дар мамлакатҳои сусти тараққиқарда ин масъала ҳалли худро наёфтааст. Бинобар ин, дар нооромиҳои ҷамъият ва даргириҳои маҳаллӣ ҷавонон ғаёлона иштирок мекунанд.

Ҳамин тавр, проблемаи ҷавонон характери байналхалқӣ дошта, ҳалли мусбӣи он аз бисёр ҷиҳат бо сарварӣ ва кӯшиши Созмони Милали Муттаҳид алоқа дорад.

Тоҷикистонро мамлақати ҷавонон меноманд, чунки дар он аксарияти аҳолиро ҷавонон ташкил медиҳад. Бинобар ин, аз тарбия, касбомӯзӣ, бо кор таъмин кардани ҷавонон ва дуруст ҷо ба ҷо намудани кадрҳои лаёқатнок ояндаи ҷумҳурии соҳибистиклол муайян мешавад.

Пош хӯрдани ИҶШС ва ташкилбӣи Тоҷикистони соҳибистиклол объективона талаб мекард, ки дар шароити нави таърихӣ консепсияи назариявӣ ва барномаи комплекси ҳалли амалии проблемаи занон кор карда баромада шавад. Сарфи назар аз мушкилиҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва сиёсии ибтидои солҳои 90-ум, дар ҷумҳурӣ ба масъалаи занон диққати махсус дода мешуд.

Дар Суханронии Эмомалӣ Раҳмон дар ҷаласаи якҷояи Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба муносибати савгандёдкунии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 16 ноябри соли 2013 махсус қайд карда шудааст, ки «Боло бардоштани мақоми зан дар ҷомеа, тарбияи кадрҳо аз ҳисоби занону духтарони болаёқат, инчунин дастгирии ташаббусҳои занону бонувон дар самтҳои мухталифи ҳаёти ҷомеа ва ғамхорӣ нисбат ба оила ҳадафи дигари давлати мо мебошад». [Ҷумҳурият. – 2013.- 19 нояб].

Дар ҷумҳурӣ зиёда аз 60 созмонҳои ғайридавлатии занон чун «Занони маълумоти олидор», «Олимаҳои Тоҷикистон», «Модар», «Мадад», «Симо» ва ғайраҳо амал мекунанд, ки ҳамаи онҳо як марому мақсад доранд: занонро ба ҳаёти сиёсӣ, иқтисодӣ-иҷтимоӣ ва ҷамъиятӣ ҷалб намудан. Инчунин онҳо кӯшиш мекунанд, ки ҳуқуқи занону духтаронро ҳимоя намоянд. Ин созмонҳо конференсияҳо ва симпозиумҳои байналхалқӣ гузаронида, хориҷӣро бо ғаёолияти занони Тоҷикистон шинос мегардонанд.

Занони Тоҷикистони соҳибистиклол барои инкишофи илму маърифат имрӯз низ саҳми хосаи худро мегузоранд. Дар мактабҳои таҳсилоти умумӣ ва олии ҷумҳурӣ садҳо занони пурғайрат баробари мардон меҳнат мекунанд. Ба шароити душвори иқтисодӣ нигоҳ накарда, имрӯз низ чун солҳои пешин аксарияти муаллимони мактабҳои таҳсилоти умумиро занон ташкил медиҳанд.

Занони Тоҷикистон низ кӯшиш менамоянд, ки софдилона меҳнат кунанд ва дар бунёди ҷомеаи демократӣ, хушбахтии инсоният, ваҳдат ва сулҳи пойдор саҳми худро мегузоранд.

Имрӯз занон дар сафи пеши мубориза барои сулҳ, барои хушбахтии инсоният қарор доранд. Бе занон на ҷумҳурӣ обод мегардад ва на оила.

Ҳамин тавр, қори тарбиявии байни занон ва духтарон аз тарафи шӯроҳои занон ва ассотсиатсияҳои гуногуни сершумор бурда мешавад. Вале бо сабаби вуҷуд надоштани ҳамоҳангӣ ин масъалаи муҳим ҳанӯз ҳалли пурраи худро наёфтааст.

АДАБИЁТ

1. Ашуров С. Қонуни асосии ҷавонони Тоҷикистон: ҳолат ва пешомадҳои таъбиқи он / С Ашуров. – Душанбе, 2002.
2. Аҳдномаи ризоияти ҷомеаи Тоҷикистон. -Душанбе, 2000.
3. Бобобекова М. Нақши зан дар раванди демократӣ / М Бобобекова –Душанбе, 1998.
4. Ваҳдат. Давлат. Президент. Ҷашномаи Имоми Аъзам, назария ва амалии ваҳдати миллӣ. – Душанбе, 2009.- Ҷ.1Х..
5. Давлатзода Д. Вера в национальный прогресс / Д Давлатзода. -Душанбе, 2007.
6. Достони ваҳдати миллат. –Хучанд, 2009.
7. Зикриёев Ф. Таърихи ҳизбҳои сиёсӣ ва ташкилотҳои ҷамъиятӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / Ф. Зикриёев.–Душанбе, 2010.

ПОВЫШЕНИЕ ОБЩЕЙ И ПОЛИТИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ ГРАЖДАН НЕЗАВИСИМОЙ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

В данной статье автор раскрывает роль культурно –просветительских учреждений в повышении общей и политической культуры граждан республики. Также раскрываются некоторые проблемы

воспитания подрастающего поколения, повышения роли женщин в укреплении независимой Республики Таджикистан.

Ключевые слова: Независимость, Республика Таджикистан, культура, молодёжь, воспитание, женщины.

INCREASING GENERAL AND POLITICAL CULTURE CITIZENS OF INDEPENDENT, REPUBLIC OF TAJIKISTAN

The author draws the role of cultural enlightenment institution in increasing general and political culture of tajik citizens.

Key words: independent, republic of Tajikistan, culture.

Сведения об авторе: *Ф.Б. Зикриёев* – доктор исторических наук, профессор кафедры «Историография и архивоведение» Таджикского национального университета

ОМУЗИШИ АРХЕОЛОГИИ ПОМИРИ ҒАРБӢ ТО СОЛИ 1917 (дар асоси қайдҳо ва маълумотҳои саёҳатчиён)

Ф.Н.Шоинбеков

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар сарчашмаҳои хаттӣ оид ба Бадахшон аввалин маротиба дар сафарномаҳо ва ёддоштҳои сайёҳатчиёни чинӣ ва арабӣ маълумот оварда шудааст. Дар асрҳои миёна ба Бадахшон сайёҳатчиёни аврупоӣ Марко Поло ва Бенедикт Гоес сафар намуда, таасуроташонро дар бораи Бадахшон дар ёддоштҳои худ қайд мекунанд. Дар нимаи дууми асри XIX вақте, ки рақобати Англия ва Россия барои ба даст овардани Помир сар мешавад, аз ҳар ду ҷониб ба ин манотиқ барои омӯختани он экспедицсияҳо ғиристонда мешаванд. Ин экспедицсияҳо бисёртар характери ҳарбӣ-сиёсӣ доштанд, аммо дар ҳаёти ин экспедицсияҳо олимони машҳур низ иштирок намуданд. Бояд қайд кард, ки дар марҳилаи то инқилоб ба ғайр аз бостоншиносии венгриягӣ А.Стейн ба Бадахшон дигар ягон мутахассиси соҳаи археология қадим нагузоштааст ва ҳафриётҳои бостоншиносӣ ҳам гузаронда нашудаанд, аммо ин маъно онро надорад, ки ёдгориҳои таърихӣ Бадахшон тамоман омӯхта нашудаанд, зеро як қатор олимони аврупоӣ аз ҷумла Т.Гордон, Свен Гедин, А.Херман, О. Олуфсен ва А.Стейн дар вақти сайёҳат дар бораи бисёр ёдгориҳои таърихӣ маълумот дода, ҳато ба қадом давра мутаалиқ будани онҳоро низ маълум намудаанд. [1, -С. 11] Оиди арзиши ёдгориҳои таърихӣ Помир ҳанӯз дар охири қарни XIX олим Минаев чунин қайд мекунад: « Таърихи қадимаи сарғаҳи дарёи Оксу то ҳозир навишта нашудааст, агар маъсалаи омӯзиши таърихи қадимаи он ба роҳ монда шавад, он танҳо дар асоси ёдгориҳои модии ин манотиқ маълум мегардад [2,-С.213]. Сабаби дигари ташкил ёфтани экспедицсияҳо ва сайёҳатҳои хориҷӣ ба Бадахшон ин муайян ва пайдо намудани мавқеи ҷойгиршавии Қӯҳи Лаъл дар Бадахшон мебошад. Саёҳатчиён дар бораи қони Қӯҳи Лаъли Бадахшон маълумоти зиёде доданд .Соли 1837 дар бораи Қӯҳи Лаъл саёҳатчиӣ англис Чон Вуд дар «Азиатском Вестник» маълумот додааст. Баъди 10 сол дар маҷаллаи «Библиотека для чтения» О.Сенковский мақолаеро бо номи «Аму –Дарья» нашр намуд.Дар ин мақола О.Сенковский қайд мекунад «Дар ин мақола пурра маълумотҳои наватарини таърихӣ оварда шудаанд, ки бевосита тадқиқотҳои шахсии ман мебошанд». Солҳои 1831-1832 саёҳатчиӣ дигари англис А.Борнса,ки ба воситаи хатсайр Кобул-Ҳиндукуш ва баъд Қундуз-Бухоро-Марв- Форс саёҳат намудааст. Дар бори аниқ ҷойгиршавии қони Қӯҳи Лаъл ба таври пуршидаанд, чунин хабар додааст: «Онҳо қайд карданд,ки қони Қӯҳи Лаъл дар соҳили дарёи Оксу наздикии Шугнон дар маҳали бо номи Форон воқеъ гардидааст» [2, -С. 56].

Чон Вуд соли 1837 ба Вахон сафар карда аз сабаби хунуки ва барфи зиёд ба қони Қӯҳи Лаъл рафта наметавонад. Фақат аз соҳили чапи дарёи Панҷ онро мушоҳида мекунад. Аз саёҳати Чон Вуд ба ин манотиқ дар асарҳои ӯ дар бораи ёдгориҳои таърихӣ ба монанди қалъаи Қаҳ-Қаҳа-1, Намадгута ва Зангибари Ҳисор қайд шудааст, инчунин Чон Вуд ба ҳулоса меояд, ки дар ин ҷо оташпарастҳо ҳаёт ба сар мебуданд.

Аз ин ҷо маълум мегардад, ки Ҷон Вуд ба ғайр аз оне, ки вай афсари Англия буд ва миссияи худро дошт, лекин барои дар оянда омӯхтани таърихи Бадахшон маводҳои зиёдеро ҷамъоварӣ намуд. Солҳои 1873-1874 англисҳо экспедитсияи худро бо сардории Д.Форсайта, ки характери ҳарбӣ-сиёсӣ дошт ба Кошгар равона мекунанд. Яке аз иштирокчиёни ин экспедитсия лейтенант Т.Гордон дар бораи қалъаи Қаҳ-Қаҳа, Ямчун ва Зангибор дар Вахон ва дигар ёдгориҳои калони таърихӣ ин водӣ хабар медиҳад.

Гордон кайд мекунад, ки сохтумони қалъаи Зангибор ба давраи қадим мансуб набуда, аммо аҳолии таҳҷой онро аз рӯи маълумотиҳои асосӣ қалъаи оташпарастон мегӯянд. Иштирокчиёни дигари экспедитсия аз қабили Е.Троттер Д.Бидулф низ оиди қалъаи Вамар, Қӯҳи Лаъл маълумотиҳои пурарзишро ба даст оварданд.

Соли 1878 аз тарафи генерал-губернатори Туркистон К.П.Кауфман барои омӯзиши Қаротегин ва Дарвоз бо сардории В.Ф.Ошанин экспедитсия ташкил гардид. Ин экспедитсия номи «Ҷамъияти ҳавасмандонии илмҳои табиатшиносӣ, симошиносӣ ва мардумшиносӣ»-ро гирифта буд. Дикқати асосии ин экспедитсия зиёдтар ба қалъаҳо равона гардида буд, ки калонтарини онҳо дар Дарвоз, қалъаи Хулмб ва Ванҷқалъа мебошанд. Соли 1883 барои омӯзиши Помир экспедитсияи калон ташкил карда шуд. Ин экспедитсияро капитан Д.В.Путята роҳбарӣ мекард. Дар ин экспедитсия геолог Д.Л.Иванов низ иштирок мекард. Дар тадқиқотиҳои ин экспедитсия маълумотиҳои зиёд аз ҷумла оиди қалъаи Сардем ва ёдгориҳои таърихӣ водии Гунд дастрас гардидаанд.

Яке аз машхуртарин олимоне, ки дар омӯзиши таърихи мардуми Бадахшон ва хусусан дар бораи этнография тадқиқоти зиёд бурдааст ин мардумшинос А.А.Бобринский мебошад. А.А.Бобринский на танҳо дар бораи урфу одатҳо, расму русуми ин водии баландкӯҳ тадқиқот гузарондааст, балки дар асарҳои ӯ оиди ёдгориҳои модии таърихӣ он маълумотиҳои хеле гаронбаҳоро ҷамъоварӣ намудааст. Соли 1898 дар аввалин саёҳати Бобринский ба Помир ҳаёти ӯро А.А.Семёнов ва Н.П.Богоявленский ташкил медоданд. Дар сафари дуҷумлаи худ А.А.Бобринский соли 1901 маълумот оиди ёдгориҳои таърихиро дар китоби худ ба ду боби алоҳида «Развалины замков, башен, пещеры» ва «Мазары, Graffiti на камнях, камни и драконы» тақсим мекунад. [4, -С.48] Дар вақти сайёҳати худ Бобринский дар бораи ёдгориҳои зерини таърихӣ аз ҷумла дар бораи тарзи сохтумони қалъаи Вамар, қалъаи Чарсем, ки сохтумонаш баъди кушта шудани шоҳи Шугнон Муҳабат-хон аз тарафи бародараш, инчунин оиди Рошқалъа, ки қароргоҳҳои ҳокимонии пешини Шохдара будаст, дар асарҳои ӯ ба таври мухтасар маълумот додааст. Ба ғайр аз қалъаҳо ва қароргоҳи ҳокимони Бадахшон, Бобринский ба таври фишурда дар бори ҷойҳои муқаддас аз қабили Зайнулобиддин, Муҳаммади Боқир ва Шох Ҳасан дар асараш маълумот дода аксбардорӣ ҳам намудааст.

Ҳамин тавр Бобринский барои дар оянда омӯхтани мардумшиносӣ ва бостоншиносӣ Бадахшон яке аз авалинҳо шуда заминаи илмӣ гузоштааст, аз ҷумла дар бораи тасвириҳои рӯи санг дар асараш маълумот дода шудааст ва ин тасвириҳо дар оянда аз тарафи бостоншиносон пурра омӯхта шуда ба қадимтарин тасвириҳои рӯи сангӣ Осиёи Миёна дохил шуданд.

Солҳои 1901 ва 1904 ба Бадахшон бо сардории Б.А.Федченко экспедитсияи ботаникӣ-географӣ ташкил карда шуд. Федченко дар бораи қалъаи Сеждара, ки дар водии Шохдара, қалъаи Вамар ва ҷойи муқаддас дар Гармчашма хабар додааст. Дар сафар Федчинкоро Б. Майтов ҳамроҳӣ намуда буд. Майтов баъди ин сафар таърихӣ мухтасари Помирро навиштааст, аммо дар он ҷо оиди ёдгориҳои таърихӣ маълумот дода нашудааст. М.С.Андереев ва А.А.Половцев оиди қалъаи Зулқамар (дар ноҳияи Ишқошим. Ш.Ф.) Чарсем, Сардем (дар ноҳияи Шугнон.Ш.Ф.) ва дар бораи мавқеи ҷойгиршавии Қӯҳи Лаъл дар маълумотиҳои ҷамъовардашон хабар додаанд. Соли 1915 археолог ва топографи венгерӣ А.Стейн дар бораи якҷанд ёдгориҳои таърихӣ Бадахшон маълумот додааст. Стейн аз ҷумла оиди қалъаҳои Вахон: Қаҳ-Қаҳа, Даршай, Ямчун дар бораи гурӯҳҳои Вранг қалъаи Зангибор дар водии Шохдара оиди қалъаҳои Синдев, Бидеч, Ҷаушанғоз ва дар Рушон оиди қалъаи Вамар нисбат ба дигар иштирокчиёни экспедитсияҳои гузашта аз нуқтаи назари археологӣ маълумотиҳои ҷолибро додааст. Мавриди зикр аст, ки тадқиқоти А. Стейн натиҷаи

хуб дода омӯзиши таърихӣ ёдгориҳои бостоншиносии марҳилаи пеш аз инқилобро дар Помир ҷамъбаст мекунад.

Аз мавзӯи зикргардида маълум мешавад, ки то инқилоб дар Помири ғарбӣ ягон ҳафриёти бостоншиносӣ гузаронда нашудааст, фақат маълумотҳои мухтасар оиди ёдгориҳои таърихӣ аз тарафи сайёҳатчиёни гуногун ҷамъоварӣ шудааст. Оиди омӯзиши марҳилаи пеш аз инқилоб то ҳозир дар адабиётҳои илми соли 1955 мақолаи дар ҳаҷми хурд «Саҳми олимони рус дар омӯзиши таърих, археология ва этнографияи Помир» аз тарафи Д.Е.Хайтун ва Ю.А. Шибоев ва маълумоти мухтасар оиди ёдгориҳои таърихӣ Помири ғарбӣ дар асари А.Д.Бабаев «Крепости древнего Вахана» соли 1973 ва инчунин аз тарафи М.А.Бубнова дар китоби «Археологическая карта ГБАО, западный Памир» маълумотҳои алоҳида дода шудаанд.

АДАБИЁТ

1. Акрамов.Н.М. Русские исследователи и их вклад в изучение истории, археологии и этнографии народов Памира и припамирья. Автореферат. Диссертации на соискание учёной степени доктора исторических наук / Н.М.Акрамов. -Душанбе-Москва. 1975. -С.19.
2. Минаев И. Историческое значение долины Окса в древности. «Туркестанский сборник» / И Минаев. -СПб., 1883.- Т.331.-С. 213.
3. Сенковский О. Аму-Дарья/ О. Сенковский // Библиотека для чтения.-,№8.- Т.2.-С.134-174.
4. Путешествие в Бухару...,1831,1832 и 1833 годах.-М.: 628с.
5. Wood J.1841 A personal narrative of the Source of the river Oxus by the route of the Indus, Kabul and 6.Badakhshan.-Njq.2-et London, 1872.

ИЗУЧЕНИЕ ДРЕВНИХ ПАМЯТНИКОВ ЗАПАДНОГО БАДАХШАНА ПО СВЕДЕНИЯМ ПУТЕШЕСТВЕННИКОВ

В данной статье кратко говорится о древних памятниках Западного Бадахшана в заметках, сведениях, отчетах и путевых дневниках путешественников XIX-XX вв.

Ключевые слова: памятники, Бадахшан, путешественники, русские ученые.

THE STUDY OF ANCIENT MONUMENTS OF WESTERN BADAKHSHAN ACCORDING TO TRAVELERS

This article is devoted to the ancient monuments of the Badakhshan and also you can find this notice of the travels in the XIX-XX centuries.

Key words: monuments, Badakhshan, travelers, Russian scientists.

Сведения об авторе: *Ф. Шоинбеков* – преподаватель кафедры истории древнего мира, средних веков и археологии ТНУ. Телефон: 934-02-57-89

НАҚШИ ХАЗИНАИ ОҶОХОН ДАР РУШДИ СОҶАҶОИ САНОАТ ВА СОҶИБКОРИИ ХУРДИ ВМБК

З.М. Баҳромов

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар ҳақиқат ояндаи ВМБК-ро бе рушди соҳаи саноат тасаввур кардан ғайриимкон аст. Инро аз рӯзҳои нахустинаш кормандони Хазинаи Оғохон хуб дарк кардаанд. Маҳз аз ин сабаб барномаи пешниҳодгардидаи онҳо барои рушди минбаъдаи ВМБК «Барномаи имдод ва инкишофи Помир (MSDSP) ном гирифт».

Аз маводҳои зиёди озукаворие, ки то соли 1997 ба Бадахшон аз ҷониби Хазинаи Оғохон ворид гардидаанд, маълум мегардид, то ин сол барномаи имдод дар вилоят амал мекард. Аз соли 1997 бошад давраи иҷро гардидани барномаи рушди иқтисод оғоз гардидааст. Хазинаи Оғохон ба ҳулосае омад, ки бе таъмини пурраи неруи барқ, саноат ва иқтисодро пеш бурдан ғайриимкон аст.

Маълум мегардад, ки дар солҳои Ҳокимияти Шуравӣ дар Бадахшон корхонаҳо амал мекарданд, бо истифодаи неруи барқ. Ба қатори ин корхонаҳо заводи ЖЭБК, заводи нон, типография, комбинати ғуштуру шир ва фабрикаи дузандагӣ дохил мешуданд. Дар шароити имрӯза ба ғайр аз ГЭС ва типография, дигар корхонаҳои номбурда аз фаъолият бозмонданд, ки сабаби асосӣ нарасидани қувваи барқ мебошад. Маҳз кӯмакҳои бегарзонаи Хазинаи Оғохон ва дигар ташкилотҳои ҷаҳонӣ,

дар доираи кӯмакҳои башардӯстона, дар баланд бардоштани сатҳи некуаҳволии мардуми Бадахшон дар солҳои 1993-1997 хеле назарас мебошад. [1]

Бо кӯмаки бегаразонаи Хазиона Оғохон Бадахшон аз бумбасти коммуникатсионӣ раҳо гашт. Маблағи чудагардидаи Хазиона Оғохон имкон дод, ки роҳи мошингарди Кулоб-Дарвоз кушода шавад. Бо кушодашави ин роҳ рафтуомади шабонарӯзии қатори мошинҳо аз пойтахти ҷумҳурӣ ба маркази Бадахшон амалӣ гашт.

Дар кушодашавии роҳи байналмилалӣ мошингарди Мурғоб-Кулма низ нақши Хазиона Оғохон назаррас аст. Имрӯзҳо тоҷирони маҳаллӣ ва дигар навоҳӣҳои ҷумҳурӣ тавассути ин роҳ маводҳои зиёди ниёзи мардумро аз Ҷумҳурии Халқии Чин ба Тоҷикистон ворид месозанд. Ҳамаи ин иқдоми хуб аст, вале, ба фикрам, то он даме ки истехсолоти дохили вилоят ҷоннок нагардад, некуаҳволии пурраи мардумро интизор шудан ғайриимкон аст. Ҳарчи зудтар ба анҷомрасонии неругоҳи барқии «Помир» ба ғоидаи аҳолии вилоят хоҳад гашт. Ба ҳисоби кормандони Хазиона Оғохон барои пурра анҷом додани сохтмон неругоҳи барқии «Помир» 15,6 млн. доллари амрикоӣ зарур буд, аз ҷумла барои сохтмони қорҳои зайл:

- 1.Сохтмони дарбанд аз кӯли Яшиқул-3129 ҳазор. доллар;
- 2.Васлкунии агрегатҳои 3-4 ва ҷойгиркунии кран-118 ҳаз. доллар.
- 3.Кашондани маҳсулоти сохтмони-108 ҳаз. доллар.

4.Барқароркунии базаи сохтмони механизми сохтмони ва хочагии автомошинӣ -800 ҳаз. доллар ва ғ.

Бо иқтидори пурра ба қор даромадани НБО «Помир», масоили бо неруи барқ таъминкунии аҳолии ш. Хоруғ, ноҳияҳои Шугнон, Рӯшон, Ишқошим ҳалли худро меёбад. [2] Чунин ақида доштанд кормандони ин соҳа. Мутаасифона бо ни ду агрегата неруи барқии обии Помир ба қор даромада бошад ҳам, таъмини аҳолии ба барқ ҳалли худро наёфт.

Мутахассисони Хазиона Оғохон ба ҳулосаи ниҳой омаданд, ки роҳи ягонаи ба неруи барқ таъмин намудани мардуми Бадахшонин сохтмони неругоҳҳои хурди барқӣ мебошад. Истгоҳҳои хурди барқӣ (МГЭС) бо кӯмаки барнома сохта шудаанд, ки ба рушди истгоҳҳои қалон имконият медиҳанд. Онҳо аз ҳисоби Хазиона Оғохон маблағгузорӣ мешаванд ва аз ҷониби барномаи MSDSP сохта мешаванд [2].

Дар баробари ҳамаи ин дар соли 1998 қарор «Оиди ҷонибдорӣ давлатии соҳибкорӣ хурд» баррасӣ гардид. Барномаи ҷонибдорӣ хочагии истехсолӣ (**ESr**), аз тарафи Хазиона Оғохон таъсис ёфта, кӯшиши ҷонибдорӣ қардани қорхонаҳои хурдро дар ВМБК дорад. Далелҳои мавҷудбуда шаҳодат аз он медиҳад, ки Барномаи ҷонибдорӣ соҳибкорӣ хурд (**Е8Г**), ки аз тарафи Хазиона Оғохон кушода шудааст, кӯшиши ҷонибдорӣ қардани таъсиси қорхонаҳои хурдро дар ВМБК дорад. Ин барнома ҳуқуқи маблағи муайяне ба муҳлати аз 3 то 24 моҳро ба соҳибқорони хурд дорад. Аз иттилооти кормандони ин соҳа бармеояд, ки барномаи онҳо имконият дод, ки дар вилоят 5762 ҷойи қорӣ солҳои 1996-2001 пайдо шавад.

Кормандони Хазиона Оғохон хуб дарқ қарданд, ки дар ҷойи шикастпораҳои сохти ҷамъияти қуҳна сохтани шакли нави хочагидорӣ душворӣҳои сангин дорад даврони иқтисоди бозаргонӣ ҳамаашро аз дигар оғоз қардан лозим омад, яъне шуур, тафаккур ва муносибатҳои нави истехсолӣ дар минҷумла дар соҳаи саноат.

Хушбахтона, ин марҳиларо мардуми ВМБК паймуда, аз санҷишҳои мураккаби он гузашт. Имрӯз ақсарияти қорхонаҳои саноатӣ, муассисаҳои нақлиётӣ ва неругоҳҳои барқӣ ба ҷамъиятҳои саҳҳомӣ табдил ёфта, ба рушди секторҳои ғайридавлатӣ мусоидат намудаанд.

Дар сарзамине, ки савдою додугирифтро наредонистанд, ҳатто онро айб мешумориданд, имрӯз бозорҳои нави замонавӣ бунёд шуда, аз маҳсулоти кишоварзӣ

ва саноатии худӣ торафт бештару хубтар таъмин шуда истодааст [4]. Маълум мегардад, ки 21 сол пеш дар ВМБК ягон муассисаи хусусии кишоварзӣ ва саноатӣ мавҷуд набудааст. Имрӯз даҳҳо ошхонаю тарабхона, дӯкону мағозаҳо, корхонаҳои хурд ва нақлиёти хусусӣ дар хизмати халқанд. Аксари ин муассисаҳои хусусӣ бо кӯмаки Хазионаи Оғохон ба фаъолият оғоз кардаанд.

Дар истеҳсолоти саноатӣ тағиротҳои ба назар мерасанд. Ширкати наво, ки дар назди корхонаи гӯшту шир фаъолият дорад, аввалан бо кӯмаки Хазионаи Оғохон маблағгузорӣ шуд. Он истеҳсоли оби минералӣ ва ҳасибҳои ҳархеларо вуҷат додааст. Маҳсулоти ин корхонаро имрӯз дар мағозаҳои ҷумҳурӣ пайдо кардан мумкин аст. Мувофиқи ақидаи мутахассисон, оби минералие, ки ин ширкат аз чашмаи Шоҳ Носири Хусрав тавлид мекунад, дар миқёси Ҷумҳурии Шуравӣ на танҳо болаззатарин аст, балки хусусиятҳои дармонӣ низ дорад [5].

Дар масъалаи мувофиқ кардани рушди иқтисоди вилоят ба муносибатҳои бозорӣ ҳиссаи Кумитаи иқтисодии вилоят ва Ассотсиатсияи соҳибкорон «Миллал-Интер», ки ҷонибдори он Хазионаи Оғохон мебошад, калон мебошад. Хурсандиовар он аст, ки раҳбарияти вилоят зарурати чораҳои овардани рушди устувори иқтисоди бозориро хуб дарк намудааст.

Дар солҳои охир робитаҳои байналмилалӣ вилоят хеле рушд ёфтааст. Дар ин ҷо созмонҳои зиёди байналмилалӣ амал мекунанд ва аксарашон ҳадафи мусоидат ба рушди иҷтимоӣ иқтисодии минтақаро доранд. Вале таҳлили маводҳо нишон медиҳад, ки кӯмаке ҳеҷ яке аз онҳо ба саҳми Хазионаи Оғохон дар ВМБК дар соҳаи рушди иқтисодӣ расида наметавонанд. Инчунин маводҳои мавҷудбудай давраи мазкур шаҳодат аз он медиҳанд, ки ёриҳои башардӯстона, ҷиҳати вақт бояд маҳдуд бошад, зеро руҳияи муфтиҳури ва танбалиро қувват мебахшад. Мардум ба меҳнати ҳалол ҳамчун манбаи асосӣ зиндагӣ карда, доим ба умеди ёрии беруна мешаванд, ки боиси таназзули неруи шахсият ва густариши туфайлихури мегардад. Ҳоло ҳукумати вилоят, созмонҳои байналмилалӣ, пеш аз ҳама Хазионаи Оғохон, ФОКУС, MSDSP АСТЕД ва ғайра фаъолияти худро ба чунин рафтори стратегӣ ҳамоханг сохтаанд.

Умуман, Хазионаи Оғохон кӯшиш дорад, ки рушди иқтисодии вилоят комилан аз ҳисоби рушди иқтисоди он таъмин шавад, яъне иқтисоди минтақа дар асоси принципи худтаъминкунӣ амал кунад. Чунин ақида маънои онро дорад, ки муносибатҳои бозорӣ дар сар то сари вилоят ҳукмрон бошад.

А Д А Б И Ё Т

1. Нусайриев Ф. Ояндаи Бадахшон шукуфой аст / Ф Нусайриев. //Рӯ ба Хушдод.2005,окт,нашр 16.
2. Текущий архив организации Ага Хана. Отчет MSDSP за 2002г-л.8.
3. Умаров У. Бадахшон Дурнамои иқтисодӣ нест аст / У Умаров //Ҷумҳурият, 2005. 25 октябр.
4. Ниёзмамадов А. Ёздаҳ соли пурсамар / А. Ниёзмамадов. - Бадахшон 2002, 13 сентябр.

РОЛЬ ФОНДА АГА-ХАНА В РАЗВИТИИ ПРОМЫШЛЕННОСТИ И МАЛОЕ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВО В ГБАО

В данной статье речь идет о роли Фонда Ага-Хана в развитии промышленности и малого предпринимательства ГБАО. Автор пришел к выводу, что в развитии народного хозяйства Фонд Ага-Хана имеет большую роль.

Ключевые слова: Фонд Ага-Хана, промышленность, малое предпринимательство, развитие электроэнергетики.

THE ROLE OF AGAHAN FUND IN THE DEVELOPMENT OF INDUSTRIAL, SMALL AND MEDIUM BUSINESS IN BADAKHSHON AREA

This article is about the role of Agahan fund in the development of industrial, small and medium business in Badakhshon area. The author analyses the small and medium business in Badakhshon area.

Keywords: Agahan fund, industrial, development, electro-energy.

Сведения об авторе: *З.М. Бахромов* - кандидат исторических наук, доцент кафедры историографии и архивоведения ТНУ. Телефон: 907-55-90-97

МАҚОМИ АСАРИ СЕЧИЛДАИ «ТАДЖИКИ ҚАРАТЕГИНА И ДАРВАЗА» ДАР ОМУЗИШИ ТОЧΙΚОНИ КЎҲИСТОН

И. Мирзоалиев
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар солҳои 50-уми асри сипаришуда омузиши мардумшиносии минтақаҳои гуногуни Тоҷикистон аз тарафи муҳаққиқон оғоз гардид ва омузиши тоҷикони минтақаи Қаротегину Дарвоз ба махсули ҷамъбастии асари сечилдаи «Таджики Каратегина и Дарвоза» оварда расонид. Дар зеркори худ мо оид ба сафарҳои пажӯҳиши дар ин минтақаҳо бурда ва таҳлили асари мазкур мепардозем.

Соли 1952 таҳти барномаи омузиши муштараки мардумшиносии Тоҷикистон омузиши минтақаҳои Қаротегину Дарвоз оғоз ёфт. Дар ин сол экспедитсияи мардумшиносии Фарм бо ширкати гурӯҳи калони муҳаққиқон ба омузиши минтақа оғоз намуд. Дар солҳои 50-уми асри ХХ кӯчиши аҳолии қисматҳои кӯҳистони ҷумҳурӣ ба ҳамвориҳо оғоз гардид ва дар ҳаёти ҷамъиятӣ, рӯзгори аҳолии ботадрич дигаргунӣ ворид мешуданд. Ин раванд ва вазъ зарурияти омузиши минтақаҳои мазкурро муҳим мегардонд.

Солҳое, ки омузиш сурат мегирифт, воқеан босурат ва ботадрич рӯзгор ва ҳаёти иҷтимоии мардум дигаргун мегаштанд. Сохти сусиалистӣ дар девори анъанаҳо, таомулу маросимҳо дигаргунӣ, навидҳо ворид менамуд ва муҳаққиқон кӯшиш менамуданд, ки ҳар чӣ бештар рӯзгори имрӯза ва гузаштаи мардуми маҳалро инъикос намоянд.

Дар таълифоти худ муаллифон кӯшиш намуданд, ки омузиши минтақаро на аз гузашта ба имрӯз, балки акси ҳол аз ҳозира ба гузашта таҳқиқ намоянд. Ин усули кори муҳаққиқон воқеан ба ҳар ҷи хубтар ва комилтар омӯхтани рӯзгор ва ҳаёти иҷтимоӣ ҷамъиятии мардуми маҳал мусоидат намуд.

Ҷамъовариҳои мавод барои таълифоти мазкур соли 1957 ба охир расид [1, вып.1]. (Таджики Каратегина и Дарвоза, 1966) Таълифоти мазкур танҳо бо интишори маводи мардумшиносӣ маҳдуд набуда оид ба маданияти моддӣ, маълумоти роҷеъ ба топонимика, лексикаи маишӣ, мавод роҷеъ ба эҷодиёти шиғоҳии мардумро пайдо кардан мумкин аст ва он метавонад мавриди истифодаи дигар мутахассисон қарор гирад.

Дар истифодаи таълифот маълумоти муфасссал роҷеъ ба омузиши мардумшиносии Қаротегину Дарвоз дода шудааст. Омузиш аз ибтидои асри XIX аз аввалин сафарҳои сайёҳон ба Қаротегину Дарвоз оғоз ёфта то солҳои 50-уми асри XX, яъне то омузиши муштараки минтақа аз ҷониби экспедитсияи Фарм давом кардааст. Ин ҷо мо маводи заруриро роҷеъ ба саҳми ҳар як сайёҳ ва муҳаққиқ дар омузиши мардумшиносии Қаротегину Дарвоз пайдо карда метавонем.

Дар баҳши омузиши аҳолии маълумот роҷеъ ба таркиб ва шумораи аҳолии оварда шудааст. Дар баҳши омузиши типҳои антропологӣ мавод дар бораи пажӯҳиши мардуми Қаротегину Дарвоз дарҷ гардиданд. Дар баҳши гурӯҳи аҳолии ва ҷойгиршавии он, принципҳои ҷойгиршавӣ, принципи ҷойгиршавии омехта, ҷойгиршавии гурӯҳӣ, оилавӣ, авлодӣ, ҷойгиршавии гурӯҳӣ-худудӣ, ҷойгиршавии табақавӣ ва иҷтимоӣ, ҷойгиршавӣ аз рӯи аломати касб, ҷойгиршавӣ аз рӯи ҷамъаи динӣ дода мешавад.

Дар баҳши омузиши забони тоҷикони Қаротегину Дарвоз маълумот оид ба шеваҳои гуногуни дар байни аҳолии роҷ бударо пайдо карда метавонем.

Дар баҳшҳои дигар оид ба деҳаҳо, низоми ҷойгиршавии рустоҳо маълумот дода шудааст.

Дар баҳши кишоварзӣ оид ба обҷакорӣ, боғдорӣ, чорводорӣ, кирмакпарварӣ, асалпарварӣ маълумот пайдо карда метавонем.

Дар баҳши омузиши ҳунарҳо ва касби аҳолии роҷеъ ба оҳангарӣ, бофандагӣ, кулолгарӣ, коркарди ҷӯб маълумот дода шудааст.

Бо маълумот роҷеъ ба шикор ва замима таълифот интиҳо меёбад. Дар замима маълумоти зиёди топонимикӣ ва микротопонимикӣ дода шудааст.

Таълифоти мазкур воқеан махсули заҳмати чандинсолаи гурӯҳи муҳаққиқони мардумшинос буда, интишори он нақши назарраси илми мардумшиносии тоҷик ба шумор меравад.

Чилди дуҷуми асари «Тоҷикони Қаротегин ва Дарвоз» дар асоси маводҳои сафари солҳои 1950-57-и муҳаққиқон навишта шудааст ва ба маданияти моддӣи тоҷикони кӯҳистон бахшида шудааст [1, вып. 2]. Бахши якум ба қалами Неменова Р.З. ва А.К.Писарчик тааллуқ дошта ба мавзӯи «Русто» бахшида шудааст. Муаллифон дар таълифоти худ асосан ба масъалаҳои номгузории рустоҳо, тақсимшавии рустоҳо ба бахшҳои офтобнима ва соянима, интиҳоби ҷойи русто, таъмини об, андозаи рустоҳо, гузарҳо дар русто тавачҷуҳ намудаанд. Маълумот хеле мукамал буда, симои рустоҳои тоҷикони кӯҳистон то андозае нишон дода шудааст.

Таълифоти «Манзил» ба қалами муҳаққиқ А.К.Писарчик тааллуқ дошта, он дар асоси маводҳои ҷамъ намудаи муаллиф дар солҳои 1954-1957 ва Нурҷонов Н. солҳои 1952-1953 ва Н.И. Ершов соли 1954 рӯйи қоғаз омадааст.

Масъалаи аввалин дар маҳал ин интиҳоби ҷой барои манзил мебошад. Дар шароити кӯҳистон ин масъала дар мадди нахуст меистод ва аз бисёр сабабҳо вобастагӣ дошт. Муаллиф кулли сабабҳои муҳимро дар интиҳоби манзил зикр намуда, аввалиндараҷа будани биноҳоро дар сохтмони иншооти манзилӣ барои кӯҳистониён махсус ёдовар шудааст.

Маводи сохтмонӣ барои манзил вобаста ба маҳал аз тарафи муаллиф зикр гаштааст. Маводҳои сохтмон чуноне ки муаллиф махсус қайд намудааст, ба шароити кӯҳӣ вобастагӣ дошт ва асосан маводҳои муҳимро барои сохтмон истифода мебарданд. Дар идома дар бораи устоҳои хонасоз сухан карда шуда, инчунин тавсифи умумии манзили кӯҳистониён дода мешавад. Дар давраи шӯравӣ дар сохтмони манзил низ дигаргуниҳо ворид гардид ва ин намуди нави манзилҳо дар маҳала ёдовар гаштааст, Ҷамҷунон ороиши меъморӣ дар манзилҳо дар маҳалҳо зикр гашта, дар идома тавсифи иншооти тобигона ба тафсил қайд гаштааст. Иншоотҳои ҷамъиятӣ, ки бо дигаргуниҳои замони шӯравӣ бунёд мегаштанд, дар таълифот низ зикр гаштаанд. Инҳо беморхонаҳо, мактабҳо, биноҳои шӯроҳо ва ғайра мебошанд, ки дар сохтмони кӯҳистон навгонӣ буданд. Дар таълифот ба миқдори зиёд аксҳо, нақшаҳои манзил баррасӣ гаштаанд, ки симои манзили тоҷикони кӯҳистонро баръало нишон медиҳанд.

Бахши «Либос» ба қалами Широкова З.А. тааллуқ дошта он дар асоси маводҳои ҷамънамудаи муаллиф ва Писарчик рӯйи қоғаз омада аст. Дар мақола муаллиф роҷеъ ба либосҳои мардона сухан карда тамоми либосҳои мардонро тасвир намудааст. Дар бораи либосҳои рӯй ва тағпӯш, ҷамҷунон пойафзол, каллапӯши мардона маълумоти мукамал ва ҷолиб баррасӣ гаштааст.

Дар идомаи кори худ муаллиф роҷеъ ба либосҳои занона маълумот дода маводҳои ҷолиберо зикр намудааст. Дар бораи пирохани занонаи маҳалҳои гуногуни Қаротегину Дарвоз мавод баррасӣ гаштааст. Ҷамҷунон оид ба лапарҳои рӯймолҳои дар истифода буда байни занон маводи ҷолибе пешниҳод гардидааст.. Бахши дигар ба ороишоти байни занон ҷойдошта бахшида шуда, намудҳои гуногуни ороишоти занона тасвир гардидааст.

Идомаи кор ба либосҳои кӯдакона бахшида шудааст. Ҷамҷунин муаллиф либосҳои ҷашниро тасвир намудааст. Либосҳои ҷашни арӯсӣ ва либосҳои мотамро муаллиф махсус ҷудо намудааст ва роҷеъ ба онҳо муфассал сухан кардааст. Идомаи кори худро муаллиф ба тасвири нақшу нигор дар дӯхтани либосҳо бахшида аст.

Дар мақола бо миқдори зиёд аксу нақшҳои либосҳо оварда шудаанд, ки қимати таълифотро гарон менамояд.

Бахши дигари маълумот «Хӯроқа» буда ба қалами муҳаққиқ Н.И.Ершов тааллуқ дорад ва он ҳам натиҷаи сафарҳои ҷолҳои 1954-1957 мебошад.

Дар мақола муаллиф хӯрокҳои анъанавӣи мардуми кӯҳистонро тасвиф намудааст ва ҳар яке аз хӯрокҳо, усули тайёр кардан, истеъмол намуданро ба қалам додаст. Дар навбати аввал аз хӯроқаҳо нон ва маҳсулоти ордӣ тасвир гардидааст ва ин гуна мавқеъ доштани чунин намуди хӯроқа дар ҳаёти кӯҳистониён тоҷик махсус қайд гардидааст. Дар идома муаллиф ба тасвири гӯшт ва хӯрокҳои гӯштӣ оғоз намуда, усули пухтан ва истеъмоли чунин намуди хӯрокро тасвир намудааст.

Сабзавот, мева ва растаниҳои худрӯйи кӯхӣ, ки дар ҳаёти кӯхистониён низ нақши назаррасе доранд, аз тарафи муаллиф ботафсил тасвир гардидаанд.

Маҳсулоти ширӣ низ намудҳои муҳими ҳӯроқа дар байни кӯхистониён ба шумор меравад ва онҳо низ аз тарафи муаллиф бо тафсил тасвир карда шудаанд. Дар идомаи кори худ муаллиф речаи ҳӯроқхӯрӣ ва муносибати мардумро нисбати ҳӯроқ тасвир намуда қайд мекунад, ки нисбати ҳӯроқ мардум боэҳтиётанд, эро қисмати беши маризиҳо аз нодуруст истеъмол намудани ҳӯроқ мебошад.

Ҳар як чашн ва расму русумҳои ҳӯроқҳои ба худ хос доранд ва дар рафти иҷрои таомул ё чашн мардум ҳӯроқҳои махсус мепухтанд ва дар дигар маврид ин ҳӯроқҳо пухта намешуданд. Ин масъала дар мақола махсус қайд карда шуда, намудҳои гуногуни ҳӯроқҳои чашнӣ ва таомули тасвир карда шудаанд.

Таҷҳизоти ошхона ва ҳӯроқхӯрӣ низ аз тарафи муаллиф ба риштаи тадқиқ кашида шудааст ва маълумоти ҷолибе аз ҷониби ӯ баррасӣ гаштааст.

Бахши дигар «Тибби мардумӣ» буда он ба қалами муҳаққиқ И.Н.Ершов тааллуқ дорад. Муҳаққиқ дар навиштаҳои худ доруҳо ва васоити табобати растаниӣ, доруҳо ва васоити аз ҳайвонҳо тайёр шударо тасвир намудааст. Бояд зикр намуд, ки тибби мардумӣ бо усулҳои гуногуни сеҳрӣ, ҷодугарӣ пурғановат аст, ки ин масъала дар навиштаҳои муаллиф сарфи назар шудааст. Муаллиф танҳо тасвири дору ва давоҳоро иҷро намудаасту ҳалос.

Дар охири китоб рӯйхати адабиёт ва маҳалҳо оварда шудааст. Воқеан, ин бахши асари сегонаи «Тоҷикони Қаротегину Дарвоз» дар сатҳи баланди пажӯҳишӣ эҷод гаштааст ва бидуни шак дар илми мардумшиносии шӯравӣ тоҷик мақоми арзандаеро доро аст.

Дар бахши сеюми китоби «Тоҷикони Қаротегину Дарвоз» асосан маҳсули сафарҳои пажӯҳишӣ ба Қаротегину Дарвоз (Сафари пажӯҳишии мардумшиносии Фарм солҳои 1952-1957) ҷамъбаст гардидааст.

Бахши сеюми китоб ба маишати оилавии тоҷикони маҳали мазкур бахшида шудааст. Қобили зикр аст, ки маҳз ин ҷабҳаи рӯзгори мардум бо анъанаву расму русум ғанӣ аст ва маданияти маънавии мардумро баррасӣ менамояд.

Бахши «Оила» аз тарафи Н.Нурҷонов дар асоси маводи тӯли солҳои 1952-1954 ҷамъ оварда навишта шудааст. Муаллиф дар асоси маводҳои таърихӣ ҷамънамуда як сахнаи раванди инкишофи оилаи тоҷикони кӯхистонро аз охири асри XIX то солҳои 50-уми давраи Шӯравӣ инъикос намудааст. Махсусан дар таълифот зери дигаргуниҳои иҷтимоии даврони шӯравӣ аз байн рафтани бовариҳои хурофоти архоистиро муаллиф махсус қайд намудааст. Дигаргуниҳои иҷтимоӣ, маданӣ, равоншиносӣ аз ҷумла мактаб, матбуот, ба инкишофи оилаи кӯхистониёни тоҷик бе таъсир намонданд ва ин нуктаро муаллиф махсус қайд намудааст.

Бахши дигари таълифот «Чашни арӯс» мебошад ва он низ ба қалами Н.Нурҷонов тааллуқ дорад. Таълифоти мазкур низ натиҷаи омӯзиши сафарҳои солҳои 1954-1957 мебошад. Ҷунончи ҳуди муаллиф махсус қайд намудааст, таълифот дар асоси мушоҳидаҳои шахсӣ ва пурсиш аз ровиёни куҳансол навишта шудааст.

Муаллиф аввал маълумоти умумиро дар бораи синни никоҳӣ дода сипас ба тасвири дигар лаҳзаҳои ин раванди мураккаб мепардозад. Ҷамъ овардани қалин, ҳаҷми қалин, бурдан ба қинғолбозӣ, тайёр намудани ҷиҳози арӯс хеле бомуфассал аз тарафи муаллиф тасвир гардидаанд.

Дар идомаи қор муаллиф базми хонаи домод ва бурдани домодро ба хонаи арӯс бо лаҳзаҳои либоспӯшонии домод тасвир намудааст. Пӯшонидани пирӯҳани арӯс низ батафсил тасвир ёфтааст. Маросими никоҳ бо ҳама нозукиҳо ва расму русуми ҳоса аз тарафи муаллиф махсус нишон дода шудааст. Бо тасвири тӯӣ муборакбодӣ дар хонаи навникоҳон муаллиф навиштаҳои ҳудро хотима медиҳад.

Инчунин муаллиф махсус қайд менамояд, ки бисёре аз тасвирҳои имрӯз аз байн рафтааст ва таълифот дар асоси хотираи ровиён навишта шудааст. Маҳз аз ҳамин хотир таълифоти мазкур ҳамчун маводи таърихӣ аҳамияти махсусеро доро мебошад.

Бахши дигар «Таваллуд ва тарбияи атфол» ба қалами муҳаққиқ М.Раҳимов тааллуқ дорад. Он ҳам маҳсули сафарҳои солҳои 1954-1957 мебошад. Муаллиф муфассал роҷеъ ба безуретӣ, усулҳои мардумии табобати он, ҳомиладорӣ, таваллуд маълумот дода, маводҳои анъанавиро аз хотираи ровиён тасвир намудааст. Инчунин муборакбодии таваллуди тифл, ном ва номгузорӣ, гаҳвора ва гаҳворабандон хеле бо

тафсил тасвир карда шудаанд. Одатҳои хурوفоти дифои тифл аз нерӯҳои шарр, аз майит, рӯҳҳои бад аз хотираи ровиён аз тарафи муаллиф тасвир карда шудаанд. Сартарошони аввал, дандонбарорӣ, қадамҳои нахустини тифл, хатна ва хатнасур, ба шугл ҷалб намудани кӯдак бахшҳои дигари таълифот мебошад. Дар давраи Шӯравӣ ағлаби анъанаҳои архаистӣ ба фаромӯшхонаи таърих рафтаанд ва таълифоти муаллиф ҳамчун маводи таърихӣ аҳамияти махсусро молик мебошад.

Таълифоти дигари маҷмӯа «Бозиҳо» мебошад ва ба қалами муҳаққиқ Н. Нурҷонов тааллуқ дорад.

Муаллиф бисёр бозиҳои кӯдаконро, аз ҷумла бозиҳои духтарон ва писаронро тасвир намудааст. Онҳо хеле батафсил тасвир шудаанд, Ҷи хеле ки муаллиф қайд намудааст, кулли бозиҳои тасвиршуда то ҳол дар шакли ивазшуда ҷой доранд ва дар рӯзгори мардум иҷро мегарданд [1, с.117].

Бахши дигари таълифот «Марг ва Дафн» мебошад ва он ба қалами А.К. Писарчик тааллуқ дорад. Он дар асоси маводҳои ғуннамудаи М.Раҳимов ва муаллиф дар солҳои 1952-1954 навишта шудааст.

Дар мақола муаллиф лаҳзаҳои видоӣ намудани шахси дар лаҳзаи марг буда бо хешу ақрабо, тасаввурот дар бораи рӯҳ, шустушӯии майит, мотам, одати хоридани гуноҳҳои майит, кафан, падруд гуфтан бо майит, хондани ҷаноза, қабристон ва намудҳои он, ширкати занон, ақрабои наздик дар маросими дафн, раванди дафн, кушодани ғӯр баъди дафн (агар лозим бошад) хеле бомуфассал тавсир намудааст. Ҷи хеле муаллиф қайд намудааст, маводҳои ба маросими дафн бахшидашудаи маҳали пажӯҳиш бо ҷузъиёти ҷудогона маводҳои муаллифони пешинаро такрор менамоянд. Гарчанде дар маросими дафн дар маҳали мазкур таъсири шариати ислом назаррас аст, мо боқимондаҳои зиёди тоисломиро дар маросими мотам мушоҳида менамоем. Маросим дар маишати мардум нисбатан пойдор меистад.

Бо эзоҳот ва адабиёти ба маҳали омӯзиш бахшидашуда таълифоти мазкур хотима мебад. Мебояд сазовор хизмати муҳаққиқини номбурдари дар омӯзиши рӯзгори мардуми тоҷики кӯхистон қайд намуд, зеро ин таълифот як саҳифаи пуррашудаи таъриху рӯзгори мардуми тоҷик мебошад ва дар илми мардумшиносии тоҷик ин асари сечилда мавқеи сазоворро ишғол менамояд.

А Д А Б И Ё Т

1. Ҷаҷики Каратеги́на и Дарво́за.- Душанбе,1966. -Вып.1379с
2. Ҷаҷики Каратеги́на и Дарво́за.-Душанбе.-вып 2.1970.
3. Ҷаҷики Каратеги́на и Дарво́за. -Душанбе,1976. -вып .3.370с.

МЕСТО ТРЁХ-ТОМНОЕ ПРОИЗВЕДЕНИЕ «ТАДЖИКИ КАРАТЕГИНА И ДАРВАЗА» В ИССЛЕДОВАНИЕ ГОРНЫХ ТАДЖИКОВ

Трилогия «Таджики Каратеги́на и Дарва́за» является важным источником в изучении этнографии горных таджиков. В статье автор детально анализирует все разделы данной книги. Автор описывает проделанную авторами трилогии работу и показывает роль данной книги в изучении этнографии таджиков.

Ключевые слова: Каратыгин, Дарваза, традиции, ремесло, воспитание дите.

THE PLACE OF THREE VOLUMED WORK “KARATEGIN AND DARVOZ TAJIKS” IN THE RESEARCH OF MOUNTAINOUS TAJIKS

Trilogy «Tajiks of Karategin and Darvaz» is important book in research of ethnography of mountain tajiks. The author in the article analyses in detail all theme of book. He describes of work of the authors and shows of role of the book in research of ethnography of tajik people,

Key words: population, traditions, customs, handcraft, place of living, wedding party, birth, bringing up, habits.

Сведения об авторе: *И. Мирзоалиев* - ассистент кафедры древнего и среднего веков и археологии Таджикского национального университета. Телефон: 934-47-05-57

ТОЧИКИСТОНИ СОҲИБИСТИҚЛОЛ ВА РОҲҲОИ БАРОМАД АЗ БУҲРОНИ ЭНЕРГЕТИКӢ

Ф. Раҳимов

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Муддати беш аз 22 соли истиқлолият Ҷумҳурии Тоҷикистон бо вучуди бисёр мушкилоту монеаҳо тавонист таҳкурсии давлати соҳибхитӣро худро гузорад ва ба корҳои азими бунёдкориву созандагӣ шурӯъ намояд.

Барои татбиқи се ҳадафи бузург, таъмини истиқлолияти энергетикӣ, аз бунбасти коммуникатсионӣ раҳо намудани кишвар ва ҳифзи амнияти озуқавориро дар мамалакат зина ба зина идома дод. Чӣ ҳақиқат мустақкам намудани фазои иқтисодиву иҷтимоӣ дар шароити афзалиятҳои муносибатҳои нави иқтисодӣ ислоҳоти аниқро дар самтҳои гуногуни ҳаётан муҳим барои кишвар пеш гирифт. Зеро таъмин намудани рушди босуботи иқтисодӣ ва баланд бардоштани сатҳи сифати зиндагии мардуми кишвар дар оғози даврони истиқлолият то ба имрӯз ҳадафи асосии Давлат ва Ҳукумати Тоҷикистон қарор гирифтааст.

Дар ин фосилаи кӯтоҳи таърихӣ Тоҷикистон тавонист, ки пояҳои давлати навбунёди тозаистиклоли худро мустақкам намуда ниёзу ормонҳои худро дар доираи ҳадафҳо ва самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷӣ таҳрезӣ намояд ва дар ин роҳ ба қомебиҳо ноил гардад.

Дар замони истиқлолият Тоҷикистон тавонист фазои мусоиди сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоӣ ба вучуд оварад. Қабул намудани санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ чӣ ҳақиқат ҳалли вазифаҳои афзалиятнок дар самти рушд ва таҷдиди иқтисодиёт, қалби бештари сармоягузори ба иқтисодиёти мамлакат барои самарабахш нигоҳдорию идоракунии моликияти давлатӣ, рушди бахши хусусӣ мусоидат намояд.

Иқтисодиёти Тоҷикистон дар 22 соли истиқлолият бо иқтисодиёти ҷаҳонӣ робитаи қавӣ дошта дар айни замон ҳамчун аъзои қомилҳуқуқи башарӣ чӣ ҳақиқат татбиқи ислоҳоти иқтисодӣ ва ҳамгирии бештар ба иқтисодиёти ҷаҳонӣ талош мебарзад.

Бо маром ҷараён гирифтани ислоҳоти иқтисодӣ ҳоса ислоҳоти моликиятӣ, рушди соҳибқорӣ, бештар гардидани фазои сармоягузорӣ, аз қумлаи дастовардҳои соҳа маҳсуб меёбанд.

Президенти ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ бо Маҷлиси Олӣ дар соли 2006 қайд намуда буд: «Бахшҳои Стратегияи миллии рушд, ки вазифаҳоро дар самти ислоҳоти идораи давлатӣ, бешбуди фазои инвеститсионӣ, рушди бахши хусусӣ ва соҳибқорӣ, ҳамкориҳои минтақавӣ ва ҳамгироӣ бо иқтисоди ҷаҳонӣ дар бар мегирад барои фароҳам овардани шароити умумии сохтори пешбинӣ гардиданд, ки дар маҷмӯъ бо пешрафти иқтисоди кишвар мусоидат мекунад».

Бо таъкид бар ин нуқта, метавон гуфт, ки дар ҷаҳони муосир қалби сармояи хориҷӣ технологияи нав, қувваи зеҳнӣ ва навоарӣ аз масъалаи умда ба шумор рафта, диққати давлатҳои рӯ ба тараққиро ба худ қалб менамояд. Се ҳадафи стратегияи пешгирифтаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон бе қалби сармояи хориҷӣ имконнопазир мебошад.

Бинобар ин Тоҷикистон аз рӯзҳои аввал барои фароҳам овардани шароити муносиби сармоягузорӣ ҷораҳои лозимӣ андешид ва барои таъмин қардани фазои мусоиди соҳаи сармоягузорӣ талошҳои зиёде низ намудааст. Доир ба ин масъала як қатор стратегияю барномаҳои муҳим, аз қумла Стратегияи Миллии рушди Тоҷикистон барои давраи то соли 2015 қабул гардид. Дар бахши стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2015, ки афзалияту самтҳои дурнамои дарозмуддати рушди иҷтимоӣю иқтисодӣ кишварро муайян менамояд, бешбуди фазои сармоягузорӣ, инкишофи бахши хусусӣ ва соҳибқорӣ ҳамчун яке аз самтҳои муҳим муайян гардидааст.

Дар асоси стратегияи нишондодашуда бо мақсади таъмин намудани шароити баробар барои сармоягузори ватанию хориҷӣ чӣ ҳақиқат созмондиҳии мақоми ягонаи давлатӣ оид ба пешбурди сиёсати давлатӣ ва танзимдарории ҳуқуқӣ дар соҳаи сармоягузорӣ бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 20 декабри соли 2006

таҳти №590 Кумитаи давлатии сармоягузорӣ ва идораи амволи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсис дода шуд.

Ҳамин тариқ таҳия ва татбиқи тадбирҳо оид ба беҳбудии фазои сармоягузорӣ фароҳам овардани шароити мусоид, таъмини ҳифзи ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунии онҳо, таъмин ва ҳамоҳангсозии фаъолияти мақомоти давлатӣ чӣхати қор бо сармоягузoron ва дигар масъалаҳои марбут бо сармоягузорӣ ба уҳдаи ин мақоми ваколатдори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон вогузор карда шуд.

Дар як муддати кӯтоҳ Тоҷикистон тавонист бо бисёр кишварҳо-Алҷазоир, Арабистони Саудӣ, Сурия, Кувайт, Қатар, Озарбойҷон, Туркменистон, Арманистон, Украина, Қирғизистон, Федератсияи Русия, Беларус, Литва, Латвия, Иттифоқи Иқтисодии Белгия, Люксембург, Шоҳигарии Нидерландия, Муғулистон, Шветсария, Корея, Ветнам, Қ Х Х, ИМА ва ғайра оиди ҳавасмандгардонӣ ва ҳифзи мутақобилаи сармоягузорӣ созишномаҳо ба имзо расонад.

Зикр намудан бамаврид аст, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон, Ҳукумати мамлакат оиди амалигардонии стратегияи энергетикӣ барои ҷалби сармояи хориҷӣ ҳамаи шарту шароитҳои ҳуқуқию меъёриро ба вучуд овардааст. Дар тамоми воҳӯриҳои худ, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар кишварҳои ҷаҳон Ҷопон, Хитой, Олмону Америка инвесторҳоро бовар кунонид, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои сармоягузории хориҷӣ дар бахши энергетика ва дигар соҳаҳо ҳама шароитҳои ҳуқуқии меъёрии ҷавобгӯи ҳуқуқҳои байналхалқӣ шароит муҳайё буда, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳамаи инвесторҳои хориҷӣ кафолату амнияти меъёрию ҳуқуқии онҳоро таъмин менамояд.

Натиҷаи ин чорабиниҳо буд, ки дар даҳ соли охири истиқлолияти давлатӣ шумораи инвесторони хориҷӣ оиди саҳмгузорӣ дар саноати Тоҷикистон аз ҷумла соҳаи энергетика рӯз аз рӯз афзун гардида истодааст.

Дар асоси сиёсати пешгирифтаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон раванди ворид гардидани кишвар ба ҷараёни кӯмаки беруна, ки ҳанӯз дар охири асри гузашта, яъне аз соли 1996 оғоз гардида буд, намояндагони кишвар дар чандин мулоқоту муколамаҳои байналмилалӣ иштирок намуда, диққати сармоягузори ҷаҳониро ба Тоҷикистон ҷалб намуданд.

Ҷумҳурии Тоҷикистон барои амалигардонии стратегияи миллии омили рушд ва аз бӯҳрони энергетикӣ раҳой додани кишвар чӣхати афзоиши кӯмаки беруна бо созмонҳои байналмилалӣ аз он ҷумла Бонки Умумиҷаҳонӣ (4 июни соли 1993), Бонки Исломии Рушд (моҳи октябри соли 1996), Бонки Рушди Осиё (20 феввали соли 1998), Бонки Аврупои Таҷдид ва Рушд (14 сентябри соли 1992) боз гардида дар онҳо мавқеи хоса пайдо намуд.

Баробари дохил шудан ба ин ташкилотҳои байналмилалӣ Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҳамаи воҳӯриҳои намояндагони ташкилотҳои байналмилалӣ, сарварони давлатҳо ва инвесторҳои ин кишварҳо бо вазъияти сиёсӣ, иҷтимоию иқтисодии Тоҷикистон ошно намуда шароити мусоиди сармоягузорию дар иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон ғоидаовар ва беҳатар муарифӣ мекарданд.

Барои самаранок ва диққатҷалбкунанда намудани лоиҳаҳои сармоягузории мамлакат ба таваҷҷуҳи сармоягузории хориҷӣ харитаи сармоягузорӣ омода карда шуда буд, ки дар он маҷмӯи лоиҳаҳои саҳмгузории соҳаи кишвар бо назардошти минтақаи амалӣ шудани он дар ҷ гардида, тариқи сомонаи Кумитаи давлатии сармоягузорӣ ва идораи амволи давлатӣ пешниҳод гардида буд. Харитаи мазкур имконият медиҳад, ки вазъи тақсимои сармояи беруна дар минтақаи ҷумҳурӣ нишон дода шуда дар заминаи он самт ва минтақаи равона намудани инвеститсияи хориҷӣ муайян карда мешавад. Инчунин дар асоси он ба ҳар як лоиҳаи сармоягузории беруна маълумоти муфассал дода, мақсад, вазифа, вазъи иҷро ва нишондодҳои асосии лоиҳаҳои энергетика ва робитаи он бо стратегияи рушди энергетикаи мамлакат дар бар гирифта шудааст.

Қисми муҳими сармояи расмӣ барои рушди Тоҷикистон ҷалбшаванда аз тариқи лоиҳаҳои сармоягузорӣ пешниҳод мегардид, ки лоиҳаҳои калонҳаҷму муҳлати татбиқашон дарозмуддат буда, аз ҳисоби қарзу грантҳои имтиёзнок бояд амалӣ карда мешуданд.

Қиҳати татбиқи бомуваффақияти лоиҳаҳои сармоягузорӣ Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон агентҳои иҷроия ва татбиқкунандаро муқаррар карда буд. Дар ин замина, тибқи қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон сохторҳои махсуси дар шакли Марказҳои идораи лоиҳаҳо (МИЛ), Марказҳои татбиқи лоиҳаҳо (МТЛ) таъсис дода шуд. Дар аксар ҳолатҳо вазифаи агентҳои татбиқи лоиҳаҳо ба зимаи баъзе идораю вазоратҳо вогузор мегардад. Айни ҳол барои амалисозии лоиҳаҳои сармоягузорӣ 31 агентии давлатӣ муқаррар карда шудаанд, ки 23-тои онҳо марказҳо ба ҳисоб мераванд.

Маҷмӯи лоиҳаҳои сармоягузори амалкунандаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон бо назардошти лоиҳаҳои нав ва ихтисори лоиҳаҳои ба анҷомрасида ба ҳолати 1-июли 2011 аз 56 лоиҳаи (22 лоиҳаи қарзӣ, 19 лоиҳаи грант, 15 лоиҳаи дарҳам маблағгузори қарзу грант) иборат буда маблағи умумии он 1732, 91 млн. доллари ИМА-ро таъкил медиҳад.

АДАБИЁТ

1. 20 соли Истиқлолият: сармоягузорӣ, хусусиятҳои соҳибдорӣ / А.С. Ишонкулов, А.Ю. Начмиддинов, Ш.М. Раҳматбоев [ва диг.]. - Душанбе, 2011. - С. 66.
2. Самиев Ш. Истиқлолият ва Энергетика. Сиёсати Энергетикии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон / Ш. Самиев. - Душанбе, 2006. - С. 35.
3. Маҷаллаи Нерӯ, 2009. - № 3-4 (18-19). - С. 13.

НЕЗАВИСИМЫЙ ТАДЖИКИСТАН И ВЫХОД ИЗ ЭКОНОМИЧЕСКОГО КРИЗИСА

В данной статье автор рассматривает пути выхода независимого Таджикистана из экономического кризиса. Без сомнения, в годы государственной независимости в республике развивается энергетическая отрасль. За последние 2-3 года недостаток электроэнергии снизился в два раза. Это связано с продуманной энергетической политикой Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона. Самым важным фактором в деле улучшения обеспечения электроэнергией в последние годы, является экономное и целевое использование электроэнергии: Также этому способствует строительство станций и создание энергетической инфраструктуры.

Ключевые слова: Таджикистан, энергетическая отрасль, выход из экономического кризиса, обеспечение электроэнергией, развитие отрасли, энергетическая инфраструктура.

INDEPENDENT TAJIKISTAN AND OUT OF THE ECONOMIC CRISIS

In this article the author considers the ways out of independent Tajikistan from the economic crisis. Without a doubt, in the years of independence in the Republic is developing the energy sector. Over the last 2-3 years the lack of electricity has decreased two times. This is due to the thought-out energy policy of the President of the Republic of Tajikistan Emomali Rahmon. The most important factor in improving the electricity supply in recent years is efficient and targeted use of electricity: this Also contributes to the construction of stations and creation of energy infrastructure.

Key words: Tajikistan, the energy sector, out of the economic crisis, the provision of electricity, development of industry, energy infrastructure.

Сведения об авторе: *Ф. Рахимов* - ассистент кафедры новой и новейшей истории зарубежных стран Таджикского национального университета

«ҲАЁТ ВА ҶАЪОЛИЯТИ МУҲАММАД ЯЪҚУББЕК ДАР ХОНИГАРИИ ҚУҚАНД»

Т.Х. Раҷабов

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Тибқи маълумоти кулли сарчашмаҳо оиди шарҳи ҳол ва ҳаёту ҷаъолияти Муҳаммад Яъқуббек омадааст, ки ӯ соли 1820 дар шаҳри Пискати ё Пискенти вилояти Тошканд таваллуд шудааст. Ва кулли дигар манбаъҳо аз ҷумла асарҳои муаррихон ва ҳамасрони Муҳаммад Яъқуббек ба мисли А.Н. Куропаткин, Р.Б. Ша, Г. Хейворд, Д.Ч. Боулчер, муаллифони қомуси «Китай» (М., 1954), арбоби машҳури уйғур Б. Шаҳидӣ, «Советская историческая Энциклопедия» (М., 1976), «Большая Советская Энциклопедия» (М., 1978) миллати Яъқуббекро ба таври саҳеҳ «тоҷик» нишон додаанд. Ҳарчанд баъзе муаллифони асри XIX миллати Яъқуббекро «сарт» номидаанд, вале бо ин истилоҳ тоҷиконро низ ном мебарданд.

Муҳаққиқони русу аврупоии асри XIX Пискати ҳамонвақтаро бо далелҳои раднопазир бо як овоз шаҳраки тоҷикнишин номидаанд. Аз ҷумла, олими

тоинкилобии тошкандӣ П.Е. Кузнецов, мардумшиноси маъруф проф. М.С. Андреев, муаллифи англис Д.Ч. Боулчер ва дигарон тасдиқ кардаанд. Чунончӣ, М.С. Андреев соли 1925 навиштааст: «Ҳанӯз мӯйсафедоне зиндаанд, ки то дирӯз дар Бискент яъне Пискат зистани боқимондаҳои аҳолии тоҷикро ёд доранд. Вале ҳоло дар ин ҷо тоҷикон боқӣ намондаанд» [1, -С.155]. Инро П.Е. Кузнецов низ тасдиқ карда, бо таассуф меафзуд, ки хини сафари ӯ (соли 1900) Пискатиён аллакай худро тоҷик намешумориданд, агарчи модар онҳоро тоҷик зодааст» [2, -С. 46-48]. Д.Ч. Боулчер муаллифи англис чунин иброз меошт: «Пискат ё Бишкент ном маҳал ҳоло ҳам дар 50 мил ҷанубтари Тошканд дар сари роҳи ба Хучанд баранда воқеъ гардида, мавзеест дорои бозори майдаҷи обод. Халқи инҷо меҳнатдӯст, мулоиму хушфеъл ва меҳмоннавоз аст, бо зодаи худ Яъқуббек, сарбози содиқи ислом, ки ҳатто Россияро ба ҳарос андохта буд, ифтихор менамоянд» [3, -С.111].

Эшони Комилхон муаллифи асари «Рисолаи Яъқубӣ» ки ҳамчун хеши наздики Муҳаммад Яъқуббек буд ва то лаҳзаҳои охири ҳаёти Яъқуббек бо ӯ буд, назар ба дигарон бештар медонист ва навиштаҳои ӯ эътимодбахшанд. Аз гуфти Эшони Комилхон, ҳуди Яъқуббек соли 1238-и ҳиҷрӣ, ки ба солҳои 1822-1823 мелодӣ рост меояд, дар Пискат таваллуд ёфтааст, ки ин ба шаходати генерали рус А.Н. Куропаткин, ки соли 1876 бо Яъқуббек аз наздик вохӯрда буд, дар асараш «Кашгария» чунин овардааст: «Яъқуббеки Бадавлат тақрибан 50 сол дошт» [4, -С.76].

А.Н. Куропаткин шахсан ду маротиба бо Муҳаммад Яъқуббек мулоқоту вохӯрӣ дошт ва оиди тарҷумаи ҳоли ӯ чунин менигорад: «Падари Муҳаммад Яъқуббек муллои дуохони хучандӣ Исматуллоҳ буда, бо арӯси пискатиаш аснои сафари Тошканд издивоҷ намудааст. Вале мулло Исматуллоҳ бо оилаи наваш дер назистаю тифли дӯстрӯяшро бепадар гузошта, ба Хучанди худ бармегардад. Минбаъд Яъқуби хӯрдсол дар ҳавлии падарандар, ки дӯкони қассобӣ дошт, тарбия меёбад. Бинобар ин мардум ӯро баъзан қассобҷа низ ном мебаранд» [4, -С.77].

Дар таҳқиқи таърихи тоҷикони Чин ва шӯриши мусулмонони (Туркистони Шарқӣ) дар солҳои 60-80-уми нимаи дувуми асри XIX, шарҳи ҳоли Яъқуббеки Бадавлат ва давлати таъсиснамудаи ӯ бо номи Ҳафтшаҳр (бо туркӣ Йеттишаҳр) хизмати муаррих ва рӯзноманигори варзидаи тоҷик Ҳасанбой Шарифов хеле бузург аст. Бе муболиға метавон гуфт, ки ин шахс барои хонандаи тоҷик асосгузори давлати Ҳафтшаҳр фарзанди бузурги миллати тоҷик Муҳаммад Яъқуббекро кашф намуд. Дар асарҳои таълифнамудаи ӯ «Яъқуббек» (Хӯчанд, соли 1994), «Тоҷикони бурунмарзӣ» (Хучанд, солҳои 1996-1999) ва соли 2001 китоби нави олим бо номи «Яъқуббеки Бадавлат» дар шаҳри Маскав ба таърифи расид, ки мардуми тоҷик бо ҳаёту тақдири ҳаммилатонашон фарзанди диловари хеш Муҳаммад Яъқуббеки Бадавлат шиносӣ пайдо кард. Бояд гуфт, ки дар китоби Ҳ. Шарифов барои тасдиқи Хучандиасл будани Яъқуббек, нақлу ривоятҳо дар байни мардуми Хучанд хеле бисёр аст. Аз ин рӯ, устод Ҳ. Шарифов бо далелҳои нав якҷанд шоҳи ба хучандиён иртибот доштаи ин абармардро исбот кардани аст. «Яъқуббек дар Пискат, дар оилаи шахси рӯҳониву соҳибмаълумот таваллуд ёфтааст. Падари Яъқубек муллои дуохон Исматуллоҳ аз авлоди эшонҳои Хучандӣ буд.

Ба Пискат сокин шудани мулло Исматуллоҳ бесабаб набуд: то асри XX роҳи асосии Тошканду Хӯчанд аз ҳамин ҷо мегузашт. Бисёр тоҷирону қосибони бозоррави хучандӣ сари роҳ дар ин шаҳрак таваккуф карда, муваққатан ва баъзан як умр пискати шуда мемонданд». [5, -С.303-304]

Ҳамин тавр, мулло Исматуллоҳи хучандӣ дар Пискат оиладор шуда, аз ин никоҳ 2 фарзанд-Яъқуббек ва Ҷаннатбегим таваллуд мешаванд. Баъдтар мулло Исматуллоҳ дар Хӯчанд ғавтида, баъди ду сол модари Яъқуббеки хӯрдсол ба Муҳаммадлатиф ном шахс, ки бо қассобӣ машғул буд, ба шавҳар мебарояд. Яъқуббеки хӯрдсол дар ҳавлии падарандараш, ки дӯкони қассобӣ дошт, тарбия меёбад. Аммо ин дер давом накард, пас аз се-чор соли хонадоршавӣ модари Яъқуббек низ меғавтад. Сипас Яъқуббек ва хоҳарашро тағояшон қози Низомиддин ки падари эшони Комилхон-муаллифи асари «Рисолаи Яъқубӣ» буд, ба тарбияи худ мегирад. Вақте ки хоҳари Яъқуббек Ҷаннатбегим ба синни 15-16 расиданд, ӯро тағояшон ба беки Қировчӣ Нормуҳаммадбеки қипчоқ ба шавҳар медиҳанд.

Тавре ки Мулло Мусои Сайраӣ дар бораи солҳои ҷавонии Муҳаммад Яъқуббек дар «Таърихи Аминия» ҳикоя мекунад: «Асное, ки қипчоқ Нормуҳаммад-

кушбегӣ ба шаҳри Тошканд ҳоким буданд, хоҳари он касро (Яъқуббек) ба ақди никоҳашон мебароранд, аз ҳамин сабаб Яъқуббек мулозим мешаванд ва даме ки Қаноатшоҳи тоҷик ба вилояти Тошканд ҳукмронӣ мекарданд, ба эшон низ мулозим шудаанд. Ва пас аз ин ба маҳрамон юзбошӣ ва ба Оқмачит, ки аз Тошканд ба ҷониби Дашти Қипчоқ дӯвоздахрӯза роҳ аст, ҳоким таъйин мегарданд. Ин дам Яъқуббек тахминан 22-сола будаанд...» [5, -С. 131].

Тибқи гузориши асари эшони Комилхон «Рисолаи Яъқубӣ», Яъқуббеки ҷавон сараввал дар қушунӣ ҳокими Қировчӣ Гадоӣбой парвоначӣ ҳамчун сарбоз хизмат пеша мекунад. Яъқуб навқарӣ пеша дошт ва бо интизоми хубаш таҳияти сарони қушунро ноил мешуд. Аммо аз гуфти эшони Комилхон Яъқуб ба табақои боло танҳо тӯфайли ҷасорату диловарии худ роҳ ёфта буд.

Масалан, дафъае қазокони атрофи Тошканд исён бардошта, шаҳрро муҳосира мекунанд. Яъқуб бар зидди онҳо бебокона ҷангид. Дар ҷанге аспаш кушта шуда, ҳудаш асир афтод. Қазокон ўро ба қалъаи Ниёзбек (деҳае 25км шимолу шарқтари Тошканд) зиндон мекунанд. Яъқуб илоче ёфта, аз он ҷо мегурезаду ба назди Нормуҳаммад ҳозир мешавад. Мавсуф ба тобеаш қоил монда, ба ў рутбаи панҷсадбошӣ (понсад) медиҳад» [6, -С. 324-325].

Ҳамин тариқ, дар бадали як сол Яъқуббек аз панҷохбошӣ то понсад мерасад. Соли 1846 Нормуҳаммад ўро беки Чиноз, сипас беки Авлиёто таъйин мекунад. Дар ин вазифаҳо низ ҷунон маҳорати қорбарӣ нишон дод, ки аллакай соле пас хон ба ў мансаби волии Оқмачит (Қизилурдаи ҳозира)-ро муносиб медонанд. «Дар Кенти Зӯрариқи ҳамин ҷо соли 1847 ба қипчоқдухтаре бо номи Зиёлик хонадор шуда, аз ў соҳиби ҷаҳор писар-Бекқулибек, Ҳаққулибек, Худойқулибек ва Ҳайдарбек мегардад. Худойрхон ба Яъқуббек рутбаи қушбегӣ дод, ки он дар Россия баробари унвони генерал-губернатор буд» [7, -С. 200].

Аз гуфти Боулчер, Яъқуббек ин вазифаи беки Оқмачитро то соли 1853, яъне то ҳуҷуми русҳо бошарафона иҷро намуд. Аз рӯзҳои аввали беки Оқмачит таъйин шуданаш Яъқуббек масъулияти бузургро дар худ эҳсос мекард. Вай акнун амнияти марзҳои шимолии Осиёи Марказиро ҳифз менамуд. Он ғалабаю қомебиҳое, ки дар ҳифзи ин марз ба даст меовард, обрӯю эътибори ўро, ҷӣ дар назди хони Қўқанд Худойрхон ва ҷӣ русҳо хеле баланд мебардошт. Вале ин марди бошӯроат, бо вучуди пуриштилоф буданаш дар он замон ҳамто надошт ва дар ҳимояи ин марзҳо ба худ душманони ашаддиро дар симои русҳо ва амирону саркардаҳои Худойрхон пайдо кард.

АДАБИЁТ

1. Андреев М.С. По этнографии таджиков / Андреев М.С.
2. Кузнецов П.Е. О таджиках Ташкентского уезда / П.Е. Кузнецов-Ташкент:Изв. Туркест. Отд. ИРГО,1900, -вып. 2.
3. Боулчер Д.Ч. «Тарҷумаи ҳоли Яъқубек» / Д.Ч. Боулчер (Нашири уйғуриаш) китоби мазкур бори нахуст ба заб. англисӣ.- Лондон, 1878.
4. Куропаткин А.Н. Кашгария / А.Н. Куропаткин.- М., 1879 .
5. Шарифов Х.. Яъқуббеки бадавлат / Х. Шарифов -М. 2001.
6. Сайрамӣ М. Таърихи Амния / М. Сайрамӣ.
7. Бобохонов М. Таърихи тоҷикони ҷаҳон / М Бобохонов. -Душанбе, 1999.

ЖИЗНЬ И ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ МУХАММАДА ЯЪКУББЕКА В КОКАНДСКОМ ХАНСТВЕ

Мухаммад Яъқуббек родился в 1820 году в городе Пискент вблизи Ташкента, Кокандского ханства. В данной статье речь идет об исследованиях русских и европейских ученых о жизни и деятельности Мухаммада Яъқуббека.

Ключевые слова: Яъқуббек, Пискент, Кокандское Ханство, Оқмачит, Кизилурда.

LIFE AND ACTIVITY MAHOMED YAKOOBBEK IN KOKANDSKOM KHANATE

Mahomed Yakoob was born in or about the year 1820, in the flourishing little town of Piskent, in the khanate of Khokand. This article is about Russian and European oriental's of Mahomed Yakoob.

Keywords: Yakoobbek, Piskent, Khokand khanate, Okmachit, Kizilurda.

Сведения об авторе: Т.Х. Раджабов – ассистент кафедры истории древнего мира, средних веков и археологии ТНУ. Телефон: 919-50-20-65

ПАНЧ СОЛИ РОБИТАҲОИ ДМТ БО КИШВАРҲОИ ХОРИЧӢ

М. Салимова
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар панҷ соли охир равобиту ҳамкориҳои илмию таълимии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон бо ниҳодҳои гуногуни илмӣ, омӯзишӣ ва фарҳангии кишварҳои гуногуни ҷаҳон ва созмонҳои байналмилалӣ густариши ҷашмгире доштааст. Ин равобиту ҳамкориҳо дорои самтҳои гуногун, аз қабili диду боздидҳои дучониба, ба имзо расидани шартномаҳои дучонибаю бисёрҷониба, таҳсили донишҷӯёни ДМТ дар зинаҳои гуногуни таҳсилӣ дар марказҳои илмию омӯзишии кишварҳои гуногуни ҷаҳон, таҳсили донишҷӯёни хориҷӣ дар зинаҳои бакалаврӣ, магистрӣ, аспирантӣ ва докторантии ДМТ, ширкати устодону донишҷӯён ва кормандии илмии ДМТ дар ҳамоишҳои байналмилалӣ дар давлатҳои гуногуни ҷаҳон баргузоргардида, ширкати устодону донишҷӯён ва кормандони илмии марказҳои илмию омӯзишии дигар давлатҳо дар ҳамоишҳои илмии байналмилалӣ дар ДМТ баргузоршуда буд. Ҳамчунин ҳамкориҳои устодону кормандони илмии ДМТ бо барномаҳои гуногуни созмонҳои байналмилалӣ муқими Ҷумҳурии Тоҷикистон ва берун аз он, даъвати ДМТ аз олимони шинохтаи ҷаҳон барои тадрис, даъвати марказҳои гуногуни илмию фарҳангии кишварҳои ҷаҳон аз устодони варзидаи ДМТ барои суҳанронӣ ва тадрис ва ғайра мебошанд. Дар ин гузориш бархе аз самтҳои ин ҳамкориҳо мавриди баррасӣ қарор хоҳанд гирифт.

Бояд гуфт, ки тӯли чанд соли охир меҳмонони зиёде аз кишварҳои гуногун ба хотири ошноӣ бо вазъи таълимию илмии ДМТ меҳмони ин маркази муҳими таълимию илмии кишварамон гардиданд. Бар асари диду боздодҳои зиёд ДМТ бо марказҳои таълимию илмии зиёде аз кишварҳои ҷаҳон шартномаю тафохумномаҳои ҳамкорӣ ба имзо расонидааст.

Бояд гуфт, ки то соли таҳсили 2010–2011 ДМТ бо донишгоҳҳои кишварҳои хориҷӣ 93 шартнома доир ба равобити дӯстию ҳамкорӣ дар соҳаҳои табодули донишҷӯён, устодон, муҳаққиқон, аспирантҳо, магистрҳо ва ғайра ба имзо расонида буд. Аз ин миқдор 35–тоаш бо донишгоҳҳои Эрон, 20–тоаш бо донишгоҳҳои Россия, 6–тоаш бо донишгоҳҳои Малайзия, 6–тоаш бо донишгоҳҳои Хитой ва боқимонда бо дигар донишгоҳҳои кишварҳои Осиёю Аврупо буданд.(1)

Дар соли таҳсили 2013–2014 ДМТ бо 93 муассисаи таҳсилоти олии касбӣ ва пажӯҳишгоҳҳои илмӣ – таҳқиқотии 17 кишвари хориҷӣ, аз ҷумла Россия, Украина, Белоруссия, Эрон, Афғонистон, Покистон, Ҳиндустон, Чин, ИМА, кишварҳои аъзои Иттиҳоди Аврупо ва ғайра шартномаҳои ҳамкорӣ дошт.(2)

Теъдоди фиристодагони ДМТ барои таҳсил дар марказҳои таълимию илмии кишварҳои хориҷӣ сол то сол рӯ ба афзоиш аст. Дар соли таҳсили 2008–2009 4 нафар донишҷӯёни ДМТ дар Донишгоҳи Монтанай ИМА, 6 нафар дар Донишгоҳи давлатии Маскав ба номи М.В.Ломаносов таҳсил менамуданд.

Дар соли таҳсили 2012–2013 бошад 15 нафар магистрант тибқи муқаррароти Донишгоҳи шабакавии ИДМ баъди бомуваффақият хатм намудани соли аввали таҳсил дар Донишгоҳи дӯстии халқҳои Россия ва Донишгоҳи давлатии Новосибирск барои идомаи таҳсил ба ДМТ омада, аз рӯи нақшаи таълимии муштарак ба таълим фаро гирифта шуданд.

Соли 2012 Донишгоҳи шабакавии ИДМ–ро аввалин гурӯҳи магистрҳои ДМТ хатм намуда, барои қор ба худӣ донишгоҳ ва дигар муассисаҳои кишвар баргаштанд.

Дар соли таҳсили 2013 – 2014 дар доираи Донишгоҳи шабакавии ИДМ 15 нафар магистратураро аз рӯи ихтисосҳои савдои байналхалқӣ, менеҷменти байналхалқӣ, лингвистика, ҳуқуқи байналхалқӣ хатм намуда, соҳиби ду диплом – яке аз ДМТ ва яке аз Донишгоҳи дӯстии халқҳои Россия ва ё Донишгоҳи давлатии Новосибирски Федератсияи Россия гардиданд. (3)

Ҳамзамон ДМТ ба яке аз марказҳои асосии ҷумҳурӣ дар тайёр намудани кадрҳои илмӣ барои кишварҳои хориҷӣ гардидааст.

Дар соли таҳсили 2008–2009 дар ДМТ 275 нафар шахрвандони хориҷӣ таҳсил менамуданд.

Дар соли таҳсили 2009–2010 дар ДМТ 352 нафар шаҳрвандони хориҷӣ аз 18 кишвар дар зинаҳои гуногун таҳсили илм менамуданд.

Дар соли таҳсили 2012–2013 бошад дар ДМТ дар зинаҳои гуногун таҳсилот 431 нафар шаҳрванди хориҷӣ таҳсил менамуданд. Аз ин миқдор дар аспирантура 231 нафар, дар зинаи унвонҷӯӣ 33 нафар ба таҳсил фаро гирифта шуда буданд. Дар зинаҳои гуногун таҳсилот дар донишгоҳ намоёндогони 15 кишвари хориҷӣ таҳсил менамуданд.

Тайи ин солҳо дар шӯроҳои диссертатсионии ДМТ чандин нафар шаҳрвандони кишварҳои хориҷӣ, аз ҷумла, ҚИЭ., ҚИ Афғонистон., ҚХЧ ва ғайра рисолаҳои номзадӣ дифоъ намуданд.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон бо ширкати меҳмонони хориҷӣ ҳамасола чандин ҳамоишҳои байналмилалӣ илмӣ доир менамояд. Чунончи дар байни солҳои 1991–2012 дар ДМТ 147 конференсияи байналмилалӣ илмӣ доир гардид.

Устодони ДМТ ҳамасола дар ҳамоишҳои байналмилалӣ аз қабili конфронсҳо, семинарҳо, мизҳои гирд мушорикати ғаёл ва суҳанронҳо менамоянд. Чунончи, онҳо дар ҳамоишҳои байналмилалӣ, ки дар ҳуди ДМТ, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дар кишварҳои гуногун ҷаҳон доир гардидаанд, соли 2005 154 суҳанронӣ, соли 2006 – 221, соли 2007 – 121, соли 2008 – 222, соли 2009 – 244, соли 2010 – 338, соли 2001 – 319, соли 2012 350 маърӯза намудаанд.(4)

Тайи чанд соли охир мақолаҳои илмӣ олимони ДМТ Н. Раҷабов, Ш. Тӯйчиев, А. Куканиев, А. Аминҷонов, Н. Саидов, М. Каримов, Т. Раҷабов, Д. Солеҳов, М. Юнусӣ, А. Солеҳов, Т. Солеҳов, Н. Холиқов, И. Бобочонов, З. Искандаров, М. Маҳмудов, Ш. Менглиев, М. Бобочонова, А. Мирзораҳимов, Р. Раҳмонӣ, М. Тоҷибеков, Қ. Расулиён, М. Фозилов, Ф. Тоҳиров, А. Файзиев, А. Ҳасанов, С. Ғарибмамадова, Ф. Малахов, Д. Ҳодиев, Қ. Комилов, Ҳ. Мӯминов, Ҳ. Ибодинов, Ф. Ҳакимов, Ҳ. Ҷӯраев, В. Кровина, Д. Акдодов, Д. Рашидов ва чанд тани дигар дар кишварҳои хориҷии дуру наздик таъбу нашр шудаанд.(5)

То охир соли 2013 ДМТ бо 18 муассисаи таҳсилоти олии касбӣ ва илмӣ – таҳқиқотӣ 93 шартнома ва қарордоди ҳамкорӣ дошт.

Аз ошноӣ бо маводи дар дастдошта мо ба чунин хулоса омадем, ки дар тӯли ин солҳо дар маҷмӯъ самтҳои асосии ҳамкориҳои ДМТ бо марказҳои омӯзишӣ ва илмӣ кишварҳои хориҷӣ инҳо буданд:

- барқарор намудани робитаи илмӣ таълимӣ ва методӣ байни донишгоҳҳои ҳамкор;

- таҳия ва татбиқи барномаҳои муштараки магистрӣ (1+1) оиди тайёр намудани мутахассисони баландхаттисос дар соҳаҳои гуногун;

- баланд бардоштани савияи илмӣ таълимии устодону донишҷӯён;

- мусоидат намудан барои ширкати устодон, аспирантон ва донишҷӯён дар ҳамоишҳои илмӣ ва илмӣ - амалӣ ҳамдигар;

- баргузориҳои конфронсҳои муштарак ва дигар ҳамоишҳои илмӣ;

- омӯхтани таҷрибаи ҳамдигар барои пешрафти илму фарҳанг ва дар амал татбиқ намудани онҳо;

- омӯхтани таҷрибаи пешқадам барои баланд бардоштани сифати таълим тавассути технологияи ҳозиразамон;

- таълифи муштараки китобҳои дарсӣ, рисолаҳои илмӣ, дастурҳои методӣ;

- таҳия ва татбиқи лоиҳаҳо барои пешрафти соҳаи маориф ва пажӯҳишҳои илмӣ;

- ҷопи мақолаҳои илмӣ донишмандони дигар донишгоҳҳо дар маҷаллаи илмӣ ДМТ;

- ҷопи осори илмӣ таълимии устодони ДМТ дар маҷаллаҳои илмӣ кишварҳои дигар.

АДАБИЁТ

1. Ба қуллаҳои дониш. Солҳои 2010, 1 сентябр
2. Ба қуллаҳои дониш. Солҳои 2013, 1 сентябр
3. Ба қуллаҳои дониш. Солҳои 2013, 1 сентябр
4. Пажӯҳишҳои илмӣ дар Донишгоҳи миллии Тоҷикистон: таҳлил ва дурнамо. – Душанбе, 2012. – С.84.

5. Пажӯҳишҳои илмӣ дар Донишгоҳи миллии Тоҷикистон: таҳили ва дурнамо. – Душанбе, 2012.

ПЯТЬ ЛЕТ СОТРУДНИЧЕСТВА ТАДЖИКСКОГО НАЦИОНАЛЬНОГО УНИВЕРСИТЕТА С ЗАРУБЕЖНЫМИ СТРАНАМИ

Данная статья посвящена изучению и рассмотрению разностороннего сотрудничества Таджикского национального университета с международными культурно-образовательными центрами мира и международными организациями, расположенными в Республике Таджикистан.

Ключевые слова: Таджикский национальный университет, сотрудничество, сетевой университет, магистратура, аспирантура.

FIVE YEARS OF COOPERATION BETWEEN THE TAJIK NATIONAL UNIVERSITY WITH FOREIGN COUNTRIES

This article is devoted to the study and consideration of multilateral cooperation of the Tajik national University with the international cultural-educational centers of the world and the international organizations located in the Republic of Tajikistan.

Key words: Tajik national University, cooperation, network University, magistracy, postgraduate study.

Сведения об авторе: *М.Х. Салимова* - аспирантка Таджикского национального университета

РОБИТАҲОИ ИЛМИИ ТОҶИКИСТОН БО ИТТИҲОДИ АВРУПО ДАР ЗАМОНИ МУОСИР

М. Ҳалимова
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Таърихи бою куҳан ва интиҳои қарни сипаригардидаи ҷумҳуриамон воқеаҳои сиёсии бузургеро дар бар мегирад, ки ҳар кадоми он дар навбати худ нақши махсусе доранд. Дар таърихи навин, аз нигоҳи мо, волотарин дастовард - соҳиб шудан ба Истиқлоли давлатии Тоҷикистон аст, ки он баъди пош хурдани собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ соли 1991 амали гардид. Тӯли ин солҳо яъне баъди соҳибшудан ба истиқлолият Тоҷикистон даврони пурталотум, пурзаҳмат, пур аз душвории ноқомӣ ва ҳамчунин қомеъҳои назаррасро аз сар гузаронид.

Баъди ба даст овардани истиқлолият Тоҷикистон робитаҳои мутақобиларо бо давлатҳои хориҷа оғоз намуд. Дар солҳои аввал Тоҷикистонро қариб 180 давлати дунё эътироф намуд, ки ин барои мустақкам намудани муносибатҳои дипломатӣ бо кишварҳои дурро наздик алами нек аст [1. с.154].

Сиёсати берунии кишвар идомаи мантиқии стратегияи гуногунҷабҳаи давлат ва сохторҳои дахлдори он дар таъмини манфиатҳои миллий, пеш аз ҳама, озодӣ, амният, субот, шароити мусоиди пешрафту тараққӣ ва рушди кишвар ҳамчун субъекти мустақили низомии навини робитаҳои байналхалқӣ ҳадафи марказӣ ва усулии он мебошад.

Дар оғози асри 21 Тоҷикистон шояди устуворшавии таъсири ҳамдигарӣ ва баҳампайваастшавии кишварҳои гуногун дунё гардид.¹

Ҳамкориҳои васеъ ва мутақобилан судманд бо кишварҳои Аврупо Осиёи Марказӣ, Осиёи Шарқиву Ҷанубӣ ба нафъи ҳамаи халқҳо ва суботи пешрафти кишварҳоямон мебошад. Ҳамкориҳои оғозгардидаи кишвар бо ҷаҳон давлати ҷаҳон торафт густариш меёбанд, аммо пайгириҳои боз ҳам бештар хубтареро тақозо доранд.

Бо шарофати истиқлолият Ҷ.Т имрӯз дар шумораи кишварҳои дигар мавқеи манзалати худро дар арсаи байналмиллалӣ пайваста устувор менамояд. Сиёсати гирифтаи давлат ва ҳукумати ҶТ таҳти роҳбарии президенти кишвар Э. Раҳмон дар роҳи расидан ба қуллаҳои баланди истиқлолият, таъмини амният, беҳбудӣ ва рушди шуқӯи ҷумҳурӣ қомеъҳои назаррас мушарраф гардидааст. Имрӯз яке аз робитаҳои назаррас дар дохили давлатамон ин робита бо Иттиҳоди Аврупо мебошад, ки он дар самҳои гуногун ҷаҳонӣ менамояд, Робитаи миёни Тоҷикистон ва Иттиҳоди Аврупо дар соҳаи маориф ва илм нақши арзанда дошта, дар сиёсати пешгирифтаи кишварамон дар ҷойи аввал меистад, ки он аз соли 1992 оғоз гардида, то имрӯз густариш ёфта истодааст [2. с.33].

Рушди муносибатҳо бо Иттиҳоди Аврупо аз афзалиятҳои сиёсати хориҷии Тоҷикистон ба шумор меравад. Муносибат бо Иттиҳоди Аврупо асосан дар заминаи муқарароти созишнома оид ба шарикӣ ва ҳамкорӣ миёни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ҷомеаи Иттиҳоди Аврупо, ки моҳи октябри соли 2004 дар Люксембург бо иштироки президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба имзо расида буд ва стратегияи Иттиҳоди Аврупо барои ҳамкорӣ нав бо Осиёи Марказӣ, ки 21 –уми июни соли 2007 дар Шӯрои Аврупо қабул шудааст, таҳким ва густариш меёбанд.

Моҳи июни соли 2008 Шӯрои Амниятӣ Иттиҳоди Аврупо стратегияи нави муҳимро дар таърихи муносибатҳои байналхалқӣ Иттиҳоди Аврупо ва кишварҳои Осиёи Марказӣ аз ҷумла Ҷумҳурии Тоҷикистон оғоз намуд. Дар ҷаҳорҷубаи стратегия дар соҳаи маориф волеяти қонун ва ғайраҳоро ба нақша дошта муваффақиятҳо ба даст омада, лоиҳаҳо таҳия гашта истодаанд [3. с.84].

Саҳми Иттиҳоди Аврупо дар ҳаёти Тоҷикистон арзанда буда, робитаҳои он дар тамоми соҳаҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ сиёсӣ илмӣ ва фарҳангӣ дида мешавад. Мақсадҳои асосии ҳамкориҳои Тоҷикистон бо давлатҳои хориҷа ин барои пешравии кишвар ва ба сатҳи олӣ расонидани сатҳи зиндагӣ мардум инчунин донишомӯзӣ ва тайёр кардани кадрҳои баландихтисос ба шумор меравад.

Айни замон яке аз масъалаҳои муҳими ҷамъияти Тоҷикистони имрӯза пешравии соҳаи маориф ва илм ба ҳисоб меравад

Президенти кишвар Э. Раҳмонов моҳи апрели соли ҷорӣ дар маҷлиси анъанавии солонаи Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон баромад намуда қайд кард, ки соҳаи маориф ва илм яке аз шоҳаҳои муҳими ҳаёти иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва сиёсии Тоҷикистон ба ҳисоб меравад[4.].

Имрӯз соҳаи маориф ва илм дар тамоми ҷумҳуриҳо вазифаи муҳим ҳисобида мешавад, Инчунин Иттиҳоди Аврупо низ маориф ва илмро вазифаи муҳими худ мешуморад. Имрӯзҳо робитаҳои бисёрҷонибаи Тоҷикистон бо Иттиҳоди Аврупо дар самтҳои гуногун фаъолият намуда, густариш ёфта истодаанд. Яке аз робитаҳои муҳими Тоҷикистон ба Иттиҳоди Аврупо ин робитаҳои илмӣ ба шумор меравад, ки он дар сиёсати пешгирифтаи кишварамон дар ҷойи аввал меистад. Робитаҳои илмӣ Тоҷикистон бо кишварҳои Иттиҳоди Аврупо собиқаи тулонӣ дошта он аз замонҳои Иттиҳоди Шӯравӣ фаъолият менамояд Агарчи воқеаҳои солҳои 90 уми асри гузашта ин равандро муддате боздошт, баъди соҳибистиклолии кившар он боз аз сари нав оғоз гардид, ки имрӯз он ба муваффақиятҳои беназир ноил гардидааст. Робитаҳои илмӣ Тоҷикистон бо кишварҳои Иттиҳоди Аврупо дар самтҳои гуногуни илмӣ аз ҷумла фаъолият илмҳои гуманитарӣ, табиӣ риёзӣ ҷамъиятшиносӣ ва ғайраҳо мекунад. Мувофиқи созишнома миёни Тоҷикистону кишварҳои Иттиҳоди Аврупо олимони ҳар ду ҷониб дар якҷоягӣ тадқиқотҳои илмӣ мегузаронанд. Олимони зиёди хориҷӣ аз кишварҳои Иттиҳоди Аврупо ба монанди Олмон Фаронса, Италия, Австрия, Белгия ва ғайраҳо ба Тоҷикистон ташриф оварда, дар Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон бо олимони мо тадқиқотҳои илмӣ мегузаронанд. Ногуфта намонад, ки Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон яке аз марказҳои илмӣ ба ҳисоб меравад, ки он дорои чандин институтҳо мебошад ва робитаҳои илмӣ Тоҷикистон бештар дар ин марказ дида мешавад. Дар институтҳои Академияи илмҳои ҷумҳури Тоҷикистон олимони аз кишварҳои Иттиҳоди Аврупо ташриф оварда, бо олимони тоҷик тадқиқотҳои илмӣ ва амалӣ мегузаронанд, ки он равобити илмиро боз ҳам мустаҳкам менамояд.

Соли 2007 бо дастгири мутахассисони Фаронса, ки дар Институтҳои астрофизикаи АИҶТ тадқиқотҳои илмӣ мегузарониданд, барои гузаронидани амалиётҳои илмӣ доир ба астрофизика ва тадқиқоти кайҳон институтро бо технологияи нави замонавӣ таҷҳизониданд, ки он барои пешравии илм дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва аз худ намудани илмҳои замонавӣ равона шудааст. Соли 2008 миёни Асосиатсияи астрономии Ураноскони Фаронса ва Институтҳои астрофизикаи АИҶТ шартнома оиди ҳамкорӣ баста шуд, ки он дар соҳаи гузаронидани тадқиқоти илмӣ доир ба илми астраномия ва гузаронидани тадқиқот бо кайҳон равона шудааст [5. с.22].

Мувофиқи ин шартнома олимони ҳарду тараф дар марказҳои илмӣ фаъолият намуда, робитаҳои илмиро боз ҳам қавӣ менамоянд. Соли 2009 Олимони

асотсиатсияи номбуршуда Силваин Боулей, Гулиме Дубос ва ғайраҳо ба институт ташриф оварданд.

Институт инчунин бо Лондон ҳамкориҳои илмӣ дошта, бо Институти «Королева Мария»-и Лондон ва Институти астрономии Академияи илмҳои Чумҳурии Чехия ҳамкорӣ дорад, ки доир ба илми астрономия бо ҳамкориҳои ин олимони тадқиқотҳои илмӣ мегузаронанд. Соли 2009 профессори Институти Лондон И.П. Виллямс ташриф оварда, бо тадқиқотчиёни тоҷик ҳамсухбат шуд. Бобочонов П.Б. ба Лондон ба Институти «Королева Мария» ташриф оварда, дар ҳамкорӣ доир ба илми астрономия амалиётҳо гузаронид [6. с. 32.].

Барои мустаҳкам намудани муносибатҳои илмии Тоҷикистон бо кишварҳои Иттиҳоди Аврупо миёни олимони ҳар ду тараф конференсу симпозиумҳо ва дарсҳои кушод шуда мегузаранд, ки дар он олимони кишварҳои Аврупо ва олимони тоҷик иштирок намуда, масъалаҳои ҳалталаби илмиро баррасӣ менамоянд. Соли 2009 Ибоддинов С.И. дар симпозиуми №243 МАС, ки дар Гренобли Фаронса гузашта буд, бо маърузаи худ баромад намуд. Соли 2011 Каримов С., Муъминов Х.Х дар конференс, ки бо ташаббуси агентии кайҳонии Аврупо ва маркази илмии техникии байналмилалӣ ва гурӯҳи тадқиқотчиёни коллеҷу институтҳои Британия ташкил карда шуда буд, иштирок карда бо маъруза баромад намуданд.

Ба ғайр аз ин олимони мувофиқи шартномаҳои дутарафа, ки солҳои 1996, 2004, 2011 баста шуда буданд, ба кишварҳои Иттиҳоди Аврупо-Олмон, Фаронса, Англия, Италия, Венгрия, Австрия ва ғайраҳо барои таҳсили илм фиристода мешаванд. Инчунин олимони ин кишварҳо низ дар марказҳои илми Тоҷикистон тадқиқотҳо гузаронида, дар институтҳо дарс мехонанд. Ба ғайр аз ин олимони тоҷик дар кишварҳои Иттиҳоди Аврупо курси тақмили ихтисосро низ мегузаранд [7. с.20].

Соли 2008 Институти таърих археология ва мардумшиносии Академияи илмҳои Чумҳурии Тоҷикистон бо Институти археологии Италия оиди ҳамкорӣ дар соҳаи таърих, фарҳанг, мардумшиносӣ ва забоншиносӣ шартнома баста буд, ки мувофиқи он олимони ҳар ду минтақа барои раванг донани илми дар ҳар ду ҷониб ҳуқуқҳои васеъ пайдо намуданд. Ин анъана то имрӯз идома дорад. Олимони доир ба илми биология, риёзиёт, забон, таърих, археология ва ғайраҳо аҳамияти ҷиддӣ дода барои боз ҳам раванг додани ҳамкориҳо кӯшиш менамоянд.

Соли 2012 Институти таърих, археология ва мардумшиносии Академияи илмҳои ҚТ бо Институти археологии Берлин созишнома имзо намуд, ки доирҳои он олимони ҳар ду ҷониб ҳамкориҳоро боз ҳам мустаҳкам намуда, робитаҳои дутарафа густариш ёфта истодаанд [8. с. 40.].

Хулоса, робитаҳои илми Тоҷикистон бо кишварҳои Иттиҳоди Аврупо дар замони истиқлолият дар сатҳи хуб қарор дорад. Мувофиқи шартномаи дутарафа барои бозомӯзии илм ва тақмил додани донишҳои илмии худ олимони мо ба кишварҳои хориҷ сафар карда, дар институтҳо ва марказҳои илмӣ давлатҳои Аврупо таҳсили илм мекунанд, тадқиқотҳои илми мегузаронанд. Олимони хориҷа низ барои тадқиқот ба Тоҷикистон омада тадқиқотҳои илмӣ мегузаронанд. Дар яқоягӣ бо олимони мо дар конференсҳо, симпозиумҳо баромад намуда, доир ба ҳалли масъалаҳои илмӣ маҷмӯаи мақола омода менамоянд. Аз соли 1991 то имрӯз робитаҳо миёни ҚТ ва ИА ба дараҷаи хуб расидааст. Тули ин солҳо робитаҳои илмӣ дар соҳаи илми риёзиёт, ҷамъиятшиносӣ, гуманитарӣ густариш ёфта истодаанд. Дар ин муддат олимони мо узви марказҳои илмии кишварҳои Иттиҳоди Аврупо гардидаанд, ки ин барои боз ҳам раванг ёфтани густариши робитаҳои илмӣ нақши назаррас мебозад. Аз соли 1998 то имрӯз олимони зиёди тоҷик узви созмони марказҳои илмии Иттиҳоди Аврупо гардиданд. Бобочонов П.Б. аъзои Ҷамъияти астрономии Лондон ва Институти Лондон. Ибоддинов С.И. аъзои Иттифоқи астрономии Ҷамъияти иттиҳоди Аврупо ва Кановалова Н.А. аъзои иттифоқи ҷамъияти астрономии Иттиҳоди Аврупо гардидаанд.

АДАБИЁТ

1. Абдуфатох Шарифзода. «Эмомалӣ Раҳмон ва ҷомеаи ҷаҳон» (Эмомалӣ Раҳмон и мировое общество) на русском, английском и таджикском языке / Шарифзода Абдуфатох.- Душанбе 2011г. 372с.
2. Дипломатия Таджикистана: вчера и сегодня. – Душанбе, 2009.-С 180.
3. Зарифи Х. Многовекторная дипломатия Таджикистана/ Х Зарифи. -Душанбе, 2010г. 200с.

4. Зафар Саидов. С нуля до глобальных инициатив: к вопросу об исследовании политических аспектов межгосударственных отношений Республики Таджикистан в период становления её внешней политики / Саидов Зафар. - Душанбе 2013 г. 79с.
5. Информационный бюллетень МИД РТ. Душанбе март 2012 г. 20 с.
6. Текущий архив АНРТ: отчет о научно-исследовательской деятельности Института астрономии и астрофизики АН РТ за 2009 г.
7. Текущий архив АНРТ: отчет о научно-исследовательской деятельности Института истории и этнографии АН РТ за 2011г.
8. Текущий архив АНРТ: отчет о научно-исследовательской деятельности Института истории и этнографии АН РТ за 2012.

СОТРУДНИЧЕСТВО РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН И ЕВРОСОЮЗА В ОБЛАСТИ НАУКИ

В данной статье подвергнуты анализу основные этапы становления взаимоотношений между Республикой Таджикистан и Евросоюзом в области науки и процесс формирования государственной политики в данном направлении.

Автор обращает основное внимание на место и роль Академии наук и Министерства образования и науки Республики Таджикистан в развитии сотрудничества с государствами ЕС, в связи с чем, выделяются приоритетные направления сотрудничества в сфере науки.

Ключевые слова: научные взаимосвязи, Европейский союз, независимая Республика Таджикистан, гуманитарные науки, естественные науки.

COOPERATION REPUBLIC OF TAJIKISTAN AND THE EUROPEAN UNION IN THE FIELD OF SCIENCE

This article analyzed the main stages of the formation of relations between the Republic of Tajikistan and the European Union in the field of science process of public policy in this direction.

The author focuses on the place and role of the Academy of Sciences and the Ministry of Education of the Republic of Tajikistan to the development of cooperation with the EU. In this connection, stands out priority areas of cooperation in the sphere of science.

Key words: scientific relationship, the European Union, the independent Republic of Tajikistan, the humanities, the natural sciences.

Сведения об авторе: *М. Халимова* - аспирантка кафедры новой новейшей истории зарубежных стран Таджикского национального университета. Телефон: **988-86-59-22**

АНЪАНА ВА ОҒОЗИ ТАҲАВВУЛОТИ МАОРИФИ АСРӢ ДАР АҶҒОНИСТОН (ИБТИДОИ АСРИ XX)

Р.Я. Шарифов
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Аҷғонистон яке аз давлатҳои қадимтарини Осиё буда, аз аҳди бостон то имрӯз дар ин сарзамин қавму қабилаҳои зиёде умр ба сар бурда, дорои анъана, урфу одат ва маросим мебошанд. Аз ин рӯ анъана дар Аҷғонистон қисми таркибии фарҳанги ҷомеаи кишвар буда, дар тӯли садсолаҳо ба ҳайси идеология ва маънавият нақши муҳим дорад. Мисле, ки анъана дар асрҳои миёна чун дорои аҳамияти таърихӣ асоси тартиботи ҷамъиятиро дошт, новобаста аз он ки дар айни замон дастовардҳои илмӣ-техникӣ назарри аст, анъана аҳамияти ҳудро дар мавриди пос доштани арзишҳо кам накарда, аз ҷониби дигар як василаи пеши роҳи инкишофи ҷомеа гаштааст.

Анъана дар таърихи муосири Аҷғонистон заминаҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва маънавий дорад. Зеро ки аз як ҷониб таҳаввулот дар ҳаёти иҷтимоӣ-иқтисодӣ, сиёсӣ ва фарҳангии кишвар бо ихтилофоти беш ва охирагӣ сурат мегирад. Аз ҷониби дигар инкишофи босуботи кишвар аз дигаргунӣ ва таҳаввулоти мафкураи омма саҳт марбут буда, нақши дугонагии анъана: прогрессивӣ ва реаксионӣ (иртиҷоӣ) бо ҳам меоянд. Вале таҷрибаи таърихи умумиҷаҳонӣ гувоҳ аст, ки анъана дар натиҷаи дастовардҳои муайяни модӣ ва ғайриҷаҳонӣ маънавияти таърихӣ одамон ба даст омадааст ва аз он берун буда наметавонад. Ба андешаи ҷомеашиноси лаҳистонӣ Шаский Е.: «Анъана чун решаи дарахт ба халқ зарур аст; халқ бе анъана ҳеҷ чиз аст...» [1, с.230]. Вале ҷандон мақбул нест, ки аҳамияти анъанаро дар ҳар шароити ҷамъиятӣ-таърихӣ нишон дод. Зеро ки анъана ҳислати эҷодкорона дорад ва метавонад аносири ҷадидро тавлид созад. Ин аносири мусбатро дар Аҷғонистон, ки як кишвари кучаки фақир, ақибмонда бо ҷараёни як ришта таҳаввулоти ҷаҳон гиреххӯрда метавон пайдо кард [2, с.6]. Ибтидои асри XX дар бағали ҷомеаи

суннати Афғонистон нахустин гомҳои маорифпарварона мисли дигар кишварҳои Шарқи Наздик ва Миёна бо кӯшишҳои истифодаи таҷриба ва дастовардҳои фарҳангии кишварҳои аврупоӣ асоси маорифи аср гузошта мешавад. Аввалин таҳаввулотҳои замони муосир дар Афғонистон охири асри XIX-ибтидои асри XX ибтидо мегиранд боиси нигаронӣ нест, зеро ки самти умумии таҳаввулот дар Афғонистони феодалӣ баъди ҷунбишҳои маршруаҳои Эрон, Туркия, Хитой ва Ҳинди Британӣ рух дода буданд, ба ҳаёти иҷтимоӣ- фарҳангии Афғонистон бетаъсир наменонданд. Ин давраи таърихӣ буд, ки дар Афғонистон ҷангҳои байниқабилавии пуштунҳо барои қудрати сиёсӣ идома меёфт ва аннексияи ҳудудии сарҳади Афғонистон рух дод буд. Вазъи иҷтимоӣ-иқтисодии Афғонистон дар охири асри XIX ибтидои асри XX бошад, равандҳои мураккаби ҷамъиятӣ-иқтисодӣ: эволюсияи низоми аграрии феодалӣ, инкишофи муносибатҳои молӣ-пулӣ ва тавлиди нахустин унсурҳои тарзи истеҳсолоти ҷомеаи сармоядориро тай менамуд. Зимомдорони давр таҳаввулоти иҷтимоӣ-иқтисодии кишварро аз тақозои замони миданд. Мавҷуд набудани муассисаҳои таълимии муосир боиси нигарони он шуда буд, ки танқисии кадрӣ милли пеш омад. Воқеан дар аҳди ҳукмронии амир Шералихон (1863-1866), (1868-1878) бори нахуст тавассути мактабҳои мулкӣ ва ҳарбӣ омода кардани мансабдорон ва ҳарбиёни милли ба роҳ монда шуда буд, нокифоягӣ мекард. Маълум буд, ки дар ин мактабҳо кадрҳои милли таълим намедоданд, балки аксарияти устодон аз кишвари Ҳинди Британӣ даъват шуда, раванди таълим на бо забони форсӣ, балки бо англисӣ сурат мегирифт. Шакли дигари таълим маъмулан дар хона, дар назди муаллимони хусусӣ ва масҷиду мадрасаҳо сурат мегирифтанд. Маводи таълимӣ бошад дар доираи программаи маълумоти асримиёнагӣ, омӯзиши таълимоти ислом амалӣ мегардид. Ба андешаи муҳаққиқи афғон Андешманд М.И. бо ҷорӣ кардани маълумоти мулкӣ ва ҳарбӣ дар аҳди Шералихон асоси маорифи нимасрии кишвар гузошта шуд [1, с.14]. Маълум аст, ки баъди амирии Шералихон амир Абдурахмонхон бо дастгирии англисҳо ба сари қудрат омада буд, ки ба рушди мактабҳои навтаъсисёфта таваҷҷуҳ надошт. Кӯшиш дошт, ки кишвар дар ҳолати изолатсионӣ қарор дошта бошад. Аз ҷониби дигар даҳлати англисҳо дар қорҳои хориҷии Афғонистон устувор шуда, ҳуди амир мустақилона аз амалӣ кардани равобит бо кишварҳои хориҷ маҳрум гардид. Аз сӯи дигар воридшавии ҳама гуна аносири навро боиси марғи қудрати сиёсӣ хеш доништа, инчунин садди роҳи таҳлили ҷавонони афғон дар хориҷи кишвар буд [1, с.43]. Ба Афғонистон омадани хориҷиёро низ дӯст намедошт. Таваҷҷуҳи амир бештар ба робитаи тичоратӣ буд. Дар ҷунин ҳолат қарор ёфтани кишвар босуботии анъанаҳои асримиёнагӣ ба мисли мавҷудияти муносибатҳои феодалӣ, сохтори авлодӣ-қавмӣ ва мавҷудияти судҳои шариатӣ ва ғайраро ифода мекард. Амир аз он тарс дошт, ки агар ба Афғонистон падидаҳои ҷомеаи аврупоӣ ба мисли муносибатҳои сармоядорӣ ва низоми таълимоти дунявӣ ворид гардад, он гоҳ режими деспотӣ-иртиқоӣ ӯ шикаст хоҳад хурд. Муаллифи «Сирочу-ут-таворих» таъкид мекунад, ки амир Абдурахмонхон дидаю доништа роҳи консерватсияи кишварро аз олами хориҷ пеш гирифтааст. Ҳар кӯшиши ӯ дар мавриди аз назорати сиёсати хориҷии ҳукумати мустамликавии англисҳо берун шудан бенатича ба анҷом мерасид. Амир зидди ҷорӣ кардани таълими фанҳои дунявӣ буд. Ин далел гувоҳи он аст, ки сиёсати муғризонаи амир Абдурахмонхон ба илму дониш сабабгори имконияти истифодабарии дастовардҳои ҳарбӣ-техникии аврупоиро маҳдуд месохт, ҳол он ки ҳуди ӯ меҳост технологияи дар он замони тараққиқардаи аврупоӣ вориди Афғонистон гардад. Ошноии амирони афғон ба тамаддуни аврупоӣ дар навбати аввал воридшавии техникаи ҳарбиро дар сохтори ҳарбии кишвар тақозо дошт. Аз ҷониби дигар пайравӣ ба техникаи аврупоӣ илми аврупоӣро аз худ кардан аст. Вале амир ба қарори ҷиддӣ наомад, то дар Қобул ба таъсиси муассисаи таълимӣ бо ҷалби муаллимони аврупоӣ шуруъ кунад. Ҷаъ тавре ки дар «Тоҷ-ал-таворих» омадааст, Абдурахмонхон тоқати таълими «фанҳои нав»-ро дар кишвараш надошт, инчунин нисбати таҳаввулоти соҳаи маорифи кишварҳои мусулмони дигар низ ҳайрхоҳ набуд. Қасоне, ки хоҳиши таҳлили «фанҳои нав»-ро дар Туркия доштанд, амир Абдурахмонхон зиндонӣ мекард ва пинҳонӣ хонаводаи ӯро таъқиб менамуд. Вале амир Абдурахмонхон дар солҳои охири ҳаёташ ба писар ва валиаҳди салтанаташ Ҳабибуллохон таъкид месозад, ки ба низоми маорифи муосир: бунёди мактаби ирфонӣ, ҷалби мутахассисин ва раванди ҷадиди таълиму

тарбия аҳамияти чиддӣ диҳад. «Лозим аст, ки ғарази саодати қавм ва истироҳати раиат ва суботи пояи амният ва оромӣ дар атрофи мамлакат, ниҳоят эҳтиром кӯшиш намоӣ ва бояд бидонӣ, ки комёбӣ ва наҷоти билод ба сарват мавкуф аст ва сарват ва нуфуз бидуни зироат ва тичорату саноат муяссар намешавад ва тараққиёти онҳо ба таълиму тарбияи умумӣ эҳтиёҷ дорад. Қавми то кунун дар ибтидои дараҷоти маданият мебошад ва афродашон ба ҷониби таҳсили улум ва танвири афкор ҳиммат ва таваҷҷуҳ намешуморанд. Ман аз дил хоҳишмандам, ки ба ғарази таъсиси мактаби ирфонӣ ва интишори анвори он дар тамоми атрофи Афғонистон ба усуле, ки дар билоди ғарбия вуҷуд дорад иқдомот намоям, локин имсол ҳам чи матолиби буданд ба мучарради ирода дар андак замон муяссар намегардад, зеро ин мақсади ба нуму ва тараққиёти тадриҷи муҳтоҷ аст. Бар шумо лозим аст, ки дар замони ҳукумати худ атфи таваҷҷуҳи томи худро ба ин мавзӯи муҳим ғумошта яқин намоӣ, ки эҳёи ин матлаби бузург аз муқаддастарин вазоифи шумо аст. Зинҳор дар миллати худ ҳисси шавқу рағбати таълиму тарбияро тавлид намуда, дарвозаи ин мақсуд ва орзуи муқаддаси моро бигушой» [1, с.423]. Ба ҳар ҳол васияти амир ба писараш гувоҳи он аст, ки омили тараққиёти кишварро тавассути инкишофи асосҳои маорифи асри дарк карда будааст. Амир Ҳабибуллоҳон мисли падараш Абдурахмонхон муқобили ҷорӣ кардани асосҳои маорифи аврупоӣ ва таълими «илмҳои нав» буд. Ў низ аз он тасе дошт, ки бо ҷорӣ шудани асосҳои маорифи муосир заминаҳои заифгардии ҳокимият ва таълимоти исломоӣ сабаб мегардад. Ҳол он ки таълимоти ислом зиёда 1300 сол инҷониб дар анъанаву суннати мардуми Афғонистон ҷой гирифта буд. Ҳабибуллоҳон душмани қаттолӣ зиёиёни ҷадид буд ва дар тараддуди ворид шудани техникаи ҳарбии аврупоӣ кӯшиш намекард. Вале таҳаввулоте ки дар ибтидои асри XX дар кишварҳои Осиё: Туркия, Эрон ва Ҳинд ба амал омад, Афғонистонро дар раванди ин дигаргуниҳо дар канор нагузошт. Ҳарчанд консерваторон (кӯхнапарастон)-и руҳонӣ дар муқобили таҳаввулоти ҷомеа қарор доштанд, зиёиёни ислохотхоҳ на фақат амалӣ шудани таҳаввулотро маҷбур месохтанд, балки тамоми умр муборизаро идома доданд. Амир Ҳабибуллоҳонро мисли падараш, ки заъфи ҳислат ба ӯ ғалаба мекард, ки ҳар лаҳза фикру андешааш тағйир меёфт ва зери таъсири дигарон қарор дошта бошад. Вале ба ӯ сафари Ҳинд беасар намонд. Ҳабибуллоҳон ҳангоми сафар дар Ҳиндустон дил ба мошини англисӣ баст, ки баъди бозгашт чунин модели англисии мошинро дархост намуда, бо ҳамроҳии оилааш дар Кобул саворӣ мекарданд. Инчунин амир дар чараёни сафари Ҳинд воридаи чанд муассисаҳои таълимии ҳозиразамон гардид, ки дар он ҷо фарзандони мусулмонон таҳсил доштанд, дар ин муассисаҳо фанҳои динӣ ва фанҳои дунявӣ таълим дода мешуданд.

АДАБИЁТ

1. Аристов Н.А. Англо-индийский «Кавказ»-Столкновения Англии с пограничными (афганскими) племенами (этно-исторический и политический этюд) / Н.А. Аристов. -СПБ.,1900.-С.43.
2. Амир Абдурахмонхон. Тоҷу-л-таворих. Дар ду ҷилд. (аз соли 1747 то 1900 М) / Абдурахмонхон Амир. -Кобул., 1390. (2011-и мелодӣ).-551с.
5. Имомов Ш. История общественной мысли Афганистана в первой трети XXв/ Ш. Имомов.-Москва-Душанбе, 2002.-398с.
6. Коргун В.Г. История Афганистана XX в / В.Г. Коргун -М.,2004.-526 с.
7. Киштманд-М.И. Маорифи асри Афғонистон / М.И. Киштманд -Кобул.-2011.-412 с.
8. Зоҳир Танин. Зухури Афғонистони Навин / Танин Зоҳир – Техрон,1388.- 710С.
9. Ғубор М.М. Афганистан дар масири таърих / М.М.-Ғубор -Техрон, 1378.-Ҷ. 2.-278С.
10. Ромодин В.А. Очерк по истории и истории культуры Афганистана середины XIX-первая треть XX в / В.А Ромодин. -М., 1983.- 189 С.
11. Муҳмуд Т. Илм ва исломият.- Сиродж-ал-ахбори афғонӣ / Т Муҳмуд. –Кабул., 1355-1977.-С. 23.
12. Туркестанские ведомости.- 21.01. 1907.
13. Шацкий Е. Утопия и традиция / Е. Шацкий. -М., 1990.-455с.
14. BakeyH.D. American consul at Bombay and other consular officers. British India with special notes on Ceylon, Afganistan and Tibet (Department of commers, special consular reports N72).-Wash., 1915. – P. 533-536.

ТРАДИЦИЯ И НАЧАЛО ПРЕОБРАЗОВАНИЙ СОВРЕМЕННОГО ОБРАЗОВАНИЯ В АФГАНИСТАНЕ (В НАЧАЛЕ XX В)

В статье рассматриваются исторические традиции, как составная часть культуры Афганистана и особенности формирования основ современного образования в стране.

Ключевые слова: Индия, просвещение, Афганистан, Хабибия, социально-экономическое положение.

TRADITION AND THE BEGINNING OF THE TRANSFORMATION ON MODERN EDUCATION IN AFGHANISTAN (MIDDLE XX CENTRY)

The article considers the historical traditions as an integral part of the culture of Afghanistan and especially formation of the foundation of modern education in the country.

Key words: India, enlightening, Afghanistan, Habibiya, socio-economic position.

Сведения об авторе: *Р.Я. Шарифов* - кандидат исторических наук, доцент кафедры истории древнего мира, средних веков и археологии ТНУ. Телефон: 988-64-81-36.

М. ЭЛЬФИНСТОУН О ГЕНЕАЛОГИЧЕСКИХ ПРЕДАНИЯХ ПУШТУНСКИХ ПЛЕМЁН

Г. Ибрагимова

Таджикский национальный университет

1. В изучении этнической истории пуштунов особая заслуга принадлежит английскому дипломату, политику и востоковеду Маунстюарту Эльфинстоуну. В своих трудах по истории пуштунских племен.

М. Эльфинстоун систематически рассматривает генеалогические схемы пуштунских племен, скрупулезно описывая в отдельности каждое племя и род. В частности, в фундаментальном труде под названием «Специальное сообщение об афганских племенах» [1, с. 301-412] проводит этно-социальное описание пуштунских племен. При этом необходимо учитывать, тот факт, что до сих пор известны многочисленные генеалогические разделения пуштунских племен и вопрос об их происхождении начиная с начала XIX в. т. е. со времени проживания М. Эльфинстоуна до настоящего времени, является дискуссионным.

2. По Эльфинстоуну знание родословного древа имело для афганцев первостепенное значение, поскольку происхождение определяло статус пуштуна в обществе, его право на владение земельным участком. Часто в соответствии с родовым древом происходило распределение водных ресурсов. По этой причине в афганской общине большую роль играл «дум» или «ашуг» - человек, знающий наизусть родословную племени, его подразделений, родов, семей, всех членов общины. Дум также выступал в качестве связующего лица при земельных спорах между общинниками.

Община наделяла думов землей на условиях наследственного пользования [2, с. 206].

С позиции М. Эльфинстоуна, генеалогические предания пуштунов, восходящие к фольклору и существовавшие первоначально в устной форме, а с XVII в. в письменной, в традиционном историческом сознании «составляют важнейшую часть этногенетических представлений народа» [3, с. 182.]. В этой связи, М. Эльфинстоун отмечает, что каждый афганец знает не только имена шести-семи своих предков в восходящей линии, но иногда может назвать предков до седьмого колена и у посторонних людей [4, с. 328].

3. М. Эльфинстоун много внимания уделил описанию родословных древних афганских племен, изложению генеалогических записей о знаменитых и уважаемых афганцах. Рассматривая легенды о происхождении афганских племен от евреев, Эльфинстоун пришел к выводу о несостоятельности подобных версий по причине длительного промежутка времени, прошедшего от описываемых событий до времени, когда данные легенды были зафиксированы в письменном виде [4, с. 389]. Первоисточником, в котором, по мнению Маунстюарта Эльфинстоуна, впервые появилась информация относительно еврейского происхождения афганцев, является труд Нематуллаха «Махзан-и Афгани», составленный по приказу Джахан-шаха Лоди. По мнению М. Эльфинстоуна, впоследствии другие авторы исторических сочинений дублировали данную ошибку из «Махзан-и Афгани», не стремились подойти к этой информации с критической позиции и опровергнуть заблуждение приближенных Джахан-шаха Лоди [4, с. 390]. К сожалению в своей работе М. Эльфинстоун не объясняет мотивы того почему Джахан - шах Лоди так стремился любым способом возвести свою родословную к евреям.

4. В освещении М. Эльфинстоуна неравномерность социального и экономического развития, в сочетании с особенностями политического бытия, привели к тому, что родо-

племенные институты и традиции патриархального быта изживались у различных пуштунских племен и кланов неравномерно. Среди них существовали традиционные отношения и нормы обычного права Пуштунвалай - "Кодекс чести пуштунов"[4,с.358].

Пуштунвалай в изложении М. Эльфинстоуна среди пуштунов является важным фактором, определяющим не только морально-психологическую ориентацию пуштунского населения, но, в определенной степени, влияет на социально-политическую ситуацию. Пуштунвалай -это совокупность устных, но обязательных для каждого пуштуна правил и норм поведения. В описании М. Эльфинстоуна основными из них являются "мелмостиа" - "гостепреимство" и "бадал" - "месть" и "возмездие".

Мелмостиа предполагает и обеспечивает для каждого пуштуна "право на убежище" - "нанавита". В соответствии с ним всякому гостю ищущему убежища, защиты и покровительства, должно быть предоставлено место в "доме для гостей" - "худжра". Он обеспечивается "приемом и угощением" - "бландра", "сопровождением и охраной" - "бадрага". Все главы семей, а иногда все мужчины в пуштунских селениях вносят на эти цели определенное местным обычаем количество денег или продуктов- "ванд".

Общие дела селения (рода, клана) обсуждает и решает "джирга"(буквально круг) - собрание, совет старейшин - "спинжерай" - "белобородый", также "малик","кабиладор", иногда главы семей или все взрослые мужчины. Участники - "маракчи" такого собрания, вынося решение - "прекун" по тому или иному вопросу, обычно следуют советам или предложениям "старших"- "мышр". Неисполнение или нарушение рекомендаций и приговоров джирги строго карается.

В идеале, по описанию М. Эльфинстоуна, согласно законам обычного права, каждый пуштун обязан строго блюсти и неуклонно выполнять правила поведения, совокупность которых образует понятие "нанг"- "честь"[4,с.381].

5. В данной М. Эльфинстоуном этносоциальной характеристике пуштунов как этносоциальной общности замечено, что полная риска и опасностей жизнь пуштунов способствовала их своеобразному психологическому складу ума и характеру, что сказывается на их поведенческом характере.

Этнопсихологические стереотипы пуштунов по Эльфинстоуну можно охарактеризовать как отражение свободолюбия и бесстрашия, твердости и воинственности, быстрой возбудимости и вспыльчивости, независимости суждения и необыкновенная привязанности, необычайный развитому патриотическому чувству к своему роду, племени и родине.

ЛИТЕРАТУРА

1. Специальное сообщение об афганских племенах // Отчет о королевстве Кабула.... - Тегеран, 2000.
2. Рейснер И.М. Развитие феодализма и образование государства у афганцев/ И.М. Рейснер.– М., 1954.
3. Гирс Г. Ф. Пуштунские повествования о пэри Нимболе и Тамболе и отголоски в них генеалогических преданий юсуфзаев/ Г. Ф. Гирс.– Афганистан. История, экономика, культура. –М., 1989.
4. Отчет о королевстве Кабула..... – Тегеран, 2000.

М. ЭЛЬФИНСТОУН О ГЕНЕАЛОГИЧЕСКИХ ПРЕДАНИЯХ ПУШТУНСКИХ ПЛЕМЁН

Данная статья подготовлена на основе произведения английского дипломата, востоковеда, политолога Маунстюарта Эльфинстоуна «Отчеты о царствовании Кабула». В данной статье автор освещает проблемы социально- экономического развития пуштунов конца XVIII начала XIX вв.

Ключевые слова: родственник, племена, связь между племенами, традиционные институты, пуштунвалай, гостепреимство.

MONSTUART ELFINSTON ABOUT GENEALOGY OF PUSHTUN TRIBES

The article is based on the information of diplomat, oriental and politician of English Monstuart Elfinston "Report about Kingdom of Kabul..." the report also covers information about genealogy of Pushtuns and tells stories about the origin of Pushtune as being Jews and the socio – political status of Pushtuns in the beginning of XVIII century and the first half of the XIX century.

Key words: tribes, relatives, tribal relations, traditional institutions, pashtunvalay, jirga, hospitality.

Сведение об авторе: *Г. Ибрагимова* - ассистент кафедры новой и новейшей истории зарубежных стран Таджикского национального университета. Телефон: **918-94-02-54**

ВАЗЪИ ИҚТИСОДИИ ТАХОРИСТОН ТИБҚИ МАЪЛУМОТҲОИ «ХУДУД-УЛ-ОЛАМ»

С. Асоев

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар доираҳои илмию-адабӣ аллақай беш аз 120-сол аст, ки асари ҷуғрофии «Худуд-ул-олам мин-ал-Машрик-ила-л-Мағриб» мавриди истифодаю баҳрабардорӣ қарор гирифта, қимати он то кунун дар дарку фаҳмиш ва аз худ кардани масоили мухталиф муҳим арзёбӣ мегардад. Академик Б. Ғафуров нигошта буд, ки: «ба вучуд омадани аввалин асарҳои насрии адабиёти классики тоҷику форс низ ба ҳамин замон ва маҳал (а. Х–С.А.) тааллуқ доранд, ки дар байни онҳо, пеш аз ҳама, асарҳои зеринро бояд ном бурд, аз ҷумла «Худуд-ул-олам»-асари ҷуғрофии муаллифаш номаълум, ки соли 982/983 дар Гургон (шимоли ғарби Афғонистони имрӯза) ба таълифи он шурӯъ кардаанд» шомил мегардад [7, с. 506].

Агар асар асосан дар бораи мавқеи ҷуғрофии шаҳру навоҳӣ, руду кӯҳҳо, роҳҳои муҳим ва ғ... маълумоти муфид диҳад, аммо дар баробари ин аз «Худуд-ул-олам» ба таври фаровон оид ба мақеи иқтисодӣ ва масоили марбут ба онро гирифтани мумкин аст, аз ҷумла, доир ба вазъи иқтисодии вилояти таърихӣ Таҳористон. Ва маълумоти ин сарчашмаи муҳим ба маълумоти дигар сарчашмаю нигоштаҳои роҳибони буддоии хитой ва олимони форс-тоҷику бозёфтҳои бостоншиносӣ мувофиқат мекунад.

Қобили зикр аст, ки дар «Худуд-ул-олам» чанд ҷанбаи муҳим барои иқтисодиёт зарурӣ дар бобҳои алоҳида хуб инъикос ёфтааст. Аз ҷумла оид ба мавзӯи хеш чунин қисматҳои он «Сухан андар ниҳоди дарёҳо ва халиҷҳо» ва боби «Сухан андар рӯдҳо» дар бораи мавқеъгирии рӯду дарёҳо, кӯҳҳо ва роҳҳои кӯҳӣ дар боби «Сухан андар кӯҳҳо ва маъданҳое, ки андар вай аст», мулкҳои ҷудогонаи Таҳористон дар бобҳои «Сухан андар ноҳияи Хуросон ва шаҳрҳои вай», «Сухан андар ноҳияи ҳудуди Хуросон ва шаҳрҳои вай», «Сухан андар ноҳияи Мовароуннаҳр ва шаҳрҳои вай» ва «Сухан андар ноҳияи ҳудуди Мовароуннаҳр ва шаҳрҳои вай» мавриди истифода қарор гирифт.

Зикри рӯду дарёҳо ва кӯлу сарчашмаҳо хеле дақиқ дар «Худуд-ул-олам» омада, муаллиф дар баробари ин доир ба истифодаи онҳо дар кишоварзӣю боғдорӣ маълумоти мухтасари ҷолиб дода, аз он кас пайхас менамояд, ки дар иқтисодиёт, хосса дар хоҷагии деҳот об барои гузаштагонаном мисли имрӯз ҷӣ нақши зиёд дорад ва гуфтаи халқӣ ба хотир меояд: «Обу ободонӣ»...

Дар тақвияти гуфтаҳои асари «Худуд-ул-олам» ба маврид аст, ки нигоштаи Ибни Ҳавқалро орем, ки фармудааст: «Саросари Мовароун-наҳр шаҳрҳо ё деҳаҳоест, ки ба василаи оби ҷашма ва рӯд ё оби борон машруб мешавад ё ҷароғҳои сутурон аст» [10, с. 134].

Тавре сарчашмаҳои ҳаттӣ, аз ҷумла «Худуд-ул-олам» ва бозёфтҳои бостоншиносӣ шаҳодат медиҳанд таҳористониҳо махсусан ба диққати ҷиддӣ ба ҷорводорӣ ва истеъсолу истеҳмоли хӯрокҳои ширию гӯштӣ медоданд. Ҳамчунин тибқи маълумоти хитойӣ ва ин асар, таҳористониҳо ба парвариши аспҳои бодпою, уштурон ва маркаб машғул буданд [3, с. 193]. Масалан дар бораи Хуттал Хой Чао ибрози андеша карда, менигорад, ки дар ин ҷо ҷорвои майда (бузу гӯсфанд), ҷорвои калони шохдор, аспу уштур парвариш мегардад. Мувофиқи маълумоти «Таншу», «Худуд-ул-олам» ва Муқаддасӣ, Хуттал бо аспҳои бидави хеш машхур шуда буд ва онро ба бисёр кишварҳо мебаранд. Тавре ки дар «Худуд-ул-олам» омадааст: **«Хатлон ноҳиятест андар миёни кӯҳҳои бузург ва ободон ва бисёркишт ва бисёрмардум ва неъматҳои фарох ва подшоҳи вай аз мулки атроф аст. Андар биёбонҳо ва андар кӯҳҳои вай маъдани сим аст ва зар ва аз ин аспони нек хезад бисёр»** [14, с. 77].

Мумкин аст, ки чунин андешаро баён намоем, ки дар Таҳористон Хутал яке аз марказҳои муҳими асппарвариро ташкил медод ва дар ин вилояти бонеммату пурҷамъият аспҳои хушзотро аз замонҳои қадим парвариш мекарданд [4, с. 122]. Зикри ин аспҳо ва расму тасвири онҳоро дар баёни шахсони гуногун дидан мумкин аст ва дар муҷассамаҳои тиллоии аспҳои «Ҳазинаи Амударё»-ю ёдгориҳои санъати

юнону бохтарӣ низ ҷой доранд [8, с. 86]. Асп дар ёдгориҳои замони кушони низ зиёд дида мешавад [1, с. 208].

Баромади аспҳои афсонавии Нозкул маълум буда, аз шаҳри Хулбук зарфҳо бо расми асп пайдо шуда низ маъруф аст [7, с.66]. Асп дар хочагӣ, ҳарб ва ба сифати мол ба хориҷи кишвар баровардан хеле маъруф буд [2, с. 55]. Дар байни тӯхфаҳои сафорати Ҷағонӣён ба ҳокими Суғд зоти аспҳои бидав зикр шудааст [13, с.156]. Дар садаи X дар ғалаи Мухтаджидов Ҷағонӣён 18-ҳазор байталу тойча зикр шудааст. Ғалаи уштуру рама дар мулкҳои Балху Таҳористон ба қайд гирифта шуда, дар «Худуд-ул-олам» омадааст: «Таҳористон ноҳиятест бо неъмат. Ў бештар аз кӯҳ аст ва андар сахроҳои вай ҷои туркони Халлух аст. Ва аз ин ноҳият асп хезад ва гӯспанд ва ғаллаи бисёр ва меваҳои гуногун» [14, с. 65]. Ва «аз Ливканд гӯспанди ваҳшӣ хезад»-у аз Вашгирд заъфарони зиёд, аз Ваҳон намадзин ва тирҳои ваҳӣ хезад [14, с. 72, 78-79]. Маъдани бечодаи бадахшӣ ва лаъл андаруни кӯҳ аст ва ба наздики маъдан обест гарм ва истода, ҷунон ки даст аз гармӣ дар вай натвон кард.

Дар баробари ин дар «Худуд-ул-олам» дигар соҳаҳои иқтисодии Таҳористон низ қайд гаштаанд, аз ҷумла конҳои зеризаминӣ, сарватҳои табиӣ ва истифодаи онҳо. Коркарди саноати кӯҳӣ дар Таҳористонро манобеи хитой низ таъкид менамояд. Аз ҷумла дар солномаҳои «Бейши» ва «Суйши» таъкид мекунанд, ки дар асрҳои VI-VII мулкҳои Осиёи Миёна истеҳсоли тилло, нукра, оҳан, намак ва дигар сарватҳо маълум буд. Тибқи маълумотҳои Истаҳрӣ ва Ибн Русто дар садаҳои IX-X конҳои тиллою нукра дар Ваҳон мавҷуд буда, мувофиқи баёни Ибн Хордодбех дар ин бора дар Шикинон истеҳсоли тилло хуб ба роҳ монда шуда буд. Дар «Худуд-ул-олам» омадааст: «Ва аммо аз миёни Ваҳон ва Жошт шоҳаҳои бисёр баргирад ва андар худуди Хатлон парканад ва аз он ҷо маъданҳои симу зар аст» [14, с. 18].

Дар бораи мавҷудияти нукраю тиллои Бадахшон «Худуд-ул-олам» маълумот дода, дар он аз ҷумла омадааст: «Бадахшон шаҳрест бисёрнеъмат ва ҷои бозургонон. Ва андар он маъдани сим аст ва зар ва бечода ва лочувард ва аз Тиббат мушк бад-он ҷо баранд» [14, с.69].

Ҷанӯз то солҳои 70-уми асри гузашта маҳз тавассути тадқиқотҳои геологӣ-бостоншиносӣ, дар худуди ВХКБ беш аз 78-нуқтаи ба даст овардани сарватҳои мухталифи табиӣ, ҷойи коркарди он, аз ҷумла нукраю тилло ба қайд гирифта шудааст. Аз ҷумла дар водии дарёи Бозор-дара конҳо- маҳаллаҳои савдоӣ ва конҳои истиҳроҷи нукра мутааллиқ ба садаҳои IX-XI ёфт шуда буд [5, с. 64-65].

Боқимондаҳои коркарди оҳан, дами оҳангарии асрҳои IX-X дар Помир ва қаторкӯҳҳои Ҳисор дида мешавад [11, с. 45].

Коркарди мис дар асрҳои миёна дар наздикии Қубодиён, дар шаҳраки Қалъаи Мир дида шуда, аз ин ҷо боқимондаи зарфҳои мисӣ ва устохона пайдо шуд [9, с. 295].

Дар саноати кӯҳии Таҳористон ҷойи махсусро истеҳсоли сангҳои мухталиф мисли лочуварду алмос лаълу фирӯза ташкил менамуд. Хусусан сангҳои фирӯзаю лаъл дар Бадахшон мақоми хосса доштанд. Тибқи маълумоти Ибн Хавқал [10, с. 327] як зумра сангҳои қиматбаҳои ин сарзамин хеле машҳур буданд. Ба андешаи ӯ «аз Ваҳону Шугнон мушқу абир содир мегардаду дар Ваҳон конҳои мутааддади нукра вучуд дорад ва дар дараҳои Хатлон тилло ва хурдаи тиллоӣ фаровон аст, ки дар селҳое, ки аз билоди Ваҳон ҷорӣ мешаванд, омехта аст» [10, с. 145].

Дар асрҳои миёна хусусан лаъли Бадахшон хеле машҳур шуда буд ва он ҳатто дар назми форс-тоҷик мафҳуми «лаъли бадахшонӣ» тимсоли зебӣ гашта, то ҳол мақеъ дорад. Лочувард санги дигари қиматбаҳо мебошад, ки берун аз Бадахшон машҳур шудаю ҳатто дар оғози садаи XX савдои он монополияи ҳукумати Афғонистон буда, онро бештар ба Ҳиндустон мебурданд.

Шишаю шишасозии Таҳористон низ дар ҷаҳон мақеъ дошта, он ҳатто ба Хитой бурда мешуд, аз ҷумла дар «Таншу» омадааст, ки солҳои 713-755 аз Тухоло (Таҳористон) чанд маротиба ба Хитой шишаи сурхранг ва ранги зуммурадӣ оварда шуда буд. Ҷуноне дар «Худуд-ул-олам» омадааст: «Ва ин кӯҳ ҷун аз худуди Балх атф кунад, андар ҳадди марзи Таҳористон...ва андар ин шоҳаҳо маъданҳои сим аст ва зар» [14, с. 19].

Дар хочагии дехот мисли парвариши асп, гӯсфанд, уштур, чорвои майда, вобаста ба он истеҳсоли чарм, пашму масолеҳи чорводорӣ, ширу маҳсулоти ширӣ, истеҳсолу коркарди пашму чарм ва ба қавли Ибни Хавқал, ки дар асараш «Сурат-ул-

арз», дар фасли сездаҳум, ки ба Мовароуннаҳр баҳшида шудааст, дар мавриди фаровонии заъфарону пӯсти самур ва санҷобу рӯбоҳ ва ҷузъи он ба даст меояд, ки ба соири ҷоҳҳо мебаранд. Ва ҷизҳои олии дигар аз қабилӣ ҳаданг (ҷӯб), хатув, бозҳои қуртосии... Ҳадо мешавад [10, с.135], ба қавли олими эронӣ Муҳаммад Ризо Ночӣ дар ашъори шоирони замони Сомонӣ аз ҳӯрокҳои зерин «ёд шудааст: қанди ҳазоинӣ, бодоми тару хушк, гирдаи тар, кишмиши тоифӣ, боқило, харбуза, харбузаи ҳиндӣ, гулобӣ, намаки хушгӯвор, нони адвиядор, нони тунук, панир ва зайтун, тарбуз, ҷаззоба (ҳӯроке аз гӯшту биринҷ ва шакару фандук), қабоби бозорӣ, моҳибирён, тухми мурғ, ҳалво, туршӣ, қабоб, обгӯшт, ширинӣ, ҳалвои асалӣ ва ғ...» [12, с. 512] ва ин ҳама асосан аз маҳсулоти хоҷагии деҳоти ин марзу бум, аз ҷумла аз Таҳористон омода шуда, ҳамчун гуногунсоҳагии кишоварзӣ чорводориро нишон меод ва як навъ таҳассуснокии манотиқи муҳталифро дида мумкин аст.

Бад-ин тариқ маълумотҳои асари «Худуд-ул-олам» дар омӯзиши вазъи иқтисодии Таҳористон муҳим буда, он воқеиятро нишон дода, меҳнати пурсамари таҳористонӣро ҳамчун қувваҳои ҷаҳони истеҳсолкунанда баён мекунад.

АДАБИЁТ

1. Абдуллаев К.А. Сосуды на зооморфных подставках из поселений кушанской Бактрии / К.А. Абдуллаев, В.А. Завьялов // СА, 1985.-1. - С. 208.
2. Альбаум Л.И. Живопись Афрасиаба / Л.И. Альбаум.-Т.: Фан, 1975.- С. 55.
3. Бернштам А.Н. Тюрки и Средняя Азия в описании Хой Чао (726) / А.Н. Бернштам.- ВДИ, 1952.- №1.- С. 193.
4. Беленицкий А.М. Историко-географический очерк Хутталя с древнейших времен до X в. н.э / А.М. Беленицкий // Труды СТАЭ. -М.; Л., 1950. -Т. 1.
5. Бубнова М.А. К истории добычи полезных ископаемых на Памире / М.А. Бубнова. ИООН АН Тадж. ССР.1968.-№3 (53). – С. 64-69.
6. Гулямова Э. Хульбук - столица Хутталя / Э. Гулямова.-Душанбе: Ирфон, 1969.
7. Фафуров Б. Ф.Тоҷикон. Таърихи қадимтарин, қадим ва асрҳои миёна / Б. Ф. Фафуров. -Душанбе, 1989. – С. 506.
8. Древние авторы о Средней Азии. (VI в. до н.э. – III в. н.э.)// Хрестоматия. Под ред. Л.В.Баженова. - Ташкент: Изд-во АН Уз, 1940.
9. Забелина Н.Н. Раскопки на городище Калаи – мир, Тр. ТАЭ / Н.Н. Забелина, МИА СССР. -М. – Л., 1953. –№ 37. -Т.2.-С. 295.
10. Ибни Хавқал. Сура-ул-арз/Хавқал Ибни; таҳияи Шариф З.-Душанбе: Адиб, 2008.
11. Исламов О.И. Из истории горного дела и геологических представлений у народов Средней Азии с древнейших времён до XVIII в., «Очерки по истории геологических знаний» / О.И.Исламов. -М., 1955. -Вып. 4.
12. Муҳаммад Ризо Ночӣ. Фарҳанг ва тамаддуни исломӣ дар қаламрави Сомониён / Муҳаммад Ризо Ночӣ. -Душанбе, 2011.
13. Пугаченкова Г. А. Шедевры Средней Азии / Г. А. Пугаченкова.- Ташкент: Изд-во литературы и искусства, 1986.
14. Худуд-ул-олам. Таҳияи Шариф З. -Душанбе: Адиб, 2008.

ЭКОНОМИЧЕСКОЕ ПОЛОЖЕНИЕ ТАХОРИСТАНА НА ОСНОВЕ «ХУДУ-УЛ- ОЛАМ»

В данной статье на основе изучения одного из важнейших письменных персидско-таджикских источников – «Худуд-ул-олам», автор даёт общую характеристику экономическому положению Тохаристана в период ранне-средневековой истории.

Ключевые слова: Тахористан, Худуд- ул- олам, экономическое положение.

THE TOKHARISTAN – «HUDED-UL-ALAM»

This article highlights economics status Tokharistan is early medieval period on this one of the most important 10th century Persian sources Huded-ul-alam.

Key words: Tokharistan, huded-ul-alam, economics status.

Сведения об авторе: С. Асоев - ассистент кафедры древней и средних веков и археологии ТНУ.

Телефон: 938-00-62-96

САҲМИ ЭРОНИЁН-ТОЧИКОН ДАР ГУСТАРИШИ УЛУМИ ИСЛОМӢ ВА ҚОМЕАШИНОСӢ ДАР АСРҲОИ VII-IX

Т.М. Фуломов
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Тамаддуни исломиро бесаҳмгузории эрониён-тоҷикон тасаввур кардан номумкин аст. Агар аз ибтидои ҳадамоти эрониён ба ислом назар афканем, ҳанӯз аз рӯзҳои аввали зуҳури ислом, хидматҳои онҳо маълум мегардад. Нуфузи ислом дар ин сарзаминҳо сабаб шуд, ки на танҳо дини аҷодии онҳо тағйир ёбад, балки забон, урфу одат ва расму русуми онҳо низ тағйир ёфт. Ин раванд дар Эрон бархурди баракс дошт. Чунки дар баробари ворид шудани ислом ба Эрон, Эрон, ки як давлати мутамаддин буд, бо фарҳанги ғанӣ ва забону адабиёти худ тавонист шахсияти миллии худро бар аъроби ғолиб нишон бидиҳад. Инчунин эрониён тавонистанд тамоми қавонини давлатдорӣ, илму фарҳанг ва забону адабиёти арабро ба шохроҳи илм бардоранд.

3-ин сабаб дар ҳамагуна ҷабҳаҳои ислом, ба хусус дар мавриди пешбурди **илму фарҳанги** исломӣ саҳми эрониён ниҳоят калон мебошад.

Дар инкишофи тавсаъа додани илму фарҳанги исломӣ донишмандони эронӣ тамоми ҳастии маънавии худро фидо намуданд. Дар мавриди интишори илму фарҳанги исломии эрониён Муртазо Мутаҳҳарӣ фикри худро чунин баён намудааст: «Як миллатро метавон бо зӯр мутеъ кард, аммо наметавон бо зӯр ҷаҳишу ҷунбиш ва ишқу имон дар ӯ ба вуҷуд овард. Шохкорихои башарӣ танҳо ва танҳо маълули ишқу имон аст.»[6:374] Аз гуфтаҳои муҳаққиқ бармеояд, ки ҳама ҷонфидоихое, ки эрониён дар густариши илму фарҳанги ислом ба ҷо оварданд, аз рӯи ишқу имон ва майлу хоҳиши фардии онҳо буд, ки сурат гирифт. Инчунин эрониён барои он ки дар муқобили ақвоми дигар бартариятҳои миллии худро нишон бидиҳанд, даст ба ғайриқонунӣ фарҳангӣ заданд. Ва чун исломо ба унвони як воқеият натавонистанд напозиранд, ба фикр афтоданд, ки онро эронӣ кунанд ва барои расидан ба ин мақсуд роҳе беҳтар аз ба даст гирифтани улуми исломӣ набуд.[6:347]

Хизматҳои оламгирӣ эрониёнро дар роҳи таблиғи густариши илмиву фарҳангии ислом Ибни Халдун хуб пай бурда, чунин ибрози андеша кардааст: «Машғалбардорони илму фарҳанг дар уммати ислом аксаран эронӣ буданд, ҳоҳ улуми ақлӣ ва ҳоҳ улуми нақлӣ. Агар ҳам насаби баъзе аз ҳомилони дониш арабӣ буд, забон ва маҳали парвариш ва устодони онҳо аҷамӣ будааст».[3:161]

Дар баробари таблиғи ислом аввалин нафарони эронӣасл, ки исломо ошиқона пазируфта буданд (Салмони Форсӣ) ба азхуднамоии Қуръон пардохтанд, то онро ҳифз намуда, қавмҳои дигарро бо фаҳмонидани маънии Қуръон ба ислом даъват намоянд. Эрониён дар таблиғи ислом дар баробари ояҳои Қуръон ҳадисҳо, яъне гуфтаҳои пайғомбарро (с) низ истифода мекарданд, мактаби ҳадисшиносии эрониён махсусан дар Хуросону Мовароуннаҳр ба авҷи аълои худ расида буд.

Мувофиқи маълумотҳои Ибни Қурбон; «Ва қасоне, ки ба вижа Қуръонро медонистанд ва онро нақл мекарданд, «қурроъ» хонда мешуданд. Эшон қурроъ (хонанда)-и Китоби Худо буданд ва аҳкоми шаръиро ба ҷуз аз Қуръону Ҳадис аз тариқи дигаре наmeshинохтан. Паёмбабар (с) фармуд: «Дар миёни шумо ду амр фуру гузоштам, ки то ба онҳо мутамассик (чангзананда) бошед, ҳаргиз гумроҳ нахоҳед шуд ва он ду иборатанд аз Қуръон (-и Худо) ва Суннати ман»».[5:69]

Эрониён дар баробари пайҳас намудани ин гуфтаҳои пайғомбари ислом, барои фарогирии маънӯву мафҳумҳои Қуръон ва таблиғи бештари ислом ба навиштани тафсириҳои бузурги Қуръон ва ҷамъоварии ҳадисҳо машғул шуданд, ки мақсади ягонаи онҳо бад-ин васила низ таблиғи ислом дар миёни бумиён ва ақвоми миллатҳои дигар ба шумор мерафт. Инчунин дар садаи аввали зуҳури ислом эрониён дар мавриди зӯҳду тақво дар доираи ислом тариқати **суфия ва ё тасаввуфро** эҷод карданд, ки соҳиби обрӯву эҳтироми хоса гардида буданд. Аз зумраи чунин ашхос Ҳасани Басрӣ (ваф.729-730), Иброҳими Адҳам (ваф. 778), Шақиқ ибни Иброҳим ал-Балхӣ (ваф.791) ва Ҳотам ибни Унвони Ассам (ваф.755) ба шумор мераванд.[1:13]

Аввалин нишонаҳои тарғиби қотеъонаи дини ислом ба воситаи **қироъати Қуръон** буд. Дар садри ислом ҳафт нафар қориён маъруф ба «қуррои сабаъа» (қориёни

хафтгона) буданд, ки аз онон чаҳор нафарашон эрониясланд. Яъне ханӯз аз ибтидои тарвиҷи таълимоти исломӣ бартарии донишмандони миллии мо ба мушоҳада мерасад ва ин дар ҳолист, ки ҳоло ислом дар миёни мо ба пуррагӣ интишор наёфта буд. Ва он чаҳор нафар иборат аз Осим, Нофёъ, Ибни Касир ва Кисой буданд. [5:72]

Нафарони номбурда ва қориёни дигари эронӣ пояи кироати Куръонро чунон боло бурданд, ки дар баробари онҳо қориёни дигар истодагари карда наметавонистанд. Инчунин дар бораи қонуниятҳои кироати Куръон низ ба монанди Фарроъи Нахвӣ таълифотҳо намуда, кироатро аз сатҳи назариявӣ ва амалӣ ба сатҳи илмӣ бурда расониданд.

Бузургтарин қории мавоӣ Осим, шогирди Абӯабдуррахмони Сулламӣ аст ва ӯ шогирди Алӣ ибни Абитолиб. Осим дар Кӯфа зиста вафоташ дар соли 750 (130 ҳиҷрӣ) воқеъ шудааст. [6:420]

Нофёъ эрониясласи сокини Мадина буда, дар фанни кироат имоми аҳли Мадина буд ва раъйи кироати ӯ мавриди эътимоди эшон буд. Ӯ кироати худро аз Язид ибни Қаъқоъ аҳз карда, дар соли 777 (159 ҳиҷрӣ) аз олам даргузаштааст. Вафоти Ибни Касир ба соли 739 (120 ҳиҷрӣ) рост меояд. [6:420]

Баъд аз таблиғи ислом бо роҳи кироати Куръон саҳми эронӣ дар тафсири Куръон ва ба вучуд овардани ин шоҳаи азими илми исломӣ низ ниҳоят калон аст. Пас аз нузули Куръон дар рӯзҳои аввали зуҳури ислом мардумони ғайриараб маънии Куръонро пурра фаҳмида наметавонистанд ва баъд аз гузашти даҳсолаҳо зарурияти тафсирнависӣ ба миён омад, ки аввалин маротиба эронӣ ба навиштани тафсири Куръон шурӯъ намуданд. Яке аз бузургтарин муфасссирон Муқотил ибни Сайрон аз аҳли Хуросон ва ё аз аҳли Рай ва дигаре Сулаймон ибни Меҳрони Аъмаш аз аҳли Дамованд буда, ҳар дуи онҳо дар соли 769 (150 ҳиҷрӣ) фавтидаанд. [6:423]

Дар баробари инҳо боз якчанд муфасссирони машҳури эрониро номбар кардан мумкин аст, ки барои таблиғи густариши ислом ба воситаи тафсири хеш саҳмгузор буданд; Фарроъ Яҳё ибни Зиёди Ақтаъ, Муқотил ибни Сулаймони Балхӣ [3:82] (ваф. 157х), Абӯлқосим ибни Умари Замахшарӣ Хоразмӣ, Абизайди Балхӣ, Ибни Валид, Абӯъалии Форсӣ, Абӯлфараҷи Нахрвонӣ, Имом Фаҳрии Розӣ [5:73] ва ғайра.

Фикҳ ба маънии илми ҳуқуқшиносӣ қонуншиносӣ ва татбиқи масалаҳои исломӣ ханӯз дар асри аввали ислом ба вучуд омада буд. Дар муҳимтарин фанни исломӣ – илми фикҳ низ саҳми тоҷикон аз соири миллати исломӣ бештар будааст. Дар миёни муассисони чор мазҳаби бузурги аҳли суннату ҷамоат (шофеъӣ, ханбалиӣ, моликиӣ ва ҳанафиӣ) дуи онон араб ва ду эрониянд. Он дуи эронӣ Аҳмад ибни Ханбали Шайбонӣ Марвӣ (780-855) ва Нӯмон ибни Собит ибни Завтӣ ал-Марзбон (маъруф ба Абӯҳанифа ё Имоми Аъзам) (699-767) мебошанд, ки Имоми Аъзам дар қонуншиносии исломӣ таълимоти қиёсро ворид намуд, ки бад-ин восита исломӣ метавонанд дар ҳама гуна шароитҳои нави ҷамъиятӣ бо қиёс намудани қавонини пешини шариъат ҳаводиси тозазуҳури ҷамъиятиро мутобиқ созанд, ки ин ҳолат қавонини исломиро аз ҳолати доғмашавӣ нигоҳ медорад. [5:81]

Нӯмон ибни Завтӣ (Имоми Аъзам) соли 699 дар Кӯфа зода шудааст. Асли ӯ аз мардумони Хуросон (аз Кобул то Тирмизу Нисо тахмин кардаанд) буд, ки падарашро аз он ҷо ба асорат оварда буданд.

Нӯмон аз ҷавонӣ ба омӯзиши илму маърифат шавку рағбати тамоми дошт, аз ин рӯ, дар синни 12-13 - солагӣ ба дарси фақеҳ ва муҳаддиси бузург Шайбӣ ҳозир шуд. Дар синни 15-солагӣ Нӯмон баъд аз адои ҳаҷ ба дидор ва шогирдии саҳобагон – Ҳорис ибни Ҷазъ ал-Зубайдӣ, Анас ибни Молик ва шахси дигаре аз аҳли байти пайғомбар Зайд ибни Алӣ-бародари Муҳаммади Боқир шарафёб гардид. [7:18] Баъди омӯзишҳои зиёд шӯҳрати Нӯмон ибни Собит афзуда, ҳамчун фақеҳи бузург бо исми «Имоми Аъзам» ном баровард ва фикҳ – илми қонуншиносии исломро дар асоси Китоби Худо, Суннати Расули Худо, Фатвоҳои саҳобагон аз роҳи иҷмоъ ва қиёс мураттаб гардонид.

Абӯҳанифа дар тӯли ҳаёти худ китобҳои «Ал-фикҳу-л-акбар», «Ал-фикҳу-л-авсат», «Ал-олим ва-л-мутааллим», «Рисолаи Абӯҳанифа (р) ба Абӯмуслим Ал-Баттӣ-Имоми Басра», «Ал-васият», «Ал-муснад ал-Имом ал-Аъзам» ва «Китобу-л-асрор» [9:76] -ро ба ёдгор мондааст, ки бисёре аз олимони муосир дар мансубияти ин асарҳо ба Имоми Аъзам шакк доранд.

Манзалати Абӯханифа дар саросари ҷаҳони ислом паҳн шуд ва аз тамоми нуқоти кишварҳои исломӣ ба шогирдии ӯ меомаданд, ки шумораи бузургтарин шогирдони ӯ, ки ба мансаби қозигӣ расидаву соҳибфатво гашта буданд, ба 36-нафар мерасад. Бузургтарин шогирди Абӯханифа, ки баъди реҳлати вай мактаби фикҳи ӯро идома дод, Абӯюсуф ибни Яъқуб ибни Иброҳим ибни Ҳабиб мебошад, ки дар бахши илми фикҳ, ҳадис ва дигар улуми исломӣ зиёда аз 63-китоб таълиф намудааст.[7:18]

Шӯхрати илмии Нӯмон ибни Собит дар миёни дигар мазоҳиби исломӣ ба ҳадде расид, ки ӯ мулаққаб ба «Имоми Аъзам» шуд. Ҳанӯз дар замони ҳуди Имом ва қозигии пайравону шогирдонаш мазҳаби ӯ дар Кӯфа, Басра, Аҳвот, Бағдод, Шероз, Кирмон, Макрон, Хуросон, Туркистон, Мовароуннаҳр, Синд, Ҳинд, Рум, Булғор, Кошғар, Ғуз, Ғарҷа, Сичистон, Занҷ, Ҳабаша, Яман, Димишқ, ва Озарбойҷон[7:236] пайравони худро пайдо намуда буд. Аз ин гуфтаҳо маълум мешавад, ки саҳми як нафар фарзанди тоҷик дар тақмили қавонини исломӣ ва гироишу густариши ислом дар миёни қавмҳои дигар то чӣ андоза бузург будааст.

Мазҳаби Имоми Аъзам дар кӯтоҳтарин муддати таърихӣ саросари Эронзаминро фаро гирифт, балки тамоми ақвоми турки минтақа ба воситаи ин мазҳаб ислом оварданд, ки баъдан ба ҷаҳон тарафи илоҳ паҳн шуд, то ҷое, ки имрӯз аз 83 дарсади тамоми мусалмонони олам аҳли суннату ҷамоъатанд, ки на камтар аз нисфи умумии онон аз пайравони мазҳаби Имоми Аъзам – ин фарзанди шарифи миллати тоҷиканд.[5:82]

Мактаби фикҳи Абӯханифа дар асри аввали ислом ҷаҳони бузурги ҷаҳони исломро бо мардумон тақдир кард, ки Абӯабдуллоҳ Абдуллоҳ ибни Муборак ибни Воҳеҳи Марвазӣ (736-797/8), Абӯубайд Қосим ибни Саломӣ Ҳиравӣ (773-838), Муҳаммад ибни Абилқосим Убайдуллоҳ ибни Умронӣ Барқӣ, Абӯсулаймон ибни Алӣ ибни Довуд Ҳалифаи Исфаҳонӣ маъруф ба Довуди Зоҳирӣ (816-884) ба ин гурӯҳи ҷаҳоншомиланд.

Дар баробари ин уламои Балх низ ба талаби илм дар марказҳои илмии исломӣ гаштугузор мекарданд ва пас аз ҷаҳде ба мактаби Абӯханифа рӯи намуда, тамоми илмҳои исломиро аз худ мекарданд. Аз ҷумлаи ҷунин олимони Умар ибни Ҳоруни Балхӣ (ваф.806) мебошад, ки пас аз баҳрабардории дарси Абӯханифа ба Балх баргашта, шӯҳрати беандоза ёфт ва таҳаллуси «Баҳри илм»-ро ба худ касб кард.[3:80]

Яке аз дигар хидматҳои эронӣ ба ислом дар ҷодаи илму фарҳанг, ҷамъоварии ахбори **аҳодис** ба шумор меравад. Баъд аз нузули Қуръон, ки мусалмонон дар мавриди даркнамоии маъониву мафҳуми он бисёр кӯшиш мекарданд, ба зами ҷамаи ин, зарурати рӯ овардан ба гуфтаҳои ҳазрати Расул (с) барои тақмили аҳкоми Қуръон ба миён омад, то ба василаи ахбори аҳодиси набавӣ маънои Қуръон ва масоили ҳуқуқиву ҷамъиятиро беҳтар дарк намоянд. Баъд аз пеша намудани касби муҳаддиси эронӣ дар ин самт низ ба ҷаҳонӣ ҳаққи устодӣ пайдо намуданд. Аз бузургтарин асосгузори илми ҳадис дар ҷаҳони ислом Имом Бухорӣ мебошад, ки Абдулмуъини Қандил дар бораи аҳвол ва осори пурғановати ӯ маълумотҳои пурқиммат ҷамъоварӣ намуда, аҳли байти ӯро ҷунин муаррифӣ кардааст: «Ӯ Абдуллоҳ Муҳаммад ибни Абихасан Исмоил ибни Иброҳим ибни Муғира ибни Бардизбех мебошад. Исмоил ибни Иброҳим нахустин марди хонавода буд, ки ба таҳсили илм рӯ овард ва аз Анас ибни Молик илми ҳадис омӯхт. Баъди мусофиратҳо Худованд ба ӯ ду писар арзонӣ кард яке Аҳмад дигарро Муҳаммад ном ниҳод, ки таваллуди Муҳаммад ба рӯзи ҷумъаи 13-уми шавволи соли 194 ҳиҷрӣ (20-уми июли 810) рост меомад».[4:38]

Баъд аз таввалуд шудани Муҳаммад падараш Исмоил дунёи фонино падруд гуфт ва тарбияти Муҳаммад ба ӯҳдаи модараш афтод. Муҳаммад дар сини 10-солагӣ ба мактаб рафта, илми Қуръон, Ҳадис ва дигар улуми исломиро аз худ намуд. Муҳаммад бо таъби фавқулъодае, ки дошт тамоми аҳодиси маълуми доираи илмии Бухоро аз худ намуда, ҳатто дар баъни шарҳи онҳо бо олимони аз ҷумлаи Шайх Доҳилӣ ихтилоф мебарид. Муҳаммади ҷавон дар сини 12-солагӣ аз Муҳаммад ибни Саломӣ Пайқандӣ 70000 ҳадисро ҳифз кард ва дар сини 15-солагӣ бо модар ва бародари худ ба сафари ҳаҷ баромад.[4:43]

Пас аз ба ҷо овардани маросими ҳаҷ бародар ва модарро ба Бухоро раҳсипор намуд ва худ дар Макка муддати се сол ба таҳсили улуми исломӣ машғул шуд. Баъд аз фаро гирифтани илм роҳи Мадинаро пеш гирифт ва аз дарси олимони ин шаҳр низ

баҳра бардошт ва ба таълифи «Таърихи Кабир»-и худ оғоз кард. «Таърихи Кабир»-и Муҳаммад бузургтарин китоби таърихӣ дар шакли тазкира мебошад, ки ӯ дар ин китоб дар бораи аҳвол ва осори 40 000 шахсияти маъруфи ислом маълумот додаст.

Муҳаммад баъди таълифи китоби таърихӣ худ ба сафари Басра, Кӯфа, Бағдод, Шом, Миср ва дигар шаҳрҳо баромад, то илми ҳадисро аз тамоми олимони ин минтақаҳо биомӯзад. Ӯ мегӯяд: «Ман беш аз ҳазор шайхро аз мардуми Ҳичоз, Ироқ, Шом, ва Миср мулоқот кардам. Ду мартаба бо шуюхи Шом ва Ҷазира, чаҳор мартаба бо аҳли Басра, шаш сол бо шуюхи Ҳичоз дидор ва мулоқот доштам. Ва ин, ки чанд навбат ворида Бағдод ва Кӯфа шудам ва бо муҳаддисини Хуросон ҳамроҳ будам, шумори онро надорам» [4:88].

Баъд аз чунин мусофиратҳои тӯлонӣ дар роҳи талаби илм ба таълифи китоби дуввум - «Ҷомеъу-с-Саҳеҳ» пардохт. Ва мувофиқи гуфтаҳои худӣ ӯ «ман ин китоби «Саҳеҳ»-ро аз миёни шашсад ҳазор ҳадис берун овардам ва дар муддати шонздаҳ сол тасниф кардам ва онро ҳуҷҷате дар миёни худ ва Худованд қарор додам».[4:85]

Имом Бухорӣ аз миёни 600 000 ҳадис 7250 [8:192] ҳадисро саҳеҳ ва дуруст шуморида дар китоби худ ҷой додааст, ки китоби ӯро саҳеҳтарин китоб баъд аз Китоби Худованд мешуморанд. Маълум мешавад, ки асосгузори илми ҳадис низ тоҷикон (эронӣён) буданд. Тамоми олами ислом илми ҳадисро аз рӯзҳои аввали падид омаданаи дар Хуросон аз онҳо фаро мегирифтанд. Шаш китоби бузурги Ҳадис аз ҷониби фарзандони шарафманди тоҷик барои аҳли суннату ҷомоъат, ки дар маҷмӯъ бо номи «Сихоҳи ситта» маъруф аст, гирдоварӣ карда шудааст. Номҳои эшон ва кутубашон бо қарори зайл аст: Муҳаммад ибни Исмоили Бухорӣ (ваф.870) – «Ал-ҷомеъу-с-саҳеҳ», Абӯлҳасан Муслим ибни Ҳаҷҷоҷи Нишопурӣ (ваф.875) – «Саҳеҳ», Ибни Моҷа (ваф.887) – «Сунан», Имом Тирмизӣ (ваф.892) – «Ҷомеъ», Абидовуди Сичистонӣ (ваф.888) – «Сунан», Абӯабдулрахмони Нисоӣ (ваф.915) – «Сунан». Ба ибораи дигар, илми ҳадисшиносии исломӣ асосан бар ин кутуб асос ёфта ва ҳам ҳамин муҳаддисони тоҷиканд, ки мавриди эътимоди қулли муслиминини олам қарор гирифтаанд.[5:75]

Дар баробари муҳаддисони аҳли суннат, муҳаддисони эронӣюласли шиъа низ дар пешбурди илми ҳадисшиносӣ хизматҳои босазое кардаанд, ки «аз шаш нафар муҳаддиси бузурги шиъа панҷ нафари онон низ эронӣ ва як нафар шомӣ аст». [6:442]

Ба ҷуз муҳаддисони номбаршуда боз иддае аз муҳаддисони эронӣе вучуд доранд, ки бо таълифотҳои бузурги худ дар ибтидои густариши ислом саҳм гузоштаанд. Ин ҷо машхуртарине аз онҳо бо зикри таълифотҳояшон ёдрас менамоем. Абдулрахмон Абдуллоҳ ибни Муборак ибни Возеҳи Марвазӣ (736-797\8) – «Китобу-з-зуҳд ва рақоик», Абӯнасор Бишр ибни Ҳорис ибни Абдулрахмони Марвазии Бағдодӣ (767-842), Абӯабдуллоҳ Абдулвоҳид ибни Муҳаммад ибни Абдуллоҳи ибни Оғзунӣ (ваф.тахм. 815), Абӯубайд Қосим ибни Саломи Ҳиравӣ (773-838) – «Ал-ғарибу-л-мусаннф», «Ат-тухур», «Ал-аҷнос мин каломи-л-араб», Исҳоқ ибни Иброҳим ибни Муҳаммад ибни Роҳӯя (788-853) - «Тафсири Куръон», «Китобу-с-сунан» ва «Китобу-л-маснад» [5:76] аз ҷумлаи таълифотҳои эшон мебошад.

Ҳамин, ки хориҷиён барои қабули ислом ҳуҷум оварданд (яъне, таваҷҷуҳ кардаанд), эҳтиёҷи фаврӣ ба **сарфу нахв ва луғати араб** эҳсос шуд, зеро Каломуллоҳи маҷид бо забони арабӣ нозил шуда буд.[6:406] Эронӣён роҳи дигари густариши исломро дар миёни ақвоми дигар бо фаҳмондадихӣ ва пешниҳоди сарфу нахви арабӣ медиданд. Аз ин рӯ, дар ин соҳаи илм низ қорнамоиҳои беназир нишон доданд. Дар илми нахв (дастури забони арабӣ) Себӯя ва баъд аз ӯ Абӯалии Форсӣ ва пас аз онҳо Заҷоҷ устод ва мубтақир буданд ва ҳамагӣ насаби эронӣ доштанд, ки бар асари омӯхтани забони арабӣ ва омезиш бо араб ин забонро ба сурати қонунӣ дароварданд. [3:162] Бузургтарин олимони эронинаҷод, ки дар таъйин ва ба тартиб даровардани илми сарфу нахви араб саҳмгузор буданд, Абӯбашир Амр ибни Усмон ибни Қанбар Форсии Байзовӣ маъруф ба Себавайҳи (ё Себӯяи) Форсӣ (761\62-808)- «Ал-китоб», Абӯлҳасан Саъид ибни Мусаъдаи Ҳоразмӣ Балхӣ (ваф.830\35), Ҳаким Абӯҳафс ибни Аҳваси Сугдӣ (ваф.832) – «Фарҳанги Абӯҳафс» махсуб мешуданд.[5:97]

Дар замони Умавиёну Аббосиёну ғурӯҳе аз нависандагон, ки дар ду забон – арабӣ ва форсӣ моҳир буданд, ба **тарҷуман** китобҳои эронӣ ба арабӣ шурӯъ карданд. Яке аз аввалин мутарҷимони аҳдиисломӣ эронӣ Рӯзбех ибни Ҷушнаш маъруф ба

Абдуллоҳ ибни Муқоффаъ (720-727-760-63) аст, ки ӯ натавон тамаддуну фарҳангӣ миллати худро бар аҳли олам муаррифӣ кард ва аз нобудӣ наҷот дод, балки барои ақвоми араб ва забони онон низ асосгузори насри адабӣ шуд ва ба воситаи ашъори худ шеърҳои арабро такмил дод. Метавон ӯро асосгузори тарҷумаи осори паҳлавӣ ба арабӣ низ ҳукм кард. [2:101] Бештари кутубе, ки Абдуллоҳ аз паҳлавӣ ба арабӣ тарҷума кардааст, дар ҳама сохторҳо ва қавонини давлатдорӣ аъроб ҳамчун дастурамал хизмат кардааст. Тарҷумаҳои аз паҳлавӣ ба арабии «Худойнома-фӣ сияри», «Оиннома-фӣ-л-оини», «Калила ва Димна», «Китоби Маздак», «Ктобу-т-тоҷ фӣ сирати Анӯшервон», «Китобу-л-одоби-л-кабир», «Китобу-л-одоби-с-сағир», «Китобу-л-ятима», «Фӣ расоили китобу ҷавомеъ», «Рисола фӣ-с-саҳоба» ва «Мантиқи Арасту» ба Абдуллоҳ ибни Муқоффаъ мансуб медонанд.[2:101]

Мутарҷимони машҳури дигари ин давра Мӯсо ва Юсуф писарони Холиди Бармакӣ, Абулҳасани Балозӯрӣ, Зодӯя писари Бобӯяи Исфаконӣ ва Муҳаммад ибни Баҳроми Исфаконӣ ба шумор мерафтанд. [3:162] Дар қатори инҳо боз мутарҷимони дигаре низ ба тарҷумаи осори паҳлавӣ машғул буданд, ки машҳуртарини онҳо Зовдеҳ ибни Шовдеҳи Исфаконӣ, Матёри Исфаконӣ, Муҳаммад ибни Ҷаҳими Бармакӣ, Хишом ибни Қосими Исфаконӣ, Баҳром ибни Меҳрони Исфаконӣ, Мӯсо ибни Исои Кисравӣ, Исҳоқ ибни Язид, Баҳроми Ҷиравии Маҷусӣ ва Умар ибни Фарҳон махсуб мешаванд. Аз тарафи ин мутарҷимони бузурги эронӣ китобҳои «Бундаҳишн»- китоби масоили динӣ, ҷуғрофӣ ва ҳаводиси таърихӣ, Оиннома»- китоби панду ахлоқ, қавоиди давлатдорӣ, ҷанг, муносибаоти ҷамъиятӣ, урфу одод, муносиботи ҳуқуқӣ ва ғ, «Кеҳнома»- китоби мансабҳои мамлакати Эрон аст, ки дар он шашсад мансаби эрониро мурағбат кардаанд, «Ихтиёрнома»- китобе дар сирати эронӣ аст, ки мутарҷимони дар боло зикршуда инҳоро аз паҳлавӣ ба арабӣ тарҷума кардаанд, ки дар қавонини давлатдорӣ, урфу одод, вазъи иҷтимоӣ, пешравии илму фарҳанг ва сиёсати араб нақши ниҳоят муҳим бозидаанд.

Дар баробари ин гуфтаҳо муҳаққиқон ба чунин ҳулосае омадаанд, ки «Агар аз улуме, ки умуман ба исми «араб» маъруф аст, аъам аз тафсиру ҳадис ва илоҳиёту фалсафа ва тибб ва луғату тарҷуми аҳвол ва ҳатто сарфу наҳви забони арабӣ он чиро, ки эронӣ (тоҷикон) дар ин мабоҳис навиштаанд муҷаззо (аз ҳам ҷудо) кунем, беҳтарин қисмати он улум аз миён меравад».

АДАБИЁТ

1. Ибни Қурбон. Дар дуруҳаи фано ва эҳёи миллати қадим. Душанбе «Эр-граф» -2007 С.72.
2. Муртазо Мутаххари. Ҳадамоти мутақобилаи Ислом ва Эрон. -Душанбе «Пайванд» -2007. С. 420.
3. Абдурахмони Ҷомӣ. «Осор», «Нафаҳот ал-унс» Ҷилди ҳаштум. -Душанбе, «Адиб» 1990 С.13.
4. Мирхонд. Равзату-с-сафо фӣ сирати-л-анбиёи ва-л-мулуки ва-л-хулафо. Бо пешгуфтор ва таълиқоту ҳавошии Нурмуҳаммади Амиршоҳӣ. Ҷ. 1. -Душанбе «Эр-граф» -2004 С. -100-101.
5. Алии Давонӣ. Ҳазораи Шайх Тӯсӣ. Ҷ.1.Техрон. «Амири Кабир» -1362 С.161.
6. Абдулмунъими Қандил. Зиндагӣ ва сирати Имом Бухорӣ (р). Тарҷумаи Абдурасули Гулронӣ. Техрон «Машҳад» 1385 С.38-40.
7. Муҳаммадшариф Ҳимматзода. Зиндагӣ ва осори Имом Абӯҳанифа. Хучанд. «Раҳим Ҷалил» -2004 С.18-19.
8. Назаров Х. Нақши эронӣ-тоҷикон дар таърих ва фарҳанги ҷаҳон. Душанбе, «Пайванд» -2005 С.192.
9. Сайид Бурҳониддини Бузургмех. Аҳвол ва афкори ҳазрати Имоми Аъзам. Душанбе «Нодир» -2000 С.76 то 115.

ВКЛАД ИРАНЦЕВ И ТАДЖИКОВ В РАЗВИТИЕ ЕСТЕСТВЕННО МАТЕМАТИЧЕСКИХ НАУК

В данной статье речь идет об истории развития естественно-математических наук после завоевания арабов. Также в статье указаны имена знаменитых учёных VIII-IX вв.

Ключевые слова: иранцы, таджики, естественные и математические науки, астрологи.

THE CONTRIBUTION OF IRANIANS AND TAJIKS IN THE DEVELOPMENT OF ISLAMIC PUBLIC SCIENCES

In this article it is considered about the history of development of Islamic sciences after invention of arabs. Also it is indicated the names of the famous iranian-tajik scientists of VIII- IX centuries.

Key words: Iranians, tajiks, Islamic, public sciences.

Сведения об авторе: *Т.М. Гуломов* – доцент кафедры историографии и архивоведения Таджикского национального университета. Телефон: **907-82-70-90**

НАХУСТИН ШОҲРОҲИ ТУҶОРИИ ЧОРҚЎ-ҲИСОР

Юсуфи Шодинур
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Мулки Ҳисор то солҳои 70-уми асри XIX мустақил буда, ба ягон давлат итоат намекард. Муаррихи намоёни тоҷик Муҳаммад Содиқхоҷаи Гулшанӣ дар асари пурмуҳтавоаш «Таърихи ҳумоюн» (соли 1909) пиромони мулки Ҳисор иттило медиҳад, ки «...Ҳисор дар солиф-ус-замон як ҳукумати мустақимаи худсар будааст. Дар замони салтанати амир-ул-муъминин, ҷаноби олии марҳум (амир Музаффар, солҳои 1860-1885); - Ю.Ш.) баъд аз фатҳи Ҳисори Шодмон, ... онро замимаи давлати Бухорои Шариф намудаанд...»[9,с. 144].

Дар нимаи дуҷуми асри XIX шаҳри Ҳисор ба маркази қисмати шарқии аморат (Бухорои Шарқӣ) табдил ёфт. Зикри он мусаллам аст, ки маркази Бухорои шарқӣ – шаҳри Ҳисор бо пойтахти аморати Бухоро – шаҳри Когон (Бухорои Нав) тавассути роҳи корвонгард ва нақлиёти маҳаллӣ иртибот пайдо карда буд.

Пас аз бунёди хатти роҳи оҳани Осиёи Миёна низ, қисми шарқии аморат, аз ҷумла шаҳрҳои водии Ҳисор тавассути роҳи корвонгард ба маркази Аморати Бухоро робита дошта, мавқеи ин роҳ дар боркашонӣ боз ҳам баланд гардид. Аз рӯи ахбори муҳаққиқи тоинқилобии рус Н.Ватслик, пас аз бунёди роҳи оҳани Осиёи Миёна, инчунин шаҳрҳои бекии Ҳисор бо шаҳри Бухоро ва дигар шаҳрҳои минтақа ба воситаи Қаршӣ, Ҳузор, Танги Ҳарам (Деҳқонобод), Бойсун, Ҳисор, Душанбе ва дигар мавзёҳо пайваست мешуд» [7,с. 55]. Бино бар маълумоти таърихӣ дар охири асри XIX – ибтидои асри XX дар хатти роҳи Қаршӣ-Ҳузор ва Бухоро-Ҳисор ва Душанбе ба ҳисоби миёна 7 ҳазор уштур, дар роҳи Душанбе-Ҳузор бошад, 4 ҳазор уштур равуо мекарданд. Нақлиёти маҳаллӣ ин масофаро дар тӯли беш аз ду моҳ тай менамуд [6,с. 7].

Албатта, ҳамаи ин омилҳо садди роҳи пешрафти муомилоти молию пулӣ ва муносибатҳои тиҷоратӣ мегаштанд. Бо вучуди он, Бухорои шарқӣ, аз ҷумла Ҳисори Шодмон, бидуни дурии масофа аз марказ, надоштани роҳҳои қулаи равуо, норасоии воситаҳои нақлиёт ва ғайра дар ҳаёти умумии Аморати Бухоро нақши муассир мегузошт. Аз ин рӯ, дар ибтидои садаи XX намояндагони соҳибқорону буржуи рус, пешомадҳои иқтисодиву тиҷоратӣ ва имкониятҳои васеи истифодаи захираҳои ашёи хоми Бухорои шарқиро ба назар гирифта, тарҳи сохтмони хати роҳи оҳанро аз Когон (Бухорои нав), Қаршӣ, Каркӣ, Калиф, Тирмиз то Ҳисори Шодмон ба миён гузоштанд. Хосатан баҳри истифода қарор додани ин тарҳи муҳим дар ҳаёти иқтисодиву фарҳангии на танҳо мулки Ҳисор, балки тамоми Бухорои шарқӣ аз ҳар ҷиҳат нақши муассир гузошта метавонист.

Шоёни таҳсин аст, ки аз Бойғони марказии давлатии таърихии Санкт-Петербургӣ Федератсияи Русия маҷмӯаи ҳуҷҷатҳои мансуби фонди Ананевро ҳамроҳи нусхаи асари ӯ пайдо намудем, ки онҳо дорои маводу санадҳои наву тозаии таърихӣ ҳастанд»[1,1,-16; 2.С. 38.] Нигорандаи ин асари пунарзиши таърихӣ афсари мустаъфии рус ва муҳандиси ҳарбӣ А.Г. Ананев будааст. Ӯ ибтидои қарни XX дар Аморати Бухор нуфузи зиёде пайдо намуда, дар Бухорои шарқӣ чун дигар имтиёздорон заминҳои зиёдеро иҷора гирифта буд. Бино бар маълумоти маъхазҳои таърихӣ, моҳи феввали соли 1912 амири Бухоро ба муҳандиси рус А.Г. Ананев ба миқдори 72 ҳазору 500 десиятина (1 дес. баробари 4 таноб ё 1,09 га) заминҳои обёришавандаи дашти Ширободро иҷора медиҳад, ки онро сахмкор то 99 сол истифода бурда метавонист. Ба мақсади амалӣ намудани ин корҳо бунёди иншоотҳои обёрӣ ва таъсиси ширкати сахмдории «Широбод» (бо 18 милён сӯм маблағ) дар назар дошта мешуд (3, 116). »[3, с.116]

Ибтидои садаи XX сохтмони роҳи оҳане, ки маркази аморатро ба маркази Бухорои шарқӣ шаҳри Ҳисор мепайваست, аҳамияти бузурги иқтисодиву тиҷоратӣ ва сиёсӣ пайдо мекунад. Зимнан маъхазҳо собит мекунанд, ки амалӣ гардидани ин тарҳи шоҳроҳи нав ба ривочу равнақи тиҷорат ва умуман хоҷагии халқи чандин ноҳияҳои кӯҳии аморат, аз ҷумла водии Ҳисор ва амсоли он мусоидат карда метавонист »[8, с. 14.].

Азбаски тарҳи нави роҳи оҳани Чорчӯ-Ҳисор дорои баъзе бартарӣ буд, амири Бухоро ба ҷустуҷӯи қаблии он низ рухсат медиҳад. Бино бар лоиҳа, роҳи оҳан аз Чорчӯ ба воситаи Каркӣ, Калиф, Широбод то Ҳисор (581 чакрим) ва хатти алоҳидаи Широбод-Тирмиз (25 чакрим) кашида мешуд [1, с. 1-10; 2, 4-5].

Аз рӯи шаҳодати ҳуҷҷатҳои бойгонӣ соҳибкор ният дошт, ки аз Чорчӯ то Ҳисор бо хатҳои алоҳидаи Широбод-Тирмиз роҳи оҳани буггард созад. Роҳи мазкур аз истоғи Чорчӯи роҳи оҳани Осиёи Миёна ибтидо гирифта, тавассути Каркӣ-Широбод-Дехнав-Регар то Ҳисор тӯл мекашид. Арзиши умумии роҳи мазкур 36 милён сӯм, ё ба ҳар чакрими он қариб 54 ҳазор сӯм рост меомад, ки онро танҳо ҳуди сахмкор маблағгузорӣ менамуд.

Дар роҳи оҳани Чорчӯ-Ҳисор дар ҳар 12-15 чакрим бунёди истоғ дар назар дошта мешуд, ки муҳимтарини онҳо: Бурдалиқ, Каркӣ, Оққум, Калиф, Широбод, Дехнав, Юрчӣ, Регар, Қаротог ва Ҳисор ба шумор мерафтанд. Умуман дар ин роҳ ҳамагӣ 13 истоғ [2, с. 5; 1, 10-11,] ва аз онҳо сетоаш: (Регар, Қаротог ва Ҳисор) дар ҳудуди кунунии Ҷумҳурии Тоҷикистон бунёд меёфтанд.

Роҳи оҳан бекиҳои Ҳисор, Қаротегин, Бойсун, Широбод, Дехнав, Калиф, Каркӣ, Бурдалиқ ва қисмати Чорчӯи аморат ва шимоли Афғонистонро ба маҷрои муносибатҳои молиқ пулӣ бештар ҷалб мекард. Инчунин таъсири роҳи оҳан дар бекиҳои Кӯлоб, Қўрғонтеппа ва Дарвоз (болооби дарёҳои Аму ва Панҷ) меафзуд. Ин роҳ ба инкишофи кишоварзӣ, қабл аз ҳама, пахтакорӣ ва дигар соҳаҳои он, рушди савдо ва амсоли он мусоидат мекард. Инчунин равобитаи тиҷорати шаҳрҳои Бухорои шарқӣ, аз ҷумла шаҳри Ҳисорро бо шаҳрҳои марказии аморат, Туркистон ва Русия мустаҳкам менамуд. Чунончи, аз ҳудуди панҷ бекӣ (Кӯлоб, Балҷувон, Қабодиён, Қўрғонтеппа ва Дарвоз) беш аз 12,5 милён пуд борҳои гуногуни хоҷагии халқ, аз ҷумла 9 милён 300 ҳазор пуд гандум, 1 милён 800 ҳазор пуд биринҷ, 1 милён 500 ҳазор пуд пахта содир кардан имконпазир буд. Умуман, боркашонии солони роҳ 53 милёну 689 ҳазор пудро ташкил медод [2, с. 9; 1, с. 11.]. Танҳо ҳуди сахмкор ба воситаи роҳ беш аз 5 милён пуд борҳои гуногунро қашонда метавонист [1, с. 1-2, 6-7.]. Тавассути роҳ пахта, абрешим, пӯст, пашм, рағани растанӣ ва амсоли он ба шаҳрҳои марказӣ содир шуда, ба ин навоҳӣ мануфактура, сӯзишворӣ, қанд, таҷҳизоти техникӣ, борҳои ҳарбӣ ва ғайра ворид мегардиданд.

Ба андешаи нигорандаи асар, роҳи мазкур бартарии зиёдеро доро будааст. Аввалан, роҳи мазкур ин манотикро бо ҳудуди Афғонистон мепайваस्त, миёни бозорҳои русҳо (Маскав ва Боку) ва афғонҳо (Мазори Шариф) ва Бухорои шарқӣ (водиҳои Ҳисор, болооби дарёи Аму) робитаи доимии устувор барқарор менамуд; сониян, пешрафти кишоварзӣ, алаҳхусус, пахтакориро дар водиҳои Широбод ва дигар бекиҳои кӯҳии Бухорои шарқӣ таъмин мекард [1, с. 1, 3, 9-10; 2, с. 4-5]. Бо ин ҳама бартариҳои мутаассифона, ин хатти роҳ сохта нашуд, зеро лоиҳаи он ба ҳукумат хеле дер расид. Аз иттилои саридораи сохтмони роҳҳои оҳан аён мегардад, ки 26 августи соли 1911 (на 26 августи соли 1912; ниг.: 4; 39) А. Ковалевский ба ҷустуҷӯи қаблии роҳи оҳани Когон-Каркӣ-Тирмиз (роҳи оҳани Бухоро) иҷозат гирифта буд, аммо лоиҳаи роҳи Чорчӯ-Ҳисор ба Вазорати роҳҳои алоқа нисбатан дертар, яъне танҳо 1 майи соли 1912 пешниҳод шуда буд [1, с. 13 а].

Ҳамин тариқ, лоиҳаҳои роҳи оҳан дар таърихи аз 18 то 25 сентябри соли 1912 мавриди баррасӣ қарор гирифтанд. Комиссияи ба Ковалевский иҷозат медиҳад, ки лоиҳаи роҳашро амалӣ намояд. Дар натиҷа, 13 июни соли 1913 низомномаи роҳи оҳани Бухоро тасдиқ гардид. Бад-ин мавол, пирӯзӣ насиби муҳандиси роҳсоз А.Н. Ковалевский мегардад. Мутаассифона, бо сабабҳои маълум тарҳи ҳаётан муҳими шохроҳи тучории Чорчӯ-Ҳисор дар он замон амалӣ нагардид.

Дар ҳудуди Бухорои шарқӣ ва Кӯҳистони Бадахшон бошад, манзараи куллан дигаре ҳукмронӣ мекард. Зеро тавассути ин навоҳӣ, аз ҷумла водиҳои Ҳисор, хатти роҳи оҳан кашида нашуда буд. Ба ибораи профессор М. Бобохонов, ба қисмати беши ҳудуди Тоҷикистон (собиқ Бухорои шарқӣ) – маркази он шаҳри Ҳисор роҳи оҳан ва хатто дигар роҳҳои қулаи раво низ вучуд надошт [5, с. 22]. Аз ин ҷониб, ин сарзамин нисбат ба шаҳрҳои марказии аморати Бухоро, аз ҷумла шимоли Тоҷикистон кишвари бераҳ ҳисоб меёфт, вале сохтмони роҳи оҳанро талаботи пешомадҳои иқтисоду тиҷорат ҷиддан ба миён мегузошт. Инак, соли 1913 муҳандиси роҳсозкунӣ А.Н. Ковалевский ба мақсади кашидани хатҳои роҳи оҳани сербар то Саройи Панҷ

ва Тирмиз-Ҳисор то шаҳри Файзобод иҷозатнома гирифт. Аз рӯи шаҳодати ҳуҷҷатҳои бойгонӣ, то соли 1914 ширкати роҳи оҳани Бухоро бори аввал ҷустуҷӯи қаблии хати роҳи Тирмиз-Ҳисор-Душанберо гузаронида, нақшаи ин роҳро мураттаб сохт, вале ҷанги якуми ҷаҳон, мутаассифона, ба амалӣ гардидани нақшаҳои роҳиохансозӣ дар ҳудуди ноҳияҳои марказӣ ва ҷанубии Тоҷикистон ҷиддан ҳалал расонд. Хушбахтона, роҳи оҳани Тирмиз-Душанбе то Кофарниҳон (256 км) танҳо пас аз пирузии инқилоб, дар солҳои 1926-1930 бунёд ёфта, ба хизмати ҷумҳурии тоҷикон пардохт. 10 сентябри соли 1929 нахустин қатора ба Душанбе омад ва сокинони шаҳр он рӯзро чун иди бузург мутантан ҷашн гирифтанд»[10.с.31].

Имрӯз аз санаи ба майдон омадани тарҳҳои сохтмони хатти роҳи оҳане, ки мебоист ҳудуди ноҳияҳои марказиву ҷанубии Тоҷикистон, аз ҷумла водии Ҳисорро бо Осиёи Марказӣ ва Русия пайваст мекарданд, қариб як аср гузаштааст, вале мусаллам аст, ки он нақшаҳои бунёдкорона танҳо дар солҳои сиюм, шастуму ҳафтодум ва охири навадуми садаи бист пурра амалӣ гардиданд. Кунун Тоҷикистони соҳибистиклол дорои тамоми навҳои роҳу нақлиёти муктадир, аз ҷумла роҳҳои фӯлодин буда, онҳо баҳри ободии диёр, шукуфои кишвар, рушду нумӯи тамоми соҳаҳои хоҷагии халқи ҷумҳурии тозаистиклоли тоҷикон хизмат хоҳанд кард.

АДАБИЁТ

1. Ананев А. Г. Изыскания железнодорожных линий Чарджуй-Гиссар с ветвями Ширабад-Термиз-Керки-Басага / А. Г. Ананев // ЦГВИА Санкт-Петербург РФ. – Ф. 274. – Оп. 2. – Д. 1397. – Л. 1-16.
2. Ананев, А. Г. Ширабадская железная дорога: Экономическая записка / А. Г. Ананев. – СПб., 1913. – 38 с.
3. Аминов А. Экономические и политические последствия присоединения Средней Азии к России / А. Аминов, А. Бобоходжаев. – Ташкент, 1966. – 210 с.
4. Ахмеджанова З. К. Железнодорожное строительство в Средней Азии и Казахстане (конец XIX - начало XX в.) / З. К. Ахмеджанова. – Ташкент, 1984. – 128 с.
5. Бобохонов М. Бедории сиёсии омма дар арафаи револютсияи Октябр / М. Бобохонов. – Душанбе : Ирфон, 1966. – 80 с.
6. Бронштейн Я.Т. Тараққиёти нақлиёти Тоҷикистон дар солҳои Ҳокимияти Советӣ / Я. Т. Бронштейн, А.Н. Замонов. – Душанбе, 1969. – 37 с.
7. Вацлик И.Я. Закаспийская железная дорога и её значение в будущее / И. Я. Вацлик. – СПб., 1888. – 61 с.
8. Губаревич-Радобыльский А. Постройка железных дорог в Бухарском ханстве и влияние этих дорог на хлопководство / А. Губаревич-Радобыльский. – СПб., 1912. – 31 с.
9. Гулшанӣ М.С. Таърихи ҳумоюн: Ба ҷоп ҳозиркунанда, мураттиб ва муаллифи сарсухан Ҷ. Назриев / М. С. Гулшанӣ. – Душанбе, 2006. – 168 с. (бо матни форсӣ).
10. Рауфӣ А. Системаи нақлиёти Тоҷикистон / А. Рауфӣ // Шохроҳи ваҳдат. – 2000. - № 6. – С. 30-43.
11. Шодипур Ю. Роҳсозӣ ва тичорат дар Аморати Бухоро дар ибтидои асри XX : Аз рӯи осори таърихӣ А. Ананев / Ю. Шодипур // Материалы научно-теоретической конференции профессорско-преподавательского состава ТГНУ «День науки». – Душанбе, 2003. – Ҷ. 2. – С. 179-180.

ПЕРВЫЙ ТОРГОВЫЙ ПУТЬ ЧАРДЖОУ - ГИССАР

В современный период изучение истории торговых взаимоотношений между странами представляет огромный интерес. Торговые отношения народов Центральной Азии ведут свое начало с первого тысячелетия до нашей эры. К Бухарскому эмирату, который считался крупнейшим и богатейшим государством в Центральной Азии, в 60-70 годы XIX столетия вошли самостоятельные области - Гиссар, Куляб, Каратегин, Дарваз и западная часть Памира. Основным занятием в данный исторический период была торговля. В данной статье автор рассматривает историю создания торгового пути Чарджоу – Гиссар, который играл очень важную роль в торговых взаимоотношениях между странами Центральной Азии.

Ключевые слова: история, торговые взаимоотношения, страны Центральной Азии, Гиссар, Чарджоу, первый торговый путь.

THE FIRST TRADE ROUTE CHARDZHOU – HISSAR

In the modern period, the study of the history of trade relations between the countries is of great interest. Trade relations of the peoples of Central Asia have their origin in the first Millennium BC. Bukhara Emirate, which was the largest and richest country in Central Asia in 60-70 years of the NINETEENTH century became an independent region - Hissar, Kulvab, Karategin, Darvaz and the Western part of Pamir. The main occupation in this historical period was trade. In this article the author considers the history of creation of the trade route Chardzhou - Hissar, which played a very important role in trade relations between the countries of Central Asia.

Key words: history, trade relations, the countries of Central Asia, Gissar, Chardzhou, the first trade route.

Сведения об авторе: *Юсуфи Шодипур* – кандидат исторических наук, доцент, и.о. заведующего кафедрой истории таджикского народа ТНУ. Телефон: 903-43-01-05. E. mail: Shodipur @ mail ru. Shodi 917115554

НИГОҲЕ БА ТАЪРИХНИГОРИИ ҲОҶАГИИ БУЗУРГИ ҲОҶАГОНИ ҶҶЙБОРӢ (аз миёнаи садаи XVI то нимаи садаи XVII)

А.Қушматов
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Мақолаи мазкур ба таҳқиқи чиҳату ҷанбаҳои ҳоҷагии бузурги ҳоҷагони ҶҶйборӣ: Ҳоҷа Исом, Ҳоҷа Саъд ва Ҳоҷа Тоҷиддин аз миёнаи садаи XVI то нимаи садаи XVII бахшида мешавад.

Қайд кардан бамаврид аст, ки мақола дар асоси манбаъҳои басо муҳими таърихи хонаводаи шайхони ҶҶйборӣ –«Матлаб-ат-толибин», [1] маъхазҳои мухталиф, тарҷумаи ҳуҷҷатҳо – вақфномаҳои муассисаҳои динии шайхони ҶҶйбори ва асару рисолаҳои навишта шудааст.

Шайхони ҶҶйборӣ садри табақаи рӯҳониёни олимартабаи давраи Шайбониён ба шумор рафта, дар байни табақаҳои гуногуни аҳолии обрӯ ва эътибори зиёде доштанд. Яке аз аломатҳои намоёни ин табақа давлату сарвати беҳисоб ва заминҳои бекарон маҳсуб мегардид. Онҳо на танҳо дар байни мардуми заҳматкаш, балки аз ҷумлаи намоёндагони хонадони Шайбониён, амалдорони олимақом, феодалони калони рӯҳонӣ ва заминдор буданд, инчунин муридҳои доштанд.

Аввалин намоёндаи хонадони шайхҳои ҶҶйборӣ, ки на танҳо иқтисодии ҳоҷагии ин хонаводаро тақвият дод, балки ба он нуфузи зиёде сиёсӣ бахшид, ҳоҷа Муҳаммад Исом буд, ки бо таҳаллуси Ҳоҷаи ҶҶйборӣ шуҳрат дорад.

Абулаббос Муҳаммад Толибхӯҷа аслу насаби хонадони ҳоҷагони ҶҶйбориро ҳамаҷониба таъкид кардаи шуда, ба насаби онҳо бештар диққат медиҳад. Биограф (тарҷумаи ҳолнавис) исрор мекунад, ки аслу насаби мардонаи ҳоҷаҳои ҶҶйбор аз имом Ҳусайн писари Алӣ (домоди Муҳаммад паёмбар (с)) ва насаби занонаи онҳо аз ашрофони ҳарбии кӯчманчии нугай, ки саравлоди он Едигей ба шумор меравад, инчунин аз писари Чингизхон Ҷуҷӣ саромад дорад.

Абулаббос Муҳаммад Толибхӯҷа ба насаби рӯҳонии аҷдоди худ ҳоҷагони ҶҶйбор, ки ба қавли муаллиф мубаллиғ ва пайравони сӯфиёни валинеъмат буда, аз ҳуди Муҳаммад паёмбар (с) ибтидо гирифтааст, бисёр диққат медиҳад. Муаллиф сӯфиёни маъруф Ҳоҷа Аҳрор, Ҳоҷа Баҳоваддини Нақшбанд (1318-1389), Ҳоҷа Юсуфи Ҳамдонӣ, Абӯязиди Бастомӣ (асри IX) ва чанде дигаронро аз шачараи бардавоми гузаштагон ва мубаллиғони хайру эҳсонии динӣ мешуморад.

Шайхони ҶҶйборӣ дар Осиёи Марказӣ, Бухоро, Тошканд соҳиби обу замини бисёри вақф буданд. Онҳо ба қорҳои дохилӣ ва сиёсии мамлакат бевосита даҳлат менамуданд. Вақф ҳам баробари пайдоиши ислом арзи вуҷуд кардааст. Вақф калимаи арабии буда, мулкест, ки аз тарафи касе барои мазор, масҷид, мадраса, қорихона, хонақоҳ ва амсоли инҳо тахсису васиқа мешавад. Аз даромадаш метавон ғоида бурд, вале онро хариду фурӯш қардан мумкин нест. Гарчанде ки аз рӯйи қоида даромади вақф бояд ба қамбағалон ва дармондагон ва муллобачагони қашшоқ тақсим қарда мешуд, вале рӯҳониёни олитабор ва амалдорон мулки вақфро манбаи даромади худ қарор дода буданд.

Муаллифи «Ҳидоя» бошад, фақат ба ғуфтаҳои муаллифи «Қитоб-ал-хироч»-Абӯюсуфи Ёқуб истинод мекунад ва ягона санади расмӣ ҳам, ҳамон ғуфтаҳои Ёқуб аст. Абӯюсуфи Ёқуб менависад: Моли банда аз он лаҳзае моли вақф мешавад, ки соҳиби пештараи мол ба забони араби «Вақфа ту», яъне «супурдам» гӯяд [2].

Ба ҳамагон маълум аст, ки шайхони ҶҶйборӣ дар байни аҳолии таъсиру нуфузи қалон доштанд. Аз ин рӯ, шохзодагони сулолаи Шайбониён барои дар тобеияти худ нигоҳ доштани табақаи заҳматкаш ва мубориза алайҳи роҳибонашон ба дастгирию мадади шайхони машҳури замони хеш муҳтоҷ буданд. шайхони ҶҶйборӣ худро қонибдори ҳалқ вонамуд қарда, оммаро ба пуртоқатӣ, итоатқорӣ, қаландарӣ ва тарқи дунё намуздан даъват менамуданд. Тамоми ин шаклҳои ошқору пардапӯши

истисморро ҳомиёни шариат асоснок мекарданд. Заминҳои вақфи шайхони Ҷўйборӣ манбаи асосии даромади онҳо маҳсуб мегаштанд. Соҳибони вақф шайхони Ҷўйборӣ, феодалони калоне буданд, ки деҳқонони камзамину безаминро истисмор мекарданд. Дар аксар вилоятҳои Осиёи Марказӣ ба заминҳои обӣ ва лалмӣ соҳибӣ карда, аз онҳо мувофиқи салоҳидашон истифода мебарданд. Ҳар як ҳокими нав моликияти тақсимнопазири шайхони Ҷўйбориро афзун мегардонд.

Муаллифи сарчашмаи таърихӣ гаронбаҳо -Абулаббос Муҳаммад Толибхӯча дар асараш «Матлаб-ат-толибин» бахшида ба ҳаёти ҳоҷагони Ҷўйбори навиштааст, ки галлаи аспу уштур, гӯсфанду подаи онҳо шабу рӯз беист дар дашту саҳро гузар доштанд. Дар ҳар дашт ва ҳар як замин у ҷўйбор бароварда кӯшидард, ки замин гул кунад, ҳосил бидиҳад. Дар Бухоро, Миёнкол, Насаф (Қаршӣ), Қароқул ва Марв 300 ҷуфти гов замини кишт (2500га) аз онҳо буд. [3]

Ҳоҷа Ислон 10 ҳазор сар гӯсфанд, 700 сар асп, 500 сар уштур ва 7000 ашрафӣ (ашрафӣ - номи тангаи тилло), барои сафар кардан ба Макка ва Мадина дошт. Ғайр аз ин, ӯ соҳибӣ 300 барда (ғулом) ва садҳо бози шикори буд. Ба чунин сарват қаноат накарда, Ҳоҷа Ислон дар байни солҳои 1544-1563 –юм 104 дӯкон ва устохонаҳоро ба нархи 5500 танга, 7 осӣро ба нархи 2-3 ҳазор танга харид.

Бад-ин тариқ, ҳомиёни дини ислон, ки моли манқулу ғайриманқул ва заминҳои зиёд доштанд, ба сифати феодалони динӣ баромад мекарданд. Вақфномаҳои Шайхони Ҷўйборӣ ҳуҷҷатҳои муҳими асримиёнагии Осиёи Марказӣ ба ҳисоб мераванд.

Ҳоҷагони Ҷўйборӣ дар таърихи афкори ҷамъиятии халқҳои Мовароуннаҳр нақши назаррас бозидаанд. Дар тӯли тақрибан сад сол аз миёнаи асри XVI то нимаи аввали асри XVII ҳоҷагии бузурги онҳо пайваста ривҷу раванқ меёфт. Ҳоҷагон дар тамоми ғушаву канори сарзамини Мовароуннаҳр ва берун аз он, соҳибӣ заминро об, боғу майдон ва чорвои сершуморе будаанд.

Намояндагони ҳоҷагони Ҷўйборӣ ҳокимияти сиёсии номаҳдуде доштанд. Подшоҳи мулк бе ризоияти эшон ягон коре карда наметавонист. Ҳоҷагии шайхони мазкур, алалхусус баъди соли 1549 ривҷу раванқ меёбад. Дар ҳамон солҳо ҳоҷаи Косонӣ, ки бо номи Маҳмуди Аъзам шухрати тамоми дошт, вафот мекунад. Муҳаммад Ислон, ки бо номи Ҳоҷаи Ҷўйборӣ маъруф буд, муриди ӯ мешавад. Пайравон ва шогирдони сершумори Маҳмуди Аъзам тобеи Ҳоҷа Ислон мегарданд. Дар байни онҳо Искандар Султон-писари Ҷонибек ва падари подшоҳи тавоноӣ ояндаи Бухоро Абдуллоҳон низ буд [4]. Аз ҳамин хотир, Абдуллоҳон аз овони ҷавонӣ дар ҳар як лаҳзаи ҳаёташ дар симои Ҳоҷа Ислон парастору раҳнамои худро медид ва ӯро дастгирӣ менамуд. Ҳоҷа Ислон аз ин пуштибонӣ ва илтифоти подшоҳ ба хубӣ истифода карда, сарваташро ба дараҷае мерасонад, ки ба фаҳми кас намеғунҷад.

Маъҳази асосие, ки мунтазам таърихи хонаводаи шайхони Ҷўйбориро аз лаҳзаи болоравиашон дар нимаи асри XVI то таназзули онҳо дар асри баъди асри XVII тавзеҳ медиҳад, асари «Матлаб-ат-толибин» [5] мебошад. Муаллифи асар Абдулаббос Муҳаммади Толибхӯча писари Ҳоҷа Тоҷиддин ва набераи Ҳоҷа Ислон яке аз намояндагони хонаводаи шайхони Ҷўйборӣ маҳсуб мегардад, ки мо дар поён дар бораи ӯ маълумот медиҳем. Таърихи навишта шудани асар то ба ҳол аниқ муайян нагардидааст. Академик В.В. Бартолд, ки нахустин бор дар матбуот асари «Матлаб-ат-толибин»-ро ёдоварӣ менамояд, танҳо қайд мекунад, ки асар дар замони Аштархониҳо навишта шудааст.[6]

Агар муқаддимаи мухтасари умумиро ба инобат нагирем, ки он танҳо аз нуқтаи назари шаҷарашиносӣ арзиш дорад, пас мазмуни асосии асарро тасвири зиндагонии

намояндагони асосии шайхони Ҷӯйборӣ аз Хоҷа Ислон (соли вафоташ 1563) то Хоҷа Юсуф бародари калонии Муҳаммад Толиб дар бар мегирад.

Ҳамин тариқ, муаллиф зиндагонии танҳо се чор наслро тасвир намуда, имконият дошт дар қисми зиёди асараш аз ҳикояву маълумотҳои шоҳидон ва иштирокчиёни бевоситаи воқеаҳо истифода барад, ба истиснои замони Хоҷа Ислон, ки дар бораи он воқеаҳо, эҳтимол танҳо тавассути шахсони алоҳидаи насли минбаъда маълумот ба даст овардан мумкин буд. Гумон аст, ки дар чунин шароит ақидаи яке аз муаррихони замони Шӯравӣ дар бораи он ки Муҳаммади Толиб асари худро дар асоси маъхазҳои дарвешӣ навиштааст, дуруст бошад.

Асари Муҳаммад Толиб як навъ воқеаномаи оилавӣ ба шумор рафта, аз ҳамин қабил асарҳо бо тамоми хусусиятҳои худ фарқ мекунад. Аз як тараф қимати баҳснопазирӣ ин асар дар он аст, ки муаллиф бо шахсони тасвиркардааш муддати хеле зиёд ошно будааст ва ин барои шахсони ношинос қомилан имконнопазир небуд. Аз тарафи дигар, мо ҳақ дорем иштибоҳ кунем, ки муаллиф воқеаҳо ва шахсонро ҳолисона тасвир карда бошад. Аз асари Муҳаммад Толибхӯча бе санҷиши зарурӣ-танқидӣ истифода кардан, метавонад ба хулосаи ғалат орад.

Зимнан қайд кардан зарур аст, ки аҳамияти асари Муҳаммад Толиб аз бисёр ҷиҳатҳо танҳо аз воқеаномаи оилавӣ иборат нест. Муаллиф ғайр аз тасвири ғаёлияти ин ё он авлоди худ, аксаран дар бораи ҳаёти сиёсӣ ва ҷамъиятии ҳамон замон низ маълумоти муҳим медиҳад.

Бояд гуфт, ки чунин маълумотхоро муаллиф дар омади гап медиҳад. Дикқати асосӣ дар асар ба таърифу тавсифи шахсони хоҷагон ва тасвири мӯъҷизаҳое, ки онҳо ато фармудаанд, ҳамчунин ба зикри муфасссали иззату икроме, ки шахсони олимартаба нисбат ба хоҷаҳо кардаанд, равона шудааст. Аз ҷумла зикр кардани муридҳои шайхони алоҳида, панду андарзҳои онҳо ва ғайра ҷойи намоёнро ишғол мекунад. Вобаста ба ин, муаллиф дар бораи хоҷаҳо- ҳешовандони дар ҳаёт буда ва гузаштааш низ суҳан меронад.

Шарқшиноси маъруф В.Л. Вяткин, ки ҳангоми таълифи тарҷумаи ҳоли Хоҷа Ислон то як андоза асари мазкурро истифода намудааст, онро тақрибан ба солҳои 1646 мелодӣ нисбат медиҳад, аммо ин қобили қабул нест, зеро дар асар воқеаҳои солҳои 1651 мелодӣ тасвир шудаанд.[7]

Муҳаққиқ А.А. Молчанов дар аснои тавсифи маҷмӯаи дастхатҳои В.Л. Вяткин, навишта шудани асари мазкурро ба солҳои 1661-1663 мансуб медонад [8]. Таърихи нисбатан саҳеҳтари навишта шудани асари мазкур дар асоси яке аз хабарҳои муаллифи «Матлаб-ат-толибин» маълум мешавад, ки асар дар замоне навишта шудааст, ки Абдулазизхон дар Мовароуннахру Хуросон ҳукмронӣ намуда, бо номи худ танга сикка мезанад. Агар мо соли 1646, яъне соли ба тахт нишастани Абдулазизхонро ба инобат гирем, пас соли навишта шудани асар бояд соли 1665 бошад. Муаллиф соли 1608 таваллуд ёфтааст ва дар вақти вафоти падараш Хоҷа Тоҷиддин соли 1646 вай 39- сола будааст.

Дигар маъхазӣ барои иншои мақола шавқовар ин таърихи хони Бухоро Абдуллоҳхон (1583-1590) мебошад, ки онро муаррихи дарборӣ Ҳофизӣ Таниш тартиб дода, дар адабиёт бо номи «Абдуллоҳнома» машхур аст.

Маълумотҳои «Абдуллоҳнома» дар бораи шайхҳои Ҷӯйборӣ, Хоҷа Ислон ва писари ӯ Хоҷа Саъд, ки ҳамзамон ва ходимони Абдуллоҳхон буданд, хеле муфасссаланд.[9] Ҳофизӣ Таниш дар муқаддимаи асари худ ҳарду шайх-Хоҷа Ислон ва Хоҷа Саъдро таърифу тавсифи зиёд намуда, шаҷараи онҳоро меорад, оид ба хизматҳои барҷастаашон дар назди хон, ҳамчунин дар бораи лутфу эҳсони Абдуллоҳхон ба эшон ва ғайра суҳан меронад. Муаллиф дар бораи қадру қимати баланди Хоҷа Саъд суҳан ронда, сарватҳои бешумори ӯро зикр мекунад, вале ягон маълумоти аниқ намеорад. Бойигарии Хоҷа Саъдро муаллиф ба бойигарии Хоҷа Аҳрор баробар мекунад. Маълумотҳои «Абдуллоҳнома» дар бораи писар ва вориси Ислон –Хоҷа Саъд, ки аз рӯи суҳанони Ҳофизӣ Таниш дар дарбори Абдуллоҳхон нақши муҳим бозида, ба ҳаёти сиёсии он замон таъсири зиёд мерасонд, боз ҳам

муфассалтаранд.

Хоҷа Саъд дар бисёр корҳои давлатӣ маслиҳатгари намоёни хон буда, Абдуллоҳхон ба ӯ диққати ғавқулода меод ва хеле иззату иқром мекард. Ҳофизӣ Таниш, ҳатто исрор мекунад, ки хон ягон кори муҳимро бе маслиҳати ҳазрати Хоҷаи олам, яъне Хоҷаи Калон иқдом намекард. Саъд бо вазифаи мураббӣ ва маслиҳатгар маҳдуд нашуда, баъзан дар воқеоти сиёсӣ ба ҳайси сарвари сиёсии зирак низ иштирок менамояд. Қайд кардан бамаврид аст, ки ҳам Хоҷа Исом ва алаҳхусус писари ӯ Хоҷа Саъд дар Бухоро тӯли тамоми нимаи дуюми асри XVI дар дарбор мақоми намоёнро ишғол намуда, ба ҳаёти сиёсии он замон таъсири хеле калон мерасонданд.

Дар баробари обрӯю эътибори ҳарду шахси номбурда, бойигарии онҳо меафзуд ва ин сарват асосан аз замин иборат буду он ба шайхҳо ҳуқуқи ҳукми воқеӣ бар атрофиён, аҳолии зердаст меод ва ба афзудани таъсири нуфузи онҳо мусоидат мекард.

Аз ин бармеояд, маълумотҳои Ҳофизӣ Таниш дар бораи нақш ва мавқеи шайхҳои Қўйборӣ дар давраи ҳукмронии Абдуллоҳхон на фақат ба маълумотҳои муаллифи «Матлаб-ат-толиб» муҳолиф нестанд, балки далели бозғатимодии онҳо мебошанд.

Аз асноди дигари истифоданамудаамон вақфияи Абдуллоҳхонро аз таърихи 982 ҳиҷрӣ (674-675м) қайд менамоем, ки ба муносибати садакаи замин дар ноҳияи Кармина ба вақфи мақбараи Хоҷа Исом тартиб дода шудааст. Нусхаи аслии китоб дар китобхонаи умумии давлатии Ҷумҳурии Ёзбекистон ба номи А.Навоӣ дар Тошканд маҳфуз аст.

Тарҷумаи ҳоли Хоҷа Исом дар мақолаи шарқшиноси маъруф В.Л.Вяткин [10] басо шавқовар баён гардидааст. Муҳаққиқ В.Л.Вяткин дар мақолааш дар бораи Хоҷа Исом, ҳамчун арбоби дин, баъзе маълумотҳо меорад ва зимнан қайд мекунад, ки бисёр чизҳоро, ки диндорон аз қаромати ӯ хоҷа Исом мепиндоштанду дар бораи онҳо зиндагиномаванисон муфассал менавиштанд, аслан бе ҳеҷ як душворӣ таъбир кардан мумкин нест, ки хоҷа Исом тинати инсониро хуб медонист, қобилияту таҷриба дошт, метавонист афкори одамро аз ҳолату рӯҳияаш бифаҳмад.

Мо аз баъзе асарҳои тарҷумаҳои пешина низ истифода намудем. Масалан, Ҳусайн Воизи Қошифӣ «Рашаҳоти айн-ул-ҳаёт» [11] ном асаре дорад, ки дар он зиндагии пири нақшбандия Хоҷа Аҳрори Валӣ тасвир шудааст ва аз ин китоб оид ба вақф баъзе маълумотро ба даст овардан мумкин аст.

Дар байни маъхазҳои мо асноди тарҷумашудаи бойгонии шайхҳои Қўйборӣ, ки Е.Э.Бертелс дар муқаддимаи ҷилди аввал тавсиф намудааст, ҷойи хеле намоёнро ишғол мекунад. Ақсарияти мутлақи ин аснод хатҳои васикаи замин ва дигар амволи ғайриманкулаанд, ки шайхҳои Қўйборӣ, асосан дар ноҳияи Бухоро дар тӯли нимаи дуюми асри XVI ба даст меоваранд. Сарфи назар аз он ки тамоми аснод ба як замонӣ нисбатан кӯтоҳ, солҳои 951-985 ҳиҷрӣ (1544/1545-1577/1578) мелодӣ тааллуқ доранд ва мазмуни асосиашон якхела мебошад, аҳамияти онҳо барои омӯзиши муносибатҳои кишоварзӣ хеле бузург аст. Аснод дар баробари теъдоди зиёди маълумотҳое, ки ҳаҷму андозаи амлоқдорӣ шайхҳои Қўйбориро тавсиф мекунад, дар айнаи замон силсилаи маълумотҳои умумиро дар бар мегирад, ки барои шиносӣ бо сохти иҷтимоиву иқтисодии умуман хонигарии Бухоро аҳамияти муҳим доранд.

Ҳамчунин, маҷмӯи ярлиқҳо ва амсоли инҳо асноди мухталифе, ки аз султон Шохруҳ сар карда, то Шайбониҳои охирин, яъне аз ибтидои асри XV то интиҳои садаи XVI нашр шудаанд, барои таҳқиқоти мо аҳамият доранд. Ягона дастхат, ки эҳтимол дар охири асри XVI ва аввали асри XVII қутубат шудааст, дар шӯъбаи дастхатҳои шарқии институти Шарқшиносии Академияи илмҳои Россия маҳфуз аст [12]. Мундариҷаи аснод мухталиф мебошад. Дар баробари ярлиқҳои қозӣ, мударрис, ситонандаи андоз ва ҳокимон, бисёр асноди ҳадяи замин, ё шаклҳои алоҳидаи андозситонӣ, ваколатномаҳои вақф ва имтиёзҳо ба қосибону савдогарони ҷудогона ва амсоли инҳо вомерхӯранд.

Дар ҳамин ҷо ваколатномаи ба шайхҳои Қўйборӣ додашудае мавҷуд аст, ки

замину моликияти онҳоро аз андозситонӣ озод мекунад.

Мачмӯа барои омӯзиши истилоҳоти иҷтимоиву иқтисодии нимаи дуҷуми асри XVI маводи хеле муҳим ва фаровон медиҳад.

Мавриди зикр аст, ки вақфномаҳои ҳоҷагии шайхони Ҷӯйборӣ аз ҷониби муаррих ва шарқшиноси маъруфи Шӯравӣ, доктори илмҳои таърих П.П. Иванов тадқиқ ва ба забони русӣ ба ҷоп омода карда шудаанд [13].

«Ҳоҷагии шайхони Ҷӯйборӣ» яке аз асарҳои беҳтарини П.П.Иванов мебошад. Он дар асоси маводи фаровони маъхазҳо мураттаб гардида, қисми зиёди далелҳоро ӯ бори нахуст ҷоп намудааст.

«Ҳоҷагии шайхони Ҷӯйборӣ»-и П.П.Иванов ҳам аз рӯи маводи аслии оиди таърихи ҷамъияти феодалии Осиёи Марказӣ дар асрҳои XVI-XVII, ҳам аз рӯи таҳқиқи амиқи ин мавод китоби даркорист. Он барои шахсоне, ки ба таърихи халқҳои Осиёи Марказӣ дар асрҳои XVI-XVII мароқдоранд, китоби рӯймизӣ мебошад.

Дар асари Ҷавҳурироҷ роҷеъ ба таърихи таъсиси вақфномаҳои шайхони Ҷӯйборӣ, низомии идораи муассисаҳои вақфӣ шайхон: Ҳоҷа Исломи, Ҳоҷа Саъд ва Ҳоҷа Тоҷиддин, низомии ҳоҷагидорӣ ва масъалаҳои хироҷу андозсупорӣ ва сиёсати давлатии Шайбонӣ нисбати заминҳои вақф, маълумоти пурраю васеъ дода шудааст.[14]

Дар раванди навиштани мақола ба ман асарҳои шарқшиносони маъруф: академик В.В. Бартольд,[15] В.Л. Вяткин,[16] Б.Г.,[Ҷафуров 17] И.П. Петрушевский, [18] А.А. Семёнов [19] ба сифати адабиёти асосӣ кӯмаки калон расонидаанд. Дар асарҳои тадқиқотчиёни мазкур роҷеъ ба ҳаёти халқи тоҷик дар ҳаёти давлати Шайбонӣ, аз хусуси муносибатҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ, вазъи умумии ҳоҷагидорӣ ва истисмори деҳқонон ва баъзе масъалаҳои таъсиси ҳоҷагии азими феодали рӯҳонии бухороӣ дар асри XVI маълумотҳои мухтасар дода мешавад.

Олимони шарқшинос ба омӯзиши таърихи муассисаҳои динии Осиёи Марказӣ мароқзохир намуда, қорҳои зиёде ба анҷом расонидаанд. Муаллиф дар навиштани мақолаи худ аз асарҳои муаррихони маъруф О.Д.Чехович,[20] Р.Г. Муминова,[21] А.Мухторов, [22] Н.Маҳмудов,[23] М.Ҳамроев,[24] А. Қушматов[25] истифода кардааст. Дар асарҳои ин олимони оид ба таърихи таъсиси вақф, қонуни гардонидани ҳуҷҷатҳои вақф, тақсими даромади вақф, тарзи идора ва масъалаи андозгирӣ, иҷора ва қорқарди заминҳои вақфи Осиёи Марказӣ маълумоти муфассал дода мешавад. Ҳамчунин, як силсила мақолаву китобҳои алоҳидае вуҷуддоранд, ки мо дар таҳқиқи баррасии мавзӯ аз онҳо бевосита истифода намудем.

Бад-ин тариқ, бахши аввали хотима «Назаре ба мулки шайхи Ҷӯйборӣ ҳоҷа Исломи» номгӯзори карда шудааст. Дар бахши Ҷавҳурироҷ ҷанбаҳои ҷаҳатҳои давлатдорӣ Шайбонӣ, зиндагиномаи мухтасари шайхони Ҷӯйборӣ инъикос гардидаанд. Ҳоҷа Исломи дар таърих аввалин ва машҳуртарин намоёнҳои ҳонадони ҳоҷагони Ҷӯйборӣ ба шумор меравад. Ҳоҷа Исломи дар густариш ва рушди нумӯи ёфтани ҳоҷагии ин ҳонавода кӯшиши зиёде намудааст. Ӯ иқтисодии ҳонаводаи шайхонро тақвият бахшида, ба он нуфузи зиёди сиёсӣ бахшид. Шайх Муҳаммади Исломи бо таҳаллули Ҳоҷаи Ҷӯйборӣ дар таърих шуҳрати бисёр дошт. Яке аз муаллифоне, ки дар бораи аслу насаби ин ҳонавода ва инчунин Муҳаммади Исломи маълумотҳои аниқу дақиқ медиҳад, ин муаллифи асари машҳур «Матлаб-ат-толиб» Абулаббоси Муҳаммади Толиби мебошад. Муҳаммади Толиби низ яке аз намоёнҳои ин ҳонадон ба шумор меравад. Шайх Муҳаммади Исломи писари яке аз сарватмандони он замон ҳоҷа Аҳмади мебошад. Ҳоҷа Аҳмади заминҳои зиёдеро дар ихтиёр дошт. Аз рӯи баъзе маълумотҳо гӯи Ҳоҷа Аҳмади ба мардум зулм мекард ва дар зери дасти ӯ деҳқонони камбағал қор мекарданд. Онҳо аз ҷабру зулми ӯ ба дод омада, ӯро ба қатл мерасонанд. Баъди вафоти ҳоҷа Аҳмади тамоми молу мулк, ва сарвати ӯ ба писараш Муҳаммади Исломи боқӣ мемонад. Гуфтан бамавриди аст, ки ҳоҷа Исломи дар синни 12 -солагиаш муриди ҳоҷаи Қосонӣ мешаванд. Ҳоҷаи Қосонӣ яке аз

суфиёни шухратманди Осиёи Марказӣ дар асри XVI буд. Баъди вафоти хоҷаи Косонӣ тамоми пайравони ӯ муриди хоҷа Ислом мешаванд. Ин нуфузи ӯро зиёд мекунад.

Бахши дуюми хотима «Нигоҳе ба хоҷагии феодалии хоҷа Саъд» ном дорад. Ин бахш қабл аз ҳама ба моҳияти мавзӯи асосӣ даҳлат мекунад. Дар бахши мазкур оид ба таърихи таъсиси заминҳои вақфӣ, обию лалмӣ, дигар шаклҳои моликият ва низоми хоҷагидорӣ маълумотҳои ҷолиб дода мешаванд. Чуноне ки маълум аст, хоҷа Саъд писари хоҷа Ислом мебошад. Баъди вафоти хоҷа Муҳаммад Ислом 25 моҳи сафари соли 971 ҳиҷрӣ (15 –уми октябр соли 1563 милодӣ) тамоми мероси падараш ба ӯ боқӣ мемонад. Хоҷа ханӯз чанд рӯз пеш аз вафоташ писари калониаш Саъдро ба наздаш хонда, тамоми сарвати худ, «ошқору пинҳонашро» ҳамроҳи тамоми шогирдону муридонаш ба ӯ васият мекунад. Ду писари дигари хоҷа Ислом аз мерос маҳрум монданд. Аз рӯйи ин бойигарӣ, шайх дар байни феодалони ҳукмрон обрӯ ва нуфузи зиёд дошт. Хоҷа Саъд кори саркардаи бобояш хоҷа Аҳмад ва падараш хоҷа Муҳаммад Исломо давом медиҳад ва ба муваффақиятҳои калон ноил мешавад. Ба шарофати ин обрӯ ва нуфузаш ба ӯ муяссар шуд, ки ба дарбори Абдуллоҳхон ба осонӣ роҳ ёбад. Дар хоҷагидории вай нақши заминҳояш хеле калон буд, ки миқдори зиёди он аз падараш боқӣ монда буданд. Хоҷа Саъд мисли падару бобояш каналҳои обёрикунӣ мегузаронд, то ки заминҳои бекорхобидаро обёрӣ карда, ба киштзор табдил диҳад. Ин як кори хайрхоҳонаи шайхони Ҷӯйборӣ буд.

Дар бахши сеюми хотима роҷеъ ба зиндагиномаи хоҷа Тоҷиддин, сарвату бойигарӣ, иқтидори хоҷагии ӯ ва бародаронаш Абдурраҳиму Абдухоҷа, маълумотҳои ҷолиби диққат дода мешаванд. Баъди вафоти хоҷа Саъд меросхӯри ҳақиқии ӯ хоҷа Тоҷиддин мешавад. Бо қарори Абдуллоҳхон, Тоҷиддин ба сифати ворис ва мутавалии ҳамаи вақфҳои таъйин шуд. Хоҷа Тоҷиддин тамоми бойгарие, ки аз падараш боқӣ монда буд, байни бародаронаш тақсим кард. Дар ҳаёти умумии заминҳои кишти Хоҷа Тоҷиддин нақши намоёнро заминҳои бешумори лалмӣ мебозиданд. Хоҷа Тоҷиддин ба чорводорӣ низ машғул буд. Даромади умумии хоҷа Тоҷиддин аз рӯйи маълумоти сарчашмаҳо 50 000 танга ва 15 ҳазор ман ғалла буд. Бойгарии хоҷа Тоҷиддин ба дараҷае расида буд, ки шахсони барояш наздикро инъому тухфаҳо меод.

АДАБИЁТ

1. Абул-Аббос Муҳаммад Толиб. Хӯҷа Тоҷиддин. Матлаб-ат-толибин / Абул-Аббос Муҳаммад Толиб // Пажӯҳишҳои шарқшиносии АИ Ҷумҳурии Ўзбекистон, дастхати.-№60.
2. Кушматов А.(Намудҳои заминдорӣ вақф дар шимоли Тоҷикистон дар солҳои 1870-1917) / А Кушматов. -Душанбе, 1990.-С.34.
3. Мухторов А. Ҳисор. Очерки таърихӣ (охири асри XV –аввали асри XX)/ А. Мухторов. - Душанбе,1995. -С.182-183.
4. Ҳамон ҷо. -С.182
5. Абулаббос Муҳаммад Толиб. Хӯҷа Матлаб-ат-толибин / Абулаббос Муҳаммад Толиб // Пажӯҳишҳои шарқшиносии АИ Ҷумҳурии Ўзбекистон, дастхати.-№60.
6. Бартольд В.В. Отчет о командировке в Туркестан / В.В Бартольд. -Соч.-М., 1973. -Т.VIII.-С.151-152.
7. Вяткин В.Л.Шейхи Джуйбарӣ.1.Ходжа Ислом //сб. «В.В.Бартольд», - Ташкент, 1927.-С.4.
8. Молчанов А.А. Собрание восточных рукописей В.А. Вяткина и марксистское изучение дервишеской литературы / А.А. Молчанов // Труды государственной публичной библиотеки Узбекской ССР. Ташкент, 1935.-Т.1.- С.59-86.
9. Абдулла-наме. Соч. Хафиза Таныша, рукоп. ИВ АН России, д.88. – Л.44 «б»; Хафиз Таныш Ибн Мир Муҳаммад Бухорий Абдуллонома. (Шарафномаи шохӣ), 1жилд, Ташкент, ЎЗ.ССР, «Фан», Нашриёти 1969.- 391 б; Хафиз Таныш Ибн Мир Муҳаммад Бухорий Абдуллонома. (Шарафномаи шохӣ), 2жилд, Ташкент, ЎЗ.ССР, «Фан», Нашриёти 1969.- 391 бст.
10. Вяткин В.Л.Шейхи Джуйбарӣ.1.Ходжа Ислам //сб. «В.В.Бартольд», - Ташкент, 1927.- С.3-5.
11. Кошифӣ Алӣ ибни Ҳусайни Воиз. Рашахот айн-ул-хаёт / Кошифӣ Алӣ ибни Ҳусайни Воиз.-Лакҳнав, 1308 / 1890.
12. Пажӯҳишҳои Шарқшиносии Академияи илмҳои Россия, сектори дастхатҳои шарқи.Дастхати.- № А.210.
13. Иванов П.П. Хозяйство Джуйбарских шейхов. К истории феодального землевладения в Средней Азии в XVI-XVII вв / П.П Иванов. - М.-Л., 1954.-376с.
14. Иванов П.П. Хозяйство Джуйбарских шейхов. К истории феодального землевладения в Средней Азии в XVI-XVII вв / П.П. Иванов - М.-Л., 1954.-С.48.
15. Бартольд В.В. Улугбек и его время / В.В. Бартольд //Сочинения: [В9-тит.]. –М., 1964. -Т.2,Ч.1.
16. Вяткин В.Л.Шейхи Джуйбарӣ.1.Ходжа Ислом //сб. «В.В.Бартольд», - Ташкент, 1927.- С.3-5.

17. Фафуров Б.Ф. Тоҷикон: К.2.Охирҳои асри миёна ва давраи нав / Б.Ф. Фафуров.-Душанбе, 1985, - 416с.
18. Петрушевский И.П. Земледелие и аграрные отношения в Иране XIII-XIV веках / И.П. Петрушевский.- М.-Л., 1960, -492с.
19. Семёнов А.А. Очерк поземельно-податного и налогового устройства бывшего Бухарского ханства / А.А. Семёнов.-Ташкент, 1929.-54с.
20. Чехович О.Д. Бухарские документы XIV века / О.Д. Чехович. -Ташкент: Фан, 1965-331 с.
21. Муминова Р.Г. К истории аграрных отношений в Узбекистане XVI века: По материалам «Вакф-наме» / Р.Г. Муминова.-Ташкент, 1966. -334 с.
22. Мухторов А. Ҳисор. Очерки таърихи (охири асри XV аввали асри XVI) / А. Мухторов.- Душанбе, 1995.303с.
23. Махмудов Н. Земледелие и аграрные отношения в Средней Азии в XIV- XV веках / Н. Махмудов.- Душанбе: Дониш, 1966. -129 с.
24. Хамраев М. Очерки истории Гиссарского бекства конца XIX начала XX вв. / М. Хамраев. - Сталинобод, 1959. -89 с.
25. Кушматов А. (Намудҳои заминдорӣ вақф дар шимоли Тоҷикистон дар солҳои 1870-1917). – Душанбе, 1999.-192с.;Кушматов А. Деҳқонони тоҷик дар охири асри XIX ва ибтидои асри XX / А. Кушматов.-Душанбе, 1996.-448с.

ВЗГЛЯД НА ИСТОРИОГРАФИЮ ХОЗЯЙСТВ ДЖУЙБАРСКИХ ШЕЙХОВ (*середина XVI и первая половина XVII вв.*)

Данная статья посвящена изучению историографии хозяйств Джуйбарских шейхов. В середине XVI века в Бухаре возникло крупное хозяйство феодального типа, принадлежавшее духовным правителям, известным под названием джуйбарских шейхов. Первым представителем рода джуйбарских шейхов, с правления которого начинается хозяйственное богатство и политическое влияние семьи, являлся хаджа Мухаммед Ислам, известный под прозвищем Джуйбари. О более раннем периоде становления хозяйства джуйбарских шейхов в Бухаре сохранилось мало сведений.

Ключевые слова: историография, Джуйбарские шейхи, становление хозяйства джуйбарских шейхов в Бухаре, крупное хозяйство феодального типа, хозяйственное богатство и политическое влияние семьи,

LOOK AT THE HISTORIOGRAPHY OF FARMS GUBERSKI SHEIKHS (*the mid-sixteenth and the first half of the XVII centuries*)

This article is devoted to the study of historiography farms Guberski sheikhs. In the middle of the XVI century in Bukhara created a large sector of the feudal type, belonging to the spiritual rulers, known as guberski sheikhs. The first representative of Djuybar sheikhs, with the Board which begins with economic wealth and political influence of the family, was Khoja Muhammad Islam, known by the nickname Djuybar. About the earlier period of the economy guberski sheikhs in Bukhara remained little information.

Key words: historiography, Guberski sheikhs, the development of the economy guberski sheikhs in Bukhara, a large sector of the feudal type, economic wealth and political influence of the family,

Сведения об авторе: *А.Кушматов* - доктор исторических наук, профессор, Таджикский национальный университет

Х У К У Қ – П Р А В О

НАТИҶАҶОИ ҶАЪОЛИЯТИ ОПЕРАТИВӢ- ҶУСТУҶӢӢ ВА ИСТИҶОДАИ ОҢӢО ДАР МУРОҶИАИ ҶИНОЯТӢ

А.Қ. Назаров

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Ҷаъолияти оперативӣ - ҷустуҷӯӣ (минбаъд ҶОҶ) як намуди ҷаъолияти мустақили мақомотҳои ҳифзи ҳуқуқ ба шумор рафта, дар шакли ошкоро ва ғайриошкоро амалӣ карда мешавад.

Мутобиқи м. 1 Қонуни ҚТ «Дар бораи ҷаъолияти оперативӣ- ҷустуҷӯӣ» аз 25 марти соли 2011 «ҷаъолияти оперативӣ-ҷустуҷӯӣ - намуди ҷаъолиятест, ки ба таври ошкоро ё ғайриошкоро аз ҷониби мақомоти амаликунандаи ҷаъолияти оперативӣ-ҷустуҷӯӣ дар доираи салоҳияти худ бо роҳи гузаронидани ҷорабиниҳои оперативӣ-ҷустуҷӯӣ бо мақсади ҳифзи ҳаёт, саломатӣ, ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шахрванд, моликият, таъмини амнияти ҷамъият ва давлат аз таҷовузҳои ҷиноятӣ амалӣ карда мешавад»

Масоили истифода намудани натиҷаҳои ҶОҶ дар муҳофизати ҷиноятӣ яке аз проблемаҳои муҳим ба ҳисоб меравад, на дар муҳофизати ҷиноятӣ ва на дар амалияи тафтишӣ ақидаи ягона оид ба истифода намудани натиҷаҳои ҶОҶ мавҷуд нест.

Дар илми ҳуқуқи муҳофизати ҷиноятӣ тарзҳои гуногуни ҳалли ин масъала пешниҳод шудааст, масалан, ба ақидаи Черновол В.В. мумкин аст, натиҷаҳои ҶОҶ-ро бевосита ба сифати далел истифода бурд.[8, с.35] Чунин ақидаро Бозров В. низ ҷонибдорӣ мекунад.[1, с.48]

Олими дигари рус Доля Е.А. чунин мешуморад, ки натиҷаҳои ҶОҶ-ро ба сифати имконияти ба вуҷуд омадан далелҳо дар асоси натиҷаҳои ҶОҶ истифода намудан мумкин аст.[4, с.64]

Таҳти натиҷаҳои ҶОҶ маълумотҳо оид ба аломатҳои ҷинояти тайёршаванда, содиршаванда ё содиршуда, инчунин маълумотҳо оид ба шахсоне барои содир намудани ҷиноят тайёри мебинанд ё онро содир мекунанд ё ин ки содир намудаанд ё аз мақомоти таҳқиқ, тафтиш ва суд пинҳон гаштаанд ва мутобиқи Қонуни ҚТ «Дар бораи ҷаъолияти оперативӣ- ҷустуҷӯӣ» аз 25 марти соли 2011 ба даст оварда шудаанд, фаҳмида мешавад.[6, с.25-28]

Пеш аз ҳама, бояд мутаносибияти байни натиҷаи ҶОҶ ва муҳофизати ҷиноятӣ муайян созем. Фарқи натиҷаҳои ҶОҶ аз далелҳо ба ақидаи Е.А. Доля дар табиати ҳуқуқии онҳо инъикос мешавад.[5, с.39]

Ин ақидаро датсирӣ қардан мумкин аст, чунки он натиҷаҳои ҶОҶ бо м. 72 КМҶ ҚТ мутобиқат намекунад. Илова бар ин, дар м. 84 баръакс ҳол гуфта шудааст. Агар дар м.72 субъектони ҷамъоварикунандаи далел ба суд, прокурор, муфаттиш ва таҳқиқбаранда вобаста бошад, пас дар м. 84 иловатан бо шартҳои муайяне натиҷаҳои ҶОҶ-ро ҳамчун далел мешуморанд.

Ҳамчунон зикр қардан бамаврид аст, ки дар м. 86 КМҶ ҚТ «Ҷамъ овардани далел» оид ба тарзи ҷамъоварии натиҷаҳои ҶОҶ ҳамчун далели ҷиноятӣ чизе гуфта нашудааст.

Моддаи 11 Қонуни ҶОҶ пешбинӣ менамояд, ки «Натиҷаҳои ҶОҶ мумкин аст ба сифати асос барои оғози парвандаи ҷиноятӣ хизмат намоёнд», аммо м. 140 КМҶ ҚТ инро пешбинӣ намекунад.

Пас аз гуфтаҳои боло бармеояд, ки барои натиҷаҳои ҶОҶ-ро ҳамчун далел истифода бурдан, бояд онҳо ба як қатор талаботҳои муҳофизатӣ ҷавобгӯ бошанд, яъне имконияти шакливозкунии натиҷаҳои ҶОҶ ба миён меояд.

Масалан, ба ақидаи Волосюк П.В. натиҷаҳои ҶОҶ далел ба ҳисоб намеравад, онҳо танҳо маълумотҳои мебошанд, ки дар асоси Қонуни ҶОҶ ҷамъоварӣ карда шудаанд ва дар ҳолате ба сифати далел ба ҳисоб мераванд, ки дар шакли муҳофизатӣ дарҷ шуда бошанд.[2, с.39]

Ин акида қисман ба моддаҳои 84 КМЧ ҚТ рост меояд, яъне маводи дар ҷараёни амали оперативӣ- ҷустуҷӯӣ ба даст оварда шуда, ба шарте далел эътироф карда мешавад, ки бо риояи муқаррароти Кодекси мазкур ҷамъоварӣ шуда бошанд.

Барои он ки натиҷаҳои ҶОҶ дуруст истифода бурда шаванд, лозим аст, ки ба як қатор меъёрҳои санадҳои қонунгузорӣ ва санадҳои зерқонунӣ муроҷиат намуд, ки дар онҳо нишондодҳои мушаххас муқаррар карда шудаанд.[6, с.288]

Ба ин мисол шуда метавонад - Дастурамал дар бораи тартиби пешниҳод намудани натиҷаҳои ҶОҶ ба мақомоти таҳқиқ, муфаттиш, прокурор ва ӯ суд. Дар системаи ВКД ҚТ чунин дастурамал бо фармони ВКД ҚТ аз 12 июли соли 2010, тасдиқ шудааст. [6, с.288]

Тибқи қ. 2 сарҳати 3 м. 86 КМЧ ҚТ таҳқиқбаранда, муфаттиш, прокурор, инчунин суд ҳуқуқ доранд, аз мақомоте, ки ҶОҶ-ро анҷом додаст, пешниҳод кардани ҳуҷҷатҳо ва ашёи барои парванда аҳамиятдоштаро талаб намояд.

Аз ин бармеояд, ки пас аз гирифтани ҳуҷҷатҳо ва ашёҳо, ки барои парванда аҳамият дорад ва шакли муроғиавӣ дарҷ кардани онҳо аз тарафи таҳқиқбаранда, муфаттиш, прокурор ва суд пас аз ин натиҷаҳои ҶОҶ-ро ҳамчун далели ҷиноят эътироф кардан мумкин аст.

Тибқи қ. 3 м. 11 Қонуни ҚТ «Дар бораи фаъолияти оперативӣ- ҷустуҷӯӣ» аз 25 марти соли 2011 «пешниҳоди натиҷаҳои ҶОҶ бо мақомоти таҳқиқ, муфаттиш, прокурор ӯ суд (судя) дар асоси қарори роҳбари мақомоти амаликунандаи ҶОҶ бо тартиби пешбиниамудай қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон амалӣ карда мешавад».

Аммо зикр кардан бамаврид аст, ки пешниҳоди натиҷаҳои ҶОҶ ба субъектони номбаршуда бе маҳдуд нест. Масалан, аз муқаррароти моддаи зикршуда ва сарҳати 8 моддаи 39 КМЧ ҚТ бармеояд, ки муфаттиш танҳо мутобиқи қонунгузории ҚТ ҳуқуқи талаб кардан ва шинос шудан бо маводҳои ҶОҶ- ро дорад. Аз мазмуни меъёрҳои зикргардида бармеояд, ки корманди ҶОҶ дар ҳолатҳои пешбиниамудай Қонуни ҚТ «Дар бораи фаъолияти оперативӣ- ҷустуҷӯӣ» аз 25 марти соли 2011 ва дигар санадҳои зерқонунӣ ин ҳама маълумотҳоро ба муфаттиш пешниҳод намекунад. Масалан, тибқи м. 12 Қонуни ҚТ «Дар бораи фаъолияти оперативӣ- ҷустуҷӯӣ» аз 25 марти соли 2011: маълумот дар бораи қувваҳо, воситаҳо, манбаъҳо, усулҳо ва нақшаҳои ҳангоми гузаронидани ҷорабиниҳои оперативӣ-ҷустуҷӯӣ ғайриошкоро истифодашаванда ӯ истифодашуда ва натиҷаҳои фаъолияти оперативӣ-ҷустуҷӯӣ, маълумот дар бораи шахсони ба гурӯҳҳои муташаккили ҷиноятӣ воридкардашуда, дар бораи кормандони штатии ғайриошкорои мақомоти амаликунандаи фаъолияти оперативӣ-ҷустуҷӯӣ ва дар бораи шахсони ба онҳо ба таври махфӣ мусоидаткунанда, ҳамчунин маълумот дар бораи ташкил ва тактикаи гузаронидани ҷорабиниҳои оперативӣ-ҷустуҷӯӣ сирри давлатӣ ҳисоб меёбанд ва ошкор намудани онҳо танҳо дар асоси қарори аз ҷониби роҳбари мақомоти амаликунандаи фаъолияти оперативӣ-ҷустуҷӯӣ тасдиқшуда метавонад сурат гирад.

Асос барои ошкорсозии натиҷаҳои ҶОҶ дар чунин ҳолатҳои зерин ба миён меояд, агар:

- рафти ҳуҷҷатноккунии оперативӣ хотима ёфта бошад ва мақсади ҳуҷҷатноккунии пурра ҳаллу фасли ҳудро ёфтааст;

- рафти ҳуҷҷатноккунии оперативӣ ба итмом нарасида, мақсади ҳуҷҷатноккунии пурра дар ҳаҷми зарурӣ анҷом наёфта бошад, аммо аз ҷиҳати фаҳмиши тактикӣ ҳуҷҷатноккунии оянда ғайримаксаднок ҳисобида шудааст;

- рафти ҳуҷҷатноккунии оперативӣ- ҷустуҷӯӣ ба итмом нарасидааст, вале натиҷаҳои ба даст овардашуда барои ғошсозии шахси санҷидашаванда басанда ҳисобида шуда, таъхирандозии ояндаи он ба оқибатҳои ғайриҷашмдошт оварда расониданаш мумкин аст (аз он ҷумла, ба нест кардани натиҷаҳои ба даст овардашуда). [6, с.288], [7, с.25]

Тартиби пешниҳод намудани натиҷаҳои ҶОҶ, ки барои фаъолияти муроғиавӣ ҷиноятӣ аҳамияти бевосита ва муайян дорад, мутобиқи м. 11 Қонуни ҚТ «Дар бораи фаъолияти оперативӣ- ҷустуҷӯӣ» аз 25 марти соли 2011 ба танзим дароварда шудааст. Тартиби пешниҳод намудани натиҷаҳои ҶОҶ ба мақомоти таҳқиқ, муфаттиш,

прокурор ва суд бо Дастурамалҳои махсуси идоравӣ, ки ҳар як мақомоти оперативӣ-чустуҷӯӣ онро қабул кардааст, ба танзим дароварда мешавад. [9, с.2]

Мутобиқи ин санади ҳуқуқӣ аз ҷониби воҳидҳои оперативӣ натиҷаҳои ФОҶ дар асоси қарори тасдиқнамудаи роҳбари мақомоте, ки ФОҶ-ро амалӣ менамояд, ба мақомоти таҳқиқ, муфаттиш, прокурор, судя ё суд барои омӯзиш ва қабули қарори муҳофизатӣ тибқи м.м. 84 ва 86 КМҶ Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод карда мешавад.

Пешниҳод намудани натиҷаҳо инҳоро дар бар мегирад:

-баровардани қарор дар бораи ошкорсозии ҳуҷҷатҳои алоҳидаи оперативӣ-хизматие, ки дорои сирри давлатӣ мебошанд;

-аз ҷониби роҳбари мақомоте, ки ФОҶ-ро амалӣ менамояд, тасдиқ намудани қарор дар бораи пешниҳод намудани натиҷаҳои ФОҶ ба таҳқиқ, муфаттиш, прокурор, судя ё суд;

-барасмиятдории ҳуҷҷатҳои содиротии ирсолшаванда ва супоридани мавод ба ҷои дахлдор (тибқи почта ирсол намудан, аз даст ба даст супоридан ва ғайра).

Натиҷаҳои ФОҶ, ки ба қарор замима мегарданд, мумкин аст дар намуди ахбороти расмӣ ҷамъбасти (маълумотнома- меморандум) ва ё дар намуди нусхаи аслии ҳуҷҷатҳои оперативӣ-хизматии дахлдор пешниҳод карда шаванд. Дар аҷаи махфиятнокии маводи пешниҳодшаванда, намуди замимаҳо ва тарзҳои супоридани онҳо мутобиқи қоидаҳои пешбурди ҳуҷҷатгузории махфӣ дар ҳар як ҳолати мушаххас ба таври алоҳида муайян карда мешаванд, аз он ҷумла, вобаста аз моҳияти дархости (супориши) гирифташуда ва вобаста аз ҷой доштани маълумот, ки бояд таҳти махфигардонӣ қарор гирад.[6, с.288]

Бояд қайд намуд, ки истифодабарии натиҷаҳои фаъолияти ФОҶ ҳангоми тайёр намудан ва гузаронидани амалҳои тафтишӣ бояд боназардошти талаботи принципи пинҳонкорӣ (конспиратсия) амалӣ карда шавад.

АДАБИЁТ

1. Бозров В. Результатам оперативно- розыскной деятельности статус доказательств в уголовном процессе./ Бозров В.// Рос.юстиция, № 4, 2004.- С. 150
2. Волосюк П.В. Проблемы использования результатов ОРД в уголовном судопроизводстве. / Волосюк П.В.//Юридическая наука, № 1, 2013.- С. 210
3. Бухаров Н.Н. О порядке предоставления результатов оперативно- розыскной деятельности органам дознания, следствия и суда. / Бухаров Н.Н.//Оперативник, № 2, 2006.- С. 176
4. Доля Е.А. Использование в доказывании результатов оперативно- розыскной деятельности.- М., 1996.- С. 186
5. Доля Е.А. Результатам оперативно- розыскной деятельности нельзя придавать статус доказательств в уголовном процессе/ Доля Е.А. // Рос. юстиция, № 6, 2007.- С. 157
6. Раҳимзода Р.Х. Фаъолияти оперативӣ-чустуҷӯӣ.- Душанбе, 2014.- С. 691;
7. Шахматов А.В., Бухаров Н.Н. О порядке предоставления результатов оперативно- розыскной деятельности органам дознания, следствия и суда. / Шахматов А.В., Бухаров Н.Н. //Оперативник, № 2, 2006.- С. 176
8. Черновол В.В. Использование результатов ОРД при расследовании нарушений авторских и смежных прав/ Черновол В.В. // Законность, № 3.- М., 2001.
9. Дастурамал бо Фармони ВКД аз 12.07.2010 таҳти № 16 тасдиқ шудааст.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ РЕЗУЛЬТАТОВ ОПЕРАТИВНО-РОЗЫСКНЫХ МЕРОПРИЯТИЙ В УГОЛОВНО-ПРОЦЕССУАЛЬНОМ ДОКАЗЫВАНИИ

Вопрос об использовании результатов оперативно-розыскных мероприятий в уголовно-процессуальном доказывании всегда вызывал и продолжает вызывать активные дискуссии в науке и на практике. И это не случайно, т.к. оперативно-розыскная деятельность, безусловно, имеет большое значение в вопросах выявления и раскрытия преступлений.

Ключевые слова: результаты, оперативно-розыскные мероприятия, доказательство, уголовный процесс.

USING THE RESULTS OF SEARCH OPERATIONS IN THE CRIMINAL PROCEDURE

The use of the results of search operations in the criminal procedure proving always caused and continues to cause intense debate in the science and practice. It is not surprising, since operatively-search activity certainly has great importance in identifying and solving crimes, as, along with the investigation of crimes.

Key words: results, search operations, evidence, criminal procedure.

Сведения об авторе: *А.К. Назаров* – кандидат юридических наук, доцент, заведующий кафедрой криминалистики и судебно-экспертной деятельности ТНУ. Телефон: **907-96-74-76**

КВАЛИФИЦИРУЮЩИЕ И ОСОБО КВАЛИФИЦИРУЮЩИЕ ПРИЗНАКИ ПРИЧИНЕНИЯ ИМУЩЕСТВЕННОГО УЩЕРБА ПУТЕМ ОБМАНА ИЛИ ЗЛОУПОТРЕБЛЕНИЯ ДОВЕРИЕМ

А. И. Сафаров

Таджикский национальный университет

Анализ современных тенденций развития общества показывает, что собственность выступает в качестве экономической и социальной гарантии стабильности существования и развития общества и государства. Исходя из этого, в последние годы собственность выступает в качестве объектам пристального внимания и воздействия, активно проявивших себя разного рода преступников и преступности. Статистические показатели преступности показывают, что криминальная экспансия в экономику становится одной из наиболее острых проблем общества, что требует адекватного правового обеспечения, позволяющего выстроить эффективную защиту всех форм собственности от преступных посягательств.

В то же время, как правильно отмечает Е.Е. Черных уголовно-правовое регулирование отношений собственности, несмотря на большое число норм об ответственности за посягательства на эту сферу, нельзя назвать удовлетворительным, подтверждением чему является неуклонный рост таких общественно опасных и распространенных деяний, как причинение имущественного ущерба путем обмана или злоупотребления доверием [1, с.3].

В соответствии со статей 253 Уголовного кодекса Республики Таджикистан причинение имущественного ущерба собственнику или иному владельцу имущества путем обмана или злоупотребления доверием при отсутствии признаков хищения уголовно-наказуемое деяние.

Квалифицирующие признаки любого преступления имеют более общественно опасные характеристики по сравнению с основным (простым) составом. Установление их социально-правового значения необходимо не только для правильной юридической оценки деяния в практике, но и для правильного понимания юридической природы основного состава преступления.

Уместно отметить, что в ст. 253 УК РТ имеются квалифицирующие (ч.2) и особо квалифицирующие (ч. 3) составы: это причинение имущественного ущерба собственнику или иному владельцу имущества путем обмана или злоупотребления доверием группой лиц, по предварительному сговору, лицом с использованием своего служебного положения, организованной группой и в крупном размере.

Первый квалифицирующий признак ч. 2 ст. 253 УК РТ – совершение причинения имущественного ущерба собственнику или иному владельцу имущества путем обмана или злоупотребления доверием со стороны группы лиц, по предварительному сговору. Анализ гл. 26 УК РТ – «Преступления против собственности» показывает, что в 11 из 13 статей, предусматривающих наказание за совершение преступления против собственности, предусмотрена в ряде квалифицирующих признаков совершения преступления, со стороны группы лиц, по предварительному сговору.

Для правильной квалификации преступлений по признаку п. «а» ч. 2 ст. 253 УК РТ необходимо раскрыть содержание понятия «группа лиц по предварительному сговору». В соответствии с ч. 2 ст. 39 УК РТ, преступление признается совершенным группой лиц по предварительному сговору, если в нем участвовали лица, заранее договорившиеся о совместном его совершении. Относительно причинения имущественного ущерба собственнику или иному владельцу имущества путем обмана или злоупотребления доверием, группа лиц по предварительному сговору должна выражаться в совместном участии не менее двух лиц в совершении действий, предусмотренных в ч.1 ст. 253 УК РТ. Исходя из критерия теории акцессорности соучастия, каждый участник группы должен полностью или частично совершить причинение имущественного ущерба собственнику или иному владельцу имущества путем обмана или злоупотребления доверием. Действия каждого соисполнителя должны быть частью общей деятельности, направленной на выполнение объективной стороны анализируемого преступления. В процессе совершения

преступления, предусмотренные ст. 253 УК РТ каждый соучастник своими действиями дополняют друг друга в целях совершения единого преступления.

Для квалификации причинения имущественного ущерба собственнику или иному владельцу имущества путем обмана или злоупотребления доверием, как совершенного группой лиц по предварительному сговору, в каждом случае необходимо установить, что договоренность о совместном совершении анализируемого преступления между соисполнителями была достигнута до совершения преступления. Если договоренность произойдет в процессе причинения имущественного ущерба, то данные действия нельзя будет считать предварительными. В таком случае, действия лиц не образуют признак совершения преступления группой лиц по предварительному сговору, но в соответствии п. «в» ч.2 ст. 61 УК РТ, они учитываются при назначении наказания как обстоятельство, отягчающее ответственность.

Таким образом, совершение причинения имущественного ущерба, группой лиц по предварительному сговору выражается в совместном совершении причинения имущественного ущерба собственнику или иному владельцу имущества путем обмана или злоупотребления доверием двумя или более лицами.

Организаторы, подстрекатели и пособники привлекаются к уголовной ответственности не как участники анализируемой группы лиц, а со ссылкой на ст. 36 УК РТ, за исключением случаев, когда они одновременно являются соисполнителями преступления. Эта форма соучастия может сочетаться как соисполнительством, так и соучастием в узком смысле, то есть с разделением ролей.

Думаем, что для правильной квалификации действий лица, совершившего причинение имущественного ущерба собственнику или иному владельцу имущества путем обмана или злоупотребления доверием, по предварительному сговору, следует обращаться к судебной практике о толковании данной формы соучастия.

Согласно п. 8 Постановления Пленума Верховного Суда РТ № 5 от 12 декабря 2002 г. «О судебной практике по делам о преступлениях, связанных с наркотическими средствами, психотропными веществами или прекурсорами» незаконный оборот наркотических средств, психотропных веществ, прекурсоров следует квалифицировать как совершение группой лиц по предварительному сговору в тех случаях, когда в нем участвовали два или более лица, заранее договорившиеся о совместном его совершении до начала соответствующих действий. Форма сговора для квалификации значения не имеет. В тех случаях, когда одно лицо сбывает наркотические средства, психотропные вещества или прекурсоры, а другое их приобретает, то обсуждаемый квалифицирующий признак отсутствует. Во время квалификации и рассмотрения этих дел, должны быть выяснены роль и степень участия каждого участника в отдельности.

В п. 15 Постановления Пленума Верховного Суда РТ №1 от 25 апреля 2001 г. «О судебной практике по делам об убийствах» указывается, что убийство признается совершенным группой лиц, когда два или более лица, действуя совместно с умыслом, направленным на совершение убийства, непосредственно участвовали в процессе лишения жизни потерпевшего, а применяя к нему насилие (причем необязательно), чтобы повредить, повлекшие смерть, были причинены каждым из их (например, один подавлял сопротивление потерпевшего, лишая его возможности защищаться, а другой причинил ему смертельное повреждение). Предварительный сговор на убийство предполагает выраженную в любой форме договоренность двух или более лиц, имевшую до начала совершения действий, непосредственно направленных на лишение жизни потерпевшего. При этом наряду с соисполнителями преступления, другие участники преступной группы могут выступать в роли организаторов, подстрекателей или пособников убийства, их действия надлежит квалифицировать по соответствующей части ст. 36 и п. «и» ч. 2 ст. 104 УК РТ[2, с.76].

Таким образом, анализ вышеперечисленных постановлений Пленума Верховного Суда РТ показывает, что действия субъектов квалифицируются как осуществленные в группе по предварительному сговору, если в ней принимали участие два или более исполнителей, непосредственно совершившие преступление, либо принимающие участие в его совершении. Другие соучастники преступления – организатор, подстрекатель или пособник, не выполнявший одновременно функцию соисполнителя, не входят в состав

группы лиц по предварительному сговору. Их действия при совершении причинения имущественного ущерба следует квалифицировать по ст. 253 УК РТ и со ссылкой на соответствующую часть ст. 36 УК РТ. Но это суждение не означает, что между группой лиц по предварительному сговору при совершении причинения имущественного ущерба собственнику или иному владельцу имущества путем обмана или злоупотребления доверием не может быть распределение ролей. При совершении анализируемого преступления группой лиц по предварительному сговору, распределение ролевых функций между различными соучастниками также сводится к совершению действий, которые состоят в частичном выполнении объективной стороны состава этого преступления и не содержат признаков материального пособничества или иной формы сложного соучастия. В данном случае имеет место соисполнительство с распределением ролей, если виновные объединены предварительной договоренностью на совершение причинения имущественного ущерба собственнику или иному владельцу имущества путем обмана или злоупотребления доверием.

Таким образом, совершение причинения имущественного ущерба собственнику или иному владельцу имущества путем обмана или злоупотребления доверием группой лиц по предварительному сговору имеет следующие особенности:

1. группа лиц состоит из двух и более человек;
2. ее могут составить лица, которые совершили преступление. Эти лица должны быть соисполнителями, т.е. непосредственно участвовать в совершении преступления, объединяя свои усилия и поддерживая при этом психическую связь. Для признания лица соисполнителем будет достаточно, если оно принимало непосредственное участие в совершении общественно опасного деяния, при этом не обязательно, чтобы каждый участник совершил все действия, указанные в диспозиции ст. 253 УК РТ;

3. совершению причинения имущественного ущерба должен предшествовать предварительный сговор, т.е. соглашение о его совершении, достигнутое всеми участниками группы до начала осуществления действий, указанных в диспозиции статьи. Содержание предварительного соглашения не регламентируется законом оно может быть очень подробным, а может заключаться в общем уговоре совершить преступление вместе.

Второй признак анализируемого преступления – совершение причинения имущественного ущерба собственнику или иному владельцу имущества путем обмана или злоупотребления доверием с использованием служебного положения. Несмотря на то, что определение «служебное положение» часто используется в уголовном законодательстве, оно не раскрывается не только в уголовном праве, но и в других отраслях права. Определяющим в понятии «служебное положение» является слово «служба» (работа, занятие служащего, а также место его работы), поэтому можно сделать вывод, что служебное положение занимает лицо, состоящее на определенной службе (служащий). Служащий – это «должностное лицо в различных сферах умственного труда, управления, обслуживания, торговли». Отсюда следует, что термины «служебное положение» и «должностное положение» (равно как термины «служащий» и «должностное лицо») являются во многом пересекающимися понятиями, но, несмотря на значительную схожесть, несинонимичны: первое значительно шире второго[3, с.141].

Для определения понятия «лицо, использующее свое служебное положение» при рассмотрении преступления по ст. 253 УК РТ, необходимо воспользоваться системным толкованием норм УК РТ, в которых, так или иначе, упоминаются должностные лица, а также лица, занимающие иное служебное положение. Исходя из этого субъектом преступления, предусмотренного п. «б» ч. 2 ст. 253 УК РТ, следует признавать:

- 1) лиц, постоянно, временно или по специальному полномочию осуществляющих функции представителя власти, либо выполняющих организационно–распорядительные, административно–хозяйственные функции в органах государственной власти, государственных учреждениях, органах местного самоуправления, а также в Вооруженных Силах Республики Таджикистан, других войсках и воинских формированиях (примечание 1 к ст. 314 УК РТ) ;

- 2) лиц, занимающих государственные должности Республики Таджикистан, устанавливаемые Конституцией Республики Таджикистан и иными законами Республики

Таджикистан для непосредственного исполнения полномочий государственных органов (примечание 2 к ст. 314 УК РТ);

3) государственные служащие и служащие органов местного самоуправления, не относящиеся к числу должностных лиц (примечание 3 к ст. 314 УК РТ);

4) представителей власти (служащие в органах государственной власти и наделенный в установленном законом порядке распорядительными полномочиями в отношении лиц, не находящихся от него в служебной зависимости (примечание к ст. 328 УК РТ);

5) служащий коммерческих иных организаций (лицо, постоянно, временно либо по специальному полномочию выполняющее распорядительные или иные управленческие функции в коммерческих организациях, независимо от формы собственности, а также в некоммерческих организациях, не являющихся государственными органами власти (примечание 1 к ст. 295 УК РТ) [4, с.165].

В качестве особо квалифицированного, причинение имущественного ущерба собственнику или иному владельцу имущества путем обмана или злоупотребления доверием в третьей части ст. 253 УК РТ установлен признак «организованной группы». Понятие «организованная группа» содержится в ч.3 ст. 39 УК РТ: «преступление признается совершенным организованной группой, если оно совершено устойчивой группой лиц, заранее объединившихся для совершения одного или нескольких преступлений».

Для большей детализации определения организованной группы следует обратиться к судебной практике. Так, Пленум Верховного Суда РТ в п. 17 Постановления №3 от 25 июня 2004 г. «О судебной практике по делам о краже, мошенничестве, грабеже и разбое» характеризует определение «организованная группа» следующим образом: «При квалификации кражи, мошенничества, грабежа или разбоя соответственно по пункту «б» части 3 статьи 244 либо по пункту «б» части 3 статьи 247 или по пункту «в» части 3 статьи 248 либо по пункту «б» части 3 статьи 249 УК РТ, судам следует иметь ввиду, что совершение одного из указанных преступлений организованной группой признается в случаях, когда в ней участвовала устойчивая группа лиц, заранее объединившихся для совершения одного или нескольких преступлений (часть третья статьи 39 УК РТ).

В отличие от группы лиц, заранее договорившихся о совместном совершении преступления, организованная группа характеризуется, в частности, устойчивостью, наличием в ее составе организатора (руководителя) и заранее разработанного плана преступной совместной деятельности, распределением функций между членами группы при подготовке к совершению преступления и осуществление преступного умысла».

Таким образом, можно резюмировать, что в определении «организованная группа» основополагающим признаком, отличающим ее от других форм соучастия, является оценочный признак «устойчивость». Устойчивость, как признак организованной группы заключается в установлении между соучастниками тесных связей, неоднократности контактов для детализации и проработки действий будущих преступлений. Между соучастниками возникают особого рода отношения по взаимодействию в процессе совершения преступлений, которая выражается в более высокой степени организованности, распределением ролей, наличием организатора и руководителя. Кроме этого, об устойчивости организованной группы может свидетельствовать не только большой временной промежуток ее существования, неоднократность совершения преступлений членами группы, но и их техническая оснащенность, длительность подготовки даже одного преступления, а также иные обстоятельства (например, специальная подготовка участников организованной группы в совершении разных деяний, направление на причинение имущественного ущерба собственнику или иному владельцу имущества путем обмана или злоупотребления доверием).

Второй особо квалифицирующий признак ч.3 ст. 253 УК РТ это совершение причинение имущественного ущерба собственнику или иному владельцу имущества путем обмана или злоупотребления доверием, в крупном размере.

В соответствии с ч. 2 примечания ст. 244 УК РТ, крупным размером в статьях настоящей главы признается стоимость имущества, в одну тысячу раз превышающая показателей для расчётов. Однако, судебно-следственная практика показывает, что

преступники путем обмана или злоупотребления доверием причиняют имущественный ущерб на десятки тысяч сомони, то есть на сумму, которая по своей степени и характеру общественной опасности значительно выше, нежели крупный размер. Поэтому, предлагается исключить признак крупный размер из ч.3 и определить его в ч.2 ст. 253 УК РТ. А вместо этого, дополнить ч.3 ст. 253 УК РТ новым особо квалифицирующим признаком – совершение причинения имущественного ущерба путем обмана или злоупотребления доверием в особо крупном размере.

Обобщая вышеизложенное относительно квалифицирующих и особо квалифицирующих составов причинения имущественного ущерба собственнику или иному владельцу имущества путем обмана или злоупотребления доверием, мы разработали следующие предложения по усовершенствованию законодательства:

1. Предлагаем следующую редакцию ч.ч. 2 и 3 ст. 253 УК РТ:

«2. То же деяние, совершенное:

а) группой лиц по предварительному сговору;

б) лицом с использованием своего служебного положения;

в) *в крупном размере*, –
наказываются.....

3. Деяния, предусмотренные частями первой или второй настоящей статьи, совершенные:

а) организованной группой;

б) *в особо крупном размере*, –
наказываются ...

ЛИТЕРАТУРА

1. Черных Е.Е. Причинение имущественного ущерба путем обмана или злоупотребления доверием: вопросы применения и совершенствования законодательства. Автореф. на соис. канд. юрид. наук. Нижний Новгород. 2009. С. 3.
2. Сборник Постановлений Пленума Верховного Суда Республики Таджикистан (1992–2003 годы). Душанбе, 2003.
3. Петросян О.Ш., Трунцевский Ю.В., Барикаев Е.Н., Саркисян А.Ж. Экономические и финансовые преступления. Второе издание. - М., 2010. С.141.
4. Сафаров А.И. Легализация доходов полученных противозаконным путем. Издательства LAP LAMBER Academic Publishing, Германия, 2013. С.165.

КВАЛИФИЦИРУЮЩИЕ И ОСОБО КВАЛИФИЦИРУЮЩИЕ ПРИЗНАКИ ПРИЧИНЕНИЯ ИМУЩЕСТВЕННОГО УЩЕРБА ПУТЕМ ОБМАНА ИЛИ ЗЛУПОТРЕБЛЕНИЯ ДОВЕРИЕМ

В статье анализируются квалифицирующие и особо квалифицирующие признаки причинения имущественного ущерба путем обмана или злоупотребления доверием. На основе анализа уголовного законодательства и мнений ученых относительно квалифицирующих и особо квалифицирующих составов причинения имущественного ущерба собственнику или иному владельцу имущества путем обмана или злоупотребления доверием, автор приходит к мнению, что следует внести изменения и дополнения в ст. 253 УК РТ и предусмотреть особо квалифицирующие признаки- особо крупный размер в части третьей данной статьи.

Ключевые слова: преступления против собственности, причинение имущественного ущерба, обман, злоупотребление доверием, крупный ущерб, особо крупный ущерб.

QUALIFIED AND HIGHLY QUALIFIED SIGNS CAUSING DAMAGE TO PROPERTY BY FRAUD OR BREACH OF TRUST

The article analyzes the skilled and highly skilled signs causing damage to property by fraud or breach of trust. Based on the analysis of criminal law and the opinions of scholars regarding qualifying and qualifying special formulations causing damage to property owner or other owner of the property by fraud or breach of trust, the author comes to the conclusion that there should be changes and additions in the art. 253 of the Criminal Code provides for special and qualified sign - exceptionally large size in the third part of this article.

Keywords: crimes against property, property damage, fraud, aduse of confidence, major damage, especially large damage.

Сведения об авторе: *Сафаров А.И.* - кандидат юридических наук, доцент кафедры уголовного права юридического факультета ТНУ. Телефон: **905-88-63-63**

КОНСТИТУЦИОННО-ПРАВОВОЙ СТАТУС МЕСТНЫХ ПРЕДСТАВИТЕЛЬНЫХ ОРГАНОВ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ВЛАСТИ

А. Имомов, Д. Абдуллаева

Таджикский национальный университет

В условиях формирования правового государства в Таджикистане одной из важнейших составляющих решения этой задачи является повышение эффективности работы местных представительных органов государственной власти. В Республике Таджикистан основные положения и принципы деятельности местных представительных органов в теоретическом и прикладном аспекте, как одного из элементов общей системы государственной власти, стали развиваться сравнительно недавно. Однако, за этот промежуток накоплен определенный практический опыт в области становления и функционирования местной представительной власти, заложена надежная правовая база и самое главное - в общественном сознании укрепилось и получает свое дальнейшее развитие идея о невозможности дальнейшего цивилизованного, демократического развития страны без развитой идеи народного представительства.

Распад Советского Союза ознаменовал новый этап в развитии Таджикистана. Известно, что для молодого государства это время было самым трудным и сложным. Процесс демократизации общества в союзных республиках, в первую очередь, естественно, начался с появления новых общественно-политических тенденций, которые были основаны на национальных интересах, знаменем которых стала свобода и независимость, а также самоопределением народа.

Становление новой таджикской государственности происходило в условиях активизации различных общественно-политических сил в стране, которые стремились каждая по-своему сформулировать идею и практики организации государственной и политической власти.

Провозглашение государственного суверенитета и его дальнейшее упрочение требовали от всего общества и его политического руководства умелой организации деятельности для обеспечения устойчивого развития демократического правового государства. Президент Республики Таджикистана в своем послании Маджлиси Оли по этому поводу говорил, что «Провозглашение демократического, правового, светского, унитарного государства, а также признание в качестве высших ценностей прав и свобод личности, требуют от соответствующих государственных органов, чтобы они, с целью защиты и соблюдения прав и свобод человека и гражданина, верховенства закона, укрепления правопорядка в обществе, создали достойные условия для жизни членов общества и реальные гарантии для этого».[1]

Для Республики Таджикистан, переходящей от старой советской системы властвования к правовому государству такой призыв особенно актуально. Начавшийся в 90-е гг. XX в. процесс совершенствования всех элементов политической системы общества направлен на дальнейшей демократизации общественно-политической жизни. Это связано с тенденцией укрепления позиций личности, ограничение механизмы государственного принуждения, утверждение справедливого социального устройства. Столь радикальные преобразования вызвали заметный интерес к теоретическим и практическим проблемам организации государственной власти, в этом контексте – большое внимание уделяется к вопросам реформирования местных органов государственной власти.

Основной задачей демократического государства является создание наиболее благоприятных условий для реализации прав и свобод его граждан. При этом вопрос рационального государственного устройства сводится к созданию такой системы власти и управления, при которой эта задача решалась бы наиболее эффективно. Существуют проблемы, которые могут быть решены только на общегосударственном уровне, но в то же время реализация многих задач осуществляется в местных представительных образованиях. Именно здесь должны быть созданы условия для реализации прав и свобод граждан и обеспечена возможность и условия для достойного проживания.

С вступлением в силу Конституции Республики Таджикистан 1994 года и в соответствии с ним разработки и осуществления в Таджикистане новой системы законодательства признается и гарантируется основные демократические принципы организации и деятельности местной власти.

Муниципальное право – одна из отраслей права, которая призвана регулировать общественные отношения в сфере местного государственного и общественного самоуправления. В качестве публичной власти, наиболее приближенной к населению, местные органы народного представительства обеспечивает защиту интересов граждан, проживающих на определенной территории. Поэтому местное представительство в своих двух качествах, как представительный власти и орган местного самоуправления является одной из фундаментальных основ государственной системы народовластия в Республике Таджикистан.

Местное государственное управление в странах, где оно развито, осуществляет свою деятельность за счет государственного финансирования, но при этом оно и экономически выгодно государственной власти. Обеспечение текущих потребностей граждан требует государственных средств независимо от наличия местного самоуправления. Своевременно получив соответствующую государственную субсидию, местная власть может приступить и развивать строительство необходимых объектов социально-культурного и экономического назначения. Благодаря, их эффективной работы местная власть постепенно может перейти к само обеспечению и обойтись без посторонней финансовой поддержки. Местные органы государственной власти, будучи властью создаваемой населением территориальных образований из людей, знающих все нюансы проблем своей территории, объективно являющиеся органами власти, в наибольшей степени способными решать вопросы местного значения в экономически эффективных формах. В Таджикистане процесс становления и развития местных органов государственной власти связано с решением многих проблем. Однако, есть проблемы, существенно замедляющие развитие местного представительства и самоуправления в регионах республики.

Одной из сложнейших проблем при формировании системы представительных органов государственной власти является вопрос о его базовых ценностях, структурных особенностях наиболее значимых именно для нынешнего этапа общественно-политического развития республики.

На основе этого, например, решается вопрос о размерах единицы представительных органов государственной власти (по территории и по числу жителей). Если основная задача - добиться максимальной эффективности деятельности местных органов государственной власти, достижения наиболее высокого уровня предоставления ими услуг населению, то выбор, как правило, делается в пользу более крупных самоуправляющихся единиц, способных сконцентрировать в своих руках достаточный объем ресурсов. Здесь – областные Маджлиси народных депутатов выступая в роли наиболее важного связующего звена между гражданским обществом и государством, является неотъемлемой сущностной характеристикой современного демократического общества.

Будучи оптимальной точкой, где сходятся общегосударственные интересы с интересами местных сообществ, отдельного гражданина, политических партий, групп интересов, областные Маджлиси народных депутатов – как основное звено местного представительного органа государственной власти обладают огромными потенциальными возможностями гармонизации взаимоотношений между ними, укрепления различного рода социальных связей.

Согласно ст. 76 Конституции РТ органом местной представительной власти в областях, городах и районах является Маджлис народных депутатов, которым руководит Председатель. Именно Маджлис народных депутатов как основной региональный представительный орган предоставляет широкие возможности для участия граждан в политическом процессе. И здесь представляется особо важным обеспечить максимальную доступность представительных органов местной власти для рядового гражданина, поскольку в этом случае ему предоставляется возможность играть активную политическую роль в управлении государственными и общественными делами.

Занимаясь координацией, интеграцией и инновациями, представительные органы местной власти в современных условиях занимают достаточно прочное положение в системе общественного управления и по мере развития демократии призваны играть все более важную роль в определении общенациональной политики и решения общенациональных проблем. Выступая с позиций управленческого лидера в местном сообществе, являясь живым носителем самой идеи региона, конструктивной гражданской активности, они являются центром притяжения для других общественно-политических институтов, функционирующих на территории данной местности, поскольку нередко только благодаря поддержке местных властей и с их непосредственной помощью негосударственные организации способны реализовать многие свои проекты.

Одновременно при необходимости именно представительные органы местной власти могут наиболее эффективно выступать в качестве посредника между представительными органами и исполнительными органами власти, между общественными организациями и государством. В свою очередь, исполнительные органы могут служить для местных представительных органов хорошим индикатором общественного мнения, одним из важнейших каналов обратной связи местной власти с населением.

Всемерно поддерживая развитие местного управления, необходимо отдавать отчет в том, что в реальной действительности оно остается все же в значительной степени управлением и в этом качестве может нанести столь же серьезный ущерб правам и свободам отдельных граждан, а порой и целым группам, как и центральное правительство. Отсюда необходимость взаимоконтроля различных уровней исполнительного управления и структурных элементов политической системы за соблюдением прав и свобод граждан. В условиях крайне неоднородного состава населения важнейшую роль здесь должны играть различного рода общественные организации, как выразители интересов различных социальных, национальных, культурных, демографических и пр. групп населения.

Роль местных представительных органов в становлении и развитии правового государства зависит от наличия общественного контроля и политического равноправия. Оно находит свое выражение не только в создании равных условий для всех участников избирательного процесса, обеспечении их конкурентоспособности и свободы волеизъявления граждан, но и в последующей подотчетности представителей власти народу, их ответственности перед обществом за проводимую политику и конкретные действия, которые они предпринимают, находясь у власти.

По мере развития гражданского общества все большее влияние на деятельность органов местных представительных органов оказывают различные группы интересов. В результате позиции местных Маджлисов народных депутатов могут вступать в противоречие с более прямыми формами участия граждан, поскольку если представительные органы местной власти представляют интересы местного региона в целом, то общественные организации выражают и защищают интересы отдельных категорий граждан. Таким образом, на первый план выходит проблема согласования интересов, поиска взаимоприемлемых решений.

Одним из наиболее действенных путей недопущения возникновения подобного рода конфликтов является активное участие не только политических партий и организаций, но и других негосударственных организаций в обеспечении представительства своих интересов в местных органах. При этом все участники избирательного процесса должны помнить, что:

- для формирования политически представительного органа местной власти необходимо, чтобы голоса всех граждан имели равный вес, вне зависимости от того, где они живут, каков давность проживания в данной местности, материального положения и за какую партию голосуют;
- для адекватного социального представительства необходимо обеспечение реального равенства возможностей участвовать в выборах органов власти для представителей всех социальных групп и слоев населения;
- для представительства общественного мнения требуется, чтобы доступ к средствам массовой информации и органам власти не зависел от богатства и связей, и чтобы критические замечания были услышаны и учтены.

В нынешней ситуации особое значение приобретает осознание местных представительных органов и исполнительных органов существования общих интересов и проблем, которые должны заставить их объединять свои усилия, координировать свою деятельность, пытаться установить более тесные взаимосвязи друг с другом.

В основе этого лежат два объединяющих фактора. Во-первых, это общая забота о повседневной демократической практике, максимально приближенной к людям, во-вторых, отстраненность от процесса принятия решений в рамках общенациональной или региональной политики. Возможность оказывать реальное воздействие на процесс принятия решений напрямую связана со способностью к выработке единой (или хотя бы близкой) общей позиции.

Развитие гражданского общества требует перехода от "культуры конфликта" к "культуре согласия", а для этого необходимо осознание общности базовых интересов. Такое осознание легче достижимо именно на местном, локальном уровне и, соответственно, может быть реализовано через местное представительство. В то же время именно здесь наиболее отчетливо прослеживается ответственность граждан за результаты своего политического, в частности, электорального поведения, что должно способствовать усилению демократического элемента в политической культуре общества.

Конституция РТ содержит положения и нормы, создающие общий каркас основ построения и деятельности местной государственной власти. «Органом местной представительной власти в областях, городах и районах являются Маджлиси народных депутатов» (ст. 77 Конст.). «Исполнительную власть на местах осуществляет представитель Президента – председатель области, города и района» (ст. 78). Конституция исходит из единства местной представительной и исполнительной власти, в котором первенство прослеживается за исполнительной властью. Так, статья 76 гласит, что «Местная власть состоит из представительной и исполнительной власти, которые действуют в пределах своих полномочий». Однако, в вопросе конституционного определения полномочий этих двух местных органов власти не внесены соответствующей ясности. Так, согласно второй части ст. 77 «Маджлиси народных депутатов утверждает местный бюджет и отчет по его исполнению, определяет пути социально-экономического развития местности, местные налоги и платежи в соответствии с законом, определяет способы управления и владения коммунальной собственностью, осуществляет другие полномочия, определяемые Конституцией и законами». А в отношении местной исполнительной власти Конституция не содержит конкретную норму о его полномочиях.[2]

Конституция местным органам представительной и исполнительной власти вменяет в обязанность «... обеспечение исполнения Конституции, законов, совместных постановлений Маджлиси милли, постановлений Маджлиси намояндагон, актов Президента и Правительства Республики Таджикистан». Настоящая норма, предусмотренная в ст. 76 не проводит разграничения в отношении полномочий местного представительного и исполнительного органа государственной власти и исходит из равенства их правового статуса. Между тем функция обеспечения исполнения Конституции и законов в первую очередь, в силу исполнительного характера местной исполнительной власти относиться к нему. Для этого у исполнительной власти имеются все организационно-технические ресурсы и механизмы обеспечения исполнения и реализации положений Конституции и законов относящихся к местной государственной власти.

Конституция более обстоятельно определяет статус Председателя местной исполнительной власти, который одновременно является председателем местной представительной власти. Председатель области, города и района является представителем Президента Республики Таджикистан. Он возглавляет двух местных органов государственной власти. В то же время он сам является не выборным лицом, он назначается Президентом и выступает как его представитель. Между тем, исходя из того обстоятельства, что один из настоящих местных органов власти является выборным и избирается народом соответствующей административно-территориальных единиц, было бы целесообразно, чтобы и Председатель местной государственной власти стал выборным лицом. Так как выборному представительному органу власти доверять быть

председателем не выборному лицу не вполне сочетается с демократическим принципом организации государственной власти.

Более двадцатилетняя, практика совмещения руководства двух местных органов государственной власти – Председателем, полномочным представителем Президента, постепенно выявил в смысле углубления демократической сущности, свою несостоятельность. Ибо, руководство местной жизни им осуществляется преимущественно административным способом. Принцип привлечения местного населения к управлению делами местности недостаточно реализуется. Теперь после завершения перехода к мнимо либеральному обществу, пора перейти к принципу выборности местного лидера, совершенствовать формы участия граждан в управлении делами государства и общества. С этой целью необходимо разработать и принять Закон о порядке проведения местного референдума, предоставить право организации и проведения местного референдума местному Маджлису народных депутатов. В настоящем законе необходимо дать перечень вопросов по которым нельзя провести местный референдум. За исключением настоящих вопросов местный Маджлис народных депутатов вправе провести референдум по любому вопросу местной жизни.

По вопросу о полномочии местного представительного органа власти и местного исполнительного органа власти между нормами Конституции и нормы Конституционного закона «О местном органе государственной власти» (2004 г.) на наш взгляд имеется некоторое расхождение. Так, в статье 1 Основные понятия настоящего Конституционного закона под понятием «местные представительные органы государственной власти» подразумевает Маджлис народных депутатов Горно-Бадахшанской автономной области, области, города Душанбе, города и районы, которые избираются избирателями соответствующих административно-территориальных единиц и в пределах своих полномочий решают вопросы местного значения. В настоящей нормы закона отсутствует предписание Конституции об «обеспечении исполнение Конституции, законов, постановлений ...». И, в действительности, обеспечение исполнение Конституции и законов, характерно для полномочий местного исполнительного органа власти. Конституционный закон исходя из этой позиции под понятием «исполнительного органа местной государственной власти» подразумевает орган, который на территории соответствующей административно – территориальной единицы обеспечивает исполнение Конституции РТ, законы и другие нормативно-правовые акты Республики Таджикистан, соответствующие нормативно-правовые акты местного органа государственной власти. Здесь на наш взгляд обоснованно функция обеспечения исполнения Конституции, законов, постановлений и нормативно-правовых актов возложено на местный орган государственной исполнительной власти.

При определении обширного круга полномочий Маджлиса народных депутатов Конституционный закон не содержит норму об обеспечении им исполнение Конституции, законов, постановлений и т.д. Однако, она содержит норму о том, что Маджлис народных депутатов отменяет акты соответствующего нижестоящего местного представительного органа государственной власти в случае их не соответствия Конституции, законов и нормативно-правовых актов РТ (ч. 14 ст.8). Значит местный Маджлис народных депутатов прямо не компетентен обеспечивать исполнение Конституции, законов, постановлений и иные нормативно-правовые акты, а осуществляет контроль за соответствием нормативно-правовых актов местных Маджлисов народных депутатов Конституции и законам Республики Таджикистан.

Кроме того, хочется обратить внимание к разночтении нормы главы шестой Конституции РТ о Председателе области, города и района. Согласно ст. 77 Конституции органам местной представительной власти – Маджлис народных депутатов в областях, городах и районах руководит **председатель**. Согласно ст. 78 исполнительную власть на местах осуществляет представитель Президента – **председатель** области, города и района. Представительную и исполнительную власть соответствующих административно-территориальных единиц возглавляет **председатель**. Интерес вызывает вопрос кто эти три председателя? Все председателя в одном лице или разные лица? Если не разные лица, а одно и тоже лицо, то почему в ст.77 он в одном качестве, а в ч.1 ст. 78 в другом качестве, а в ч.2 настоящей статьи в третьем качестве? На наш взгляд, такая конституционная

тройственность для реально действующего руководителя соответствующей административно-территориальной единицы не совсем удачная формулировка и поэтому необходимо в следующем учесть это обстоятельство остановиться на одном из каких-либо его ипостасях.

Таким образом, статус местного представительного органа государственной власти – Маджлиса народных депутатов имею конституционно-правовую основу, однако их нормы нуждаются в соответствующих корректировках. В грядущей конституционной реформе, которая неизбежна, это и другие проблемы построения системы и функционирования местных представительных органов государственной власти, разграничения их функции должен быть предметом серьезного анализа и соответствующих выводов. Необходима новая концепция организации местной государственной власти, на основе выборности Председателя соответствующих административно-территориальных единиц, разграничения компетенции местного представительного органа власти и исполнительной власти.

ЛИТЕРАТУРА

1. Послание Президента РТ Э. Рахмона Маджлиси Оли Республики Таджикистан. Душанбе, «Шарки озод», 2005 г
2. Имомов А. Органы государственной власти в Республике Таджикистан. – Душанбе. 2007. – С.333-369. (на таджикском языке).

КОНСТИТУЦИОННО-ПРАВОВОЙ СТАТУС МЕСТНЫХ ПРЕДСТАВИТЕЛЬНЫХ ОРГАНОВ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ВЛАСТИ

В условиях формирования правового государства в Таджикистане одной из важнейших составляющих решения этой задачи является повышение эффективности работы местных представительных органов государственной власти. В статье анализируется правовой статус местных представительных органов в Республике Таджикистан.

Ключевые слова: Конституция, местные органы представительной власти, государство, представительная власть.

CONSTITUTIONAL AND LEGAL STATUS OF LOCAL REPRESENTATIVE PUBLIC AUTHORITIES

In the context of lawful state in Tajikistan one of the most important components of the solution of this problem is to increase the effectiveness of local representative bodies. The article examines the legal status of local representative bodies in the Republic of Tajikistan.

Key words: Constitution, local representative bodies, government, the legislature.

Сведения об авторах: *А.И. Имомов* – кандидат юридических наук, доцент кафедры конституционного права Таджикского национального университета. Телефон: **(+992) 918-61-40-36**
Д. Абдуллаева - соискатель кафедры конституционного права Таджикского национального университета

СООТНОШЕНИЕ КОНСТИТУЦИОННО-ПРАВОВОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ С ДРУГИМИ ВИДАМИ ЮРИДИЧЕСКОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ

А.М. Диноршоев

Таджикский национальный университет

Существование государства невозможно без построения эффективного, действующего механизма государственной власти. Такую роль в каждом государстве призван выполнять институт конституционно-правовой ответственности, так как эффективное функционирование данного института в полной мере позволяет осуществлять оценку деяний органов государственной власти применять меры воздействия к ним и предупреждать негативные последствия их неправомерной деятельности.

Институт конституционно-правовой ответственности является относительно новым для государственной и юридической практики Республики Таджикистан; доктрина конституционной ответственности и законодательная база для нее только формируются. Хотя нельзя не признать, что научные дискуссии о юридической природе конституционной ответственности ведутся уже давно.

Институт юридической ответственности - это центральный институт любой правовой системы, необходимый элемент эффективного механизма действия права. Основное предназначение института материального права – обеспечение его реального действия, предупреждение и пресечение правонарушений и преступлений, устранение и компенсация ущерба, причиняемого ими личности, обществу и государству.[1]

Ответственность раскрывается посредством двух определяющих аспектов: во-первых, ретроспективно - как применение санкции за прошлое поведение, противоречащее социальным нормам; во-вторых, как система, в которую входят взаимосвязи между людьми и коллективами, основанные на созидательном, позитивном отношении к деятельности, совершаемой в соответствии с потребностями общества.

Тем не менее, ряд ученых полагают, что юридическая ответственность представляет собой только «негативную» или «ретроспективную» ответственность, и определяют ее применение мер государственного принуждения к правонарушителям для восстановления нарушенного правопорядка и (или) наказания лица, совершившего правонарушение».[2]

Другая группа ученых видит в юридической ответственности два аспекта — ретроспективный и позитивный. По их мнению, кроме юридической ответственности за правонарушение, существует связанная с ней правовая позитивная ответственность, а именно - осознание долга.

Мы также придерживаемся данной точки зрения и считаем, что юридическая ответственность является целостным правовым явлением, объединяющим как позитивный, так и негативный аспекты. Следовательно, конституционно-правовая ответственность, будучи видом юридической ответственности, представляет собой синтез негативного и позитивного аспектов, выступающих в качестве двух сторон одного целостного явления.[3]

Как отмечает Гафуров М. конституционно-правовой ответственности свойственны основные признаки юридической ответственности: установление ее оснований, санкций и иных аспектов в форме нормативно-правового акта; правонарушение как основание возникновения ответственности; специальная процедура привлечения к ответственности; применение к нарушителю средств государственного принуждения. Эти признаки конституционно-правовой ответственности могут быть определены как ее общие признаки.

Кроме того, принято выделять и различные специальные признаки конституционно-правовой ответственности. К их числу относятся:

- во-первых, сфера применения - меры ответственности реализуются в ответ на правонарушения в области основных элементов системы государственной власти;
- во-вторых, указанные меры лишены имущественного содержания;
- в-третьих, существует особый состав субъектов указанной ответственности;
- в-четвертых, реализация мер ответственности возможна через судебную процедуру (Конституционный суд), а также во внесудебных формах (Президент, парламент, иные уполномоченные государственные органы, должностные лица). В некоторых случаях решение о применении мер ответственности принимается непосредственно населением (отрешение от должности путем проведения референдума главы местного самоуправления, отзыв депутата и т.д.).[4]

Таким, образом, сопоставление видов юридической ответственности позволяет выделить как общие признаки, так и особенности конституционно-правовой ответственности. Весьма значимым признаком в условиях демократического правового государства является то, что применение конституционно-правовой ответственности исключает необходимость использования какой-либо иной ответственности.[5] При этом достаточно сложно провести разделительную линию между конституционно-правовой ответственностью и другими видами юридической ответственности, особенно в публично-правовой сфере, отграничить ее от административной и уголовной. Разграничением в данной случае может служить позитивный и негативный подходы к пониманию сущности конституционно-правовой ответственности.

С.С. Алексеев и С.Н. Кожевников в основу классификации ответственности по видам кладут отраслевой критерий, выделяя уголовно-правовую, гражданско-правовую,

административно-правовую, материальную и дисциплинарную ответственность. Названные авторы различают ответственность и по порядку привлечения к ней - ответственность, возлагаемая судебными органами, и ответственность, применяемая в административном порядке.[6] Указанный подход полагаем наиболее предпочтительным, хотя по использованию не снимает проблемы разграничения, видов ответственности. С этой точки зрения, на наш взгляд, нельзя ограничиваться лишь традиционным делением правовой ответственности на уголовную, административную, гражданскую и материальную.

Мы согласны с позицией Гафурова М. что, особенностями конституционно-правовой ответственности являются следующие: регулирование специфических конституционно-правовых отношений; обусловленность правовыми нормами, имеющими высшую юридическую силу; основания ее применения; особый субъектный состав конституционно-правовой ответственности; позитивный аспект конституционно-правовых отношений; специфика санкций данного вида ответственности; особая процедура реализации конституционно-правовой ответственности.[4]

Рассмотрим эти признаки подробнее:

- конституционно-правовая ответственность регулирует общественные отношения особого рода: складывающиеся в сфере осуществления публичной, государственной власти, между государственными органами и высшими должностными лицами, в процессе осуществления ими возложенных на них должностных полномочий. Конституционно-правовые отношения в силу своей значимости имеют первостепенное значение;

- обусловленность правовыми нормами, имеющими высшую юридическую силу означает, что конституционно-правовая ответственность наступает за нарушение правовых норм, в иерархии нормативных актов имеющих высшую юридическую силу, прямое действие и применяемых на всей территории государства. Например, уголовная, административная, гражданско-правовая и другие виды юридической ответственности, наступают за нарушение правовых норм, исходных от норм конституционного права устанавливаемых статьями соответствующих кодексов. Интеграционные свойства, проявляющиеся в системообразующей функции конституции, выражаются в том, что те или иные конституционные нормы, вовлекая в свою орбиту подчас несколько институтов одной отрасли права, а нередко и нескольких его отраслей, приводят в действие весь правовой комплекс, отраслевая принадлежность компонентов которого, как бы, отступает на второй план. Решающее значение при этом приобретает единство правовых норм, а не дифференциация их по различным отраслям права;[7]

- основанием конституционно-правовой ответственности принято рассматривать конституционное правонарушение (деликт), т.е. нарушение конституционно-правовой нормы. Конституционно-правовая ответственность может наступать для субъектов конституционно-правовой ответственности и за нарушение норм отраслевого законодательства, имеющих свое закрепление в нормах Конституции и конституционного законодательства. Существует точка зрения, согласно которой основанием конституционно-правовой ответственности может являться наступление иных обстоятельств, прямо предусмотренных конституционно-правовыми нормами, т.е. конституционно-правовая ответственность может возлагаться за деяния других субъектов;[3]

- особое положение субъектов конституционно-правовой ответственности объясняется тем обстоятельством, что должностные лица и государственные органы исполняют свои служебные обязанности от имени большей части общества и принимаемые ими государственно-властные решения носят публичный (массовый) характер. Особый субъектный состав обусловлен тем, что в качестве субъекта рассматривается лицо (физическое или юридическое), занимающее государственную должность, назначение (избрание) на которую, освобождение от которой производятся в соответствии с Конституцией Республики Таджикистан и с определением круга полномочий, установленных для них Конституцией и законами Республики Таджикистан. К числу субъектов конституционно-правовой ответственности в Республики Таджикистан относятся Президент, Парламент, Правительство, депутаты, министры, судьи. Субъект конституционно-правовой ответственности может быть претерпевающим ответственность

или привлекающим к ответственности. Субъектами могут выступать как индивидуальные лица, так и коллективные образования. При этом от субъектов конституционно-правовой ответственности следует отличать субъектов других видов юридической ответственности (граждан и должностных лиц), несущих юридическую ответственность за нарушение конституционно-правовых норм, но по другим отраслям права: уголовному, административному, гражданскому. К примеру, защита родины является конституционным правом и обязанностью гражданина Республики Таджикистан (ст. 43 Конституции Республики Таджикистан), но за уклонение от этой обязанности лицо несет уголовную (ст. 343, 344 Уголовного кодекса Республики Таджикистан) или административную ответственность (ст. 683 Кодекса об административной ответственности); каждый по Конституции Республики Таджикистан (ст. 44) обязан бережно относиться к окружающей среде, природным ресурсам и историческим памятникам, но за нарушение этой нормы лицо отвечает по гражданскому, уголовному и административному праву. Однако в приведенных случаях ответственность не является конституционно-правовой, хотя она наступает также за нарушение норм конституционного права;

- социальный аспект является отличительным признаком конституционно-правовой ответственности, так как уголовная, административная, гражданско-правовая, дисциплинарная ответственность, будучи направленными на защиту социальных интересов, не направлены на защиту интересов всего общества. Этот вывод вытекает из того обстоятельства, что решения, принимаемые органами государственной власти и высшими должностными лицами, в силу возложенных на них задач, носят публичный характер, поскольку обязательны для всего общества;

- существование санкций конституционно-правовой ответственности как особых санкций с ярким политико-правовым характером признавалось учеными уже четверть века назад.[8] Конституционно-правовые санкции имеют ряд особенностей, отличающих их от других видов юридической ответственности. Во-первых, в указанных санкциях главными являются не репрессивно-личностные, а восстановительные, общественно-организационные аспекты. Во-вторых, конституционно-правовые санкции применяются широким кругом субъектов (органами законодательной, исполнительной, судебной власти, высшими должностными лицами, гражданами, например, в случае отзыва). В-третьих, эти санкции могут применяться в разном качестве (отставка Правительства Республики Таджикистан в одних случаях может быть мерой конституционно-правовой ответственности, в других мерой политической ответственности в соответствии с ч. 4 ст. 69, ч. 2. ст. 74 Конституции Республики Таджикистан). Конституционно-правовая ответственность будет иметь место только тогда, когда санкция на ее применение будет установлена в Конституции или в соответствующих законах (если к ним есть прямая отсылка в Конституции).

К санкциям конституционно-правовой ответственности по законодательству Республики Таджикистан относятся следующие: лишение неприкосновенности Президента Республики Таджикистан; отставка Правительства Республики Таджикистан и его членов; роспуск Парламента Республики Таджикистан; отзыв депутата и членов Маджлиси милли и Маджлиси намояндагон Маджлиси Оли Республики Таджикистан; освобождение от должности; отмена нормативного правового акта, признанного не соответствующего Конституции; лишение полномочий депутата Парламента Республики Таджикистан;

- особый процессуальный порядок реализации конституционно-правовой ответственности проявляется в том, что названный вид ответственности не только в случае нарушения конституционно-правовых норм, но и осуществляется в строгом соответствии с ними. Иными словами, применение мер конституционно-правовой ответственности к правонарушителю возможно лишь при условии точного соблюдения определенного процедурно-процессуального порядка, установленного законом. Отметим, что до настоящего времени в Республике Таджикистан отсутствует кодифицированный процессуальный документ, закрепляющий единую процедурную форму реализации конституционно-правовой ответственности.

Усложненный порядок применения санкций к субъектам данной ответственности объясняется желанием законодателя избежать использования данного правового инструмента в качестве средства в «политической игре».

Таким образом, под конституционной ответственностью понимают необходимость наступления неблагоприятных последствий за невыполнение (ненадлежащее исполнение) субъектами права своих конституционных обязанностей и за злоупотребление своими конституционными правами.[9]

Как представляется, необходимо признать конституционно-правовую ответственность в качестве самостоятельного и особого вида юридической ответственности, призывающего к активному поведению для достижения общественно полезных целей. Конституционно-правовая ответственность наступает на основе норм Конституции и конституционных законов, а также в качестве комплексного института права она устанавливается и другими источниками, в том числе законами и подзаконными актами.

ЛИТЕРАТУРА

1. Гончаров И.В. Конституционно-правовая ответственность органов государственной власти субъектов Российской Федерации: лекция. М. 2002. С. 4.
2. Проблемы теории государства и права. Учебник, под редакцией М.Н. Марченко. М.: 1999. С. 469.
3. Авакьян С.А. Актуальные проблемы конституционно-правовой ответственности // Конституционно-правовая ответственность: проблемы России, опыт зарубежных стран. М., 2001. 474с.
4. Гафуров М.С. Конституционно-правовая ответственность органов государственной власти в Республике Таджикистан. Дисс. на соис. уч. степени к.ю.н. М., 2013/
5. Кутафин О.Е. Предмет конституционного права. М., 2001. С. 394.
6. Алексеев С.С. Теория государства и права. М., 2004. 496 с.; С.Н Кожевников. Государственная власть и правовая политика / Государственная власть и местное самоуправление. № 1 - М.: Юрист, 2002. - С. 35-39.
7. Лазарев В.В. Конституционное право: учебник. М., 2004 . С. 19.
8. Виноградов В.А. Актуальные проблемы конституционно-правовой ответственности // Законодательство. 2002. № 10. С. 31.
9. Авакьян С.А. Указ. соч С. 174.
10. Колосова Н.М. Конституционная ответственность в Российской Федерации. М., 2000. С.8.

СООТНОШЕНИЕ КОНСТИТУЦИОННО-ПРАВОВОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ С ДРУГИМИ ВИДАМИ ЮРИДИЧЕСКОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ

Институт конституционно-правовой ответственности является относительно новым для государственной и юридической практики Республики Таджикистан; доктрина конституционной ответственности и законодательная база для нее только формируются. В статье анализируется соотношение конституционной ответственности и с другими видами юридической ответственности.

Ключевые слова: ответственность, Конституция, органы государственной власти, санкция

RATIO OF CONSTITUTIONAL RESPONSIBILITY WITH OTHER TYPES OF LEGAL LIABILITY

Institute of constitutional responsibility is relatively new to the state and legal practices Republic of Tajikistan; doctrine of constitutional responsibility and the legal framework for it only being formed. The article examines the relationship of the constitutional responsibility and with other types of legal liability.

Key words: responsibility, the Constitution, public authorities, the sanction.

Сведения об авторе: *А.М. Диноршоев* – кандидат юридических наук, доцент, заведующий кафедрой конституционного права ТНУ. Телефон: +992 90935890207, +992 907704172. E-mail: dinorshoev@gmail.com

САНАДҲОИ ИДОРАКУНИИ ДАВЛАТӢ: НАЗАРИЯ ВА АМАЛИЯ

Р. Марифхонов
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Санадҳои идоракуни – ин воситаи муҳими татбиқкунии амалии мақсад ва функсияҳои ҳокимияти маъмурӣ, шакли асосии фаъолияти маъмурӣ – амрдиҳӣ мебошад. Яъне санадҳои идоракуни маҳсули асосие мебошад, ки маъмурияти давлатӣ дар чараёни фаъолияти бисёрҷабҳаи худ таҳия мекунад. Ин қарорхое мебошанд, ки субъектҳои ҳокимияти иҷроия дар рафти фаъолияти ҳаррӯза ва роҳбарии бевоситаи соҳаҳои хоҷагӣ, иҷтимоӣ – маданӣ ва маъмурӣ – сиёсии

мамлакат қабул мекунад.[1] Ба ақидаи Ж.Ведел қарорҳои иҷроиявӣ санадҳои ҳуқуқиеанд, ки маъмурияти давлатӣ яктарафа бо мақсади тағйири нишондоди ҳуқуқӣ бо роҳи бор намудани ўҳдадорӣ ё воғузур намудани ҳуқуқ ба амал мебарорад.

Санадҳои идоракунии ин намуди асосии санади расмӣ ҳуқуқии зерқонунӣ буда, аз тарафи субъектони ваколатдори ҳокимияти иҷроия дар ҷараёни фаъолияти иҷроиявӣ-амрдихӣ қабул гардида, мутобики меъёрҳои ҳуқуқ расмӣ гардида, дорои иродаи ҳокимиятӣ буда, натиҷаҳои ҳуқуқиро ба бор меорад.

Санадҳои ҳуқуқии маъмурияти давлатӣ барои зуд ва бо сарфи кам ба даст овардани натиҷаи муфид барои шахрвандон, ҷамъият ва давлат равона гардидааст.

Санади ҳуқуқии идоракунии бояд, ки ба мақсад ва моҳияти қонун мутобик бошад ва набояд аз доираи талаботҳои муқарраркардаи меъёрҳои ҳуқуқӣ барояд. Санад набояд ба Конститутсия, қонунҳо ва қарорҳои болоистодаи мақомоти ҳокимияти иҷроия мухолифат кунад. Субъекти ҳокимияти иҷроия ҳангоми интишори санади ҳуқуқӣ вазифадор аст мақсади дар назар доштаи қонунгузorro ба роҳбарӣ гирад.

Дар ҳолати мухолифати санади идоракунии мақмоти ҳокимияти иҷроия қонун амал мекунад. Қонун метавонад амали санади идоракунии мақмоти ҳокимияти иҷроияро боз дорад ё бекор кунад. Масалан, мутобики Қонуни конститутсионии ҚТ аз 12 майи соли 2001 «Дар бораи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон»[2] қарор ва фармоиши Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон (қисми онҳо) дар мавриди мухолифати онҳо бо Конститутсия ва дигар қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон аз тарафи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ё Суди конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон бекор карда мешаванд ё амали онҳо боздошта мешавад (мод. 29).

Бояд қайд кард, ки санадҳои ҳуқуқии маъмурӣ (идоракунии) дар натиҷаи фаъолияти маъмурию ҳуқуқии қабул карда мешаванд, ки заминаҳои ҳуқуқии он қонунгузории маъмурӣ мебошад. Қонунгузории маъмурӣ ин қонунгузорӣ дар бораи ҳокимияти иҷроия мебошад, ки он дар асосҳои конститутсионӣ инкишоф меёбад ва аз бобҳои 4, 5 ва дигар бобҳои Конститутсия сарчашма мегирад. Се боби он ба ҳокимияти иҷроия бахшида шудааст: «Боби ҷаҳорум – Президент», «Боби панҷум – Ҳукумат», «Боби шашум – ҳокимияти маҳаллӣ». Дар он вазифаҳо, салоҳият, принципҳо ва шаклҳои фаъолияти онҳо муқаррар гаштаанд. Инак, моддаи 70 Конститутсия муқаррар намудааст, ки Президент дар доираи салоҳияти худ фармон мебарорад ва амр медиҳад, дар бораи вазъи кишвар ба ҷаласаи якҷояи Маҷлиси миллий ва Маҷлиси намояндагон маълумот медиҳад, масъалаҳоро, ки зарури муҳим мешуморад, ба муҳокимаи ҷаласаи якҷояи Маҷлиси миллий ва Маҷлиси намояндагон пешниҳод менамояд.

Илова бар ин моддаи 20 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ» аз 26 март соли 2009, №506[2] муқаррар намудааст, ки Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар асоси Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дигар санадҳои қонунгузорӣ дар доираи салоҳияти худ фармон мебарорад ва амр медиҳад. Санади меъёрии ҳуқуқии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шакли фармон бароварда мешавад. Фармонҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки хусусияти фардӣ доранд ва амрҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон санадҳои меъёрӣ намебошанд.

Бояд таъakkур дод, ки тартиби таҳия ва баимзорасонии санадҳои ҳуқуқии маъмурии Президентро Тартиби интишори расмӣ санадҳои меъёрии ҳуқуқии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, мақмоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ва мақмоти худидоракунии шаҳрак ва деҳот, ки бо Фармони Президенти кишвар аз 12 сентябри соли 2009, № 706 тасдиқ шудааст, танзим намудааст.

Ин оварда гувоҳи он аст, ки санадҳои ҳуқуқии маъмурии Президенти кишвар дар шакли фармон ва амр содир карда мешаванд. Аз ин ҷо бармеояд, ки шаклҳои ҳуқуқии фаъолияти Президент дар санадҳои ҳуқуқии ӯ содир карда мешаванд. Чунин санадҳо дар асл санади ҳуқуқии маъмурӣ мебошад, зеро онҳо аз ҷониби Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба иҷроиши вазифа ва салоҳиятҳои ҳокимиятӣ дар доираи фаъолияти иҷрокунии амрдихӣ қабул карда мешаванд, ки онҳо дорои хусусияти меъёрӣ ва инфиродӣ (ғайримаъёрӣ) мешаванд.

Боби 5 Конститутсия ба ҳайат ва вазифаҳои конститутсионии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон бахшида шуда, ҳамзамон муқаррар карда шудааст, ки

тартиби ташкил, фаъолият ва салоҳияти Ҳукуматро қонуни конституцсионӣ муайян мекунад (моддаҳои 73-75). Конституцсия инчунин низоми мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатиро дар ду боб: боби 6 (моддаҳои 76–80) ва боби 7 (Вилояти Мухтори Кухистони Бадахшон – моддаҳои 81-83) муқаррар намуд. Аз ҷумла дар моддаи 78 омадааст, ки ҳокимияти иҷроияро дар маҳал намояндаи Президент - раиси вилоят, шаҳр ва ноҳия амалӣ мегардонад, ки вай мақомоти намояндагӣ ва иҷроияро дар воҳидҳои маъмурию марзӣ сарварӣ мекунад, дар назди мақомоти болоӣ ва Маҷлиси вакилони халқи дахлдор масъул аст.

Мутобиқи моддаи 29 Қонуни конституцсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 12 майи соли 2001, №28[3] Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон мутобиқи Конституцсия қарорҳо ва фармоишҳо қабул мекунад, ки иҷрои онҳо дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳатмист.

Санадҳое, ки хусусияти меъёрӣ доранд дар шакли қарорҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон қабул карда мешаванд. Санадҳо оид ба масъалаҳои таъҷилӣ ва дигар масъалаҳои ҷорӣ, ки хусусияти меъёрӣ надоранд дар шакли фармоишҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон қабул карда мешаванд.

Санадҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон (қисми онҳо) дар мавриди муҳолифати онҳо бо Конституцсия ва дигар қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон аз тарафи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ё Суди конституцсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон бекор карда мешаванд ё амали онҳо боздошта мешавад.

Дар навбати худ Қонуни конституцсионӣ «Дар бораи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон» салоҳияти Ҳукуматро вобаста ба қабули санадҳои муайян муқаррар намудааст. Чуноне қайд кардем, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон мутобиқи Конституцсия, ҳамин Қонуни конституцсионӣ ва Қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон қарорҳо ва фармоишҳо қабул мекунад, ки иҷрои онҳо дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳатмист.

Мутобиқи тағйироту иловаҳои ворид гардида аз 22 апрели соли 2003 ҳангоми зарурат, бо иҷозати ҳаттии Раиси Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, ё бо супориши ӯ бо иҷозати ҳаттии Сарвазири Ҷумҳурии Тоҷикистон қарорҳо ва фармоишҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯи масъалаҳои алоҳидаи хусусияти оперативӣ дошта, мумкин аст бе гузаронидани Маҷлис бо роҳи пурсиши ҳаттии аъзои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон бо тарафдорӣ аз нисф зиёди аъзои Ҳукумат қабул карда шаванд (қ.2. м.23). Чунин меъёр дар Регламенти Ҳукумати ҚТ, ки аз 7 сентябри соли 2001, №419 тасдиқ шудааст (қ.4. б.4) мавҷуд аст.

Ин санадҳои меъёрӣ дар навбати худ рӯйхати намунавии масъалаҳое, ки аз рӯи онҳо Ҳукумати ҚТ санади мутобик қабул кунад, муқаррар намекунад – қарор ё фармоиш.

Вобаста ба ин, ба фикри мо, бо ворид намудани тағйироту иловаҳо ба Қонуни конституцсионӣ ин нуқсон бояд бартараф карда шуда, муқаррарот оиди ҳолатҳое, ки бе гузаронидани ҷаласаи Ҳукумат санад қабул карда шавад, мустақкам гардад. Ба сифати ин масъалаҳо метавон чунин ҳолатҳоро пешниҳод кард: ҳангоми офатҳои табиӣ, эпидемия, эпизоотия, садамаҳои техногенӣ, садамаҳо, таҳдид ба бехатарии давлат, ба тамомияти арзии он, бетартибҳои оммавӣ ва ғ., яъне вобаста ба вазъияти бавуқӯъ омада, агар зарурати қабули қарори таъҷилӣ ва таъхирнопазир пешояд.

Ҳамин тариқ, санадҳои маъмурӣ-ҳуқуқӣ (идоракунӣ) ин намуди асосии санади расмӣ ҳуқуқии зерқонунӣ буда, аз тарафи субъектони ваколатдори ҳокимияти иҷроия дар ҷараёни фаъолияти иҷроиявӣ-амрдиҳӣ қабул гардида, мутобиқи меъёрҳои ҳуқуқ расмӣ гардида, дорои иродаи ҳокимиятӣ аст ва натиҷаи ҳуқуқиро ба бор меорад.

АДАБИЁТ

1. Ойев Х. Фармонҳои ректори Донишгоҳи давлатии миллии Тоҷикистон.- Душанбе, 2008. с.9.
2. АМО ҚТ. 2001. № 4. М. 215; 2003. №4. М. 152; 2008. №1. М. 1; 2009. №12. М. 575.
3. АМО ҚТ. 2001. № 4. М.215; 2003. №4. М.152.

АКТЫ ГОСУДАРСТВЕННОГО УПРАВЛЕНИЯ: ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА

В системе государственного управления важное место отводится вопросу актов управления издаваемых компетентными органами государственной власти. Будучи правоприминительными актами они способствуют практической реализации управленческих функций государственных органов. В статье дается общая характеристика данных актов.

Ключевые слова: Акт, управление, акты управления, государственный орган.

ACTS OF GOVERNMENT: THEORY AND PRACTICE

The system of government played an important role management issue acts issued by the competent authorities. Being pravoprimitelnyimi acts they contribute to the practical implementation of management functions of state agencies. This article gives a general description of these acts.

Key words: Act, management, management acts, the public authority.

Сведения об авторе: *Р. Марифхонов* – старший преподаватель кафедры конституционного права Таджикского национального университета. Телефон: (+992) 918-50-22-27. E-mail: rasuljon1983@mail.ru

ПРИЗНАКИ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ И ИХ СУЩНОСТЬ

С. Салохиддинова

Таджикский национальный университет

В соответствии со статьей 12 Конституции РТ «Государство гарантирует свободу экономической и предпринимательской деятельности». На основе данной нормы Конституции каждый гражданин вправе заниматься предпринимательской деятельностью. Дальнейшее закрепление предпринимательская деятельность получает в отраслевом законодательстве. Так в соответствии со статьей 1 ГК РТ предпринимательской является самостоятельная, осуществляемая на свой риск деятельность, направленная на систематическое получение прибыли от использования имущества, продажи товаров, выполнения работ или оказания услуг лицами, зарегистрированными в этом качестве в установленном законом порядке.

Анализируя определение предпринимательской деятельности можно выделить ключевые признаки указанного вида экономической деятельности. Это: самостоятельность, осуществление на свой риск, направленность на систематическое получение прибыли и регистрация в установленном законом порядке. Это общие признаки предпринимательства, которые применимы к любому виду предпринимательской деятельности.

В правовой литературы признаки предпринимательской деятельности классифицируются по различным основаниям. Например, В.В. Ровный в зависимости от долженствования своего присутствия в исследуемом явлении, классифицирует признаки предпринимательства на обязательные и факультативные. К обязательным признакам предпринимательской деятельности он относит риск и ее направленность на получение прибыли, а к факультативным - систематизм, самостоятельность и государственную регистрацию субъекта, ее осуществляющего.[1] В то же время В.А. Семеусов, А.А. Тюкавкин, А.А. Пахаруков, не соглашаясь с В.В. Ровным, считают, что "нельзя делить признаки предпринимательской деятельности на обязательные и необязательные, хотя бы по той причине, что это может привести значительный элемент субъективизма в анализ правового регулирования предпринимательской деятельности, что снизит в целом его научную и практическую значимость и создаст возможность злоупотребления в правоприменительной практике.[2]

В.Ф. Попондопуло различает общие (родовые), присущие любой свободной (частной) деятельности, в том числе предпринимательской (это ее самостоятельный и рисковый характер) и специфические признаки предпринимательской деятельности (направленность на систематическое извлечение прибыли и необходимость государственной регистрации), при этом он подчеркивает, "что признак государственной регистрации не является внутренне присущим самому понятию предпринимательской деятельности, это юридический (формальный, внешний) признак, требование, предъявляемое к предпринимательству со стороны законодателя.[3]

И.В. Ершова, Т.М. Иванова и О.В. Тишанская классифицируют признаки предпринимательской деятельности на сущностные (характеризующие сущность предпринимательства) и формальные (характеризующие ее форму).[4] Аналогичной позиции придерживаются В.А. Семеусов, А.А. Тюкавкин, А.А. Пахаруков, которые также исходят из деления всех признаков на сущностные (самостоятельность деятельности, ее

рисковый характер, систематическое получение прибыли как цель деятельности) и формальные (признак легитимации). Но среди сущностных признаков они выделяют родовые признаки, присущие любой экономической деятельности (самостоятельность, риск) и видовой признак (систематичность получения прибыли).[2]

Как известно, любая классификация носит условный характер и производится в целях изучения того или иного исследуемого явления. Поэтому, не придерживаясь к позиции тех или иных авторов по вопросу необходимости произведения классификации признаков предпринимательской деятельности, перейдем к их раскрытию. Поскольку, предложенное законодателем определение на практике порождает ряд коллизий. По отдельным же признакам предпринимательской деятельности среди исследователей развернулась дискуссия. По этой причине, подробнее становимся на рассмотрении признаков предпринимательской деятельности.

Первый признак **самостоятельность** предпринимательской деятельности.

И.В. Ершова, Т.М. Иванова и В.В. Лаптев условно выделяют имущественную и организационную (хозяйственную) самостоятельность предпринимательской деятельности.

Имущественная самостоятельность «предпринимателя-собственника» значительно шире, чем лица, который распоряжается имуществом на праве хозяйственного ведения или оперативного управления. В соответствии с положениями ГК РФ собственник имущества, находящегося в хозяйственном ведении, в соответствии с законом решает вопросы создания предприятия, определения предмета и целей его деятельности, его реорганизации и ликвидации, назначает директора (руководителя) предприятия, осуществляет контроль за использованием по назначению и сохранностью принадлежащего предприятию имущества. Собственник имеет право на получение части прибыли от использования имущества, находящегося в хозяйственном ведении предприятия (ст. 311 ГК РФ). Эти и многие другие положения гражданского законодательства, которые регулируют правовое положение имущества находящегося на праве хозяйственного ведения или оперативного управления ограничивают самостоятельность (в том числе организационную) предприятия владеющего имуществом на указанных основаниях.

В.А. Семеусов, А.А. Тюкавкин, А.А. Пахаруков организационную самостоятельность, разделяют на полную и ограниченную, поскольку, как они полагают: «в процессе предпринимательской деятельности очень часто возникают ситуации, когда субъекты не обладают организационной самостоятельностью в полном объеме, к примеру, деятельность организаций, обладающих специальной правосубъектностью в силу закона (некоммерческие организации, унитарные предприятия, банки и др.). Однако наличие ограниченной организационной самостоятельности еще не означает ее отсутствия и поэтому не дает оснований квалифицировать такую деятельность как непредпринимательскую».[2]

Но, следует отметить, что какой бы полной не была самостоятельность предпринимателя, оно не является безграничным. Являясь социально-правовым явлением, предпринимательство должно подчиняться нормам, которые приняты и действуют в обществе. Предприниматель зависим от условий рынка, от колебания цен, его стабильная деятельность во многом определяется экономическим положением в обществе.

Признак самостоятельности отличает предпринимательскую деятельность от трудовой. Управляющий организации, который состоит в трудовых отношениях с собственником этой организации (работодателем), выполняет его указания и распоряжения, распоряжается имуществом собственника в его же интересах, и получает за свой труд денежное вознаграждение (заработную плату). Это деятельность характеризуется меньшей самостоятельностью и во многом зависит от руководителя организации. Проявление инициативы в процессе трудовой деятельности несопоставим с той самостоятельностью, которую имеет предприниматель.

Следующий признак предпринимательской деятельности – **осуществление на свой риск**. Риск понятие не однозначное и он может толковаться по-разному.

В.А. Ойгензихт определял риск как "психическое отношение субъектов к результатам собственных действий или к поведению других лиц, а также к возможному

результату объективного случая и случайно невозможных действий, выражающееся в осознанном допущении отрицательных, в том числе невозместимых, имущественных последствий" и как "детерминированный выбор деятельности, не исключающей достижения нежелаемого результата и осуществляемой при сознательном допущении случайного результата и возможности связанного с этим возникновения отрицательных последствий.[5]

Чернова Г.В., Кудрявцев А.А. под риском понимают, в частности: а) потенциальную возможность (опасность) наступления вероятного события или совокупности событий, вызывающих определенный материальный ущерб; б) возможность недополучения прибыли или дохода.[6]

Категория риск применима не только к деятельности предпринимателя. Например, риск, который несет собственник имущества (ст. 234 ГК РФ); риск покупателя товара (ст. 495 ГК РФ); риск арендатора (ст. 696 ГК РФ) и других лиц.

Риск может, служит для предпринимателя стимулом в процессе его деятельности, поскольку возможность его наступления заставляет предпринимателя тщательнее анализировать внешние условия (спрос, предложение, колебание цен и т.д.), выбирать оптимальный вариант поведения при тех или иных сложившихся ситуациях, поскольку от принимаемого решения зависит успешность деятельности предпринимателя.

Предпринимательский риск является предметом договора имущественного страхования (ст. 1015 ГК РФ). В этой же статье дается определение предпринимательского риска, под которым понимается «риск неполучения ожидаемых доходов от предпринимательской деятельности из-за нарушения своих обязательств контрагентами предпринимателя или изменения условий этой деятельности по не зависящим от предпринимателя обстоятельствам».

Заклучив договор имущественного страхования предпринимательского риска, предприниматель может уменьшить убытки, которые могут возникнуть у него из-за нарушения своих обязательств контрагентами, изменений внешних условий по независящим от предпринимателя обстоятельствам, что немаловажно в условиях экономического кризиса.

Риск это тот признак предпринимательской деятельности, который относили к нему с самого начала. Так, французский экономист Р. Катильтон, который дал определение «предпринимателя», одним из первых выдвинул концепцию риска как отличительной черты предпринимательской деятельности. Под предпринимателем он понимал человека, действующего в условиях риска.[7] А. Смит характеризовал предпринимателя как собственника капитала, берущего на себя риск хозяйствования. По мнению А. Смита «предприниматель, являясь собственником капитала, ради реализации коммерческой идеи и ради получения прибыли идет на риск; предпринимательская прибыль и есть компенсация собственника за риск».[8]

Современные исследователи тоже не отстают в вопросах толкования предпринимательского риска. Например, В.С. Белых, под предпринимательским риском понимает «потенциальную возможность (опасность) наступления или ненаступления события (совокупности событий), повлекшего неблагоприятные имущественные последствия для деятельности предпринимателя».[9]

Систематическое получение прибыли. Направленность на систематическое получение прибыли, придает предпринимательской деятельности коммерческий характер, и позволяет отличить ее от деятельности хозяйственной, поскольку хозяйственная деятельность не направлена на получение прибыли, и осуществляется для удовлетворения собственных нужд.

В предпринимательской деятельности определяющее значение имеет, не сама прибыль как таковая, а «систематическое получение прибыли». К сожалению, на нормативном уровне не решен вопрос единообразного толкования «систематическое получение прибыли». И это опущение вызывает на практике ряд коллизий и в каждом случае толкуется по-разному. Несомненно, данный законодательный пробел необходимо решить. И пока не будет решен этот вопрос, многие виды экономической деятельности будут необоснованно отнесены к предпринимательской или наоборот. Также, это имеет немаловажное значение при классификации незаконного предпринимательства. Поэтому,

правильнее было на уровне судебного постановления Высшего Экономического суда решить этот вопрос.

Из анализа определения предпринимательской деятельности можно понять, что необходимо направленность на систематическое получение прибыли, а не наличие получения прибыли, т.е. прибыли как таковой может и не быть, но отсутствие прибыли не говорит о том, что данная деятельность не является предпринимательской. В этом и проявляется рискованность характера этой деятельности.

Как было отмечено трактовка «систематичности» вызывает определение сложности. Под систематичностью чаще всего понимают повторяемость и постоянство. Однако, как правильно отмечает С.Э. Жилинский: «Деятельность «систематическая» и «постоянная» - не одно и то же. Первая означает неоднократное повторение чего-то, вторая - не прекращающуюся, всегдашнюю во времени. В неразличии, смешении обоих проявлений деятельности заложены корни серьезных конфликтных ситуаций. В частности, сложности возникают при оценке предпринимательской деятельности, субъекты которой скрывают ее, а при выявлении отрицают наличие предпринимательства, ссылаясь именно на то, что акции, внешне схожие по цели с предпринимательскими, носят не систематический, а случайный, разовый, повторный и т.п. характер».[10]

Государственная регистрация предпринимательской деятельности означает, что тот или иной субъект, намеревающийся заняться предпринимательской деятельностью для того чтобы его деятельность была признана легитимной, обязан пройти процедуру государственной регистрации в специально уполномоченных органах. По смыслу ст. 1 ГК РТ регистрации подлежит не сама деятельность как таковая, а лицо ее осуществляющее, т.е. лицу прошедшему процедуру государственной регистрации предоставляется статус предпринимателя, хотя он такой деятельностью может и не заниматься. Или наоборот, лицо может осуществлять предпринимательскую деятельность, не пройдя государственную регистрацию.

Из всего вышесказанного можно сделать следующий вывод. Лицо, которое не прошло процедуру государственной регистрации, предпринимателем не является. Однако, лицо, которое прошло такую регистрацию, приобретает статус предпринимателя, даже если он такой деятельностью заниматься не будет. Поэтому можно сказать, что регистрации подлежит не сама предпринимательская деятельность, а лицо ее осуществляющее.

Данный признак является обязательным для юридических лиц, намеревающихся заняться тем или иным видом предпринимательской деятельности, поскольку ч. 2 ст. 51 ГК РТ говорит о том, что юридическое лицо считается созданным с момента его государственной регистрации.

Вместе с тем, как показывает анализ норм ГК РТ, предпринимательская деятельность может осуществляться и без государственной регистрации. Например, ч. 4 ст. 24 ГК РТ предусматривает правило, в соответствии с которым граждане, осуществляющие предпринимательскую деятельность в составе дехканского хозяйства, освобождаются от государственной регистрации. Как можно понять из содержания данной статьи, эти положения применимы к гражданам.

Следует отметить, что на сегодняшний момент в законодательстве РТ по данному вопросу существует коллизия. В соответствии со статьей 22 Закона РТ «О дехканских (фермерских) хозяйствах» от 19.05.2009 года дехканское хозяйство в порядке, установленном законодательством Республики Таджикистан, после получения сертификата на право пользования земельным участком регистрируется в местных налоговых органах по месту нахождения хозяйства и одновременно ставится на учет в местных государственных статистических органах. Под дехканским же хозяйством в соответствии со статьей 1 данного закона понимается - самостоятельный хозяйствующий субъект, деятельность которого как предпринимателя основывается на личном труде одного лица, членов одной семьи или группы лиц и которое базируется на земельном участке и другом имуществе, принадлежащем его членам. Эти положения противоречат части 3 статьи 24 ГК РТ.

Понимая возможность осуществления предпринимательской деятельности гражданами без регистрации, законодатель вел правило, в соответствии с которым

граждане, осуществляющие предпринимательскую деятельность без образования юридического лица, без государственной регистрации в качестве индивидуального предпринимателя, не вправе ссылаться в отношении заключенных ими сделок на то, что они не являются предпринимателями. Суд может применить к таким сделкам правила ГК об обязательствах, связанных с осуществлением предпринимательской деятельности (ч. 5 ст. 24 ГК).

Интересен тот факт, что Уголовный кодекс РТ предусматривает ответственность за незаконное предпринимательство (ст. 259 ГК РТ). Диспозиция этой статьи предусматривает: осуществление предпринимательской деятельности без регистрации либо без специального разрешения (лицензии) в случаях, когда такое разрешение (лицензия) обязательно, или с нарушением условий лицензирования, а равно занятие запрещенными видами предпринимательской деятельностью, сопряженное с извлечением дохода в крупном размере или причинением крупного ущерба интересам граждан, коммерческим или некоммерческим организациям либо государству.

Буквальное толкование легального определения предпринимательской деятельности дает нам основания полагать, что экономическая деятельность лиц не прошедших процедуру государственной регистрации является «непредпринимательской», т.е. она является не законной. Как же тогда применять ст. 259 УК РТ. Такие суждения в юридической литературе встречаются часто.[11] И, исходя из этого, как было отмечено выше, некоторые авторы относят его к факультативным признакам предпринимательства.[1]

Таким образом, согласившись с мнением этих авторов, полагаем, что включение такого признака как государственная регистрация лица осуществляющего предпринимательскую деятельность в законодательное определение предпринимательской деятельности является необоснованным, так как на практике она не может не оправдать себя. Та или иная деятельность может быть признана предпринимательской, только если оно отвечает всем предъявляемым требованиям законодателя в совокупности. Однако, как мы отметили выше, граждане могут осуществлять предпринимательскую деятельность и без регистрации. Таким образом, их деятельность изначально является незаконной и существование такого понятия как «незаконная предпринимательская деятельность без регистрации» не имеет место быть. Поскольку предпринимательская деятельность без регистрации изначально является незаконной.

В Республике Таджикистан порядок регистрации индивидуальных предпринимателей и юридических лиц определен в Законе РТ «О государственной регистрации юридических лиц и индивидуальных предпринимателей» от 19 мая 2009 г. Данный закон регулирует отношения, возникающие при государственной регистрации создания, реорганизации и ликвидации юридических лиц, государственной регистрации физических лиц в качестве индивидуальных предпринимателей, прекращении их деятельности, государственной регистрации создания и прекращения деятельности филиалов и представительств иностранных юридических лиц, ведении Единого государственного реестра юридических лиц и индивидуальных предпринимателей и внесении в него изменений и дополнений (ст. 1).

Осуществляя регистрацию предпринимательской деятельности, государство преследует свои цели. Это делается в целях: налогообложения; осуществления контроля за лицами, осуществляющими такую деятельность (деятельность, которая осуществляется на основании лицензии); ведения статистического учета и др.

Таким образом, признак государственной регистрации не всегда имеет определяющее значение. При квалификации деятельности как предпринимательской данный признак не должен иметь первостепенное значение.

Таким образом, подводя итог, следует отметить, что предпринимательской деятельности присущи ряд признаков которые позволяют, отличает ее от других видов деятельности осуществляемых гражданами РТ. Предпринимательская деятельность, выступая в качестве системообразующего экономического права человека и гражданина, способствует реализации индивидуального потенциала гражданина в экономической сфере, а также выступает в качестве основного элемента развития экономического

потенциала государства.

ЛИТЕРАТУРА

1. Ровный В.В. Гражданско-правовая природа предпринимательства. Иркутск., 1996. -С. 28-36, 34-35;
2. Семеусов В.А., Тюкавкин А.А., Пахаруков А.А. Указ.соч. С. 9, 10, 16.
3. Попондопуло В.Ф. Правовой режим предпринимательства. – СПб.: Издательство Санкт-Петербургского ун-та, 1994. - С. 14-15.
4. Ершова И.В., Иванова Т.М. Предпринимательское право: Учебное пособие. - М.: Юриспруденция, 1999. С. 3-5.
5. Ойгензихт В.А. Категория "риска" в советском гражданском праве // Правоведение. 1971. №5. С. 67.
6. Чернова Г.В., Кудрявцев А.А. Управление рисками: Учебное пособие. М., 2003. С.9.
7. Резник С.Д. Предприниматель (человек в системе рыночных отношений) // Экономика строительства. 1994. № 1.С. 10.
8. Смит А. Исследования о природе и причинах богатства народов. М.,1962. С. 95.
9. Белых В.С. Правовое регулирование предпринимательской деятельности в России: монография. М., 2005. С. 46.
10. Жилинский С.Э. Указ.соч. С. 48-49.
11. Алексеев С.В. Указ.соч. С. 26-27.
12. Тишанская О.В. Понятие предпринимательской деятельности // Правоведение. 1994. № 1. С. 68.

ПРИЗНАКИ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ И ИХ СУЩНОСТЬ

Республика Таджикистан гарантирует свободу экономической и предпринимательской деятельности. Под предпринимательской деятельностью понимается самостоятельная, осуществляемая на свой риск деятельность, направленная на систематическое получение прибыли от использования имущества, продажи товаров, выполнения работ или оказания услуг лицами, зарегистрированными в этом качестве в установленном законом порядке. В данной статье анализируются основные признаки предпринимательской деятельности.

Ключевые слова: Право на предпринимательскую деятельность, Конституция, признаки, сущность.

SIGNS OF ENTREPRENEURSHIP AND THEIR ESSENCE

The Republic of Tajikistan guarantees freedom of economic and business activities. Under the entrepreneurial activity is understood independent undertaken at your own risk activities aimed at systematically profit from the use of property, sale of goods, works or services by persons registered as such in accordance with the law. This article analyzes the main features of entrepreneurship.

Key words: right to entrepreneurial activity, the Constitution, the signs, the essence.

Сведения об авторе: С. Салохиддинова - аспирант кафедры конституционного права Таджикского национального университета. Телефон: (+992) 918-17-73-58. E-mail: simo_s@mail.ru

НАҚШИ КОНСТИТУТСИЯ ДАР ТАШАККУЛ ВА ИНКИШОФИ НИЗОМИ ҲУҚУҚ ВА ҚОНУНГУЗОРИИ ТОҶИКИСТОН

Ҷ.Н. Чамшедов

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар илми ҳуқуқшиносӣ таҳти мафҳуми Конститутсия – қонуни асосии давлат фаҳмида мешавад, ки тавассути он фаъолияти ҳаётии ҷомеа ва давлат ба танзим дароварда мешавад. Конститутсия ҳуҷҷати муҳимтарини ҳуқуқӣ ва сиёсии давлат маҳсуб мегардад. Он дар низомии сарчашмаҳои ҳуқуқии давлат мавқеи олиро ишғол менамояд ва аз ҳамин лиҳоз дар ҳар як давлат эътибори олии ҳуқуқӣ дошта, меъёрҳои он мустақиман амал мекунад. Конститутсия барои қонунгузории давлат заминаи асосии ҳуқуқӣ буда, маҳз дар асос ва мубокики он қонунҳои давлат қабул мегарданд.

Яке аз хусусиятҳои муҳими Конститутсия дар он ҳаст, ки аз рӯи меъёрҳои он то ҳадди муайян рушди асосҳои ғоявии соҳаҳои ҳуқуқи давлати муайяно муайян кардан мумкин аст.

Ҳамин тариқ, Конститутсия асоси низомии ҳуқуқии давлатро ташкил медиҳад, ба шарте ки он ҳамчун ниқоб барои пардапӯш намудани речаи ғайридемократӣ истифода нашуда бошад, зеро дар низомии ғайридемократӣ бисёрии муқарароти он хусусияти қалбакӣ доранд.[1]

Дар баробари ин Конститутсия меъёрҳои зиёде дорад, ки масъалаҳои муҳимтарини сохтори давлатро танзим менамоянд.

Албатта, дар меъёрҳои Конституционӣ одатан ба таври муфассал механизми амалигардонии онҳо нишон дода намешавад, зеро он боиси бе ҳадду канор васеъшавии матни конституция мегардад. Бо вучуди ин, чуноне ки баъзе муаллифон қайд менамоянд: конституцияҳое, ки дар нимаи дуюми асри XX ва авали асри XXI қабул гардидаанд, аз ҷиҳати ҳаҷм ва танзими муфассали масъалаҳо хеле васеъ мебошанд. Аз ҳамин лиҳоз, одатан санадҳое қабул мегарданд, ки амалигардонии меъёрҳои конституциониро танзим менамоянд. Барои амали меъёри конституционӣ ин амал ҳатмӣ нест, бо вучуди ҳамин дар бисёр мавридҳо он мувофиқи матлаб аст, агар мақомоте, ки санад қабул менамояд, ба таҳрифкорию маҳдуд намудани меъёри конституционӣ роҳ надиҳад.

Конституция чун ҳуҷҷати сиёсӣ низ дар ҷомеа нақши муҳим дорад. Ҳамчун сарчашмаи муҳимтарини ҳуқуқи конституционӣ ин санад дар танзими муносибатҳои сиёсӣ низ мавқеи муҳимро ишғол намуда, бо ҳамин диққати гурӯҳҳои сиёсиро ҳар чӣ зудтар ба худ ҷалб менамояд.

Қабули Конституция меъёри он боиси фаъол гардидани сиёсатмадорону ташкилотҳои сиёсӣ мегардад, ки дар баъзе давлатҳо муборизаҳои сиёсиро боз ҳам тезу тунд мегардонад. Дар натиҷаи ҳамин конституция таносуби қувваҳои сиёсиро инъикос менамояд, ки манфиатҳои табақаҳои гуногуни иҷтимоиро дар вақти ҷонибдорӣ санади конституционӣ даровардани тағйиру илова ба он ифода менамояд. Бо мурури замон таносуби қувваҳои сиёсӣ мумкин тағйир ёбад, ки ин боз боиси қабули конституцияи навин, ки даровардани тағйиру иловаҳо ба он мегардад.

Конституция ҳуҷҷати таърихи мебошад, ки таърихи пайдоиши ҳоса дорад. Дар Рими қадим конституция (аз калимаи латини constitution – муқарар мекунам) санадҳое мансуб меёфтанд, ки аз тарафи Император қабул мегардиданд. Бо ҳамин шакл ва мазмун Конституция дар баъзе давлатҳои Аврупо дар асрҳои миёна низ мавҷуд буд.

Дар шакл ва мазмуни ҳозираи худ конституция дар натиҷаи ғалабаи инқилоби буржуазӣ - демократӣ ва ба сари ҳокимияти давлатӣ омадани синфи нави буржуазия пайдо гардид. Конституцияи аввалин дар ИМА соли 1787 қабул гардида аз соли 1789 амал карда истодааст.[2] Маҳз дар асри XIX ба таври ниҳонии илмӣ ғояи конституционализм ифодаи худро меёбад. Мувофиқи конституцияи зикргардида, ки заминаи давлати ҳуқуқбунёд аст, конституция заминаи низоми ҳуқуқии давлат буда, принципҳои асоситарини танзими ҳуқуқии ҳаёти ҷамъиятӣ ва ҳуқуқи инсонро дар худ таҷассум менамояд.

Мафҳуми конституционализм дар адабиёти ҳуқуқӣ ҳар хел таъриф дода шудааст. Конституционализм ин маҳдуд намудани ҳокимияти давлатӣ ба манфиати осудагии тамоми ҷомеа мебошад.[3]

Баъди қабули Конституцияи ИМА, соли 1791 дар Полша ва Фаронса конституцияҳои аввалин қабул шуданд ва дар асри XIX аксари давлатҳои Аврупо, Америка ва баъзе давлатҳои қитъаҳои Осиёи қарни гузариш ба низоми конституционӣ асосан ба анҷом расид.

Конституция ҳуҷҷати оддӣ набуда, ҳуҷҷати муҳими созишиест, ки дар он манфиати тарафҳо ба қадри зарурӣ инъикос ёфтааст. Тағйирёбии манфиати қувваҳои дар таркиби ҷамъият, ба тағйирёбии ва ба дигаргуншавии конституция сабаб мегардад. Яъне на фақат пайдоиш, балки мавҷудият ва инкишофи конституция низ ба созиши қувваҳои иҷтимоию-сиёсии ҷамъият алоқаманд аст. Устувории Конституция бо пойдорӣ муносибатҳои сиёсӣ, иҷтимоӣ-иқтисодӣ, фарҳангӣ, динӣ ва ғайра, ки дар марҳалаи муайян дар ҷамъият амал мекунад, вобаста аст.

Мавқеи конституция дар муайян ва раван кардани мазмуни қонунҳои сершумор ва санадҳои ҳуқуқии Тоҷикистон бо роҳи татбиқи асосҳо ва заминаҳо муқаррар гардида хеле калон аст. Аз ин ру конституция ва ҳолати меъёрҳои он дар ташаккули низоми ҳуқуқи ва қонунгузори Тоҷикистон дар пойдор гардидан ва камолоти давлатдорӣ дар Тоҷикистон аҳамияти муайянкунанда дорад.

Моҳияти Конституцияи нави Тоҷикистон ҳифзи ирода ва манфиати халқи Тоҷикистон буда, мувофиқи он меъёрҳое муқаррар мекунад, ки таркиби сохтори ҷамъият, сохтори давлат ва низоми мақомоти давлати ҳолати ҳуқуқии инсон ва шаҳрванд вазъи ҳуқуқии шахсони мансабдор ва салоҳияти онҳоро муайян менамояд. Мазмуни иродаи ба шакли конституцияи ҳуқуқи дароварда шудаи халқ бояд ба

конститутсияи ҳақиқӣ, яъне шароити моддӣ, маънави, иҷтимоӣ, ва фарҳанги ҳаёти ҷамъият мувофиқат кунад.

Саволе ба миён меояд, ки чаро таи чанд ҳазор сол давлатҳо бе контитутсия вучуд доштанд ва маҳз дар дусад соли охир он дар ҳамаи давлатҳо бо суръати тез паҳн гардид? Сабабҳои объективӣю субъективӣ ин зухурот зиёданд. Дар давраи Шуравӣ олимони онро бо ҳавасмандии буржуазия барои таъмини пойдеории ҳокимияти худ алоқаманд медонистанд ва ин беасос нест. Аммо сабаби дигар дар ҳуди хусусиятҳои ҳуқуқӣ ва сиёсии конститутсия ниҳон аст, ки қувваи ҷозиба ва таъсири онҳоро нигоҳ медорад. Конститутсия ҳамчун санади муҳимтарини ҳуқуқи асоси ҳуқуқии ҳар як давлат буда мувофиқи хусусияти сиёсии худ ҳуҷҷати ҷозибаноки муттаҳид ва сафарбаркунандаи тамоми мардум аст. Бо ин сабаб конститутсия на фақат асоси ҳуқуқии давлатдории буржуазӣ, балки ҳар гуна дигар шакли сиёсии давлатдори низ мебошад.[4] Зиёда аз ин ҳатто давлатҳои дар асоси сохти динӣ ташшакулёфта низ баробари Қуръон, Таврот ва ғайра асоси ҳуқуқии давлатдории худро конститутсия меҳисобанд. Масалан: Қонуни асосии дар амалбудаи Ҷумҳурии Ислонии Эрон дар қисми муқаддима эълон менамояд, ки Қонуни асосии Ҷумҳурии Ислонии Эрон мубайяни ниҳодҳои фарҳангӣ, иҷтимоӣ, сиёсӣ ва иқтисодии ҷомеаи Эрон бар асоси усул ва рабобит ислонӣ аст, ин инъикоси хости қалби уммати ислонӣ мебошад.[5]

Оид ба моҳияту мазмуни конститутсияҳои ба ном сотсиалистии давраи ҳокимияти шуравӣ ҳаминро қайд кардан зарур аст, ки онҳо аз рӯи нақшаи муайяни мафкуравӣ пайдо гардида, инкишоф меёфтанд. Масалан, агар конститутсияи якумини шуравӣ соли 1918 баъди ғалабаи инқилоби октябр қабулшуда бошад, конститутсияи соли 1924 бо ташкилёбии ИҶШС, конститутсияи соли 1936 бо ҳулосаи ҳизбӣ дар бораи ғалабаи пурраи сусиолизм дар ИҶШС, конститутсияи соли 1977 бо ғалабаи қатъии сусиолизм дар ИҶШС алоқаманд дониста мешуд. Дар онҳо ғояҳои коммунистӣ дар ҳусуси муборизаи синфӣ, диктатураи пролетариат, мавқеи роҳбарона ва пешбарандаи ҳизби коммунист (дар асл диктатураи ҳизбӣ): бартарии моликияти ҷамъиятӣ нисбат ба дигар шаклҳои моликият, бартарии манфиати ҷамъиятӣ нисбат ба манфиати шахс, соёибихтиёрии халқ (дар асл ниқоб барои ҳукмронӣ аз болои халқ), интернационализи пролетарӣ, гуманизми социалистӣ ва ғайра мавқеи муайянкунанда доштанд. Дар меъёрҳои ин конститутсияҳо усули баробарҳуқуқии шахрвандон инъикос меёфт, вале дар асл ҷамъияти сусиолистӣ мунтазам ба ботлоқи нобаробари иҷтимоӣ-иқтисодӣ, сиёсӣ, фарҳангӣ ва ғайра ғӯтида мерафт.

Соҳибистиклолии Тоҷикистон бо қабули контитутсияи нави он заминаи устувори ҳуқуқӣ пайдо кард. Дар он хусусиятҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун давлати соҳибхтиёр, демократӣ, ҳуқуқбунёд, дунявӣ, ягона ва иҷтимоӣ эълон гардиданд. Мазмуни асосии Конститутсияи (Сарқонуни) Тоҷикистон соли 1994 чанде пештар аз қабули он дар Контитутсияи соли 1978 баъзе қонунҳои ҳислати конститутсионидоштаи Тоҷикистон муайян гардида буданд. Аз давраи саршавии рафти тайёр қадани лоиҳаи конститутсияи нави Тоҷикистон, ки ба солҳои 1989-1990 рост меояд, ки бо қабули он ба конститутсияи он вақт амалкунанда чандин бор тағйироту иловаҳои зиёд дароварда шуданд ва баъдтар онҳо мазмуни асосии конститутсияи нав ва қонунҳои навро ташкил карданд. Масалан, меъёрҳо дар ҳусуси давлати соҳибхтиёр, демократӣ ҳуқуқбунёд ва дунявӣ будани Ҷумҳурии Тоҷикистон, дар ҳусуси забони давлатӣ, шакли моликият, вазъи конститутсионии Президент ва салоҳияти, ҳанӯз чанде пеш ба матни Конститутсияи Тоҷикистон соли 1978 дохил гардида буданд.

Моҳияти Конститутсияи нави Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳифзи ирода ва манфиати халқи Тоҷикистон буда, мувофиқи он меъёрҳои муқарар мекунад, ки таркиби сохтори ҷамъият, сохтори давлат ва низми мақомоти давлатӣ, вазъи ҳуқуқии инсон ва шахрванд, ҳолати ҳуқуқии шахсони мансабдор ва доираи салоҳияти онҳоро муайян менамояд. Мазмуни иродаи ба шакли конститутсияи ҳуқуқӣ даровардашудаи халқ бояд ба конститутсияи ҳақиқӣ, яъне шароити моддӣ, маънавӣ, иҷтимоӣ, сиёсӣ, ва фарҳангии ҳаёти ҷамъиятӣ мувофиқат кунад.

Дар ҳусуси Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 1994 ва тағйироту иловаҳои, ки дар раъйпурсии соли 1999 ва 2003 дохил карда шуданд, дар чандин

рисолаю мацолаҳои илми дар кишварамон нашршуда маълумоти муфассал дода шудааст.

Бо қабули Конститутсия (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дигаршавии талаботи воқеии ҳаёт, инкишофу тағйирёбии муносибатҳои ҷамъиятӣ, зарурияти қабул намудани қонунҳо ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ вобаста ба талабот ва шароитҳои ҳаёт ба миён омад, ки ин инкишофи низоми ҳуқуқро дар кишварамон тақозо менамояд. Пайдоиши ҳуқуқи нав дар айни замон боиси ташаккули низоми нави ҳуқуқ гардид. Дар давраи гузариши Тоҷикистон аз ҷамъияти сотсиалистӣ ба тамаддуни либералӣ шумораи зиёди санадҳои ҳуқуқӣ (дар соҳаи мликӣ, соҳибкорӣ, тижорат, андоз ва ғайра) қабул шуданд: ки меъёрҳои нави ҳуқуқро муқарар мекунад. [6] Дар Ҷумҳурии соҳаҳои нави ҳуқуқ (ҳуқуқи бонкӣ, ҳуқуқи соҳибкорӣ, ҳуқуқи андоз, ҳуқуқи гумрук ва ғ) пайдо шуданд. Дар соҳаҳои анъанавии ҳуқуқ (ғрждани, меҳнатӣ, оилавӣ ва ғ) тағйиротҳои кулӣ назаррасанд.

Инкишофи низоми ҳуқуқии Тоҷикистон оянда давом мекунад. Пешрафти ҷомеа, ҳаёти воқеӣ талаботҳои нав ба навро ба миён мегузорад, ки омили таъсирбахши инкишофи минбаъдаи низоми ҳуқуқии кишвари мо мегардад. Дар шароити ҷаҳонишавӣ ва ҳамгироии минтақавӣ, наздикшавии низоми ҳуқуқии кишварҳои ҷаҳон (бо назардошти наздик қардани қонунгузорӣ, муборизаи якҷоя муқобили терроризми байналмилалӣ, пешгирии ҷанги ядрӣ, бӯҳрони экологӣ ва м.и.) ҳуқуқи давлатҳо дар баробари ҳислати миллӣ мазмуну тамоили байналмилалӣ пайдо мекунад. Аз ин ҷост, ки меъёрҳои санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ эътирофқардаи Тоҷикистон қисми таркибии низоми ҳуқуқии Ҷумҳуриро ташкил медиҳанд (қ.3, м.10 Конститутсияи(Сарқонуни) ҶТ).

Дар хусуси нақши Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар инкишофи қонунгузори кишвар ҳаминро қайд қардан зарур аст, ки маҳз дар заминаи он зиёда аз 15 қонуни конститусионӣ, 19 кодекс ва ҳазорҳо қонунҳои санадҳои зерқонунӣ қабул гардидаанд, ки муносибатҳои муҳталифи ҷамъиятиро танзим намуда, тавассути онҳо масъалаҳои муҳимтарини давлатию ҷамъиятӣ ҳалли худро ёфта истодаанд.

АДАБИЁТ

1. Автономов А.С. Конституционное право зарубежных стран. учеб. -М., 2006. -С.58.
2. Конституция США: История и современность. -М., 1988. Соединенные Штаты Америки; Конституция и законодательные акты. -М., 1993.
3. Шайо А. Самоограничение власти (краткий курс конституционализма). -М., 1999. -С.20.
4. Имомов А.И. Ҳуқуқи конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон. -Душанбе: 2004. – С. 40.
5. Қонуни асосии Ҷумҳурии Ислонд Эрон. Душанбе: 1995. -С. 3.
6. Сотировидиев Р.Ш. Назарияи ҳуқуқ ва давлат. Душанбе, 2002. -С. 221-222.

РОЛЬ КОНСТИТУЦИИ В СТАНОВЛЕНИИ И РАЗВИТИИ ПРАВОВОЙ СИСТЕМЫ И ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА ТАДЖИКИСТАНА

Конституция как основной закон государства определяет основу развития законодательства страны. В статье анализируется роль Конституции Республики Таджикистан от 1994 года в формировании и развитии правовой системы и законодательства страны. Определяются основные тенденции и направления развития.

Ключевые слова: Конституция, правовая система, законодательство, Таджикистан.

ROLE OF THE CONSTITUTION IN THE DEVELOPMENT OF THE LEGAL SYSTEM AND LEGISLATION OF TAJIKISTAN

Constitution as the fundamental law of the state determines the basis for the development of the country's legislation. The article examines the role of the Constitution of 1994 on the formation and development of the legal system and laws of the country. Identifies the key trends and directions of development.

Key words: constitution, legal system, legislation, Tajikistan.

Сведения об авторе: *Ч.Н. Джамшедов* - кандидат юридических наук, доцент кафедры конституционного права ТНУ. Телефон: (+992) 934-59-36-36. E-mail: Jamshed_1873@bk.ru

ОРГАНИЗАЦИЯ ИЗБИРАТЕЛЬНОГО И РЕФЕРЕНДУМНОГО ПРОЦЕССА В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

Б.С. Гадоев

Таджикский национальный университет

Свободные выборы, на которых народ определяет персональный состав органов политической власти и тем самым периодически легитимирует своей волей конституционный строй государства, являются неотъемлемым элементом современной демократии, включая ее отечественную модель, что предопределяет имманентность демократии функции управления избирательным процессом и является существенной частью системы сдержек и противовесов в демократическом государстве, основанном на господстве права и разделении властей. При этом традиционная для отечественной государственности зависимость административных властей, например органов внутренних дел, во многих странах обеспечивающих подготовку и проведение выборов, от органов политической власти, избираемых населением, и обусловила создание особых государственных органов - Центральной и иных избирательных комиссий, на которые возложено осуществление указанной функции.

Осознание опасности такой зависимости и стремление к созданию условий для выявления действительной воли народа обусловило закрепление в п. 1 ст. 11 Конвенции о стандартах демократических выборов, избирательных прав и свобод в государствах - участниках СНГ 2002 г. положения о том, что подготовка и проведение выборов, обеспечение и защита избирательных прав и свобод граждан и контроль за их соблюдением возлагаются на избирательные органы (избирательные комиссии), статус, компетенция и полномочия которых установлены конституцией, законодательными актами. В пункте 2 указанной статьи государства - участники Конвенции взяли на себя обязательство не допускать создания и деятельности иных структур (органов, организаций), которые подменяют избирательные органы, либо полностью или частично осуществляют их функции, либо препятствуют их законной деятельности, либо противоправно вмешиваются в их деятельность, либо присваивают их статус и полномочия. Тем самым государства СНГ одновременно закрепили фундаментальный принцип деятельности избирательных комиссий - их самостоятельность и независимость. Оговоримся, что "огосударствление" управления избирательным процессом является относительным; на избирательных комиссиях - явный отпечаток самоорганизации избирателей, особенно заметный на первичном уровне, но в той или иной степени характерный для всей системы, открытой для взаимодействия с формирующимся гражданским обществом.

Таким образом, основой демократии является право народа - носителя суверенитета и единственного источника власти в Республики Таджикистан - решать, кому и как руководить страной, при том что воля народа не должна искажаться, а государство согласно Конституции обязано обеспечить необходимые (юридические, организационные, финансовые и проч.) условия для ее выявления на референдуме и свободных выборах, организуемых и проводимых независимыми от органов политической власти структурами, формируемыми в результате выборов.

Закрепленное в ст. 27 Конституции Республики Таджикистан право граждан избирать и быть избранными в органы государственной власти и органы местного самоуправления, а также участвовать в референдуме реализуется путем личного добровольного участия избирателей в выборах и референдумах. Исходя из этого, Конституционный Закон «О референдуме Республики Таджикистан» от 1995 г. и Конституционный Закон «О выборах Маджлиси Оли Республики Таджикистан» от 1999 г.[1] возложили на Центральную комиссию по выборам и проведению референдумов Республики Таджикистан всю полноту ответственности за обеспечение реализации этих прав в строгом соответствии с законодательством.

Согласно закону Республики Таджикистан «О народном голосовании (референдуме)» от 1991 г. порядок образования и срок полномочия республиканской комиссии по референдуму регулировались иначе. В соответствии со ст. 22

вышеуказанного закона, Центральная комиссия по республиканскому референдуму образуется Верховным Советом Республики Таджикистан одновременно с принятием решения о назначении референдума. При этом учитывались предложения местных Советов народных депутатов, республиканских органов, политических партий, массовых движений, общественных организаций, а также инициативных групп референдума. Осуществление же полномочий всех уровней комиссий референдума начиналось с момента их образования и прекращалось по истечении одного месяца с момента опубликования результатов референдума.

Однако, при проведении референдума по принятию Конституции Республики Таджикистан 1994 г. не была образована Центральная комиссия по референдуму в соответствии с вышеуказанным законом, а на основании п.2 ст. 4 Закона Республики Таджикистан "О конституционной реформе в Республике Таджикистан, порядке принятия и введения в действие Конституции Республики Таджикистан" от 1994 г. организация и проведение народного голосования (референдума) по принятию Конституции Республики Таджикистан были возложены на Центральную избирательную комиссию по выборам Президента Республики Таджикистан и нижестоящих избирательных комиссий.

В соответствии с Конституцией Республики Таджикистан для руководства подготовкой и проведением выборов Маджлиси Оли Республики Таджикистан, Президента Республики Таджикистан и проведением референдумов Маджлиси намоёндогон Республики Таджикистан по представлению Президента своим постановлением от 28 августа 1995 г. образовал Центральную комиссию по выборам и проведению референдумов Республики Таджикистан в составе Председателя, заместителя и 13 членов комиссии.

Центральная комиссия по выборам и проведению референдумов является постоянно действующим и независимым органом, возглавляющим систему всех образуемых комиссий и комиссий по референдуму Республики Таджикистан.

Для подготовки и проведения референдума согласно ст.15 Закона Республики Таджикистан "О референдуме Республики Таджикистан" образуются следующие комиссии: Центральная комиссия по выборам и проведению референдумов Республики Таджикистан; Окружные комиссии по референдуму; Участковые комиссии по референдуму.[1]

Центральная комиссия по выборам и проведению референдумов осуществляет контроль за исполнением и единообразным применением избирательного законодательства, разъяснением положений законов о выборах и референдуме, направлением деятельности комиссии по референдуму, обеспечением прав его участников, трудовых коллективов, представительных органов и политических партий республики. Выполняя возложенные на нее задачи, Центральная комиссия по выборам и проведению референдумов призвана способствовать осуществлению демократических принципов избирательной системы, наиболее полной реализации политического волеизъявления граждан.

Срок полномочий Центральной комиссии по выборам и проведению референдумов 5 лет. Она сохраняет свои полномочия вплоть до образования Маджлиси Оли Республики Таджикистан нового состава комиссии.[2]

Центральная комиссия по выборам и проведению референдумов Республики Таджикистан в своей деятельности руководствуется Конституцией Республики Таджикистан, законами о выборах и референдуме, другими законодательными актами республики и Положением о Центральной комиссии по выборам и проведению референдумов Республики Таджикистан, утвержденным Маджлиси Оли Республики Таджикистан от 28 сентября 1995 года, а также осуществляет на всей территории республики контроль за исполнением законодательства Республики Таджикистан о референдуме и обеспечивает их единообразное применение, утверждает календарный план основных мероприятий по подготовке и проведению референдумов, в пределах своих полномочий издает инструкции, методические рекомендации и разъяснения положений избирательного законодательства, проводит семинары и совещания по организации работы комиссий по референдуму, вносит предложения по совершенствованию избирательной практики.

Окружные комиссии по проведению референдума, основной функциональной характеристикой статуса которых является первичная координация деятельности участковых комиссий, распределяет средства между участковыми комиссиями, контролирует обеспечение участковых комиссий помещениями, транспортом, средствами связи и рассматривает другие вопросы материально-технического обеспечения референдума на территории округа; наблюдает за составлением списков граждан, имеющих право участвовать в референдуме и представляет списки для всеобщего ознакомления; обеспечивает снабжение бюллетенями для голосования участковых комиссий по проведению референдума; устанавливает и передает в Центральную комиссию по выборам и проведению референдумов результаты голосования на референдуме по округу; рассматривает заявления и жалобы на решения и действия участковых комиссий и принимает по ним решения.[1]

При этом участковые комиссии по проведению референдума, основной функциональной характеристикой которых является составление по участку списки граждан, имеющих право участвовать в референдуме; ознакомление граждан со списком, принимает и рассматривает заявления об ошибках и неточностях в списке и решает вопрос о внесении в них соответствующих изменений; принятие от граждан, не имеющих возможности в день референдума находиться по месту своего жительства и участвовать в голосовании, запечатывание в конверты их решения и обеспечивает тайну волеизъявления избирателей; обеспечивает подготовку помещений для голосования, ящиков для приема бюллетеней и другого оборудования; организация голосования в участке в день референдума; осуществление подсчета голосов, поданных в участке; рассмотрение заявлений и жалоб по вопросам подготовки референдума, организации голосования и принятия по ним решения.[1]

Устанавливая компетенцию каждого звена системы комиссий, закон определяет основные правовые параметры функционирования этих звеньев. Обеспечивается же полное соответствие целям эффективного проведения референдумов, осуществление компетенции комиссий руководством со стороны вышестоящих комиссий и в конечном счете руководство со стороны Центральной комиссии по выборам и проведению референдумов Республики Таджикистан. Свое руководящее воздействие Центральная комиссия по выборам и проведению референдумов вправе оказывать на комиссии всех звеньев и уровней, и в этом ее важнейшее системеобразующее значение. Говоря иными словами, благодаря руководству со стороны Центральной комиссии по выборам и проведению референдумов все комиссии, полномочия которых определены законом, действуют при организации и проведении референдумов как слаженное единое целое. Полномочия каждой ступени комиссий определяют ее систематические параметры; руководство гарантирует динамику системы, подтверждение ее действий в заданных законом целях.

Руководство предполагает достаточно жесткое воздействие на руководителя, однако отношения руководство - это не иерархически - административные связи. Здесь нет мер дисциплинарного или административного воздействия, тем более роспуска и назначение нового состава комиссии. Руководство Центральной комиссии по выборам и проведению референдумов в рамках закона - это издание инструкций и иных нормативных актов, обязательных для всех комиссий, распределение средств, выделенных из государственного бюджета на финансовое обеспечение референдумов, контроль за целевым использованием этих средств и другие.

Действующая система комиссии по референдуму Республики Таджикистан, представляет собой важнейший организационный механизм, обеспечивающий свободное волеизъявление граждан при решении им важнейших вопросов государственной и общественной жизни в ходе проведения референдумов.[3]

Статус комиссии по проведению референдумов Республики Таджикистан как субъектов референдумного процесса определяет их правовое положение по отношению к государству и его органам, а также к другим субъектам правоотношений в сфере организации и проведения референдумов.

Статус избирательных комиссий и комиссий по проведению референдумов представляет собой совокупность их прав и обязанностей (то есть, полномочий) по

обеспечению надлежащих условий для организации свободного волеизъявления избирателей в ходе проведения выборов и референдумов, порядок образования, способ формирования состава и срок полномочий избирательных комиссий и комиссии по проведению референдумов, их подконтрольность и ответственность, гарантия деятельности по осуществлению возложенных на них полномочий.[4]

Оформление нового государственно-правового статуса избирательных комиссий и комиссии по проведению референдумов (его основных компонентов) связано с переходом государства к устойчивому демократическому развитию, что предполагает необходимость адекватного правового закрепления избирательных и референдумных процессов и, прежде всего, статуса его основных участников.[4] Речь идет о таком направлении в развитии законодательства Республики Таджикистан о референдуме и о выборе, как оформление правового статуса избирательных комиссий и комиссии по проведению референдумов в качестве единственных органов обеспечивающих организацию волеизъявления избирателей в ходе проведения свободных выборов и референдумов. Приоритетным направлением в этой работе должна стать разработка и принятие (совершенствование) законов об избирательных комиссиях и комиссиях по проведению референдумов, в которых будут комплексно определены юридическая природа этих органов, их функции и полномочия, а также в полном объеме предоставлено право законодательной инициативы по вопросам организации и проведения выборов и референдумов, обогащены возможности в деле обеспечения избирательных прав и свободы граждан и иных участников избирательного и референдумного процесса.

После принятия новой Конституции Республики Таджикистан, законов о выборах и о референдуме, проведением подлинно демократических выборов и референдумов на первое место стали выдвигаться принципиально новые задачи, которые приходится решать избирательным комиссиям и комиссиям по проведению референдумов в ходе организации выборов и референдумов и соответственно по - новому организовать свою деятельность.[5]

Во-первых, в полный рост встала задача обеспечения независимости и самостоятельности в организации деятельности комиссий. Избирательные комиссии и комиссии по проведению референдумов для обеспечения законного и демократического избирательного процесса должны быть в юридическом, организационно-техническом и материально-финансовом отношении независимы от монополизма какой-либо политической партии, государственных органов и должностных лиц. Для того, чтобы сделать планомерной и стабильной работу комиссий, обеспечить преемственность в их деятельности, потребовался перевод их на новый режим, то есть на постоянную основу.[4] Только постоянно действующие комиссии по выборам и проведению референдумов в состоянии решать задачи освоения прогрессивных избирательных технологий, создания кадрового потенциала, способного организовать подготовку и проведение референдумов на уровне мировых демократических стандартов. Для решения этих задач комиссии по выбору и проведению референдумов всех уровней было недостаточно располагать лишь общественным статусом, требовалось утверждение высшего звена этих комиссии как разновидности постоянно действующих государственных органов, решающих специфическими методами важнейшую государственную задачу организации избирательного процесса, создания условий для реализации гражданами их избирательных прав.[6]

Правовые основы статуса комиссии по выборам и проведению референдумов Республики Таджикистан предопределяются теми принципами, которые установлены Конституцией Республики Таджикистан. В соответствии со статьей 6 Конституции высшим непосредственным выражением власти народа являются референдум и свободные выборы. Адекватное выражение этой власти опосредуется организационной деятельностью комиссии по выборам и проведению референдумов, которые обеспечивают подготовку и проведение выборов и референдумов. Статьей 27 Конституции определены основы избирательного права граждан, и их права участвовать в референдуме.[3]

В целях реализации этих конституционных положений указанные государственные органы, прежде всего, обязаны сформировать комиссии по выбору и проведению

референдумов в порядке, предусмотренном законами и принять все необходимые меры по обеспечению их деятельности.

Как отмечает Ю.А. Веденеев, «Конституция Российской Федерации, определяя в качестве структурообразующего принципа организации государственной власти свободные выборы и референдум, а в качестве носителя и единственного источника власти в Российской Федерации народ, по существу ввела в юридический оборот новую для отечественной политико-правовой теории и практики категорию - избирательная власть».[7]

Справедливо отмечает А.В. Иванченко, что определение комиссии, как ветви власти, весьма условно. Все ветви власти, ровно как и ее источник - народ, четко закреплены Конституцией. По этому более уместно говорить о функции системы избирательных комиссий, которая состоит в оформлении воли народа, придании ей нормативного (обязательного) характера для всех государственных органов, должностных лиц, общественных объединений, граждан. Именно эта организующая, а вовсе не властная функция является сущностной прерогативой системы избирательных комиссий.[4]

Организация работы комиссий по проведению референдума строится на основе коллегиальности. В принципе коллегиальности деятельности комиссий по проведению референдума находит отражение их особый статус как независимых и надпартийных органов. Следует отметить, что принципы коллегиальности распространяются на деятельность всей системы комиссии по референдуму, т.е. абсолютно на все комиссии по референдуму без исключения.

Принцип коллегиальности - одна из составных частей этой специфики, так как он позволяет комиссиям по референдуму принимать решения, основанные на свободном, всестороннем и коллективном обсуждении всех вопросов, выносимых на заседание комиссии и выражающих мнения абсолютного большинства всех ее членов.[8]

Заседание комиссии по проведению референдума является правомочным, если в нем принимает участие не менее двух третей состава комиссии. Решение комиссий принимается открытым голосованием большинством голосов от общего состава присутствующих членов комиссии. Однако, если отдельный член комиссии все же не согласен с мнением большинства, он согласно ст.22 Конституционного Закона «О референдуме Республики Таджикистан», имеет право изложить свое особое мнение.[9] Возможность высказать особое мнение - гарантия самостоятельности и независимости каждого члена комиссии по проведению референдума. Эта мера должно помочь ей принимать основанные на духе и букве закона компетентные решения. Особое мнение является хорошей профилактикой от незаконных действий, дает возможность для прекращения противоправных действий со стороны руководства комиссии по проведению референдума. Безусловно, важным представляется не только то, что член комиссии имеет право высказать особое мнение, но и то, что оно должно быть обязательно доведено председателем комиссии до сведения вышестоящей комиссии в строго установленный законом срок.[10] Ранее такой нормы в законодательстве не было. Эта мера позволит более оперативно реагировать на возможные нарушения законности, разрешать конфликтные ситуации, а также учитывать особое мнение члена комиссии в дальнейшей ее работе для повышения эффективности ее деятельности.

Законодательный принцип гласности также является одним из важнейших требований к организации деятельности комиссии по выборам и проведению референдумов, и направлен на расширение реальных возможностей граждан и их общественных объединений активно участвовать в управлении государственными и местными делами, и осуществлять общественный контроль за деятельностью этих комиссий. Реализация принципа гласности обусловлена и необходимостью обеспечения свободы получения гражданами информации о деятельности органов государственной власти, связанной с разработкой и принятием нормативных правовых актов о выборах, подготовкой и проведением референдумов, обеспечением избирательных прав и свободы граждан. Последовательная реализация этого принципа в конкретных решениях и действиях комиссии по проведению референдумов во многом предопределяет демократичный характер организации и проведения референдумов.[5]

В практическом плане принцип гласности предусматривает осуществление комиссиями по проведению референдумов своих функций открыто, в том числе на условиях информационной доступности. Это находит свое выражение, во-первых, в обеспечении представителями политических партий, представительных органов власти, трудовых коллективов, средств массовой информации и наблюдателей возможностью присутствовать на заседаниях соответствующих комиссии по проведению референдумов; во - вторых, в доступности информации о ходе и результатах проведения референдума и систематическом информировании о предлагаемых или принятых решениях и нормативных правовых актах комиссии по проведению референдумов.[4]

Принцип гласности в деятельности комиссии по проведению референдумов находит свое выражение и в положениях законов о выборах и о референдуме, определяющих порядок и сроки опубликования итогов голосования. Осуществление участниками референдума общественного контроля за деятельностью комиссии по проведению референдумов раскрывается в праве доступа заинтересованных лиц, прежде всего наблюдателей, на участки референдума в день голосования.

Специфическим признаком действий комиссий является то, что они, как правило, предшествуют принятию комиссиями соответствующих решений, либо вытекают из них. Решения комиссий имеют нормативный и ненормативный характер. К числу первых относятся инструкции, разъяснения, положения Центральной комиссии по выборам и проведению референдумов Республики Таджикистан, принятие на основе и во исполнение соответствующих законов о выборах и о референдуме.[5]

Действия и решения комиссии по референдуму составляют единое целое, вместе с тем, часть их деятельности по исполнению собственных решений и решений вышестоящих комиссий можно отнести к особой группе, которая в свою очередь, может быть также подразделена на подгруппы. Так, если к первой можно отнести действия, связанные с проведением мероприятий в период референдума (например, проведение проверки правильности оформления подписных листов и соблюдения требований закона при сборе подписей), то ко второй - деятельность в период между выборами и референдумом, связанную с созданием условий для обеспечения избирательных прав граждан и иных участников референдума (например, организация общегосударственной системы регистрации избирателей и участников референдума).

Одним из условий эффективной деятельности системы комиссии по референдуму при проведении референдумов является издание Центральной комиссией по выборам и проведению референдумов Республики Таджикистан нормативных актов по вопросам применения законодательства о референдуме. При этом, законодательство предоставляет возможность Центральной комиссии по выборам и проведению референдумов детальное обеспечение в регламентации всех правовых ситуаций, возникающих в процессе подготовки и проведения референдумов, в том числе в аспекте защиты права на разъяснение законодательства о референдуме из одного центра, поскольку только достаточное количество инструктивных материалов может обеспечить единообразное и бесконфликтное применение норм законодательства о референдуме.

Нормативные акты Центральной комиссии по выборам и проведению референдумов можно отнести к так называемым интерпретационным актам - документам, содержащим разъяснения юридических норм.[11] Заметим также, что при рассмотрении жалоб на действия и решения нижестоящих комиссии по референдуму комиссии производят казуальное толкование, то есть официальное разъяснение, обязательное для конкретного случая.

Правовые акты подразделяются на законы, подзаконные акты, акты - решения.[12] По мнению Ю.А.Тихомирова, к подзаконным актам относятся указы Президента, постановления и распоряжения Правительства, приказы, постановления, инструкции министерств, комитетов и других органов исполнительной власти. Правоохранительные органы - суд и прокуратура - принимают акты - решения.[12] Исходя из этого, можно сказать, что нормативным актам Центральной комиссии по выборам и проведению референдумов Республики Таджикистан в данной классификации место не отведено, поскольку Комиссия не является ни центральным органом исполнительной власти, ни судебным органом.

В связи с этим полагаем необходимым конституционным способом определить место Центральной комиссии по выборам и проведению референдумов Республики Таджикистан в системе органов государственной власти в Республике Таджикистан. Отметим при этом, что Центральная комиссия по выборам и проведению референдумов является коллегиальным органом и принимает коллегиальное решение, особенно при утверждении протокола об итогах голосования (проведения референдума) и в этих условиях в системе государственных органов она ближе всего стоит к судебным органам, особенно к Конституционному Суду Республики Таджикистан.

Исходя из вышеизложенного, на наш взгляд требует уточнения, как в теоретическом плане, так и в законодательном порядке системное определение места нормативных актов Центральной комиссии по выборам и проведению референдумов в системе нормативных актов Республики Таджикистан.

Во-вторых, Центральной комиссии по выборам и проведению референдумов может быть, в частности, предоставлено право, издавать нормативные акты по вопросам применения законов о выборах и референдуме, обязательные для исполнения на всей территории страны.

В-третьих, считаем необходимым предоставление Центральной комиссии по выборам и проведению референдумов право законодательной инициативы по вопросам проведения выборов и референдумов.

ЛИТЕРАТУРА

1. Ахбори Маджлиси Оли Республики Таджикистан. 1995. №21. Ст. 245.
2. О выборах Маджлиси Оли Республики Таджикистан: Конституционный Закон Республики Таджикистан // Ахбори Маджлиси Оли Республики Таджикистан. 1999. №2. Ст.296.
3. Имомов А.И. Нӯқӯи конститутсиони Ҷумҳурии Тоҷикистон (на тадж.яз.). Душанбе, 1997. - С.241, 243.
4. Иванченко А.В. Избирательные комиссии в Российской Федерации. Теория. Практика. М.: Весь мир, 1996. -С.47, 48, 49, 52, 111.
5. Имомов А. И. Интихоб ба Парлумони Ҷумҳурии Тоҷикистон (на тадж.яз.). Душанбе, 2001. - С.31, 32, 3.
6. Конституция (Основной Закон) Республики Таджикистан: Принята референдумом 6 ноября 1994 года. - Душанбе, 2000.
7. Реформа избирательной системы в Италии и России: опыт и перспективы. -М.: 1995. - С.82.
8. Избирательное право в вопросах и ответах. М., 1995. С.30.
9. О референдуме Республики Таджикистан: Конституционный Закон Республики Таджикистан // Ахбори Маджлиси Оли Республики Таджикистан. 1995. №21. Ст.245.
10. Избирательное право в вопросах и ответах. М., 1995. С.33.
11. Алексеев С.С. Государство и право. М.: Юридическая литература, 1993. - С.169.
12. Тихомиров Ю.А. Публичное право. М.: Издательство БЕК. 1995. - С.224-225.

ОРГАНИЗАЦИЯ ИЗБИРАТЕЛЬНОГО И РЕФЕРЕНДУМНОГО ПРОЦЕССА В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

Свободные выборы и референдум, на которых народ определяет персональный состав органов политической власти, а также решает основные вопросы деятельности государства и тем самым периодически легитимирует своей волей конституционный строй государства, являются неотъемлемым элементом современной демократии. В статье анализируются основные вопросы организации выборов и референдума.

Ключевые слова: выборы, референдум, процесс, демократия.

ORGANIZATION OF THE ELECTORAL PROCESS AND THE REFERENDUM IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Free elections and a referendum in which the people to decide membership of the political authorities, and also solves the main issues of the state and thereby legitimize their will periodically constitutional order of the state, are an integral part of modern democracy. The article discusses the main questions of the organization of elections and referendums.

Key words: election, referendum process, democracy.

Сведения об авторе: *Б.С. Гадоев* - кандидат юридических наук, доцент кафедры конституционного права Таджикского национального университета. Телефон: (+992) 918-61-40-36. E-mail: burhonidin@mail.ru

АҲАМИЯТ ВА НАҚШИ КОНСТИТУТСИЯ ДАР ҲАЁТИ ИҶТИМОӢ-СИЁСИИ ДАВЛАТ ВА ҶОМЕА

А. Имомов
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

*«Конститутсия нишонаи нахустин ва муҳимтарини
соҳибистиклолии давлат буда, аз ҷониби ҷомеаи
ҷаҳонӣ, созмонҳои бонуфузи байналмилалӣ ва
давлатҳои дигар эътироф гардидани соҳибхастии
рии он аз ҳамин ҳуҷҷати тақдирсоз сарчашма
мегирад»*

*(«Паёми Президенти Ҷумҳурии
Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии
Ҷумҳурии Тоҷикистон. 23 апрели соли 2014).*

Аҳамияти Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҳаёти ҷомеаи муосир бо кушода додани моҳият, хусусиятҳо ва сифатҳои он маҳдуд намегардад. Конститутсия на фақат Сарқонуни давлат, балки ҷомеа низ мебошад. Бинобар ин, на фақат ҳуҷҷати ҳуқуқӣ, ҳамчунин санади сиёсӣ ва ҳуҷҷати мафкуравӣ мебошад. Тибқи ин омил Конститутсияи ҚТ дар як вақт ҳуҷҷати муҳимтарини иҷтимоӣ-сиёсӣ аст, ки дар он асоси сиёсати дохилӣ ва хориҷии давлат, моҳияти иҷтимоӣ, мақсаду вазифаҳои он муайян карда шудааст. Ва Сарқонуни давлат ва ҷомеа вазифаи худро дар рушди ҷомеа ҳамон вақт ба ҳубӣ иҷро карда метавонад, ки агар ба ғояи миллии инъикоси ҳадафу арзишҳои олии ба ормонҳои умумибашарӣ асосёфта ва хусусияти хоси Ҷумҳурии Тоҷикистонро ифодакунанда қарор ёфта бошад. Амалӣ намудани ормонҳои дар Сарқонун эълон гардида, бо мазмуни ҳуқуқӣ ҳатмӣ мегардад ва бо тамоми қудрат ва тавоноии давлат дастгирӣ карда мешавад.

Ҳамчун ҳуҷҷати сиёсӣ Конститутсияи ҚТ, ба монанди конститутсияи аксари давлатҳои аъзои ИДМ, натиҷаи ваҳдати иҷтимоӣ-сиёсӣ, созиши ҷамъиятӣ мебошад, ки дар он манфиати сиёсии гурӯҳҳои мухталифи иҷтимоӣ ва иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ-сиёсии мамлакат ба ҳам мувофиқ гардонида шудааст. Албатта, дар Сарқонун тамоми манфиати иҷтимоии аҳолии мамлакатро баробар ифода кардан кори осон нест. Вале дар раъйпурсии умумихалқӣ бо тарафдорӣ кулли шаҳрвандони мамлакат қабул гаштани он ифодаи мувофиқати манфиати гурӯҳҳои сиёсӣ ва иҷтимоии ҷомеаи тоҷикистонӣ мебошад. Акнун дар марҳалаи нави таърихӣ рушди мамлакат муҳим аст, ки ғояҳои демократии дар он ҷой дошта, боз ҳам тақвият ёбанд ва заминаи бунёди ҷомеаи адолатпарвар боз ҳам устувор гардонида шавад.

Ҳамчун ҳуҷҷати мафкуравӣ Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар асоси созиши иҷтимоӣ-сиёсии нерӯҳои мухталифи ҷомеа қабул ва тақмил ёфтааст. Бинобар ин дар он манфиатҳои гуногун ифода карда шудааст. Хислати созишии Конститутсия ҳамчун шартномаи ҷамъиятӣ баъди қабул ва як муддат амалӣ он боз ҳам мукамал гардонида шуд. Дар асоси ҳуҷҷатҳои созишии байни Ҳукумати ҷумҳурӣ ва муҳолифини тоҷик соли 1999 ислоҳоти конститутсионии баргузор гашта ба хислати созишии Конститутсия боз ҳам тақвият бахшид. Зеро ки дар ислоҳоти мазкур бисёр масъалаҳои бахсноки сатҳи конститутсионӣ, ба монанди қудрати нав бахшидан ба истилоҳи гуногунандешии сиёсӣ ва мафкуравӣ, ғояи бисёрхизбии ҷомеа ва роҳи хоси онро муайян кардан дар низомии сиёсии ҷомеа, усулҳои асосии ташкил ва фаъолияти ҳокимияти қонунгузорӣ ва мувофиқи он ташкил кардани парлумони дупалатагӣ ва ғайра равшанӣ пайдо карданд.

Нақши Сарқонуни ҚТ дар мукаммалсозӣ ва кафолати арзишҳои дар моддаи якум нишон додашудаи ҚТ ҳамчун давлати соҳибхастӣ, демократӣ, ҳуқуқбунёд, дунявӣ, ягона ва иҷтимоӣ омили муҳим мебошад. Тибқи Сарқонун шакли идораи давлатии Тоҷикистон ҷумҳурӣ мебошад ва сарвари давлат Президент аст. Вобаста ба ин омил вазъи конститутсионии Президент муайян карда шуда, салоҳияти он ҳамчун сарвари давлат ва ҳокимияти иҷроия нишон дода шудааст. Хусусияти шакли ҷумҳурии давлат барои дар заминаи конститутсионӣ муайян кардани шаҳрвандии Тоҷикистон ва усули баробарҳуқуқии ҳама дар назди қонун ва суд асос мебошад. Ҳеҷ

як кас аз самти ҳуқуқӣ вобаста ба миллат, нажод, чинс, забон, эътиқоди динӣ, мавқеи сиёсӣ, вазъи иҷтимоӣ, таҳсил ва молу мулк нисбат ба каси дигар дар назди қонун ва суд ҳечгуна бартарӣ надорад. Унвони баланди шаҳрванди Тоҷикистон будан ба ҳар кас баробарҳуқуқиро кафолат медиҳад.

Конститутсияи ҶТ таҳкурсии ҳуқуқӣ-сиёсии ягонагии давлат ва таъмини беҳатарии он мебошад. Мувофиқи он ҳудуди Тоҷикистон тақсимнашаванда ва дахлнопазир аст. Ҳукумати ҶТ ва сохторҳои қудратии он масъулияти таъмини беҳатарӣ ва ҳифзи сарҳади давлатӣ, тамомияти арзии давлатӣ ва истиклолияти Тоҷикистонро ба ӯҳда доранд. Дар Конститутсия чандин хислатҳои Тоҷикистон ҳамчун давлати ягона муайян карда шудаанд. Пеш аз ҳама низоми марзию маъмурии он нишон дода шудааст, ки аз Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, вилоятҳо, шаҳрҳо, ноҳияҳо, шаҳраку деҳот иборат аст. Дар ҳаёти Тоҷикистон ҷойгир будани ВМКБ хислати ягонагии давлатро ҳалалдор намесозад, балки яке аз роҳҳои ба эътибор гирифтани хусусияти маишӣ ва иҷтимоии минтақаи баландкӯҳи ҷумҳурий ва кӯмак расонидан ба ҳалли масъалаҳои ҳаёти иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва фарҳангии вилояти мазкур мебошад. Вазъи ҳуқуқии мухторияти маъмурии вилояти мазкур ба чандин омилҳои воқеӣ алоқаманд аст, ки аз ҳама бештар ҷойгиршавии ҷуғрофӣ ва иқлимии он муносибати хосаро ба идораи он талаб менамояд. Вобаста ба ин, омили иҷтимоӣ-иқтисодӣ дошта, ҷумҳуриро водор месозад, ки дар ҳалли масъалаҳои ҳаёти хоҷагӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоӣ мардуми вилоятро мунтазам дастгирӣ намояд. Яъне мухторияти Бадахшон бештар хислати иқтисодию иҷтимоӣ дорад ва дар ҳалли онҳо дар тамоми солҳои давраи шӯравӣ ва минбаъд чандон пешравӣ ба назар намерасад. Аз ин рӯ, сару садоҳо дар хусуси барҳам додани вазъи мухтории Бадахшон беасос ва бемасъулиятӣ мебошад. Зеро ки бе ёрӣ ва дастгирии ҳаматарафаи Ҳукумати Тоҷикистон, ВМКБ бо имконияту захираҳои худ ҳаёти иҷтимоӣ-иқтисодии халқи вилоятро ба таври бояду шояд таъмин карда наметавонад.

Ягонагии давлат бо роҳи муайян ва тасдиқ кардани ҳатти сарҳад ва бо тасдиқи шартномаҳои дутарафа бо давлатҳои ҳамсоя расмӣ гардонида мешавад. Қисми зиёди ҳатти сарҳади Тоҷикистон бо давлатҳои ҳамсоя аллакай расмӣ гардонида шуда, расман эътироф шудааст. Аммо ҳанӯз ҳам қисме аз сарҳади давлатии Тоҷикистон бо давлатҳои ҳамсояи Узбекистон ва Қирғизстон ҳатти муайян надорад ва мавзӯи баҳсу талоши тарафҳо қарор дорад. Муҳим аст, ки бо роҳи осоишта ҳарчи зудтар ин масъала ҳалли худро ёбад ва риштаҳои ҳамсоягии неки халқҳоро ҳалалдор насозад. Кашол ёфтани ҳалли ин масоил ба манфиати халқҳои давлатҳои ҳамсоя намебошад.

Яке аз нишонаҳои давлати ягона доштани рамзҳои давлатӣ мебошад, ки аз Парчам, Нишон, Суруди Миллӣ ва пойтахт иборат мебошад. Конститутсия дар боби асосҳои сохтори конститутсионӣ рамзҳои давлатии Тоҷикистонро муайян кардааст ва қонунҳои ҷумҳурий онҳоро муфассал танзим намудаанд. Посдории рамзҳои давлатӣ омили эҳтиром гузоштан ба арзишҳо ва ғояҳои давлатдорӣ миллӣ мебошад. Ҳамчунин рамзҳои давлатӣ яке аз шаклҳои ба таври рамзӣ дар бораи миллат ва халқи ҷумҳурий, таърих ва фарҳанги мамлакат, ҷойгиршавии ҷуғрофӣ ва самтҳои хоҷагидорӣ, сохтори давлатӣ ва ҷамъиятӣ ва ғайра маълумот доданро ифода мекунад. Барои давлатҳои ҷавон муқаррар намудан ва ҳифзи забони миллӣ ва пули миллӣ низ аҳамияти хоса дорад. Рамзҳои давлатӣ яке аз шаклҳои ба шакли рамзӣ ифода намудани соҳибхитиёрии давлат мебошад. Пойтахти Тоҷикистонро Конститутсия шаҳри Душанбе муқаррар кардааст ва он дарвозаи мамлакат, оинаи сатҳи рушд ва ё ақибмонӣ он мебошад. Бинобар ин давлатҳои муттарақӣ ба сатҳи ободонӣ, ҳалли масоилҳои таъминоти иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва иқтисодии пойтахт нисбат ба ҳар минтақаи дигар эътибор ва ғамхорӣ бештар зоҳир менамоянд.

Нақши Сарқонуни ҶТ дар бунёди давлат ва муайян кардани самтҳои асосии рушди он, дар муайянсозии қонуниятҳои рушди ҷомеа ва сохторҳои он, дар муайян намудани вазъи конститутсионии инсон ва шаҳрванд, эҳтиром гузоштан ба ҳуқуқу озодиҳои он хеле калон аст. Ва умуман, нақши бунёдии Сарқонун дар ташаккули давлати соҳибхитиёр, ягона ва демократӣ, муайян кардани самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии давлат, усулҳои асосии ташкил ва фаъолияти ҳокимияти давлатӣ, муайянсозии функсияҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ, сиёсӣ ва мафкуравии давлат, ташаккули низоми ҳуқуқӣ ва рушди қонунгузорӣ, муайян намудани вазъи ҳуқуқӣ-конститутсионии инсон ва шаҳрванд, ташаккули ҷомеаи шаҳрвандӣ, устувор

гардонидани ваҳдати миллӣ, ба созиш овардани тамоми кишрҳои иҷтимоӣ-сиёсии ҷомеа ва сафарбарсозии онҳо барои таъмини пойдеории давлати Тоҷикистон ва ғайра омили ҳалкунанда мебошад.

Нақши Конститутсия дар устувор гардонидани асосҳои давлати демократӣ, муайян кардани усулҳои асосии ташкили ҳокимияти давлатӣ ва ба роҳ мондани фаъолияти он, бунёди ҷомеаи шаҳрвандӣ, ташаккули низоми бисёрҳизбӣ ва дигар ниҳодҳои ҷамъиятӣ, иштироки шаҳрвандон дар ташкил ва фаъолияти мақомоти ҳокимияти давлатӣ хеле калон аст. То рафт мукамал гардонидани низом ва ҳуқуқи интиҳоботи умумӣ ва устувор гардонидани асосҳои конститутсионии заминаҳои демократии ташкилу гузаронидани он яке аз вазифаҳои муҳим мебошад. То ин дам Конститутсия вазифаи ҳудро дар ин самт ба иҷро расонд, акнун зарур аст, ки меъёрҳои он боз ҳам такмил дода шаванд. Роҳҳои боз ҳам фаъол намудани иштироки шаҳрвандон дар кори идораи давлат ва ҷомеа ҷустуҷӯ ва дарёб карда шаванд. Ҳайати вакилони парлумони кишвар бояд ҳарчи бештар намоёндагии кишрҳои гуногуни ҷомеаро ифода намояд. Муҳим аст, ки намоёндагии ҳизбҳои сиёсӣ дар парлумон аз нав тарҳрезӣ шуда, як қисми назарраси ҷойҳо дар Маҷлиси намоёндагон барои ҳизбҳои сиёсии дар интиҳобот ширкат варзида чудо карда шаванд. Ба назари мо, аз се ду ҳиссаи ҷойҳои вакилӣ ба ҳизбҳои сиёсии дар палата ҷойҳои дуум, сеюм ва минбаъд ишғол намуда, чудо кардан ба мақсад мувофиқ аст.

Конститутсия дар ифодаи моҳияти ҳуқуқбунёд будани давлат ва устувор гардонидани речаи қонуният ва ҳифзи ҳуқуқи инсон нақши аввалӣ дорад. Қоидаи асосии давлати ҳуқуқбунёд таъмини волоияти ҳуқуқ, Конститутсия ва қонунҳо мебошад, дар он усули эътирофшуда «Иҷозат дода шудааст, агар манъ нашуда бошад» амал мекунад, ки он ба манфиати боз ҳам озодона кору фаъолият намудани шаҳрвандон ва иттиҳодияҳои онҳо равона карда шудааст. Мувофиқи усули мазкур давлат фақат кору фаъолиятро манъ мекунад, ки хилофи манфиати давлат ва ҳуқуқи манфиатҳои қонунии инсон бошад ва бевосита дар қонун ё санади меъёрии ҳуқуқӣ нишон дода шуда бошад. Ҳамчун қоида меъёрҳои манъкунанда чандон сершумор нестанд ва пеши фаъолияти бунёдкоронаи ашхосро гирифта наметавонанд.

Аз моҳияти давлати ҳуқуқбунёд таъмини усули волоияти Конститутсия ва қонунҳо бармеояд. Дар онҳо тартибу қоидаҳои ҳуқуқии ба роҳ мондани роҳи равиши сохтмони давлатӣ, вазъи ҳуқуқии инсон ва шаҳрванд ва ташкилу фаъолияти иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ муайян карда шудаанд. Дар ҳамин замина низоми ҳуқуқии ҷумҳури ташкил ёфта, самтҳои асосии ҳаёти давлатӣ ва ҷамъиятӣ, вазъи ҳуқуқии инсон ва шаҳрванд, ҳуқуқи озодӣ ва вазифаҳои онҳо танзим шудаанд. Таъмини воқеии усули волоияти Конститутсия асоси бозъитимоди риоя шудани қонунҳо ва интизоми давлатӣ, кафолати татбиқи ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шаҳрванд мебошад. Сарфи назар кардани талаботи Конститутсия ва хилофи волоияти он амал кардан фақат ба ашхоси ҷиноятпеша хос аст.

Конститутсия ҳамчун қуллаи баланди низоми қонунгузорӣ, асоси муайянсозии ин низом, ба ҳам пайвандсозии намудҳои гуногуни қонунҳо ва санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ва амалӣ онҳо мебошад. Дар он асоси танзими низоми санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ муайян карда шуда, дар қонун ба ҷойи ҳар яки онҳо равшанӣ андохта шудааст. Қонунгузорию Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳоло аз қонунҳои бо роҳи раъйпурсии умумихалқӣ қабул шуда, қонунҳои байналмилалӣ ҷумҳурӣ эътироф карда, қонунҳои конститутсионӣ, қонунҳои ҷорӣ ва кодексҳои ҳуқуқӣ, санадҳои меъёрии ҳуқуқии сершумор иборат аст. Ҳамаи қонунҳо ва санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ сарфи назар аз ном, мавзӯи танзимшаванда, мақоми қабулкунанда, ҳадди паҳнгардӣ, қувваи ҳуқуқӣ ва дигар ҳолатҳо бояд ба Конститутсия мувофиқ бошанд. Дар ҳолати мувофиқ наомадани онҳо меъёрҳои конститутсия амал мекунад.

Конститутсия на фақат сиёсати дохилии кишвар, балки ҳолатҳои асосии сиёсати хориҷии онро муайян кардааст. Тоҷикистон ҳамчун давлати осоишта сиёсати хориҷии сулҳҷӯнаро пеш гирифта, соҳибхитиярӣ ва истиклолияти дигар давлатҳои ҷаҳонро эътиром менамояд. Муносибатҳои хориҷии ҳудро бо давлатҳои дигар, созмонҳои ҷаҳонӣ ва минтақавӣ дар асоси меъёрҳои байналмилалӣ муайян менамояд. Сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар заминаи сулҳи бисёрқутбӣ қарор гирифтааст, мо бо ҳамаи давлатҳо ва ҳукуматҳо сарфи назар аз сохтор ва речаи сиёсии онҳо бояд аз рӯи ҳифзи манфиатҳои миллии кишварамон робита

намоем. Албатта раванди ҷаҳонишавӣ бо ҳамаи самтҳои мусбӣ ва манфии худ ба сиёсати Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсир мерасонад, зеро ки ин раванди фарогирест, ки аз он ягон мамлакат дар канор намеронад. Дар чунин шароит муҳим аст, ки дар ин раванд мо ҷойи муносиби худро пайдо намоем ва дар заминаи Конститутсия муайян карда рушди кишварамонро таъмин кунем.

Имрӯзҳо мардуми кишвар аз он дар ташвишанд, ки Ҳукумати Тоҷикистон рӯз аз рӯз бо давлати абаркудрати Хитой шартномаҳои сершуморро ба имзо мерасонад ва татбиқи онҳо баробари ба ҳалли масъалаҳои иҷтимоӣ-иқтисодии ҷумҳурӣ мусоидат кардан, ҳамчунин боиси таҳзодҳои нав мегардад. Хусусан, то рафт ба ҷумҳурӣ бештар кӯчида омадани хитойҳо, дар объектҳои бинокорӣ ва истеҳсолии шартномавӣ асосан ба қор ҷалб кардани онҳо, ба иҷора додани садҳо ҳазор гектар заминҳои ҳосилхез ва дар он ҷой бунёд кардани шаҳрақҳои хитой, пайдошавии оилаҳои хитойӣ тоҷикӣ, ҳарчи бештар дастбӯии онҳо дар истеҳсол ва азхудкунии боигарии табиӣ Тоҷикистон воқеан боиси изтироб нашуда наметавонад. Чунки хитойҳо ҳазорҳо сол қаблан дар орзу ва ҳаваси соҳиб шудан ва ғасби заминҳои самти ғарбӣ (яъне марзи кишварҳои ҳамсоя) буданд ва акнун ба назар мерасад, ки онҳо бе ҳеҷ як душворӣ ба ин ҳадафи стратегияи худ расида истодаанд. Ва фақат ашхоси содда бовар мекунад, ки дар ягон давраи наздик ё дур онҳо аз хоки Тоҷикистон бо ихтиёри худ баромада мераванд. Чанде давлатҳои аврупоӣ баъди дар ҷанги дуҷониба ҷаҳон харобазор гаштани мулки худ хитойҳоро бо аҳдноҳои дутарафа барои барқарорсозии кишварашон даъват намуданд, вале аз қуч баста омадани шумораи азими онҳо ба даҳшат афтоданд ва роҳҳои бозгардонидани онҳоро то ҳол ҷустуҷӯ доранд, аммо роҳи ҳалли онро дарёб карда наметавонанд. Албатта сатҳи баланди фарҳанги сиёсӣ ва ҳисси ватандӯстии мардуми аврупоӣ барои дар анбуҳи хитойҳо худро гум кардан роҳ намеред. Вале чи қунад мардуми тоҷик, ки ҳанӯз худшиносии миллиро арзиши воло намеред, дар Ватани худ қадру қиммат надорад ва дар ҷустуҷӯи зиндагии арзанда бе пушаймонӣ кишвари худро тарк мекунад. Конститутсия инсон, ҳуқуқ ва озодиҳои онро арзиши олии доништааст, вале ин ибораи ҷозибанок дар ҳалли бисёр масъалаҳои сатҳи зиндагии одамон қудрати дарқорӣ надорад.

Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ташкили мақомоти ҳокимияти давлатӣ усулҳои муқаррар кардааст, ки онҳо аз моҳияти давлати демократӣ ва ҳуқуқбунёд бармеоянд. Дар он ҳаққи халқи Тоҷикистон ба соҳибхитӣ ва мувофиқи иродаи манфиати худ ташкил кардани ҳокимияти давлатӣ баён ёфтааст. Ётироф шудааст, ки халқ сарчашмаи ягонаи ҳокимияти давлатӣ мебошад ва онро бо ҳеҷ субъекти дигар ба ҳам намебинанд. Конститутсия шаклҳои амалӣ намудани ҳокимияти давлатиро нишон дода, бевосита ё тавассути вакилони худ татбиқ кардани онро муайян кардааст. Шакли бевосита амалӣ намудани ҳокимияти халқро ҳамчун ифодаи олии дар раъйпурсии умумихалқӣ ва дар интихобот муқаррар кардааст. Албатта дар ин меъёр интихоботи воқеии озод ва шаффоф, бе ҳеҷ гуна вайронкунии расму қоидаҳои демократӣ дар назар дошта шудааст. Маҳз дар чунин раванди интихобот иродаи халқ озодона ифода ёфта, намоёндагони сазовори он интихоб мешаванд.

Дар раъйпурсии умумихалқӣ бояд ба раъйдиҳии халқ ҳамон масъалаҳои гузошта шаванд, ки ба мардум фаҳмо ва ба моҳияту мазмуни он шинос шуда метавонанд. Зарур аст, ки қабл аз ба раъйпурсӣ пешниҳод шудани масъалаҳои парламентӣ кишвар онро ҳуб омӯзад ва ҳамон тарҳи онро ба халқ пешниҳод намояд, ки ба манфиати он мувофиқ бошад. Аз ин рӯ, интихоби мавзӯи раъйпурсӣ бояд пурра ба масъулияти Маҷлиси намоёндагони Маҷлиси Олии ҚТ гузошта шавад. Аз таҷрибаи ба раъйпурсии умумихалқӣ гузоштани лоиҳаи қонунҳои ҳаҷман қалон ва мазмунан мураккаб бояд даст кашид, зеро ки ба моҳияти онҳо аксари мардум сарфаҳм нафта овоз медиҳанд. Дар матни амал кардаистодаи Конститутсия масъалаи танзими муайянсозии масъалаҳои ба раъйпурсӣ тавсияшаванда, бояд мавқеи бештар пайдо намояд.

Яке аз усулҳои асосии ташкили ҳокимияти давлатиро Конститутсия таъзияи он ба қонунгузорӣ, иҷроия ва судӣ муайян кардааст. Ин усул дар давлатҳои мутараққӣ асоси ташкил ва амалӣ намудани ҳокимияти давлатӣ мебошад. Тавассути қоидаи «боздорӣ ва мувозина» («сдержек и противовесов») риоя шудани усули таъзияи

ҳокимияти давлатӣ дар таҷрибаи ташкил ва фаъолияти мақомоти ҳокимияти давлатӣ бояд таъмин карда шавад. Ҳоло дар Конститутсияи ҚТ дар татбиқи усули мазкур қадами аввал гузошта шудааст. Он асосан дар ба ҳам мувофиқгардонии ваколатҳои Президенти ҚТ ва Парлумон дар сатҳи ибтидоӣ муқаррар шудааст. Акнун бояд бо иқдомҳои нав сатҳи конститусионии танзими он пурзӯр карда шавад. Зеро ки ҳадафи асосии усули мазкур пешгирии ташаккули речаӣ сиёсии авторитарӣ (худкома) ва шахспарастӣ ва дар дасти як кас ҷамъ омадани тамоми ҳокимияти давлатӣ мебошад. Барои ноил шудан ба ин ҳадаф дар меъёрҳои конститусионӣ ва қонунҳо дар хусуси ба ҳамдигар алоқаманд ва ҳамзамон мустақилона амал кардани шохаҳои ҳокимияти давлатӣ асоси устувор гузошта шаванд.

Усули дигари ташкил ва фаъолияти давлат ва мақомоти он, иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ ва шаҳрвандон усули қонуният мебошад. Усули мазкур асоси дар сатҳи талаботи Конститутсия ва қонунҳо ба роҳ мондани фаъолият ва ҳаёти онҳо мебошад. Қатъи риоя шудани усули қонуният шартҳои муҳими ба роҳи демократӣ самаранок фаъолият намудани тамоми дастгоҳи ҳокимияти давлатӣ ва сохторҳои ҷамъиятӣ аст. Дар ҳар як мамлакат усули мазкур асоси эътирофшудаи ҳаёти давлатӣ ва ҷамъиятӣ, амалӣ шудани ҳукуку озодиҳои инсон ва шаҳрванд мебошад. Аммо усули қонуният дар ҷомеаи баъди речаӣ тоталитарӣ ташкил ёфта, худ аз худ татбиқ намегардад. Барои ноил шудан ба он ҷӣ дар сатҳи давлатӣ ва ҷӣ сатҳи ҷамъиятӣ эътибори ҷиддӣ лозим аст. Хусусан, риоя шудани он аз тарафи мақомоти давлатӣ ва шахсони мансабдор бояд зери назорати сатҳи олии мансабдорони давлатӣ бошад. Ҳодисаҳои ҷиҳистеъмом аз мансаб, ришвахорӣ, маҳалчигӣ, ҳешу таборӣ ва дигар ҳодисаҳои сарфи назар кардани талаботи қонунҳо аз тарафи кормандони дастгоҳи давлатӣ бештар ҷой дорад. Бо мақсади муайян намудани мувофиқати қонунҳо ва санадҳои меъёри ҳукуки мақомоти давлатӣ ва иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ мақомоти махсус – Суди конститутсионӣ ҚТ амал мекунад, вале самараи фаъолияти он назаррас намебошад, муҳим аст, ки имкониятҳои он дар ин самт фаъолонатар татбиқ гарданд.

Нақши Конститутсия дар муайян намудани яке аз нишонаҳои давлат – падидаи шаҳрвандӣ ва муайян кардани усулҳои он калон аст. Конститутсияи ҚТ кадом шахсро шаҳрванди Тоҷикистон донишманд муайян мекунад. Ҳамчунин ҳолатҳои муҳими ба шаҳрванди робита доштаре танзим кардааст. Муқаррар карда шудааст, ки мансубияти шаҳрванди Тоҷикистон ба шаҳрвандии давлати дигар эътироф намешавад, ба истиснои мавридҳои, ки дар қонун ва шартномаҳои байнидавлатии Тоҷикистон нишон дода шудааст. Шаҳрванди Тоҷикистон дар хориҷи кишвар таҳти ҳимояи давлат мебошад. Ҳеҷ як шаҳрванди ҷумҳуриро ба давлати хориҷӣ супурдан мумкин нест. Тартиб ва асосҳои пайдо кардани шаҳрвандии ҚТ, асосҳои қатъ гардидани шаҳрвандӣ, муайян кардани шаҳрвандии кӯдаконе, ки падару модари онҳо шаҳрвандии гуногун доранд ва дигар масъалаҳои марбут ба шаҳрвандиро қонуни конститусионӣ дар бораи шаҳрвандии Ҷумҳурии Тоҷикистон танзим менамояд.

Таъмини усули қонуният дар ҳаёт ва фаъолияти инсон ва шаҳрванд ва иттиҳодияҳои онҳо дар зери диққат ва эътибори сохторҳои гуногуни давлатӣ ва ҷамъиятӣ мебошад. Аксари шаҳрвандон талаботи Конститутсия ва қонунҳоро ба таври ихтиёрӣ ва шуурнокона ба иҷро мерасонанд. Аммо ҳанӯз ҳодисаҳои вайронкунӣ ва сар печидан аз иҷрои бечунучарои қонунҳо ҷой дорад. Хусусан, ин омил дар фаъолияти соҳибкорӣ шаҳрвандон бештар зоҳир мегардад. Муҳим аст, ки барои пешгирии ҳодисаҳои вайронкунии қонунҳо ташвику тарғиби ғояи қонуният дар ҳамаи ниҳодҳои ҷомеа, дар оила, мактаб, иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ фаъолонатар ба роҳ монда шавад. Давлат ва сохторҳои он тамоми захираҳои моддӣ ва ақлониро барои пешгирии ҷинояткорӣ ва бартараф кардан оқибатҳои он сафарбар намоянд.

Нақши Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар эътирофи муқаддасоти озодӣ ва ҳукуки инсон хеле муҳим мебошад. Дар сатҳи олии ҳукуқӣ муқаррар карда шудааст, ки инсон, ҳукуқ ва озодиҳои он арзиши олии мебошанд, ҳаёт, қадр, номус ва дигар ҳукуқҳои фитрии инсон дахлнопазиранд. Тибқи ин меъёрҳо давлат ӯҳдадор шудааст, ки ҳукуку озодиҳои инсон ва шаҳрвандро эътироф, риоя ва ҳифз менамояд. Конститутсия низоми ҳукуку озодӣ ва вазифаҳои асосиро нишон дода, қарорҳои амалинамоии онҳоро муайян кардааст. Ҳукуку озодиҳои инсон ва шаҳрванд дар соҳаҳои ҳаёти фардӣ, фаъолияти сиёсӣ, ҳаёти иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва фарҳангӣ ва дар

робита бо онҳо чанде вазифаҳои асосӣ муқаррар карда шудаанд. Сатҳи кафолати давлатии онҳо ба дараҷаи рушди давлат ва иҷрои ҳадафу вазифаҳои он вобаста аст. Аммо хусусияти низоми ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд ва дараҷаи амалишавии онҳо ба ташаббус, кӯшишу ғайрат ва ғаёлияти ҳар кас низ вобаста аст. Вазифаи давлат бошад муҳайё кардани ҷойи қор ва шароити меҳнат, дастгирии ташаббуси соҳибқорони хусусӣ оид ба тайёр кардани ҷойи қор ва ба музди меҳнат таъмин кардани қормандон мебошад.

Ба ҳамин тариқ, нақши Конститутсия дар бунёди давлатдорӣ миллии тоҷик, муайян кардани асосҳои сохтори конститутсионӣ он, муқаррар кардани падидаи шаҳрвандӣ, низоми ҳуқуқу озодин ва вазифаҳои асосии инсон ва шаҳрванд, сохтори марзӣ-давлатӣ ва марзию маъмурӣ, рамзҳои давлатӣ, муайян кардани низом ва тартиби ташкил ва ғаёлияти мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва ғайра хеле муҳим мебошад.

АДАБИЁТ

1. Конститутсияҳои Тоҷикистон: пайдоиш ва инкишоф /Дар зери назари Президенти АИ ҶТ, проф. Ф.Раҳимӣ, ва директори Институти фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи АИ ҶТ, проф. А.А.Шамолов. Мухаррири масъул, дотсент А.Имомов. – Душанбе. 2014. – С.5-12, 63-383.
2. Ашӯрбой Имомов. Нақши Конститутсия дар рушди давлатдорӣ миллии тоҷикон. – Душанбе. 2011.
3. Имомов А. Территориальные и земельно-водные конфликты в Центральной Азии. Взгляд из Таджикистана //Центральная Азия и Кавказ. Том 16. Выпуск 2. 2013. – С 124-139.
4. Имомов А. Сарқонунӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон, соҳибхитиёрӣ ва таҷдиди давлатдорӣ миллий //Давлат ва ҳуқуқ. (Шумораи ҷашнӣ бахшида ба 15-солагии қабули Конститутсияи (Сарқонунӣ ҶТ). 2009. № 3, - С.28-35.
5. Имомов А. Укрепление политико-правовых основ независимости Республики Таджикистан //Центральная Азия и Кавказ. – Швеция. 2001. № 3. – С. 146-154.
6. Имомов А. Конститутсия ва инкишофи падидаи шаҳрвандӣ //Актуальные проблемы развития права, государства и подготовки юридических кадров высшей квалификации в Республике Таджикистан. – Душанбе. 2011. – С.103-123.

РОЛЬ И ЗНАЧЕНИЕ КОНСТИТУЦИИ В СОЦИАЛЬНО-ПОЛИТИЧЕСКОЙ ЖИЗНИ ГОСУДАРСТВА И ОБЩЕСТВА

Значение Конституции РТ в современном обществе определяется исходя из его содержания, сути и значения. При этом Конституция не только основной закон государства но и общества, таким образом это не только правовой акт, но и политический и идеологический. Это и определяет природу и место Конституции в обществе. В статье дается краткая характеристика основных свойств Конституции как политико-социального документа государства и общества.

Ключевые слова: Конституция, государство, общество, социальное государство.

THE ROLE AND IMPORTANCE OF THE CONSTITUTION IN THE SOCIO-POLITICAL LIFE OF THE STATE AND SOCIETY

Meaning of the Constitution in modern society is determined on the basis of its content, essence and meaning. In this Constitution not only the basic law of the state but of society, so it is not only a legal act, but also political and ideological. This determines the nature and place of the Constitution in society. This article gives a brief haraketristika basic properties of the Constitution as a political and social document of the state and society.

Key words: Constitution, state, society, the welfare state.

Сведения об авторе: *А.И. Имомов* - доцент кафедры конституционного права Таджикского национального университета. Телефон: (+992) 918-61-40-36. E-mail: constitutionallawdepartament@gmail.com

МАСЪАЛАҲОИ АКТУАЛИИ ҚОНУНГУЗОРИИ ИНТИХОБОТӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

С. Наимова

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Санадҳои байналхалқӣ оид ба ҳуқуқи инсон, ки бақайдгирифта ва эълоншуда ба ҳисоб мераванд, яъне ба онҳо дар навбати якум Созишномаи (ахдномаи) байналхалқӣ оиди ҳуқуқҳои гражданин ва сиёсӣ, принципҳо ва стандартҳои интихобот ба шумор рафта мувофиқи Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳимоя ва иҷроиш қарор доранд. Лекин, иҷроиши таъсирбахши ҳолатҳои додашуда танҳо ҳангоми вучуд доштани меъёрҳои амалдоштаи мустаҳкамшуда ҷой доранд.

Яке аз шаклҳои машхургаштаи иштироки бевоситаи шахрвандон дар идоракунии қорҳои давлатӣ – интиҳобот ба ҳисоб меравад. Моддаи 27 Конституцияи ҚТ ҳуқуқи интиҳоб гаштан ва интиҳоб шудани шахрвандони ҚТ-ро дар худ мустаҳкам кардааст. Чунин ҳуқуқи конституционӣ дар моддаҳои 49, 50, 65, 66 ва 77 Конституцияи ҚТ сафбандӣ гашта, инчунин дар қонунҳои конституционии “Дар бораи интиҳоботи Президенти ҚТ”, “Дар бораи интиҳоботи Маҷлиси Олӣ” ва “Дар бораи интиҳоботи вакилон ба маҷлисиҳои маҳаллии вакилони халқ” баён карда шудааст. Ҳамин санадҳои меъёри низоми ҳуқуқи интиҳоботро сохта, принципҳои ҳуқуқи интиҳоботӣ ва инчунин тартиби гузаронидани интиҳоботро муайян месозанд.

Ҳангоми таҳлили қонунгузории интиҳоботии Тоҷикистон, пеш аз ҳама қайд кардан зарур аст, ки ин қонун дар шароитҳои мушкили сиёсӣ, ки бо баргарафт кардани оқибатҳои ҷанги шахрвандӣ, инчунин дар шароити вучуд надоштани анъанаҳои демократӣ ташаккул ёфтааст. Ба чунин ҷиҳати ташкилбӣ қонунгузории интиҳоботӣ А.Имомов, А.Сайфиддинов ва А.Диноршоев низ нуқтаи назари худро иброз кардаанд.

Омилиҳои нишондода як қатор ҳолатҳои муҳимро дар қонунгузории интиҳоботии ҚТ чи ҳислати концептуалӣ ва чи ҳислати техникӣ доштаро шарҳан ҷой додаанд.

Хусусияти асосии фарқкунандаи қонунгузории интиҳоботи ҚТ, дар он аст, ки Конституцияи амалкардаистодаи ҚТ дар худ боби махсус оид ба интиҳоботро ҷой надодааст, чи ҳеле ки ин ҳолат дар пештара Конституцияҳои шӯравии Тоҷикистон ҷой дошт. Чи ҳеле, ки дпр боло қайд карда будем, меъёрҳои, ки ҷараёни интиҳоботро танзим мекунанд, дар якҷанд бобҳои Конституция пароканда-пароканда ҷой карда шудаанд. Инчунин дар Конституция нишондоди қатъӣ, ки оид ба зарурияти қабули қонунҳои конституционӣ, ки ҷараёни интиҳоботро танзим мекунанд, вучуд дорад. Чунин талабот ба амал бароварда шуд ва ҷараёни интиҳоботӣ бо се қонунҳои конституционӣ мустақил танзим мешаванд, ки мақомоти марказӣ ва маҳаллии ҳокимияти давлатиро ташкил мекунанд. Инчунин қонуни конституционӣ ҚТ “Дар бораи интиҳоботи Президенти ҚТ” соли 1994 қабул карда шудааст, ду қонуни боқимонда бошад соли 1999 қабул карда шудааст.

Вақтҳои охир дар Тоҷикистон байни олимони (Имомов А., Диноршоев А., Сайфиддинов А., Ализода З.) фикр ва андеша оид ба ворид намудани боби алоҳида ба Конституция, ки дар бораи ҳуқуқи интиҳобот ва низоми интиҳобот мебошад, баргарафт дорад. Яке аз асосноккунии асосии зарурияти дар Конституция ворид намудани боби алоҳида дар он зоҳир мегардад, ки ҳолатҳои асосии ҳуқуқи интиҳобот ва низоми интиҳобот - ба як тартиби муайян дароварда мешаванд. Чунин талабот дар Тоҷикистон бо он алоқаманд аст, ки дар санадҳои меъёрии номбурда нуқтаи назари гуногун оиди батанзимдарории мафҳум ва муносибатҳои қомилан мутобиқ, яъне баробар, мушоҳида карда мешавад. Ҳамин тавр дар қонуни конституционӣ ҚТ “Дар бораи интиҳоботи Президенти ҚТ” вобаста ба принципҳои ҳуқуқи интиҳоботӣ ҳамагӣ як модда, лекин дар қонунҳои конституционӣ “Дар бораи интиҳоботи Маҷлиси Олӣ” ва “Дар бораи интиҳоботи вакилон ба маҷлисиҳои маҳаллии вакилони халқ” панҷ модда бахшида шудааст, ки дар онҳо мазмуни принципҳои номбурда қушода шудаанд.

Дар ин ҷо саволи оиди батанзимдаровардани мафҳумҳои қомилан мутобиқи дар қонун истифодашуда диққатамнро ба ҳудаш ҷалб мекунанд. Масалан, принциби ҳуқуқи интиҳоботи баробар дар ин қонунҳо дар се тасвирӣ (формулировка) гуногун баён карда шудааст. Дар моддаи 5 Қонуни конституционӣ “Дар бораи интиҳоботи Маҷлиси Олии ҚТ” қайд карда шудааст, ки “Интиҳобкунандагон дар интиҳобот дар асосҳои баробар иштирок мекунанд”. Моддаи 3 қонуни конституционӣ “Дар бораи интиҳоботи Президенти ҚТ” чунин муайян кардааст: “Шахрвандони ҚТ дар маърақаҳои пешазинтиҳоботӣ ва овоздиҳии Президенти ҚТ худсарона ва дар асосҳои баробар иштирок мекунанд”. Дар навбати худ қонуни конституционӣ “Дар бораи интиҳоботи вакилон ба маҷлисиҳои маҳаллии вакилони халқ” муайян кардааст, ки “интиҳобкунандагон дар интиҳобот дар асосҳои баробар иштирок менамоянд ва ҳар яке онҳо як овоз доранд”.

Ингуна муҳолифатҳои истилоҳӣ дар ин қонунҳо зиёданд. Инчунин дар қонуни конституционӣ “Дар бораи интиҳоботи Маҷлиси Олии ҚТ” муқаррар гаштааст, ки

“Ҳамроҳшавӣ ба изҳори иродаи овоздиҳандагон иҷозат дода намешавад”, дар замоне, ки дар ду қонуни конституционӣ дигар чунин мустаҳкам гардидааст: “Назорат аз болои изҳори иродаи шаҳрвандон иҷозат дода намешавад”.

Чи хеле, ки дида баромадем аз мисолҳои оварда, як мафҳум ё ин ки як маънӣ дар қонунҳои гуногун ҳар хел муайян карда шудааст, ки қисман ба нодуруст тафсир додан ва истифода бурдани меъёрҳои додашуда, оварда мерасонад.

Ин вазъияти ба вучудодада хилофи қонунгузории амалкунанда, хусусан ба талаботи моддаҳои 31 ва 39 қонуни ҚТ “Дар бораи санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ”, мебошад. Ин меъёрҳо чунин муқаррар кардаанд, ки мафҳум ва истилоҳҳо, ки дар матни санадҳои меъёрӣ ҳуқуқӣ ҷой доранд, бояд фаҳмо ва яқмаъно бошанд, инчунин ҳуди ҳамон истилоҳ дар санади меъёрӣ-ҳуқуқӣ бояд дар як маъно истифода бурда шавад ва як маъниро ифода кунад.

Дар мисолҳои дар болоовардашуда, ин талаботҳои қонун риоя нашудаанд ва метавонанд дар таҷрибаи чараёни ҳуқукистифодабарӣ ба гуногунфаҳмӣ оварда расонанд.

Дигар ҷиҳати ҳатмӣ дар масъалаи такмилдиҳии қонунгузории интиҳоботӣ ташкили аниқ ва гузаронидани интиҳобот аз тарафи мақомотҳои ба тариқи қонунӣ ташкил шуда мебошад.

Ташкил ва гузаронидани интиҳобот дар шароити ҳозира душвор мебошад ва дорои ҷанба ва ҷузъҳои зиёди чараёни он мебошад. Ғайр аз додани маблағи ҷиддӣ вай саъю кӯшиши зиёд ва тайёрии махсуси ҳайати коркунонашро талаб менамояд, ки ин ҳайати корӣ дар доираи ҷаҳорҷӯбаи қонун мутобиқи стандартҳои муқарраршуда амал кунанд ва муҳити кушод, боадолат ва бовиҷдонона гузаронидани интиҳоботро таъмин намоянд. Барои ҳамин вазъи ин мақомот боят аниқ дар қонунгузории интиҳоботӣ муайян карда шаванд.

Вобаста ба ин савол дар қонунгузории ҚТ масоили муайян вучуд дорад. Дар ҳар сеи ин қонунҳои конституционӣ, ки қонунгузории интиҳоботиро ба вучуд меоранд, низоми мақомотҳо, ки гузаронидани интиҳоботро таъмин менамоянд, муайян карда шудааст. Дар баробари ин, дар қонуни конституционӣ “Дар бораи интиҳоботи вакилон ба маҷлисҳои маҳаллии вакилони халқ” Комиссияи Марказии интиҳобот ва раъйпурсӣ вучуд надорад. Аз меъёрҳои ин қонун чунин бармеояд, ки мақомоти асосии ҳокимияти давлатӣ барои дар давлат гузаронидани интиҳобот ҷавобгар буда, ҳеҷ гоҳ дар гузаронидани интиҳоботи маҳаллӣ иштирок намекунад, ки ин нодуруст мебошад.

Инчунин бояд ҳатман қайд намуд, ки тартиби ташкили Комиссияи марказии интиҳобот дар қонуни конституционӣ “Дар бораи интиҳоботи Маҷлиси Олӣ”, ки ба он қонуни конституционӣ “Дар бораи интиҳоботи Президенти ҚТ” низ ҳавола карда шудааст. Аз ҳамин сабаб доираи ваколатҳо, ки ин мақомот дорост, дар ин қонунҳо фарқ мекунад, яъне мутобиқи қонуни конституционӣ “Дар бораи интиҳоботи Маҷлиси Олии ҚТ” нисбат ба қонуни конституционӣ “Дар бораи интиҳоботи Президенти ҚТ” васеътар мебошад.

Чи хеле ки таҳлили муқоисавии қонунҳои қайдшуда нишон дод, дар онҳо муносибатҳо ҷой доранд, ки дар як қонун ба танзим дароварда шудаанд ва дар дигараш вучуд надоранд, ки дар низоми ягонаи ҳуқуқи интиҳобот номақбул мебошад.

Ҳамин тариқ моддаҳои 81 ва 82 қонуни конституционӣ “Дар бораи интиҳоботи Маҷлиси Олии ҚТ” иштироки мушоҳидачиёни миллӣ ва байналхалкиродар интиҳоботи парлумонӣ ҷой додаанд. Дар ин қонуни конституционӣ мақсади иштироки мушоҳидачиён дар интиҳобот ва субъектҳо, ки ба сифати мушоҳидачиён баромад карда метавонанд, махсусан бо мақсади назорат аз болои интиҳобот, гузаронидани он дар шароити кушод ва шаффоф муайян гардидааст. Он замон дар ду қонуни конституционӣ дигар оиди иштироки нозирони миллӣ ва хориҷӣ ҳеҷ чиз гуфта нашудааст. Аз мантиқи ин қонунҳо чунин бармеояд, ки мушоҳидачиён имконияти иштирок кардан дар интиҳоботи президент ва маҷлисҳои маҳаллии вакилони халқро надоранд.

Инчунин, бояд ҳаминро қайд кард, ки қонунҳои конституционӣ “Дар бораи интиҳоботи Маҷлиси Олӣ” ва “Дар бораи интиҳоботи вакилон ба маҷлисҳои маҳаллии вакилони халқ”, дораи субъектоне, ки метавонанд бо шикоят аз болои

амалҳои комиссияҳои интихоботӣ муроҷиат кунанд, аниқ муайян кардаанд. Ба қатори онҳо дохил мешаванд: мақоматҳои ҳизбҳои сиёсӣ, ки аз тарафи номзадҳо пешбари шудаанд, ҳуди номзадҳо, шахсони боэътимод, мушоҳидачиён ва интихобкунандагон. Тартиби шикоят кардан низ дар ин ҷо аниқ навишта шудааст. Лекин чунин талабот дар қонуни конститусионӣ “Дар бораи интихоботи президенти ҚТ” вонамехурад, ки ин низ принципи ягонагии низоми интихобот ва ҳуқуқи интихоботро вайрон мекунад. Инчунин бояд ҳамин фактро қайд кард, ки танҳо дар қонуни конститусионӣ “Дар бораи интихоботи Маҷлиси Олӣ” ғарави интихоботӣ ҷой дода шудааст, ки ҳангоми гузаронидани дигар интихобот, ғарави интихоботӣ истифода бурда нашудааст, ки ба фикри мо аз нуқтаи назари ягонагии низоми интихобот нодуруст мебошад.

Ҳамин тариқ, дар ҷамъбаст ҳаминро қайд кардан лозим аст, ки қонунгузориҳои интихоботии ҚТ тақмили иловагиро талаб менамояд. Президенти ҷумҳур Э.Раҳмон низ дар Паёми ҳарсолааш ба Маҷлиси Олӣ, инчунин ба барномаи пешазинтихоботии ҳудаш барои интихоб шуда дар интихоботи Президенти ҚТ дар соли 2013 ба ин аҳамият додааст. Инчунин дар барномаи пешазинтихоботӣ оид ба ҳатман қабул намудани кодекси интихоботӣ ишора шудааст.

Чи хеле, ки А.Сайфиддинов қайд кардаанд, масъалаи қонунгузорӣ оиди интихобот бояд аз пешравти батартибоварии пурраи ҷараёни интихобот иборат бошад. Ҳақиқатан ҳам ин сифати нави батартибоварӣ набояд худсарона озодии ҳизбҳо, номзадҳо ва интихобкунандагонро маҳдуд созад. Мақсади чунин батанзимдарорӣ–ҳокимияти давлатии боадолатона ташкилшуда мебошад.

Аз ҳамин сабаб танзимкунии муносибатҳои яктарафа бо се қонуни мустақил ба гуногунфаҳмӣ ва муқобилият (коллизия) ҳангоми гузаронидани интихобот оварда мерасонад. Аз ҳамин сабаб, ман низ нуқтаи назареро, ки ба ворид намудан ба Конституция боби алоҳида оиди ҳуқуқи интихобот ва низоми интихобот, инчунин тайёр намудани кодекси ягонаи интихоботӣ дар ҚТ-ро дастгирӣ мекунам, зеро ҳамаи он масъалаҳое, ки бо таъин ва гузаронидани интихобот вобастаанд, танзими ҳудро хоҳанд ёфт. Ин дар оянда пайдоиши муқобилиятҳоеро дар ҷараёни гузаронидани интихобот бармеоянд, бартараф менамояд.

АДАБИЁТ

1. Эмомали Раҳмон. Барномаи пеш аз интихоботӣ. Душанбе 2013. С.11.
2. Имомов А.И. Органы государственной власти в Республике Таджикистан (на тадж. языке). Душанбе 2007 С. 80
3. Сайфиддинов А.А. Становление и развитие избирательного права в Таджикистане. Душанбе 2003.;
4. Диноршоев А.М. Конституционные основы разделения властей в Республике Таджикистан. Душанбе 2007.
5. Авакьян С.А. Конституционное право России. М.2010. С. 164 -165;

АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ ИЗБИРАТЕЛЬНОГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

Нормы избирательного права являются первичным, минимальным компонентом избирательного права, сохраняющим все его специфические свойства и одновременно отражающим особенности механизма юридического воздействия избирательного права на поведение участников общественных отношений в сфере осуществления конституционного права граждан избирать и быть избранными в органы государственной власти. В этой связи данные нормы должны соответствовать требованиям Конституции и дополнять его содержание. В данной статье сделана попытка проанализировать соответствие норм избирательного права РТ, Конституции и другим нормативно-правовым актам регулирующих избирательные отношения.

Ключевые слова: Конституция, избирательное право, избирательная система, кодекс.

TOPICAL ISSUES OF ELECTORAL LEGISLATION IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Norms are the primary suffrage, minimum component suffrage, preserving all its specific properties and features of the mechanism at the same time reflecting the impact of the legal suffrage behavior of public relations in the sphere of the constitutional right of citizens to elect and be elected to bodies of state power. In this regard, these standards must comply with the Constitution and complement its content. This article attempts to analyze the compliance provisions of the election law of the RT, the Constitution and other normative acts regulating the electoral pravovoy relationship.

Key words: Constitution, the right to vote, the electoral system, the Code.

Сведения об авторе: *С.О. Наимова* - ассистентка кафедры конституционного права Таджикского национального университета. Телефон: (992) 918-61-83-92. E-mail: star-tj@mail.ru

МОҲИЯТ ВА АҲАМИЯТИ ТАҒЙИРОТУ ИЛОВАҲОЕ, КИ БА КОНСТИТУТСИЯИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН СОЛҲОИ 1999 ВА 2003 ВОРИД ГАРДИДА БУД

Д.С. Сафаров
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

6-уми ноябри соли 1994 аввалин маротиба дар таърихи давлатдории тоҷикон Конститутсияи (Сарқонуни) давлати соҳибистиклоли Тоҷикистон ба сифати қонуни олии кишвар аз тариқи раъйпурсии умумихалқӣ, яъне бевосита аз ҷониби худи халқ бо дарки масъулияти баланд дар назди наслҳои гузашта, ҳозира ва ояндаи кишвар қабул карда шуд. Ҳарчанд халқи тоҷик қаблан низ Конститутсияҳои тарҳи шуравиро доро буд ва аз анъанаи конститутсионизм то андозае бархурдор мегардид, аммо ин аввалин бор буд, ки дар қабули чунин навъи санади тақдирсоз мардуми шарифи Тоҷикистон ширкат намуда бошад. Конститутсия санади меъёрӣ-ҳуқуқии олии ин ё он кишвар буда дар он паҳлуҳои муҳими ҳаёти давлатию ҷамъиятӣ инъикос меёбанд. Конститутсия асосҳои сохтори конститусионӣ, вазъи ҳукуку озодиҳои инсон ва шаҳрванд, инчунин тартиби ташкил ва фаъолияти мақомотҳои давлатиро дар худ инъикос мекунад. Конститутсия ин ягона ҳуҷҷате мебошад, ки бояд воло доништа шавад ва он дар ҳама давраи замон таҷассумгари арзишҳои миллии ин ё он давлату миллат гардад. 6-уми ноябри соли 1994 Конститутсияи навини ҶТ бо дарназардошти маҳз ҳамин ҳолатҳо қабул гардида буд.

Новобаста аз он, ки Конститутсияҳо аксаран қувваи олии ҳуқуқӣ доранд, меъёрҳоишон мустақиман амал менамоянд, аз ҷумлаи санадҳои фарогири кулли муносибатҳои ҷамъиятӣ ба ҳисоб мераванд, асосҳои сохтори конституциониро муқаррар намуда, дурнамои рушди давлатдориро бо тамоми ҷузъиёташ таҷассум месозанд, бо мурури вақти муайян таҷдидталаб мегарданд ва ба таври ногузир бояд тақмил ёбанд. Барои вуқуи чунин ҳолат қабл аз ҳама қонун ва категорияҳои диалектикӣ, ки тамоми ҳаводиси олами табиӣ ва иҷтимоӣ, аз ҷумла ҳуқуқӣ, пойбанди онҳост, боис мегардад. Яъне қонуниятҳои диалектика бозгӯи он мебошанд, ки воқеият доим дар инкишоф аст ва муносибатҳои ҷамъиятӣ низ бо сипарӣ шудани вақти муайян шаклан ва мазмунан дигаргун мешаванд. Дигаргунӣ дар шакл ва мазмун муносибатҳои ҷамъиятӣ ба таври табиӣ дигаргунӣҳои василаҳои танзими ҳуқуқӣ, аз ҷумла таъсиррасонии конституциониро низ тақозо месозанд. Дар ин маврид лозим ба зикр аст, ки Конститутсияи идеалӣ дар ягон давраи замон қоркард нашудааст, ва ягон давлати дунё дар ҳамон шакле, ки Конститутсияро бори аввал қабул намуда буд то охир ба ҳамон шакл онро нигоҳ надоштааст. Давлати Амрико, ки таърихи пайдоиши Конститутсия аз он оғоз мешавад, соли 1787 аввалин Конститутсияи худро қабул карда то имрӯз ба он 27 маротиба тағйироту иловаҳо ворид кардаанд. Дар Федератсияи Руссия то имрӯз вобаста ба муайян намудани марзи ин давлат ба Конститутсия тағйироту иловаҳо ворид карда мешавад. Зарурияти умумии ворид сохтани тағйироту иловаҳо ба Конститутсияро дар солҳои 1999 ва 2003 маҳз ҳамин асосҳо собит месозанд. Аммо дар ин радиф ҳар яке аз ин ислоҳоти конститусионӣ сабабҳои мушаххаси баргузории худро доранд. Масалан, ислоҳоти конститусионии соли 1999 бештар ҷанбаи сиёсӣ дошт. Зеро бо баста шудани шартномаи истиқрори сулҳи тоҷикон дар соли 1997 марҳилаҳои минбаъдаи гуфтушунид дар доираи Комиссияи оштии миллий сураи гирифтанд. Таҷзияи Маҷлиси Олӣ ба ду палата ва дар ин партав таъсиси парламенти касбии доимоамалкунанда, ҳуқуқи муттаҳидшавии шаҳрвандон дар ҳизбҳои хусусиятҳои динидошта ва дигар тағйироти муҳими конститусионии соли 1999 пайомадҳои фаъолияти маҳз ҳамин комиссия мебошанд.

Мақсади асосии ислоҳоти конститусионии соли 2003 бошад, мувофиқ сохтани матни Конститутсияи ҶТ бо ҳолати воқеии муносибатҳои ҷамъиятӣ ба ҳисоб мерафт. Иқрор будан лозим аст, ки Конститутсияи соли 1994 дар вазъияти ҳассоси сиёсӣ қабул карда шудааст ва табиист, ки дар чунин шароит баъзе қонуниятҳои имлоӣ, мантиқӣ ва талаботи техникаи қонунҷодкунӣ тариқи дахлдор риоя нагардида буданд. Аз бисёр ҷиҳат ҳадафи асосии ислоҳоти дуҷуми конституциониро дар Тоҷикистон ислоҳи маҳз ин камбудиҳо ташкил медоданд.

Ислоҳоти Конституция дар кишварҳои гуногуни олам ҳар ҳел сурат мегирад ва чун анъана ин иқдом тарзе анҷом дода мешавад, ки дар ҳуди Конституция муқаррар карда шуда бошад. Чунин тартибот тибқи меъёри муқарраргардидаи Конституция бо роҳи раёспурсии умумихалқӣ аз ҷониби халқ сурат мегирад.

Тарзи тайёр кардани лоиҳаи Конституция ва тағйири иловаҳо ба он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз тарафи Комиссияи Конституционӣ, ки Маҷлиси Олӣ ба сифати Комиссияи муваққати ташкил мекунад тайёр карда мешавад. Ин яке аз хусусиятҳои фарқкунандаи тарзи қабули Конституция аз дигар қонунҳо ба ҳисоб меравад.

Яке аз ҷабҳаҳои ин масъала аз он иборат аст, ки барои тайёр кардани лоиҳаи Конституция олимони намоён, мутахассисони соҳаҳои гуногуни илму фарҳанг ходимони давлатӣ ва ҷаъмиятӣ ҷалб карда мешаванд. Ин аз он шаҳодат медиҳад, ки лоиҳаи Конституцияи нав бояд дарбаргирандаи тамоми соҳаҳои ҳаёти ҷамиятӣ бошад. Зеро дар қори Комиссия иштирок намудани мутахассисон, олимони касбу қори гуногун ва пешниҳоди навоариҳо аз ҷониби онҳо дар лоиҳаи Конституция бояд мустаҳками ва устуворӣ, инчунин дар мудати дурру дароз амал намудани меъёрҳои Конституционӣ гардад. Агар дар қори Комиссия мутахассисони як соҳа иштирок кунанд, ин боиси яктарафа баҳо додан ба меъёрҳои он мегардад.

Масалан дар марҳилаи аввали тайёр кардани Конституцияи нави Ҷумҳурии Тоҷикистон бисёр олимони ҳуқуқшинос, олимони соҳаҳои иқтисодиёт, соҳаи забон, ходимони ҷамъиятҳои миллӣ, ҳизбҳои сиёсӣ ва иттиҳодияҳои ҷаъмиятӣ иштирок доштанд. Олимони соҳаи ҳуқуқшиносӣ барои он ҷалб карда мешаванд, ки лоиҳаи дар оянда тайёrmешуда ба санадҳои байналхалқӣ, ҳифзи ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шаҳрванд, таъмини волоияти арзишҳои инсонӣ ва дигар ҷабҳаҳои муҳим аз нигоҳи илми ҳуқуқшиносӣ, баҳои ҳуқуқӣ дода шавад. Олимони соҳаи забон илму фарҳанг бошанд, дар қори Комиссия барои он ҷалб карда мешаванд, ки лоиҳа аз ҷиҳати грамматикӣ дар сатҳи олӣ таҳия шуда аз ҷиҳати мазмуну муҳтавоаш бояд дар сатҳи ҳеле баланд нашр гардад.

Умуман ҷараёни ворид намудани тағйироту иловаҳо ба қонунҳо ва махсусан ба Конституцияҳо раванди ҳеле мураккаб, вале муҳим ба ҳисоб меравад. Тағйироту иловаҳое, ки 26 сентябри соли 1999 ба Конституция ворид карда шуда буданд дар маҷмӯъ ба 10 боб тақсим кардан мумкин, аз ҷумла:

1.Дар моддаи 28-яъне ҳуқуқ ба муттаҳид шадани шаҳрвандон аз ҷониби Конституция қарорат дода шуд;

2.Бар боби 2-юм, ки яке аз тағйиротҳои қуллӣ ба ҳисоб мерафт, ин ба ду палата тақсим гардонидани Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дар ин замина ташкил намудани Парламенти касбӣ, муайян намудани салоҳиятҳои Палатаҳои Маҷлиси Олӣ ва дигар хусусиятҳои он;

3.Боби 3-юм ин муқаррар кардани мӯҳлати 7 сола барои ваколати Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон;

4.Боби 4-ум бар бобати пароканда кардани Маҷлисиҳои маҳаллии вакилони халқ аз ҷонибӣ Маҷлиси миллии Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон;

5.Ба Маҷлиси маҳаллии вакилони халқи ВМКБ додани ҳуқуқи ташаббуси қонунгузорӣ;

6.Дар моддаи 85 илова кардани Суди иқтисодии ВМКБ, вилоят ва шаҳри Душанбе;

7.Дар моддаи 86 муқаррар кардани тартиби ба вазифа таъйин ва озод намудани судяҳои суди ҳарбӣ, судяҳои ВМКБ, вилоят, шаҳри Душанбе, шаҳр ва ноҳия, ки бо пешниҳоди Шӯрои адлия ва аз ҷониби Президент сурат мегирад;

8.Дар моддаи 94 масъул будани Прокурори генералӣ дар назди Маҷлиси миллии ва Президент;

9.Дар моддаи 98 муқаррар кардани субъектоне, ки ҳуқуқи ташаббуси гузаронидани раёспурсӣ мебошанд, яъне бо ташаббуси Президент ва аз се ду ҳиссаи вакилони Маҷлиси намоёндогон ин ҳуқуқро доранд;

10.Дар моддаи 99 тартиби пешниҳод намудани тағйироту иловаҳо ба Конституцияи Тоҷикистон аз ҷониби Президент ва ё ҳадди ақал аз се як ҳиссаи аъзои Маҷлиси миллии ва вакилони Маҷлиси намоёндогонӣ Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар карда шуда буд.

Бо мақсади такмили минъбадаи низоми сиёсӣ ва давлатии кишвар, амиқ гардонидани унсурҳои демократӣ дар ҷомеа, такмили тартиби таъмини кафолатҳои ҳуқуқи инсон ва шаҳрванд, фароҳам овардани асосҳои конститусионии инкишофи минъбадаи иқтисоди озод ва соҳибкорӣ ва бо дарназардошти ба вуқӯъ пайвастанӣ дигаргуниҳои кулӣ дар ҳаёти иҷтимоӣ иқтисодӣ, фарҳангӣ сиёсӣ, ки дар таъмини субботу оромии баргаштнопазири ҷумҳурӣ ифода меёбад, баъди 4 соли тағйироту иловаҳои соли 1999 бо пешниҳоди аъзои Маҷлиси миллӣ ва вакилони Маҷлиси намояндагонӣ Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, лоиҳаи нави Пешниҳод «Оид ба тағйиру иловаҳо ба Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон» қабул намуда, ба раёйпурсии умумихалқӣ гузошта шуд. 22 июни соли 2003 раёйпурсии умумихалқӣ таъин гардид.

Агар тағйироту иловаҳои соли 1999 ба 10 боб ҷудо карда шуда бошанд, тағйироту иловаҳои соли 2003 маҷмуан 56 банди Конститутсияро фаро гирифтанд. Ба ғайр аз тағйироту иловаҳои ҳислати грамматикӣ дошта, Конститутсияи ҚТ ба дигаргуниҳои нисбатан муҳим дар бобҳои дуум – «ҳуқуқ, озодӣ ва вазифаҳои асосии инсон ва шаҳрванд» роҷеъ ба таҳкими кафолатҳои ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд рубарӯ гардид. Дар боби 8-ум, ки ба низоми судии мамлакат иртибот дорад, тағйиротҳо ба табдили мӯҳлати ваколати судяҳо аз 5 сол ба 10 сол мувофиқ омаданд, ки ин тамоюл нақши ҳокимияти судиро дар низоми мувозинат ва боздории мақомоти ҳокимияти давлатӣ хеле назарас гардонид. Ин омил барои боз ҳам тақвият додани кафолати мустақилияти судяҳо шароити мусоиде муҳайё сохт. Инчунин дақиқтар гардидани низоми салоҳиятҳои Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагонӣ Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз дастовардҳои дигари конститусионии соли 2003 ба ҳисоб мерафтанд.

Аз охири ислоҳоти конститусионии Тоҷикистон ҳамакун 11-сол сипарӣ мегардад. Метавон гуфт, ки ин тағйироту иловаҳо нақши таърихӣ худро дар сатҳи олии иҷро намуданд ва барои рушди босуботи давлат заминаҳои бунёди фароҳам оварданд.

АДАБИЁТ

1. Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 2003.-83с.
2. Гадоев Б. С. Референдум как институт конституционного права. – Душанбе, 2004.-126с.
3. Имомов А.И. Ҳуқуқи конститусионии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Китоби дарсӣ. Нашри дуум. Бо тағйироту иловаҳо. – Душанбе, 2004, 400 -с.
4. Имомов А.И. Конституционно-правовые проблемы развития Республики Таджикистан (1992-1998 гг.) -Душанбе, 1998. - 206 с.
5. Баглай М.В. Конституционное право РФ. - 2-е изд., изм. и доп.-М., 1999. - 776 с.

СУЩНОСТЬ И ЗНАЧЕНИЕ ИЗМЕНЕНИЙ В КОНСТИТУЦИЮ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН В 1999 И 2003 ГОДАХ

В 1999 и 2003 годах в Таджикистане проводилась конституционная реформа, в результате которой в Конституцию были внесены изменения и дополнения. В статье рассматриваются вопросы, связанные с внесением изменений и дополнений в Конституцию РТ 1994 года.

Ключевые слова: Конституция, референдум, суд, Президент, Маджлиси Оли.

THE NATURE AND SIGNIFICANCE OF THE CHANGES IN THE CONSTITUTION OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN IN 1999 AND 2003

In 1999 and 2003, Tajikistan was held constitutional reform, which resulted in the Constitution has been making changes and additions. The article discusses issues related to the introduction of changes and amendments to the Constitution of the RT in 1994.

Key words: Constitution, the referendum, the court president, Majlisi Oli.

Сведения об авторе: *Д.С. Сафаров* - ассистент кафедры конституционного права Таджикского национального университета. Телефон: (992) 918-67-85-65. E-mail: Daler_Safarov@mail.ru

НЕКОТОРЫЕ ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ВОПРОСЫ ОПРЕДЕЛЕНИЯ ПОНЯТИЯ КОНСТИТУЦИОННО-ПРАВОВОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

Ш. Шеро

Таджикский национальный университет

Возникновение и развитие идеи конституционно-правовой ответственности в Республике Таджикистан непосредственно связано с принятием Конституции 1994г, т.е. это является совершенно новым институтом в практике нашего государства.

Как новый институт конституционно-правовой ответственности в Республике Таджикистан еще не подвергалось исследованию, в то время как это новый вид юридической ответственности в других странах постсоветского пространства, особенно в России, был подвергнут весьма тщательному анализу.[1]

При этом следует отметить, что, конституционно - правовая ответственность в Республике Таджикистан трансформировалась в один из самостоятельных видов юридической ответственности, связанный с осуществлением государственной власти.

Очевидно, что без четкого отражения конституционно-правовой ответственности в конституционных нормативных правовых актах будет крайне сложно развивать данную ответственность в конституционной праве. В законодательстве РТ, несмотря на установление отдельных мер конституционно-правовой ответственности, соответствующий термин не используется.

Так, в Конституции Республики Таджикистан 1994 г. термин «конституционная ответственность» непосредственно в её нормах не упоминается, тем самым Конституция Республики Таджикистан прямо не признает конституционно-правовую ответственность в качестве отдельного института.

Вместе с тем, необходимость адекватных мер воздействия на субъекты конституционно-правовых отношений в целях защиты Конституции Республики Таджикистан вытекает непосредственно из закрепленных ее основ конституционного строя Республика Таджикистан как демократического, правового государства, обязанного обеспечивать признание, соблюдение и защиту целого комплекса конституционных ценностей: прав и свобод личности, суверенитета, государственной целостности, единства системы государственной власти, единства экономического пространства и т.д. Поэтому законодатель должен установить контрольный механизм, который обеспечивал бы эффективное исполнение всеми субъектами конституционно-правовых отношений их конституционной обязанности – соблюдение Конституции, конституционных и текущих законов Республики Таджикистан и недопущение не соответствующего им поведения. Такой контрольный механизм в случае невыполнения субъектами конституционно-правовых отношений указанной обязанности не может не предполагать наступления для них негативных последствий, включая, безусловно, меры конституционно-правовой ответственности.

Учитывая то, что и в нормах Конституции Республики Таджикистан 1994 г. и в нормах Конституции других странах постсоветского пространства отсутствует законодательное регулирование понятийного определения конституционно - правовая ответственность, наполнить данное определение конкретным содержанием надлежит науке, научным исследованием. Поэтому для определения понятия конституционно-правовая ответственность мы опираемся на юридическую литературу. Следует отметить, что в отечественной литературе институт конституционно- правовой ответственности не был еще предметом специального исследования ученых-юристов. Поэтому наша задача направлена на достижение поставленной цели.

В связи с этим обратимся к зарубежной юридической литературе для того, чтобы найти ответ на понятие конституционно-правовая ответственность. В этой связи следует отметить, что в странах постсоветского пространства, особенно в России, в последние годы начато учеными – юристами исследование проблем института конституционно-правовая ответственности. По данным проблемам защищены кандидатские

диссертации,[2] написаны научные статьи, монографические работы[3] и даже учебники.[4]

Следует отметить, что в советском государственном праве проблема конституционной ответственности активно начала обсуждаться еще в 70-х – начале 80-х годов. В то время представители советской юридической науки отрицали наличие государственно- правовой ответственности, т.к. исполнение норм государственного права, по их мнению, обеспечивалось закреплением в отраслевом законодательстве мер юридической ответственности.

Впервые 1973 году Авакьян С.А., анализируя санкцию в советском государственном праве, отметил наличие государственно – правовой ответственности, при этом подчеркивал ее политическую направленность.

Было отмечено, что ответственность субъекта государственно-правовых отношений является политической ответственностью, т.к. названный субъект выступает в сфере реализации политических интересов. Одновременно с этим эта ответственность является правовой, т.к. политические отношения закрепляются в статьях нормативно- правового акта. Поэтому можно говорить о политико- правовой ответственности субъектов государственного права. [5]

Первой самостоятельной работой была статья Еременко Ю.П. и Рудинского Ф.М. «Проблемы ответственности в советском государственном праве»[6] которая была опубликована в 1974 году. Это было связано с попыткой теоретически обосновать существование юридической ответственности в государственном праве подобно тому, как она существовала в уголовном, гражданском, административном праве. Появились научные труды, в которых государствоведы предложили осмыслить конституционную ответственность как специфический вид юридической ответственности, имеющий свои особенности по сравнению с гражданской, административной или дисциплинарной ответственностью.[7]

Большой вклад в развитие доктрины конституционной или государственно-правовой ответственности в советском государственном праве внесли работы С.А. Авакьяна, Н.А.Бобровой, Ю.П. Еременко, Т.Д. Зражевской, В.С. Основина, Ф.М. Рудинского и других авторов.

При этом ряд спорных вопросов конституционной ответственности в советском государственном праве оказались неразрешенными. Не была проведена четкая грань между политической ответственностью одних органов государства и должностных лиц перед другими и юридической ответственностью за совершенные правонарушения. Таким образом, в ряду определений конституционно-правовая ответственность, сформулированных российскими учеными–юристами, мы находим юридическое содержание этого вида юридической ответственности, как самостоятельного способа осуществления государственной власти.

Однако как показывает анализ конституционно-правовой литературы, среди ученых не существует единого понятия и восприятия данного вида ответственности. Рассматриваемый институт именуется конституционной, конституционно- правовой, государственно- правовой или публичной ответственности.

Например, с точки зрения Н.М. Колосовой, «конституционная ответственность – это необходимость наступления неблагоприятных последствий за невыполнение (ненадлежащее исполнение) субъектами права своих конституционных обязанностей и за злоупотребление своими конституционными правами».[8]

По мнению Д.Б. Каткова и Е.В. Корчиго, «конституционно-правовая ответственность – это применение к лицу (органу, государству), виновному в нарушении предписаний конституционно-правовых норм, мер государственного принуждения, предусмотренных санкцией юридической нормы и выражающихся в отрицательных для него последствиях личного, организационного или имущественного характера».[9]

Авторы учебника «Конституционное право России» Е.И. Козлова, О.Е. Кутафин, определяя конституционно-правовую ответственность, говорят, что «она, как и любая другая юридическая ответственность, является мерой государственного принуждения, основанной на юридическом и общественном осуждении правонарушения и

выражающейся в установлении для правонарушителя определенных отрицательных последствий».[10]

В.О. Лучин определяет конституционную ответственность как обусловленную нормами Основного Закона необходимость соответствующих субъектов права отвечать за свое юридически значимое поведение в установленном порядке и действовать в соответствии с возложенными на них обязанностями, а в случае отклонения – претерпевать определенные лишения.[11]

Так, Д.Т. Шон отметил, что конституционно-правовая ответственность - это отрицательная оценка деятельности субъекта, в результате чего он испытывает неблагоприятные последствия - ограничения либо лишения политических, юридических или других интересов.[12]

Итак, из всего изложенного можно сделать вывод, что среди ученых нет единства относительно понятия, содержания, оснований и критериев конституционно-правовой ответственности. Как отмечает Авакьян С.А. по данному поводу, «сложившаяся ситуация во многом объясняется тем, что конституционно-правовая ответственность впервые появилась не в правовых актах, а в научных исследованиях, причем по сравнению с другими видами ответственности относительно недавно».[13]

Таким образом, вышеприведенные подходы к определению понятие «конституционно- правовой ответственности» позволяют нам получить четкое представление о настоящем виде юридической ответственности как самостоятельного способа осуществления государственной власти. В каждом из приведенных определений мы находим отдельные аспекты предназначения конституционной ответственности, в частности, понимание конституционно-правовая ответственность как самостоятельный вид юридической ответственности, его принципиальное предназначение и т.д.

Однако, на наш взгляд, конституционно-правовая ответственность является самостоятельным видом юридической ответственности, предусматривающие применение мер конституционно- правовой ответственности к субъектам виновным за невыполнение или ненадлежащее исполнение своих конституционных обязанностей и за злоупотребление своими конституционными правами, претерпевать неблагоприятных последствий личного, организационного или имущественного характера.

Также, другая дискуссия в юридической литературе заключается в том, что среди ученых-государствоведов нет единства мнений не только в отношении определения конституционной ответственности, но и даже применительно к терминологии. Например, Н.М. Колосова употребляет термин «конституционная ответственность»,[14] М.В. Баглай, А.Л. Сергеев, С.А. Авакьян и некоторые другие авторы используют понятия как термин «конституционная ответственность», так и термин «конституционно- правовая ответственность»,[15] не проводя между ними различий.

Некоторые ученые рассматривают данный вид ответственности, обосновывают различия между перечисленными терминами. Например, А.А.Безуглов и С.А.Солдатов полагают, что более верным является название «конституционно-правовая ответственность», поскольку «конституционная ответственность – это ответственность, которая предусмотрена нормами Конституции и может наступить при нарушении конституционных обязанностей. Что же касается конституционно-правовой ответственности, то она предусмотрена нормами конституционного права и может быть применена за нарушение обязанностей, закрепленных нормами конституционного права. А так как конституционное право в настоящее время включает в себя нормы права, не только закрепленные в Конституции, но и содержащиеся во многих других источниках конституционного права, то, естественно, понятие конституционно-правовой ответственности значительно шире понятия конституционной ответственности».[16]

Также, Н.А. Боброва и Т.Д. Зражевская различают конституционную и государственно-правовую ответственность, однако вкладывают в эти понятия несколько иной смысл. По их словам, «государственно-правовую ответственность как “особый вид ответственности за нарушение конституции” многие ученые именуют также конституционно-правовой ответственностью». В известном смысле понятия государственно-правовой и конституционной ответственности могут употребляться как

тождественные, через скобки: государственно-правовая (конституционная) ответственность.[17]

Однако с нашей точки зрения, наиболее правильным представляется использование термина «конституционно-правовая ответственность», поскольку Конституция Республики Таджикистан в наиболее общем виде регулирует общественные отношения, устанавливает общие принципы жизнедеятельности таджикского общества, которые детализируются и конкретизируются в других источниках конституционного права. Для применения термина «конституционно-правовая ответственность» в строгом юридическом смысле необходимо, во-первых, все соответствующие правоотношения урегулировать на уровне Конституции Республики Таджикистан, во-вторых, на этом же уровне закрепить все санкции за нарушения предписаний конституционных норм, в-третьих, установить в Конституции Республики Таджикистан процессуальные механизмы применения этих санкций. Поскольку в настоящее время конституционное право не исчерпывается нормами Конституции Республики Таджикистан, включая в себя обширный перечень иных источников, то термин «конституционно-правовая ответственность» в большей степени соответствует предмету исследования.

Таким образом, для того, что бы определить понятие «конституционно-правовая ответственность» необходимо выделить его основные, сущностные черты. Прежде всего, надо отметить, что конституционно-правовой ответственности свойственны основные признаки юридической ответственности: установление ее оснований, функции, санкций и иных аспектов в форме нормативно-правового акта, правонарушение как основание возникновения ответственности, специальная процедура привлечения к ответственности, применение к правонарушителю средств государственного принуждения. Все эти признаки присущи конституционно-правовой ответственности и могут быть определены как ее общие признаки.

ЛИТЕРАТУРА

1. Авакьян С.А. Государственно - правовая ответственность // Советское государство и право. 1975. №10. Боброва Н.А. Зражевская Т.Д. Ответственность в системе гарантий конституционных норм. Воронеж; 1985. Виноградов В.А. Актуальные проблемы конституционно-правовой ответственности. // Законодательство 2002. №10. Витрук Н.В. Конституционная ответственность: вопросы теории и практики // Конституционно-правовая ответственность: проблемы России, опыт зарубежных стран. Под ред. Авакьян. М. 2001. Еременко Ю.П., Рудинский Ф.М. Проблема ответственности в советском государственном праве // Юридическая ответственность в советском обществе. Волгоград. 1974.
2. Авдеенко М.П. Конституционно-правовая ответственность в России: проблемы становления и реализации: Автореф. дис. канд. юрид. наук. спец. 12. 00. 02. Москва – РГУ. 2003. Клосова Н.М, теория конституционной ответственности: природа, особенности, структура. Автореф. дис. канд. юрид. наук. спец. 12. 00. 02. Москва – РГУ. 2006. Матросов С.Н, Теоретико-правовые основы конституционной ответственности: Автореф. дис. канд. юрид. наук. спец. 12. 00. 02. Москва – РГУ. 2002.
3. Боголейко А.М. Соотношение конституционно-правовой и политической ответственности // Теоретико-методологические и конституционные основы развития системы права Республики Беларусь: сборник статей / БГУ.- Минск: право и экономика, 2011.- 304с.-(Серия гуманитарные науки).с 197-204
4. Актуальные проблемы конституционно-правовой ответственности (В.А. Виноградов, "Законодательство", N 10, октябрь 2002 г), Шахрай С.М. Конституционное право Российской Федерации. Учебник. Издание 2-е, Спб: Фонд "Университет", 2009. Авакьян С.А. Актуальные проблемы конституционно-правовой ответственности.//Конституционно-правовая ответственность: проблемы России, опыт зарубежных стран. М., 2001. Козлова Е.И., Кутафин О.Е. Конституционное право России: Учебник. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Юрист, 2003.
5. Авакьян С.А. Санкции в советском государственном праве // Советское государство и право. 1973. №11. с.30-31.
6. Еременко Ю.П., Рудинский Ф.М. Проблема ответственности в советском государственном праве. /В кн: Юридическая ответственность в советском обществе. Волгоград 1974. С.29-41.
7. Гарбузов В.К. Конституционная ответственность как вид юридической ответственности
8. Колосова, Н. М. Конституционная ответственность в Российской Федерации: ответственность органов государственной власти и иных субъектов права за нарушение конституционного законодательства Российской Федерации. – М.: Городец, 2000. – 192 с.
9. Катков Д.Б., Корчиго Е.В. Конституционное право России: Учебное пособие / Отв. ред. академик РАЕН Ю.А. Веденеев. – М.: Юриспруденция, 1999. С. 16.
10. Козлова Е.И., Кутафин О.Е. Конституционное право России: Учебник. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Юрист, 2003. С. 43.
11. Лучин В.О. Конституция Российской Федерации. Проблемы реализации. М.2002. с.283.
12. Шоп Д.Т. Конституционная ответственность // Государство и право. 1995. № 7. С.41.

13. Авакьян С.А. Актуальные проблемы конституционно-правовой ответственности// Конституционно-правовая ответственность: проблемы России, опыт зарубежных стран. М., 2001. С.11.
14. Колосова Н.М. Конституционная ответственность в Российской Федерации. М., 2000.с.8.
15. Баглай М.В. Конституционное право Российской Федерации М, 1998. С. 33- 34.
16. Безуглов А.А. , Солдатов С.А. Конституционное право России. Т. 1. М., 2001. С. 65.
17. Боброва Н.А., Зражевская Т.Д. Ответственность в системе гарантий конституционных норм. Воронеж, 1985. С. 69-70.

НЕКОТОРЫЕ ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ВОПРОСЫ ОПРЕДЕЛЕНИЯ ПОНЯТИЯ КОНСТИТУЦИОННО-ПРАВОВОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

Автор исследует в статье конституционно-правовую ответственность, которая является одним из наиболее значимых и важных институтов для любой государственно-правовой модели. К сожалению, в Республике Таджикистан она пока не сложилась в четкую, эффективно работающую систему. Причины, правовая и политическая природа, сущность данного института, а также перспективы его становления и укрепления исследуются с учетом таджикского и международного опыта формирования конституционно-правовой ответственности.

Ключевые слова: ответственность, конституционно-правовая ответственность, юридическая ответственность, санкция.

SOME THEORETICAL ISSUES, THE DEFINITION OF CONSTITUTIONAL AND LEGAL LIABILITY IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

The author investigates constitutional responsibility in article, which become one of the most significant and important institute for any state-legal model. Unfortunately, it has not been developed in accurate, effectively working system yet in the Republic of Tajikistan. The reasons, legal and political nature, essence of the given institute, and also prospect of its formation and strengthening are investigated taking into account Tajik and international experience in formation of constitutional responsibility.

Key words: responsibility, constitutional and legal responsibility, legal responsibility, the sanction.

Сведения об авторе: *Ш. Шеров* - аспирант кафедры конституционного права Таджикского национального университета. Телефон: (+992) 918-88-47-87. E-mail sherali.2020@mail.ru

ЗАМИНАҲОИ ТАШКИЛӢ-ҲУҚУҚИИ ДАВЛАТИ ДУНЯӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Ш.С. Гулов

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Тибқи моддаи 1-и Конститутсия, Ҷумҳурии Тоҷикистон давлати соҳибхитӣ, демократӣ, ҳуқуқбунёд, дунявӣ ва ягона мебошад. Дар асоси ин модда Ҷумҳурии Тоҷикистон беҳтарин муносибати дину давлатро дар асоси принципҳои миллии дунявият сохтааст, ки Сарқонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон» ва Қонуни ҚТ «Дар бораи озолии вичдон ва иттиҳодияҳои динӣ» заминаи ҳуқуқии онро гузошанд. Табиист, ки ба ин мақсад расидан вақту фурсати бештаре металабад. Бо вучуди ин мо демократитарин навъи муносибати байни дин ва давлатро дар минтақа дорем, ки тибқи он дар кишвари мо тамоми ҳуқуқ ва озодиҳои имону эътиқодии шаҳрвандон нисбат ба дин қомилан риоя мешавад ва дар муқоиса бо даврони шӯравӣ озолии диндорӣ қуллан фарқ дорад. Президенти кишвар Эмомалӣ Раҳмон хангоми суҳанронии худ ба муносибати 10-солагии Конститутсияи Тоҷикистон гуфта буд: «Дин ва муносибатҳои одамон қори хусусӣ мебошад. Дар ҷое, ки масъалаҳои ҳифзи манфиатҳои истиқлолият ва амнияти давлат пеш меояд, дин бояд дар хидмати онҳо қарор гирад». Зимнан бояд таъкид кард, ки ба ҳамин маънӣ бунёдгузори Ҷумҳурии Исломии Эрон шодравон Оятулло Хумайнӣ низ чунин фармудааст: «Ман саҳт эътиқодманд ҳастам ба он нукта, ки арзиши идора намудани давлат бояд аз тамоми манфиатҳои дигар, ҳатто манфиатҳои динӣ, чун намоз, рӯза ва ҳаҷ ҳам авлотар доништа шавад».

Бунёди давлати дунявӣ аз Иҷлосияи 16-уми Шӯрои Олӣ оғоз шуда буд. Дар ин маврид 15 ноябри соли 1993 Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомали Раҳмон

гуфта буд: «Ичлосияи 16-уми Шӯрои Олӣ чунон ки маълум аст, эҳтироми ҷумҳурии моро ба принципҳои эътирофшудаи бунёди ҷомеаи ҳуқуқбунёди демократию дунявӣ эълон намуд». Бояд гуфт, ки ҳанӯз дар ин давра Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 8 декабри соли 1990 «Дар бораи дин ва ташкилотҳои динӣ» амал мекард ва баъди ҷаҳор сол 1 декабри соли 1994 ба он тибқи Қарори Шӯрои олии Ҷумҳурии Тоҷикистон тағйиру иловаҳо ворид карда шуд ва танҳо 26 марти соли 2009 Қонуни амалкунандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи озодии вичдон ва иттиҳодияҳои динӣ» аз тарафи Президенти ҶТ имзо карда шуд. Ин қонун дар воқеъ назар ба асноди пешина бештар хусусияти миллии дорад. Нахуст, ин ки дар дебочаи он омадааст: «Бо эътироф ва тасдиқи ҳуқуқи ҳар кас ба озодии вичдон ва озодии пайравӣ ба дин, инчунин баробарии ҳама дар назди қонун новобаста аз муносибат ба дин ва эътиқод, дар асоси он ки Ҷумҳурии Тоҷикистон давлати дунявӣ аст, бо арзи эҳтиром ва таҳаммул ба тамоми дину мазҳабҳо, бо эътирофи нақши махсуси мазҳаби ҳанафии дини ислом дар рушди фарҳанги миллии ва ҳаёти маънавии мардуми Тоҷикистон, Қонуни мазкур қабул карда мешавад». Аввалин принциби дунявият тибқи моддаи 8 Конститутсия (Сарқонун) -и ҶТ ҷудо будани ташкилотҳои динӣ аз давлатро набояд ба маънои комилан аз давлат ҷудо будани дин тафсир кард.

Мо ҳамон вақт аҳамияти давлати дунявии типи навро, ки дар кишвари мо пайда шудааст, метавонем дарк кунем, ки аввалан, вазъияти динро то замони истиқлолият ва сониян, аз типҳои давлати дунявӣ аз гузашта то имрӯз бохабар бошем.

Давлатҳои дунявӣ ба се намуд ҷудо мешаванд:

Якум он кишварҳое мебошанд, ки бо вучуди расман ҷудо набудани калосо аз давлат ва эътирофи дини расмии давлатӣ асосан қонунҳо ва қонуниятҳои дунявӣ дар он кишварҳо амал мекунад. Ба ин тип кишварҳо Британия Кабир, Италия, Испания, Полша ва ғайра дохиланд.

Дуюм он кишварҳое мебошанд, ки дар онҳо бо вучуди аз давлат ҷудо будани иттиҳодияҳои динӣ байни дину давлат ҳамкориву ҳамроҳангӣ, алахусус дар умури тарбияи маънавию ахлоқӣ ва барангехтани рӯҳия миллии-ватанхоҳӣ, ватандӯстӣ ҳукмрон аст. Ин типи дунявият дар Франция, Олмон, ИМА, Федератсияи Россия, Туркия, Ҳиндустон, Тоҷикистон амал мекунад.

Севум собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ ва кишварҳои сотсиалистӣ, ки дар онҳо дин ҳамчун боқимондаи даврони феодалии ба идеалҳои ҷомеаи коммунистӣ тамоман бегона, бояд аз байн бурда мешуд ва ҷои онро ҷаҳонбинии материалистиву атеистӣ мегирифт; Дар кишвари мо эътиқод кори шахсии ҳар як инсон аст. Вале ин маънои тамоман дар қанор гузоштани динро надорад. Мо робитаи дутарафаро бо давлатҳои мусулмонӣ торафт густариш дода, ҳамбастагии мазҳабӣ, таърихӣ ва фарҳангиро тақвият мебахшем». Бояд ба назар гирифт, ки ин принциби дунявияти миллии мо аст, ки маънии ҳамкорӣ дар умури маънавӣ ва ҳифзи оромии ҷомеа ва рушди иҷтимоии онро дорад.

Аз аввали фаъолияти худ кӯшиши Президенти кишвар иборат аз он буд, ки моҳияти давлати дунявии моро ба мардум фаҳмонад. «Мо ҷомеаи дунявӣ бунёд намуда, дар айни замон ба эътиқоди динию мазҳабии ҳамватанонамон ягон мамониат нишон намедихем. Бигузур одамон бо қадом дину мазҳабе, ки эътиқод дошта бошанд, ба ҳамон имон оваранд.» Дар баробари ин Президенти кишвар таъкид мекунад: «Вале ин маънии онро надорад, ки пешвоёни дин ба қорҳои давлатӣ даҳолат кунанд, мардумро ба мусалмонону кофирон тақсим намоянд ва байни мардум низоъ ангезанд».

Президент 8 сентябри с.1996 дар маҷлиси ботантанаи бахшида ба рӯзи истиқлолият ибраз медорад: «Мо ба дини мубини ислом, чун ба як сарчашмаи покизаи маънавӣ, рӯҳонӣ ва ахлоқӣ эҳтиром мегузорем» ва зимни бо баршуморидани нақши гузаштагони баруманди тоҷик дар ривочу густариши дини мубини ислом меафзояд: «ислом рукни муҳими ҷаҳонбинӣ, маънавиёт ва ахлоқи ҷомеаи мост.»

Мафҳуми давлати дунявӣ ҳадди ақал дар сад соли охир амалан моҳият иваз кардааст. Дар ин маврид таҷрибаи кишвари Туркия ва алалхусус Ҳиндустон барои мо намунаи ҷолиб шуда метавонад. Дар Туркия аввалин давлати дунявӣ дар олами ислом дар пойтахти хилофати исломӣ ба вучуд омада буд. Мо як таҷрибаи ҷолиби ҳамзистии мусолимотомези дину давлатро дар ин кишвар солҳои тулонӣ дидем ва мебинем. Дунявият натавонад дар Туркия динро аз байн набурд ва онро камъятибор накард, балки эътибори онро бештар сохт. Гузашта аз ин, вучуд ва амалкарди аҳзоби динӣ дар ин кишвар ва ғайрияти мусолимотомези ингуна аҳзоб бо дигар ҳизбу созмонҳои дунявии кишвар ва муваффақияти имрӯзаи онҳо натиҷаи пайравӣ аз принсипҳои давлати дунявӣ ва риояи қатъии он аст. Дунявият, муҳимтари унсуре сохтори сиёсии демократист, ки дар Туркия тасдиқи амалии худро ёфтааст.

Дар Ҳиндустон, ки аз солҳои 40-уми асри гузашта давлати дунявӣ ғайрият мекунад, мо то имрӯз камтарин бӯҳрони сиёсии ҳаробиоварро надидаем. Баръакс ин кишвар бо вучуди гуногунии эътиқодоти динӣ ва амалкарди ғайрии ду дини сернуфӯзи ҳиндуия ва ислом дар арсаи пешрафти илмию техники ба дастоварҳои шоён ноил шудааст. Ҳама сарони сиёсӣ ва пешвоёни мазҳабии тараққиҳоҳи ин кишварҳо аз дунявият (секуларизм) пуштибонӣ ва дар муаррифии дурусти он кӯшидаанд. Яке аз маъруфтарин пешвои ҳаракати миллию озодиҳоҳи ва бузургони дини ҳиндуия Маҳатама Ганди, ки таъкид ба диндорӣ амиқи худ кардааст, дар арафаи бадастории истиқлолияти Ҳиндустон гуфта буд: «Ман қасами вафодорӣ ба дини худ хӯрдам. Ман ба марг аз барои вай ҳозирам. Аммо ин кори шахсии ман аст. Давлат ба ин ҳеҷ муносибате надорад. Давлат дар бораи неқӯаҳволии дунявии шумо, саломатии шумо, роҳу тароварии шумо, муносибатҳои ҳориҷӣ, асёр ва ғайра ғамхорӣ мекунад, на дар мавриди дини ману шумо. Ин –ташвиши шахсии ҳар шахс аст.»

Бо вучуди ин, дунявият дар кишвари мо дар ин маврид низ дар тамоми минтақа тозагии ҳосе дорад, чунки дар Конститусияи ҚТ (моддаи 28) ҳатто амалкарди ҳизбҳои характери динӣ дошта низ иҷоза дода шудааст ва амалан чунин ҳизб бо номи ҲНИТ, ҳатто дар сатҳи порлумонӣ озодона дар сиёсат иштирок ва ғайрият дорад.

Фарқи асосии сиёсати дунявияти кишвари мо аз даврони шӯравӣ дар он аст, ки давлат ба ҷигунагии шуури динии шаҳрвандон бепарво нест ва мисли даврони шӯравӣ ҳадафи аз дин дур кардани омма ё аксар аз он бедин карданро надорад. Балки ҳадафи аз нав оғоз кардани нерӯи тозаи навоарию навосозӣ, рӯҳияву нерӯи исломи тамаддунофар, тараққиҳоҳро дорад. Ё бозшиносии қаромати инсонӣ ва эҳёи шаҳомату шукӯҳ, шухрати пешинаи олами ислом ва мусалмониро, дар сатҳи нави илмию фановарии замони муосир, ҳадафи худ қарор додааст.

14 феввали соли 1997 дар суҳанронӣ ҳангоми мулоқот бо аҳли ҷамоатчигии шаҳри Душанбе Президенти кишвар мефармояд: «Давлати мо дунявист, аз ин рӯ, на пайравони тариқати атеистӣ, на пайравони дин, на пайравони демократияи дуруғин, на тарафдорони ҷомеаи коммунистӣ ва на мӯътақидони ягон шакли дигари ақоиду афкори сиёсӣ-ҳуқуқӣ ҳуқуқ надоранд, ба хоҳири густариши режими сиёсӣву динӣ, Конститусия ва дигар қонунҳои мавҷудаи ҷамъиятро сарфи назар намояд.»

Зимнан меафзояд: «Мо аз беҳтарин дастовардҳои давлатдории дунявӣ баҳра бурда, таҷриба ва роҳу равиши идоракунии давлатҳои пешрафтаи ҷаҳонро меомӯзем ва бо дарназардошти шароити мушаххаси ҷумҳурӣ, тарзи зиндагии халқ, анъанаҳои миллий ва дигар омилҳои иҷтимоиву иқтисодӣ шакли аз ҳама мувофиқи давлати демократии ҳуқуқбунёд ва дунявиро месозем.»

Давлат ба корҳои дохилии иттиҳодияҳои динӣ даҳлат намекунад, вале ин маънии онро надорад, ки нисбат ба шуури динии шаҳрвандонаш бетараф ва бепарво бошад. Баъзе аз ниҳоду гуруҳҳои динӣ ва намояндагони руҳоният даҳлат накардани давлат ба умури дохилии иттиҳодияҳои диниро ба мардум нодуруст фаҳмонда, онро барои тарғиби ақидаҳои ғаразнокӣ худ истифода ва масъаларо ранги сиёсӣ мебахшанд, ки ин хилофи қонунгузории Тоҷикистон ва ҳуқуқи башар аст. Ҳарчанд ки тибқи қонун мактабу мадрасаҳои динӣ аз давлат ҷудо буда, мустақилона фаъолият мекунанд, вале мо нисбат ба тақдири ҳазорон нафар ҷавонону наврасоне, ки дар Донишқадаи исломӣ ва беш аз бист мадрасаҳои миёнаи динӣ таҳсил менамоянд, бетараф буда наметавонем. Мо зинна ба зинна, марҳила ба марҳила дар ин самти пегирифтаамон барои боло бурдани сатҳи шуури динии ҷавонони кишварамон ва шиносонидани исломи воқеӣ пеш хоҳем рафт. Аммо мутаассифона, баъзе хизбу гурӯҳҳои динӣ исломро танҳо дар бозиҳои сиёсӣ истифода бурда истодаанд, ба асли фарҳанги маънавии он дар самти рушду равнақи илмӣ аҳамияти ҷиддӣ намедиханд. Ибтидо мехоҳем дар бораи як баҳсе, ки дар доираҳои динӣ-фалсафии ҳудамон ва берун аз кишвар ҷой дорад, таваҷҷуҳи шуморо ҷалб кунем. Ин баҳс он аст, ки гӯё асосгузори давлати дунявӣ (секулар) Аврупо бошад. Аксаран оғози онро ба асри XVI пас аз имзои сулҳи Вестфал (15 май - 24 октябри соли 1648), баъди ҷанги сисолаву ҳаштодсолаи байни кишварҳои аврупоӣ дар империяи муқаддаси Рум медонанд. Ин қарордоди сулҳ ҳуқуқи пайравони мазҳаби катуликию протестантиро баробар кард, заминҳои калисоро давлатӣ сохт, ба ҳокимият ва даҳлати сиёсии калисо ба умури давлатӣ хотима гузошта, дар умури сиёсӣ давлатдорӣ ва муносибатҳои байналхалқӣ истиқлолияти давлатро аз калисо эълон кард. Ин воқеият баъд аз зиёда аз ҳазору дусад сол (аз асри 4 мелодӣ баъди дини расмӣ давлатӣ эълон шудани дини насронӣ аз тарафи император Константин то асри 16 –и мелодӣ) барои Аврупо дуруст аст.

Ин нуктаро васеътар ва назарӣ (концептуалӣ)-тар дар навиштаҳои секуляристони (дунявистонӣ) исломӣ метавон пайдо кард. Аммо дар мавриди ҷараёни секуляризми исломӣ, бояд гуфт, ки дар ду садаи гузашта ва оғози садаи ҷорӣ ба тадриҷ дар олами ислом як тамоюли назариявии нави исломӣ бо номи «секуларизми исломӣ» ба истилоҳи мо «дунявияти исломӣ» зуҳур карда, алалхусус дар солҳои баъд аз Инқилоби Исломии Эрон хеле фаъол гардида аст. Дар асри 19 намояндагони маъруфи он: Аҳмади Дониши Бухорӣ, Алӣ Абдурозиқ ва Абдурахмон Кавокибии мисрӣ буданд. Ин падидаи тозаи фикрӣ аз он падидаҳоест, ки дар расонаҳо ва матбуоти кишварҳои исломӣ солҳои охир бисёр ба он таваҷҷуҳ мешавад. Секуляризми исломӣ ҳарчанд падидаи нав бошад ҳам, заминаи нисбатан қадимтаре дар олами ислом дорад. Ин ҷараён ба тадриҷ аз як ҷузъи таълимоти ислохталабон (реформаторон) -и исломӣ ба яке аз ҷараёнҳои фикрии мӯътадил ва ба муҳимтарин назария ва дидгоҳи сиёсии рӯшанфикрӣ ва навгароии динӣ табдил гардидааст. Аз ҷумла, яке аз муҳаққиқони ин ҷараён Мансури Мираҳмадӣ, ки нисбат ба ин ҷараён назари интиқодӣ дорад, дар китоби «Секуляризми исломӣ: нақде бар дидгоҳи рӯшанфикрони мусалмон» ин ҷараёнро чунин арзёбӣ намуда: «Секуляризми исломӣ, ба вижа дар даҳаҳои ахир, ба унвони ҷараёни фикрии бадил ва нисбатан пурқудрат

дар баробари дигар чараёнҳои фикрии исломӣ, аз ҷумла ислохталабии динӣ ва радикализми исломӣ зоҳир шуда ва ба таври аҳасс дар маҳофили илмӣ ва рӯшанфикрии ҷаҳони ислом тарафдороне касб карда аст...».

Аммо қазия он ки ин чараёни навпо, чунон ки гуфтем, заминаи таърихӣ қадимтареро доро мебошад. Агар ҳатто мо нагӯем, ки ду калимаи калидии Қуръон, баъд аз Аллоҳ ва инсон, дунё ва охират аст, дар Қуръони карим ба ҳаёти дунявӣ низ таваҷҷуҳи хоса шудааст, ки худ баҳси ҷудогонаест. Секуляристони исломӣ дунявиятро ба ислом бегона намедонанд. Секуляристони номбурда вучуди секуляризм дар амалияи давлатдорӣ хилофати исломиро исбот кардаанд, вале бояд гуфт, ки натавонанд амалия, балки назарияи дунявият аз ҳуди ислом аст.

Масалан, Шокир Ан-Ноблусӣ, бар хилофи мухолифони секуляризми исломӣ аз уламои маъруфи ислом Рашид ал-Ганнушӣ ва Юсуф ал-Қарзовӣ, ки секуляристони исломиро ҳатто ба куфр маҳкум мекунанд, ақида дорад, ки оғзи секуляризмиро дар олами ислом ҳадди ақал аз замони хилофати Усмон ва Муъовия ибн Абӯсуфён бояд ҷустуҷу кард. Гузашта аз ин мутафаккирони исломӣ аз асри XIX то имрӯз рӯйи ин масъала фикрҳои гуногун доштанду доранд. Хулоса дунявияте, ки дар кишвари мо пиёда шуда ва дорад тақмилу тақвият меёбад ба ҳамин типӣ дувум шабоҳати бештар дорад, ки онро дунявияти ҳуқуқӣ-сиёсӣ, на дунявияти фалсафӣ ақдавӣ метавон номид, ки дар он бо вучуди аз ҳокимият ҷудо будани иттиҳодияҳои динӣ байни дину давлат ҳамкориву ҳамоҳангӣ, алахусус дар умури тарбияи маънавию ахлоқӣ ва барангехтани рӯҳияи миллӣ-ватанхоӣ ҳукмрон аст. Танҳо бо як тафовут, ки бо дастгирӣ ва фаъолияти Президенти кишвар дар Ҷумҳурии Тоҷикистон беш аз дигар кишварҳои номбурда ба умури динӣ таваҷҷуҳи эҷодкоронаву бунёдӣ мусолимадомезона дорад. Кӯшишу талош барои амалӣ шудани чунин як типӣ дунявияти мӯътадил дар кишвар бештар аз ҳар ҷои дигарест.

АДАБИЁТ

1. Конституция (Сарқонун) ҚТ-1994
2. Дин ва давлати дунявӣ: Эмомалӣ Раҳмон. - Душанбе: Шарқи озод, 2006.
3. Ҳуқуқи конституционӣ ҚТ. Имомов А. Душанбе. 2003
4. Ҳизби динӣ ва давлати дунявӣ. Абдуллоҳи Раҳнамо. Душанбе. 2004
5. Мещерякова А. Ф., Светское государство в современной России: конституционно-правовой анализ. - Москва - 2009
6. Понкин И.В. Светскость государства. Москва. 2004.
7. Авакьян С.А. Конституционное право России . Учебный курс . Москва. 2007

ОРГАНИЗАЦИОННО-ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ СВЕТСКОГО ГОСУДАРСТВА В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

В соответствии со статьей 1 Конституции Республика Таджикистан является светским государством. Данное положение выступает в качестве основ конституционного строя Таджикистана. В статье анализируются вопросы формирования светского государства в Таджикистане.

Ключевые слова: Государство, светскость, Конституция, основы конституционного строя

INSTITUTIONAL AND LEGAL FRAMEWORK SECULAR STATE IN TAJIKISTAN

In accordance with Article 1 of the Constitution of the Republic of Tajikistan is a secular state. This position serves as the constitutional system of Tajikistan. The article examines the issues of forming a secular state in Tajikistan.

Key words: State, secularism, the Constitution, the foundations of the constitutional system

Сведения об авторе: *Ш. Гулов* - аспирант кафедры конституционного права Таджикского национального университета. Телефон: (+992) 92-794-79-19. E-mail: shahzod9989@mail.ru

АСОСҲОИ КОНСТИТУТСИОНӢ-ҲУҚУҚИИ ПАДИДАИ ШАҲРВАНДӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Ҳ.Ш. Имомов
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Бо баробари барҳам хӯрдани Иттиҳоди Шӯравӣ ва Соҳибистиклол гардидани Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давлати мо зарур омад, ки масъалаҳои вобаста ба шаҳрвандиро мавриди таҳлил қарор диҳад. Баъди қабули Конститутсияи Сарқонуни Тоҷикистон (соли 1994-6 ноябр), ки дар он меъёри арзиши олии доштани ҳуқуқ ва озодиҳои инсон муқаррар гардида, ба Ҷумҳурии Тоҷикистон зарурият омад, ки шахсоне, ки мансубияти худро ба давлати Тоҷикистон изҳор менамоянд, аз ҷиҳати ҳуқуқӣ ин робитаҳоро дар санадҳои ҳуқуқӣ ба таври юридикӣ муқаррар намояд.

Мафҳуми шаҳрвандӣ, ки ҳамчун яке аз категорияи марказии умумиҳуқуқӣ дар ҳолати равшанӣ зоҳир мегардад, ки ҳамчун падидаи бемисл дар баасосгузориҳои ҳамаи соҳаҳои ҳуқуқ эътироф гардад. Ба ғуруҳи олимоне, ки бевосита оиди ин падидаи ҳуқуқӣ конститутсионӣ таҳқиқотҳои зиёд бурдаанд, ба монанди: С.А. Авакян, Л.Д. Воеводин, М.В. Баглай, С.С. Кишкин, О.Е. Кутафин, А.Н. Кокотов, Н.Я. Корж, В.С. Шевцов, А.И. Имомов, А.М. Диноршоев шомил ҳастанд.

Падидаи шаҳрвандӣ функсияи дугонаро иҷро менамояд. Аз як тараф шаҳрвандӣ ҳамчун ҳамчун воситаи ҳимояи индивид бошад, аз ҷониби дигар ҳамчун падидаи ҳифзи ҳуқуқ ва манфиатҳои давлат низ баромад менамояд. Баробарвазнии ин ду паҳлуҳои падидаи шаҳрвандӣ дар алоқамандии байни шахсон ва давлат оиди манфиати тарафайн дар ҷомеа ба таври назаррас зоҳир мегардад.

Мақсади шаҳрвандӣ ҳамчун зухуроти сиёсӣ маънидод мегардад ва шахсе, ки дорои шаҳрвандӣ аст метавонад соҳиби ҳуқуқу озодиҳо ва уҳдадорҳои муқарраргардидаи конститутсионӣ буда, дар ҳаёти сиёсӣ ва аз ҷумла давлатӣ-ҳуқуқии ҷомеа фаъолона иштирок намояд.

Ҳосияти асосии мансуби донишмандони институти шаҳрвандиро ба зухуроти сиёсӣ бо он асоснок мегардад, ки бевосита ҳуқуқу озодиҳои сиёсӣ, ки дар ҳар як давлат ба шахсоне дода мешавад, ки мутлақо шаҳрвандони ин давлатанд. Масалан, мутабиқи банди 1 моддаи 27 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон шаҳрвандони ин давлат ҳақдоранд дар ҳаёти сиёсӣ ва идораи давлатӣ бевосита ва ё ба воситаи вакилонаш иштирок намояд. Ин ҳуқуқ танҳо ба шаҳрвандони Тоҷикистон пешбинӣ шудааст.

Шаҳрвандӣ яке аз унсурҳои муҳими вазъи ҳуқуқии инсон ва шаҳрванд ба ҳисоб меравад. Худи мавҷудияти инсонро дар замони муосир бидуни алоқаҳои муаян бо давлате тасаввур қардан ғайриимкон аст. Аз ин рӯ падидаи шаҳрвандӣ дар ҷомеаи демократӣ мақоми инсонро аз ҷиҳати ҳуқуқӣ (яъне дар асоси санад) муаян ва инъикос намуда, ба худ шакли расмиро мегирад. Бояд зикр намуд, ки ҳаҷми ҳамаи муҳимтарин оқибатҳои барои шахс зарур ба монанди, ҳуқуқ, озодӣ ва уҳдадорӣ бевосита аз шаҳрвандии ӯ сарчашма мегирад.

Дар ҳамаи таърифҳои оиди шаҳрвандӣ чанд унсурҳо ҳатман такрор меёбанд: 1) алоқаи устувори ҳуқуқӣ бо давлат; 2) мансубияти ҳуқуқӣ, сиёсӣ ҳуқуқии шахс ба давлати мазкур; 3) бо сабаби шаҳрвандӣ нисбати шахс паҳн гаштани соҳибхитияри давлат; 4) ҳифзи ҳуқуқу озодии шахс ҷӣ дар дохил ва ҷӣ дар хориҷи кишвар; 5) дар назди ҳамдигар ҳуқуқу вазифадор будани давлат ва шахс; 6) эътирофу эҳтироми кадрӯ қимат, ҳуқуқу озодиҳои асосии инсон.

Падидаи шаҳрвандии Тоҷикистон аз меъёрҳои иборат аст, ки муносибат ва алоқаҳои мавҷудаи байни давлати Тоҷикистон ва инсону шаҳрвандӣ дар марзи он истиқоматдоштаро ба танзим менадозад. Ин падидаи ҳуқуқӣ-конститутсионӣ бо мафҳуми сиёсии ҳалқи Тоҷикистон алоқаманд буда, онро сарфи назар аз миллаташон шаҳрвандони Тоҷикистон ташкил менамоянд. Ғайр аз ин, дар Тоҷикистон шаҳрвандони хориҷӣ ва шахсони бешаҳрвандӣ (апатридҳо) истиқомат мекунанд, ки ба дараҷаи аҳолии ҷумҳурӣ тааллуқдоранд ва бо давлат дар муносибати муайяни ҳуқуқӣ мебошанд.

Ҳолати ҳуқуқии шахс, ки дар ҳудуди давлате зиндагӣ менамояд, пеш аз ҳама аз он иборат мебошад, ки ӯ шаҳрванди ин давлат ҳаст ё не. Чунки дар замони имрӯза ғайр аз шаҳрвандони давлат (ки аксариятро) ташкил медиҳанд, боз хориҷӣён,

шахсони шахрванди надошта, гурезаҳо ва дигарон дар марзи давлатҳо иқомат менамоянд. Танҳо шахрвандони давлат метавонанд дар ҳаҷми пурра ҳукуку озодиҳои хешро ба амал бароранд ё ин ки дар як вақт ҷаҳадорихоро ба иҷро расонанд. Дар мисол мутобиқи моддаи 10 Конституцияи Белгия танҳо белгиягӣ ба мансабҳои давлатии шахрвандӣ ва ё ҳарбӣ ҷалб мегардад, агар қонунҳо тартиби дигарро пешбини нанамоянд, Тибқи моддаи 4 Конституцияи Юнон бошад танҳо шахрвандони Юнон ба иҷрои вазифаҳо ва функцияҳои давлатӣ роҳ дода мешаванд, агар қонунҳо тартиби махсусро пешбини нанамоянд,

Дар масъалаи конституционӣ – ҳукукии шахрвандӣ дар баъзе давлатҳо ба монанди Испания ва Куба фасли алоҳида дар дохили Конституция ба ин падида бахшида шудааст, Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бошад, ба ин масъала дар боби 2 юми Сарқонун ҷой дода шуда, қонуни конституционӣ ва дигар санадҳои меъёрий – ҳукуқӣ масъалаҳои дигарро ба танзим медиаранд.

Дар адабиётҳои ҳукуқӣ ва қонунгузори давлатҳо ин падидаҳо ба тарзҳои гуногун шарҳ медиҳанд. Дар фарҳанги ҳукуқи конституционӣ мафҳуми шахрвандӣ чунин омадааст: Шахрвандӣ- алоқаи устувори ҳукукии инсон бо давлат мебошад, ки аз он ҳукуку вазифаҳои онҳо нисбат ба якдигар дар ҳолатҳои қонун пешбиниқарда бармеоянд.

Мафҳуми мазкур аз ҷониби муаллифон ба тариқи гуногун шарҳ дода мешавад. Гурӯҳи авали муаллифон ин падидаҳо тобеияти ҳукуқӣ-сиёсии инсон ба давлат арзёбӣ қардаанд, гурӯҳи дуюм бошад ўро ҳамчун аъзогӣ ба давлат, сеюмин ҳамчун ҳолат ва баъзеи дигарон ҳамчун муносибатҳои ҳукуқӣ маънидод қардаанд.[1]

Шахрвандӣ на танҳо ҳукуқи субъективӣ аст, ки ба ҳар шахс хос аст, балки аз ҷониби санадҳои байналмилалӣ танзим ёфтааст. Тибқи моддаи 15 Эълонии умумии ҳукуқи инсон ҳар инсон ҳукуқ ба шахрвандиро дорад.[2] Шахрвандӣ ҳолати ҳукуқӣ аст, на воқеа. Шахрвандиро дар бисёр мавридҳо инсон на бо роҳи танҳо зиндагӣ қардан дар ҳудуди он давлат ба даст меоварад, балки бо мавҷуд будани алоқаҳои махсусе бо давлат, ки ин ҳолатро дар илми ҳукуқи конституционӣ таркиби шахрвандӣ меноманд. Устувории ин алоқаҳо дар он зоҳир мегардад, ки муносибат бе розигии ҳар ду тараф қатъ ёфта наметавонад. Ин муносибат аз лаҳзаи таваллуд оғоз гардида, то марг ё қатъ гаштани шахрвандии инсон давом меёбад.

Баглай М.В ба чунин ақида аст, ки шахрвандӣ-алоқаи устувори ҳукукии шахс бо давлати мазкур буда, ки дар маҷмӯи ҳукуку ўҳдадорихои тарафайн ифода мегардад. Ҳолати шахрвандӣ барои шахс ҳукуку ўҳдадорихоро натавонад дар ҳудуди давлати худ, балки берун аз он низ ба вуҷуд меорад.[3]

Малко А.В оиди шахрванди ибрази ақида намудааст, ки падидаи шахрвандӣ ба он маъно аст, ки шахс соҳиби он гашта дар ҳудуди давлат зиндагӣ мекунад ва дорои тамоми ҳукуку ўҳдадорихо ва вазифаҳо мебошад ва ҳар гоҳе ки хоҳад ба он баргашта метавонад.[4]

Вазъи конституционӣ-ҳукукии шахрвандии Тоҷикистон аз ҷониби Конституция (моддаҳои 15 ва 16), қонуни конституционӣ «Дар бораи шахрвандии Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 4 ноябри соли 1995, қонун «Дар бораи вазъи ҳукукии шахрвандони хориҷӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 1 феврали соли 1996, Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи тасдиқи Низомномаи низоми Шиноснома дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» (соли 1997), фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи тасдиқи Низомномаи тартиби баррасии масъалаҳои шахрвандии Ҷумҳурии Тоҷикистон» (соли 1996 бо тағйироту иловаҳои солҳои 1997, 1998, 2000, 2001, 2003 ва 2009 ва дигар санадҳои меъёриву ҳукуқӣ ва инчунин меъёрҳои санадҳои байналмилалӣ, ки Тоҷикистон онҳоро эътироф қардааст.

Муҳимияти ин падида дар он аст, ки дар Конституция омадааст, ки «Шахрванди Тоҷикистон шахсе ҳисоб меёбад, ки дар рӯзи қабули Конституция шахрванди Ҷумҳурии Тоҷикистон бошад» аммо дар қонуни конституционӣ бошад омадааст, ки «Шахсе шахрванди Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳисоб меравад, ки аз рӯзи қабули Конституция шахрванди Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад ё худ мутобиқи ҳамин қонуни конституционӣ ба шахрвандии Ҷумҳурии Тоҷикистон мушарраф шудааст. Дар Конституция ибораи «дар рӯзи қабули Конституция» аммо дар қонуни конституционӣ бошад ибораи «аз рӯзи қабули Конституция» омадааст.

Бояд кайд кард, ки оиди падидаи шаҳрвандӣ дар илми ҳукуки конституционӣ тадқиқотҳои кам гузаронида шудааст. Имомов А.И. чунин ибрози андеша намудааст, ки шаҳрвандии Тоҷикистон ҳамчун узви таркибии ҳолати ҳукукии инсон ва шаҳрванд дар як вақт падидаи мустақили ҳукуки конституционӣ мебошад. Мазмун он аз ҳукуку вазифаҳои махсуси шахс нисбати давлат ва давлат нисбати шахси мазкур иборат аст. Онҳо вобаста ба мансубияти шахс ба низоми ҳукукии Тоҷикистон, таъмин кардани соҳибҳукукии пурраи ӯ, ҳифзи ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунии шаҳрвандон ташаккул меёбад.[5]

Шаҳрванд ҳукуку озодиҳояшро ба воситаи Конститутсия, қонунҳои ҷумҳурӣ ва санадҳои ҳукукии байналмилалӣ, ки аз тарафи Тоҷикистон эътироф карда шудааст, ҳифз мегарданд.

Ҳукуку озодиҳои шаҳрванд бевосита амалӣ мешаванд. Онҳо мақсад, мазмун ва тадқиқи қонунҳо, ҷаъолияти ҳокимияти қонунгузор, иҷроия, маҳаллӣ ва мақомоти худидораи маҳаллиро муаян мекунад ва ба воситаи ҳокимияти судӣ таъмин мегарданд.

Инчунин маҳдуд намудани ҳукуку озодиҳои шаҳрванд танҳо ба мақсади таъмини ҳуқуқ ва озодии дигарон, тартиботи ҷамъиятӣ, ҳимояи соҳти конституционӣ ва тамомияти арзии ҷумҳурӣ раво дониста мешавад.

Бояд тазакурр дод, ки аҳамияти конституционӣ-ҳукукии падидаи шаҳрвандӣ дар давлатҳои ҳуқуқбунёд дар он ифода меёбад, ки шаҳрванди давлати мазкур ғайр аз ҳуқуқҳои эътирофшудаи инсон боз дорои ҳуқуқҳои иловагӣ мегардад, ки ба он асосан ҳуқуқҳои сиёсӣ дохил мешаванд. Шаҳрванд дорои ҳуқуқҳои сиёсӣ аз қабилӣ иштирок дар раёнпурсӣ, дар интихобот, дар идоракунии қорҳои давлат ва ғайра буда, иштирокчи асосии муносибатҳои конституционӣ-ҳукукии давлат мегардад. Ворид гаштани шахс ба қор дар мақомотҳои ҳифзи ҳуқуқ ва мақомотҳои қудратӣ қадоме аз кишварҳо ки набошад аз қасс шаҳрвандиро талаб менамояд. Танҳо шаҳрванди Тоҷикистон тибқи муқаррароти Конститутсия метавонад дар ҳаёти сиёсӣ ва идораи давлатӣ бевосита ва ё ба воситаи вакилони худ иштирок кунад. Ба хидмати давлатӣ низ танҳо шаҳрвандони Тоҷикистон ҳуқуқ доранд.

Ҳуҷҷати тасдиқкунандаи шаҳрвандии Тоҷикистон шиноснома (паспорти) шаҳрванди Ҷумҳурии Тоҷикистон ва то гирифтани шиноснома шаҳодатномаи таваллуд ё ҳуҷҷати дигаре мебошад, ки дар он шаҳрвандии шахс зикр шудааст. Мувофиқи Низомномаи низоми Шиноснома дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 15 июли соли 1997 тасдиқ карда шудааст. Шиносномаи шаҳрванди Ҷумҳурии Тоҷикистон санади асосиест, ки шахсияти шаҳрванди Ҷумҳурии Тоҷикистонро тасдиқ мекунад ва барои дохил шудан, хориҷ шудан ва рафтуомад дар қаламрави кишварҳои ИДМ эътибор дорад.

Заминаи асосии ёхдадорӣ давлат ҳифзи ҳукуку озодиҳои дар Конститутсия муқарраршудаи шахсият мебошад, ки инро дар илми ҳукуки конституционӣ шаҳрвандӣ меноманд.

Дар давлатҳои шохигарӣ истилоҳи табаият истифода мешавад, ки маънои тобеш будан ба шох буда, бо мафҳуми шаҳрвандӣ бегона аст.

Ҳамин тариқ дар асоси таҳлили намудаи мо оиди асосҳои конституционӣ-ҳукукии падидаи шаҳрвандӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон маълум гардид, ки падидаи шаҳрвандӣ дар ҳаёти инсоният хело аҳамияти қалон қасб кардааст. Худи давлати Тоҷикистон ва қонунгузори он дар бораи шаҳрвандӣ ба шахсоне, ки шаҳрвандӣ надоранд, имтиёзи гирифтани шаҳрвандии Тоҷикистонро медиҳад ва барои ба даст даровардани он мусоидат менамояд.

АДАБИЁТ

1. Воеводин Л.Д. Юридический статус личности в России. М-1997. с100/
2. Всеобщая декларация прав человека. М-1994. с 6/
3. Баглай М.В. Конституционное право Российской Федерации. М-2007. с314.
4. Конституционное право зарубежных стран.. Малько А.В М-2004. с 119/
5. Имомов А.И. Ҳукуки конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе-2012. Саҳ. 156.

КОНСТИТУЦИОННО-ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ ИНСТИТУТА ГРАЖДАНСТВА В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

Одним из важнейших институтов конституционного права является институт гражданства. Он выступает в качестве системообразующего элемента правового статуса человека и гражданина. В статье рассматривается правовая природа данного института в Таджикистане.

Ключевые слова: Гражданство, Республика Таджикистан, права и свободы человека и гражданина.

CONSTITUTIONAL AND LEGAL FRAMEWORK OF CITIZENSHIP IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

One of the most important institutions of constitutional law is the institution of citizenship. It acts as the backbone of the legal status of a person and citizen. The article examines the legal nature of the institution in Tajikistan.

Key words: Citizenship, Republic of Tajikistan, the rights and freedoms of man and citizen.

Сведения об авторе: *Х. Имомов* - ассистент кафедры конституционного права Таджикского национального университета. Телефон: (+992) 918-58-69-77. E-mail: constitutionalawdepartament@gmail.com

ХУСУСИЯТИ БАРРАСИИ ПАРВАНДАҲОИ МАЪМУРӢ ДАР СУД

Х. Ойев

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

1. Хусусияти баррасии парвандаҳои маъмурӣ аз ҷониби низоми мақомоти судӣ ба як қатор омилҳо фарқ мекунад: аз рӯи предмети баррасӣ; аз рӯи таркиби субъективии ва доираи иштирокчиёни муроғия; аз рӯи мақсадҳои идоракунии; аз рӯи шаклҳои фаъолияти маъмурӣ; аз рӯи алоқамандӣ бо воқеиятҳои ҳуқуқӣ; аз рӯи асосҳои ҳуқуқӣ ва ғайра.

2. Баррасии парвандаҳои маъмурӣ бояд дар доираи фаъолияти муроғиявии юрисдиксионии маъмурӣ ба роҳ монда шавад. Зеро муроғияи юрисдиксионии маъмурӣ ин салоҳияти мақомоти судӣ ва ғайрисудӣ (маъмурӣ) оид ба баҳодиҳии ҳуқуқӣ ба воқеиятҳои ҳуқуқие (рафтору фаъолият), ки аз муносибатҳои маъмурӣ бармеоянд, инчунин ҳаллу фасл намудани баҳсҳои маъмурию ҳуқуқӣ (оммавӣ)* ва татбиқ намудани санксияи меъёрҳои маъмурӣ ба ҳуқуқвайронкунандагони маъмурӣ мебошад, ки дар шакли фаъолияти маъмурию ҳуқуқӣ содир карда мешаванд.

3. Баррасии парвандаҳои маъмурӣ, ки вобаста аз кадом муносибатҳо ба миён наоянд, онҳо ифодакунандаи муносибатҳои оммавию ҳуқуқӣ ва ё оммавию сиёсӣ мебошанд. Аз ин рӯ, дар як қатор гузоштани муносибатҳои оммавию ҳуқуқӣ ва муносибатҳои хусусӣ аз назари илмӣ ҷои назар намебошад. Мутаасифона, дар қонунгузори амалкунанда миёни баҳсҳои оммавӣ ва хусусӣ фарқ дида нашуда, аломати баробарӣ гузошта мешавад.

Инак, истехсолот аз рӯи баҳсҳои маъмурӣ тибқи муқаррароти боби 6 КРМ ҚТ, ки муроғияи маъмурӣ дар суд номгузорӣ шудааст, сурат мегирад (м.м.114-135). Яъне баҳсҳое, ки аз муносибаҳои маъмурӣ – аз санадҳои маъмурӣ, анҷомдиҳии амалҳои маъмурӣ, эътирофи ҳуқуқи манфиатҳо ва ғайра ба вучуд меоянд, аз ҷониби судҳои салоҳияти умумӣ ба тариқи истехсолоти даъвогӣ баррасӣ ва ҳаллу фасл карда мешаванд.

Инак, мутобиқи м.115 КРМ ҚТ баҳсҳои маъмуриё, ки доир муносибатҳои зерин ба вучуд меоянд, дар судҳои ноҳиявӣ ва шаҳрӣ баррасӣ карда мешаванд:

- мутобиқати санади ҳуқуқии маъмурӣ ба қонунҳо, фармонҳои Президенти ҚТ ва қарорҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон;
- уҳдадории мақомоти маъмурӣ оид ба ҷабри зарар;
- уҳдадории мақомоти маъмурӣ оид ба қабули санади маъмурӣ ё анҷомдиҳии ягон амали дигар тибқи расмиёти маъмурӣ.

Баҳсҳои маъмурӣ дар судҳо ба тариқи пешниҳоди муроғияи даъвогӣ баррасӣ ва ҳаллу фасл карда мешавад. Дар ин сурат суд муқаррароти КМГ ҚТ-ро бо

* Масалан, тибқи сарсатри 2) қисми 3 м.89 Конституцияи ҚТ ҳалли баҳсҳои байни мақомоти давлатӣ доир ба салоҳияти онҳо ба салоҳияти Суди конституционии ҚТ мансуб доништа шудааст.

назардошти талаботи КРМ ҚТ татбиқ менамояд. Ва даъво бояд ба суде пешниҳод карда шавад, ки барои баррасӣ ва ҳалли парвандаи маъмурӣ салоҳият дошта бошад. Дар сурати ба вучуд омадани баҳси байни судҳо оид ба тобеяти судӣ, масъала бо таъиноти асосноки суди зинаи болоӣ ҳал карда мешавад.

4. Баррасии парвандаи бо иштироки тарафҳои манфиатдор, шахсони сеюм, прокурор, шахсоне, ки ба суд ҷиҳати ҳифзи ҳуқуқ, озодӣ ва манфиатҳои қонунии дигар шахсон муроҷиат намудаанд ё дар мурофиа бо мақсади додани ҳулоса тибқи асосҳои пешбиниамудаи м.м. 4, 47, 48 ва 49 КМГ ҚТ баромад мекунад, аризадиҳандагон ва шахсони манфиатдор оид ба парвандаҳои мурофиаи махсус мебошанд, инчунин мақомоти маъмуриё, ки санади меъёрии ҳуқуқиро қабул кардааст ё ягон амалеро анҷом додааст, ки боиси оқибатҳои ҳуқуқӣ мегардад, иштирок мекунад. Иштирокчиёни мурофиаи маъмурӣ дар суд аз ҳуқуқҳои муқаррарнамудаи м.37 КМГ ҚТ бархӯрдор буда, метавонанд аз принсипи диспозитивӣ истифода кунанд, ба созиши ошӣ оянд, аз даъво даст кашанд (агар он бар хилофи қонун набошад) ё даъворо эътироф намоянд ё рад намоянд ва ғайра.

Ҳулоса, суд дар зимни нуктаҳои зикршуда вазифадор аст, баррасии баҳсҳои маъмуриро дар заминаи принсипи мубоҳисавӣ бояд чунин доир намояд, то ки ба тарафҳо имконият фароҳам оварда шавад, ки онҳо тавонанд дар мурофиаи расмиеи судии маъмурӣ аз ҳамаи ҳуқуқҳои тарафҳо истифода баранд.

Даъвогар уҳдадор аст, ки дар суд даъвои худро асоснок намояд ва далелҳои дахлдор пешниҳод кунад. Ҷавобгар уҳдадор аст эродҳои худро асоснок намояд ва далелҳои дахлдор пешниҳод кунад.

Боиси тазаккур аст, ки агар дар мурофиаи граҷданӣ аз рӯи мурофиаи даъвогӣ уҳдадорӣ исбот намудан ба зимаи даъвогар гузошта шавад, дар мурофиа маъмурӣ дар суд ин уҳдадорӣ дар сурати пешниҳод гардидани даъво бо талаби безътибор доништан ё аз эътибор соқит доништани санади ҳуқуқии маъмурӣ ба зимаи ҷавобгар вогузор мегардад, агар қонунгузорӣ ҚТ тартиби дигареро муқаррар накарда бошад.

Ин ҷо бояд тазаккур дод, ки агар ҷавобгар исбот карда натавонад ё рад карда натавонад, ки даъво беасос ва ё ғайриқонунӣ мебошад, дар ин маврид баҳодиҳии баҳси маъмурӣ ба таври қонунӣ ба манфиати даъвогар ҳалшуда ҳисобида шавад. Ҳамин нукта бояд ба таври қонунгузорӣ дар КМГ ҚТ мустаҳкам карда шавад. Ба ҳамин монанд қоида дар КРМ ҚТ бояд муқаррар гардад.

Мақомоти маъмурӣ инчунин тибқи м.123 КРМ ҚТ уҳдадоранд бо талаби суд ҳуҷҷатҳо ва дигар иттилооти барои баррасӣ ва ҳалли парванда заруриро ба суд пешниҳод кунанд. Мақомоти маъмурӣ метавонад талаби судро оид ба пешниҳоди иттилооти дорои сирри давлатӣ, тижоратӣ ё шахсӣ, ки ба амнияти давлатӣ ё ҷамъиятӣ ё ки ба манфиати қонунии шахсони алоҳида таҳдид кунад, рад намоянд.

5. Баррасии баҳсҳои маъмурӣ аз рӯи даъво оид ба безътибор доништан ё аз эътибор соқит доништани санади ҳуқуқии маъмурӣ, даъво оид ба қабули санади ҳуқуқии маъмурӣ ва даъво оид ба эътироф намудан дар мурофиаи маъмурӣ дар суди зинаи аввал сурат мегирад.

Даъво оид ба безътибор доништан ё аз эътибор соқит доништани санади ҳуқуқии маъмурӣ тибқи муқаррароти м.125 КРМ дар сурате пешниҳод карда мешавад, ки агар санади ҳуқуқии маъмурӣ ё қисми он ба ҳуқуқ ё манфиатҳои қонунии даъвогар зарари мустақим ва бевосита (инфироӣ) мерасонад ё ғайриқонунӣ ҳуқуқҳои ўро маҳдуд созад.

Вале чунин муқаррароти кодекс ба мазмуни истехсолоти даъвогӣ мувофиқат намекунад. Чунки ҳуди мурофиаи маъмурӣ дар ҳамин сурат барои муайян намудани оқибатҳои санадҳои мақомоти маъмурӣ, ки ба ҳуқуқ ё манфиатҳои қонунии даъвогар зарари мустақим ва бевосита (инфироӣ) мерасонад ё ғайриқонунӣ ҳуқуқҳои ўро маҳдуд созад, равона карда шудааст. Муайян намудани ин ҳолат на вазифаи даъвогар, чуноне аз мазмунӣ ин модда бармеояд, балки вазифаи бевоситаи суд дар мурофиаи маъмурӣ мебошад. Аз ин рӯ, дар қонун бояд муқаррар карда шавад, ки «агар даъвогар чунин шуморад, ки санади ҳуқуқии маъмурӣ ё қисми он ба ҳуқуқ ё манфиатҳои қонунии даъвогар зарари мустақим ва бевосита (инфироӣ) мерасонад ё ғайриқонунӣ ҳуқуқҳои ўро маҳдуд созад».

Даъво бояд дар муддати шаш моҳи баъди ишнос шудан бо санади ҳуқуқии маъмурӣ ё қароре, ки мутобикан бо шикоятӣ маъмурӣ вобаста аст, пешниҳод карда

шавад. Маълум аст, ки агар дар ин муддат тарафи манфиатдор шинос карда нашавад, масъала кушода мемонад. Бинобар он, дар қонун бояд дар сурати шинос накардан дар муҳлати муқарраргардида ва ё муҳлат барои даъвоҳое, ки аз тариқи санадҳои маъмури ҳуқуқҳои молии шахрванд поймол карда мешаванд, мутобикат намекунад. Дар чунин ҳолатҳо имконияти татбиқ шудани муҳлати даъво, ки се со аст, дар мурофиаи маъмури низ бояд пешбинӣ карда шавад, вагарна муқаррароти зикршуда маҳдудсозии ҳуқуқи муроҷиаткунандаро ба миён меоварад.

Пешниҳоди даъво ба суд амали санади ҳуқуқии маъмуриро, ки аз он шикоят шудааст, бозмедорад. Дар мавридҳои зерин пешниҳоди даъво амали санади ҳуқуқии маъмуриро боздошта наметавонад, ки агар ин ба ворид намудани андозҳо, бочҳо ё дигар пардохтҳои ҳатмӣ вобаста бошад, ё он дар вақти ҳолати ғайриқонунӣ ба ҳарбие, ки дар асоси қонуни дахлдор эълон шудааст, қабул шуда бошад.

Судя ба тартиби муқаррарнамудаи м. 132 КРМ ҚТ бо дархости тараф метавонад амали санади ҳуқуқии маъмури қисми онро боздорад, агар нисбат ба қонунӣ будани шубҳаи асоснок мавҷуд бошад ва ё агар иҷрои ғайриимкон гардонад. Дар ин маврид дархости тараф дар бораи боздоштани амали санади ҳуқуқии маъмури метавонад ҳамчунин то пешниҳоди даъво низ изҳор карда шавад, ки судя дар муҳлати се рӯз дар мавриди дархости тараф қарор қабул намуда, нусхаҳои он бояд дар давоми як рӯз ба тарафҳо фиристода шаванд.

Судя ҳақ дорад муҳлати боздории амали санади ҳуқуқии маъмури ё қисми онро муқаррар кунад. Агар муҳлат муқаррар нагардида бошад, таъиноти суд дар ҳолатҳои зерин эътибори худро гум мекунад: баробари эътибори қонунӣ пайдо кардани қарори суд доир ба ин масъала; аз лаҳзаи даст кашидани даъвогар аз даъво ё шикояти маъмури; аз лаҳзаи гузаштани муҳлати ба суд пешниҳод кардани даъво.

Даъво оид ба қабули санади ҳуқуқии маъмури метавонад дар сурате пешниҳод карда шавад, ки рад кардани мақомоти маъмури аз қабули санади ҳуқуқии маъмури ба ҳуқуқҳо ё манфиатҳои қонунӣ даъвогар зарар расонад, агар қонунгузории ҚТ тартиби дигарро муқаррар накарда бошад.

Даъво бо талаби анҷом додани амал ё худдорӣ намудан аз амале, ки қабули санади ҳуқуқии маъмуриро дар назар надорад, пешниҳод карда шавад, ки агар анҷомдиҳии амал аз ҷониби мақомоти маъмури ё рад кардани анҷомдиҳии амал ба ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунӣ даъвогар зарар расонад.

Даъво оид ба эътироф намудан бо талаби муқаррар намудани мавҷуд будан ё набудани ҳуқуқ ё муносибати ҳуқуқӣ пешниҳод карда мешавад, агар даъвогар ба ин манфиати қонунӣ дошта бошад. Дар ин сурат моҳияти даъво аз талаб намудани эътирофи ҳуқуқи манфиатҳо иборат аст, ки онҳо аҳамияти ҳуқуқӣ доранд.

Баҳсҳои маъмури аз тариқи *санадҳои судӣ* ҳал карда мешаванд.

Суд аз рӯи баҳсҳои маъмури оид ба безътибор доништан ё аз эътибор соқит доништани санади ҳуқуқии маъмури ва ё оид ба қабули санади ҳуқуқии маъмури ба тариқи муқаррарнамудаи мм.134-135 КРМ ҚТ *ҳалнома қабул менамояд*.

Судя аз рӯи баҳсҳои маъмури бо даъвои боздошти амали санади ҳуқуқии маъмури ва ё даъво бо талаби анҷом додани амал ё худдорӣ намудан аз амал ба тариқи муқаррарнамудаи мм.132-133 КРМ ҚТ *таинот қабул менамояд*.

Ин ҷо бояд тазаққур дод, ки агар ҷавобгар исбот карда натавонад ё рад карда натавонад, ки даъво беасос ва ё ғайриқонунӣ мебошад, дар ин маврид баҳодиҳии баҳси маъмури ба таври қонунӣ ба манфиати даъвогар ҳалшуда ҳисобида шавад. Ҳамин нуқта бояд ба таври қонунгузорӣ дар КМГ ҚТ мустаҳкам карда шавад. Ба ҳамин монанд қоида дар КРМ ҚТ бояд муқаррар гардад.

6. Ба тариқи истехсолоти давогӣ баррасӣ намудани баҳсҳои маъмуриро қонунгузорӣ дар судҳои иқтисодӣ низ марбут донистааст. Инак, ҳамин гуна тартиботро фасли 3 Кодекси мурофиавии иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон (КМИ ҚТ) муқаррар намудааст, ки ин фасл «Истехсолоти парвандаҳо дар суди иқтисодии марҳилаи якум, ки аз муносибатҳои ҳуқуқии маъмури ва дигари оммавӣ бармеоянд», номгузорӣ шуда, он аз ду боб, боби 22 - баррасии парвандаҳо оид ба мавриди баҳс қарор додани санадҳои ғайримеъёрии ҳуқуқӣ, қарорҳо ва амали (беамалии) мақомоти ҳокимияти давлатӣ, дигар мақомот ва шахсони мансабдор (моддаҳои 187-191) ва боби 23 - баррасии парвандаҳо оид ба ситонидани пардохтҳои ҳатмӣ ва

муҷозот (санксия) (моддаҳои 192-196) иборат мебошад, ки тартиби барасии ин гуна бахсхоро аз тариқи истеҳсолоти давоғӣ, ки ба муносибатҳои хусусӣ татбиқ мешавад, муқаррар намудааст. Қисми 1-и моддаи 187 КМИ ҚТ муқаррар кардааст, ки парвандаҳо оид ба мавриди баҳс қарор додани санадҳои ғайримеъёрии ҳуқуқӣ, қарорҳо ва амали (беамалии) мақомоти ҳокимияти давлатӣ, дигар мақомот ва шахсони мансабдор, аз ҷумла иҷроии суд, ки ба ҳуқуқи манфиатҳои қонунии шахсони дар соҳаи соҳибкорӣ ва фаъолияти дигари иқтисодӣ дахл мекунанд, *аз тарафи суди иқтисодӣ аз рӯи тартиби умумӣ бо истеҳсолоти давоғӣ*, ки Кодекси мазкур пешбинӣ кардааст, бо хусусиятҳои муқарраркардаи боби мазкур баррасӣ карда мешаванд.

АДАБИЁТ

1. Конституция (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе. 2003. 86 с.;
2. Қонуни конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи судҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 6 августи соли 2001, № 30 //АМО ҚТ. 2001, №7, М.490; ... 2010, №1, М.1; №12. қ-1. М. 799; 2011. № 7-8. М. 604;
3. Қонуни конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Суди конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 3 ноябри соли 1995, №85 //АМО ҚТ. 1995, № 21, М.223; 1997, №9, М.110; 1998, №10, М. 111, 115; ... 2009, №7-8, М. 488; 2011, №6, М.427;
4. Кодекси расмиеи маъмурии Ҷумҳурии Тоҷикистон //АМО ҚТ. 2007. №3. М.165;
5. Кодекси мурофиавии гражданин Ҷумҳурии Тоҷикистон //АМО ҚТ. 2008. №1. қ-1. М. 6; М.7; 2010. №1. М.6;
6. Кодекси мурофиавии иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон //АМО ҚТ. 2008. №1. Қ.1. М. 5; 2011. №12. М.840;
7. Ойев Х. Ҳуқуқи маъмурии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Қисми 1. Душанбе. 2013. С. 409-531;
8. Ойев Х. Ҳуқуқи мурофиавии маъмурии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Китоби дарсӣ Душанбе. 2013. 300 с.;
9. Ойев Х. Ҳуқуқи мурофиавии маъмурии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Вазоити таълимӣ. Душанбе. 2013. 204 с.;
10. Ойев Х., Сафаров Б.А. Механизмҳои ҳифзи ҳуқуқи инсон ва шахрванд дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе. 2013. С.51-216.

ОСОБЕННОСТИ РАСМОТРЕНИЯ АДМИНИСТРАТИВНЫХ ДЕЛ В СУДЕ

Одним из основных направлений судебно-правовой реформы в Республике Таджикистан является развитие административного судопроизводства. В данной статье анализируются основные характерные черты и свойства данного вида судопроизводства в Республике Таджикистан.

Ключевые слова: административное дело, административный процесс, суд.

FEATURES REVIEW OF ADMINISTRATIVE CASES IN COURT

One of the main areas of judicial reform in the Republic of Tajikistan is the development of administrative proceedings. This paper analyzes the main characteristics and properties of this kind of justice in the Republic of Tajikistan

Key words: administrative case, the administrative process, the court.

Сведения об авторе: Х. Ойев - кандидат юридических наук, доцент кафедры конституционного права Таджикского национального университета. Телефон: (992) 918-64-88-13. E-mail: oyev@mail.ru

МАВҶЕИ ПРЕЗИДЕНТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР ТАЪСИС ВА ФАЪОЛИЯТИ МАҚОМОТИ СУДӢ ТИБҚИ НИЗОМИ МУВОЗИНАТ ВА БОЗДОРӢ

М. Сулаймонов
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Қабули Конституцияи Тоҷикистони соли 1994 бори аввал таъзияи ҳокимияти давлатиро муқаррар намуд, ки ифодагари дар доираи салоҳияти худ мустақил будани ҳар се шоҳаи ҳокимияти давлатӣ ва даҳлат накардан ба фаъолияти шоҳаи дигар мебошад. Дар асоси моддаи 9-и Конституция мақомоти қонунгузор парламони Ҷумҳурии Тоҷикистон, яъне Маҷлиси Олӣ, иҷроия–Президент ва Ҳукумати ҚТ ва судӣ бошад аз ҷониби низоми мақомоти судии Ҷумҳурии Тоҷикистон амалӣ гардонида мешавад. Моддаи 84-уми Конституция мустақилияти

ҳокимияти судиро танзим намуда, аз номи давлат ва аз тарафи судяҳо амалӣгардонидани онро кафолат медиҳад.

Асосгузори классики таҷзияти ҳокимияти давлатӣ файласуф ва таърихнигори фаронсавӣ Ш. Монтеске концепсияи худро пешниҳод намуда, ба ақидаи ӯ «ҳамма небуд мешуд, агар дар шахсияти як кас се ҳокимият мутаалиқ мебуд: қонун қабул мекард, онро амалӣ месохт ва ҷавобгариро барои вайрон намудани он татбиқ месохт».[1] Давомихандаи ақидаи ӯ Ч.Локк зарурияти ташкилии таҷзияти ҳокимияти давлатиро пешниҳод намуда, ба се шоха: қонунгузор (парлумон, ки қонун қабул мекард), иҷроия (ҳукумат, ки қонунро дар ҳаёт татбиқ месозад) ва ҳокимияти иттифок (сиёсати хориҷиро амали менамояд) ҷудо намуд. Ҳокимияти судиро ҳамчун қисми таркибии ҳокимияти иҷроия баррасӣ менамуд. [2] Албатта, ҳокимияти судӣ ҳамон вақт мустақил ва озод мешавад, агар ӯ аз қонунгузор ва иҷроия ҷудо бошад. Ё худ, агар мақомоти судӣ ба қонунгузор пайваستاгӣ дошта бошад, судя имконияти ситамкор ва золим шуданро ба даст меорад. Хамин тавр, Ш.Монтеске намегузост, ки як шохаи ҳокимият нисбат ба дигараш болотар бошад. Монтеске зарурияти баробарҳуқуқӣ, баробарвазъ, мустақилият қайд намуда, ҳамзамон дар алоқамандӣ бо якдигар фаъолият намудани онҳоро таъкид менамояд, ки дар илими ҳуқуқӣ бо номи принципи «мувозинат ва боздорӣ» истифода мешавад.

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар низоми мақомоти давлатӣ мақоми хосаро дорад, ӯ сарвари давлат ва ҳокимияти иҷроия буда, дар хамин замина ҳомии Конститутсия ва қонунҳо, кафили ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шахрванд, ҳамчунин мураббафии фаъолияти мақомоти давлатӣ ва ҳамкориҳои онҳо мебошад. Маҳз салоҳияти мураббабсозии фаъолияти мақомоти давлатӣ имконият медиҳад, ки Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ваколатҳои ташкилии худро истифода намуда, дар таъин ва озод намудани судяҳо иштирок менамояд.

Номзатии раис, муовинон ва судяҳои Суди конституционӣ, Суди Олӣ, Суди Олии иқтисодӣбароинтиҳоб ва бозхонд ба Маҷлисимиллӣ аз ҷониби Президент пешниҳод карда мешавад. Яъне дар таъин ва озод намудани судҳои болоӣ Президент бо Маҷлиси Миллӣ иштирок менамоянд. Аввал ин ки сухан дар бораи ташкили сохтори судӣ ва дуввум дар бораи таъмини мустақилияти судҳо меравад. Аз таҳлиии меъёрҳои Конститутсия муайян кардан мумкин аст, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон судяҳо таъинӣ буда ва ба ин васила, ташкили сохтори судӣпура аз мақомотҳои дигар, аз ҷумла Президент вобастагӣ дорад. Ҳатто ба таври яқумра таъин намудани судяҳо, таъминкунандаи мустақилияти онҳо шуда наметавонад, агар озод намудани судяҳо аз Президент ва Маҷлиси Миллӣ вобаста бошад. Дар таъини судяҳои низоми судҳои поёӣ бошад, Президент бевосита иштирок менамояд. Яке аз салоҳияти Президенти Тоҷикистон мувофиқи моддаи 69-и Конститутсия таъсиси Шӯрои адлия мебошад.

Мувофиқи банди 12 моддаи 69 ва моддаи 86 Конститутсияи ҚТ ва қонуни конституционӣ дар бораи судҳои ҷумҳурӣ бо мақсади таҳия намудани таклифҳо оид ба гузаронидани ислоҳоти судӣ, хоста гирифтани, пешбарии номзадҳо ба мансаби судягӣ, озод намудани судяҳо аз вазифа, ташкил намудани имтиҳоноти таҳассусӣ Президенти ҚТ мақоми дастаҷамъӣ – Шӯрои адлияи ҷумҳуриро таъсис медиҳад ва шумораи ҳайати онро муайян мекунад.

Шӯрои адлияи Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба тақмили низоми судию ҳуқуқӣ ва мусоидат намудан ба мустаҳкам шудани мустақилияти судҳо таклифҳо пешниҳод менамояд, таъмини ташкилӣ, молиявӣ, моддию техникаи судҳо, хоста гирифтани ва тайёр намудани номзадҳо ба вазифаи судягӣ, тақмили ихтисоси судяҳо ва кормандони дастгоҳи судҳоро ба роҳ меонад.

Қайд кардан лозим аст, ки гарчи вазъи ҳуқуқии Шӯрои адлияи ҚТ дар боби ҳаштуми ба судҳо бахшидаи Конститутсия ва қонуни конституционӣ дар бораи судҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон танзим ёфтааст, аммо тибқи чанде асосҳои ташкилӣ, вазифаҳо, ваколатҳо ва шакли фаъолияти худ аз мақоми судӣ хеле тафовут дорад ва бештар ба шохаи ҳокимияти иҷроия умумият дорад.

Доираи фаъолияти Шӯрои адлияи ҷумҳурӣ ба Суди конститусионӣ, Суди Олӣ ва Суди Олии иқтисодӣ паҳн намегардад. Шӯрои адлия ба Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба таъйин ва озод намудани судяҳои судҳои ҳарбӣ, судҳои вилоятӣ, суди шаҳри Душанбе, судҳои шаҳру ноҳия ва судҳои иқтисодии вилоятҳо ва шаҳри Душанбе пешниҳод ирсол менамояд; оид ба таъсиси судҳо ба Президенти ҚТ пешниҳод, барои ба Маҷлиси намояндагон таклиф ирсол мекунад; ба Президент оид ба сохтори судӣ, шумораи судяҳо, машваратчиёни халқии судҳо ва шумораи кормандони дастгоҳи судҳо пешниҳод ирсол менамояд.

Аз таҳлили меъёрҳои Конститусия ва Қонуни конститусионӣ «Дар бораи судҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон» маълум гардид, ки судяҳо ҳам аз ҷиҳати ташкилӣ, молявию иқтисодӣ побанди ҳокимияти иҷроия буда, дар низоми таҷзияи ҳокимияти давлатӣ мустақилияти пурраро доро намебошанд.

Дар асоси таҷзияи ҳокимияти давлатӣ Президент ҳукуки даҳолат намудан ба фаъолияти ҳокимияти судиро надорад. Аммо, Конститусия якҷанд асосҳоеро пешбинӣ менамояд, ки муфиқи асосҳои пешбинишуда Президент дар ба амал баровардани адолати судӣ якҷоя бо мақомоти судӣ фаъолият менамояд:

Дар асоси моддаи 69- и Конститусия Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон масъалаҳои авф ва бахшиши ҷазоро ҳал мекунад; Мувофиқи қ.2 м.59 Конститусияи Ҷумҳурии Тоҷикистон лоиҳаи қонун дар бораи авф аз тарафи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси намояндагон пешниҳод мешавад. Дар Кодекси ҷиноятии ҚТ зикр мегардад, ки авф ҳамчун санади ҳукуқӣ нисбати доираи инфироди номуайяни ашхос эълон карда мешавад (қ.1. м.82), мисол, нисбати ноболигон, занҳо ва шахсоне, ки аз беэҳтиётӣ ҷиноят содир намудаанд ва ғ. Бо санади авф шахси содирнамудаи ҷиноят метавонад аз ҷавобгарии ҷиноятӣ озод карда шавад. Инчунин, шахси барои ҷиноят маҳкумшуда ҳам метавонад аз ҷазои асосӣ ва ҳам иловагӣ пурра ё қисман озод карда шавад ё қисми ҷазои адоинакардаи ӯ ихтисор гардад ё ба намуди ҷазои сабуктар иваз карда шавад ё доғи судиаш бардошта шавад (қ.2 м.82).

Мувофиқи банди 27-уми моддаи 69 Конститусияи Ҷумҳурии Тоҷикистон бахшиши ҷазо аз ҷониби Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон нисбати шахси муайян татбиқ мегардад (қ.1 м.83 ҚҚ ҚТ). Бахшиши ҷазо ҳамчун санади ҳукуқии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон баромад менамояд, ки мувофиқи он шахсе, ки ҷиноят содир намудааст, метавон аз ҷавобгарии ҷиноятӣ ё ки аз ҷазои аз тарафи суд таъингардида озод гардад. Бахшиши ҷазо дар иваз намудани ҷазои бештар қатъӣ, мисол, ҳукми қатл ба ҷазои то андозае қатъӣ, дар камкунии муҳлати ҷазо ифода меёбад. Бояд гуфт, ки бахшиши ҷазо аз авфи умумӣ нисбати доираи шахсоне, ки ба онҳо бахшиши ҷазо татбиқ карда мешавад ва инчунин мақомоте, ки бахшиши ҷазоро амалӣ месозад фарқ менамояд. Ҷиҳати умумӣ барои ҳар дуи ин намуди озод намудан вобаста аз оқибатҳои ҷиноятӣ- ҳукуқии ҷинояти содиршуда дар он зоҳир мегардад, ки дар натиҷаи чӣ авфи умумӣ ва чӣ бахшиши ҷазо шахсе, ки барои ҷиноят маҳкум шудааст, метавонад аз ба ҷо овардани минбаъдаи ҷазо озод гардад ё ки ҷазои ба ӯ таъингардида метавон ихтисор карда шавад ё ки ба намуди бештар сабуки ҷазо иваз карда шавад. Шахсе, ки адои ҷазо намудааст дар асоси санади бахшиши ҷазо, чун санади авфи умумӣ метавон доғи судиаш бардошта шавад (қ.2 м.83 ҚҚ ҚТ).

Лекин, принсипи таҷзияи ҳокимияти давлатӣсамтҳои ҳар як мақомотро муқаррар намудааст ва функцияи мақомоти судӣ- ин ба амал баровардани адолати суд мебошад, ки фақат ба судҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон тааллуқ дошта бошад.

Ҳамин тариқ, ҳангоми таҳлили мавзӯи баррасишаванда баҳри мустақилияти судҳо ва таъмини принсипи «мувозинат ва боздорӣ»зарурати пешниҳодҳои зеринро дуруст донистем:

1. Вақте сухан дар бораи принсипи мувозинат ва боздори меравад на танҳо Парлумон ва Ҳокимияти иҷроия, балки нисбати судҳо, баҳри бозҳам пурзур гаштан ва мустақилияти онҳо низ бояд татбиқ шавад.

2. Барои боз ҳам мустақилшавии судҳо хубтар мебуд, агар салоҳияти тасдиқи фармони Президент дар бораи интиҳоб ва бозхонди раис, муовинон ва судяҳои Суди конститусионӣ, Суди Олӣ ва Суди Олии иқтисодӣ аз Маҷлиси Миллӣ ба Маҷлиси

Намояндагон дода шавад. **Ҳамчунин** ҳалли масъалаи бекор кардани дахлнопазирии судяҳои ба Маҷлиси намояндагон вогузор карда шавад.

АДАБИЁТ

1. Монтескье Ш. О духе законов. – С.Петербург. 1980, с.156-157.
2. Dahredorf R. Confusion of Powers: Politics and the Rule of Law. ModernLawReview. – 1977. Vol 40, N 1, p. 1-15.

МЕСТО ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН В ОРГАНИЗАЦИИ И ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СУДЕБНЫХ ОРГАНОВ НА ОСНОВЕ ПРИНЦИПА СДЕРЖЕК И ПРОТИВОВЕСОВ

В соответствии со статьей 9 Конституции Республики Таджикистан государственная власть осуществляется на основе ее деления на законодательную, исполнительную и судебную. В этой системе важное место отводится Президенту РТ. В данной статье проводится взаимосвязь Президента и судебной власти в Таджикистане на основе системы сдержек и противовесов.

Ключевые слова: Президент, суд, разделение властей.

THE PRESIDENCY OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN IN THE ORGANIZATION AND THE JUDICIARY ON THE BASIS OF THE PRINCIPLE OF CHECKS AND BALANCES

In accordance with Article 9 of the Constitution state power is exercised on the basis of its division into legislative, executive and judicial. In this system, an important place belongs to the President of the Republic of Tajikistan. In this paper, the relationship of the President and held the judiciary in Tajikistan on the basis of the system of checks and balances.

Key words: President, the court, the separation of powers.

Сведения об авторе: *М.С. Сулаймонов* - ассистент кафедры конституционного права Таджикского национального университета. Телефон: (+992) 904-23-88-88. E-mail: Musulmon_8888@mail.ru

КОНСТИТУТСИЯ - БАХТНОМАИ МИЛЛАТ

*Ҳочизода Заринаи Ҳикматулло
Донишгоҳи Миллии Тоҷикистон*

Қабули конститутсияи навини Ҷумҳурии Тоҷикистон, 4- ноябри соли 1994 ба воситаи райпурсии умумихалқӣ қабул карда шудааст, ки дар ҳаёти халқ тоҷик саҳифаи нави дурахшонро боз намуд. Дар он ҳамаи орзую ормонҳои мардум инъикос ёфта, кафолати амалишавии онҳо аз тарафи давлат дода шудааст.

Бояд қайд кард, ки то қабули ин конститутсия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон чор маротиба конститутсия қабул шуда буд, аммо ҳамаи онҳо он чиро, ки ормонҳои миллии халқ мо буд, ифода карда наметавонистанд ва амалӣ намудани онҳо имконнопазир буд. Аввалан, онҳо конститутсияҳое буданд, ки фақат талаботҳои соҳти сотсиалистӣ ва идеологияи ҳизби коммунистиро инъикос ва қонеъ менамуданд, ҳуқуқу озодиҳои дар онҳо ифодаёфта низ барои тамоми кишрҳои ҷомеа яхела набуда, ҳокимияти халқ вучуд надошт ва ғайра [1].

Конститутсияи соли 1994 қабулшуда бартариҳои зиёдро дорост ва ҳамин аст, ки онро дар қатори даҳ конститутсияи бехтарини дунё ҷой додаанд. Дар моддаи 1-ум оварда шудааст: «Ҷумҳурии Тоҷикистон давлати соҳибхитӣ, демократӣ, ҳуқуқбунёд, дунявӣ ва ягона мебошад».

Соҳибхитирии Ҷумҳурии Тоҷикистон, пеш аз ҳама дар он ифода меёбад, ки давлат самтҳои асосии сиёсати дохилӣ, яъне роҳу усулҳои тараққиёти ҳудро дар соҳаҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва ғайра, дар сиёсати хориҷӣ тарзу усулҳои муносибат бо давлатҳои хориҷӣ ва умуман, ҷомеаи ҷаҳониро мустақилона муайян менамояд.

Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун субекти комилҳуқуқи муносибатҳои байналмилалӣ аз ҷониби беш аз 130 давлати ҷаҳон ба расмият шинохта шудааст.

Аз соли 1992 Ҷумҳурии Тоҷикистон узви Созмони Милали Муттаҳид буда, дар 24 давлати хориҷӣ сафоратхонаҳо ва 5 консулгарӣ, 2 намояндагӣ дар назди созмонҳои байналмилалӣ дорад. Дар ҳудуди кишвар 18 сафорат, 2 консулгарӣ намояндагӣҳои беш аз 70 ташкилоти байналмилаливу байнидавлатӣ, 11 намояндагӣҳои агентӣ ва муассисаву ташкилотҳои махсусгардонидашудаи СММ (то сентябри соли 2009) фаъолият доранд.

Демократи будани Ҷумҳурии Тоҷикистон дар моддаи 6-уми конституция, яъне «баёнгарии соҳибхотирӣ ва сарчашмаи ягонаи ҳокимияти давлатӣ» эътироф шудани халқ ифода меёбад. Шахрвандони Тоҷикистон бевосита вакилони ба мақомоти намояндагӣ, инчунин президенти мамлакатро низ бо роҳи демократӣ интихоб менамоянд.

Давлати ҳуқуқбунёд чунин давлатест, ки дар он кулли шахрвандон тобеи меъёрҳои ҳуқуқ мебошанд. Ҳамчун давлати ҳуқуқбунёд эътироф шудани Тоҷикистон маъноӣ ба ҳуқуқ ва пеш аз ҳама, ба конституция тобеъ будани ҳама гуна фаъолияти давлатиро дорад. Аз ҷумла, волияти қонун, риоя ва ҳифзи ҳуқуқ озодиҳои инсон, таҷзияи ҳокимият, масъулияти байниҳамдигарии давлат ва шахсият нишонаҳои давлати ҳуқуқбунёд мебошад.

Дунявӣ будани давлат маъноӣ ҷудо будани дин аз давлатро дошта дар он ҳатмӣ ё афзалиятнокии ягон дину маҳзаб дида намешавад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ягон дин ба ҳайси дини давлатӣ-расмӣ шинохта нашудааст ва ҳамаи дину маҳзабҳо ҳуқуқи мавҷудияти баробар доранд[2].

Тоҷикистон давлати иҷтимоӣ буда, барои ҳар як инсон шароити зиндагии арзанда ва инкишофи озодонаро фароҳам меорад. Моддаи 5-уми конституция инсон, ҳуқуқ ва озодиҳои онро арзиши олии эътироф намуда, ҳаёт, қадр, номус ва дигар ҳуқуқҳои фитрии инсонро дахлнопазир муқаррар кардааст. Ҳуқуқ озодиҳои инсон ва шахрвандонро давлат эътироф, риоя ва ҳифз менамояд.

Конституцияи соли 1994 қабулшуда аввалин конституцияест, ки инсон ва ҳуқуқ озодиҳои онро арзиши олии эътироф намудааст. Ҳеч як манфиат, неъмат ва дорой аз инсон ва ҳуқуқ озодиҳои ӯ боло буда наметавонад. Ҳама чиз дар давлат ва ҷомеа барои қонеъ гардонидани талаботи инсон равона карда шудааст. Ин нуқта дар конституция ба он хотир таъкид шудааст, ки таҷрибаи пешқадами ҷаҳонӣ онро собит сохтааст. Қисми дууми ин модда «ҳаёт қадр, номус ва дигар ҳуқуқҳои фитрии инсон»- ро дахлнопазир муқаррар намудааст, зеро бо дахлнопазир эълон намудани ҳаёти инсон муҳимтарин арзиши инсонӣ-ҳастӣ, зиндагӣ ва умри инсон ҳимоя карда мешавад.

Дар моддаи 6-ум халқ баёнгарии соҳибхотирӣ ва сарчашмаи ягонаи ҳокимияти давлатӣ эълон шудааст, ки онро бевосита ва ё ба воситаи вакилонаш амалӣ менамояд.

Соҳибхотирӣ ва сарчашмаи ягонаи ҳокимияти давлатӣ будани халқ чунин маънӣ дорад, ки шахрвандони Тоҷикистон асоси ҳокимият ва қудрати давлатанд. Мақомоти ҳокимияти давлатӣ тавассути ширкати бевоситаи шахрвандони кишвар таъсис дода мешавад. Ташкилу фаъолияти мақомоти намояндагӣ, иҷроия ва судӣ бо иштироки бевосита ва ё бавоситаи халқи Тоҷикистон сурат мегирад. Халқ дар ташкили ҳокимияти давлатӣ бевосита тавассути интихобот ширкат намуда, мақсаду маром ва орзуо омили ҳудро бо интихоби дуруст ва овоздиҳии озода худ амалӣ мекунанд [3].

Дар моддаи 8-уми конституция муқаррар шудааст, ки дар Тоҷикистон ҳаёти ҷамъиятӣ дар асоси равияҳои гуногуни сиёсӣ ва мафкуравӣ инкишоф меёбад ва амал мекунад. Ташкилотҳои динӣ аз давлат ҷудо буда, ба қорҳои давлатӣ мудохила карда наметавонанд.

Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон гуногуншаклии мафкураро эътироф намуда, ягон мафкураро ба ҳайси мафкураи давлатӣ эътироф накардааст. Муқаррар намудани як мафкура ба сифати мафкураи давлатӣ амали ғайри қобили қабули ҷомеаи мутамаддин мебошад. Ин муқаррарот маъноӣ онро дорад, ки на конституция ва на ягон санади дигари қонунгузорӣ набояд ба таври ғайримустақим ягон мафкураро ба ҷомеа таҳмил намояд[4].

Мафҳуми аз давлат ҷудо будани ташкилотҳои динӣ маъноӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон хусусияти дунявӣ доштани давлатро дорад, ки дар моддаи 1-уми конституция дарҷ гардидааст. Тибқи қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи озолии вичдон ва иттиҳодияҳои динӣ» аз 26-март соли 2009 ҳамаи дину маҳзабҳо дар назди қонун баробаранд. Муқаррар намудани ягон ҳел афзалият, ё маҳдуд кардани яке аз динҳо, ё маҳзабҳо нисбат ба дину маҳзабҳои дигар нораवост.

Хусусияти дунявӣ доштани давлат маъноӣ онро надорад, ки давлат бо ташкилотҳои динӣ ҳамкорӣ намекунад. Давлат танзими ҳуқуқи татбиқи ҳуқуқи

шаҳрвандонро ба озодии эътиқоди динӣ ва ғаёлияти ташкилотҳои динӣ анҷом медиҳад. Низоми муносибатҳои байни давлат ва ташкилотҳои динӣ аз низоми умумии муносибатҳои ҷамъиятӣ ҷудо нест, баръакс ҷузъи таркибии он мебошад ва таъсири бисёр равандҳои иҷтимоиро эҳсос мекунад. Ташкилотҳои динӣ як ҷузъи сохтори ҷомеаи шаҳрвандӣ ба шумор мераванд[5].

Ҳамчунин, дар модаҳои 10-11 муқаррар шудааст, ки Тоҷикистон узви ҷомеаи ҷаҳонӣ буда, санадҳои байналмилалиро бо санадҳои миллии худ мутобиқ қунонида, амалӣ менамояд ва бо тамоми давлатҳои ҷаҳон ҳамкорӣ намуда, сиёсати сулҳҷӯёнаро пеш мебарад.

Қисми сеюми моддаи 10 санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ аз ҷониби Тоҷикистон эътирофшударо ба сифати қисми таркибии низоми ҳуқуқии мамлакат муқаррар кардааст.

Ҷумҳурии Тоҷикистон узви созишномаҳои бисёртарафаи байналмилалӣ мебошад, ки дар сатҳи СММ, ИДМ ва дигар ташкилотҳои байналмилалӣ ба имзо расидаанд. Тоҷикистон бо давлатҳои алоҳида низ созишномаҳои дутарафа ба имзо расонидааст. Масалан, Ҷумҳурии Тоҷикистон узви паймонҳои СММ оид ба ҳуқуқи граждонӣ, сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва ғайра мебошад[6].

Дар модаҳои минбаъдаи ин боб мавҷудияти шаклҳои гуногуни моликият ва ҳифзи онҳо эълон шуда, ба шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон давлат ғаёлияти озоди иқтисодӣ, соҳибкорӣ баробарҳуқуқи ва ҳифзи ҳуқуқи ҳамаи шаклҳои моликият аз ҷумла моликияти хусусиро қафолат медиҳад.

Моддаи 12-уми конституцияи гуногуншаклии моликиятро эътироф карда, ягон шакли мушаххаси моликиятро ба сифати шакли асосӣ ҷудо накардааст, ҳамаи шаклҳои моликиятро баробарҳуқуқ муқаррар карда, барои инкишофи онҳо озодии васеъ додааст.

Ҳамчунин, дар моддаи охирини ин боб давлат, замин ва сарватҳои зерзаминиро моликияти истисноии давлат муқаррар намуда, истифодаи самараноки онҳоро ба манфиати халқ қафолат медиҳад.

Замин, сарватҳои зерзаминӣ, об, фазои ҳавой, олами набототу ҳайвонот ва дигар бойиғарии табиӣ моликияти истисноии давлат мебошад, ки истифодаи самараноки онҳо талаб карда мешавад[7]. Ин объектҳо ба сифати объекти ҳуқуқи моликияти дигар субъектҳо баромад карда наметавонанд, танҳо бо иҷозати давлат истифода бурда мешаванд.

Объектҳои номбаршуда натиҷаи меҳнати инсон набуда, ба сифати бойиғарии табиӣ эътироф карда мешаванд. Давлат истифодаи самараноки онҳоро ба манфиати халқу миллатҳое, ки дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон иқомат менамоянд, қафолат медиҳад. Несту нобуд кардани онҳо, бемақсад истифода бурдани онҳо иҷозат дода намешавад. Ба ин мақсад дар Ҷумҳурии Тоҷикистон як қатор санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ қабул гардидаанд, ки ҷараёни истифодабарии ин неъматҳои бузургро ба танзим медарорад. Аз ҷумла, Кодекси замини Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки 13.12.1996 қабул шудааст[8].

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар паёми солонаи худ ба Маҷлиси Олӣ қайд кардааст, ки: «Конституцияи ҳамчун бахтномаи миллат ва санади бунёдии сиёсӣ роҳи минбаъдаи пешрафту тараққиёти давлати озоду демократии моро муайян намуда моро ба ҷомеаи ҷаҳонӣ ҳамчун давлати мустақили дорои низоми муқаммалӣ сиёсӣ ҳуқуқӣ муаррифӣ менамояд» [9].

Моддаи 14-уми Конституцияи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванди Ҷумҳурии Тоҷикистонро дар бар гирифта, аз тарафи судҳо ҳимоя карда мешавад. Ҳифз ва амалӣ шудани ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд, агар дар конституция, қонунҳо, дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ пешбинӣ ва ифода наёфта бошанд, онҳо самти татбиқи худро гум мекунанд. Инчунин, ҳуқуқу озодиҳои инсон на танҳо бо қонунҳои миллий, балки ба воситаи санадҳои байналмилалӣ, ки Тоҷикистон онҳоро эътироф кардааст, ҳифз карда мешавад.

Таъмин, амалӣ ва ҳимояи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ғаёлияти ҳокимияти қонунгузорӣ, иҷроия ва судӣ зоҳир мегардад. Қадру қимати инсон, ҳуқуқу озодиҳои он дар назди давлат арзиши олӣ дошта, халқ сарчашмаи ягонаи ҳокимияти давлатӣ мебошад. Мувофиқи конституцияи давлат ҳифзи ҳуқуқу озодиҳои шаҳрвандонашро на танҳо дар дохили мамлакат таъмин

намуда, кафолат медиҳад, балки дар хориҷи кишвар низ онҳоро тахти ҳимоя қарор дода, баҳри амалишавии ҳукуку озодиҳояшон чораҳои дахлдор меандешад.

Мутобиқи муқаррароти моддаҳои боби 2 –юм шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон аз кӯдакони дар батни модарбуда то пиронсолон аз ҳамаи ҳуқуқҳо ва озодиҳои барои инсон лозим бархурдор мебошанд. Масалан, мувофиқи моддаи 34-ум модару кӯдак тахти ҳимояи махсуси давлат қарор доранд. Ҳамчунин, кӯдакони یتим, маъюб низ бо ғамхорӣ давлат таъмин карда шудаанд. Ҳукук ва озодиҳои модару кӯдакони ҳифз карда шуда, баҳри амалишавии онҳо садҳо кӯдакистонҳо сохта ба истифода дода шудааст[10].

Моддаи 35-ум ҷалб накардани занону кӯдакони ба корҳои вазнини зеризаминӣ, шароити меҳнаташон зарарнокро дар бар мегирад.

Яке аз ҳуқуқҳои, ки барои ташаккули инсон ва зиндагии ӯ бисёр муҳим мебошад, ин ҳуқуқ ба таҳсил аст, ки дар моддаи 41-уми конситутсия қайд шудааст. Мувофиқи муқаррароти ин модда ҳамаи шаҳрвандони ҷумҳурии ҳуқуқ доранд, аз тамоми муассисаҳои таълимӣ истифода баранд. Таълими умумӣ ҳатмӣ буда, ҳамчунин таълими миёнаи умумӣ, ибтидоии касбӣ миёнаи касбӣ, олии касбӣ ройгон мебошад, ки, аз тарафи давлат кафолат дода шудааст.

Давлат дар асоси талаботҳои моддаи 41-уми конситутсия соҳаи маорифро ҳамчун соҳаи калидӣ эълон намуда, ҳар сол садҳо муассисаҳои таълимӣ сохта базаҳои таълимии онҳоро мустаҳкам менамояд. Чунин ҳуқуқ ва озодиҳо дар соҳаи фарҳанг низ ба шаҳрвандон кафолат дода шуда, амалӣ карда мешаванд. Шаҳрвандон озодона дар ҳаёти фарҳангӣ, эҷодӣ, бадеӣ, илмӣ, техникӣ ширкат карда метавонанд.

Яке аз масъалаҳои бисёр муҳим масъалаи ҳуқуқ ва озодиҳои занон мебошад. Дар модаи 17-ум баробарии занону мардон эълон карда шудааст. Давлат барои рушди инкишофи соҳаҳои иқтисодиёт иҷтимоӣ, сиёсат ва фарҳанг ғамхорӣ зиёде менамояд. Барои ҳифзи ҳуқуқҳои озодиҳои шаҳрвандон аз тарафи давлат шароитҳои мусоид фароҳам оварда шудаанд. Имрӯз зани тоҷик аз ҳуқуқҳои хеш истифода бурда, дар тамоми соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ ҷаълола иштирок менамояд. Ҳоло дар мақомоти намоёндагии кишвар 11 нафар занон дар мақомоти ҳокимияти давлатӣ, 24 % дар соҳаи маориф ва илм, 54,9 % дар соҳаи тандурустӣ 66,5 % дар соҳаи соҳибкорӣ ҷаълола менамоянд, ки нишонаи амалишавии ҳукуку озодиҳои занони тоҷик аст.

Мутобиқи моддаи 39-уми конституция ҳар шахс ҳангоми беморӣ, пиронсолӣ, маъюбӣ, гум кардани қобилияти корӣ, маҳрум шудан аз сарпараст ва ғайраҳо кафолати таъмини иҷтимоиро дорост, яъне ба ин гурӯҳи одамон ёрдампулиҳо ва дигар кӯмакҳо расонида шуда, барои онҳое, ки манзил надоранд, ё мустақилона зиндагӣ карда наметавонанд, хонаҳои махсус ташкил намуда барои зиндагии муътадил шароити мусоид ташкил менамояд. Мутобиқи Конституция Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамаи гурӯҳҳои иҷтимоӣ аз ҳукуку озодиҳо барои зиндагӣ зарур таъмин буда, давлат амалишавии онҳоро кафолат медиҳад ва ҳифз менамояд[11].

Озодии суҳан, меҳнат, интиҳоби касб, манзил, ташкили оила, истироҳат, ҳуқуқ ба моликият, ҳифзи саломатӣ ва ғайраҳо номгӯи соҳаҳои меҳнат, ки дар сурати амаликунии онҳо зиндагии шоистаи ҳудро ташкил намудан мумкин аст. Давлати демократия ҳуқуқбунёд ҳалкро сарчашмаи ягонаи ҳокимияти давлатӣ эълон намудаву ба онҳо имконият додааст, ки дар раъйпурсиҳо ва интиҳоботҳо иштирок намоянд ва вакилони ҳудро ва, ҳатто, сарвари давлатро интиҳоб намоянд, ҳизб ташкил кунанд. Дар маҷлисҳо ва митингҳо, гирдиҳамоиҳо иштирок намуда, нуқтаи назари ҳудро озодона нисбати сиёсати давлат ё мақомотҳои он баён намоянд аз сиёсати пешбинона дарак медиҳад.

Ин ҳуқуқҳои истифода бурда тавониш лозим аст, то суботи ҷомеа пойдор монад. Конституция ва дигар қонунҳои донему рӯя намоем, ҳукуку озодӣ, шаъну шарафи дигаронро эҳтиром намоем (моддаи 42), Ватанамонро ҳимоя кунем (моддаи 43), ёдгориҳои табиат ва таърихро ҳифз намоем (моддаи 44) андоз ва пардохтҳои муқаррарнамудаи давлатро супорем (моддаи 45). Ин вазифаҳои конституционӣ барои манфиати давлат, ҷомеа ва ҳуд мост.

Ҳамин тавр, ҷунонқи аз гуфтаҳои боло бармеояд, аз нуқтаи назари фарогирии ҳукуку озодиҳои инсон ва шаҳрванд конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон яке аз беҳтарин конституцияҳо мебошад. Аз қабули конституция 20 сол сипарӣ мешавад. Бо шарофати қабули конституция имрӯз дар Тоҷикистон садҳо корхонаҳо

неругоҳҳо, нақбҳо ва роҳҳо сохта шудааст. Соҳаи кишоварзӣ пеш рафта истодааст, илму маориф фарҳанг, тандурустӣ, варзиш дастовардҳои хуберо сазовор шуда истодааст. Зиндагии халқ сол ба сол беҳтар шуда, сатҳи камбизоатӣ аз 87- дарсади соли 2000-ум ба 36% расида, тамоили камшавӣ дорад. Обрӯю нуфузи давлати Тоҷикистон дар арсаи байналхалқӣ то рафт баланд шуда истодааст.

АДАБИЁТ

1. Конститутсия-санади тақдирсоз. Рӯномаи «Омӯзгор» -№15, 01.05.2014
2. Тафсири илмию омавии Конститутсия. - Душанбе, 2009. 520 с.
3. Тафсири илмию омавии Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. -Душанбе, 2009. 520 с.
4. Кофили ҳукуку озодиҳои инсон ва шаҳрванд, Рӯномаи «Омӯзгор». -№44 01.11.20013
5. Тафсири илмию омавии Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон.-Душанбе, 2009. 520 с.
6. Тоҳиров Н.Ф Ҳукуки байналхалқӣ/ Н.Ф Тоҳиров, (гуруҳи муаллифон). -Душанбе, 2008. 530 с.
7. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон.- Душанбе, 1994. 200 сах.
8. Кодекси Гражданин Ҷумҳурии Тоҷикистон. -Душанбе,1999. 1221 сах.
9. Пайёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олӣ.- №18. - Душанбе-01. 05. 20014
10. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳимоятгари ҳукуки зан ва кӯдак. Рӯномаи «Ҷухурият» - №36,02.06.2013.
11. Кодекси меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон. -Душанбе , 1997.
12. Имомов А. Ҳукуки конститусионӣ ҚТ, Душанбе 2013.
13. Кодекси меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе 997
14. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳимоятгари ҳукуки зан ва кӯдак. Рӯномаи «Ҷухурият» - №36,02.06.2013.
15. Кофили ҳукуку озодиҳои инсон ва шаҳрванд, Рӯномаи «Омӯзгор». №44 01.11.20013
16. Муҳаммад Хичозӣ. Ҳазору як сухан. Душанбе Ирфон соли 2001.
17. Пайёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олӣ, №18 Душанбе-01. 05. 20014
18. Тафсири илмию омавии Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе-2009.
19. Тоҳиров Н.Ф (гуруҳи муаллифон), Ҳукуки байналхалқӣ, Душанбе 2008,

КОНСТИТУЦИЯ – ГАРАНТИЯ ПРОЦВЕТЕНИЯ НАЦИИ

В статье раскрывается вопрос о месте Конституции Республики Таджикистан в формировании правового и демократического государства, защите её основных ценностей, таких как права и свободы человека, территориальная целостность и т.д

Ключевые слова: суверенитет, демократия, права, равные права, независимость.

CONSTITUTION IS THE GUARANTEE OF THE PROSPERITY OF THE NATION

In the article it is discovered the question of the role and place of the Constitution of the Republic of Tajikistan in building legal and democratic state protection of its main values such as the rights and freedoms of a man, territorial, integrity etc...

Key words: sovereignty, democratic, rights, equal, independence, law-based

Сведения об авторе: *Ходжизода Зарина Хикматулло* - студентка 5-го курса юридического факультета Таджикского национального университета. Телефон:

КОНСТИТУТСИЯ-ДАСТОВАРДИ МИЛЛИИ ХАЛҚИ ТОҶИК

Некрӯзи Файзизода
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

6-уми ноябри соли 2014 мардуми шарифи Тоҷикистон 20-умин солгарди конститутсия (сарқонун)-и давлати соҳибистиклоли худро ҷашн мегиранд. Ин санаи таърихӣ дар қалби оммаи мардуми тоҷик чун рӯзи эҳёи миллат, рӯзи баргашт ба давлатдорӣ, рӯзи шукргузорӣ аз меҳан, рӯзи худшиносиву ҳудодоҳӣ, рӯзи арҷгузорӣ ба арзишҳои миллии ва билохира, рӯзи нахустин қонуни асосии давлати тозабунёду соҳибистиклоли тоҷик нақш хоҳад баст. Зеро он дастоварди бузурги халқи тоҷик мебошад, ки баъд аз гузашти ҳазор соли давлати Сомониён ба ин мардуми куҳанбунёду ҳудодоҳ Худованд насиб гардонид.

Дар ин бора Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон қайд намудааст, ки: «Рӯзи 6-уми ноябри соли 1994 дар таърихи Ҷумҳурии Тоҷикистон воқеаи бузург ба вуқӯъ пайваст. Халқи тоҷик дар таърихи беш аз ҳазорсолаи давлатдориаи бори аввал Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистонро бо роҳи раъйпурсии умумихалқӣ қабул кард. Иштироки ғайилонаи шаҳрвандони тамоми

ҷумҳури дар ин маъракаи муҳимми сиёсӣ яке аз дастовардҳои бузург ва пирӯзии демократия дар Тоҷикистон мебошад».

Зиндагӣ дар ҷомеае хуш хоҳад буд, ки асоси бунёди онро таъмини ҳуқуқи озодиҳои инсон ва адлу масъулияти баланди давлатдорӣ ташкил диҳад. Орзуи чандинасраи мардуми тоҷик барпо намудани чунин ҷомеа буд. Бояд қайд намуд, ки ҳанӯз дар замони ҳукмронии Ҳахоманишиён-дар садаи V-уми пеш аз милод Эъломияи ҳуқуқи башари Куруши Кабир содир гардида буд, ки ин нияту орзуи мардумро инъикос мекард ва дар он бори нахуст сухан дар бораи ҳуқуқи инсон дар ҷомеаи боадолат мерафт. Аз як ҷиҳат, ин мояи ифтихор аст, аз тарафи дигар, бояд зикр намуд, ки ин гуна санадҳои арзишманд аз тарафи ҳукмфармоён содир мешуданд ва халқ ба ҷуз қабул ва иҷрои он дигар чорае надошт. Дар умум, ин орзуи деринаи халқ баъди гузашти қарнҳои зиёд дар симои санади олии халқи тоҷик инъикос гардид, зеро онро ҳуди халқ бо роҳи овоздиҳӣ қабул намуд.

Бахти баланде насиби мардуми сарбаланди тоҷик гардид. Таҷрибаҳои татқиқотҳои зиёди олимону коршиносони дохиливу хориҷӣ ва созмонҳои бонуфузи ҷаҳонӣ, аз қабилӣ Созмони Милали Муттаҳид, Созмони амният ва ҳамкорӣ дар Аврупо нишон додааст, ки Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон яке аз намунаи конститутсияҳои демократии ҷаҳонист ва онро ба панҷгонаи конститутсияҳои демократии олам дохил кардаанд.

Пас аз он ки Ҷумҳурии Тоҷикистон истиқлолияти комили худро ба даст овард, зарурати қабули конститутсияи нав ба миён омад, зеро Тоҷикистон ба марҳилаи сифатан нави таърихи инкишофи худ ворид гардид ва дар тамоми соҳаҳои ҳаёти ҷомеа дигаргуниҳо ба ҷашм мерасиданд. Ин дигаргуниҳо зарурат ба миён оварданд, то асосҳои ҳуқуқӣ барои пешрафти минбаъдаи ҷомеаи тоҷик ба миён оянд ва бо ин мақсад қонунҳои гуногун қабул карда шуданд, аммо бе қабули конститутсияи давраи истиқлолият ҳалли ин гуна масъалаҳо аз имкон берун буд.

Мавриди зикр аст, ки таърихи қабули конститутсияи даврони истиқлол марҳилаҳои гуногунро дар бар мегирад.

Қабули конститутсияи навин ҳанӯз дар Қарори Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи эълони истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» пешбинӣ гардида буд. Аз сабаби он ки дар мамлакат нооромиҳову гирдиҳамоиҳо дар моҳҳои август ва сентябри соли 1991 ҳукмфармоӣ мекард, таҳияи лоиҳаи конститутсия ба таъхир гузошта шуд.

Пас аз ин бо фармони Президенти давр Раҳмон Набиев 10 феввали соли 1992 гурӯҳи корӣ оид ба таҳияи лоиҳаи қонуни асосӣ таъсис дода шуд. Охири моҳи апрели соли 1992 лоиҳаи қонуни асосӣ барои муҳокимаи шаҳрвандон дар матбуот нашр гардид. Дар он давра вазъият дар мамлакат ноором ва муташанниҷ буд. Вазъи бавҷудомадаро ба инобат гирифта, бо Қарори Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи вазъи сиёсӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» муҳлати муҳокимаи лоиҳа то 1 июли соли 1992 дароз карда шуд. Аммо бинобар оғоз гаштани низои байни тоҷикон раванди ислоҳоти конститутсионӣ бори дигар ба таъхир гузошта шуд.

Масъалаи таҳия, муҳокима ва қабули конститутсияи нав пас аз ба итмом расидани сессияи XVI-уми Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз нав мавриди муҳокима қарор дода шуд ва бояд зикр намуд, ки ин сессия дар барқарор намудани соҳти конститутсионии кишвар нақши ниҳоят бузургро иҷро намудааст. Метавон гуфт, ки конститутсияи ҳоло амалкунанда натиҷаи амалӣ гаштани қарорҳои сессияи XVI-уми Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад. Дар ин сессия қарор дар хусуси ворид намудани тағйиру иловаҳо ба қарори Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 23 августи соли 1990 «Дар бораи ташкили комиссия оид ба тайёр намудани Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон» қабул карда шуд, ки дар асоси он комиссияи нави конститутсионӣ таҳти роҳбарии раиси Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсис гардид.

Пас аз ин, дар иҷлосияи 17-уми Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26 июли соли 1993 дар бораи тағйир додани ҳаёти комиссияи конститутсионӣ қарор қабул намуд, ки сарвари онро раиси Шӯрои Олӣ Эмомалӣ Раҳмон ба зима дошт ва ба ҳаёти он олимону кормандон ва коршиносон шомил буданд.

Гурӯҳи кории таъсисдодашуда дар давоми шаш моҳи фаъолияташ ду лоиҳаи конститутсияро омода кард, ки яке, шакли идораи парламентири инъикос менамуду

дигаре шакли идораи президентиро. Баъд аз муҳокима комиссияи конституционӣ лоиҳаи конститутсияро, ки шакли идоракунии президентиро таҷассум менамуд, интиҳоб ва барои муҳокимаи умумихалқӣ дар матбуот нашр намуд.

Дар санаи 21-22-юми июли соли 1994 Иҷлосияи XIX-уми Шӯрои Олӣ баргузор гардид ва лоиҳаи конститутсияро ба раёйпурсӣ тавсия намуд, ки дар асоси ин 13 апрели соли 1994 лоиҳаи конститутсия барои муҳокимаи умумихалқӣ пешниҳод карда шуд.

Аз рӯйи маълумотҳои мавҷудбуда, дар муддати зиёда аз ду моҳи муҳокимаи лоиҳа аз ҷониби мардуми кишвар ва ҳамватанони бурунмарзӣ зиёда аз ҳаштуним ҳазор пешниҳод ба Шӯрои Олӣ ворид гардид. Дар баробари он ки шаҳрвандони мамлакат ба лоиҳаи конститутсия баҳои мусбат медоданд, инчунин лоиҳаи қонуни асосӣ аз ҷониби мутахассисони гуногуни олам ва созмонҳои бонуфузи ҷаҳонӣ баҳои баландро сазовор мегашт.

Ниҳоят, марҳилаи охирини ин санади олӣ дар таърихи 6 ноябри соли 1994 ба итмом расид. Конститутсия бо роҳи раёйпурсии умумихалқӣ қабул карда шуд. Дар асоси факту рақамҳои имрӯза натиҷаи расмӣ раёйпурсӣ чунин нишон дода мешавад:

- а) дар 64 ҳавзаи овоздиҳӣ 2685724 шаҳрванд ба рӯйхат гирифта шуда буд;
- б) дар раёйпурсӣ 94,4%, ё худ 2535437 нафар ширкат варзиданд;
- в) ба тарафдории конститутсия 87,59%, ё худ 2352554 нафар овоз доданд, ки ин натиҷаи дилхоҳ ба ҳисоб мерафт.

Ба ҳамин тариқ, конститутсияи соҳибистиклоли Тоҷикистон аз ҷониби халқ маъқул доништа шуд ва қабул гардид.

Конститутсия дурнамои пешрафти Ҷумҳурии Тоҷикистонро муайян намудааст ва метавон онро ҳуччати барномавӣ номид. Дар таърих маълум аст, ки ҳар конститутсияе, ки қабул ва мавриди амал қарор мегирад, барои як муддати муайян қабул гардида, вобаста ба пешрафти ҷомеа зарурат ба миён меояд, то он ҳам ҷавобгӯ ба талаботи давр гардад.

Конститутсияҳое, ки дар дунё қабул мегарданд, вобаста ба пешрафти ҷомеа тағйир меёбанд. Таҷрибаи ворид намудани тағйиру иловаҳо ба конститутсия дар тамоми мамлакатҳои сайёра сурат гирифтааст, ки ин ба дигаргунсозӣ ва пешрафти мамлакат замина фароҳам меоварад. Конститутсияи даврони истиқлоли Ҷумҳурии Тоҷикистон аз шумори ин гуна конститутсияҳо буда, ба он ду маротиба: 26 сентябри соли 1999 ва 22 июни соли 2003 бо роҳи овоздиҳии умумихалқӣ тағйиру иловаҳо ворид гардидааст.

Баъди он ки дар мамлакат 27 июни соли 1997 Созишномаи умумии истиқрори сулҳ ва ризоияти миллий дар натиҷаи гуфтушуниди миёни Тоҷикистон қабул гардид, дар мамлакат марҳилаи нави инкишоф ба миён омад. Аз ин хотир, бори нахуст 26 сентябри соли 1999 зарурат фароҳам омад, ки ба конститутсия тағйиру иловаҳо ворид гардад. Дар асоси тағйиру иловаҳои ба конститутсия воридгардида дар мамлакат парламенти доимоамалкунандаи касбӣ таъсис ёфт, муҳлати ваколатҳои президент ба ҳафт сол ва муҳлати ваколатҳои судяҳо ба даҳ сол расонида шуд, Президент вазифадор гардид, дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии мамлакат дар ҷаласаи якҷояи Маҷлиси миллий ва Маҷлиси намояндагон баромад намоянд, ба Президент ҳуқуқи таъйини раёйпурсӣ дода шуд.

Ҳарчанд, соли 1999 тағйиру иловаҳои зиёде ба конститутсия ворид гардид, аммо камбудиву нуқсонҳои дар матни он ҷойдошта пурра бартараф нагардид. Аз ин хотир, зарурат ба миён омад, ки 22 июни соли 2003 тағйиру иловаҳои навбатӣ ба конститутсия ворид гардад ва ин тағйиру иловаҳо дар маҷмӯъ дарбаргирандаи чор қисми асосӣ буд: ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ва шаҳрванд, низоми давлатӣ, муқаррароти интиқоли, таҳриру тасҳеҳи сарқонуни мамлакат.

Дар натиҷаи ин тағйиру иловаҳо инсон, ҳуқуқ ва озодиҳои ӯ арзиши олӣ эътироф карда шуд, раёйпурсии умумихалқӣ ва интиҳобот ҳамчун шакли олии ифодаи бевоситаи ҳокимияти халқ муқаррар гардид, ҳизбҳои сиёсӣ чун унсuri низоми сиёсӣ шинохта шуданд, синни 25-солагӣ ва таҳсилоти олӣ барои интиҳоб шудан ба мансаби вакили Маҷлиси намояндагон, синни 35-солагӣ ва таҳсилоти олӣ барои аъзои Маҷлиси миллий муқаррар шуд, салоҳиятҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мушаххас гардиданд, ба низоми судӣ Суди иқтисодии Вилояти Мухтори

Кӯҳистони Бадахшон, судҳои иқтисодии вилоятҳо ва шаҳри Душанбе ворид карда шуданд.

Дар маҷмӯъ, тағйири иловаҳои ба конститутисия воридгардида мазмуну муҳтавои онро такмил дода, воқеияти замони ҳудро инъикос намуд ва барои рушди тақомули низоми сиёсии навини ҷомеа заминаи устуворро гузошт.

Конститутисия рамзи давлатдорӣ буда, асоси тартиботи ҳуқуқӣ дар ҷомеа мебошад ва ягонагии сиёсӣ вузифаҳои асосии давлатро муайян мекунад.

Конститутисияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароите қабул гардид, ки дар мамлакат низоҳои шахравандӣ ҳукмфармой мекард. Ҳангоми қабули конститутисия андеша ва пешниҳодҳои зиёди гурӯҳи аҳоли, инчунин муҳолифони ба инобат гирифта шуд, ки вузифаи аввалиндараҷаи он таъмини сулҳ ва оштии миллии дар мамлакат буд.

Конститутисия (сарқонун)-и Ҷумҳурии Тоҷикистон бо роҳи раёйпурсии умумихалқӣ аз ҷониби халқ интихоб шудаду дар он азму ирода ва мақсаду мароми мардуми Тоҷикистон инъикос ёфтааст. Дар асоси конститутисия халқ баёнгари соҳибхитӣ ва сарчашмаи ягонаи ҳокимияти давлатӣ буда, онро бевосита ва ё ба воситаи вакилони худ амалӣ мегардонад ва ифодаи бевоситаи олии халқ раёйпурсӣ ва интихобот аст (қисми 1-2, моддаи 6-и конститутисия).

Ба як нукта бояд аҳамият дод, ки дар дебочаи конститутисия бори дигар бевосита аз тарафи халқ қабул шудани ин санади олии пурра равшан гардидааст. Дебочаи Конститутисияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дарбаргирандаи андешаҳои бунёдии конститутисия буда, дар он чунин арзишҳо инъикос ёфтаанд: арзишҳои таърихӣ, фалсафӣ, иҷтимоӣ, иқтисодӣ, сиёсӣ, фарҳангӣ, ҳуқуқӣ ва давлатӣ.

Конститутисия (Сарқонун)-и Ҷумҳурии Тоҷикистон дастоварди беназири халқи ватанпарвару ҳудогоҳи тоҷик мебошад!

Конститутисия ҳамчун қонуни ягона заминаи таҳкими қонунгузориро дар мамлакат фароҳам меоварад ва қонунҳои дигар аз он маншаъ гирифтаву қабул мегарданд. Президенти мамлакат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар яке аз суҳбронихояш чунин таъкид намуда буд: «Конститутисия ба сифати қонуни олии заминаҳои ҳуқуқии пешрафти ҷомеаро аз тариқи қабули қонунҳои нав гузошта, муносибатҳои ҷамъиятии муҳталифро таҳти танзим қарор медиҳад». Конститутисия қувваи олии ҳуқуқӣ дорад ва меъёрҳои он мустақиман амал мекунанд (қисми 1-уми моддаи 10-и конститутисия).

Мавриди зикр аст, ки Сарқонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон ба худ хос хусусиятҳо дорад, аз ҷумла:

- а) волоият дар низоми меъёрҳои ҳуқуқӣ;
- б) сарчашмаи ҳамаи қонунҳо будан;
- в) мустақиман амал кардан;
- г) меъёрҳои умумиҷумҳуриявӣ умуҷумҳуриявӣ;
- д) тартиби махсуси қабул ва тағйири иловаҳо;
- е) дорои мақомоти махсуси назоратӣ;

Конститутисия (Сарқонун)-и Ҷумҳурии Тоҷикистон аз дебоча, 10 боб ва 100 модда иборат мебошад.

Калимаи **конститутисия** (аз латинии **constitution** -барпо намудан, бунёд гузоштан, таъсис додан) гирифта шуда, он дар Конститутисия (Сарқонун)-и Ҷумҳурии Тоҷикистон бо маъноҳои муҳталиф 35 маротиба истифода шудааст.

Конститутисия Ҷумҳурии Тоҷикистонро ҳамчун давлати соҳибхитӣ, демократӣ, ҳуқуқбунёд, дунявӣ ва ягона нишон додааст, ки ин яке аз нишонаҳои асосии демократӣ будани конститутисияро нишон медиҳад (қ.1-уми моддаи 1). Қайд намудан бамаврид аст, ки ин хусусият дар тамоми конститутисияҳои демократии олам нишон дода шудааст, зеро ин меёр ҷавобгӯии ҳадаф ва талаботи ҷомеаи мутамаддини имрӯза мебошад. Меъёри мавҷуда Ҷумҳурии Тоҷикистонро ҳамчун узви қомилҳуқуқӣ ҷомеаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад. Таваҷҷути ин меёр Ҷумҳурии Тоҷикистон манфиатҳои миллии худ, пеш аз ҳама соҳибхитӣ ва истиқлолияти давлатиашро пуштибонӣ менамояд.

Дигар нишонае, ки дар конститутисия зикр гаштааст, иҷтимоӣ эътироф намудани Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дар баробари ин, шароити зиндагии арзанда ва инкишофи озодонаро қарор додани он мебошад. Меъёри мазкур дар аксари конститутисияҳои давлатҳои Аврупо зикр гаштаву он нишонаи назарияи давлати

ичтимоии ҷаҳони имрӯза мебошад. Ин меъёр сиёсати иҷтимоии давлатро таъмин намудаду дар доираи он миқдори зарурии қонунҳо ва як зумра барномаҳо қабул гадидааст.

Дар конститутсия (сарқонун)-и мамлакат муқаддасоти миллӣ нишон дода шудаасту андешаи давлатдорӣ ҳалли худро ёфтааст.

Конститутсия забони тоҷикиро забони давлатӣ эътироф намудаду нишонаҳои асосии давлат Парчам, Нишон ва Суруди миллиро нишон додааст. Мувофиқи он ҳудуди Тоҷикистон тақсимнашаванда мебошад. Моликияти истисноии давлат ва имконияти истифодаи озодонаи онҳо ифодаи қонунии худро дар конститутсия ёфтаанд. Дар асоси ин санади олий мафкураи ҳеч як ҳизб, иттиҳодиҳои ҷамъиятӣ, динӣ, ҳаракат ва гурӯҳе ба ҳайси мафкураи давлатӣ баромад карда наметавонад.

Маврид ба ёдоварист, ки конститутсия ягона санади асосии ҳалқи тоҷик мебошад, ки таҷзияи ҳокимиятро ба ҳокимияти қонунгузор, иҷроия ва судӣ ҷудо намудааст. Дар асоси ин меъёри конститутсия қонунҳои конститутсионии зиёде қабул ва мавриди истифода қарор гирифтаанд.

Бо шарофати қабули конститутсия Тоҷикистон чун субъекти комилҳуқуқи ҷомеаи ҷаҳонӣ шинохта шуд. Дар асоси ин санади муқаддас ҳалқи Тоҷикистонро ҷомеаи башар чун мардуми бунёдкор, сулҳпарвар ва фарҳангӣ шинохт.

Дар сиёсати хориҷӣ Тоҷикистон мутобиқи конститутсия сиёсати сулҳҷӯёнаро пешаи худ гирифтаву соҳибхитӣро ва истиклолияти дигар давлатҳоро эҳтиром ва эътироф менамояд. Мувофиқи он ташвиқоти ҷанг манъ гардидааст.

Қайд намудан бамаврид аст, ки омилҳои асосие, ки барои қабули конститутсияи кишвар боис гаштанд, дар боби аввали он ҷой дода шудаанд ва дар умум, «Асосҳои сохтори конститутсионӣ»-ро метавон ҷузъи асосии конститутсия эътироф намуд, зеро ин боб умдатарин масъалаҳоро фаро гирифтаву меъёрҳои худро ба он равона кардааст.

Конститутсияи даврони истиклол инсон, ҳуқуқ ва озодиҳои ӯро арзиши олий эътироф намудааст, ки ин меъёр дар асоси раъйпурсии умумихалқӣ 22 июни соли 2003 ба конститутсия ворид гардид. Аз замоне ки Протогор инсонро ченаки дорои арзишҳо номида буд, қариб се ҳазор сол гузаштаву пас аз ин муддат имрӯз Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон инсонро бузургтарин арзиш эътироф кард ва аз ин лиҳоз, Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҳамаи конститутсияҳои замони Шӯравӣ тавафут дошта, дар баробари ин, ба конститутсияҳои демократии замони имрӯза ва муқаррароти санадҳои байналмилалӣ соҳаи ҳуқуқи инсон ҷавобгӯ мебошад.

Афзалият доштани ҳуқуқу озодиҳои шахс ҳамчунин дар дебочаи конститутсия зикр шудааст. Арзиши олий эътироф намудан маънои онро дорад, ки ҳуқуқу озодиҳои инсон дар фаъолияти мақомоти ҳокимияти қонунгузор, иҷроия, маҳаллӣ, худидорақунӣ ва судӣ чун маҳаки асосӣ баромад менамояд. Ҳамчунин, давлат ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шахрвандро эътироф, риоя ва ҳифз менамояд, ки ин меъёр як қисмати асосии сохтори конститутсионӣ мамлакатро дар бар мегирад.

Қисмати марказии конститутсияро ҳуқуқ, озодӣ, вазифаҳои асосии инсон ва шахрванд ташкил менамояд ва дар он бевосита зикр шудааст, ки «Ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шахрванд ба воситаи конститутсия, қонунҳои ҷумҳурӣ ва санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ, ки аз тарафи Тоҷикистон эътироф шудаанд, ҳифз мегарданд». Давлат барои амалӣ гардонидани ҳуқуқу озодиҳои шахс шароити заруриро фароҳам оварда, дар баробари ин, барои амалӣ шудани он кӯшиши ҳамаҷониба менамояд ва то кадом дараҷа амалӣ шудани ин меъёр дар бисёр мавридҳо бевосита ба ҳуди шахс, ташаббус, кӯшишу ғайрат ва дараҷаи касбии он вобаста мебошад. Қисми марказии ин боби конститутсияро ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шахрванд-дахлнопазирии ҳаёт, қадр, номус ва дигар ҳуқуқҳои фитрии инсон ташкил медиҳад. Ин боб дарбаргирандаи 34 модда буда, дар он ҳуқуқу озодиҳои шахсӣ, сиёсӣ, иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва фарҳангӣ таҷассуми пурраи худро ёфтаанд.

Дар асоси гуфтаҳои боло метавон сухани Президенти мамлакат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмонро овард: «дар қонуни асосӣ аввалин маротиба ҳуқуқҳои табиӣ ва фитрии инсон, аз ҷумла ҳуқуқ ба ҳаёт, саломатӣ, қадр, номус, амният, озодӣ ва дигар ҳуқуқҳои он ба таври возеҳ муқаррар гардидаанд, ки ин хусусият конститутсияи моро дар радифи қонунҳои асосии кишварҳои пешрафта қарор медиҳад».

Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон тавонист ифодагари манфиатҳои халқи тоҷик бошад, нияту ормони халқи меҳнаткашро инъикос намояд ва халқи тоҷики куҳанбунёдро дар арсаи олам муаррифӣ кунад.

Дар таҳияи матн ва лоиҳаи Конститутсияи соҳибистиклоли Ҷумҳурии Тоҷикистон нақши Президенти мамлакат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бағоят бузург мебошад, зеро дар вазъияти ниҳоят мушкил ва ноором шароит фароҳам овард, то ин санади олиро мардум худ қабул намоянд ва тавонист чунин санади тақдирсозро барои манфиати мардуми тоҷик ба вуҷуд оварад. Ҳанӯз дар баромади аввалини худ ба сифати сарвари давлат дар Иҷлосияи XVI-уми Шӯрои Олӣ, ки дар шаҳри бостонии Хучанд баргузор гардида буд, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар баробари бисёр масоили мубрами онвақта, доир ба се масъалаи асосӣ ибрози назар кард:

а) ҳамаи гурезагон бояд ба Ватан баргардонида шаванд;

б) оташи ҷанг хомӯш ва сулҳу салоҳ дар ҷумҳурӣ барқарор карда шавад;

в) ояндаи Тоҷикистонро ман ҳамчун давлати соҳибхитӣ, демократию ҳуқуқбунёд, дунявӣ ва ягона дидан меҳоҳам.

Ин суҳанони Ҷаноби Олӣ заминаи мустаҳкам барои муаррифии Тоҷикистон ҳамчун давлати соҳибхитӣ, демократӣ, ҳуқуқбунёд, дунявӣ ва ягона дар конститутсияи мамлакат мебошад.

Хулоса баровардан мумкин аст, ки дар асоси сарқонуни даврони истиқлол барои таъзияи рукҳои давлат ва ташаккули давлати соҳибистиклол шароити мусоид фароҳам омад. Ҳамзамон, дар сатҳи сарқонуни ҷумҳурӣ таъзияи ҳокимият ба ҳокимияти қонунгузор, иҷроия ва судӣ муайян гардид, бо дар назардошти дурнамои инкишофи кишвар шаклҳои гуногуни моликият, аз ҷумла моликияти хусусӣ қафолат дода шуд, ҳуқуқи озодиҳои инсон арзиши олӣ шуморида шуд ва давлат масъул гардид, ки ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шаҳрвандро эътироф, риоя ва ҳифз намояд, инкишофи ҳаёти ҷамъиятиро дар асоси равиҳои гуногуни сиёсӣ ва мафкуравӣ эълон намуд, ҳуқуқи шаҳрвандонро дар ташкили ҳизбҳои сиёсӣ, иттифоқҳои қасаба ва дигар иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, инчунин иштироқашонро дар фаъолияти онҳо дарҷ намуд; Маҷлиси Олиро мақоми олии намояндагӣ ва қонунбарор ҳисобид; Президентро сарвари давлат ва ҳокимияти иҷроия (ҳукумат) номид; раиси вилоят, шаҳр ва ноҳияро намояндаи президент эътироф кард, Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшонро ҳамчун қисми таркибӣ ҷудонашавандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон муаррифӣ кард, шакли идораи ҷумҳуриро тамомияти арзии он, моҳияти демокративу ҳуқуқбунёдии он ва дунявиро иҷтимоӣ будани давлатро тағйирнопазир эътироф намуд ва бадин васила зарурияти тақмили қонунгузорӣ дар тамоми ҷабҳаҳои давлатдорӣ, сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангиро ба вуҷуд овард, ки дар асоси онҳо як қисла қонунҳои конститутсионӣ ва қонунҳо қабул гардиданд, зеро «то қадом сатҳу дараҷа ҳуқуқбунёд будани давлат аз сатҳу сифати қонунҳои он саҳт вобастагӣ дорад».

Миллати сарбаланди тоҷик аз конститутсияи одилонаи худ эҳтирому итбат намуданро ба қонунҳо омӯхт ва дарқ намуд, ки бунёди қомеаи демократию ҳуқуқбунёди тоҷик мавриди таваҷҷуҳи аҳли башар қарор гирифтааст.

Конститутсия дастгирӣ раҳнамои халқи тоҷик мебошад ва вазифаи муқаддаси ҳар шаҳрванди мамлакат аст, то онро риояву ҳифз намояд.

АДАБИЁТ

1. Конститутсия (Сарқонун)-и Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 ноябри соли 1994. - Душанбе, 2003.
2. Тафсири илмиву оммавии Конститутсия (Сарқонун)-и Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе: Шарқи озод, 2009.
3. Имомов А. Ҳуқуқи конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе: Эр-граф, 2012.
4. Конститутсия (Сарқонун)-и Ҷумҳурии Тоҷикистон: назария ва амалияи таъбиқи он маводи қонфронси ҷумҳуриявии илмӣ-амалӣ бахшида ба 15-солагии Конститутсия (Сарқонун)-и Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе: Шӯҷоиён, 2009. -192саҳ.
5. Раҳимов М.З. Конституционные основы прав и свобод на занятиях предпринимательской деятельностью. Материалы международного научного семинара, Душанбе-Ура-Тюбе, 20-24 июня 1995 г. Душанбе, 1996г.
6. Э. Раҳмонов. Истиқлолияти Тоҷикистон ва эҳёи миллат. - Душанбе, Ирфон, 2002. - Ҷ. 1. 238саҳ.

КОНСТИТУЦИЯ - НАЦИОНАЛЬНОЕ ДОСТИЖЕНИЕ ТАДЖИКСКОГО НАРОДА

Конституцию Республики Таджикистан автор статьи считает национальным достижением таджикского народа и высказывает своё мнение об особенностях данного акта. Автор особо подчеркивает роль Президента и таджикского народа в реализации Конституции Республики Таджикистан.

Ключевые слова: Конституция Республики Таджикистан, Президент, народ, этап, задание, особенность, достижение, изменения и дополнения, права и свободы человека, мир, священный долг гражданина.

CONSTITUTION-NATIONAL ACHIEVEMENT OF TAJIK PEOPLE

In the article the author considers the Constitution of the Republic of Tajikistan as one of the great achievements of Tajik People, expresses his point of view on its stages of adoption, its duty and specific features of this Supreme Act. The author points to the big role of Tajik People and the President of the country on its adoption.

Key words: Constitution of RT, President, People, stage, duty, peculiarities, success amendments, rights and Freedoms of a person Peace, holy duty of citizen.

Сведения об авторе: Некрузи Файзизода-студент 2-курса юридического факультета ТНУ.

Телефон: 93-925-98-28

КОНСТИТУТСИЯ-ҚОНУНИ МУҲИММИ ДАВЛАТ

А. Самиев

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

9 сентябри соли 1991 Ҷумҳурии Тоҷикистон ба шарофати фарзандони фарзонаю барӯманд ва ватандӯсту фидоияш дубора соҳиби давлат гардида, бо истифода аз анъанаву суннатҳои таърихӣ аҷдодӣ ва бо истифода аз таҷрибаи кишварҳои мутамаддину пешрафта Истиқлолияти худро ба даст даровард ва расман дар ҷомеаи ҷаҳонӣ ҳамчун субъекти комилхуқуқ баромад намуд. Бояд таъakkур дод, ки Тоҷикистон давлати навбунёд набуда, таърихи чандинҳазорсола дорад. Давлати мутамадкази тоҷикон Сомониён ба ҳисоб меравад, ки сохти давлатдорӣ барои ҳамон замона хеле пешрафта дошт, лекин дар натиҷаҳои муҳолифатҳои дохилӣ ва таҳти таъсири як қатор омилҳои дигар шикаст хӯрд.

Таърихи мамолики гуногун борҳо собит сохтааст, ки раванди бунёди давлату давлатдорӣ мушкил ва хеле пуртазод буда, ҳар як марҳилаи инкишофи он хусусиятҳои хоси худро дорад. Ин марҳилаҳо метавонад орому сокист ва ё баръакс муташанниҷу ноором ҷараён гирифта, хатарҳои бузургро дар роҳи мавҷудияти минбаъдаи давлат эҷод намоянд. Маҳз аз ҳамин сабаб бисёр миллатҳо аз давлатдорӣ миллии худ бенасиб гашта, фарҳангу забони худро ба нестӣ дода, дар маҷрои ғарбшавии таърих симои миллиашонро гум кардаанд. Зеро натавонистанд имконияти таърихиеро, ки баҳри пайдории онҳо фароҳам омада буд, мақсаднок истифода баранд, имконияте, ки на ҳама вақт муяссар гаштаниш мумкин аст.

Аз соли 1991 соли бунёди ва давраи шукуфоии Тоҷикистон оғоз гардид. Барои дар сатҳи ҳуқуқӣ ба расмият даровардани соҳибистиқлолӣ ва соҳибихтиёрии Тоҷикистон давлатро зарур буд, конститутисияи миллии худро қабул намояд, зеро давлати соҳибистиқлол наметавонад ҳаёти сиёсии худро тавассути сарқонуни пешина, ки дар он хусусияти тобеияти ба Иттиҳоди Шӯравӣ ба назар мерасид, идора намояд. Аз тарафи дигар, муносибатҳои нави сиёсии ҷомеа тақозо мекарданд, то дар мамлакат конститутисияи нав қабул гардад. Бо ин мақсад аз тарафи Президенти кишвар Қаҳҳор Маҳмадов ва баъдан, аз тарафи Раҳмон Набиев комиссия оид ба тайёр намудани лоиҳаи конститутисияи нав созмон дода шуд, ки мутаассифона, вазъи номусоиди сиёсии кишвар имкон надод, то комиссияҳои мазкур ба натиҷаи мусбат ноил гарданд, зеро дар назари аввал чунин менамуд, ки ҳокимияти сиёсӣ мувофиқи талаботи демократия, барқарор ва суботи сиёсӣ дар кишвар таъмин шудааст, аммо муқовимати сиёсӣ хеле авҷ гирифта, таъсиси ҳукумати муроси миллии, силсилаи зӯрварихо ва фишорҳо ба сарвари давлат ва вакилони халқ, ниҳоят задухӯрдҳои

дохилӣ оқибат боиси сар задани ҷанги шахрвандӣ гардиданд. Паст будани фарҳанги сиёсии ҷомеа, надоштани таҷрибаи давлату давлатдорӣ, ба ҳисоб нагирифтани хусусиятҳои давраи нави инкишоф, боло гузоштани манфиатҳои умумимиллии умумидавлатӣ ва даҳолати қувваҳои манфиатдори беруна кишвари тозаистиқлоли моро ба вартаи ҷанги шахрвандӣ тела доданд.

Барои Тоҷикистонро аз вартаи ҷанг баровардан, миллатро сарҷамъ намудан ва халқро ба сулҳу оромӣ даъват намудан шахсе лозим буд, ки ҳамаи ин масъулияти таърихро бар дӯши худ гузораду истиқлолиятро ҳифз карда тавонад ва манфиати давлату миллатро болотар аз манфиатҳои шахсӣ гузорад.

Хушбахтона, ноябри соли 1992 дар шаҳри Хуҷанд Иҷлосияи XVI-уми Шӯрои Олии кишвар ба кори худ шурӯъ намуд, ки 19-ноябр дар иҷлосияи мазкур масъалаи интихоби сарвари давлат гузошта шуда, Эмомалӣ Раҳмон аз байни вакилони ҳузурдошта ҳамчун раиси Шӯрои Олӣ ва ҳамзамон, сарвари давлат интихоб гардид.

Маҳз дар чунин вазъияти мушкили ҳассоси сиёсӣ Эмомалӣ Раҳмон масъулиятро барои ояндаи давлату миллати тоҷик ба зиммаи худ гирифта, кафили таъмини сулҳу оромиш ва пойдории давлат гардид. Сарвари кишвар аз рӯзҳои аввали ба вазифаи худ шурӯъ намудан хеле хуб дарк мекард, ки фазои ҳуқуқии кишвар рӯ ба фалаҷ овардааст ва барои мукамал гардонидану дар сатҳи ягона ба танзим даровардани системаи ҳуқуқии кишвар, ҳамзамон барои ҳалосӣ аз вартаи ҷанги шахрвандӣ ва ба даст овардани созиши миллӣ, пеш аз ҳама қабули Конститутсияи нав лозим ва аввалиндараҷа буд, зеро то ин замон системаи ҳуқуқии замони Шӯравӣ, ки дар Тоҷикистон амал мекард, моҳияти сирф мафкуравӣ дошта ба танзими муносибатҳои сиёсии нави ҷомеа ҷавобгӯ набуд. Аз тарафи дигар, ҷараёни демократикунории ҷомеа тақозо мекард то халқ дар сарнавишти ояндаи худ бевосита ширкат варзида, дар ҳалли тақдири ояндаи худ бетараф набошад.

Дар ин асос, соли 1994 аз тарафи раиси Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон Комиссия оид ба тайёр кардани лоиҳаи конститутсия ташкил шуда, назорат ва сарвари он бевосита ба уҳдаи Раиси Шӯрои Олии кишвар гузошта шуд. Ба ҳайати комиссия олимон, профессорон ва мутахассисони соҳаҳои ҳаёти ҷомеа ҷалб карда шуда, онҳо уҳдадор гаштанд, то дар муҳлатҳои нисбатан кӯтоҳ лоиҳаи конститутсияи навро омода намоянд. Комиссияи мазкур тамоми таҷриба ва донишҳои худро барои тайёр намудани лоиҳаи мазкур сафарбар намуда, дар ҷараёни иҷроиши вазифаи худ аз таҷриба ва конститутсияҳои давлатҳои пешрафтаи ҷаҳон ва фикру мулоҳизаҳои халқ истифода карда, дар муҳлатҳои пешбинигардида лоиҳаро омода намуд ва ба муҳокимаи умумихалқӣ пешниҳод намуд. Лоиҳаи мазкур аз ҷониби халқ хеле хуб дастгирӣ ёфта, фикру мулоҳизаҳои эшон дар бобати баъзе аз меъёрҳои он пешниҳод карда шуд. 6 ноябри соли 1994 лоиҳаи конститутсияи мазкур ба раёйпурсии умумихалқӣ гузошта шуд, ки ба тарафдории он аз 94,4 фоизи иштироккунандагон 87,59 фоизи шахрвандони дорои ҳуқуқи интихоботӣ овоз дода, моҳиятан роҳи тараққиёти ояндаи худро муайян карданд. Бояд гуфт, ки ба раёйпурсии мазкур ду намуди лоиҳаи конститутсия -яке лоиҳаи президентӣ бо сарвари комиссияи он Э. Раҳмон ва дигаре, лоиҳаи парлумонӣ, ки дар зери роҳбарии А. Достиев омода гардида буд, пешниҳод гардид, ки халқи Тоҷикистон лоиҳаи конститутсияи президентиро маъқул дониста, онро қабул намуданд. Маҳз дар лаҳзаҳои душвори сиёсӣ, ки дар мамлакат ҳанӯз оташи ҷанги шахрвандӣ хомӯш нагардидаву истиқрори сулҳ ба даст наомадааст, қабул намудани конститутсия осон набуд, зеро фазои номусоиди сиёсии кишвар имкон намедод, то амнияти овоздиҳандагон пурра таъмин гардад.

Аз тарафе, мардум аз падидаи нави конституционӣ-раёйпурсӣ пурра огаҳӣ надоштанд. Онҳо хеле хуб дарк мекарданд, ки роҳи ягонаи баромадан аз бухрони сиёсӣ ва ба даст овардани созиши миллий дар мамлакат танҳо тавассути қабули конституция имконпазир буд ва дар ин асос, ба тарафдории конституция овоз дода, амалан роҳи тараққиёти давлатдорӣ худро муайян намуданд. Тариқи раёйпурсии умумихалқӣ қабул шудани конституция саҳифаи дурахшони китоби таърихи давраи истиқлоли Тоҷикистон аст.

Конституцияи соли 1994 дар таърихи Тоҷикистон назир надорад, чунки то ин вақт сохти давлатдорӣ тамоман дигар буд. Акнун конституцияро ба тарҳи биное шабоҳат додан мумкин буд, ки аз рӯйи он сохтмонро оғоз кардан лозим меомад. Сарвари давлат дар суҳанронии худ иброз дошт, ки: “Халқи Тоҷикистон бо вучуди вазъи душвори сиёсӣ иқтисодӣ ва нобасомониву мушкилиҳои солҳои аввали истиқлолият бо камолӣ масъулияти шаҳрвандӣ, дарки қарзи ватандорӣ ва тақия ба арзишу муқаддасоти таърихиву фарҳангии худ нахустин конституцияи давлати соҳибистиқлоли худро қабул карда, орзую ормонҳои чандинасраи ниёғони хешро амалӣ намуд”. Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 1994, сарқонуни давраи соҳибхитӣ Тоҷикистон, бунёди давраи давлатдорӣ нави миллии тоҷикон ба ҳисоб рафта, дар он таҳкурсии ҳуқуқии давлат гузошта шуда, шакл, моҳият, мазмун, ҳадаф ва вазифаҳо муайян карда шудаанд.

Бо дарназардошти талаботи рӯзафзуни ҳаёт ва бо мақсади тезонидани ҷараёни демократикунонии ҷомеа, инчунин бо тақозои меъёрҳои пешрафтаи ҷаҳон ва зарурати таъсис додани парламенти касбӣ ва доимамалкунанда, ҳамзамон бо мақсади ба даст овардани созиши миллий ба конституция ду маротиба - солҳои 1999 ва 2003 тағйиру иловаҳо ворид карда шуданд. Тағйиру иловаҳои воридгардида имкон фароҳам овард, то дар мамлакат парламенти касбӣ ва доимамалкунанда ташкил карда шуда, барои таъмини одилонаи адолати судӣ шароити мусоид фароҳам гардад. Дар натиҷаи тағйирот инсон, ҳуқуқ ва озодиҳои он арзиши олии доништа шуда, таъсиси ҳизбҳои динӣ ва характери атеистидошта иҷозат дода шуд, ки ин вобаста ба ноил гаштан ба ҳадафҳои демократӣ, ки яке аз нишонаҳои асосии он гуногунандешии сиёсӣ ва ҳифзи ҳуқуқҳои шаҳрвандон мебошад, замина фароҳам меорад. Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон қонуни асосии давлат, унсури марказии низоми ҳуқуқии кишвар, заминаи эҷод ва тақмили минбаъдаи қонунгузорӣ, ҳуҷҷати созиши иҷтимоӣ, муайянсозандаи дурнамои пешрафти ҷомеа ва давлат мебошад.

Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дорои дебоча, 10 боб ва 100 модда буда, меъёрҳои он баробарии ҳамаро дар назди қонун эълон карда, кафолати ҳуқуқи озодиҳоро ба ҳар кас қатъӣ назар аз миллат, наҷод, ҷинс, забон, эътиқоди динӣ ва мавқеи сиёсӣ ба дӯши давлат вогузор намудааст ва ин дар маҷмӯъ, барои бунёди ҷомеаи воқеан демократӣ, ки дар он халқ баёнғари соҳибхитӣ ва сарчашмаи ягонаи ҳокимияти давлатӣ мебошад, шароити мусоид фароҳам меорад.

Дар дебочаи конституция сухан аз номи халқи Тоҷикистон меравад, ки мувофиқи он мардум худро ҷузъи ҷудонашавандаи ҷомеаи ҷаҳонӣ эълон намуда, дар назди наслҳои гузашта, ҳозира ва оянда масъул ва вазифадор мешуморанд, ки таъмини соҳибхитӣ давлати худ ва рушду камолӣ онро дарк мекунанд, озодӣ ва ҳуқуқи шахсро муқаддас мешуморанд, баробарҳуқуқӣ ва дӯстии тамоми миллату халқиятҳоро эътироф мекунанд ва бунёди ҷомеаи адолатпарварро вазифаи худ қарор дода, конституцияро қабул ва эълон менамоянд.

Боби якуми конститутсия “Асосҳои сохтори конституционӣ” ном дошта, дар он Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун давлати соҳибхитӣ, демократӣ, ҳуқуқбунёд, дунявӣ, ягона ва иҷтимоӣ мустақам карда шуда, забони давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон, рамзҳои давлатӣ ва пойтахти Тоҷикистон пешбинӣ гардида, ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд арзиши олии эътироф гардида, кафолати ҳифзи ин ҳуқуқҳо аз тарафи давлат таъмин гаштааст. Халқ ҳамчун баёнғари соҳибхитӣ ва сарчашмаи ягонаи ҳокимият, ифодаи олии бевоситаи ҳокимияти халқ, тақсимнашаванда ва дахлнопазир будани ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон дар асоси равияҳои гуногуни сиёсӣ ва мафкуравӣ инкишоф ёфтани ҳаёти ҷамъиятӣ, таъсиси озодонаи иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ ва динӣ, низоми сезинагии шоҳаҳои мустақили ҳокимияти давлатӣ, эътибори олии доштан ва бевосита амал кардани конститутсия, сиёсати сулҳҷӯнаи давлати Тоҷикистон, ҳамкорӣ бо ҳамватанони бурунмарзӣ, асоси иқтисодиётро ташкил додани шаклҳои гуногуни моликият ва кафолати баробарҳуқуқӣ ва ҳифзи ҳамаи шаклҳои моликият, аз ҷумла моликияти хусусӣ, моликияти истисноии давлат ба ҳисоб рафтани замин, сарватҳои зеризаминӣ, об, фазои ҳавоӣ ва олами набототу ҳайвонот ва кафолати истифодаи самараноки он аз ҷониби халқ аз ҷумлаи меъёрҳои ба шумор мераванд, ки бевосита дар боби якуми конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон мустақам карда шудаанд.

Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон давлати Тоҷикистонро чун давлати соҳибхитӣ, демократӣ, ҳуқуқбунёд, дунявӣ ва ягона эълон мекунад (моддаи 1). Ин меёр ҷавобгӯи ҳадаф ва талаботи инкишофи ҷомеаи демократӣ дар ҷаҳони мутамаддин буда, ҳоло дар конститутсияҳои ҳамаи давлатҳои демократии дунё ифода гаштааст. Эълон шудани Тоҷикистон ҳамчун давлати демократию ҳуқуқбунёд ва дунявӣ ягона, ки онро аксари сокинони мамлакат дар лаҳзаҳои душвортарин ҳам ҷонибдорӣ менамуданд, ба тамоми он қувваҳои, ки даъвои дигари идеологиро нисбат ба сохти конституционӣ дар Тоҷикистон пеш мегузоштанд, зарбаи қатъӣ ва халқунанда буд.

Мувофиқи конститутсия Тоҷикистон худро давлати иҷтимоӣ эълон намуда, шароити арзандаи зиндагӣ ва озодонаро кафолат дод, ки ин барои таъмини доираи васеи ҳуқуқҳои шахсӣ, сиёсӣ, иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва фарҳангии шаҳрвандони Тоҷикистон, шаҳрвандони хориҷӣ ва ашхоси бешаҳрванди сокини кишвар, аз ҷумла таъминоти моддиву иҷтимоии нафақахӯрон, یتимон, маъҷубон, гирифтани пеши роҳи нобаробарии иқтисодии байни гурӯҳҳои алоҳидаи аҳоли, таъмини инкишофи озодонаи ҳар шахс хизмат мекунад. Се ҳадафи асосии стратегияи давлат- баромадан аз бунбасти коммуникатсионӣ, таъмини амнияти озуқаворӣ ва истиқлолияти энергетикӣ Тоҷикистон баҳри он пешбинӣ карда шудааст, ки ба шаҳрвандон шароити арзандаи зиндагӣ фароҳам гардаду инкишофи озодонаи ҳар шахс ба таври пурра таъмин карда шавад.

Забон муқаддастарин рӯки давлатдорӣ ҳар як миллату халқият ба шумор рафта, маҳз дар натиҷаи қабули конститутсияи соҳибистиклол забони тоҷикӣ дар сатҳи конституционӣ (моддаи 2) қарор гирифта, ҳамчун забони давлатӣ эълон карда шуд ва қабули қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи забони давлатӣ” аз ҷумлаи он дастовардҳои ба ҳисоб меравад, ки ба шарофати эълон гардидани соҳибистиклолӣ ва қабули конститутсияи миллиамон ба мо муяссар гардид.

Қабул шудани рамзҳои давлатӣ, ки яке аз муқаддасоти ҳар як давлату миллат мебошад ва нишон аз давлату давлатдорӣ ба ҳисоб меравад, маҳз ба шарофати ноил гардидан ба истиқлолияти давлатӣ ба мо муяссар гардида, баъдан бо қабули сарқонуни кишвар дар сатҳи конституционӣ мустақам карда шуд. Аҳамияти

таърихӣ ва сиёсии қабул шудани рамзҳои давлатиро ба назар гирифта, Президенти кишвар дар яке аз суханрониҳои худ таъкид намуда буд, ки: “Тоҷикистон ҳамчунин, соҳиби Парчам, Нишон ва Суруди миллии худ гардид, ки инҳо волотарин рамзҳои истиқлолияти кишвари мо мебошанд. Шояд, ин падидаҳо аз нигоҳи аввал одию сода ҷилва кунанд, вале дар қиёс ба ҳолати ҷойдошта ҳар кадоме аз ин рӯйдодҳо аҳамияти азими таърихӣ ва сиёсӣ пайдо мекунанд”.

Эълон гаштани Душанбе ҳамчун пойтахт ва онро дар сатҳи конститусионӣ пешбинӣ намудан маҳз дар натиҷаи қабули конститутсия ба даст омад, ки мувофиқи он пойтахти Ҷумҳурии Тоҷикистон шаҳри Душанбе эълон карда шуд, ки ин аз ҷиҳати ҳуқуқӣ ба расмӣ даровардани Душанбе ҳамчун пойтахт буд.

Мутобиқи конститутсия дар ҷумҳурӣ ҳамаи ҳизбҳои сиёсӣ, ташкилотҳои ҷамъиятӣ ва ҳаракатҳои оммавӣ баробарҳуқуқ эълон шуда, бори нахуст андешаи таҷзияи ҳокимияти давлатӣ ба шохҳои қонунгузор, иҷроия ва судӣ дар сатҳи конститусионӣ пешбинӣ гардид, ки ин ҳама барои демократикунонии ҷомеа ва бо мақсади сӯйистифода накардан аз ҳокимияти давлатӣ ва таъмин намудани усули мувозинат ва боздорӣ муқаррар гардидааст.

Конститутсияи навини Ҷумҳурии Тоҷикистон он нуқтаро эътироф намуд, ки асоси ҳуқуқии ҷомеаи нав, пеш аз ҳама ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд мебошад. Конститутсия давлатро зерини ҳукмронии ҳуқуқ тобеъ намуда, ғайроти тамоми шохҳои ҳокимият, дастгоҳи давлат ва роҳбарияти сиёсии кишварро ба маҷрои конститусионӣ равона намуд. Давлат тамоми имконият ва захираҳои мавҷударо барои раҳо ёфтани аз ҷанги шаҳрвандӣ, таъмини тамомияти арзӣ ва яқинорчиҳои давлат, баргардонидани ҳамватанони бурунмарзӣ, ҳифз ва кафолати ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд сафарбар намуд.

Дар конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд аҳамияти ҷиддӣ дода шудааст. 34 модда-аз се як қисми меъёрҳои конститутсия фарогири ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд мебошад. “Ҳуқуқ, озодӣ, вазифаҳои асосии инсон ва шаҳрванд” номгузорӣ карда шудааст, боби дууми конститутсия, ки дар он ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд, асосҳои ҳуқуқии маҳдуднамоии он, муайян намудани мансубият ба шаҳрвандии Ҷумҳурии Тоҷикистон, таҳти ҳимояи давлат қарор доштани шаҳрвандони бурунмарзӣ, баробарҳуқуқии ҳама дар назди қонун ва суд новобаста аз мансубият, ҳаққи зиндагӣ доштани ҳар як инсон ва кафолати судии онҳо, эҳтимолияти бегуноҳӣ, ҳифзи ҳуқуқи ҷабрдида, дахлнопазир будани манзили шахс, таъмини маҳрамияти мукотиба ва суҳбатҳои телефони шахс, ҳуқуқ ба мусофират ва ҳуқуқи шинос шудан бо ҳуҷҷатҳои, ки бевосита ба ҳуқуқ ва манфиатҳои шахс дахлдоранд, озодии вичдон ва эътиқоди динӣ, ҳуқуқи дар маърақаҳои сиёсӣ ширкат варзидан, аз ҷумла ҳуқуқи интиҳоб кардан ва интиҳоб шудан, ҳуқуқ ба муттаҳид шудан, ҳуқуқ ба озодии сухан ва манъ будани сензураи давлатӣ, ҳуқуқи муроҷиат кардан ба мақомоти давлатӣ, ҳуқуқ ба моликият ва гузоштани мерос, кафолати озодона ташкил ва бунёд намудани оила, принциби якҷаниноӣ, ҳуқуқ ба меҳнат, интиҳоби касбу кор ва ҳимояи иҷтимоӣ ҳангоми бекорӣ, кафолати баробарии музди меҳнат барои иҷрои якхелаи кор ва манъ будани меҳнати маҷбурӣ, ҳуқуқ ба манзил, ҳуқуқи истироҳат, ҳифзи саломатӣ ва таъмини иҷтимоӣ ҳангоми беморӣ, маъҷубӣ, пиронсолӣ ва маҳрум шудан аз сарпараст, ҳуқуқи озодона дар ҳаёти фарҳангии ҷомеа ширкат варзидан, ҳуқуқ ба таҳсил ва вазифаҳои шахс дар бобати риояи қонунҳо, ҳифзи Ватан, ҳимояи манфиатҳои давлат, ҳифзи табиат, додани андоз ва дигар пардохтҳо, низомии ҷорӣ кардани вазъияти ғайриқонуни ва маҳдуднашаванда будани ҳуқуқ ва озодиҳои дар моддаҳои 16, 17, 18, 19, 20, 22, 25 ва 28 дар конститутсия пешбинигардида аз ҷумлаи

он меъёрҳои конституционӣ ба ҳисоб мераванд, ки дар боби дуёми конституция ғирдоварӣ карда шудааст.

Мутобиқи конституция “Падару модар барои тарбияи фарзандон ва фарзандони болиғу қобили меҳнат барои нигоҳубин ва таъмини падару модар масъуланд”. Чӣгати дар амал татбиқ намудани ин меъёри конституционӣ бо ташаббуси президенти кишвар лоиҳаи қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бори таълиму тарбияи фарзанд” ба муҳокимаронии халқ пешниҳод гардида, дар асоси фикру мулоҳизаҳо ва пешниҳодҳои халқи Тоҷикистон қонун тартиб дода шуда, 2 августи соли 2012 аз ҷониби парламенти кишвар қабул карда шуд, ки он муҳимтарин ҳуқуқ ва уҳдадорӣҳои падару модарро дар бобати таълиму тарбияи фарзандон муқаррар намуда, онҳоро вазифадор намуд, ки фарзандони худро дар рӯҳияи ватандӯстӣ худшиносии миллӣ тарбият намуда, барои инкишофи ҷисмонӣ ва рӯҳии фарзандони худ шароити мусоид фароҳам оранд.

Асоси ҳуқуқии ҳар як давлату миллатро қонунҳое ташкил медиҳанд, ки дар он хусусияти демократӣ ва ҳуқуқии меъёр бо қоидаҳои техникаи ҳуқуқӣ ва мутобиқ ба арзишҳои байналмилалӣ тартиб дода шуда, фарогири тамоми муносибатҳо мебошанд ва онро мақоми қонунгузории давлат дар шакли сода ва фаҳмо, бо дараҷаи баланди қонунҷодкунӣ эҷод менамоянд.

Конституцияи соли 1994 дар мамлакат низоми яқпалатагии парламентаро пешбинӣ карда буд, ки мувофиқи он Маҷлиси Олӣ мақомоти қонунгузории кишвар махсус меёфт, аммо таҷрибаи панҷсолаи (1995-1999) Маҷлиси Олӣ нишон дод, ки он аз парлумони воқеӣ дур буд. Ҳамзамон, барои дар фаъолияти худ ифода кардани иродаю манфиати воқеии халқ, таҳия ва қабули қонунҳои нави талаби замон мувофиқ набуд. Бо ин мақсад соли 1999 ба сарқонуни кишвар тағйироту иловаҳо ворид карда шуд, ки мувофиқи он дар мамлакат парламенти доимамалкунанда ва касбӣ таъсис ёфта, Маҷлиси Олӣ аз ду маҷлис-Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намоёндагон таркиб ёфт.

Даст кашидан аз шакли идоракунии Парламенти ва таъсис додани шакли идораи Президентӣ дар кишвар ба қараёни қабули конституция рост меояд, ки маҳз тавассути ҳамин санади олӣ дар мамлакат шакли идоракунии президентӣ таъсис дода шуда, боби махсус, яъне боби ҷаҳорум ба Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон бахшида шудааст, ки мувофиқи он президент ҳомии конституция, қонунҳо ва ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд ба шумор рафта, дар як вақт сарвари давлат ва ҳокимияти иҷроия мебошад. Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба таври умумӣ, баробар, мустақим ва бо овоздиҳии пинҳонӣ аз ҷониби халқи Тоҷикистон ба вазифа интихоб карда шуда, муҳлати ваколаташ 7 сол мебошад. Президент мутобиқи конституция самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳуриро муайян намуда, Тоҷикистонро дар дохил ва хориҷи кишвар намоёндагӣ мекунад.

Ҳокимияти иҷроия яке аз рӯкҳои мустақили ҳокимияти давлатӣ ба ҳисоб рафта, тарзи ташкил ва таъсиси он, таркиб, салоҳият ва нақши он дар иҷрокунандагӣ ва татбиқи қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, мақсад ва вазифаҳои ҳокимияти иҷроия бевосита дар боби панҷуми конституция таҳти номи “Ҳукумат” мустаҳкам карда шудааст.

“Ҳокимияти маҳаллӣ” ном дорад боби шашуми конституция, ки дар он аз мақомоти намоёндагӣ ва иҷроия иборат будани ҳокимияти маҳаллӣ, амалӣ гаштани ҳокимияти иҷроия дар маҳал аз ҷониби намоёндаи президент ва ҳуқуқу вазифаҳои ҳарду мақомот дар боби мазкур мустаҳкам карда шудааст.

Боби ҳафтум “Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон” ном дошта, дар он хусусияти мухтории ин вилоят ва қисми таркибӣ ва ҷудонопазири Тоҷикистон будани Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон нишон дода шудааст. Бояд гуфт, ки боби мазкур бо дарназадошти фикру мулоҳизаҳо ва пешниҳоди мардуми Бадахшон тартиб дода шуда, дар он ирода ва ифодаи олии халқи Бадахшонзамин ифода гардидааст.

Мувофиқи конституция ҳеҷ кас то эътибори қонунӣ пайдо кардани ҳукми суд дар содир кардани ҷиноят гунаҳгор дониста намешавад ва дар асоси моддаи 84 танҳо суд метавонад шахсро бегуноҳ ва ё гунаҳгор эътироф карда, адолати судиро аз номи давлат ба амал барорад. Ҳокимияти судӣ дар низоми мақомотҳои давлатӣ мустақил буда, ҳуқуқ, озодии инсонро шахрванд, манфиати давлат ва қонуниятро адолатро ҳифз мекунад. Боби ҳаштуми конституция ба танзими ҳокимияти судӣ бахшида шуда, принципҳои асосии фаъолияти он низоми сохтори судӣ, вазифа ва мақсадҳои амалӣ намудани адолати судӣ ва ваколати судяҳоро муқаррар мекунад.

Хусусияти фарқкунандаи ҳокимияти судӣ дар мустақилӣ, истисноӣ, ба қонун итлоат намудан, ягонагии он ифода ёфта, аз номи давлат амалӣ намудани адолати судиро аз ҷониби мақомоти махсуси давлатӣ-судҳо таъмин мекунад. Ягон мақоми дигар ё шахсони ҳуқуқӣ ба зиммаи худ гирифтани адолати судиро надоранд.

Таъмини тартиботи ҳуқуқӣ, таҳкими сулҳу субот, мубориза бо ҷинояткорӣ ва пешгирии ҳама гуна ҳуқуқвайронкунӣ, ки ин зухуроти номатлуб метавонанд пояҳои давлатро заиф гардонанд, аз фаъолияти муътадилу муназзами кормандони мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ва сохторҳои низомӣ вобастагии мустақим дорад. Дар қатори дигар мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ниҳоди муҳимме, ки ба ташаккули арзишҳои демократии ҷомеа нигаронида шуда, устувории вазъи тартиботи ҳуқуқӣ, пешгириву ошкоркунии ҳуқуқвайронкуниҳо ва мубориза бо ҷинояткорӣ аз фаъолияти муътадили он низ вобастагии амиқ дорад, мақомоти прокуратура мебошад.

Мақомоти прокуратура яке аз сохторҳои муҳими низоми давлатдорӣ ба шумор рафта, вазифаи асосии онҳо таъмини волоияти қонун, таҳкими қонуният ва тартиботи ҳуқуқӣ бо мақсади ҳифзи мустақилият ва соҳибхитиярии кишвар, ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шахрванд, асосҳои демократии ҳокимияти давлатӣ, вазъи ҳуқуқии мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ, мақомоти ҳудидоракунии маҳаллӣ, дигар мақомоти давлатӣ, иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, динӣ, ҳизбҳои сиёсӣ ва дигар сохторҳои ғайридавлатӣ иборат аст.

Дар шароити созмон додани давлати ҳуқуқбунёд, ҷомеаи адолатпарвар ва арзиши олий эълон намудани ҳуқуқ ва озодии инсон ва шахрванд нақши назорати прокурорӣ дучанд афзуда, чун яке аз кафолатҳои муҳими ҳимояи ҳуқуқ ва манфиатҳои шахс, ҷомеа ва давлат баромад менамояд. Назорати риояи дақиқ ва иҷрои яхелаи қонунҳо дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон ба зиммаи Прокурори генералӣ ва прокурорҳои тобеи он гузошта шудааст, ки дар боби нухуми конституция бо номи “Прокуратура” танзим ёфтааст.

Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ба мисли конституцияҳои давлатҳои дигари дунё бо пешрафти ҷомеа, дигаргуниҳои сифатии ҳаёти ҷомеа дар раванди ислоҳоти сиёсӣ иқтисодӣ, иҷтимоӣ фарҳангӣ ва ҳуқуқӣ, табиист, ки тағйир меёбад. Ба он меъёрҳои ҷавобгӯи муносибатҳои нави ҷамъиятӣ илова карда мешаванд. Дар боби хотимавӣ, яъне боби даҳум таҳти номи “Тартиби тағйири конституция” тарз ва тартиби ворид намудани тағйири иловаҳо ба он пешбинӣ гардида, муайян менамояд, ки шакли идораи ҷумҳурӣ, тамомияти арзӣ, моҳияти демократӣ, ҳуқуқбунёдӣ, дунявӣ ва иҷтимоии давлат тағйирнопазиранд.

Хулоса, 10 боб ва 100 моддаи конституция фарогири тамоми арзишҳои байналмилалӣ ва мутобиқ ба анъанаҳои суннатҳои мардуми тоҷик буда, ҳамаи меъёрҳои он ифодакунандаи мақсад, вазифа, ҳадаф ва орзуи деринаи халқамон ба ҳисоб меравад. Меъёрҳои он ба ташаккули соҳаҳои ҳуқуқӣ ва тақмили қонунгузори кишвар мусоидат намуда, дар низоми соҳаҳои ҳуқуқ ва қонунгузорӣ мавқеи назаррас доранд. Мавқеи меъёрҳои конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар низоми соҳаҳои ҳуқуқ ва қонунгузори кишвар басо муҳим ва аввалиндараҷа мебошад, зеро таҳкурсии тамоми қонунҳо ва заминаи пайдоиши соҳаҳои ҳуқуқ аз меъёрҳои конституция вобастагӣ дорад.

Мавқеи Конституция дар низоми ҳуқуқи Ҷумҳурии Тоҷикистон бо он муайян мегардад, ки меъёрҳои он асосҳои сохтори конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистонро ҳамчун давлати соҳибхитӣ, демократӣ, ҳуқуқбунёд, дунявӣ, ягона ва иҷтимоӣ муқаррар намуда, муносибатҳои дар рафти баамалбарории ҳокимияти давлатии ба халқ тааллуқдошта, бавучудояндаро ба танзим медарорад. Ин меъёрҳо ва муносибатҳои батанзимдаровардашуда дар ташаккулёбӣ, такмилёбӣ ва инкишофи сохтори конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон хеле муҳим мебошанд, зеро ҳуқуқи конституционӣ, маъмури, оилавӣ, ҷиноятӣ, меҳнатӣ, граждонӣ, молиявӣ ва дахҳо соҳаҳои дигари ҳуқуқ аз меъёрҳои конституция сарчашма мегиранд.

Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯи усули таҷзияи ҳокимияти давлатӣ, ҳокимияти иҷроияро яке аз рӯкҳои мустақили ҳокимияти давлатӣ мешуморад. Вобаста ба ин низом, усул ва асосҳои тартиби ташкилӣ ва шаклҳои фаъолияти мақомоти ҳокимияти иҷроияро муайян менамояд. Ин меъёрҳо бошанд, асосҳои соҳаи ҳуқуқи маъмуриро ташкил намуда, муносибатҳои ҷамъиятии дар амалигардонии ташкил ва ба роҳ мондани идоракунии давлатӣ баамалояндаро танзим менамояд.

Маҳз Конституция баробарҳуқуқи ҳамаро дар назди қонун таъмин намуда, қаророти ҳифзи судӣ, эҳтимолияти бегуноҳии шахсро муайян менамояд ва ҳуқуқи ҷабрдидаҳо ҳифз мекунад, ки ба ин асос сарчашмаи асосии ҳуқуқи ҷиноятӣ ба ҳисоб меравад.

Манзили шахс дахлнопазир аст, ҳар шахс ҳуқуқ ба моликият ва манзил дорад, давлат фаъолияти озодонаи иқтисодӣ, баробарҳуқуқи ҳамаи шаклҳои моликиятро қарорат медиҳад, моликияти зеҳнӣ таҳти ҳимояи қонун аст-ҳамаи ин қароратҳои конституционии шахс дар соҳаи ҳуқуқи граждонӣ мебошад.

Ҳуқуқи меҳнатӣ, ки яке аз соҳаҳои мустақили ҳуқуқ ба шумор меравад, дар самти ҳуқуқ ба меҳнат, интиҳоби касбу кор, ҳуқуқи истироҳат, ҳифзи саломатӣ, қаророти таъминоти иҷтимоӣ аз конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон чун санади олии ҳуқуқӣ сарчашма мегирад.

Меъёрҳои ҳуқуқи конституционӣ асосҳои тартиб додан ва тасдиқ намудани барномаҳои иқтисодиву иҷтимоӣ, сиёсати додугирифтӣ қарзи давлатӣ ва ёрии иқтисодӣ ба дигар давлатҳо, таҳияи буҷети давлатӣ ва назорат аз болои иҷрои он, андозаи имконпазирӣ қарзи буҷети давлатӣ ва манбаи ҷуброни он, сиёсати низоми пулию молиро муайян намуда, муносибатҳои бо онҳо алоқамандро ба танзим медарорад. Маҷмӯи ин меъёрҳо асоси соҳаи ҳуқуқи молиявиро ташкил намуда, заминаи ҳуқуқи мавҷудияти он мебошад.

Мувофиқи моддаи 13 сарқонуни кишвар «Замин, сарватҳои зерзаминӣ, об, фазои ҳавоӣ, олами набототу ҳайвонот ва дигар бойиғарҳои табиӣ моликияти истисноии давлат мебошанд ва давлат истифодаи самараноки онҳоро ба манфиати халқ қарорат медиҳад». Дар асоси моддаи 44 ҳифзи табиат вазифаи ҳар як шаҳрванд ба ҳисоб меравад. Аз ин рӯ, маълум мегардад, ки конституция ба ҳайси танзимкунандаи асосии ҳуқуқи экологӣ баромад намуда, заминаи асосии мавҷудияти он ба ҳисоб меравад.

Меъёрҳои ҳуқуқи конституционӣ оиларо ҳамчун асоси ҷамъият дониста, ба ҳар кас ҳуқуқи ташкили оиларо қарорат медиҳад, озодии ақди никоҳ, баробарҳуқуқи зану шавҳарро дар муносибатҳои оилавӣ, таҳти ҳимояи давлат будани модару кӯдак, манъи бисёрникоҳиро муқаррар ва масъулияти падару модарро дар тарбияи фарзандон ва фарзандони болиғи қобили меҳнатро барои нигоҳубин ва таъмини падару модар масъул медонад, ки ин омилҳо заминаи асосии мавҷудияти соҳаи ҳуқуқи оилавии ҷумҳурӣ мебошанд.

Соҳибқарӣ яке аз фаъолиятҳои таракқикардаи ҷумҳурӣ ба шумор меравад, ки бори аввал дар таърихи давлатдорӣ тоҷикон тавассути конституцияи замони истиқлол фаъолияти озодонаи соҳибқарӣ иҷозат дода шуд, ки бар ин асос соҳаи ҳуқуқи нав

ҳуқуқи соҳибкорӣ ба миён омад ва танзимкунандаи асосии ин соҳа низ бешак, конститутсия мебошад.

Дар низоми қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон низ мавқеи конститутсия аввалиндараҷа ба ҳисоб меравад, зеро конститутсия чун санади олии ҳуқуқӣ аз ҷониби халқ дар раёйпурсии умумихалқӣ қабул гардида, дар он ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шаҳрванд, самтҳои асосии ташкил ва фаъолияти мақомоти давлатӣ, ҳуқуқи уҳдадорӣҳои онҳо дар самти ҳимояи ҳуқуқи шахс ва ғайра мустаҳкам карда шуда, сарқонуни тамоми қонунҳо ба шумор меравад, ки тамоми қонунҳои мавҷуда бар асоси конститутсия ва меъёрҳои он қабул карда мешаванд.

Конститутсияи соли 1994 ба низоми қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон баъзе тағйирот дохил кард. Масалан, баробари қонунҳои одӣ, ё ки қорӣ дар он қабули қонунҳои конститутсионӣ оид ба масъалаҳои муҳимми сохтори давлатӣ, шаҳрвандӣ, ҳолати ҳуқуқии мақомоти давлатӣ, интиҳоботи мақомоти давлатӣ ва ғайра муқаррар карда шудааст. Хусусияти қонунҳои конститутсионӣ дар он аст, ки онҳо оид ба масъалаҳои муҳимтарини ҷамъиятии ҳуқуқӣ, ки номгӯи онҳоро конститутсия муайян кардааст, қабул карда мешаванд. Қонунҳои конститутсионӣ дар низоми қонунгузории ҷумҳурӣ баъди конститутсия мавқеи баланди ҳуқуқӣ доранд. Қонуни қорӣ дар соҳаи муайяни ҷамъиятии ҳуқуқӣ қабулшуда, бояд ба конститутсия ва қонуни конститутсионии дахлдор мувофиқат намояд ва дар ҳолати мувофиқ наомадан он ба амал намендараояд.

Гузашти вақт беш аз пеш собит менамояд, ки ҳастии ҳар давлату ҷомеа, рушди озодона ва сарбаландии ҳар як фарди он маҳз ба истиклолияти озодӣ ҳамчун кафолати асосии бақои миллатҳо вобастагии мустақим дорад. Ҳамин дастоварди бузург дар тӯли таърихи башариат имкон фароҳам овардааст, ки мардумони ҷаҳон соҳиби ҳаққи табииву таърихӣ худ бошанд.

Мояи ифтихори мардуми Тоҷикистон аст, ки мо баъди садсолаҳои зиёд маҳз ба шарофати ин неъмат бебаҳо, яъне истиклолияти давлатӣ бо дарназардошти анъанаву суннатҳои таърихӣ аҷдодиамон ва бо истифода аз таҷрибаи кишварҳои мутамаддину пешрафта бисту се сол қабл ба бунёди давлатдории миллии худ оғоз кардем. Маҳз ба шарофати ин неъмат бебаҳо мо соҳиби давлат, соҳиби сарқонуни миллии худ гардида, тавонистем дар як муддати кӯтоҳи таърихӣ Тоҷикистонро аз бухрони ҷанги шаҳрвандӣ наҷот дода, сулҳи деринтозорамонро ба даст оварем.

Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҷумлаи дастовардҳои бузурги мардуми Тоҷикистон буда, заминаи ҳуқуқии бунёди давлати тозабунёд ва соҳибистиклоли тоҷикон, шакли ифодаи ҳуқуқии ормонҳои давлатдории миллий, осори таърихӣ ва фарҳанги бебаҳои Тоҷикистон мебошад. Он қонуни асосии давлат, унсури марказии низоми ҳуқуқии кишвар, заминаи эҷод ва тақмили минбаъдаи қонунгузорӣ, ҳуҷҷати созиши иҷтимоӣ, муайянсозандаи дурнамои пешрафти ҷомеа ва давлат мебошад. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дастоварди миллий буда, муқаддасоти миллий, андешаи давлатдории миллий, истифодаи васеи анъанаҳо ва осори таърихӣ миллиро эълон ва таъмин мекунад. Он нахустин қонуни асосии давлати тозабунёд ва соҳибистиклоли тоҷикон мебошад, ки пас аз таърихи беш аз ҳазорсолаи аз байн рафтани давлати Сомониён барпо гардид. Сарвари давлат дар суҳанронии худ хеле хуб қайд намуд: “Конститутсияи Тоҷикистон ҳамчун ҳуҷҷати сарнавиштсози мардуми куҳанбунёду соҳибтамаддуни мо ойини давлату давлатдории тоҷиконро, ки дар тӯли таърихи ҷаҳонҳазорсолаи халқамон идома ва сайқал ёфтааст, ҳамчунин кӯшишу талошҳои фарзандони хирадманду фарзонаи ин халқро дар роҳи расидан ба соҳибистиклоли ва давлатдории миллий ҷомаи амал пӯшонид. Ғояҳои башардӯстонаи он инъикоскунандаи суннатҳои пурғановати халқи тоҷик буда, аз барҷастатарин намунаҳои фарҳангии ниёғони ориёии мо, арзишҳои давлатдории Сосониёну Сомониён ва мероси бузургони таъриху адабиёти аз ҷониби умум эътирофгардидаи мо сарчашма мегиранд”.

АДАБИЁТ

1. Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6-ноябри соли 1994 с. 6-32
2. Тафсири илмӣ оммавии Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Ҳайати муаллифон Душанбе-2009. -С. 4-6, 128.
3. Имомов А. Ҳуқуқи конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Китоби дарсӣ. А. Имомов -С. 31, 78.
4. Маҳмудов М, Раҳимов М. Асосҳои давлат ва ҳуқуқ. Китоби дарсӣ барои хонандагони синфи 8-уми мактабҳои таҳсилоти умумӣ/ М. Маҳмудов, М. Раҳимов.- Душанбе, 2006. -С. 105.
5. Рӯзномаи “Ҷумҳурият” №73 (22054) 12 июни соли 2012, саҳ,1,2

КОНСТИТУЦИЯ-ВАЖНЫЙ ЗАКОН ГОСУДАРСТВА

В данной статье рассматривается содержание, сущность и роль Конституции в формировании демократического и социального государства.

Ключевые слова: Конституция, референдум, парламент, суверенный, демократический, правовой, право, политические партии.

THE CONSTITUTION IS UNAPPORTIONS OF THE STATE

In this article is considered the contents, essence and role of Constitution in forming democratic and social state.

Key words: Constitution, referendum, parliament, sovereign, democratic, legal, right, political party.

Сведения об авторе: *А. Самиев*- студент 3-го курса юридического факультета Таджикского национального университета. Телефон: 918-87-79-31. Email: alisher3406@mail.ru

КОНСТИТУТСИЯИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН – ДАСТОВАРДИ МИЛЛӢ

Талбиев Давлатхуҷа
Донишгоҳи милли Тоҷикистон

Бо шукргузорӣ аз истиқлолияти давлатӣ ва миллати соҳибтамаддуну соҳибмаърифат ва бонангу номуси диёрамон таҳти роҳбарии хирадмандонаи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар як муддати кӯтоҳи таърихӣ сулҳу суботи комил дар Ватан барқарор гардид. Ба чунин дастовардҳо қабули Конституцияи (сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистонро метавон дохил намуд.

Конституцияи (сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки дар марҳилаи басо мураккаби солҳои 90-уми асри гузашта қабул гардид, воқеаи нодиру фараҳбахши сиёсӣ ва бузургтарин дастовард дар роҳи давлатсозиву давлатдорӣ навин маҳсуб ёфта, барои пойдорӣ сулҳу суботи комил ва ваҳдати миллӣ, муайян намудани ҳадафҳо ва самтҳои сиёсати дохил ва хориҷи давлат ва мустаҳкам намудани пойдевори давлатдорӣ миллӣ дар ҷомеа нақши муҳим дорад.

Қабули Конституцияи (сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон дар марҳилаи ҳассоси таърихӣ баҳри ҳифзи истиқлолият ва муайян намудани унсури навини давлатдорӣ тоҷикон нақши босазо бозид. Ин санади муқаддаси тақдирсоз ҷиҳати аз байн бурдани хавфе, ки истиқлолияти давлатӣ, тамомияти арзи кишвар ва ниҳоят, ба ягонагии миллат таҳдид менамуд, шароити зарурии сиёсӣ ҳуқуқӣ муҳайё намуда, роҳи сулҳу субот ва ваҳдати миллиро боз намуд.

Сарқонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аввалин қонуни сатҳи олии кишвар мебошад, ки таърихи 6 ноябри соли 1994 дар даврони соҳибистиқлолии Тоҷикистон тавассути баргузори раёпурсии умумихалқӣ эълон ва қабул гардидааст, ки аз 10 боб ва 100 модда иборат мебошад ва марому мақсаду ормонҳои мардум дар дебочаи он мустаҳкам гардидаанд.

Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон орзуву омоли ниёгони моро, ки солҳои тӯлонӣ мустақилияти комил ва рамзҳои давлати миллиро интизор будаанд, ҷомаи амал пӯшонд.

Бо шарофати қабули сарқонун Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун субъекти комилхуқуқи муносибатҳои байналмилалӣ халқи Тоҷикистонро чун мардumi бунёдкор, сулҳпарвар ва фарҳангӣ шинохтанд. Ин санади муқаддас ва тақдирсоз чун чароғи фурузон роҳи рушди давлати соҳибистиклолии тоҷикон ва мардumi онро барои садсолаҳо мунаввар гардонид.

Бояд зикр намуд, ки конститутисия дар навбати худ истиклолияти давлатии моро аз лиҳози ҳуқуқӣ расмӣ гардонид ва чун шиносномаи миллату давлати Тоҷикистон онро бо номи давлати соҳибхитӣ, демократӣ, ҳуқуқбунёд, дунявӣ ва ягона амалан ва расман ба ҷаҳонӣ муаррифӣ кард, ки ҳадафаш барои ҳар як инсон шароити зиндагии арзанда ва инкишофи озодонаро фароҳам овардан аст.

Бунёдгузостан ба иқтисоди пешрафта, тақвияти рӯзафзуни низоми таъминоти иҷтимоии аҳоли, тандурустӣ, маориф, илм, фарҳанг, эҳёи тамаддуни бостонии мардумамон ва ҳамоҳанг сохтани он бо арзишҳои умумибашарӣ татбиқи аввалин принципҳои давлати иҷтимоӣ мебошад.

Конститутисия санадест, ки он масъалаҳои ҳаётан муҳимми давлатдорӣи Тоҷикистонро дар худ мустаҳкам намудааст. «Аз ҷумла, боби аввалро «Асосҳои сохтори конститутисионӣ ташкил медиҳад, ки он шакли идораи давлат, арзиши олий эътироф намудани инсон, эътирофи шаклҳои гуногуни моликият, тақсим намудани ҳокимияти давлатӣ дар асоси таҷзияи он ба ҳокимияти қонунгузор, иҷроия ва судӣ ва муайян кардани самтҳои сиёсати дохилӣ ва хориҷиро фаро мегирад.

Дар моддаи 2 конститутисия забони давлатӣ забони тоҷикӣ элон шудааст. Бояд ибраз намуд, ки нишонаи асосии миллати тоҷик ин забони тоҷикӣ мебошад. Маҳз забони тоҷикӣ боиси мавҷудияти воқеии миллати тоҷик гардидааст. Аз ин рӯ, ҳар як шаҳрванди кишвар вазифадор аст, ки ин муқаррароти меъёри конститутисиониро бечунучаро иҷро намояд.

Таърих гувоҳ аст, ки забони тоҷикӣ дар даврони чандин аср аз канораҳои баҳри Миёназамин то халиҷи Форс барои бисёр халқҳои қитъаи Осиё ҳамчун забони давлатдорӣ ва муошират ҳисоб мешуд. Дар тӯли таърих аҷнабиён, ки ба кишвари мо дастдарозӣ кардаанд, пеш аз ҳама барои аз байн бурдани забони тоҷикӣ чораю тадбирҳо меандешиданд, вале на ҷонӣ, на арабу турку муғул ин забонро аз байн бурда натавонистаанд. Бояд тазакурр дод, ки забони тоҷикӣ ҳанӯз дар асри X дар замони давлатдорӣи Сомониён мақоми давлатӣ дошт, ки ин шаҳодат аз он медиҳад ки мардumi тоҷик дар гузашта мардumi бофарҳанг, бомаданият, хештаншиносу ватандӯст будаанд.

Маҳз ба шарофати мавҷудияти забони тоҷикӣ, ки яке аз нишонаҳои миллат маҳсуб меёбад, мо дар даврони Шӯравӣ ҳамчун як давлат арзи ҳастӣ намудем.

Ба ҳайси забони давлатӣ эътироф шудани забони тоҷикӣ дар сатҳи қонуни олии кишвар имкон дод, ки арзишҳои миллию фарҳангии миллати тоҷик эмин нигоҳ дошта шуда, ба эҳёи дубораи забони тоҷикӣ шароити мусоид фароҳам оварда шавад. Ҳар як шаҳрванди Ҷумҳурии Тоҷикистон вазифадор аст, ки забони давлатиро донанд. Забони давлатӣ дар ҳама соҳаҳои ҳаёт: сиёсӣ, иҷтимоӣ, иқтисодӣ, илмӣ ва фарҳангии Ҷумҳурии Тоҷикистон истифода мешавад.

Имрӯз таҳия ва қабули тамоми санадҳои меъёрӣ- ҳуқуқӣ ба забони давлатӣ сурат мегирад.

Инчунин, Тоҷикистон баробархуқуқии забонҳоро эътироф намуда, ба ҳамаи миллатҳо ва халқиятҳое, ки дар ҳудуди ҷумҳурӣ зиндагӣ мекунанд, ҳақ доранд аз забони модарашон истифода кунанд.

Боиси ифтихор ва сарфарозист, ки мо ҳамчун як давлати дорои истиклолияти комил дорои рамзҳои давлатии худ мебошем.

Дар моддаи 3 Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон рамзҳои давлатӣ - Парчам, Нишон ва Суруди миллии муайян шудаанд.

Тоҷикистон баъди эълон намудани мустақилияти хеш Парчам, Нишон ва Суруди миллии худро қабул намуд. Парчам рамзи озодист, озодие, ки нияти мо ҷаҳду талошҳо намудаанд. Суруди милли таронаи асосии давлатӣ ва умумихалқии мо аст, ки дар он тамоми орзуи омили сокинони мамлакат ифода ёфтааст. Суруди милли мардумро ба ҳимоя ва ифтихор аз Ватан даъват менамояд. Ҳар як шаҳрванди Тоҷикистон вазифадор аст, ки Суруди миллиро аз ёд намояд ва ҳангоми сурудани он ҳамроҳ шавад.

Рамзҳои давлатии он муқаддасоте мебошанд, ки шаҳрвандони кишварро дар рӯҳияи шарафмандӣ, ифтихори милли, азиз доштани Ватан тарбия менамояд. Эҳтиром гузоштан ва маҳбуб донистани рамзҳои давлатӣ аз ҷониби шаҳрвандон шарт ва зарур аст.

«Инсон, ҳуқуқ ва озодиҳои он арзиши олии мебошанд.

Ҳаёт, қадр, номус ва дигар ҳуқуқҳои фитрии инсон дахлнопазиранд.

Ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрвандро давлат эътироф, риоя ва ҳифз менамояд». (м. 5) . Ҳуқуқи инсон яке аз арзишҳои муҳимтарини тамаддуни ҷаҳонист. Ҳуқуқи инсон бар ҳар як ба он хотир хос аст, ки вай инсон аст. Ҳаёт, қадр, номус ва дигар ҳуқуқҳои фитрии инсон дахлнопазиранд ва ба ҳар кас аз лаҳзаи таваллуд мансубанд. Ягон санади меъёрӣ-ҳуқуқӣ наметавонад ҳуқуқу озодиҳои инсонро поймол ё маҳдуд намояд, чунки қонуни асосии кишвар инсонро ҳамчун арзиши олии эътироф намудааст ва аз ҳама падидаҳо болотар гузоштааст.

Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон инсон, ҳуқуқ ва озодиҳои ӯро арзиши олии эътироф намуда, риоя ва ҳифзи онҳоро кафолат медиҳад. Ҳуқуқ ба ҳаёт арзиши табиӣ буда, касе ҳақ надорад, ки шахсро аз ин ҳуқуқ маҳрум созад. Бо назардошти дар амал ҷорӣ намудани ин муқаррароти конституция ва ба меъёрҳои башардӯстона мутобиқ намудани Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо пешниҳоди Сарвари давлат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон доир ба татбиқи ҷазои қатл дар кишварамон моратория эълон гардида, қонунҳои дахлдор қабул карда шуданд.

Дар тамаддуни инсонӣ аз ҷониби давлат татбиқи қардан ё нақардани ҷазои қатл, дар қадом шакле, ки набошад, пеш аз ҳама ба сатҳи башардӯстӣ, шафқат ва пешрафти ҷомеа вобаста аст. Маҳз қадамҳои устувори кишварамон дар роҳи демократикунории ҷомеа, таъмин гардидани волиятӣ қонун ва оромию суботи кишвар, арзиши олии эътироф намудани ҳуқуқу озодиҳои инсон боиси қабули чунин қарар гардид.

Давлат инсонро арзиши олии эътироф намуда, ҳаёт, қадр номус ва дигар ҳуқуқҳои фитрии дахлнопазир дониста, масъулияти таъмини онҳоро кафолат додааст, чунки ҳар як давлати демократӣ ва ҳуқуқбунёд барои қонеъ гардонидани талаботҳои инсон ва рушди танзими ҳаёти ҷамъиятӣ барпо карда шудааст.

Конституцияи Тоҷикистон эътибори олии ҳуқуқӣ дорад ва меъёрҳои он мустақиман амал мекунад. Қонунҳо ва дигар санадҳои ҳуқуқие, ки хилофи конституцияанд, эътибори ҳуқуқӣ надоранд. Дар сархати аввали моддаи 10 афзалияти меъёрҳои конституция нисбат ба дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ муқаррар шудааст. Дар заминаи конституция тамоми санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ва санадҳои ҳуқуқӣ байналмилалӣ қабул мегарданд, ки набояд ба он зид бошанд.

Конституция ба сифати қонуни олии давлат масъалаҳои муҳимтарини сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва ахлоқии ҷомеа, ҳуқуқ, озодӣ ва вазифаҳои асосии инсон ва шаҳрванд, тартиби таъсис, доираи салоҳият ва фаъолияти мақомоти давлатиро муайян менамояд.

Масъалаҳои зикршуда, ки асоси муносибатҳои бунёдии ҷомеаро ташкил медиҳанд, талаб менамоянд, ки ба меъёрҳои конституция қувваи олии ҳуқуқӣ ва амали мустақим дода шавад. Эътибори олии ҳуқуқӣ ва амали мустақими меъёрҳои конституция заминаи муҳими таъмини қонуният дар кишвар мебошад, зеро ин

омил такозо менамояд, ки меъёрҳои қонунҳо ва дигар санадҳои ҳуқуқӣ дар асоси конституция ва барои амалӣ шудани он қабул карда шаванд.

Чунин тартиб дар навбати худ имкон медиҳад, ки дар ҳома ҷаҳони ҷаҳон ҳуқуқӣ ба вуҷуд омада, ба пешрафти босуръати сиёсату иқтисодӣ, иҷтимоиву фарҳангӣ ва таъмини ҳуқуқи озодиҳои инсон шароити зарурӣ муҳайё карда шавад.

Қабули конституция ба мо имкон дод, ки низоми қонунгузорию миллии ташкил карда шавад ва барои танзими муносибатҳои ҷамъиятӣ ва рушди ҳаёти сиёсӣ, иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва фарҳангӣ замина гузорад. Аз ҷумла, қабули қонунҳои конституционӣ, ки заминаи ҳудро аз конституция мегиранд, инчунин қабули қонунҳо, ки барои танзим ва рушди ҳомаи шаҳрвандӣ қабул гардидаанд.

Тоҷикистон ба сифати узви фаъоли ҳомаи ҷаҳон бо дарки масъулияти таърихӣ худ ва гузаштани эътиром ба меъёрҳои пазируфташудаи байналмилалӣ дар сатҳи конституцияи давлати худ санадҳои ҳуқуқии байналхалқиро, ки онҳоро эътироф мекунад, ҳамчун қисми таркибии низоми ҳуқуқии кишвар эълон доштааст. Аз ин ҷост, ки мо сиёсати хориҷии ҳудро бо мақсади амалан татбиқ намудани ин меъёрҳои конституция пеш мебарем ва дар ин замина мунтазам иқдоми дорои аҳамияти байналмилалӣ мегузорем.

Конституцияи давлати моро масъул сохтааст, ки сиёсати сулҳу дӯстиро амалан татбиқ намуда, истиқлолияти дигар давлатҳои ҷаҳонро эътиром намояд ва муносибатҳои хориҷии ҳудро дар асоси меъёрҳои аз тарафи умум қабулшудаи байналмилалӣ ба роҳ монад.

Имрӯз дар ҳамкорӣ бо ҳомаи ҷаҳонӣ ва институтҳои бонуфузи сиёсӣ, иқтисодиву молиявӣ байналмилалӣ ба хотири таҳким бахшидан ба сулҳу суботи минтақа ва ҷаҳон, густариши минбаъдаи ҳамкориҳои мутақобилан судманд, таҳкими дастовардҳои истиқлолияти давлатиамон ва ниҳоят, ободиву шукуфоии Тоҷикистони азизамон равона шудаанд.

Ҷумҳурии Тоҷикистон ба сифати қисми ҷудонашавандаи ҳомаи ҷаҳон сиёсати сулҳҷӯнаи ҳудро мустақилона татбиқ намуда, бо дарназардошти манфиатҳои олии халқ муносибатҳои дӯчониба ва бисёрҷонибаро бо давлатҳои хориҷӣ, созмонҳои байналмилалӣ ҷаҳонӣ ва минтақавӣ густариш медиҳад, ки ин боиси дар арсаи байналмилалӣ баланд гардидани обрӯю нуфузи кишвар мегардад.

Маҳз бо татбиқи пайгириҳои конституция мустаҳкам гардидани шаклҳои гуногуни молият, хусусан молияти хусусӣ ва кафолати фаъолияти озоди соҳибкорӣ барои ташаккули муносибатҳои иқтисодӣ бозоргонӣ дар асоси рақобати озод, ҷалби шаҳрвандон ба фаъолияти соҳибкории инфиродӣ, ки асосҳои ҳуқуқии рушду такомули фаъолияти озоди иқтисодӣ, соҳибкорӣ, баробарҳуқуқӣ ва ҳифзи шаклҳои гуногуни молиятро фароҳам овардааст, тавонистем пояҳои иқтисодеро, ки пешрафти минбаъдаи ҳомаро кафолат медиҳад, ба маротиб афзуда, сатҳи некӯаҳволии мардум ба тадриҷ боло гардад.

Бояд хотирнишон намуд, ки конституцияи Тоҷикистон аз ҷониби мутахассисон ва коршиносони созмонҳои бонуфузи байналмилалӣ, бахусус давлатҳои узви Созмони амният ва ҳамкорӣ дар Аврупо яке аз намунаҳои беҳтарини конституцияи замони муосир эътироф шудааст. Чунки ҷавҳари асосии конституция ба ҳуқуқ, озодӣ вазифаҳои асосии инсон ва шаҳрванд бахшида шудаанд, ки зиёда аз 34 моддаро ташкил медиҳад.

Боби мазкур ҳуқуқҳои шахс, ҳолати ҳуқуқии шаҳрвандони Тоҷикистон, ҳолати ҳуқуқии хориҷӣ ва шахсони бешаҳрвандро дар бар гирифта, баробарии ҳама дар назди қонун ва суд новобаста ба миллат, наҷод, ҷинс, забон, эътиқоди динӣ, мавқеи сиёсӣ, вазъи иҷтимоӣ, таҳсил ва молу мулк, ҳуқуқи озодихоро кафолат медиҳад. Хусусияти ин муқаррароти ҳосси конституция дар он аст, ки он на фақат ба шаҳрвандони Тоҷикистон, балки барои ҳамаи шахсони дар қаламрави ҷумҳурӣ истиқоматкунанда таъин гардидааст.

Бо дарназардошти гуфтаҳои боло конститутсия инчунин, ҳуқуқҳои сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва таъмини ин ҳуқуқҳоро аз тарафи давлат кафолат додааст. Конститутсияи Тоҷикистон бори нахуст муайян кард, ки шаҳрванди Тоҷикистон дар хориҷа низ таҳти ҳимояи давлат қарор дорад ва ўро ба давлати хориҷӣ супурдан мумкин нест.

Дар назди қонун ва суд мувофиқи конститутсия ҳама хоҳ зан бошаду хоҳ мард баробаранд. Давлат ба ҳар кас, қатъи назар аз миллат, нажод, ҷинс, забон, эътиқоди динӣ, мавқеи сиёсӣ, вазъи иҷтимоӣ, таҳсил ва молу мулк ҳуқуқу озодро кафолат медиҳад. Конститутсия ба ҳар кас ҳаққи зиндагӣ дода, аз номи давлат дахлнопазирии шахсро кафолатнок гардонид. Инчунин, Конститутсия мукотибаи маҳрамона, суҳбати телефонӣ, ҳуқуқ ба мусофират, интихоби озоди маҳалли зист, тарки ҷумҳурӣ ва бозгашт ба он, мустақилона муайян кардани муносибат ба дин, иштирок дар раъйпурсӣ, интихоб намудан, интихоб шудан, муттаҳид шудан, иштирок дар ташкили ҳизбҳои сиёсӣ, иттифоқи касаба, иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, роҳпаймоии озоштаро мустақкам намуд. Ба ҳар кас озодии сухан, нашр, ҳуқуқи истифодаи воситаҳои ахборро кафолат дода, таъқиб барои танқидро манъ кард.

Сарқонун ба ҳар кас ҳуқуқи соҳибӣ ба моликият ва меросро дода, муайян намуд, ки ҳеҷ кас ҳақ надорад, ҳуқуқи шахсро ба моликият бекор ва маҳдуд кунад, ё молу мулки шахсро барои эҳтиёҷоти ҷамъият хилофи қонун ва бе розигии соҳиби он гирад.

Конститутсия оила, модару кӯдак, кӯдакони ҷим ва маъҷуб ва ҳар шахсро дар пиронсолӣ, ҳангоми беморӣ таҳти ҳимоя ва ғамхорӣ махсуси давлат қарор дода, ба ҳар кас ҳуқуқ ба меҳнат, интихоби касбу кор, ҳифзи меҳнат, ҳимояи иҷтимоӣ, манзил, истироҳат, ҳифзи саломатӣ ва ғайраро додааст.

Бо назардошти ҳуқуқҳои конститутсия, инчунин шаҳрвандонро вазифадор намудааст, ки ба сарқонун ва дигар қонунҳо, гузошта, риоя намоянд.

Эътирофу эҳтиром кардани меъёрҳои конститутсионӣ ва қонунҳо ба уҳдаи ҳар як шахс ва шаҳрванд, шахсони мансабдор ва мақомоти давлатӣ мебошад.

Риоя кардани сарқонун ва қонунҳо дар як вақт эҳтироми ҳуқуқу озоӣ ва шаъну шарафи дигаронро ифода мекунад. Ҳар як шахс ба воситаи эҳтироми ҳуқуқу озоӣ ва шаъну шарафи дигарон ба риояи ҳуқуқу озодиҳои худ замина гузошта, ба ҳурмату эҳтироми дигарон сазовор мегардад.

Сарқонун ҳифзи Ватан, ҳимояи манфиати давлат, таҳкими истиқлолият, амният ва иқтисоди муқофавии онро муқаррар кардааст (моддаи 43).

Яке аз шаклҳои иҷроӣ вазифаҳои номбурда хизмат дар сафи қувваҳои мусаллаҳи ҷумҳурӣ мебошад, ки барои таъмини соҳибхотирӣ, тамомияти арзӣ, ҳимояи манфиатҳои давлат ва ҳаёти озоштаи аҳоли нигаронида шудааст. Муқаррар карда шудааст, ки шаҳрвандоне, ки то рӯзи даъват синашон ба 18 расидааст, ба хизмати муқлатноки ҳарбӣ даъват карда мешаванд. Хизмати ҳақиқии ҳарбӣ аз вақти савгандёдкуни оғоз меёбад. Дар савганди ҳарбӣ тайёр будани ҳар як хизматчии ҳарбӣ ба ҳифзи Ватан ҳимояи истиқлолияти амнияти он бо тантана ифода ёфтааст. Ҳар як хизматчии ҳарбӣ бояд ҳуб дарк намояд, ки ватандӯстӣ ин арзи садоқат ба Ватан, миллат, давлати соҳибистиклоли худ буда, дар эҳтиром ва пос доштани арзишҳои милли ва аз тамоми манфиатҳо боло гузоштани манфиати давлату миллат зоҳир мегардад.

Инчунин, конститутсия ҳифзи табиат, ёдгориҳои таърихиву фарҳангӣ ва додани андоз ва пардохтҳоро, ки қонун муайян кардааст вазифаи дигари ҳар шахс эълон менамояд.

Конститутсия дар бобҳои дигари худ ташкили мақомотҳои давлатӣ, самти фаъолият, вазифаву салоҳияҳои онҳоро муайян намудааст. Аз ҷумла, боби сеюми конститутсия ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон бахшида шудааст. Маҷлиси милли ва Маҷлиси намояндагон ҳамчун мақомоти олии намояндагӣ ва қонунгузори

Ҷумҳурии Тоҷикистон яке аз нишонаҳои давлати демократию ҳуқуқбунёд маҳсуб ёфта, дар таҳия ва қабули қонунҳо ва ҷавобгӯ будан ба талаботи замон ва ҷомеа барои рушд ва пешрафти Тоҷикистони муосир нақши босазо доранд.

Дар конститутсия вазъи ҳуқуқии Президент, Ҳукумат, Ҳокимияти маҳаллӣ, Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, Суд, Прократура ва тартиби ворид намудани тағйирот ба конститутсия дар бобҳои алоҳида танзими худро ёфтаанд.

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон сарвари давлат ва ҳокимияти иҷроия (ҳукумат) аст (м.64).

Конститутсияи (сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон шакли идоракунии президентиро муқаррар намудааст, ки тибқи он президенти мамлакатро низ шаҳрвандони Тоҷикистон ба тарзи умумӣ, мустақим, баробар ва овоздиҳии пинҳонӣ интихоб менамоянд, ки ӯ ҳомии конститутсия ва қонунҳо, ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд, кафили истиқлолияти миллӣ, ягонагӣ ва тамомияти арзӣ, пайдориву бардавомии давлат, мураббаии ғайриқонунии мақомоти давлатӣ ва ҳамкориҳои онҳо, риояи қарордодҳои байналмилалӣ Тоҷикистон мебошад. Ҳамчунин, ба салоҳияти президенти кишвар муайян намудани самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷӣ ҷумҳурӣ, дар дохили кишвар ва дар муносибатҳои байналмилалӣ Тоҷикистонро намоёндагӣ кардан ва ваколатҳои дигареро, ки конститутсия муайян кардааст, дохил мешавад.

Ҳамзамон, бо ташаббуси қонунгузориҳои сарвари давлати Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон қабули қонунҳои миллӣ, аз қабили Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи танзими анъана ва ҷашну маросимҳо», ки ба мақсади танзими оқилонаи анъанаҳо ва ҷашну маросимҳои мардумӣ қабул гаштаанд, ба роҳ монда шудааст. Қонуни мазкур бешубҳа, дар амалӣ гаштани меъёрҳои конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз ҷумла дар татбиқи воқеии ҳуқуқу озодиҳои конститутсионӣ дар соҳаи ташкили оила, танзими муносибатҳои миллӣ, иштирок дар ҳаёти фарҳангӣ ва соҳаҳои дигари ҳаёту ғайриқонунии инсон нақши муҳим дорад.

Инчунин, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд», ки бо ташаббуси Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон қабул гардид, бо мақсади баланд бардоштани масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд, меҳнати созанда, ватандӯстиву ватанпарастӣ ва риояи меъёрҳои одоби ахлоқ ҳидоят намудани онҳо нигаронида шуда буд.

Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон шахсуну ва шиносномаи давлат буда, санади муқаддас, тақдирсоз ва таъминкунандаи сарнавишти мардуми Тоҷикистон аст. Ба мо зарур аст, ки ҳар як калима ва сатри конститутсияро азизу муқаддас донем ва бо истифода аз он дар пайдории давлати соҳибхитӣ, демократӣ, ҳуқуқбунёд, дунявӣ, ягона, иҷтимоӣ ва соҳибистиқлоли Тоҷикистон ҳиссагузор бошем.

АДАБИЁТ

1. Конститутсия (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон. -Душанбе – 2004
2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи танзими анъана ва ҷашну маросимҳо дар ҚТ». (Фармони Президент № №272 08. 06.2007.)
3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд». (Фармони Президент № 762. аз 02.08.2011).
4. Маҳкам Маҳмудзода. Конститутсия-заминаи ташаккули низомии ҳуқуқии миллӣ. /Маҳкам Маҳмудзода. –Душанбе: Эр-граф, -2004.
5. Ашурбой Имомов. Ҳуқуқи конститутсионӣ / А.Имомов. –Душанбе: Эр-граф,2003.

КОНСТИТУЦИЯ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН - НАЦИОНАЛЬНОЕ ДОСТОЯНИЕ

Данная статья посвящается 20 – летию принятия Конституции Республики Таджикистан. В данной статье автор рассматривает роль Конституции в создании гражданского общества как демократического, правового, современного и социального общества. Конституция сформировал независимость Таджикистана официально и создал наилучшие условия для содержания таджикской нации от изчизнавание и стал крепостом для мира и единство и просвitanie национальной обычаев.

Ключевые слова; право человека,, конституция, демократия, независимость, социальное государство, мир и единство нации, правовое, достижение нации, крепость, права и свободы человека и гражданина, национальная гордость.

CONSTITUTION REPUBLIC OF TAJIKISTAN - THE NATIONAL ACHIEVEMENT

This paper is concerned with the adoption of 20 - year-old Constitution Republic of Tajikistan. In this article, the author examines the role of the Constitution in the creation of the society as a civil democratic, legal and social modernity and the society. Constitution formed the independence of Tajikistan officially create the best conditions for the content of the tajik nation from extinction and became a fortress for the peace and unity and luminal national custom.

Key words; human right,, constitution, democracy, independence, social state, peace and unity of the nation, the legal, the achievement of the nation, the strength, the right and the liberty of man and citizen, national pride.

Сведения об авторе. *Талбиев Д.Ш.* - студент 5 –го курса юридического факультета Таджикского национального университета. Телефон; **985-39-08-05**

ЧОМЕАШИНОСӢ - ОБЩЕСТВОВЕДЕНИЕ

ТАНҚИДИ СИСТЕМАВИИ НАЗАРИЯИ ТАҚСИМОТИ ҲОКИМИЯТ

Г.Н. Зокиров

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар назарияи сиёсии муосир масъалаи тақсими ҳокимият, таҳқиқи методологӣ ва бархӯрдҳои воқеии он аҳамияти муҳимро касб намудаанд. Дар таърихи таълимоти сиёсӣ муносибат ба масъалаи мазкур, табиист, ки якранг нест. Аз ибтидо то интиҳо дар макон ва замони мухталиф муҳаққиқон ва сиёсатмадорон дар бораи он дар доираи ақлу заковат ва дарки манфиатҳои мухталиф ва бештар дар муқобили он ибрази андеша менамуданд.

Яке аз муҳаққиқони барҷаста, ки ба доктринаи «тақсимоти ҳокимият» назари манфӣ ибраз намудааст, Томас Гоббс мебошад. Ӯ бар зидди ғояи «тақсими ҳокимият» барои маҷмаа, онро амали нолозим хондааст: «Андешае, ки мувофиқи он ҳанӯз ҳокимияти олиро тақсим кардан мумкин аст, безътимод аст». Муҳаққиқ на танҳо воқеияти тақсимоти ҳокимият, балки, ҳатто андеша дар бораи онро қабул надорад.

Жан-Жак Руссо низ назарияи тақсимоти ҳокимиятро хуш қабул накардааст. Барои ӯ таълимоти Ш.Монтескё аз хотири забонию замонавӣ ва сатҳи рушди маънавии чомеа фаҳмотар ва наздиктар буд. Сабаби мушаххасан рӯ овардани муҳаққиқ ба таълимоти Ш.Монтескё низ дар ҳамин аст. Ӯ тамоми андешаҳои Ш.Монтескёро дар мавриди аҳамият ва зарурату низомии тақсимоти ҳокимият мавриди таҳлил қарор додааст, балки инчунин баъзе ҳолатҳоро дар бораи тақсимоти ҳокимият ва ҳудуди формулаи тақсими ҳокимият танқид намудааст. Мавқеи Ж.-Ж.Руссо дар ду ҳолати принципиалӣ намоён мегардад: зухуроти гуногуни ҳокимияти олӣ аз суверенитети ягонаи давлат бармеояд; тақсимоти ҳокимият чизи дигаре беш аз тақсимоти вазифаҳои давлат нест. Дар натиҷаи амалҳои мазкур на танҳо тақсимоти ҳокимият ба шохаҳои қонунбарор, иҷроия ва ҳокимияти судӣ ҳосияти қонунӣ мегиранд, балки ҳуқуқ ба ситонидани андоз, бурдани ҷанг ва ба амал баровардани муносибатҳои байналхалқӣ низ пайдо мегарданд. Онҳо вазифаҳои муҳимтарини давлат мансуб мешаванд. Ҳолати мазкури тақсими ҳокимият ва тақсими вазифаҳои давлат, аниқтараш дар маънии тақсими вазифаҳо дар масъалаи идораи давлат («тақсимоти меҳнати идоракунӣ») баътар аз ҷониби асосгузори таълимоти марксизм-ленинизм эътироф гардида, аз бисёр ҷиҳат рушд ёфтаанд.

Назарияи «тақсимоти ҳокимият» - и Ш.Монтескёро баъдтар муҳаққиқони дигар низ мавриди таҳқиқ ва омӯзиш қарор додаанд. Махсусан, муҳаққиқони немис ба таълимоти мазкур муносибати хосро пеша намуданд. Фихте, И. Кант ва Ф.Гегел ҳосияти механикии таълимоти «тақсими ҳокимият»- и Ш. Монтескёро мавриди танқид қарор додаанд.

Ба андешаи Ф.Гегел таълимоти «тақсими ҳокимият» - и Ш. Монтескё ва принципҳои он ҳокимияти мустақили қонунбарор, иҷроия ва судиро таъсис менамояд. Тақсими ҳокимият боиси ташаккули зиддиятҳо ва муқовиматҳо дар байни шохаҳои ҳокимият мегардад. Зарурати яке дигарро тобеи худ намудан пайдо мешавад ва тавассути ҳамин ҳолат новобаста аз оқибатҳои он ягонагии онҳоро ташаккул медиҳад. Тавсифи гегелии тақсими ҳокимият давлати сиёсиро ҳамчун ягонагии том муаррифӣ менамояд. Ҳокимият бошад, дар низомии ягонагии томи давлати сиёсӣ лаҳзаҳои алоҳида буда, ҷандон ҳосияти барҷаста надорад.

Танқиди системаноки тақсими ҳокимият ҳамчун қисми таркибии баҳс дар бораи мазмун ва ҳосиятҳои муҳимтарини ҳокимият дар охири асри XIX ва ибтидои асри XX шиддат гирифт. Сабаби асосии чунин вазъиятро тамоюли пурқувватшавии ҳокимияти иҷроия ташкил менамуд. Дар ин замон танқиди тақсимоти ҳокимият бештар дар шароити Франция ҷоннок гардида буд. Мунаққиди машҳури принципи «тақсими ҳокимият» ҳуқуқшинос Л. Дюги ба ҳисоб мерафт. Ӯ ба таври муфассал принципи «тақсими ҳокимият» - ро ҳам аз ҷиҳати назариявӣ ва ҳам аз ҷиҳати амалӣ танқид намуда, онро дар муқобили принципи «истиклоли миллию давлатӣ» қарор додааст.

Дар ташаккули андешаҳои Л. Дюги дар мавриди танқиди тақсими ҳокимият таъсири таълимоти Ж.Ж.Руссо бештар ҳис мешавад. Ӯ кӯшиши фаҳми ҳолатеро дошт, ки фарқияти ҷомеа ва давлатро ба сатҳи ақаллӣ расонад. Асоси андешаҳои худро тавассути принципҳои корпоративизм, солидаризм ва миллатгарой тақвият бахшидани буд. Ба андешаи ӯ, «иродаи халқ наметавонад тавассути мақомоти гуногуни ҳокимият муаррифӣ гардад, зеро чунин ҷудоӣҳо ба маҳдудияти он оварда мерасонад».

Л. Дюги суверенитетро моҳиятан иродаи шахсигардонидашудаи миллат, ҷун шаҳсиятҳои дигар, ки дар худ иродаро таҷассум менамуданд, дониста, онро тақсимнопазир меҳисобид. Чунин таълимоти истиқлолият, ки дар се ҳокимият ягона аст, ҳосияти метафизикӣ пайдо менамояд. Он ҳамранги асрори сегонаи насрония мебошад. Аммо он барои ташаккули ҳукуки расмӣ воқеӣ мусоидат намекунад. Ӯ маҳдудияти мақомоти гуногуни намоёндагии ҳокимиятро фақат дар пайвасти ногунастани дар ҳудудҳои иродаи ягонаи давлатӣ эътироф менамуд. Принципи «тақсимои ҳокимият» - ро ҳамчун иштироки гуногуни мақомоти мухталиф дар ҷаъолияти умумии давлат медонист.

Ҳамин тариқ, Л. Дюги принципи «мувозинат ва ҳудудӣ намудан» -ро инкор намуда, ба ҷои он принципи «дифференсиатсияи функционалии ҳокимият» - ро мавриди истифода қарор додааст.

Дар раванди муқовимат бо принципи «тақсими ҳокимият» ва танқиди мақсадноки он Л.Дюги танҳо нест ва ӯ қайҳост, ки пайравони ҳешро пайдо намудааст. Ба сифати шакли дигари зуҳури таълимоти Л.Дюги метавон танқиди «тақсимои ҳокимият» - и В.Вилсонро мисол овард. Ӯ таснифоти функционалии масъаларо пешниҳод намуда, ба ҳулосае омадааст, ки дифференсиатсияи ҳокимият самаранок нест. Зеро аз рӯи зарурат вазифаҳои ҳокимияти иҷроия афзоиши доимӣ доранд. Ҳокимияти иҷроияро зарур аст, ки ба таври фаврӣ қарорҳоро қабул намояд, ҷаъолияти давлат ва ниҳодҳои гуногуни онро таъмин созанд. Ӯ масъалаи гирд овардани ҳокимиятро дар ҳукумат ва масъулиятро ба ҳам мепайваست.

Андешаҳои Л.Дюги ба мактаби сотсиологияи сиёсӣ таъсири муассир расонидаанд. Оқибатҳои таъсиррасонии он то ба замони муосир назаррас аст. Муҳаққиқи шинохта Ч. Бурдо дар зери таъсири таълимоти Л.Дюги назарияи тақсимои ҳокимиятро асотир меҳисобид. Ба назари ӯ, бояд тақсимои ҳокимият ҳамчун тақсимои меҳнат, вазифа ва ё соҳаи ҷаъолияти давлат дониста шавад. Умуман, назари Ч.Бурдо ба ҳокимият чандон ҳосияти мусбат ва пешқадам надорад. Дар сатҳи умумӣ, ӯ ҳокимиятро «нерӯе дар хизмати ғояҳо» медонист.

Дар пайравии муҳаққиқони немис ва франсуз донишманди итолиявӣ В. Орландо андешаҳои ҷолибе дар мавриди назарияи тақсимои ҳокимият иброз доштааст. Ӯ тавсифи таърихӣ инкишофи давлат, вазифаҳои он ва институтҳои иҷтимоиро ба таври махсус баррасӣ намудааст. Чунин муносибатро ба таснифоти «тақсими ҳокимият» пайваст гардонидаст. Ба андешаи ӯ, тақсими ҳокимият дар ҳуди табиати давлат ниҳон аст. Вай ҳеҷ гоҳ натиҷаи интиҳоби бошуурона ва муташаққилонаи давлатҳои муосир ва режимҳои сиёсии парламентӣ нест. Баръакс, тақсими вазифаҳо ва мақомоти идоракуниро дар ҳар давра ва дар ҷаъолияти ҳамаи навҳои таърихӣ давлат пайдо намудан мумкин аст.

Умуман, мавқеи В. Орландо дар нисбати назарияи тақсимои ҳокимият ҳосияти танқидиро касб намудааст. Ӯ анъанаи сиёсиро, ки аз замони Арасту шурӯъ мегардад ва дар тамоюли ҳимояи тақсими ҳокимият мавқеъи гирифтааст, танқид менамояд. Ҳуди гуногунии фикр ва таълимотро ҳамчун тарзи нодурусти муносибат маънидод намудааст. Ӯ ҳамаҳои таълимот дар ҳимояи тақсимои ҳокимиятро дар сатҳ ва шакли гуногун маънидод намудааст. Аз ҷумла, як донишманди тамоми ҷомеа бо электорат; монанд гардонидани электорат бо институтҳои намоёндагӣ; шабеҳи ҳокимият бо мақомоте, ки онро амалӣ мегардонад. Чунин муносибатро В. Орландо монетаи дарки давлат, ҳамчун моҳияти юридикӣ ва иҷтимоӣ сиёсӣ медонист.

Ба ҷумлаи оппонентҳои назарияи тақсимои ҳокимият яке аз намоёндагонӣ барҷастаи илмҳои сиёсӣ Г.Моска низ ворид гардидааст. Ӯ таълимоти мазкурро аз мавқеи назария дар бораи синфи ҳукмрон танқид намудааст. Муҳаққиқ зидди тавсифи одию муқаррарии назарияи Монтескё баромад намуда, пажӯҳишгарони дигарро барои ба догма табдил додани таълимоти Монтескё гунаҳкор меҳисобад.

Тамоюли умумии эволютсияи маъмуриро дар доираи омехтагардонии ҳокимият маънидод намуда, онро асоси генератсия ва таҷдиди доимии элитаи ҳукмрон маънидод намудааст. Чунин ҳолатро Г. Моска ҳам барои монархияи конституционӣ ва ҳам барои шакли ҷумҳуриявии идоракунии раво ва мувофиқ медонад.

Ба андешаи Г.Моска, тақсимои шакли ҳукуки ҳокимият чандон аҳамият надорад, балки таҳлили тартиби дар дасти намояндаи як табақаи иҷтимоӣ будани ҳокимияти сиёсӣ ва моликият арзиши бештар пайдо менамояд. Дар ҳамин низом муҳаққиқ сабаби асосии ташаккули синфӣ маънидод менамояд. Он умумиятест, ки ба барҳам задани режими демократияи парламентӣ манфиатдор аст.

Танқиди назария ва амалияи тақсими ҳокимият дар замони баъдиҷангии Германия дар давраи Ҷумҳурии Веймар ва махсусан, дар замони таназзули он хеле авҷ гирифта буд. Яке аз ин гуна мунаққидони собитқадами назарияи тақсими ҳокимият Макс Вебер ба ҳисоб мерафт. Ӯ исбот менамуд, ки демократияи плейбистарӣ шакли беҳтарини идоракунии барои Германия маҳсуб меёбад. Ӯ таъсиси ҳокимияти пурзӯри президентиро, ки қудрати аз ҳолати бӯҳронӣ берун кашидани мамлакатро дорад, зарур медонист.

Маънои асосии чунин муносибати М.Веберро шикастани фаҳми муқаррарии принципи «тақсими ҳокимият» ташкил менамуд. Зеро ба андешаи Вебер, фаҳми муқаррарӣ ва бевоситаи принципи «тақсими ҳокимият» ва амалӣ гардидани он системаи сиёсиро бенизом ва гирифтори бӯҳрони шадид мегардонад. М.Вебер бо ҳамин тарзи муносибат меҳост сардори давлатро аз назорати парламент озод гардонад. Мочарои эҳтимолии байни ҳокимияти қонунбарор ва ҳокимияти иҷроия ҳатман ба ғайбӣ ва дар доираи манфиатҳои ҳокимияти иҷроия ҳалли ҳешро пайдо менамуд. Бинобар ҳамин, на танҳо президент аз назорати парламент озод бошад, балки вай ба нуруи мустақил табдил ёбад. Президент тавонад дар шароити мочарогароии инкишофи ҷомеа бе иштироки парламент ва маъмурияти олии ба халқ муроҷиат намояд. Дар воқеъ, М.Вебер дар замони таҷдиди низоми монархӣ дар шароити нави Германия ибрози андеша менамуд, ки воқеияти ҷамъиятӣ хоҳу ноҳӯ дар андешаҳои муҳаққиқ инъикоси ҳешро пайдо менамуданд.

Ба андешаи М.Вебер, президенти интихобнамудаи халқ кафили инкишофи мутаносиби кишвар дар замони мочарои байни ҳокимияти қонунбарор ва ҳокимияти иҷроия гашта, ҳаками олии байни онҳо мегардад. Дар чунин шароит таъсири ҳизбҳои сиёсӣ ба раванди сиёсӣ кам гардида, нақши онҳо дар интихоби вазирон коҳиш меёбад. Президенти муттаҳид ифодагари қудрат, ваҳдати миллат ва давлат аст. Чунин муносибати М.Вебер дар нисбати принципи «тақсими ҳокимият», ки аз ҳар ҷиҳат дар рушди ҷомеаи нав мақоми ҳосаро касб намуда буд, аз самтгирии авторитарии андешаҳои вай шаҳодат медиҳад.

Дар масъалаи танқиди раванди тақсими ҳокимият ва суиистифода аз он К. Шмитт низ муваффақ гардидааст. Андешаҳо дар мавриди танқиди назарияи тақсими ҳокимият аз ҷониби ӯ ҳангоми тавсифи равандҳои демократӣ, мақом ва нақши парламентаризм ва тақсими ҳокимият дар асри XX ба таври комил сурат гирифтаанд. Ӯ низ ҷонибдори пурқувват гаштани ҳокимияти президентӣ буд ва қӯшиш менамуд, ки тамоюли мазкурро дар доираи системаи сиёсии мавҷуда тақвият диҳад. Ба андешаи муҳаққиқ принципи «тақсими ҳокимият» дар маънои маҳдудгардонии вазифа ва салоҳиятҳои давлатӣ бо мақсади рафъи дар маркази ҷона муттаҳид намудани тамоми ҳокимият дар шароити нав самаранок нест. Аз ин ҷост, ки К. Шмитт тақсимои ҳокимиятро ҳам дар назарияи сиёсӣ ва ҳам дар воқеияти ҷамъиятӣ ҳуш қабул накарда, шароити ва имкониятҳои маҳдуд намудани ва дар охир беътибор гардонидани онро ҷустуҷӯ менамуд.

Ба масъалаи ташаккул ва инкишофи назарияи тақсими ҳокимият дар давраи Эҳё ва Замони нав бояд нигоҳи аниқ андӯхт. Пеш аз он ки Ҷ. Локк ба масъалаи тақсимои ҳокимият назари комил намояд, онро дар ибтидо намояндагони ҷараёни маорифпарварӣ мавриди таҳлил ва таркиб қарор додаанд. Маорифпарварон ғояи тақсимои ҳокимиятро ҳамчун антитезиси макиавеллизми ҳукумати давраи мутлақият эҷод намуда буданд. Сипас, онро муҳаққиқони ҷаҳонбинии либералӣ инкишоф додаанд (М.Кондорсэ, П.П.Мерсе де ля Ривер, И.Бентам ва Ҷ.Милль). Ба андешаи мунаққидони назарияи тақсимои ҳокимият, агар дар замони ташаккул он

аҳамияти барчастаро касб карда бошад, он дар Замони нав эътиборашро аз даст дода буд.

Бисёре аз мухолифини назарияи тақсимои ҳокимият онро гипотезаи илмие медонистанд, ки амалинашаванда мебошад. Зеро он ба ҳадафҳои ратсионалигардонӣ, касбигардонии идоракуни ва концентратсияи масъулият мувофиқ нест. Доираи пешрафти иқтисодӣ ва мураккабшавии характери идоракуни дар сатҳи парламент қабул намудани қарори самараноки идоракуниро номумкин мегардонад. Амалияи анъанавии суҳанварии парламентӣ низ дар мавриди ҳимояи кадомин сиёсате ва ё муқобили он чандон ёрӣ расонида наметавонад. Воқеияти ҳаёти парламентӣ аз тарзи ҳаёти идеалӣ тафовутӣ ҷиддӣ дорад. Зеро қабули қарорҳо на дар шакли ҷаъолияти парламентӣ, балки дар доираи маҳдуди одамон, дар комиссияҳо, комитетҳои ҳизбӣ ва ё шӯроҳои назди ширкатҳои истеҳсоли ба амал меояд. Ҳолати воқеии қабули қарорҳо парламентаризмро коҳиш медиҳад ва соҳибони ҳақиқии ҳокимиятро рупӯш мегардонад. Одатан дар шароити ҳозира қарорҳо бе назорати ҷамъиятӣ қабул мешаванд. Бинобар ин, ҳулосаҳои пайдо мегарданд, ки гуё дар ҳеч сурат тақсимои ҳокимият ҳамчун идеал ва ҳамчун воқеияти ҷомеаи навин амал карда наметавонад. Ҳокимияти абарқудрати президент бояд ҳама чизро муайян намояд, зеро ҳокимияти воқеӣ дар дасти вай ҷамъ омадааст.

Дар ибтидои асри XX воқеияти давлатҳои либералии Ғарб низ муҳаққиқонро дар бораи тақсими ҳокимият ба шубҳа меовард. Ҳатто дар Британияи Кабир низ таъсири эътибори ҳукумат аз ҳисоби шоҳҳои дигари ҳокимият афзуда буд.

Муҳаққиқоне, ки назарияи тақсими ҳокимиятро ҷонибдорӣ менамуданд, вазъияти баамаломадаро ҳамчун ҳосияти махсуси инкишофи системаи конституционӣ медонистанд. Раванди афзалият пайдо намудани ҳокимияти иҷроия натиҷаи оқибатҳои ду ҷанги ҷаҳонӣ маҳсуб меёфт. Вазъият талаб менамуд, ки марказонидани ниҳии идоракуни ба хоҳири таъмини ғалаба дар ҷанг ба амал бароварда шавад. Инчунин муқовимати нерӯҳои гуногуни сиёсӣ, пеш аз ҳама, ҳизбҳои сиёсии пешбар шиддати масъалаҳои афзун менамуданд. Тавассути санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ танзими ҷаъолияти ҳукумат, асосан, бесамар гардида буд. Бинобар ин ҳокимияти иҷроия дар шароити Британия бошад ҳокимияти сарвазир пурқувват гардида, ҳатто баъзан дар шакли на танҳо низомии авторитарӣ, балки ҳамчун идоракунии диктаторӣ воқеият меёфтанд. Аксари лоиҳаи қонун ва қарорҳо бе муҳокимаҳои парламентӣ қабул мегардиданд. Махсусан, таъсир ва фишори сарвазир ҳис карда мешуд. Бештар ҳолати мазкур дар Британияи Кабир замони сарвазирии Чемберлен ва Черчилл воқеият дошт.

Дар илмҳои сиёсии ИМА танқиди сартосарии назарияи тақсими ҳокимият ба охири асри XIX ва ибтидои асри XX рост меояд. Он бештар дар асарҳои В.Вилсон пайдо гардида, инкишоф ёфтааст. Ӯ дар бораи қорношоямии принсипи «тақсими ҳокимият» дар ҳолатҳои ғавқулода ва беш аз пеш ҳосияти бюрократӣ пайдо намудани он ибрози андеша менамояд. Зарурати дарҳол қабул намудани қарор дар шароити ғавқулода чунин имкониятро барои ҳокимияти қонунбарор истисно намуда, афзалияти ҳокимияти иҷроияро таъкид менамояд.

Ба чунин ҳулосаҳо омадани В.Вилсон мантикист. Зеро ӯ ҳамчун сардори ҳокимияти иҷроия борҳо ба муқовимати мақомоти қонунбарор дучор гардидааст, ки ҳолати мазкур наметавонад ба рафтор ва ҷаъолияти вай бетаъсир монад.

Муҳаққиқоне, ки бештар мавқеи мухолифро дар нисбати назарияи тақсими ҳокимият ишғол намуда буданд, дар аксари маврид зарурати истифодаи онро инкор менамуданд. Консепсияи мазкурро бо ҳосияти омориаш танқид намуда, онро ба пуртуғъии давраи навсозиҳои радикалии иҷтимоию сиёсӣ муқобил мегузоштанд. Онҳо принсипи «тақсимои ҳокимият» - ро ба сифати идеологияи сиёсӣ муаррифӣ намуда, ҳамчун тарҳи воқеияти ташкилоти сиёсӣ инкор менамуданд.

Қисме аз муҳаққиқони кишварҳои Ғарб андеша доранд, ки назарияи умумии тақсимои ҳокимият мавҷуд нест. Он фақат дар сатҳи принсип амал дораду бас. Тақсимои ҳокимият ҳамчун принсип, ба андешаи онҳо, ду хусусияти асосӣ дорад:

- тақсимои ҳокимият ҳамчун раванди сиёсӣ амал менамояд. Он тағйирёбанда буда, устувориро истисно менамояд;

- тақсими ҳокимият бо тағйироти салоҳиятҳо, вазифаҳо ва таносуби ҳокимият дар соҳаҳои мухталиф ба амал меояд. Аз сабабе ки шоҳҳои ҳокимият алоқаи

доимии байнихамдигарӣ доранд ва кӯшиш менамоянд, ки фаъолияти якдигарро назорат намоянд, имконияти пайдо намудани тақсимои ҳокимияти самаранок қариб номумкин аст. «Барои идоракунии самаранок ва озоди давлатӣ дараҷаи тақсимои ҳокимият аз якдигар ҳеҷ замоне пайдо намегардад, ки ба таври дилхоҳ дар муддати дарози вақт нигоҳ дошта шавад».

Аз рӯи чунин муносибат, ки гӯё ҳокимияти қонунбарор дар нисбати қабули қонунҳо инҳисори мутлақ дошта бошад ва ё тамоми вазифа ва салоҳиятҳои ҳокимияти иҷроияро фақат маъмурияти идоракунии президентӣ бар душ гирад, «дар муносибати интеллектуалӣ беадолатона ва таърихан нодуруст мебошад». Е. Грессман нишон медиҳад, ки хоҳу ноҳаҷ вазифа ва салоҳиятҳои шохаҳои ҳокимияти давлатӣ ба ҳам омехта мегарданд ва беш аз пеш ба ҳам монандӣ пайдо мекунанд. Ҳолати мазкур амалияи истифодаи принципи «тақсими ҳокимият» - ро мушкил ва ҳатто ғайриимкон мегардонад. Он ба воқеияти ҷомеаи муосир низ мувофиқат надорад.

Дар баъзе кишварҳои Европайи муосир андешае пайдо гардидааст, ки гӯё тақсими ҳокимият назарияи умумӣ набуда, фақат консепсияи аз ҳамдигар ҷудо намудани институтҳои ҳокимияти давлатӣ мебошад. Ҳатто мавҷудияти назарияи тақсими ҳокимиятро ҳамчун падидаи экстремистӣ муаррифӣ менамоянд.

Ҳамин тариқ, яке аз тамоюлҳои таҳқиқотӣ ва методологӣ дар нисбати назарияи тақсимои ҳокимият мавқеи фаъоли танқидию инкориро пайдо намудааст. Ҳам дар замони пешин ва ҳам дар олами муосир чунин вазъият ҷараён дорад. Мураккабӣ, мушкилиҳо ва муқовиматҳои сатҳи муҳталифи пажӯҳиши тақсимои ҳокимият чунин мавқегирии олимони таҳким мебахшанд. Ҳар чӣ бештар назарияи тақсимои ҳокимият ҳам аз ҷиҳати методологӣ ва ҳам аз ҷиҳати амалӣ мавриди танқид қарор мегирад.

АДАБИЁТ

1. Медушевский А.Н. Идея разделения властей: история и современность / А.Н. Медушевский // Социологический журнал, 1994, №1.
2. Вильсон В. Государство: Прошлое и настоящее институциональных учреждений / В. Вильсон. -М: Саблин, 1905.
3. Gressman E. Separation of Powers: The Third Circuit Dimension // Seton Hall Law Review. 1989-№3. - P.492,494.

СИСТЕМНАЯ КРИТИКА ТЕОРИИ РАЗДЕЛЕНИЯ ВЛАСТЕЙ

В статье рассматриваются проблемы осуществления государственной власти на основе её разделения. Должное внимание уделяется теоретико-методологическим вопросам и взглядам ведущих исследователей данной проблемы, таких как, Т.Гоббс, Дж.Локк, Ж.-Ж.Руссо, Ш.Монтескье, Ф.Гегель, В. Вильсон, В. Орландо, Г.Моска, М.Вебер, Е. Грессман и др.

Рассуждая об особенностях и проблемах моделей разделения властей, автор исходит из того, что принцип разделения властей необходим и именно в соответствии с ним должна строиться работа всего государственного механизма в Таджикистане.

По мнению автора вопрос об эффективности принципа разделения властей и целесообразности его существования приобретает особую актуальность. Безусловно, определенные проблемы и недостатки существуют, но они не дают оснований утверждать, что разделения властей в Таджикистане отсутствует.

Ключевые слова: разделения власти, политическая теория, политическое государство, национально-государственный суверенитет, правящая элита, политическая система, власть, справедливость, конфликтотенная ситуация, плюрализм «сдержек и противовесов».

SYSTEM CRITIQUE OF THE SEPARATION OF POWERS

This article discusses the exercise of public authority on the basis of the separation. Due consideration is given to theoretical and methodological issues and views of the leading researchers of the problem, such as Hobbes, J. Lokk, J. Rousseau, Montesquieu, F. Hegel, W. Wilson, V. Orlando, H. Mosca, Weber, E. Gressman etc.

Arguing about the features and problems of separation of powers by model comes from the fact that the principle of separation of powers is necessary and in accordance with it should work from the entire state mechanism in Tajikistan.

The effectiveness of the principle of separation of powers and the feasibility of its existence is of particular relevance. Of course, certain problems and shortcomings exist, but they do not provide evidence to suggest that the separation of powers in Tajikistan is available.

Key words: separation of powers, political theory, political state, national sovereignty, ruling elite political system, power, justice, conflict-prone situation, pluralism, "checks and balances".

Сведения об авторе: Г.Н. Зокиров - доктор политических наук, профессор кафедры политологии Таджикского национального университета. Телефон: 918-70-89-57

РЕЛЯТИВИЗМИ ФАРҲАНГӢ ВА СЕКУЛЯРИЗМ ДАР ИНКИШОФИ СИЁСИИ КИШВАРҲОИ МУОСИР

Н.С. Муродова
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Масъалаҳои давлатдорӣ ва принципҳои асосии идоракунии кишварҳои муосир бештар ба арзишҳои аврупоӣ ва таълимоти либералии Ғарб таъна менамоянд. Ин гуна муносибат на дар як муддати кӯтоҳ, балки дар рафти инкишофи дуру дарози таърихӣ ташаккул ёфтааст. Аз ҷониби дигар, кишварҳои низ арзи ҳастӣ доранд, ки арзишҳои фарҳангӣ ва меъёрҳои ахлоқии худро ҳамчун таҷассумкунандаи талаботи сиёсӣ ва воситаи идоракунӣ медонанд.

Маҳз тадқиқи инкишофи сиёсии кишварҳои мазкур диққати моро ба худ ҷалб намудааст. Ҷаҳони муосир, ки хело гуногунҷабҳа аст, бо хусусиятҳои хоси худ арзёбӣ мегардад. Раванди демократикунории сартосари кишварҳои олам, мавҷи глобализатсияи фарогиранда ва инкишофи марказҳои интегратсионӣ сабаби он гардиданд, ки мақом ва мавқеи кишварҳои ғайраврупоӣ назаррас шавад ва масъалаи инкишофи сиёсии онҳо мавриди тадқиқ қарор гирад. Аз ин ҷост, ки масъалаи инкишофи сиёсии кишварҳои мазкур яке аз мавзӯҳои рӯзмарраи илмҳои сиёсӣ, махсусан, модернизатсияи сиёсӣ гардидааст.

Ба ҳамагон маълум аст, ки арзишҳои фарҳангӣ ва эътиқодии халқҳои гуногун, ки дар раванди инкишофи давлатдорӣ ташаккул ёфтанд, то имрӯз аҳамияти худро гум накардаанд. Пас, онҳо ба меъёрҳои давлатдорӣ муосир рост меоянд ё не? Барои ҷавоби ин суол ба мо зарур аст, ки ба ду мафҳуми илмӣ назар афканем. Ин мафҳумҳо «секуляризм» ва «релятивизм» мебошанд. Мафҳуми «секуляризм» (бегонашавии анъана, дунявият) маҷмӯи равандҳои фарҳангӣ мебошад, ки ҷомеаро дар бар гирифта, дар он моҳияти арзишҳо ва меъёрҳои эътиқодии гуногун бо ақидаҳо ва қоидаҳои оқилона (ратсионалӣ) иваз мегарданд. Чунин ивазшавии арзишҳо дар кишварҳои аврупоӣ аз асрҳои ХУ-ХУІ оғоз ёфта, ҳамчун зарурияти таърихӣ пойдор гаштаст ва ҳалли сиёсии худро ноил шудааст. Дар кишварҳои Осиё ва Африко ин раванд дар тӯли асри ХХ ташаккул ва давом карда, дар ибтидои асри нав ҷоннок гашта, то ҳол идома дорад. Масалан, бо эълон доштани соҳибхитиёрии кишварҳои Осиё ва Африко қисме аз онҳо сохтори сиёсиро дар заминаи арзишҳои ғарбӣ эълон доштанд. Қисме аз кишварҳои мазкур агарчи исломӣ буданд, қабули дигаргуниҳои ҳаёти сиёсии аврупоиро вазифаи худ медонистанд. Чунин ҳодисаҳо, аз як тараф зарурияти инкишофи сиёсӣ ва аз ҷониби дигар, сабабҳои глобалии худро таҷассум менамуданд. Масалан, дар Туркия дар замони ҳукмронии Камол Отатурк чунин тағйирот дида мешаванд. Ў Туркияро ҷумҳурии эълон намуд, қонунгузорию дунявӣ, низомии аврупоии маорифро қабул намуда, мавқеи дин ва ҳуқуқи диндоронро вобаста ба идоранамоеи кишвар маҳдуд сохт. Ё Эрон ҳанӯз солҳои 1906 - 1907 аввалин конститутсияи худро қабул намуд, ки дар асоси он парламенти мамлакат ба қарор оғоз кард. Вобаста ба қабули конститутсия аввалин ҳизбҳо таъсис ёфтанд, ки бештари онҳо идеологияи либералии Ғарбро дастгирӣ менамуданд. Махсусан, раванди секуляризатсия дар замони Ризошоҳи Паҳлавӣ (1925-1941) хело босуръат намудор гаштааст. Мавриди дуҷумини қабули қоидаҳои оқилонаи инкишофи сиёсӣ ба давраи ҳукмронии Муҳаммад Паҳлавӣ ба солҳои 60-70-уми асри ХХ рост меояд. Ин давра бештар бо хусусиятҳои модернизатсияи иқтисодии худ шуҳрат дорад ва аз мустаҳкам гаштани мавқеи Эрон дар арсаи байналхалқӣ шаҳодат медиҳад. Дар айнаи ҳол секуляризатсия дар кишварҳои, ки хосиятҳои исломии давлатдорӣ, аз он ҷумла, идеологияи диниро идеологияи давлатӣ эълон доштаанд, ба назар мерасад. Масалан,

дар ҳаёти сиёсии кишварҳои Миср, Мароко, Тунис, Покистон принципҳои идоракунии демократӣ дар шакли муборизаи кушод, ҷой доштани гуногунақидагӣ ва низоми ҳизбӣ, ки хусусиятҳои муосири давлатдорӣ мебошанд, намудор мегарданд. Ё дар кишварҳои монархии исломӣ, ба мисли Қувайт, Арабистони Саудӣ, Баҳрейн ва ғайра мақомотҳои машваратӣ вучуд доранд, ки дар шакли «ҷанини парламентӣ» баромад мекунанд ва салоҳиятҳои мақомоти қонунбарорро доранд. Ё дар кишварҳои Марроко ва Урдун сарқонун ташкили институтҳои сиёсиро иҷозат медиҳад, системаи бисёрҳизбӣ ва кафолати ҳимояи ҳуқуқ ва озодиҳои инсон аз ҷониби давлат эътироф гардидааст.

Мафҳуми дигаре, ки мавриди истифода қарор додаем, дар инкишофи муосири кишварҳои ғайриаврупоӣ бо номи «релятивизми фарҳангӣ» ёдрас мегардад. Ин мафҳум бештар дар инкишофи фарҳангии миллатҳои гуногун таҷассум ёфта, нисбати принципҳои идоракунии муосири аврупоӣ афзалтар донистани фарҳанги хеш, анъана, урфу одат ва арзишҳои эътиқодӣ мебошад, ки дар низоми давлатдорӣ баъзе аз кишварҳои олам ба ҷашм мерасад. Ба маънои дигар, омезиш ва ҳамохангии хусусиятҳои фарҳангӣ бо меъёрҳои ҳуқуқии идоранамоӣ мебошад, ки дар таҷрибаи сиёсии баъзе аз кишварҳои ғайриғарбӣ қабул гардидааст. Ин раванд ҳамчун раванди баръакси секуляризм баромад хоҳад кард. Пас, чунин раванди муосиршавии кишварҳо бо принципҳои умумиҷаҳонии ҳокимиятдорӣ мувофиқ меояд ё не? Вобаста ба ин масъала дар Оинномаи СММ андешае баён шудааст, ки мувофиқи он меъёрҳои ҳуқуқи байналхалқӣ ҳамчун сарчашма баромад мекунанд, аммо ҳамаи кишварҳо, аз он ҷумла мамлакатҳои хурд ё аз ҷиҳати иқтисодӣ заиф ҳуқуқи интиҳоби озоди низоми сиёсӣ, роҳи инкишоф, ки мутобиқи арзишҳои фарҳангӣ ва эътиқодиашон инъикос мегардад, доранд. Аз ин лиҳоз, кишварҳо дар доираи салоҳияти худ баҳри таъмини амният ва озодии хеш мустақиланд. Дар ҳолати дигар таъсири беруна ё худ бор кардани арзишҳои ташаққулефтаи сиёсии минтақаҳои гуногун, бахусус, кишварҳои пешқадами ҷаҳонӣ ба кишварҳое, ки аз лиҳози давлатдорӣ барои қабули онҳо тайёр нестанд, боиси косташавии истиқлолияти онҳо гашта, ҳамчун субъекти мустақили муносибатҳои байналхалқӣ таназул меёбанд. Бинобар ин, дар раванди сиёсии кишварҳои ғайриаврупоӣ (хоҳ дунявӣ, хоҳ динӣ) хусусиятҳое ба назар мерасад, ки онҳоро на ҳамчун давлати муосир, балки кишваре, ки бо таъсири арзишҳои фарҳангии даврҳои гуногуни таърихӣ инкишоф ёфтаанд, маълум месозад. Арзишҳои фарҳангӣ дар кишварҳои мазкур ҳамчун арзишҳои пешқадам ва мутлақан ташаққулефта ҳисобида мешаванд ва дар раванди сиёсӣ бо баробари ҷой доштани нишондодҳои навини давлатдорӣ истифода мешаванд. Масалан, мувофиқи конститутсияи Тунис танҳо мусулмонон ҳуқуқи овоздиҳӣ доранду ҳалос, ё аз рӯи сарқонуни Миср (1971) дини ислом – дини давлатӣ ва қонунҳои шариат ҳамчун сарчашмаи асосии ҳуқуқ баромад мекунанд.

Масъалаҳои зикргардида, махсусан, дар низоми ҳуқуқии кишварҳои мазкур ҷашмрас аст, ки қонунҳои шариат меъёри низоми ҳуқуқиро ташкил медиҳанд. Масалан, ҳукми қатл, латуқуб, бисёрникоҳии мардон ва ғайра аз лиҳози ин мисолҳо баромад мекунанд.

Ҳамин тариқ, дар рафти дида баромадани ду маврид секуляризм ва релятивизми фарҳангӣ дар инкишофи сиёсии кишварҳои олам ба ҳулосае омадан мумкин аст, ки:

- дар кишварҳои ғайриаврупоӣ рафти модернизатсияи сиёсӣ давра ба давра ташаққул наёфтааст ва хусусияти омехтагии даврҳои гуногуни раванди мазкур дида мешавад. Агар даврҳои модернизатсияи сиёсӣ дар асоси таҷрибаи кишварҳои Аврупои Ғарбӣ ба секуляризатсия, ратсионализатсия, конститутсионизатсия ва ташаққули миллӣ тақсим шуда, ҳар давра мутобиқи қонуниятҳои худ инкишоф ёфта,

мукаммал гардида бошад, пас дар кишварҳои ғайриғарбӣ даврони мазкур ба таври омехта сурат мегиранд. Аз ин ҷо бармеояд, ки дар кишварҳои Осиё, Африқо бо баробари ҷой доштани раванди бегонашавии анъанаҳо, инчунин раванди конституционализм ва ташаккули кишварҳои милли дар як маврид ба миён меоянд, ки боиси тӯлонӣ гаштани рафти модернизатсияи сиёсӣ шудааст;

- модернизатсияи сиёсии кишварҳои исломӣ, ки қисман аврупоӣ ва қисман исломӣ мебошад, дар интиҳо ба шакли модернизатсияи аврупоӣ нахоҳад расид, зеро дар ин кишварҳо арзишҳои динӣ аз ибтидо ҳамчун арзишҳои сиёсӣ баромад намуда, манфиатҳои сиёсиро ҳимоя мекарданд. Муборизаи кушоди дин ва сиёсат дар Шарқ ба мисли Аврупо ҷой надошт, ки мақоми онҳоро дар ҷомеа нисбат ба талаботҳои маънавӣ ва сиёсии инсон маълум сохта, мавқеи ҳар яки онро дар арсаи давлат ва ҷомеа таҷассум намояд. Бинобар ин, масъала омӯзиши дақиқро талаб мекунад ва ҳамаҷониба рӯзмарра аст. Эҳтимол аст, ки дар оянда масъалаи мазкур ба яке аз соҳаҳои алоҳидаи низоми модернизатсионӣ табдил ёфта, дар илми модернизатсияи сиёсӣ ҳамчун як таълимоти илмӣ мукаммалгашта баромад кунанд.

А Д А Б И Ё Т

1. Алексеев И.Л. Исламизм, секуляризм и модернизация в современных мусульманских обществах: к переосмыслению проблемы. Интернет.
2. Даниленко Г.М. Международная защита прав человека/ Г.М Даниленко. - М., 1998.
3. Ёвкович Ш. Исламский мир и политическая модернизация / Ш Ёвкович. Интернет.
4. Зокиров Г.Н. Сиёсатшиносӣ / Г.Н Зокиров. - Душанбе, 2010.
5. Медведко Л.И. Именем Аллаха / Л.И. Медведко, А.В Германович. - М., 1988.
6. Муродова Н.С. Исламские ценности и культурный релятивизм / Н.С Муродова //Ҳуқуқи инсон - 2008.-№3.

КУЛЬТУРНЫЙ РЕЛЯТИВИЗМ И СЕКУЛЯРИЗМ В ПОЛИТИЧЕСКОМ РАЗВИТИИ СОВРЕМЕННЫХ ГОСУДАРСТВ

В статье рассматриваются проблемы соотношения либеральных и религиозных ценностей в политической системе современных государств, в том числе, в странах исламского мира. Исследуется внедрение либеральных ценностей в процессе модернизации Турции, Ирана, а также стран Арабского Востока. Автор рассматривается проблемы культурного релятивизма и секуляризма в странах исламской ориентации и ее внедрение в политическую реальность.

Ключевые слова: либерализм, релятивизм, секуляризм, модернизация, политическая система, религиозные ценности, вестернизация, общество, правовая система.

CULTURAL RELATIVISM AND SECULARISM IN THE POLITICAL DEVELOPMENT OF MODERN STATES

The article considers the problem of correlation between the liberal and religious values in the political system of modern states, including countries in the Islamic world. We investigate the implementation of liberal values in the process of modernization in Turkey, Iran and the Arab countries. The author considers the problem of cultural relativism and secularism in the Islamic orientation and its introduction into political reality.

key words: liberalism, relativism, secularism, modernization, political system, religious values, westernization, society, the legal system.

Сведения об авторе: *Н.С. Муродова* - доцент кафедры политологии Таджикского национального университета

НИЗОМИ ИДЕОЛОҒИ ДАР КИШВАРҶОИ ПАСОШҶУРАВӢ: МАҲСУСИЯТҶОИ ИНКИШОФ

А.С. Турдиназаров
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дарки самаранокӯ оқилонаи равандҳои сиёсии ҷомеаҳои муайян, кишварҳо ва минтақаҳо танҳо дар асоси баҳравару оғоҳ будан аз ду навъи донишҳои соҳавӣ дар бораи сиёсат – сиёсатшиносии муқоисавӣ ва минтақашиносии сиёсӣ имконпазир аст. Таъсири мутақобилаи ин соҳаҳо дар мавриди омӯзиши сиёсати Давлати Шӯравӣ ва сиёсати кишварҳои пасошӯравӣ тасодуфӣ нест. Зеро дар замони Шӯравӣ ҳар навъи

муносибати илмӣ, ки танҳо дар доираи чорчӯбаи идеологияи коммунистӣ мавриди эътибор қарор дошт, ҷонибдорӣ меёфтанд. Гузашта аз ин ҳангоми муносибат ба равандҳои сиёсӣ он ҷиҳат ба инобат гирифта мешуд, ки то кадом андоза донишҳои идеологияи ҳукмронро таъвият мебахшанд. Аз ин рӯ аксари назария ва таҳқиқот дар бораи масъалаҳои идеологӣ бештар ҳосияти умумӣ доштанд ва ифодаи манфиатҳои идеологияи ҳукмрон буданд. Дар аксар маврид воқеиятҳои арзишҳои ғайр сарфи назар гашта, қурбони ҳадафҳои идеологию ҳизбӣ мегаштанд.

Воқеияти мазкурро Алмонд яке аз омилҳои асосӣ дар раванди фурупошии Давлати Шӯравӣ донистааст. Аслан, бояд ки сабабҳо ва оқибатҳои пошхӯрии Иттиҳоди Шӯравиро дар матни равандҳои глобалии иқтисодию иҷтимоӣ, сиёсӣ, илмӣ ва технологияи асри XX ҷӯст, ки ин мавзӯ таҳқиқоти ҳосаро талаб менамояд.

Декабри соли 1991 бо эҷоди Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил умри Иттиҳоди Шӯравӣ расман поён ёфт. Фурупошии Давлати Шӯравӣ, воқеан фоҷиаи геополитикӣ буд. Ҳанӯз ҳам пошхӯрии он яке аз падидаҳои муҳим дар мавриди омӯзиши муносибатҳои байналхалқӣ аст. Шояд бо ҷуръат метавон гуфт, ки ҳамчунон ба миён омадани инқилоби Октябр ва ҳодисаҳои, ки дар пайи он ба миён омаданд, дунёро шигифтзада карда буданд. Фурупошии он низ дар миёни андешамандон, баҳусус, сиёсатмадорон ва муҳаққиқони илмҳои сиёсӣ ва ҷомеашиносони дигар боиси баҳсҳои шадид гаштааст.

Аммо огози раванди пошхӯрдани Иттиҳоди Шӯравӣ ҳосатан дар аввали солҳои 1990-ум вазъияту шароитро ба кулӣ дигаргун намуда, аз муҳаққиқон муносибати нав ва дидгоҳи тозаро тақозо менамуд. Акнун масъалаҳои мутобиқати консепсияҳои универсиалӣ барои собиқ халқҳои шӯравӣ дар шароити воқеияти баъдикоммунистӣ боиси баҳсҳои шадид мегашт. Шикасти идеологияи коммунистӣ дар ҷомеаи пасошӯравӣ боиси бенизозии идеологӣ гашт. Дар натиҷа имконият ва шароитро барои ворид гаштани идеологияҳои гуногун ба ҷомеа ба вучуд овард. Аз ин ҷост, ки дар кишварҳои пасошӯравӣ баҳсҳои доманадореро оид ба гароиш ба ин ё он навъҳои идеологияи сиёсӣ ба миён овард. Маҳз ҳамин ҳолат яке аз омилҳои асосии ба вучуд омадани мочароҳо дар як қатор кишварҳои пасошӯравӣ, аз ҷумла дар Тоҷикистон гашт. Баъди барқарор гардидани сулҳ ва ризоияти миллии дар Тоҷикистон масъалаи ҳар ҷи зудтар бартарф намудани оқибатҳои манфии ҷанги шаҳрвандӣ ва мушаххасан муайян намудани самти инкишофи стратегияи кишвар ба миён омад. Албатта, бо дарназардошти ҳусусиятҳои рушди ҷомеаи мо ва вобаста ба шароити сиёсии кишвар ҳанӯз ҳам ин баҳсҳо дар сатҳҳои гуногун идома ёфта, аммо бисёр ба охирагӣ ва кундӣ то андозае ҳалли ҳешро пайдо намуда истодаанд. Вале чунин ҳолат дуру дароз наметавонад давом ёбад. Бо гузашти 20-сол аз истиқлолият ба даст овардан ҳанӯз ҳам ғояи ягона, барномаи мушаххаси рушд пешниҳод нагаштааст.

Омӯзиши нуктаи назарҳои гуногун аз назари сиёсатшиносии муқоисавӣ дар назари сатҳӣ нишон медиҳад, ки гӯе рушди сиёсии кишварҳое, ки дар минтақаи собиқ шӯравӣ арзи ҳастӣ намудаанд, бештар дар асоси рӯ овардан ба арзишҳои демократӣ: таъмини ҳуқуқи озодиҳои инсонӣ шаҳрванд, баробарии имкониятҳо, мавҷудияти низоми бисёрҳизбӣ, интиҳоботи шаффофу демократӣ, таъсиси ҳокимияти электронӣ ва ба таври воқеӣ баамалбарории принципи «таҷзияи ҳокимият» мебошад. Аммо омӯзишу таҳлили амиқтари шаклгирии режимҳои сиёсии ҷомеаҳои пасошӯравӣ комилан баёнгари воқеияти дигаранд. Шароити феълии онҳо шаҳодат аз он медиҳанд, ки на ҳамаи ин кишварҳо аз чунин ҳолат (яъне, аз демократияи воқеӣ) бархӯрдоранд, балки бархилофи андешаҳои қаблӣ тамоман дар ҳолату сатҳи дигаре қарор доранд.

Воқеан ҳам дар мавриди тафсири вазъияти сиёсии кишварҳои пасошӯравӣ наметавон аз категорияҳои ба мисли «режимҳои гибридӣ» ё «намояндагӣ» ва ба мисли «демократияи шаклино нусхабардоришуда» сарфи назар намуд. Зеро дарки амиқи ин мафҳумҳо далели воқеияти он аст, ки кишварҳои пасошӯравӣ аз он сӯи тасаввуроти умумии «давраи гузариш» ё «гузариш ба демократия» қарор дошта, ҳанӯз ҳам аз ин маҳму маънӣ фаротар нарафтаанд. Аксар маврид сиёсатмадорони бе-масъули ин кишварҳо баҳонаи пеш меоваранд, ки маданияти сиёсии оммаи мардум паст буда, ҳанӯз моҳияти демократияро намефаҳманд. Шояд ин андешаҳо то андозае воқеият дошта бошанд. Зеро вазъияти баду бухронӣ ва сиёсӣ иҷтимоӣ, ки имрӯз домангири аҳолии ин кишварҳост, аксари оммаи мардум аз «баракату шарофати

демократия» дониста, бо камоли таассуф аз рӯзгори ширини хеш, яъне аз замони Иттиҳоди Шӯравӣ ҳамеша ёдовар мешаванд.

Иттиҳоди Шӯравӣ кишвари сермиллате буд, ки дар он халқиятҳою миллатҳои мухталиф бо расму оин, забону фарҳанги гуногун дар канори ҳам мезистанд. Сарфи назар бо гуногунрангии миллию фарҳангӣ мардуми шӯравӣ дар фазои сулҳу оромӣ ба сар мебуданд. Онҳо бо заҳмати хеш Иттиҳоди Шӯравиро ба яке аз қудратмандтарин кишвари рӯи дунё табдил доданд. Воқеан ҳам ғурупошии Шӯравӣ ҳамаи дастовардҳоро набуд кард. Дар пайи ин ҳодиса хусумат миёни миллатҳо ривоч ёфта, ба даргириҳои мусаллаҳона оварда расонид. Дар минтақаи васеъ - аз Аврупо то Осиё давлатҳои хурду бузурги пасошӯрвай ташкил шуданд. То ба имрӯз хушунату ҷанг ва масъалаҳои гумрикию бочӣ байни ин кишварҳо мушкилиҳои зиёдеро дар робитаҳои хориҷиашон ба миён оварда, домангири онҳо гаштааст.

Фарҳанги миллии кишварҳои тозаистиклол аз зери таъсири нуфузи идеологияи замони Шӯравӣ озод гардида, акнун зери таъсири фарҳанги ғарбӣ ва равандҳои глобаликунонӣ қарор гирифтаанд. Ҳасоди ахлоқӣ дар ин кишварҳо то ҳадди қобили мулоҳиза густариш ёфт. Фахшою беномусӣ ривоч пайдо карда, доираҳои васеи мардум, ҳоса ҷавонон ба ҳасоди ахлоқӣ олула шудаанд. Қиморхонаҳо ва клубҳои шабона ҷои фарҳангсароҳо, китобхонаҳо, кинотеатру театрро гирифтанд. Илму ҳунар ҷаззобияти худро аз даст дод.

Фарҳанги мардумию волоии инсонӣ дар муқобили фарҳанги худҳои, бартаричӯӣ, ришвахорӣ ва маҳалгароӣю қавипарастӣ тоб наоварда, ғурсатталабон бо истифода аз силоҳу таҷовуз ва мақому маҳал ба сарватҳои миллии мардум, қудрати сиёсӣ ва иқтисодии ҳосаро ташаккул доданд. Гарчанде идеологияи тоталитарии шӯравӣ бо фитрати қисми мардум созгор набуд, вале беҳтарин шароити иҷтимоиро барои рушди тамоми табақаҳои ҷомеа фароҳам оварда буд. Халқиятҳои гуногуни шӯравӣ дар вазъияти мусонд умр ба сар мебуданд. Адолати иҷтимоӣ, иқтисодиёт, маориф, тандурустӣ, фарҳанг ва шарофати инсонӣ дар сатҳи баландтарини хеш қарор доштанд ва ҳамеша аз аҳамияти муҳим бархурдор буданд. Мардуми шӯравӣ ба оянда бо назари нек менигарист ва аз ояндаи кӯдакони хеш ҳеҷ шикваю дилсардӣ ва ноумедӣ надоштанд.

Дар мавриди дигар бошад ғурупошии Давлати Шӯравӣ ҷаҳонро ба ларза оварда, баробарии қуввахоро тағйир дод. Дар моҳи декабри соли 1991 роҳбарони Федератсияи Русия, Украина ва Белоруссия дар бешаи Беловежи шаҳри Минск гирд омада, расман Иттиҳоди Шӯравиро пароканда намуда, ба ҷойи он ИДМ-ро таъсис доданд. Андаке пас аз он ҳашт кишвари дигари навистиклоли собиқ шӯравӣ ба ин иттиҳод пайвастанд. Вале ба назари аксари муҳаққиқон ин иттиҳод дар низомии сиёсии олам мақоми сазоворе пайдо накардааст.

Ба назари аксари муҳаққиқон маҳз сиёсати ислохталабонаи М.С.Горбачёв буд, ки беш аз ҳар омилҳои дигар сабаби сарнагунии низомии коммунистии шӯравӣ гардид. Аммо ба назар ҷунин мерасад, ки пеш гирифтани ислохот воқеан иқдоми дурусту саривактӣ буд, вале масъалаи асосӣ дар он нухфта буд, ки амалигардонии он бо шеваҳои ғалату ноошно роҳандозӣ мегаштанд. Аслитарин мушкилоти ислохоти М.С.Горбачёв дар набудани як тарҳи қомиле барои ислохот ва надоштани огоҳии қомил аз зарфияти системаи сиёсӣ ва иҷтимоӣ барои тағйиротҳои ҷиддӣ буд. Ҳар як системаи сиёсӣю иҷтимоӣ ба мисли ҳар системаи дигаре зарфияти номаҳдуде барои аз ҳад зиёд боз шудану қушода шуданро надорад. Он дорои ҷорҷӯба, ҳудуд ва марзи худ аст. Гарчанде ки қобили таҳаввул аст, аммо андозаю ҳадди муайяне дорад. Зеро баъд аз он марз аллақай системаи дигар аст ва ҳар гуна тағйироти санҷиданошуда боиси ноқомии он мегардад.

Бояд ин ҳадду марзро шинохт ва ин шинохт танҳо тавассути мутахассисон, олимону муҳаққиқони дигар имконпазир аст. Аммо М.С. Горбачёв ҳеҷ иқдоми ҷиддие дар ин замина анҷом навода буд. Ҳамчунин амалигардонии тарҳи қомил барои як барномаи ислохоти сиёсӣю иҷтимоӣ ба ин маъно аст, ки шаклҳои мухталифи натиҷаҳои сиёсате, ки системаро ташкил медиҳанд, мавриди баррасӣ қарор дода шаванд ва беҳтарини онҳо интихоб гарданд. Сипас, барнома ё тарҳи ислохшуда батадриҷ амалӣ гардонида шавад. На ин ки сирфан ҳар навъи тарҳҳои

рушди сиёсию иқтисодӣ ва иҷтимоие, ки ба табиати ҷомеаи мо носозгору бегонаанд, аз рӯи ҳавою ҳавас амалӣ гарданд.

Ҳолати имрӯзаи мо натиҷаи ҳамин навъ ислоҳоти тақлидкорона аст, ки вазъияти моро бухронию печидатар намудааст. Дар марҳилаи навини давлатдорӣ ба хотири доштани сиёсати созанда моро зарур аст, ки пеш аз ҳама, ба идеалҳо, идеяҳо ва арзишҳои, ки ҳоси инкишофи миллати тоҷик аст, таъна намуд. Баъдан, беҳтарин арзишҳои умумибашарию ба шакли мавзун ба он ҳамроҳу ҳамонамуд намуд. То эътимоди оммаро ба даст оварда, тамоми иқтисодии миллатро баҳри ба воқеият мубадал шудани ин ормон, ки ташаккул ва ҳифзи Давлати Тоҷикистон аст, самаранок амалӣ кард. Миллатҳои мутамаддини дунё таърихро ба он хотир меомӯзанд, ки аз он сабақ ва таҷрибаи омӯзанда бардоранд, то ҳолату вазъияти ҳешро ба сӯи саодату хушбахтӣ самт диҳанд. Дигар иштибоҳоти гузаштагонро тақрор нанамоянд.

Яке аз муҳимтарин паёмади аз байн рафтани Иттиҳоди Шӯравӣ баромадани ҷаҳон аз системаи дукутбӣ ва поёни «ҷанги сард» буд. Бо ғурупошии Давлати Шӯравӣ давраи беназмию бесуботӣ дар арсаи робитаҳои байналмилалӣ падида шуд, ки он ҳанӯз ҳам давом дорад. Аксари мардуми кишварҳои пасошӯравӣ иброн медоранд, ки онҳо ҳатто дар замони ҷанги сард ва мавҷудияти Давлати Шӯравӣ амнияти худро таъминшуда меҳисобиданд ва ҳеҷ эҳсоси тарсу хатаре надоштанд. ИМА ба сифати рақибии аслии Давлати Шӯравӣ дар замони «ҷанги сард» ва роҳбари блоки Ғарб, кӯшишҳои дар мавриди қасб намудани роҳбарии ҷаҳонӣ оғоз кард ва даъво дорад, ки пас аз ғурупошии Давлати Шӯравӣ ҷаҳон якҷутба аст. Муҳаққиқону идеологҳои амрикоӣ бо тамоми ҷидду ҷаҳд кӯшидаанд, то исбот намоянд, ки дигар олам ба охири таърихи ҳеш расидааст. Акнун давраи идеологияи либералӣ фаро расид, зеро идеологияҳои заъифу нотавон шикаст хӯрданд ва Амрико бояд тамоми кишварҳои дигари оламро ба сӯи саодат, яъне ба демократия ва либерализм ҳидоят намояд. Баҳри амалишавии ин ормон бояд аз тамоми восита истифода намояд, зеро Амрико давлати муқтадирӣ олам буда, аз тамоми имконот бархӯрдор аст.

Ҳамин тариқ, ғурупошии Давлати Шӯравӣ боиси аз байн рафтани низомии дукутбӣ ҷаҳон шуд, ки дар муддатҳои муайян сарнавишти сиёсии кишварҳо ва ҷаҳон бар асоси он таъин шуда буд. Ин вазъият ба бозингарони саҳнаи сиёсии ҷаҳон имконият дод, то дигар кишварҳо бояд ба нақши фарҳанг дар муайян намудани ҷанбаҳои муҳталифи сиёсати дохилию хориҷии худ, дар сатҳи давлат – миллат ва дигар арзишҳои миллӣ таъна намоянд. Аз сӯи дигар, ғурупошии Шӯравӣ ин вазъиятро исбот намуд, ки зимни шиносоии нақши фарҳангсозӣ, сиёсатмадорон набояд аз ин воқеият ғофил монанд, ки сарфи назар намудани унсурҳои руҳию равонӣ ва аслиятҳои инкишофи миллат, ба мисли: муқаддасот, боварҳо, арзишҳо, фарҳанг ва тамаддуну суннатҳои миллӣ дар раванди шаклдиҳии фарҳанг боиси оқибатҳои ноговор хоҳад буд.

Ислоҳоти М.С.Горбачёв ба таври бунёдӣ робитаҳои қудратиро, ки режими шӯравӣ дар асоси он бунёд ёфта буд, дигаргун сохт. Вале натавонист ба кулӣ дар зехнҳо, андешаҳо, ҷаҳонбинӣ ва тафаккури ҷомеа, чи дар сатҳи элитаи сиёсӣ ва чи дар сатҳи оммаи ҷомеа ба ислоҳот дигаргунии амиқе ворид намояд. Барои намуна табақаи коммунистон ё «номенклатура» бо аз миён рафтани Давлати Шӯравӣ аз байн нарафтанд, балки ҷойҳои худро дар ҷорҷӯии режими нав бо иваз кардани ниқобҳои ноговор бо аз сари нав ҳифз намуданд.

Дар доираҳои илмӣ чунин андешае низ мавҷуд аст. Шароити ҷомеаи мо бар ҳилофи Англияи асри XIX аст. Аслан демократия дар он ҷо зери шароити дигар, дар як ҷомеаи либералӣ, бар асоси моликияти хусусӣ, таъмини ҳуқуқи озодиҳои инсонӣ шаҳрванд ва волияти қонун тақомул ёфт. Демократияи сиёсӣ дар кишварҳои пасошӯравӣ бошад ҷаҳон замина ва пояҳои иҷтимоию сиёсии муносиб надошт. Бинобар ин, дар демократияи қабл аз либерализм зоҳиршуда мушкилии аслии дар ба вуҷуд наомадани пояҳои иҷтимоии он аст. Робитаҳои миёни сохторҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва иқтисодии сиёсӣ ҳаёти ҳокимон дар ҳолати пӯшидаю печида қарор доранд.

Дар аксари кишварҳои пасошӯравӣ, асосан идоракунии президентиро пеш гирифтанд. Саломатҳои сохторҳои асосии ҷомеаро бар дӯши як нафар вогузор

намуда, парламенту ҳокимияти иҷроияро моҳиятан тобеи он кардаанд. Таҷрибаи таърихӣ бозгӯи он аст, ки ҳар чи қадаре салоҳиятҳои як нафар зиёд гашт, ҳамон қадар адолат маҳдуд мешавад. Вазъияти иҷтимоӣ, иқтисодӣ, ҳуқуқӣ ва сиёсии имрӯзаи ин кишварҳо баёнгари чунин воқеиятанд.

Воқеияти имрӯзаи ҷомеаи пасошӯравиро назари мутафаккири машҳур Аликсес де Токвил бехтар ифода менамояд. Ӯ ба ин бовар буд: «Инқилоби муваффақиятomez чандон душвор нест, бахши муҳимми қор дар пайи он ин эҷод ва бунёд намудани як низоми мардумгаро аст». Матраҳ намудани ин мавзӯ боз ҳам душвортар мешавад, ҳангоме ки бозсозии иқтисодӣ ба бухрони иқтисодӣ ҳамроҳ шавад. Набудани таҷриба ва сохторҳои мардумгаро ҷомеаро ба мушкилоти ҷиддӣ рӯ ба рӯ месозад. Бисёре аз равшанфикрон ба ҷои дарёфти бехтари роҳҳои ҳалли бухронҳо масъалаҳоеро баррасӣ менамоянд, ки дар шароити мо аслан ҳеҷ зарурате надоранд ё саргарми таърифоту баҳсҳои идеологии нолозиманд.

Эҷоди ниҳодҳои демократӣ ва бунёди ҷомеаи шаҳрвандӣ ба мушкилиҳои зиёде, бахусус, бо ҳудодоҳои мардум шадидан дар ҳам омехтааст. Ҳуввияти милли ва ҳудодоҳои мардум дар замони «бозсозӣ» то андозае рушд намуда буд. Аммо ғурупошии Давлати Шӯравӣ ва ҷанги шаҳрвандӣ ин равандро ҳалалдор намуданд. Бо таваҷҷуҳ ба масъалаҳои мушкилоти иқтисодӣ, сиёсӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва рӯҳию равонӣ, ки аҳли ҷомеа ба он гирифтааст, ба таври бисёр охира шаклгирии ниҳодҳои мардумгаро ва бунёди ҷомеаи шаҳрвандӣ бояд чандон ҳайратовар набошанд.

Раванди ислоҳоти сиёсӣ иҷтимоӣ дар кишварҳои пасошӯравӣ ҳанӯз ҳам асосӣ ва бунёдӣ аст. Сабаби аслии он дар мутаҳаррику муассир набудани элитаи наву ҷавон аз табақаҳои гуногуни ҷомеа ва ворид набудани ҳузури ҷашмгирӣ қаноаткунандаи онҳо дар раванди идораи ҷомеа мебошад. Бинобар ин, бахше аз номенклатураи замони пешин бояд ҷойгоҳи сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоиро барои ҷавонон вогузор намоянд.

Яке аз афзалиятҳои замони шӯравӣ фароҳам овардани шароити муносиб барои рушд ва тарбияи ҷавонон буд. Ҳизби коммунист, ки аз нуфузу эътибори ҷиддӣ дар ҷомеаи шӯравӣ бархӯрдор буд, дар зинаҳои аввалии худ (пионер ва баъдан, комсомол) аксари ҷавонони ғайро муттаҳид менамуд. Ин амал ҷузъе аз сиёсати аслии ва барномаи Ҳизби коммунист ба ҳисоб мерафт.

Дар шароити навин ҷавонон ба ҳоли худ раҳо шудаанд. Аксари ҷавонон таҳти бадтарин шароит дар раванди муҳоҷирати меҳнатӣ иштирок меварзанд. Бахши дигаре аз ҷавонони лаёқатманду огоҳ мекушанд, забонҳои хориҷиро аз худ намуда, рӯ ба хориҷ ва ҷомеаҳои солимтаре биёранд. Зеро ин кишварҳо ва таҳсилоти созмонҳои хориҷӣ бо доштани имконоти зиёдтару бехтар ақлу ҳуши ҷавонро ба худ моил намудаанд, ки ин амал амри табиист. Қисмати дигаре аз ҷавонон ба умеди қори бехтаре дар дохили кишвар даст ба амалҳои гуногун мезананд, ки ин ҳолат ба ҳосиятҳои маргинали пайдо намудани онҳо оварда мерасонанд. Пайдаи мазкур низ паёмади ҳубе нахоҳад дошт. Ба ҳар ҳол ҷавонони огоҳу солаҳ батадриҷ дар ҷарёни бухронҳои ҷомеа ҳузури ҳудро ошкор сохта истодаанд ва зиёд мепоҳанд ҷомеаи ҳешро солиму босубот дарёбанд.

Бинобар ҳолати рушди ҷомеаи навини Тоҷикистон масъалаи ҷарёни ғоявию идеологии онро ҳамоно рӯзмарра боқӣ мемонад ва нерӯҳои сиёсиро водор менамояд, ки дар пайи тақмил ва таҳкими он бошанд.

АДАБИЁТ

1. Schmitter Ph., Karl T. What Democracy Is... and Is Not// Journal of Democracy, vol. 2.- №3. 1991.
2. Гельман В. Трансформация в России: политический режим и демократическая оппозиция.-М.: МОНФ, 1999; Мельвил А. Демократические транзиты: теоретико-методологические и прикладные аспекты / В. Гельман. -М.: МОНФ, 1999.
3. O'Donnell, G. Delegative Democracy. — Journal of Democracy, vol. 5, № 1. 1994.
4. Collier D., Levitsky S. Democracy with Adjectives. Conceptual Innovation in Comparative Research. — World Politics, vol. 49, № 3. 1997.
5. Solnick, S. Russia's "Transition": Is Democracy Delayed Democracy Denied? — Social Research, vol. 66, № 3. 1999.
6. Фукуяма Ф. Жизнь в мире отсутствующего правительства. (захираи электронӣ) <http://forum.polismi.org/index.php?/topic/4433-the-american-interest>; Хантингтон С. Столкновение цивилизаций. // Полис, 1994, №4.

ИДЕОЛОГИЧЕСКАЯ СИСТЕМА ПОСТСОВЕТСКИХ ГОСУДАРСТВ: ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ И РАЗВИТИЯ

В статье рассматриваются идеологические проблемы в постсоветских государствах. По мнению автора, после развала СССР в постсоветское пространство постепенно внедрились различные идеологии. В статье исследуются проблемы демократизации стран Средней Азии, которые после развала Советского Союза в качестве основного пути развития выбрали демократию. В статье основной акцент делается на демократическое устройство стран Средней Азии. Автор утверждает, что из-за отсутствия политического опыта в системе управления стран Средней Азии до сих пор не определена национальная идея и перспективы будущего развития.

Ключевые слова: политическая идеология, идеологические проблемы, политические процессы, национальная идея, политический демократический режим, перспективы политического развития.

IDEOLOGICAL SYSTEM OF POST-SOVIET STATES: FEATURES FORMATION AND DEVELOPMENT

The article discusses the ideological problems in post-Soviet states. After the collapse of the USSR in the post-Soviet space gradually introduce various ideologies. Basically, transformed the political regime and political system of society in these countries. Most of the post-Soviet countries chosen as the main ways of modern democratic principles. But regardless of the degree of democracy in these countries differ from each other.

Emphasis on the democratic structure of the countries of Central Asia. Because of the absence of political experience in the management still undefined national idea and the prospects for future development.

Key words: political ideology, ideological problems, political processes, national idea, political democratic regime, the prospects for political development.

Сведения об авторе: *А.С. Турдиназаров* – ассистент кафедры политологии Таджикского национального университета. **E-mail:** Politiq.tj@mail-ru

ҲУКУМАТИ ЭЛЕКТРОНӢ: ХУСУСИЯТҲОИ ТАШАККУЛ ВА МАСЪАЛАҲОИ ИНКИШОФ ДАР ШАРОИТИ ТОҶИКИСТОН

М. Абдуҷабборов
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар солҳои 90-уми асри XX дар ҷомеаи иттилоӣ мафҳуми «ҷомеаи иттилоӣ» ва ҷузъиёти асосии он: шакли рақамии пешниҳоди объект, табиати инноватсионии истеҳсолот ва виртуализатсияи он, динамики раванди ҷомеа, иҷтимоӣ ва иқтисодӣ, тасаввурот оид ба самаранокии инсон ҳамчун нафари дорои малакаи иттилоӣ аз технологияи иттилоӣ, коммуникатсионӣ ва усули фаъолият (ҳамкорӣ)-и байнишабакавӣ маъмул гардид. Моҳияти ин давраро иттилооткунонӣ ва компютеризатсияи умумичамбиятӣ ташкил медед.

Давлатҳои ҷаҳон барои муваффақ шудан дар рушди ҷомеаи иттилоӣ яке паси дигар концепсия ва стратегияҳои гузаришро таҳия намуда, унсурҳои мухталифи ҷомеаи иттилоотиро дар соҳаҳои алоҳидаи кишвар роҳандозӣ менамуданд. Шурӯъ аз ин марҳила гузариш ба ҷомеаи иттилоӣ на танҳо меъёри муқаррарии рушд, балки мақсади ниҳии инкишофи дилхоҳи ҷомеа ба шумор рафта, нишони «давлати мутараққӣ» ва идеали асосии давлатҳои ҷаҳон маҳсуб меёбад. Роҳбарони давлатҳои стратегияи иттилоӣ аз технологияи иттилоотӣ коммуникатсионӣ ва интернетро дар идораи корҳои давлатӣ роҳандозӣ намуданд. Нахустин маротиба иқдоми мазкур дар ИМА, Канада соли 1991 ва давлатҳои Аврупо пеш гирифта шуд. Зимнан барои шарҳи ин раванд истилоҳи «ҳукумати электронӣ» (E-Government) ба вуҷуд омада, мавриди иттилоӣ қарор гирифт ва он даврае буд, ки иттилодабарандаи одӣ ба интернет дастрасии озод пайдо намуд. «Ҳукумати электронӣ» мафҳуми шартӣ буда, дар баробари он мафҳумҳои дигар: «демократияи электронӣ», «давлати электронӣ», «идоранамоии рақамӣ», «ҳукумати кушод», «ҳукумати мобилӣ», «ҳукумати виртуалӣ» низ иттилоӣ мешаванд.

Ҳукумати электронӣ гузариш аз идоранамоии бюрократӣ ва қоидаҳои ҳатмӣ (бо ифодаи Вебер «аз иерархияи пурзӯр»), ба «идоранамоии муътадили шабакавӣ» мебошад, ки бо алоқаи уфуқии байни сохторҳои давлатӣ ва институти ҷомеаи шаҳрвандӣ, ғайримутлаққунонии маркази қабули қарор ва механизми коркарди яққояи мавқеъҳои мухталиф асос ёфта, усули самараноки азбайнбарии бегонагии

байни давлат ва шахрванд, гузариш ба демократияи ҳақиқӣ мебошад. Он дар анъанаи демократияи ғарбӣ бо эътирофи он ки «ҳокимият офаридаи халқ, офаридашуда аз халқ ва аз он халқ» аст, рушди воқеиро пайдо мекунад. Агар чомеаи иттилоотӣ норасоҳои системаи иҷтимоии мавҷударо аз байн барад, пас «ҳукумати электронӣ» ҳукуматест, ки маҳдудиятҳои иҷтимоиро дар идоракунии демократӣ аз лаҳзаи бавучудоии он аз байн мебарад.

Дар адабиёт ҳамроҳ бо мафҳуми «ҳукумати электронӣ» оид ба раванди бисёрзинагии трансформатсияи системаи мавҷудаи муносибатҳои идорнамоӣ будани он қайд мегардад. Масалан, таснифоти Д.Вест чор давраи асосии амалигардонии тарҳи ҳукумати электрониро муайян мекунад:

- навъи ғайрифавоҳии пешниҳоди маълумотҳои расмӣ, яъне сохтани «маълумотномаи электронӣ» оид ба ғавҳарияти мақомоти давлатӣ, ки ҳамкориҳои эҳтимолиро осон мекунад;

- пешниҳоди иттилоот вобаста ба талаботи истифодабаранда, ҳамроҳ бо дастурамали гирифтани хизмати давлатӣ, қоидаи ба расмият даварвардани дархост, пур намудани он ва фиристодан ба мақомоти давлатӣ;

- пешниҳоди хизмати давлатӣ дар шакли интерактивӣ, бадастории ҳуҷҷатҳои лозима дар шакли электронӣ (монанди иҷозатномагирӣ);

- иваз намудани ҳамаи вазифаҳои анъанавии ҳукумати ба шакли электронӣ.

Дар натиҷа, давлат бояд ба сохтори хизматӣ гузашта, ба шахрвандон аз рӯйи принципи дар як шабонарӯз 24 соат ва дар як ҳафта 7 рӯз, ки умуман дар 1 сол 365 рӯзро ифода мекунад, хизматрасониҳои худро ба роҳ монад.

Агар дар чомеаи индустриалӣ ҳамқадами замон будани давлатро дар дараҷаи комёбии он дар соҳаи сохтмони заводу фабрикаҳо медиданд, дар чомеаи иттилоотӣ дараҷаи пешрафти давлатро ба замон мувофиқ медонанд, ки аз дастовардҳои ин давра ба таври босамар истифода карда тавонистааст. Аз ҷумла, ченаки пешрафти Ҷумҳурии Тоҷикистон низ вобаста ба он муайян карда мешавад, ки ҷӣ гуна технологияи иттилоотиро дар соҳаҳои мухталифи чомеа, бахусус идоранамоии давлатӣ, ки инъикоси ҳукумати электронист, роҳандозӣ намудааст.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон гузаштан ба ҳукумати электронӣ аз якҷанд нуқтаи назар муҳим ва зарур аст. Сарфи назар аз масоҳати хурди мамлакат аз марказ дар масофаи дур қарор гирифтани аҳоли: зиёда аз 70%-и аҳоли дар деҳот ва дур аз марказҳои маъмури зиндагӣ намуда, барои иброи арзу ниёзҳои худ ба мақомот ва идораҳои кишвар табиист, ки ба мушкилоти вақтӣ, пулӣ ва ҷисмонӣ рӯ ба рӯ мешаванд. Бинобар ин, пеш аз ҳама татбиқи ҳукумати электронӣ дар Тоҷикистон чунин тафовут ва мушкилиҳои географиро аз байн хоҳад бурд;

Зиёд шудани амалҳои коррупсионӣ дар ҳама зинаҳои муассиса ва сохторҳои давлатӣ. Ҳукумати электронӣ ҳузури шахрвандро ба идораҳои дахлдор нолозим мегардонад, ки гирифтани ва додани ришваро байни тарафҳо қоҳиш медиҳад;

сарфи вақти зиёд барои иҷрои мушкилӣ ва баровардани ниёзҳо. Гузариши воқеӣ ба ҳукумати электронӣ анъанаи дар навбатистоданро аз байн мебарад ва ғайра.

Зарурати омӯзиш ва таҳлили ҷузъиёти мухталифи ҳукумати электронӣ дар шароити Тоҷикистон бештар аз зарурати он барои Тоҷикистон аст. Ҳукумати электронӣ ҳамаи соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ (сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ) - ро фарогир буда, лозим аст, ки имкониятҳо ва пайомадҳои он барои Тоҷикистон ва аҳолии он ба таври васеъ аз ҷониби мутахассисони соҳа омӯхта шавад. Бинобар ин ҳукумати электронӣ бояд аз нигоҳи зер баррасӣ шавад:

- сиёсӣ. Таҷдиди системаи идоракунии, аз байн рафтани бегонагӣ аз ҳокимият ва бетарафии сиёсӣ;

- иқтисодӣ. Ба вучуд омадани тарафҳои зиёди ҳавасманд, зимни имкониятҳои осони бароҳмонии ғавҳарияти иқтисодӣ дар баробари давлат;

- иҷтимоӣ. Боло бурдани тавонмандии инсон ва ба вучуд овардани «шахрванди электронӣ», пешгирии ҳавфи бавучудоии нобаробарии нави иҷтимоӣ - нобаробарии рақамӣ;

- фарҳангӣ. Таъсирбинии фарҳанги сиёсӣ ва бавучудоии фарҳанги нави сиёсӣ ва тағйири он ба сатҳ ва сифати сиёсати давлатӣ.

Раванди татбиқи ҳукумати электронӣ дар Тоҷикистон дар заминаи як қатор барномаҳо ва ҳуҷҷатҳои меъёрий сурат мегирад. Аввалин санаде, ки дар Ҷумҳурии

Тоҷикистон дар он истилоҳи «ҳукумати электронӣ» инъикос меёбад, «Стратегияи давлатии технологияҳои иттилоотӣ - коммуникатсионӣ барои рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон» мебошад. Дар он мафҳуми “ҳукумати электронӣ” чунин шарҳ дода шудааст: «ҳукумати электронӣ ин соҳаи истифодабарии технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ мебошад, ки ҳамкории байни ҳокимияти давлатӣ ва шаҳрвандонро таъмин менамояд». Ҳадафи аслии стратегияи мазкур мусоидат ба ташаккули ҷомеаи иттилоотӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад, вале дар он ҳукумати электронӣ ва ҷузъиёти он инъикоси пурраи худро наёфтааст.

Лоиҳаи татбиқи ҳукумати электронӣ дар санадҳои дигар инъикоси нисбатан мукамал ва хусусияти барномавии худро пайдо намудааст:

1. Консепсияи амнияти иттилоотии Ҷумҳурии Тоҷикистон (Фармони Президенти ҶТ «Дар бораи тасдиқи Консепсияи амнияти иттилоотии ҶТ» аз 7 ноябри соли 2003 №1175);

2. Консепсияи давлатии сиёсати иттилоотӣ. (Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи тасдиқи Консепсияи давлатии сиёсати иттилоотӣ» аз 30 апрели соли 2008, таҳти № 451);

3. Консепсияи ташаккули ҳукумати электронӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 декабри соли 2011 № 643);

4. Қарори Ҳукумати ҶТ «Дар бораи таъсиси барномаи давлатии рушд ва татбиқи технологияи иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ дар ҶТ» (аз 3 декабри соли 2004, таҳти № 468);

5. Қарори Ҳукумати ҶТ «Дар бораи самаранокӣ истифодаи технологияи иттилоотӣ дар сохтори давлатӣ» (аз 30 декабри соли 2010, таҳти № 697) ва ғ.

Муҳокимаи ҷиддии худро лоиҳаи “ҳукумати электронӣ” соли 2011 пайдо намуд. Маҳз дар ин сол Консепсияи ташаккули ҳукумати электронӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон тасдиқи худро пайдо намуд. Ҷавобгарии амалинамоӣ ва масъулияти иҷроӣ татбиқи барномаи ҳукумати электронӣ ба души Вазорати нақлиёт ва коммуникатсия вогузор шудааст. Баъдан бахши коммуникатсия ба ҳадамоти алоқа дохил гардид. Ҳоло татбиқи он ба Маркази иттилоот ва техникаи Дастгоҳи иҷроияи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон вогузор шудааст.

Консепсияи ташаккули ҳукумати электронӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон заминаи устувори ташаккули ҳукумати электронӣ ба ҳисоб меравад. Консепсияи мазкур мақсад ва афзалияти инкишофи ташаккули ҳукумати электронӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистонро барои ояндаи дарозмуҳлат, стратегияи амалиётро ҳангоми иҷро кардани дурнамоҳо ва барномаҳо муайян мекунад.

Вобаста ба хусусиятҳои инкишофи дохилӣ ва имкониятҳои амалишавии, татбиқи барномаи мазкур ба се зина ҷудо карда шудааст, ки ҳоло зинаи аввали он дар арафаи анҷомёбӣ мебошад.

Рушди ҳукумати электронӣ на танҳо масъалаи давлатҳои алоҳида ба шумор меравад, балки ба ин масъала созмонҳои бонуфузи ҷаҳонӣ низ таваҷҷуҳ зоҳир мекунанд. Аз ҷумла, аз тарафи СММ сатҳ ва сифати рушди ҳукумати электронӣ дар давлатҳои аъзои он дар асоси нишондиҳандаҳои муайян тадқиқ ва баҳогузорӣ мешавад. Соли 2012 таҳти сарпарастии СММ тадқиқот дар оид ба индекси рушди ҳукумати электронӣ доир гардид, ки он тибқи се нишондиҳанда сурат гирифт:

- сатҳи фарогирӣ ва сифати хизматрасонии интернетӣ;
- дараҷаи инкишофи инфрасохтори ТИК;
- тавонмандии инсон.

Тадқиқот байни 190 давлати дунё анҷом дода шудааст, ки дар он Ҷумҳурии Тоҷикистон бо индекси 0.4069 дар зинаи 121 –ум қарор гирифтааст. Дар ин мақом Тоҷикистон байни давлатҳои Осиёи Марказӣ танҳо аз Туркменистон пешсаф буда, ин ҳолат ривҷ додани чораҳои санҷидашударо дар самти татбиқи ҳукумати электронӣ талаб менамояд.

Ҷумҳурии Тоҷикистон аз лиҳози иқтисодӣ ва таъмини ҳифзи иҷтимоии аҳоли заиф буда, гузариш ба ҳукумати электронӣ дар марҳилаи аввал харчи гаронро тақозо менамояд. Ин маънои онро дорад, ки то як давраи муайян чораҳои гузариш ба ҳукумати электронӣ самарайи дилхоҳ намереҳанд. Вале ба ин нигоҳ накарда,

тезонида ни тамоюли гузариш бо назардошти он ки ҳукумати электронӣ дар оянда мушкилоти ҷамъиятиро сифатан ва миқдоран аз байн мебарад, зарур мебошад.

АДАБИЁТ

1. Дьякова Е.Г. «Электронное правительство» как элемент этатистского дискурса информационного общества/ Е.Г Дьякова // Научный ежегодник Института философии и права Уральского отделения Российской академии наук. 2009. Вып. 9. С.320
2. D. Assessing E-Government: The Internet, Democracy, and Service Delivery by State and Federal Governments // Providence. RI. Brown University, 2000.- С.151
3. Стратегияи давлатии технологияи иттилоотӣ - коммуникатсионӣ барои рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон (5 ноябри соли 2003); [http:// www.cipi.tj](http://www.cipi.tj)
5. Стратегияи давлатии технологияи иттилоотӣ - коммуникатсионӣ барои рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон (5 ноябри соли 2003); <http:// www.cipi.tj>

ЭЛЕКТРОННОЕ ПРАВИТЕЛЬСТВО: ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ И ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ В УСЛОВИЯХ ТАДЖИКИСТАНА

В данной публикации автором рассматриваются приоритетные тенденции развития государственного управления в области формирования электронного правительства в Республике Таджикистан. Данный сегмент рассматривается в качестве современного феномена способствующего предотвращению отраслевых кризисов, таких как политический, экономический, социальный, культурный. Автором указано ключевое значение электронного правительства в развитии интеграционного процесса, укреплении демократических принципов и повышении эффективности политической системы внутри государства.

Ключевые слова: электронное правительство, информационное общество, государственное управление, взаимодействие государства и граждан, информационная-коммуникационная технология (ИКТ), государственная служба, Интернет, демократия, электронное голосование.

ELECTRONIC GOVERNMENT: PECULIARITIES OF FORMATION AND DEVELOPMENT ISSUES IN THE CONTEXT OF TAJIKISTAN

In this publication, the author discusses the priority development trends of public administration in building e- government in the Republic of Tajikistan. This article contains a number of conclusions that are of practical interest. Firstly, the segment is considered as a modern phenomenon helps to prevent crises such as industry, political, economic, social, and cultural in society. Secondly, the author of the specified key in the development of the integration process, the strengthening of democratic principles and effectiveness of the political system within the state.

Key words: e-government, information society, governance, cooperation between the state and citizens, information and communication technologies (ICT), public service, Internet, democracy, e-voting.

Сведения об авторе: *М.А. Абдулжабборов* - аспирант кафедры политологии Таджикского национального университета. Телефон: 938-55-02-90

МУНОСИБАТҶОИ МИЛЛӢ: ДУРНАМОИ РУШДИ ОН ДАР ШАРОИТИ МУОСИРИ ТОҶИКИСТОН

И. Раҷабов

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар низоми муносибатҳои ҷамъиятии Тоҷикистони соҳибистиклол мақом ва нақши муносибатҳои милли хеле назаррас мебошад. Рушди минбаъдаи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун давлати полиэтникӣ аз муносибати воқеӣ ва баҳои дуруст додан ба ҳолати тамоюлҳои рушди он, инчунин қабули қарорҳои муносиб дар ин соҳа вобаста аст. Бо ба даст овардани истиқлолияти давлатӣ масъалаҳо ва вазифаҳои нави давлатдорӣ милли ба миён омаданд, ки дар байни онҳо муносибатҳои милли мақоми барҷаста доранд ва хусусияти актуализиро дар шароити кунунии кишвар касб намудаанд. Зимни қабул ва эътирофи принсипҳои арзишҳои демократӣ, имрӯз давлати Тоҷикистон ба сифати давлати демокративу ҳуқуқбунёд баромад мекунад ва нисбат ба баробарҳуқуқии тамоми шаҳрвандону унсурҳои дигари таркибии ҷомеа эҳтиром мегузорад. Аз ин ҷост, ки аҳолии кишвар ҳудуд дар фазои ягонаи сиёсӣ ҳуқуқӣ озод ва баробар эҳсос менамояд.

Фазои мусоиди сиёсӣ, ҳуқуқӣ, иҷтимоӣ, иқтисодӣ, фарҳангӣ ва иттилоотӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон аз он дарак медиҳад, ки дар замони соҳибистиклолӣ бештари меъёрҳои муқарраргардидаи санадҳои байналхалқӣ татбиқи амалии ҳудуд дар ҳаёти кишвар ёфтаанд. Яке аз намунаҳои он воқеигарии моддаи 2-юми Эълومияи умумии

ҳуқуқи башар ба ҳисоб меравад: «Ҳар як инсон бидуни ҳеҷ тафовуте, аз ҷумла тафовути нажодӣ, ранги пӯст, чинсӣ, забонӣ, динӣ, ақидаҳои сиёсӣ ва ҳар ақидаи дигар, мансубияти миллӣ ва баромади иҷтимоӣ, мақоми молию табақавӣ бояд аз тамоми ҳуқуқ ва озодиҳо бархӯрдор бошад...».

Умумиятҳои миллию этникии Ҷумҳурии Тоҷикистонро шартан, ба ду гурӯҳ тақсим намудан мумкин аст: аксарияти миллӣ (тоҷикон), ки умумияти давлатофарин ба шумор рафта, 80% аҳолии умумии кишварро ташкил медиҳанд ва ақаллиятҳои миллӣ. Гурӯҳи дуюм 20% аҳолии кишварро ташкил медиҳад, аз қабили ўзбекҳо, русҳо, қирғизҳо, украинҳо, белорусҳо, тоторҳо, бошқирҳо, туркманҳо, қазоқҳо, немисҳо, арабҳо, яҳудиҳо, ўйғурҳо, дунганҳо, грузинҳо, арманиҳо, озарбойҷонӣҳо, лақайҳо ва дигарон. Баъзе аз умумиятҳои мазкур вобаста ба аломатҳои муайян, чун забон, шакли ғайрияти хоҷагидорӣ, унсурҳои фарҳангӣ ва пайравии дину мазҳаб ба ҳам шабоҳат доранд.

Дар ҳаёти муосир, ки арзишоти инсонӣ аҳамияти аввалиндараҷаро дар ҳаёти иҷтимоӣ ба худ касб кардааст, нақши муносибатҳои миллӣ дар муқаррарнамоеи мувозинати низоми ҷамъиятии ҷомеаи шаҳрвандӣ басо бузург арзёбӣ мегардад. Агарчанде имрӯз кишварҳои рӯйи олам, аз ҷумла Тоҷикистонро бӯҳрони соҳаҳои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ таҳдид кунад ҳам, вале муносибатҳои миллӣ дар шароити кунунии кишвар ба таври босубот рушд менамояд. Ҳолати мазкур ҳар гуна шиддатнокиро дар муносибатҳои байниэтникий бартаараф сохта, равобитаи солими байни умумиятҳои миллию этникиро дар соҳаҳои мухталифи ҳаёти ҷамъиятӣ барқарор намуда, инкишофи ҳамаҷонибаи давлату ҷомеа ро таҳким мебахшад.

Ҳушбахтона, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ягон ҳолати дискриминатсионӣ ва ассимилятсионӣ дар нисбати намоёндагони халқҳои ғайритаҳҷой ба мушоҳида намерасад, чи тавре ки дар баъзе давлатҳои Осиёи Миёна мушоҳида мешаванд. Барои боз ҳам дар сатҳи баландтару қомилтар инкишоф ёфтани муносибатҳои миллӣ Ҳукумати Тоҷикистон кӯшиш ба ҳарч медиҳад, ки ҳуқуқҳои шаҳрвандӣ ва изҳори иродаи қолли шаҳрвандонро дар сатҳи воқеӣ дастгирӣ намояд. Ҳар як шаҳрванди кишвари мо метавонад тариқи инфиродӣ ва бе фишороварӣ ҳуқуқи худмуайянқунии миллии худро ба амал барорад. Ягон меъёр ва санади сиёсӣ ҳуқуқи дар кишвар вуҷуд надорад, ки аз дидгоҳи мансубияти миллию этникии шаҳрвандон тарҳрезӣ шуда бошад.

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар баромади ҳеш бо зиёӣҳои кишвар дарҷ намуда буд, ки «Ризоияти миллӣ барои ҷумҳурӣ чун ҳаво лозим аст. Танҳо бо пайгирӣ аз роҳи ваҳдат ва якдигарфаҳмӣ, мо метавонем истиқлолияти кишвар, ҳимояи бозғамии он ва ягонагии халқро таъмин созем». Мардуми тоҷик, аллақай дарк намудааст, ки бо ҳалалдор гаштани суботи сиёсӣ, бамиеҳои ҳолатҳои низой ва шароити бӯҳронии ҳаёти иқтисодӣ, инчунин бо тақсими ғайривоқеии ҳокимияти давлатӣ байни нерӯҳои махсуси маҳаллӣ наметавон давлати босуботи демократиро дар Тоҷикистон бунёд намуд. Бинобар ин, дар айни замон Тоҷикистон бо эҳёи дубораи ҳаёти сиёсӣ иқтисодӣ ва иҷтимоӣ талош мекунад, то низоми муносибатҳои миллиро дар сатҳи нисбатан нав, яъне ҷавобгӯ бо воқеияти полиэтникии кишвар қор карда барояд.

Тоҷикон ба истиқлолияти давлатии худ расиданд ва вобаста ба психологияи хоси этникию ҳудудиашон дар марҳилаи дарки худшиносӣ худогоҳӣ қарор доранд. Мутаассифона, ҳанӯз ҳам дар муносибатҳои дохилимиллӣ (байни ҳуди тоҷикон) хусусиятҳои шиддатнокӣ мушоҳида қардан мумкин аст. Ба ибораи дигар, то ба ҳол унсурҳои минтақагароӣ маҳаллӣ ба назар мерасад, ки аз пурра ҳал нагаштани масъалаи ваҳдати тоҷикон дарак медиҳад. Аз ҳама аламовараш он аст, ки ин марази дохилимиллӣ ҳатто доираи зиёӣҳои кишварро низ фаро гирифтааст. Дар ин пайвастагӣ сиёсати афзалиятноки давлат дар давраи баъдичангӣ маҳз ба самти мазкур, яъне пурра ба ҳам овардани этноси асосӣ равона қарда шуда буд.

Дар шароити имрӯза сатҳи худшиносии намоёндагони ҳам аксарияти миллӣ ва ҳам ақаллиятҳои миллии кишвар тадриҷан баланд гардида, онҳо марказҳои мухталифи миллию фарҳангии худро таъсис медиҳанд. Илова бар ин, ақаллиятҳои этникии маскунӣ кишвар аз фазои ороми сиёсӣ истифода бурда, анъанаҳои этникӣ, фарҳангӣ ва эътиқодиашонро эҳё менамоянд ва омӯзиши забонҳои модарии ҳешро ба роҳ мемонанд. Аз бисёр ҷиҳат, ин тағйироти судманд дар рушди муносибатҳои

байниҳамдигарии умумиятҳои миллию этникии давлатамон мусоидат карда истодааст. Аз охири солҳои 80-уми асри гузашта то ба имрӯз ҷамъиятҳои гуногуни намояндагони ақаллиятҳои милли дар Тоҷикистон таъсис дода шудаанд.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон айни ҳол аҳолиро се умумияти этникии асосӣ: тоҷикон, намояндагони миллатҳои Осиёи Миёна ва диаспораи русҳо ташкил медиҳад. Қобили тазаккур аст, ки мафҳумҳои «диаспораи рус» ва «русзабонҳо» мафҳумҳои нисбатан шартӣ мебошанд. Зеро амалан, дар кишвар русҳо ва дигар умумиятҳои славяниро фарқ кардан нисбатан душвор аст. Бар замми ин, шахсоне, ки аз ҷумҳуриҳои аврупоии собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ мебошанд, худро ба умумияти рус айният медиҳанд. Дар даврони шӯравӣ агарчи умумияти рус аз лиҳози иҷтимоӣ иқтисодӣ дар аксар кишварҳои қаблан советӣ бартарият дошт, вале табиист, ки имрӯз дар фазои баъдишӯравӣ он ҳамчун ақаллияти милли баромад мекунад. Аз ин хотир, гуруҳҳои дигари этникӣ, ки мо онҳоро умумияти аврупоӣ меномем, худро ҳамчун гуруҳҳои русзабон муаррифӣ менамоянд.

Таърихи этникии умумиятҳои миллию этникии Тоҷикистон мухталиф аст, ки дар натиҷаи он умумиятҳои мазкур мавқеи муайяни иҷтимоӣ иқтисодиро дар ҷомеаи мо соҳиб гардидаанд. Дар ҷумҳурии мо намояндагони миллату халқиятҳои гуногун ҳаёт ва фаъолият мебаранд, ки онҳо аз лиҳози эътиқодоти хеш аз ҳам тафовут доранд. Бо назардошти унсурҳои эътиқодӣ ва мансубияти динӣ аҳолии кишварро ба умумиятҳои мусулмон, насронӣ, яҳудӣ ва ғайра ҷудо кардан мумкин аст. Умумияти мусулмонии кишварро тоҷикон, халқҳои таҳҷоии давлатҳои дигари Осиёи Миёна, тоторҳо, бошқирҳо ва баъзе халқҳои Қафқоз ташкил медиҳанд. Ба умумияти насронӣ бошад, аҳолии аврупоии собиқ ҷумҳуриҳои шӯравӣ мансубанд. Яҳудиҳо, ашкенозҳо ва яҳудиҳои минтақаи Осиёи Миёна инъикосгари умумияти яҳудӣ мебошанд. Вале бояд гуфт, ки дар худшиносии яҳудиҳои минтақаи Осиёи Миёна як навъ духӯрагӣ ба назар мерасад, яъне аксари онҳо худро тоҷик медонанд. Қисмати аз зиёиён, ки мансуби этноси таҳҷоӣ ва халқҳои ғайритаҳҷоӣ мебошанд, дар натиҷаи раванди шӯравикунӣ, аслан ба ягон дину оӣин гаравиш надоранд.

Бештари муҳаққиқон бар он андешаанд, ки Тоҷикистон аз ду тамаддуни бузург – кишоварзони муқимӣ ва бодиянишинон сарчашма мегирад. Тоҷикон аз авлодони қабилаҳои қадимтарин ба шумор мераванд, ки дар ибтидои таърихи этникашон унсурҳои хоҷагидорӣ-фарҳангии хешро соҳиб буданд ва ин унсурҳо мансуби кишоварзони муқимӣ буд. Дар ҳудуди этникии тоҷикон, инчунин раванди ташаккули унсурҳои хоҷагидориву фарҳангии чорводорӣ нимбодиянишинон ба назар мерасид. Баъдан, аз асри V-VI мелодӣ сар карда, қабилаҳои туркнаҷод ба сарзамини тоҷикон ҳуҷум карда даромаданд ва аллакай, дар давраи асримиёнагӣ намояндагони қабилаҳои баъдинаи баромади даштиқипчоқӣ, чун кунгуротҳо, лақайҳо, юзҳо, дурманҳо, марқаҳо ва дигарон зиндагӣ мекарданд. Дар замони шӯравӣ раванди интегратсияи қирғизҳои Мурғоби ВМКБ, ноҳияи Ҷирғатол ва инчунин намояндагони дигар гуруҳҳои бодиянишин – қазоқҳо, туркманҳо ва арабҳои ноҳияҳои ҷанубии ҷумҳури бо этноси асосӣ (тоҷикон) амалӣ мегашт. Қисмати зиёди намояндагони умумиятҳои мазкур дар колхозу совхозҳо ба зироаткорӣ машғул гаштанд. Қисмати боқимонда бошад, бо гирифтани маълумоти оӣӣ ҷойҳои мӯътабарро дар мақомоти идоракунии давлатӣ соҳиб гардиданд. Ин умумиятҳо мушкилоти Тоҷикистони баъдишӯравиро ба мисли тоҷикон аз сар гузарониданд ва аз ин хотир, тамоюли муҳочиршавии онҳо ба давлатҳои дигар, аз ҷумла ватани аслиашон дар сатҳи паст қарор дорад.

Дар натиҷаи шароити бамиёномада, аҳолии аврупоӣ ба Осиёи Миёна бо роҳи воситаҳои гуногун ва дар замонҳои мухталиф ворид шуд ва ба умумияти таҳҷоӣ омехта гардид. Дар ин замина се тарҳи мутобиқшавии аҳолии аврупоӣ ба амал омад: якум – комилан мутобиқшавии он; дуюм – қисман мутобиқгардии аҳолии аврупоӣ; сеюм – нигоҳ доштани «мустақилияти» хеш аз муҳити этникии дигар. Гуруҳи аввалро асосан, аҳолии аврупоии таҳҷоии шаҳр ташкил медод, ки дар охири асри XIX ва аввали асри XX маскунӣ минтақаҳои шимолии Тоҷикистон гашта буданд. Ин гуруҳ аз мансабдорон, афсарони Русияи шохӣ ва муҳочирони меҳнативу деҳқонон иборат буд. Аҳли меҳнат бештар ба сохтани корхонаҳо, фабрикаҳо, роҳҳои оҳан ва деҳқонон бошанд, ба зироаткорӣ ҷалб гардида буданд. Гуруҳи дуюмро коргарону зиёиён ташкил медоданд, ки солҳои 20-ум ва 30-юми асри гузашта вориди Тоҷикистон

гардида буданд. Дар муддати чанд даҳсола онҳо тавонистанд дар баҳамоии тамоми мардуми кишвар мусоидат намојанд. Ниҳоят, гуруҳи сеюм, ки солҳои 60-ум ва 70-уми асри XX ба Тоҷикистон ворид гардиданд ва асосан, дар шаҳрҳои Душанбе, Хучанд, Турсунзода, Қўрғонтеппа, Ёвон, Норақ ва дигар марказҳои муҳими саноатии кишвар маскан гирифтанд.

Албатта, ҳодисаҳои солҳои 90-ум, ҷанги шаҳрвандӣ ва давраи баъдичангӣ боиси таҳаввули ҷиддии ҳолати демографии аҳолии кишвар гардид. Қисмати зиёди намојандагони халқу миллатҳои ғайритаҳҷой Тоҷикистонро тарк намуданд. Раванди муҳоҷирати мардуми ғайритаҳҷой ба вазъи иҷтимоию иқтисодии ҷумҳурӣ низ таъсири бевосита расонид. То имрӯз ҳолати ихтисоршавии истеҳсолоти баланди технологӣ, ҳолати бӯҳронии саноат, хоҷагии коммуналӣ ва ғайраҳоро мушоҳида намудан мумкин аст.

Ҳамин тариқ, ҷигунагӣ ва дурнамои инкишофи муносибатҳои миллӣ аз якҷанд омилҳо вобаста мебошад: хусусиятҳои сохтори ҷамъиятӣ ва низоми худамалишавии он, идораи тамоми умумиятҳои миллию этникии маскунӣ кишвар ва таҳкими муносибатҳои дӯстонаи байниҳамдигрии онҳо, маҳорати мутобикгардонии манфиатҳо ва талаботи шахсии одамони алоҳида ва умумии кулли ҷомеаи Тоҷикистон ва ғ. Аҳамияти муҳимро дар ин пайваستاгӣ назардошти саривақтии муносибатҳои мутақобилаи аксарият ва ақаллиятҳои этникӣ ва таҳким бахшидани равандҳои интегратсионии байни онҳо ташкил медиҳад. Мақсад аз ин гуфтаҳо комилан омехта гардонидани ақаллиятҳои этникӣ дар таркиби мардуми таҳҷой, ё худ як фарҳанг ба фарҳанги дигар нест, балки ҳадаф устуворгардонии он равандҳое мебошад, ки ба воқеияти ҳаётӣ асос ёфта, аҳамият, беназирӣ ва нотақрории фарҳангҳои этникии умумиятҳои миллиро дар худ таҷассум намојанд. Маҳз дар асоси чунин тарзи муносибат ҳар як фарди тоҷикистонӣ, новобаста аз тафовутҳои миллию этникӣ, худро шаҳрванди баробар ва комилҳуқуқи кишвар эҳсос менамојд.

Имрӯз дар Ҷумҳурии Тоҷикистон як навъ тамоюли содиқонаи баҳамназдиқшавии умумиятҳои тоҷик, ўзбек, русҳо, украинҳо, кореягӣҳо, немисҳо, қирғизҳо, қазоқҳо, белорусҳо, яҳудиҳо ва ғайра ба назар мерасад, ки воқеан фазои дӯстонаи умумимиллиро инъикос менамојд. Вале камбудӣҳо ва монсаҳои таҳкимбаҳши равандҳои зикршуда набояд сарфи назар гарданд, балки баръакс, бо тасмим ва ташаббуси ҳама умумиятҳои маскунӣ кишвар бояд маҳв гардонидашаванд.

АДАБИЁТ

1. Ёломиаи умумии ҳуқуқи башар. – С. 8.
2. Раҷабов И. Хусусиятҳои муносибатҳои байниҳамдигрии умумиятҳои миллию этникӣ дар шароити Тоҷикистон / И Раҷабов //Маводҳои «мизи мудаввар»-и маҳфили инфиродии «Шабафруз». – Душанбе, 2012. – С.11.
3. Раҳмон Э. Движение национального единства и возрождения Таджикистана/ Э. Раҳмон– Душанбе, 1997.- С.31.
4. Абдулатипов Р. Мой таджикский народ / Р. Абдулатипов– Москва-Душанбе, 2011. – С. 33.

НАЦИОНАЛЬНЫЕ ОТНОШЕНИЯ: ПЕРСПЕКТИВА ИХ РАЗВИТИЯ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ ТАДЖИКИСТАНА

В статье анализируются проблемы, касающиеся национальных отношений и их перспективы в современных условиях полиэтнического Таджикистана. В ней ярко отражены политические, социальные и культурные взаимоотношения титульной нации и нацменьшинств. Должное внимание в данной работе уделяется факторам, которые способствуют интеграции всех составных частей таджикистанского общества, а в особенности национального большинства и национальных меньшинств во всех сферах общественной жизни.

Ключевые слова: национальные отношения, полиэтническое государство, титульная нация, национальное меньшинство, национально-культурная интеграция.

NATIONAL RELATIONS: PROSPECT OF THEIR DEVELOPMENT IN MODERN TERMS OF TAJIKISTAN

Problems touching national relations and their prospect in the modern terms of poliethnic Tajikistan are analyzed in the article. The political, social and cultural mutual relations of title nation and national minorities are brightly reflected in it. Due attention is paid to the factors that assist integration of all component parts of Tajikistan society, and in particular national majority and national minorities in all spheres of public life.

Key words: national relations, poliethnic country, title nation, national minority, national and cultural integration.

Сведения об авторе: *И.Ш. Раджабов* – кандидат политических наук, старший преподаватель кафедры политологии ТНУ. Телефон: 919-14-31-15. E-mail: imomiddin.77@mail.ru.

МИЛЛАТГАРОИИ ПОЗИТИВӢ ВА НАҚШИ ОН ДАР ТАНЗИМИ МУНОСИБАТҲОИ СИЁСӢ

Б. Рачабов

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар шароити имрӯза дар атрофии масъалаи миллатгарой мактаб ва чараёнҳои сиёсӣ муносибатҳои гуногун дошта, онро дар мазмуни гуногун шарҳ медиҳанд. Миллатгарой ҳамчун идеологияи сиёсӣ дар шароити имрӯза инъикоскунандаи таърихи миллат ба шумор меравад. Аз сабабе ки раванду ҳодисаҳои ба монанди, «истиклолияти сиёсӣ», «амнияти миллӣ», «манфиатҳои миллӣ» ва ғайра мустақиман вучуд дошта наметавонанд, бинобар ин давлати миллӣ ҳамчун воситаи созанда ва пешбарро таҷассум карда метавонад. Бунёди давлати миллӣ, ки дар доираи ҳаракатҳои миллӣ озодихоҳӣ сураат мегирад, заминаи сиёсии он миллатгаройи позитивӣ буда метавонад. Муносибати шахрванд ва ҳокимият маҳз дар доираи бунёдгаштани ғояи миллӣ ва инчунин ташаккули ҳалқият пайдо гаштааст. Чунин муносибат ҳанӯз дар Рими Қадим ба назар мерасид.

Бинобар ин, миллатгарой яке аз замина ва дар як вақт омили асосии инкишофи таърихии давлати миллӣ ба шумор меравад. Таъсири аввалини миллатгаройи позитивӣ ҳанӯз дар давраи инқилоби Франсузу Америкоӣ қувват гирифта буд. Ҳатто дар охири асрҳои XVIII ва ибтидои асри XIX миллатгарой омили инкишофи ҷомеа ва пешрафти давлатҳои миллӣ доништа мешуд. Дар навбати дигар он боиси инкишофи омилҳои модернизатсионӣ гашта буд.

Ҳосияти позитивӣ пайдо намудани миллатгаройро дар таълимоти аксари сиёсатшиносон ва таърихшиносон сотинологҳои Ғарбу Шарқ ба монанди Э.Гидденс, Ч. Тилли, Ч. Бройн ва дигарон дидан мумкин аст. Ба андешаи онҳо миллат ва миллатгарой маҳз самараи инкишофи Ҷомеаи Нав ва Навтарин буда, дар зерини таъсири он маҳз давлатҳои миллӣ пайдо гаштаанд. Чуноне Э. Гидденс қайд мекунад: «Миллатгаройи сиёсӣ роҳи ба даст овардани истиқлолияти сиёсӣ, пайдо гаштани кишварҳои автономӣ ва инчунин ташаккули онҳо гаштааст». Дар охири асри XIX бошад миллатгаройи позитивӣ заминаи инкишофи миллият ва инчунин миллатгаройи иртиқӣ гардидааст.

Чуноне ки дар ин бора Ч. Бройн қайд мекунад «Миллатгарой - ин восита ва шакли сиёсати муосир буда, метавонад вазифаҳои иҷтимоӣ, самти инкишофи сиёсӣ ва инчунин идеологияи сиёсиро мутахид намуда, ба онҳо ҳосияти легитимӣ мебахшад». Аз рӯи чунин хусусият миллатгарой барои инкишофи давлати миллӣ ҳамчун як шакли амалӣ сохтани барномаи сиёсӣ дар сохтори идоракунӣ ба ҳисоб меравад.

Миллатгаройи позитивӣ дар раванди амалӣ гаштан чунин вазифаҳоро иҷро менамояд:

- миллатгарой ҳамчун санъати махсуси идоракунӣ ва нигоҳ доштани ҳокимият ва қудрати он аз ҷониби элита нишон дода мешавад;

- миллатгароиро дар робита бо таълимоти кишварҳои Ғарб мавриди омӯзишу баррасӣ қарор дода, падидаи мусбат меҳисобанд;
- миллатгароиро дар мубориза ба идеологияи сиёсӣ ҳамчун омили ташаккули давлати миллий мешуморанд.

Олими барҷастаи рус Николай Бердяев низ дар бораи мақоми позитивии миллатгароӣ андешаҳо баён кардааст. Ӯ ин масъаларо бештар дар сатҳи васеътар омӯхтааст. Ба андешаи ӯ миллатгароӣ маҳсули инкишофи таърихист. Ин марҳилаи эътирофу дарки аз насл ба насл гузаштани одамон ва ваҳдати онҳост. Аз ин рӯ, миллатгароиро ҳамчун нерӯи созандаи ташаккули миллат, ки нақши босазо дорад, мешуморад. Махсусан, миллатгароӣ сабаби асосии мубориза мегардад, то ҳар миллати дигар барои ба даст овардани истиқлолият ва ташкили давлати миллии худ истифода бурда бошад. Онро шакли солими инкишофи миллатгароӣ мешуморад. Ӯ қайд мекунад, ки «аз даст додани давлати миллий ва истиқлолияти сиёсӣ барои миллат андуҳи гарон буда, боиси коҳиши омилҳои сиёсӣ дар дохили миллат мегардад».

Муҳаққиқ инчунин миллатгароиро ба ду шакли асосӣ тақсим мекунад: миллатгароие, ки самарайи хуб дорад ва миллатгароие, ки натиҷаи бад дошта, ҷомеаро ба вартаи таназзул мекашад.

Олимони дигари рус И.А. Илин ва В. Каратаева низ доир ба масъалаи миллатгароӣ андешаҳои арзишманд баён кардаанд. Онҳо хосиятҳои позитивии миллатгароиро бештар нишон додаанд. И.А. Илин қайд мекунад, ки он кас ватандӯсти рус ва миллатгаро ҳисобида мешавад, ки бояд воқеан муҳити маънавии худро эҳсос кунад, забони русӣ, таърихи Русия, давлати рус, шуури ҳуқуқӣ ва ва ғайраҳо ҳамчун махсусияти худ қабул кунад.

И.А. Илин ба сохтори миллатгароӣ унсури ватандӯстӣ (патриотизм)-ро ворид кардааст. Тибқи маънидодномаи имрӯз баъзе масоили он ба таври васеътар ба мафҳуми миллатгароӣ бархӯрд кардааст. Ба он инчунин муҳити равонию маънавӣ таъсир мекунад.

В. Коротева яке аз муҳаққиқони барҷастаи солҳои 90-уми асри XX аст, ки масъалаи миллатгароиро мавриди омӯзиш қарор додаст. Ӯ бештар ба таълимоти муҳаққиқони Ғарб таъя намуда, миллатгароиро ҳамчун падидаи мусбатӣ дар ташаккули давлати миллий таҳлил намудааст. Ӯ чӣ бештар кӯшиш намудааст, ки хосиятҳои либералии миллатгароиро нишон диҳад. Инсон аз рӯзи таваллуд мансубияти миллий дошта, онро метавонад нигоҳ дорад, ки омили асосии нигоҳ доштан ва ташаккули он миллатгароии солим мебошад.

Аз ҳама бештар ба масъалаи миллатгароӣ директори Институти сотсиологияи Академияи илмҳои Федератсияи Русия Ҷобиров Л. бештар таваҷҷуҳ дошта, ин омилро мавриди омӯзиш қарор додаст. Аз ҷумла қайд мекунад: «миллатгароӣ умуман хосияти либералӣ дошта, он дар асоси интиҳоби фаъол амалӣ мегардад. Садоқати шахрвандро нисбат ба давлат дар доираи муносибатҳои фарҳангӣ фаро мегирад».

Хулоса, дар марҳилаи нави инкишофи таърихӣ нисбат ба масъалаи миллий, бахусус, миллатгароӣ андешаҳои нав ба миён омада, барпо намудани давлати нав танҳо тавассути муносибатҳои нави миллий амалӣ мешавад. Онро дар доираи идеяи миллий омода кардан зарур аст. Ин барои давлатҳои миллий марҳилаи аввали инкишофи пас аз сохти шӯравӣ ба ҳисоб меравад. Миллатгароии позитивӣ барои ташаккули системаи сиёсии баъдишӯравӣ мақоми хос дошта, тавонист системаи мукаммали идоракунии муосирро дар доираи арзишҳои демократӣ ва давлати миллий ташкил намояд.

Ҳамин тариқ, дар бораи ҳифзи манфиатҳои миллий мо бояд андешаҳои солим ибраз намоем. Дар ҳалли масъалаи мазкур олимони, сиёсатмадорон ва коршиносони дигар саҳми беандоза дошта метавонанд. Илова бар ин, масъаларо равшан ва ошкоро муҳокима намоянд ва дар тавсиф намудани мазмуну моҳияти «манфиатҳои миллий» ташаббусҳои назаррасе ба миён гузоранд.

Дар сиёсати амалӣ ҳолатҳои зиёде рух медиҳанд, ки манфиатҳои миллиро дар сатҳи маҳдуд тавсиф менамоянд. Бештар дар низоми муносибатҳои байналхалқӣ таҳлили онҳо хосияти тангназариро ба худ касб менамояд. Масъалаи мазкур бояд ҳалли оқилонаи худро ёбад ва он таҳлили амиқи назариявӣ сиёсиро тақозо дорад.

Муайян намудани методологияи тадқиқи масъалаи манфиатҳои миллӣ, моҳият, хусусиятҳо, раванди ташаккул ва муайян намудани марзҳо ва вазифаҳои он барои кишвари мо талаби замон аст. Маҳз миллатгароии позитивӣ метавонад омили ҳимояи ин манфиатҳо бошад. Сиёсатшиносон ва олимони соҳаи ғуноғуни ҷомеашиносии имрӯза низ дар чунин маънӣ нақши миллатгароиро баҳо медиҳанд.

АДАБИЁТ

1. Бройн Дж. Подходы к исследованию национализма / Дж Бройн. – М., 2002. – С.226
2. Мнацаканян М.О. Нации и национализм / М.О. Мнацаканян. – М., 2004. – С.78.
3. Сидорина Т.Ю. Национализм: теория и политическая история / Т.Ю Сидорина, Т.Л Полянков. - М., 2006. - С. 336.

ПОЗИТИВНЫЙ НАЦИОНАЛИЗМ И ЕГО РОЛЬ В СИСТЕМЕ ПОЛИТИЧЕСКИХ ОТНОШЕНИЙ

В статье автором рассматриваются проблемы национального позитивизма и его роль в системе политических отношений. Особое внимание уделяется современному значению понятия «нация», национальным принципам и национальным движениям. Автором делается попытка аргументировать свои выводы относительно проблем позитивного национализма и национализма в целом. Особое внимание уделяется проблемам национальной идеи и национальной идентичности.

Ключевые слова: нация, национализм, позитивный национализм, националистическое чувство, национальная идентичность, националистическое движение, позитивные политические отношения.

POSITIVE NATIONALISM AND ITS ROLE IN THE SYSTEM OF POLITICAL RELATIONS

Nationalism and the modern meaning of "nation" can not be fully understood in terms of the cultural identity of the various nations or modern states, gives nationalism its particular political significance. Nationalism as a feeling or as a movement is easiest to explain the basis of the nationalist principle. Nationalist feeling - a feeling of resentment caused by the violation of this principle, or the feeling of satisfaction caused by its implementation. Nationalist movement - a movement inspired by a sense of this kind.

Key words: nation, nationalism, and modern states, positive nationalism, nationalist sentiment, movement, nationalist movement, positive political relations.

Сведения об авторе: *Б.Т. Раджабов* - кандидат политических наук, старший преподаватель кафедры политологии Таджикского национального университета. Телефон: 935-96-25-77

МАҚОМИ ДАВЛАТИ МИЛЛӢ ДАР НИЗОМИ НАВИ ҶАҲОНӢ

Д.Қ. Раҳимов

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар ҳаёти инсон давлат мақом ва нақши бузургро соҳиб аст. Он ба сифати ташкилоте баромад менамояд, ки тамоми муносибатҳоро ба танзим дароварда, аз болои онҳо назорат менамояд. Аз замони пайдоишаш давлат ҳамчун актори асосӣ ширкат варзида, дар ҳар як давраи таърихӣ зина ба зина мавқеи худро мустаҳкам менамояд. Дар шароити ҳозира ва низоми нави ҷаҳонӣ аллакай муносибатҳо ҳосияти дигарро ба худ касб намудаанд. Зеро садҳо таълимотҳои ғуноғуне пайдо шудаанд, ки мавҷудияти давлати миллиро зерӣ шубҳа ва ҳатто зерӣ ҳатар гузошта, аз байн рафтани марзҳои миллӣ, куллан нобуд шудани давлати муосир ва ташаккули иттиҳодияҳои байнидавлатӣ ва умумиятҳои сайёравиро пешбинӣ менамояд. Аллакай давлати муосир дар раванди идоранамой ба ҳолатҳои ғуноғун рӯ ба рӯ гардида, ҳосияти меҳварии худро гум менамояд. Бунёд намудани давлатдорӣ миллӣ яке аз масъалаи муҳими ҳар як халқу миллати алоҳида ба шумор рафта, ҳифзу тақвияти давлатдорӣ миллӣ ҳамчун вазифаи муқаддаси ҳар як миллат дар марҳилаи феълӣ рушди таърихӣ ҳисобида мешавад.

Вале бо вучуди дар нигоҳи аввал содда, фаҳмо ва яқмаъно донистани мафҳуми «давлати миллӣ» баррасии амиқтари масъала нишон медиҳад, ки барои аз тарафи тамоми ҷомеа ҳамчун бахше аз идеяи созанда пазируфта шудани он ва барои нақши созандаи худро амалӣ сохтани он бояд ба ҷанбаҳои мухталифи фаҳм ва шарҳи он таваҷҷуҳ намоем.

Худи мафҳуми «давлати миллӣ» як мафҳуми ҷандон собиқадори илмӣ ва таърихӣ нест, вале дар даҳсолаҳои охир он ба таҳаввулоти амиқи истилоҳӣ ва мазмунӣ рӯ ба рӯ гаштааст. Тавре ки маълум аст, дар фаҳми аввалия ва анъанавии худ давлати миллӣ, пеш аз ҳама, ба маънои давлате фаҳмида мешавад, ки он дар

асоси ҳокимияти як воҳиди этникӣ ё як миллат ташаккул ёфта бошад. Истилои илмӣ - таърихӣ «nation state», яъне «давлат - миллат» ё давлати миллий низ дар оғоз маҳз ба ҳамин маъно истифода мешуд. Пас истилоҳи «давлати миллий» аз забонҳои фаронсавӣ «etat - nation» «давлат - миллат» ва аз забони англисӣ «nation - state» гирифта шуда, дар худ маънои давлати муттамаказ ва соҳибистиклолро дорад. Чунин фаҳмиши давлати миллий ба он ишора дошт, ки ин давлат, асосан, мутааллиқ ба як қавм ё миллате буда, он миллат ҳамчун миллати давлатсоз дар ҷаҳорҷубаи он давлат дорои имтиёзҳои ҳосаи сиёсӣ фарҳангӣ ва иҷтимоӣ иқтисодӣ мебошад.

Намунаи имтиёзҳои сиёсии миллати давлатсоз дар давлати миллий, пеш аз ҳама, ба номи он миллат номгузори шудани ҳуди давлат, аз ҷумла намоёндогони он ташаккул ёфтани элитаи роҳбарикунандаи кишвар мебошад. Масалан, номҳои собиқадори Франция, Испания, Италия дар Аврупо низ асосан аз номи миллатҳои давлатсозии ин кишвар ташкил ёфтаанд. Намунаи имтиёзҳои фарҳангии миллати давлатсоз мақоми давлати доштани забони он миллат ва расмӣ ё бартарияти ҷамъиятӣ доштани расму оинҳои фарҳангии динӣ он кишвар аст. Ин намуди давлатҳои миллиро метавон шакли этносентрикӣ ё этномарказӣ номид. Ин шакли фаҳмиш ва шакли мавҷудияти давлатҳои миллий навъи анъанавӣ устуворшудаи онҳо буда, боиси дар як давраи муайяни таърихӣ аз ин тариқ ба танзим даромадани муносибатҳои миллий ва байналхалқӣ гаштааст.

Оғози ташаккули давлати миллий аз замони баста шудани Шартномаи сулҳи Вестфал (1648) ибтидо мегирад. Муҳимияти ин шартнома дар он зоҳир мегардад, ки баста шудани он фарҷоми мантиқии ислоҳоти динӣ ва ваҳдати насронӣ буд. Аҳамияти қарордоди Вестфал бештар аз он ҷиҳат буд, ки бори аввал баъди ҷангҳои тӯлони воҳидҳои ҷуғрофӣ Аврупо аз назари дохилӣ ва хориҷӣ амалан ва расман мустақил шуда, тибқи қарордоди мазкур баробар доништа шуданд. Ин Шартнома ба кишварҳои Аврупо масъулияти қабули қарор, танзими умури дохила, бастанӣ шартномаҳои байналмилалро дод. Чуноне ки муҳаққиқи шветсариягӣ Эмерик де Ваттел иброз менамояд, ки «ҳар миллате, ки худро ба ин ё он шакл идора менамояд, новобаста аз ягон ҳокимияти беруна кишвари мустақил аст. Ҳукуқи ӯ ба ҳукуқи кишвари дигар ба таври табиӣ мутобик аст».

Баъд аз баста шудани шартномаи сулҳи Вестфал рӯйдоди муҳим дар шаклгирии давлатҳои миллий Инқилоби бузурги Франция (1789-1799) буд, ки дар рафти он фаҳмиши нави суверенитет татбиқи худро ёфт. Инқилоби бузурги Франция омили ба вучуд омадани навъи ҷадиди кишвар дар саҳнаи сиёсат гардид. Давлатҳо маъмулан ба давлатҳои миллий маъруф гашта ва қудрату имтиёзҳои ҳокимон ва давлатҳо дар ин давра васеъ шуда, акнун онҳо қорҳои давлатдорӣ худро бо номи миллат анҷом дода, дар муқобили миллат худро масъул медонистанд. Мафҳуми миллат маҳз дар айёми Инқилоби Франция ва муборизаи озодихонаи мардуми Амрико шакл ёфта, мундариҷаи сиёсӣ дошт. Аслан, мафҳум маънии ҷомеаро дошт, ки соҳиби суверенитет, яъне ҳокимият буда, худро идора мекард.

Дар шароити Аврупо сохторҳои сиёсӣ ташаккул меёфтанд, ки мустақилияти хешро муваффақ мегардониданд. Фанои ҷанги Сисола ва баста шудани шартномаи сулҳи Вестфал ба ҳукмронии Империяи Муқаддаси Рим дар сар то сари Аврупо хотима бахшид. Ин хотима ба ташаккули системаи нави муносибатҳои байналхалқӣ асос гузошт, ки маркази онро ғояи «давлати миллий» ташкил меод. Дар натиҷа дар муддати кӯтоҳтарин дар Аврупо давлатҳои зиёди миллий пайдо шуданд, ки тарҳи давлатию марказиро ба худ гирифта буданд. Принсипи истиклолияти миллий тақозо менамуд, ки давлат тамоми ҳуқуқҳо ва имкониятҳоро барои истифодаи ҳокимият дар ҳудудҳои хеш истифода намуда, сиёсати мустақилро пеш барад. Ин ҳолат давлатро муайянкунандаи самтҳои стратегӣ инкишофи ҳокимият, муайян намудани стратегӣ иқтисодӣ иҷтимоӣ ва маданӣ намуд. Чунин ҳолатро давлатҳои дигар эътироф намуда, принсипи даҳолат накарданро риоя менамуданд. Дар фаҳмиши аввал асоси идеяи давлати соҳибистиклоли миллиро нишондодҳои зерин ташкил меод: мавҷудияти ҳудуди муайян; аҳоли, ки дар ҳудудҳои муайян зиндагии доимӣ доштан; ба таври қонуни (легитимӣ) идора намудани аҳоли; истиклолияти давлати миллиро давлатҳои дигар эътироф намудан.

Аз оғози баста шудани шартномаи сулҳи Вестфал аксари кишварҳои аврупоӣ аз зерӣ таъсири калосо ва таассуби динӣ раҳо ёфта, рӯ ба инкишоф оварданд. Аз ин

лихоз, халқҳои аврупоӣ дар рушди тамаддуни олам хизмати босазое доранд. Таназзули муносибатҳои асримиёнагӣ ва ташаккули муносибатҳои нави ҷамъиятӣ ба ҷаҳонбинии расмӣ ва тафаккури оммавӣ, аз ҷумла дар таълимоти сиёсӣ гардиши куллиро ба вучуд овард. Такони пурзӯри ин давра он буд, ки диктатураи калисо шикаст хурд.

Нисбат ба пайдоиш ва инкишофи давлатдории миллий муҳаққиқону олимони сатҳи гуногун ибрази андеша намудаанд. Ю. Хабермас қайд менамояд, ки пайдоиши давлатдории миллий ин натиҷаи инкишофи номуътадили раванди таърих ва беҳтарин маҳсули сиёсии Ҷамони Нав ба шумор меравад. Давлати миллий ин давлате мебошад, ки дар идораи он халқ манбаи асосӣ доништа мешавад. Ин институте, ки тамаддуни Ғарб ба вучуд овард, марҳила ба марҳила ташаккул ёфта, мавқеи худро дар муносибатҳои байналхалқӣ мустаҳкам хоҳад кард.

Муҳаққиқи дигар Р. Скрутона дар шарҳи давлати миллий ба чунин хулосае меояд, ки давлати миллий давлате мебошад, ки намояндаи як миллат ва давлат дар арсаи байналмилал аз номи он миллат баромад менамояд.

В.М. Межуев давлати миллиро давлате меҳисобад, ки он аз як воҳиди маъмурӣ идорашаванда, таъминкунандаи озодиҳои сиёсӣ, иқтисодӣ, ҳимояткунандаи марзу буми хеш, кафолатдиҳандаи инкишофи бозори миллий ҳифзкунандаи арзишоти фарҳангӣ таркиб ёфтааст. Инчунин муҳаққиқ нишонаҳои асосии давлати миллиро шаҳр медиҳад. Давлати миллий дар худ якҷанд нишонаҳоро дорро мебошад. Яке аз нишонаҳои муҳими он мавҷудияти миллат мебошад, ки мақом ва нақши он дар таҳкими ҷомеа хеле баланд аст. Миллат таъминкунандаи арзишоти фарҳангии ҳар як давлат ба ҳисоб меравад. Вобаста ба ин, миллат таҷассумкунандаи интегратсионии унсурони ҷомеаи шаҳрвандӣ дар фазои ягонаи сиёсӣ мебошад:

- давлати миллий ҳамчун давлати гуногунҷеҳрагӣ миллий баромад намуда, ҳифзу амалӣ гардонидани манфиатҳои ҳам аксарияти миллий ва ҳам ақаллияти миллий вазифаи он ба ҳисоб меравад;

- ташаккул ва инкишофи ҷомеаи шаҳрвандӣ;

- пешбурди сиёсати давлатие, ки ҷавобгари манфиатҳои ҳамаи шаҳрвандон бошад;

- ҳифз ва баланд бардоштани истиқлолияти давлатӣ;

- характери посиндустриалӣ гирифтани иқтисодиёти миллий;

- инкишоф додани инфрасохтори коммуникатсионии дохилӣ (воситаи ахборӣ);

- маданияти баланди сиёсӣ. Бештар инро дар идеяи миллий дида мумкин аст.

Ҳар як давлат бояд дорои идеяи миллии худ бошад. Зеро идеяи миллии солим метавонад дар самтгирию рушди мутаносиби давлати миллий хизмат намояд;

- дорандаи забони давлатӣ, нишон, парчам, суруди миллий, пули миллий;

- ҳосияти легитимӣ пайдо намудани ҳокимият.

Давлати миллий дар заминаи ҳувияти миллий ва гузаштаи таърихӣ ҳар як миллати алоҳида ба вучуд омадааст. Дар таърихи тамаддун инкишофи босуръату ҳамаҷонибаи миллатҳо, аслан ба асрҳои XVII- XIX рост меояд. Дар ин давра давлатҳои зиёди миллии аврупоӣ ташаккули инкишоф ёфтанд. Ин замоне буд, ки давлатҳои миллий инкишоф меёфтанд ва табиист, ки ғояи марказии онҳоро принсипи «миллият» ташкил меод. Яъне, принсипи «миллият» воситаи асосии воқеигардонии ҳадафҳои озодиҳоии миллии кишварҳои аврупоӣ буд. Моҳияти принсипи мазкурро ба ҳар миллат додани шакли хоси давлатдории миллий ташкил меод.

Дар шароити муосир мактабҳо ва муҳаққиқони гуногун дар бораи мақоми давлати миллий дар низоми нави ҷаҳонӣ андешаҳои зиёде ибраз намудаанд. Онҳо қўшиш менамоянд, ки аз ҷиҳати назариявӣ ва амалӣ тарҳ ва пешони инкишофи ҷомеаи ҷаҳониро баён намоанд. Ғояи марказии таълимоти онҳо таҷассумгари низоми навад, низоме, ки дар он манфиатҳо мавқеи марказиро ишғол намудаанд. Маҳз андешаҳо ва докторинаҳои гуногун ба он мазмун дигарро зам менамояд. Андешаҳо дар қадом сатҳе набошанд дар маркази он олами муосир ва андешаи «чӣ гуна ин оламо бояд идора намуд», қарор гирифтааст. Дар раванди чунин хулосабарориҳо ва андешарониҳо маҳз принсипи «истиклолияти миллии давлатҳо» қарор гирифтааст.

Ҳоло равандҳои глобализатсионӣ, ки аз ҳарвақта дида ғайбтаранд мақоми давлатро дар низоми ҷаҳонӣ маҳдуд сохта, қисме аз салоҳиятҳои онро аз худ

менамоянд. Бештари муҳаққиқон бар он назаранд, ки дар ин раванд давлатҳои милли аз сахнаи муносибатҳои байналхалқӣ берун рафта, мавқеи онҳоро созмонҳои байналхалқӣ, ғайриҳукумати ва ширкатҳои фаромиллӣ ишғол менамоянд. Я. Тинберген бар он андеша аст, ки дар даврони наздиктарин истиқлолияти милли дар зери нуфузи созмонҳои байналхалқӣ қарор мегирад. Дар кадом сурате набошад ӯ принципи «истіқлолияти милли» - ро рад намуда, ба ҷои он «истіқлолияти сайёравӣ»-ро ҷонибдорӣ намуда, назорати онро тариқи ғайриҳукумати институтҳои байналхалқӣ воқеъ мегардонад.

Ҳамин тариқ, таълимот ва назари мухталиф дар мавриди раванди ташаккул ва инкишофи давлати милли воқеият доранд. Он ҷӣ аён аст, ки тамоми намоёндагони мактабҳои илмӣ мавҷудият ва махсусияти давлати миллиро ҳамчун актори асосии сиёсати ҷаҳонӣ эътироф менамоянд. Аммо пешомади инкишофи онро дар навъ ва шакли гуногун мебинанд.

АДАБИЁТ

1. Блинов А. Национальное государство в условиях глобализация / А Блинов. - М., 2003.-С.24
2. Самиев Х, Мухиддинов Т. Муқаддимаи фанни рабобити байналмилал / Х Самиев, Т Мухиддинов. - Душанбе, 2011.- С.23
3. Межуев. В. М. Идея национального государства в исторической перспективе / В. М. Межуев. - М., 2001.-С.56
4. Уткин А. Новый мировой порядок / А. Уткин - М., 2006. – С.78.
5. Зокиров Г.Н. Таърихи талимоти сиёсӣ / Г.Н. Зокиров - Душанбе, 2010.- С. 354.

МЕСТО НАЦИОНАЛЬНОГО ГОСУДАРСТВА В НОВОМ МИРОВОМ ПОРЯДКЕ

В статье рассматривается место национальных государств в современных условиях. Автором рассматривается процесс перераспределения власти между субъектами международных отношений, трансформация национального государства в условиях формирования глобальной политической системы. Также, анализируется круг вопросов касающихся перспективы развития национального государства. Прежде всего, исследуется процесс глобализации как всемирный исторический процесс и последствия ее влияния на нации и национальные государства.

Ключевые слова: государство, национальное государство, новый мировой порядок, транснациональные корпорации, будущее национального государства, перспективы и развития национального государства в современных условиях.

PLACE NATIONAL STATE IN THE NEW WORLD ORDER

Place national state is considered In article in modern condition. The author is considered process of the redistribution authorities between subject of the international relations, transformation national state in condition of the shaping the global political system. It is also analyses circle of the questions concerning prospects of the development national state. First of all, process globalization is researched as worldwide history process and its consequences on nations and national state.

Key words: state, national state, new world order, transnational corporations, future of national state, prospects and developments of national state in modern condition.

Сведения об авторе: Д.К. Рахимов - ассистент кафедры политологии Таджикского национального университета. Телефон: 918-86-61-41

СОЗМОНҲОИ ҒАЙРИҲУКУМАТӢ ҲАМЧУН ФАКТОРИ ТАҒЙИРОТИ СИЁСӢ

У.У. Исаев

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Нақши созмонҳои ғайриҳукумати дар тағйироти сиёсӣ аз пештара дида аҳмияти муҳимро ба худ касб кардааст. Зеро равандҳои замони муосир аз он дарак медиҳанд, ки дар олами мутамаддин ташкилотҳои ғайриҳукумати мақоми назаррасро соҳиб гаштанд. Мавҷудияти созмону ташкилотҳои ғайриҳукумати дар давлатҳои соҳибистиклол ин боиси таҳкиму инкишофи истиқлолияти давлатӣ, плюрализми сиёсӣ ва ҷомеаи шахрвандӣ мегардад. Мақсади ҳар як созмону ташкилоти ғайриҳукумати, пеш аз ҳама, бунёдгарӣ, ҷамоаангсозӣ ва эҳғарӣ мебошад, ки он боиси дигаргунӣ ва тағйироти сиёсӣ мегардад.

Дар ҳар даври замон омма барои рушди ҳаёти ҷамъиятӣ талош менамуд. Ин талошҳо дар ҳар шакл ва мазмун аз худ асар мегузорад, ки он бештар вобаста ба хусусиятҳои идоракунии замон марбут аст. Ба сифати фактори асосии тамоми

тағйиротҳои ҳаёти ҷамъиятӣ, махсусан, ҳаёти сиёсӣ омма баромад мекунад. Омма барои ба мақсад расидан бо роҳи дастаҷамъона ба ҳам омада иттифок, созмон, ташкилот ва дастаро таъсис медиҳад. Бо роҳи дастаҷамъона барои мақсадҳои ҳеш мубориза мебаранд, то ки тағйироти дилхоҳро ба вучуд оранд.

Дар тамоми тағйиротҳое, ки дар ҷомеа ба вучуд меоянд, нақши асосӣ ба души фактори асосии он меафтад. Аммо на ҳамаи факторҳои ғаёлу мубориз дар доираи афкори солим ғаёлияти ҳешро ба амал мебароранд. Аслан, актори асосии муносибатҳои сатҳи дохилӣ ва берунӣ давлат ба ҳисоб меравад. Иштирокчии асосии муносибатҳои ҷамъиятӣ давлат аст. Аммо, имрӯз дар баробари давлат факторҳои дигар низ ба вучуд омадаанд, ки баъзе аз вазифаҳо ва салоҳиятҳои давлатро ба души ҳеш гирифтаанд.

Созмону ташкилотҳои ғайриҳукумати яке аз он факторҳое мебошад, ки дар муносибатҳои ҷамъиятӣ мавқеи ҳешро пайдо кардааст. Дахлат кардан ба масоили ҳаёти иҷтимоӣ, ки онҳо низ дар самти ворид намудани тағйиротҳои сиёсии ҷомеа сахми назаррасро соҳиб гардидаанд. Аз ин рӯ метавонем, онҳоро аз рӯи хусусиятҳо ба ду навъ ҷудо намоем:

- ташкилотҳое, ки майл мекунанд, то ки дар ҷомеа тағйиротҳои иҷтимоӣ сиёсӣ ба вучуд оранд ва сатҳи зисти ҳаёти омма боло бардошта шавад;

- ташкилотҳое, ки ҳадафашон ба ҷуз аз террору нобуд намудани сохтори сиёсӣ чизи дигаре нест.

Пас, барои давлат мавҷудияти навъи аввали ташкилотҳо лозиманд, ки он боиси пешрафти давлату миллатҳо мегарданд.

Таҳкими муносибатҳои ҷамъиятӣ миёни мақомотҳои давлатӣ ва ҷамъиятӣ ба иштирокчиёни он вобастагӣ калон дорад. Имрӯз тамоми сохторҳои гуногуни идоракунии давлатӣ ва ҷамъиятӣ мақоми махсусро соҳиб гаштанд. Новобаста ба раванҳои замони муосир ҳар як падидаи ҳаёти ҷамъиятию сиёсӣ марҳилаи рушди таърихро ба таври ҳоса сипарӣ менамояд. Созмонҳои ғайриҳукумати (ғайридавлатӣ) дар Тоҷикистон низ аз ҷунин қонуниятҳои инкишоф берун намондаанд.

Аслан, таъсиси аввалин ташкилотҳои ҷамъиятию сиёсӣ дар кишварҳои собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ, аз ҷумла, дар Тоҷикистон ба нимаи дуҷуми солҳои 60-уми асри XX, дар замони роҳбарии Н.С. Хрущёв рост омада, дар давраи бозсозӣ ва ошкорбаёнӣ ҳукумати М.С. Горбачёв бештар шуданд. Дар Тоҷикистон аввалин созмону ташкилотҳои оммавию сиёсӣ баробари эълони истиқлолияти давлатии Тоҷикистон ташаккул ёфтанд. Аз қабилӣ, Ҷунбиши наҳзати Тоҷикистон, ҶНИТ, Созмонҳои демократӣ, ба монанди Ҷизби демократи Тоҷикистон, иттиҳодияи «Маърифат», клуби «Рӯ ба рӯ», Ҷунбиши мардумии «Растохез», ҳаракати «Лаъли Бадахшон» ва амсоли инҳо дар фазои сиёсии кишвар ғаёл буданд. Инҷунин ташкилотҳои зиёду гуногун дар байни умумиятҳои миллию этникӣ ташаккул ёфта, ба ҳимояи манфиатҳои қавми ҳеш машғул гардиданд. Дар ин миён, ташкилоту иттиҳодияҳои мухталифи илмиву фарҳангӣ ва эҷодӣ пайдо гардиданд, ки боиси тағйиротҳои иҷтимоӣ сиёсӣ дар ҷомеа шуданд. Ҳолати мазкур ба он оварда расонид, ки низомии бисёрҳизбӣ ва таъмину ҷобачогузори қувваҳои сиёсӣ инкишофи босуботро пайдо намоянд.

Шиддати раванди номутаносиби инкишофи ҷомеа ҳолати бухронӣ ва вазъияти идоранашавандаеро ба вучуд оварда, Тоҷикистонро ба низомии махсус ворид намуданд. Дар ин давра неруҳои сиёсии гуногун муборизаи ошкороро барои ҳокимият оғоз намуда, раванди сиёсиро қурбони муқовимати мусаллаҳона намуданд. Махсусан, ташаккули иттиҳодияи «Маърифат», ки дар шакли Фронти халқии кишварҳои Назди Балтика таъсис ёфта буд ва клуби «Рӯ ба рӯ», ки бо ташаббуси Комитети Марказии комсомоли мамлакат ба ғаёлият шурӯъ намуд, дар муқовиматомез гаштани ҳаёти сиёсӣ нақши ғаёл гузоштанд. Баътар ҷунбиши мардумии «Растохез», Ҷизби демократи Тоҷикистон, Ҷизби наҳзати исломии Тоҷикистон ва дигар иттиҳодияву ташкилотҳои маҳалливу милли ба раванди тағйиротҳои ҳаёти сиёсии Тоҷикистон таъсир расонданд. Масалан, дар соли 1996 роҳбарони 32 созмону иттиҳодияҳои оммавию сиёсӣ, аз қабилӣ ҳизбҳои сиёсӣ, иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, иттиҳодияҳои динӣ, милливу этникӣ ба ҳам омаданд ва барои бунёди сулҳ ва ризоияту ваҳдат сахм гузоштанд.

Даврони рушду инкишофи иттиҳодияҳои ҷамъиятиро вобаста ба таърихи наҷандон дуру дароз дошташон метавонем дар шароити Тоҷикистони соҳибистиклол шартан чунин тақсим намоем, ки ошкоро ба майдони сиёсат омаданд:

- солҳои 1989 то соли 1993-ум. Ин давра марҳилаи ташаккули ташкилоту иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ ва дигар созмону ҳаракатҳост, ки ҳосияти маҳаллӣ ва ҷамъӣ доштанд;

- солҳои 1994 то соли 1999-ум. Дар ин айём ташкилотҳои маҳаллӣ, ташкилотҳои минтақавӣ ва ташкилотҳои байналхалқӣ аз худ дарак дода, хусусиятҳои хосро касб намуданд;

- солҳои 2000 то ба имрӯз. Пас метавон гуфт, ки ин давра нисбати даврҳои пешин ба кулӣ фарқ менамояд. Яъне, таҳким ва рушди ташкилотҳои ҷамъиятӣ ва дигар иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, аз ҷиҳати сохтор, самти фаъолият имичи хосаро (то ҷое) дар ҷамъият пайдо карданд. Бештар самти фаъолиятшон ба омода намудани лоиҳаҳои инкишофи иҷтимоӣ сиёсӣ равона гардидааст.

Дар ҳар як давра ташкилотҳои ҷамъиятӣ бо хусусиятҳои хоси худ, ҳамчун иштирокчиёни муносибатҳои ҷамъиятӣ баромад менамоянд. Давраи аввали ташаккули ташкилотҳои ҷамъиятӣ дар шароити Тоҷикистон ба замони ҷанги шаҳрвандӣ рост омад, ки ин як давраи хеле душвору мураккаб буд. Лекин ба душвориҳо нигоҳ накарда, раванди ташаккул ва рушдро ташкилотҳои ғайриҳукумати Тоҷикистон сипарӣ карданд. Аҷибаш дар он аст, ки дар аввали пайдоиш ва ташаккул фаъолияти баланди сиёсӣ нишон дода, бевосита дар тағйиротҳои сиёсии кишвар саҳм гузоштанд. Аммо дар тӯли панҷ соли ҷанги шаҳрвандӣ ва душвориҳои ғочаовари он замон ташкилотҳои ғайриҳукумати ба сифати оппозитсия ном бурданд ва ҳар гуна баёнҳои ҳаро дар ҳаққи онҳо баён мекарданд. Дар симои онҳо на шарикӣ давлат, балки душмани давлатро меиданд. Ин тарзи муносибат ба фаъолияти онҳо бетаъсир намонд.

Дар давраи дуюм бошад, ташкилотҳои ғайриҳукумати кӯшиш намуданд, ки фаъолияти самаранок дар тағйиротҳои сиёсӣ иҷтимоӣ ҷомеа нишон диҳанд. Махсусан, дар солҳои 1995 шаҳрвандон кӯшиш намуданд, ки ҳизберо бо номи Ҳизби ваҳдати мардумӣ сабти ном намоянд ва дар интиҳоботи парламенти соли 1995 иштирок намоянд, вале Вазорати адлияи Тоҷикистон ин ҳизбро расман сабти ном накард.

Давраи сеюм бештар ба шароити муосир рост омадааст, ки аллакай мавқеъ ва ҷойҳои ҳаракату ҷунбишҳо хеле зиёд аз худ дарак доданд. Дар ин давра аксари онҳо дар доираи мавқеи оппозитсионӣ дар баробари ҳукумати амалкунанда ташаккул ёфтанд. Як қисми нерӯҳои оппозитсионӣ берун аз марз дар симои ташкилот, ҳаракат ё клубҳои сиёсӣ муттаҳид гардидаанд.

Дар ин давра бештар ҳадафҳо ба он равона гардидааст, ки нерӯҳо талош менамоянд ба сиёсати давлатӣ ворид шаванд ё худ таъсиррасон бошанд. Мисоли барҷастаи он, раванди интиҳоботи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2013 шуда метавонад. Тарики ба ҳам омадани роҳбарон ва намояндагони ҳизбу созмонҳо ва шахсони алоҳида роҳбари ташкилоти ғайриҳукумати “Перспектива +” О.Бобоназаровро ҳамчун номзади алтернативӣ ба вазифаи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод намуданд. Аммо, бо баъзе сабабҳои объективӣ ва субъективӣ натавонистанд, меъёри 5%-ро гузаранд. Аз ин хотир, дар интиҳобот ширкат варзида натавонистанд.

Ҳамин тариқ, вобаста ба муносибатҳои ҷамъиятӣ метавонем раванди рушди фаъолияти созмонҳои ҷамъиятиро дар замони истиклолияти сиёсии Тоҷикистон қаноатбахш баҳо дод. Чунки вобаста ба имкониятҳо дар тағйиротҳои сиёсии ҷомеа мақоми муассир пайдо намудаанд. Созмону ташкилотҳои ҷамъиятӣ ва ғайриҳукумати пайваста дар ҳар як давраи таърихӣ аз бедории хеш дарак меоданд. Вобаста ба вазъи сиёсӣ иҷтимоӣ ҷомеа созмонҳои ғайриҳукумати кӯшиш менамуданд, то ки дар дигаргуниҳои ҳаёти сиёсии ҷомеа саҳм дошта бошанд. Созмонҳои ғайриҳукумати талош менамоянд, ки дар сатҳи зарурӣ фаъолияти босамарро таъмин намоянд.

АДАБИЁТ

1. Иҷлосияи XVI Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва масъалаҳои муҳимтарини инкишофи сиёсии кишвар. – Душанбе, 2012. – С.57.

2. Зокиров Г.Н. Макоми Ичлосияи XVI Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар рушди суботи сиёсии мамлакат / Г.Н Зокиров // Ичлосияи XVI Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва масъалаҳои муҳимтарини инкишофи сиёсии кишвар. – Душанбе, 2012. – С.6.

НЕПРАВИТЕЛСТВЕННЫЕ ОРГАНИЗАЦИИ КАК ФАКТОР ПОЛИТИЧЕСКОЙ ТРАНСФОРМАЦИИ

В статье рассматриваются особенности формирования и развития неправительственных организаций в трансформирующейся политической системе. Сделана попытка показать роль неправительственных организаций при создании демократического общества. Автором рассматривается деятельность негосударственных средств массовой информации и их роль в защите национальных интересов и обеспечении государственной безопасности Республики Таджикистан.

Ключевые слова: организация, неправительственные организации, политическое развитие, политический документ, партия, эпоха негосударственных организаций.

PRIVATE ORGANIZATION AND POLITICAL CHANGES IN SOCIETY

The concept of "non-governmental organizations" as a reflection of the new political - social phenomenon in political science is of particular relevance. Political organizations ensure the inclusion of citizens in the political system. These include political parties. During the elections, they acquire the status of electoral associations. It also includes many non-state media. Their activities are not contrary to the law, but no more. They are not obliged to uphold the values check with the official line of the state. For a long time non-state entities considered only as an extra to the state gun implementation of national and party facilities.

Key words: business, non-governmental, political development, political change, political document, the party and the era of non-governmental organizations.

Сведения об авторе: У.У. Исаев - ассистент кафедры политологии Таджикского национального университета. Телефон: 935-19-22-09. E-mail. umed_isaev@mail.ru

НАЗАРИЯИ МАРКСИСТИИ ОППОЗИТСИЯ» ВА МАҲСУСИЯТИ ОН ДАР ШАРОИТИ ИТТИҲОДИ ШҶРАВИ

К. Назриев

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Мавҷудияти оппозицсияи сиёсӣ дар Иттиҳоди Шӯравӣ ҳолати оппозицсия дар режими тоталитариро хотиррасон менамояд. Режими тоталитарӣ дар ҳастии оппозицсия дар ҷомеа шакл дорад. Он ҳолатеро инъикос менамояд, ки ҳама бояд плюрализми сиёсиро дар идеологияи давлатӣ ҷустуҷӯ кунанд. Шакли дигари ҳастии оппозицсияро дидан намехостанд. Аз ин рӯ, ҳар нерӯи сиёсӣ, ки агар пайдо мешуд, ҳамоно онро нобуд мекарданд. Ба ҳамин хотир, агар дар системаи сиёсии шӯравӣ унсӯри оппозицсионӣ пайдо мешуд, он ҳосияти ғайриқонуниро (аслан, ғайриқонунӣ гуфтаи хатост, зеро он алтернативаи қонунӣ аст) ба худ касб мекард. Оппозицсияи сиёсӣ ва душмани сиёсӣ дар Иттиҳоди Шӯравӣ баробарқимат дониста мешуданд. Зери мафҳуми «оппозицсияи сиёсӣ» ҳафту хатари сиёсиро ба мамлакат беҳтар мефаҳмиданд. Таҷрибаи сиёсии таърихӣ нишон додааст, ки режимҳои сиёсии зимни инқилоб бавучудода дар муносибат бо муҳолифони ночизи худ аз вазоили зӯрварӣ ва фишор васеъ истифода мебаранд, ки режими сиёсии Иттиҳоди Шӯравӣ низ истисно нест.

Ҳолати оппозицсия дар Иттиҳоди Шӯравӣ назари оппозицсионӣ Роберт Далро ба ёд меоварад, ки вай чунин системаро гегемония номида буд. Дар шароити режими гегемония тарҳи пурзӯри алоқамандии ҳукумат ва оппозицсия шакл мегирад. Режими мақсур тамоми навъи оппозицсияро мамнӯъ эълон медорад ва шароити бавучудоии онро маҳдуд менамояд. Ба сифати мисоли ин ҳолат системаи сиёсии СССР баромад менамояд, ки аз рӯи принсипи «сентрализми демократӣ» системаи сиёсӣ шакл мегирифт. Шаҳрванд дар чунин ҳолат аз сиёсат ва идеология вобаста буд ва ҳукумат равандҳои иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва сиёсиро зерини фишангҳои худ қарор дода буд. Аз ин рӯ, оппозицсия, агар дар ин гуна шароит пайдо шавад, ҳолати ғайриқонуниро ба худ касб мекунад.

Барои режими пурзӯр фарқ надорад, ки кадом оппозицсия манбаи таҳдид асту кадоми дигараш асоси «амният». Ҳар гунае набовард, онро бояд нест намуд. Аз ин нуқтаи назар, ба ақидаи Р.Дал дар ин гуна режим байни оппозицсияи қонунӣ ва ғайриқонунӣ тафовут намоида. Ба ибораи дигар оппозицсияи қонунӣ ҳамеша ба оппозицсияи ғайриқонунӣ табдил меёбад ва он аз ду сар нобуд карда мешавад.

Дар шароити Иттиҳоди Шӯравӣ қувваи сиёсии пешбари ҷомеа ҳизби коммунистӣ маҳсуб шуда, он ифодагари ҳамаи манфиатҳо, ғояҳо ва гуногунандешии ҷомеа дар маҷмуъ баромад мекард. Дар ҷорҷӯбаи ҳизби мазкур, аз рафторҳои оппозитсионӣ: танқид ва худтанқидкунӣ истифода мебуданд, то ки гуруҳи дигари интиқодкунандаи сиёсӣ пайдо нашавад. Танқид ва худтанқидкунӣ дар Иттиҳоди Шӯравӣ боиси пешравӣ шуда бошад, ин ҷои шубҳа нест, вале назари олимони сиёсӣ доир ба масъалаи ғавқуззикӣ ҳолати дигар дорад. Масалан, Морис Дюверже таъкид намуда буд, ки ҳизби коммунистии ИҶШС оппозитсияи оригиналиро дар шакли “худтанқидкунӣ”: аъзо ва роҳбарияти ҳизбии тамоми сатҳҳо ва дарҷ намудани танқид дар ҳисоботҳо аз камбудӣҳои инкишоф дода буд. Амали мазкур баҳри он буд, ки баромади оппозитсияро имконнопазир месохт. Худтанқидкунӣ дар ин ҷо баҳри он истифода мешуд, ки сатҳи назари дигарон дар муносибат бо идораҳои фаҳмида шаванд ва он ба мақсади дар қатори умумияти ҳизбӣ мондани роҳбарон буд”. Танқиди худӣ ин воситаи яктарафа ва таассубии элитаи тоталитарии ИҶШС буд, ки ҳолати дигарашро намероҳост, зеро дар ИҶШС давлат ҳадафи асосӣ буд, на манфиатҳои ҷамъиятӣ.

Дар ИҶШС оппозитсияи сиёсӣ агар қонунӣ нашуда бошад ҳам, вале оппозитсияи сиёсӣ дар сатҳи фардӣ, гуруҳӣ, миллий, динӣ ва ғ. мавҷудият дошт. Муборизаи давлат бо ҷунин унсурҳои фаъолияти оппозитсионӣ дар тӯли мавҷудияти ИҶШС давом дошт. Вале механизми нодурусти муносибат бо ҷунин унсурҳои фаъолияти оппозитсионӣ, ки бо назарияи марксистӣ-ленинӣ зиддият дошт, пайомадҳои ногувореро барои системаи сиёсии шӯравӣ ба бор овард. Инкори оппозитсионӣ, ин инкори ҳастии сиёсӣ ва инкори ҳастии сиёсии ягон унсури сиёсӣ инкори мавҷудияти ҳуди он маҳсуб мешавад.

Дар Иттиҳоди Шӯравӣ ҷун инкори ҳастии сиёсии унсурҳои фаъолияти оппозитсионӣ пеш бурда мешуд, субъектони муҳолиф дараҷаи радикалии муносибатро дар худ касб намуданд, ки онҳо аксуламали синфи ҳокимро - инкори ҳастии сиёсии Иттиҳоди Шӯравиро зоҳир намуданд. Ҳолати мазкур, ҳоси режими тоталитарии ИҶШС буда, як навъ идоракунии иҷбориро ба хотир мерасонад.

Системаи сиёсии шӯравӣ - сотсиализм ҳамчун зинаи ибтидоии коммунизм дар назарияи марксистӣ-ленинӣ аз ҷиҳати концептуалӣ омода шуда, воқеияти амалии худро дар Иттиҳоди Шӯравӣ соҳиб шуд. Аммо масъалаи мавҷудияти оппозитсияи сиёсӣ дар Иттиҳоди Шӯравӣ бо назарияи марксистӣ- ленинӣ таъзод ва ихтилофи бараҳнаю барҷаста дошт.

Саромадони назариявии таълимоти марксизм К.Маркс ва Ф.Энгелс муборизаи табиӣи муқобилияти буржуазия ва коргарро ҳамчун муборизаи синфӣ ба қалам додаанд. «...муборизаи байни ду синфи қалони ҷамъиятӣ ногузир муборизаи сиёсӣ мегардад. Муборизаи бардавоми байни буржуазия, ё ки синфи капиталистон ва аристократияи заминдор ҳамин тавр шуда буд; муборизаи байни синфи коргар ва ҳуди ҳамон капиталистон низ ҳамин тавр аст. Дар ҳар гуна муборизаи синф бар зидди синф наздиктарин мақсади мубориза ҳокимияти сиёсӣ мебошад; синфи ҳукмрон дастболоии сиёсии худро ба ибораи дигар дар органҳои қонунбарор таъмин будани аксарияти худро муҳофизат мекунад; синфи мазлум аввал барои ҳиссаи ин ҳокимият, сони барои тамоми ҳокимият мубориза мебарад, то имконият пайдо кунад, ки қонунҳои мавҷударо мувофиқи манфиатҳо ва эҳтиёҷоти худ тағйир диҳад...дар муборизаи сиёсии синф бар зидди синф ташкилот аслиҳаи муҳимтарин мебошад».

Баҳри расидан ба ҳадафҳои олии сиёсӣ оммаи коргаронро зарур буд, ки дар ягон созмоне муттаҳид шаванд ва манфиатҳои ҳадашонро татбиқ созанд: «Оммаи коргар торафт бештар дарк карда истодаанд, ки роҳи наҷоти онҳо на танҳо дар муборизаи зидди соҳибкорҳои ҷудогона барои худ музди қори зиёдтару рӯзи қории кӯтоҳтар ба даст оваранд, балки пеш аз ҳама, дар он аст, ки синфи коргар дар партияи мустақиле муташаккил шуда, барои худ ҳуқуқҳои сиёсӣ ба даст оварад, парламенти ба даст оварад». Зеро оммаи меҳнаткаш ба ягон қуввае эътимод надошт, ки ба доди онҳо расад ва аз ин рӯ он масъулиятро бар дӯши ҳадаш гирифта ҳокимиятро ба даст оварад: «Синфи коргар дар таҷриба боварӣ ҳосил кард, ки ҳеҷ як беҳбудии устувори аҳволро барои ӯ дигарон ба даст оварда наметавонанд, балки ҳуди ӯ бояд ин беҳбудиро пеш аз ҳама ба воситаи гирифтани ҳокимияти сиёсӣ ба даст

оварад». «Бинобар ин ба даст овардани ҳокимияти сиёсӣ вазифаи бузурги синфи коргар шуда мондааст». Ҳамин тавар, зимни муборизаи сиёсӣ барои тасарруфи ҳокимият, синфи коргар мақоми оппозитсиёро ба худ касб менамояд, ки ин мақоми онҳо аз ҷониби назариётчиёни марксизм дастгирӣ мешавад.

Бо ташаккул додани системаи сиёсии Иттиҳоди Шӯравӣ ва ба вучуд овардани диктатураи якҷизбӣ, ки зимни он зидди мавҷудияти оппозитсия баромад карданд, маҳдудиятро дар ташаккули нерӯҳои сиёсии дигар фароҳам намуданд. Дигар муносибати марксистӣ дар фазои шӯравӣ дар нисбати мавҷудияти нерӯҳои сиёсӣ ва ба инобат гирифтани манфиатҳои онҳо ба назар гирфта намешуд. Ҳолати мазкур, омили дар як ҷо ҷамъ омадани ҳокимият гардида, боиси пайдо шудани мухолифини сиёсии махфӣ дар муқобили ҳокимияти шӯравӣ гардид.

Дар Иттиҳоди Шӯравӣ муносибат ба оппозитсия ҳосияти маънӣ надошт. Низоми сиёсӣ чунин падидаро наметавист. Ҳукумати Шӯравӣ танҳо якҷизбиро ташвиқ ва мустаҳкам менамуд. Якҷизбӣ чунин маънӣ дошт, ки қувваи дигари ҳокимиятҳо набояд бошад. Муносибати илмӣ ҳам дар ин давра пайравӣ аз сиёсати давлат менамуд. Ҳолати дигари баррасии ин масъала вучуд надошт. Ҷиҳати муҳиме, ки дар ин ҷо бояд қайд шавад, ин аст, ки ақидаи муассисони низоми шӯравӣ бо сохтори сиёсии ИҶШС ва идораи он мувофиқ набуд. Масалан, К.Маркс оппозитсияи сиёсиро қабул дошта буд, аммо низоми сиёсии шӯравӣ аз ақидаҳои маншаъ мегирифт, ки хилофи назари К.Маркс буд.

Ба андешаи К.Маркс моҳияти одамон аз маҷмӯи муносибатҳои ҷамъиятӣ таркиб ёфтаанд ва онҳо дар муносибати мутақобила ба якдигар қарор доранд ва ин муносибатҳо аз хоҳишу иродаи онҳо вобаста набуда, ҳосияти объективӣ доранд. Ҳолати зайл шартӣ асосии ташаккули ҷомеаи сиёсӣ аст. Инкишофи он дар заминаи қонуни ягонагӣ ва муборизаи баҳамзидҳо ба амал меоянд ва субъектҳои асосии онро нерӯҳои мухталифи сиёсӣ, ки аслан барои ҳокимияти сиёсӣ, барои иштирок намудан дар идораи корҳои давлатӣ ва ҷамъиятӣ мубориза мебаранд ташкил медиҳанд. Масъалаи асосии муносибати байни онҳоро системаи ҷойгиршавӣ дар иерархияи ҳокимият ташкил медиҳад. Вобаста ба он тезисҳо ё худ андешаҳои консепсияи марксистии мочаро бунёд мегардад:

- ҳар қадаре ки нерӯҳои сиёсӣ аз ҳокимият берун монанд, ҳамон қадар мухолифат ё муқовимати онҳо бо нерӯҳои сиёсии ҳоким қувват мегирад;
- ҳар қадаре ки нерӯҳои сиёсии аз ҳокимият берун талаботу манфиатҳои худро дарк намоянд, ҳамон қадар шубҳаи онҳо ба қонунӣ будани ҳокимият зиёд мегардад;
- дарки талаботу манфиатҳо ва ғайриқонунӣ будани ҳокимият имконияти муттаҳид гаштани сафҳои нерӯҳои сиёсии оппозитсиониро муҳайё месозад;
- аҳамияти муҳимро арзишҳои идеологӣ соҳиб мегарданд ва он боиси инкишофи роҳбарии сиёсӣ гашта, ҳарчи бештар нерӯҳои сиёсиро муқобили якдигар меҷуздоранд;
- ҳар қадаре ки муқовимати ҳокимон ва нерӯҳои оппозитсионӣ зиёд бошад, ҳамон қадар мочаро пуршиддат мегардад. Дар заминаи он дар системаи муносибатҳои сиёсӣ тағйироти бузурги таркибӣ ба амал меояд.

Ҳамин тавр, ба инобат нагирифтани унсурҳои концептуалӣ дар фазои Иттиҳоди Шӯравӣ ва пеш бурдани иқдоми инқори сиёсии нерӯҳои сиёсӣ, эътироф накардани ҷаҳонбинҳои дигар боиси лағви сиёсати шӯравӣ гардид, ки ин мунҳариф шудан аз масири доктриналӣ буд.

АДАБИЁТ

1. Даль Р. Полиархия: участие и оппозиция / Даль Р.; пер. с англ. С. Деникиной, В. Баранова. - М.: Изд. дом Гос. ун-та – Высшей школы экономики, 2010.
2. Дюверже М. Политические партии / М. Дюверже - М., 2000. - С. 498.
3. Маркс К., Энгелс Ф. Асарҳо, Ҷ. 19. - С. 266; Маркс К., Энгелс Ф., Ленин В.И. Дар бораи коммунизми илмӣ / К. Маркс, Ф. Энгелс. - Душанбе, 1969. - С. 166-167.
4. Маркс К. Асарҳо / К. Маркс, Ф. Энгелс. - Ҷ. 22. - С. 417.
5. Маркс К. Асарҳо / К. Маркс, Ф. Энгелс. - Ҷ. 7. - С. 242-243.
6. Маркс К. Асарҳои мунтахаб / К. Маркс, Ф. Энгелс. - Ҷ. 1, - С. 398-399.
7. Зокиров Г.Н. Мочарошиносӣ / Г.Н. Зокиров. - Душанбе, 2006. - С. 19

«МАРКСИСТСКАЯ ОППОЗИЦИОННАЯ ТЕОРИЯ» И ЕЕ ОСОБЕННОСТИ В УСЛОВИЯХ СОВЕТСКОГО СОЮЗА

В данной статье рассматривается состояние политической оппозиции в Советском союзе, исследуется существование данного явления в советской политической системе. Должное внимание уделяется

теоретико-методологическим вопросам и взглядам зарубежных исследователей. В ней ярко отражены политические, социальные и культурные предпосылки формирования политической оппозиции при Советском Союзе. А также рассматривается «критика и самокритика» как альтернатива к оппозиционным элементам в Советском Союзе, которая со стороны исследователей признавалась как образец оппозиционной деятельности. Проводится сравнительный анализ «марксистской оппозиционной теории» с реальным состоянием оппозиции в советской политической системе.

Ключевые слова: политическая оппозиция, политический враг, тоталитарный политический режим, гегемония, «демократический централизм», нелегальная оппозиция, оригинальная оппозиция, «критика и самокритика», оппозиционная деятельность, политические силы, оппозиционные силы, политическая климат, политическая бытия.

"MARXIST THEORY OF OPPOSITION" AND ITS ESPECIALLY IN THE CONTEXT OF THE SOVIET UNION

In this article, examined the state of political opposition in Soviet Union, comes into question existence of given phenomena in soviet political system. Taken into account, the point sight of foreign thinkers in a relationship with positions and existence of this institute in soviet political societies. Examined soviet political climate and existence opposition, denial of life opposition in totalitarian mode of Soviet Union. And also "criticism and self-criticism" as an alternative opposition element in the Soviet Union with side researchers to confess as a standard opposition activity.

Conducted the comparative analysis of «marxist's opposition theory» with the reality state of opposition in the soviet political system. In this analysis distinctive side appears in a relation with opposition inquire in theory and practice. Reveals doctrine difference along with comparison approach is theoretical founders from reality soviet political building.

Key words: political opposition, political enemy, totalitarian political mode, hegemony, "democratic centralism", illegal opposition, original opposition, "criticism and self-criticism", opposition's activity, political forces, opposition's forces, political climate, political life.

Сведения об авторе: *К. Назриев* - стажёр-исследователь кафедры политологии Таджикского национального университета. Телефон: 988-01-53-11

НАЗАРИЯИ ИНКИШОФИ МАНФИАТҲОИ МИЛЛӢ ДАР НИЗОМИ ИЛМҲОИ СИЁСӢ

М.М. Абдулҳақов
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар олами муосир низоми нави ҷаҳонӣ дар заминаи манфиатҳои миллии сурат мегирад. Ҳамаи шаклҳои муносибатҳои байни давлатҳо ва миллатҳо ба хоҳири ҳимояи манфиатҳои миллии ба амал бароварда мешаванд. Сиёсати байналхалқӣ низ воситаи ба амал баровариши раванди мазкур ба ҳисоб меравад. Он аз ҷониби субъектҳои ҷаҳонӣ дар заминаи ҳимояи манфиатҳои миллии амалӣ карда мешавад. Давлат ва мақомоти ғуноғуни он дар воқеъшавии манфиатҳои давлатӣ дар сиёсати байналхалқӣ нақши асосӣ мебозанд. Аз тарафи дигар, мақоми дипломатия дар амалӣ намудани манфиатҳои миллии ҳосияти муайянкунандагӣ пайдо намудааст.

Омӯзиши масъалаи «манфиатҳои миллии» ва ҳимояи он дар системаи муносибатҳои байналхалқӣ таваҷҷуҳи намоёндоғони соҳаҳои мухталифи илмҳои сиёсиро ба худ кашидааст. Дар системаи илмҳои сиёсӣ муносибат ба дарки мафҳуми «манфиатҳои миллии» дар сатҳи ғуноғун қарор дорад. Оид ба фаҳми «манфиатҳои миллии» се тарзи муносибатҳо бартарӣ пайдо намудааст.

Муносибати аввал дар муносибатҳои байниҳамдигарии давлатҳои муосир аён мегардад, ки дар он бештар бартарӣ пайдо намудани қувва ва ҷорӣ намудани мувозинати байни манфиатҳои миллии ҷиҳати асосиро ташкил медиҳад. Аз ин хотир, дар фаҳми умумӣ манфиатҳои миллиро ифодаи ғояҳои ташкил медиҳанд, ки маҷмӯи талаботҳои ҷомеа ва пеш аз ҳама рушди инкишофи онро дар давраҳои мухталифи вақт дар бар мегирад. Дар баробари ин манфиатҳои миллиро ба манфиатҳои миллат, манфиатҳои давлати мустақил ва ҷомеаи шаҳрвандӣ ҳаммонанд менамоянд. Дар муносибати мазкур, манфиатҳои миллии ба сифати меҳвари асосии сиёсати хориҷии ҳар як давлат баромад мекунад.

Дар муносибати баъдина бошад фаҳми муосири мафҳуми «манфиатҳои миллии» аз аҳамият ҳолӣ нест. Манфиатҳои миллии ба сифати талаботҳои даркшудаи миллат баромад менамоянд, ки дар он масъалаи худмуҳофизатнамоӣ, мустаҳкамӣ рушду

инкишоф ва таъмини амнияти миллӣ чихати асосиро ташкил медиҳанд. Дар ин ҳолат манфиатҳои миллиро метавон ҳамчун инъикос ва дарки талаботҳои номид, ки маҳз дар фаъолияти сарвари давлат муайян карда мешавад. Чунин тарзи муносибат ҳам ба давлатҳои сермиллат ва ҳам ба давлатҳои, ки аз як умумияти миллию этникӣ таркиб ёфтаанд, мутаалиқ доништа мешаванд. Дар маънои аслии дар зерин мафҳуми «манфиатҳои миллӣ» манфиатҳои миллию давлатӣ фаҳмида мешавад.

Дар охир фаҳми анъанавии манфиатҳои миллию давлатӣ низ аз худ дарак медиҳанд. Решаҳои фаҳмиши анъанавии манфиатҳои миллию давлатиро аз се ҷиҳати асосӣ иборат медонанд: амнияти ҳарбӣ; инкишофи иқтисодӣ тараққиқарда; истиклолияти давлатӣ ҳамчун заминаи асосии назорат аз болои ҳудуди муайяни аҳолии инчунин ҳифзи мамлакат ба сифати давлати соҳибистиклоли мустақил.

Баъзан дар фаҳми анъанавии манфиатҳои миллию давлатӣ ҷиҳатҳои дигарро низ илова менамоянд:

- афзоиши бойиғарии миллӣ;
- ҳимояи мавқеи иқтисодӣ ва сиёсии давлат дар арсаи байналхалқӣ;
- васеъшавии таъсиррасонии он дар сиёсати ҷаҳонӣ.

Дар сиёсати байналхалқӣ мақом ва нақши махсус ба ҳимояи манфиатҳои миллию давлатӣ дода мешавад. Онро ҳамчун асос ва воситаи муҳими тавоноии рушди муносибатҳои байналхалқӣ маънидод менамоянд. Бинобар ин, омӯзиши ҳамаҷонибаи масъалаҳои назариявӣ методологияи ҳифзи манфиатҳои миллӣ дар сиёсати байналхалқӣ дар доираи мактабҳои илмҳои сиёсии ҷаҳонӣ таърихи бой дорад. Дар омӯзиши масъалаи мазкур мактаби илмҳои сиёсии амрикоӣ нақши фаъол дорад. Зеро он яке аз пешоҳангони илмҳои сиёсӣ дар омӯзиши масъалаи мазкур ба ҳисоб меравад. Воқеан, дар мактаби илми амрикоӣ бештар ба таълимоти Моргантау таъкид карда мешавад. Махсусияташ дар он зоҳир мегардид, ки ӯ тавонист дар он замон ба сиёсати хориҷии ИМА таъсири бевосита расонад ва мамлакатро аз мавқеи маҳдудиятпарастӣ ба ҷалб намудан дар муносибатҳои ҷаҳонӣ ва баъд аз он ба абарқудратии он оварда расонад.

Принсипҳои асосии консепсияи Г.Моргантауро аз омилҳои зерин иборат доништан мумкин аст:

- а) манфиат ин категорияи объективӣ буда, аз қувва иборат аст;
- б) манфиатҳои миллӣ сиёсатро муайян менамоянд;
- в) манфиатҳои миллӣ аз ҳолат, вақт, замон ва шароит вобастагӣ надорад.

Консепсияи манфиатҳои миллиро таҳия намуда, дар асоснокнамоии он аҳамияти асосиро дар афзалияти қувваҳо дидан мумкин аст. Агар нерӯи зарурӣ набошад ҳеҷ як манфиатҳои миллии ин ё он давлат дар сиёсати байналхалқӣ ба муваффақияти сиёсӣ ноил гашта наметавонад. Ӯ сиёсати байналхалқиро як воҳиди томе таъриф медиҳад, ки новобаста аз шаклҳои мухталифи зуҳураш ба якдигар чандон таъсири ҷиддӣ расонида наметавонанд.

Г. Моргантау ба масъалаҳои мақом ва нақши манфиатҳои миллӣ дар сиёсати байналхалқӣ аҳамияти зарурӣ дода, таснифоти онро таҳия намудааст. Манфиатҳои миллиро асоси сиёсати ҳар гуна давлат доништа, бештар ба манфиатҳои миллии ИМА диққати ҷиддӣ медиҳад.

Вай «манфиатҳои миллӣ»-ро аз ду қисми асосӣ иборат медонад: марказӣ (доимӣ) ва дуюмдараҷа (тағйирёбанда). Манфиатҳои марказӣ аз се омилҳои асосӣ иборат аст: манфиатҳои табиӣ, ки бояд ҳифз гарданд, муҳити сиёсӣ, ки манфиатҳо дар амаланд ва зарурати оқилона ва дуруст, ки дар интиҳоби мақсад ва воситаҳо ҳама ҳудуд гузошта шавад. Манфиатҳои дуюмдараҷа бошад шакли мушаххасест, ки «манфиатҳои миллӣ» - и асосӣ дар фазо ва вақт қабул карда мешаванд.

Аз тарафи дигар, заминаи ниҳонии консепсияи манфиатҳои миллии Г.Моргантауро чунин шарҳ додан мумкин аст: «сиёсатмадорон бояд андеша намоёнд ва тавассути қувва дар асоси манфиатҳо амал кунанд, ки инро таҷрибаи таърихӣ нишон додааст: назарияи сиёсати ҷаҳонӣ бояд дар доираи мафҳуми «манфиатҳои миллӣ» бунёд гардад».

Моргантау ҷонибдори афзалияти асосҳои зӯрии сиёсат мебошад. Аз ин хотир, ба андешаи вай сиёсати байналхалқӣ низ ба зӯрӣ асос меёбад. Барои мисол бештар муносибатҳои байниҳамдигарии давлатҳоро таҳлил менамояд. Дуруст қайд менамояд, ки афзалиятро дар муносибатҳои байналхалқӣ кишварҳои муқтадир

соҳибанд. Бештари муҳаққиқони муосири сиёсати байналхалқӣ ба таълимоти Моргентау рӯ меоранд.

Аҳамияти тадқиқоти вай имрӯз низ арзиши худро гум накардааст ва он дар системаи илмҳои сиёсӣ мавриди истифодаи васеъ қарор гирифтааст. Аз он ҷумла, истифодаи қувва ҳамчун воситаи тавоноӣ ҳалли масъалаҳои сиёсати ҷаҳонӣ барои ИМА асоси воқеист. Ҳодисаҳои солҳои охир, пеш аз ҳама, моҷароҳо дар Ироқ, Сербия, Афғонистон, Ливия ва дигар давлатҳо далели он гуфтаҳои боло мебошанд. Барои тақвияти андеша сиёсатшиносии машҳур З. Бжезинский вазъияти сиёсиро пешбинӣ намуда, қайд мекунад, ки дар ояндаи дуру наздик ИМА ҳамчун давлати абарқудрат дар системаи ҷаҳонӣ мавқеи худро нигоҳ медорад. Вале дар шароити имрӯза чӣ ҳамаи ин таркиботи ҷузъӣ ва чӣ дарки мазмуни манфиатҳои миллий дар зери таъсири падидаю ҳодисаҳои нав ва дар зери таъсири тағйироти сифатӣ қарор гирифтаанд.

Шикасти воқеии сотсиализм ва мушкилиҳои ҳамроҳгашта, зиддиятҳо, бӯҳрони сиёсӣ иқтисодӣ ва бархурди кишварҳои пешрафтаи постсотсиалистӣ ба муносибатҳои бозаргонӣ ва демократияи плюралистӣ, сукути Иттифоқи Шӯравӣ ва оқибатҳои мухталифи он, анҷоми «чанги сард» дар байни Ғарб ва Шарқ - ҳамаи ин ва боз бисёре аз равандҳои дигар, ки дар сиёсати ҷаҳонӣ то ба ҳол идома доранд вазифаҳои нав ба навро дар назди ҷомеаи ҷаҳонӣ пеш мегузоранд ва дар масъалаи амалисозии манфиатҳои миллии субъектҳои сиёсати ҷаҳонӣ тағйироти мухталифро ба бор меоранд.

Аз тарафи дигар муборизаи шадиди мафкуравӣ, таъсирасониҳои ғоявӣ, сармоягузориҳои хориҷӣ, доду гирифти молӣ, истифодабарии технологияҳои сиёсӣ иттилоотӣ ва муҳочирати одамон, ҳар чӣ бештар сарҳади ин ё он давлату минтақаҳои алоҳидаро бурида гузашта дар он саҳм мегиранд. Робитаҳои анъанавии дутарафаю бисёртарафа дар байни давлатҳо муносибатҳои навро дар соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ, аз қабилӣ соҳаҳои нақлиёт, иқтисодиёт, молия, иттилоот, маданият, илм, маориф ва ғайра барпо намуда истодаанд.

Маҳз дар чунин ҳолат манфиатҳои миллий бе ташкил ва омода намудани шароити мусоид баҳри мавҷудияти давлат, аз қабилӣ устувории дохилӣ, беҳбудии иқтисодиёт, қувваи маънавии ҷомеа, амният (дар маънии васеъ), муҳити сиёсати берунии бароҳат, шуҳрату маъруфияти он дар арсаи байналхалқӣ ва ғайраро наметавонад таъмин кунад. Дар назар бояд дошт, ки манфиати миллий дар ҳолате метавонад ҳифз гардад, ки агар шароитҳои номбаршуда дар сатҳи зарурӣ таъмин гарданд ва манфиатҳо дар заминаи принсипи вобастагиҳои дутарафа ва якдигарро пуррақунанда ҳифз карда шаванд.

Пурра таъмин гаштани ҳар яке аз он танҳо дар заминаи мақсадҳои идеалӣ муяссар мегардад. Дар амалияи ҷамъиятӣ ба ҳолатҳои вохӯрдан мумкин аст, ки инкишофи нокифояи ҷузъиёти номбаршуда ё худ шароити нокифояи ин ё он таркибот аз ҳисоби таркиботҳои дигари сердаромади нисбатан инкишофёфта ҷуброн карда мешаванд. Дар таъмини чунин баробарӣ ҳам мавҷудияти давлат ва ҳам санъати сиёсати байналхалқии он қарор дорад.

Манфиатҳои миллий дар сиёсати хориҷӣ инъикоси ҳешро пайдо месозанд. Вай барои қор карда баромадани сиёсати ҳукумат ба сифати асосҳо баромад намуда, роҳҳои муваффақгардии мақсадҳои мушаххаси давлатро дар муносибат бо дигар давлатҳо муайян месозад.

Ҷумҳурии Тоҷикистон низ дар таркиботи навини сиёсии олам мақоми ҳешро пайдо намуда, аз пайи таҳким ва тақмили афзалиятҳои инкишофи манфиатҳои миллий баромад менамояд. Тоҷикистон тавонист дар як муддати кӯтоҳ соҳибистиклолии худро ҳамчун субъекти мустақили ҳуқуқи байналхалқӣ муаррифӣ намояд ва дар рушди муносибатҳои байналхалқӣ саҳм гирад. Аз ин хотир, Тоҷикистон ҳуқуқ ва уҳдадорӣҳои байналхалқиро ба худ гирифтааст, ки барои иҷрои онҳо масъул мебошад. Яъне, Ҷумҳурии Тоҷикистон собит менамояд, ки дар муносибатҳои байналхалқӣ мустақилона ва ба таври муттасил иштирок менамояд.

Тоҷикистон вобаста ба баҳисобгирии манфиатҳои геостратегии инкишоф самтҳои асосии муносибат ва иштирокро дар низомии сиёсии олам муайян менамояд. Доираҳои нуфуз ва таъсирбахшии мамлакат ва ҳамгирӣ бо ҷомеаи ҷаҳониро муайян менамояд. Мутаносибан, муносибатҳо бо ИДМ, кишварҳои Осиёи Марказӣ,

давлатҳои ҳамсои форсибон, давлатҳои мусулмони Шарқ ва давлатҳои дигари мутамадини олам аҳамияти муайянкунанда пайдо намудаанд.

Бинобар ин, рушди афзалиятҳои манфиатҳои миллӣ ба тамоми раванду ҳодисаҳо чӣ дар сатҳи байналмилалӣ ва чӣ дар сатҳи минтақавию давлати миллӣ таъсири муайян мерасонад. Тоҷикистон новобаста аз сатҳи тараққиёт ва инкишофаш пайваста баҳри воқеӣ гардонидани масъалаҳои афзалиятноки манфиатҳои миллӣ кӯшишҳо ба ҳарч меҳнад ва вобаста ба самтгирии равандҳои глобализатсионӣ инкишоф меёбанд. Бинобар ин ҳукумати Тоҷикистон чунин ҳосиятҳои асосии рушди афзалиятноки манфиатҳои миллиро ба ҳисоб гирифта, самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷашонро муайян менамояд. Масъалаҳо, ки дар замони ташаккули давлатдории навин пайдо мешаванд, хусусиятҳои дигару иловагӣ пайдо менамоянд, ки ҳолати онҳоро ба кулӣ дигаргун намудааст. Дар назди давлати ҷавону тозаистиклол вазифаҳои мураккабу тақдирсоз қарор доранд, ки амалӣ гардидани онҳо инкишофи мутамадин ва мутаносиби мамлакатро таъмин хоҳад кард. Тоҷикистон чун давлатҳои дигари дар замони гузариши сиёсӣ қарордошта ба хоҳири тағйир додан ва гузаштан ба муносибатҳои нави ҷамъиятӣ ташаккул додани таълимоти «манфиатҳои миллӣ»-ро пеш гирифтааст. Афзалиятҳо бештар дар соҳаи сиёсии ҳаёт назаррас мебошад.

Дар натиҷа, таъмини манфиатҳои миллӣ Тоҷикистонро метавон ба масъалаҳои зерин пайваст намуд: таъмини ваҳдати миллӣ ва оромии вазъи иҷтимоӣ сиёсӣ; таъмини тамомияти арзии Тоҷикистон ва ҳимояи дахлнопазирии сарҳадот; мубориза бар зидди маҳалгароӣ ба хоҳири ташаккули шуури ягонагии миллӣ ва таъмини афзалиятҳои манфиатҳои миллӣ; такмили ҳифзи саломатии аҳоли; ҳимояи ҳуқуқи шаҳрвандони Тоҷикистон ва дастгирии тоҷикони бурунмарзӣ; мубориза бар зидди камбизоатӣ; рушди иқтисоди бозоргонӣ ва бунёди ҷомеаи шаҳрвандӣ; мусоидат намудан ба демократияи воқеӣ; ҳамкорӣ ва муносибат бо созмонҳои байналхалқӣ ва бо кишварҳои хориҷӣ баҳри вориҳои озодонаи Тоҷикистон ба иқтисодиёту сиёсати ҷаҳонӣ; таъмини амният ва беҳатарии кишвар; раҳӣ аз хавфи дохилӣ ва берунӣ ва ғайраҳо.

Ҳамин тариқ, афзалият, пеш аз ҳама, принсипи неқӯаҳволии миллатро дар бар мегирад ва дар ҳимояи мафиатҳои миллӣ ҳамчун омили асосӣ хизмат менамояд. Дар заминаи принсипи неқӯаҳволӣ ташаккули равандҳои фарҳангӣ ахлоқӣ, аз ҷумла ғояи миллӣ бояд тарҳрезӣ гарданд ва ба сифати афзалиятҳои инкишофи манфиатҳои миллӣ баромад намоянд.

А Д А Б И Ё Т

1. Morgentay H.J. Politics among Nations. N. Y., 1952. – P. 8.
2. Morgentay H.G. Politics among Nations. N. Y., 1952. – P. 67.
3. Бзежинский Зв. Великая шахматная доска. – М., 1998.-С.177.

ТЕОРИЯ РАЗВИТИЯ НАЦИОНАЛЬНЫХ ИНТЕРЕСОВ В СИСТЕМЕ ПОЛИТИЧЕСКИХ НАУК

В статье рассматриваются теории национальных интересов в условиях трансформации общества. В ней национальные интересы Таджикистана разделяются на две основные группы: внутренние и внешние и исследуются основные компоненты. А также анализируются проблемы демократизации, стратегии развития национальной экономики, национальной безопасности Республики Таджикистан.

Ключевые слова: национальный интерес, демократизация общества, стратегия развития национальной экономики, национальная безопасность.

THEORY OF THE DEVELOPMENT NATIONAL INTEREST IN SYSTEM OF THE POLITICAL SCIENCES

Theories national interests are considered in article in condition of the transformations society. In it divide national interests Tajikistan on two main groups: internal and external and are researched main components. In it are also analyzed problems to democratizations, strategies of the development of the national economy, national safety of the Republic Tajikistan.

Key word: national interest, democratization society, strategy of the development of the national economy, national safety.

Сведения об авторе: *М.М. Абдулхаков* - доцент кафедры политологии Таджикского национального университета. Телефон: 935-94-22-30

ҲИФЗИ МАНФИАТҲОИ МИЛЛӢ ВА ТАЪМИНИ АМНИЯТИ ДАВЛАТӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР ШАРОИТИ МУШКИЛОТИ МИНТАҚАВӢ

Х.Қ. Холов
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Таҳкими истиқлолият ва раванди давлатдорӣи миллиӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷиҳати ҳифзи манофеи миллиӣ ва таъмини амният, ташаккули инкишоф ва ҳалли масъалаҳои гуногунро ҷӣ дар сиёсати дохилӣ ва ҷӣ дар сиёсати хориҷӣ тақозо дорад. Аз ҷумла, таъмини рушди пайваста ва босуботи иқтисодиёти миллиӣ, тақмили низоми қонунгузорию системаи ҳуқуқӣ, таъмини адолати иҷтимоӣ, таҳкими ҳуввияти миллиӣ, рушди ҳолати иҷтимоӣ, ҳифзи манофеи миллиӣ ва таъмини амният кишвар дар шароити глобализм ва таҳдиду хатарҳои минтақавию ҷаҳонӣ аз ҷумлаи масъалаҳои мебошанд, ки дар шароити кунунии инкишоф ба таҳкими истиқлолияти миллии Тоҷикистон таъсирбахш мебошанд. Дар маркази диққати аҳли сиёсат ва ҷомеашиносону таҳлилгарони ҳаёти сиёсӣ қарор гирифтани онҳо айнаи замон ногузир ва таъхирнопазир аст.

Тағйирот ва дигаргуниҳои куллие, ки феълан дар фазои геополитикии олам ба вучуд омада истодаанд, ҳамчун ҳолати сифатан нави муносибатҳо ҳеҷ як кишвареро бе тараф гузошта наметавонад. Барои ҳар як давлат дар раванди муқаррар намудани муносибатҳои стратегӣ бо кишварҳо ва созмонҳои байналмилалӣ дар мадди аввал қарор додани таъмини амният ва ҳимояи манфиатҳои миллиро тақозо менамоянд. Кишварҳои Осиёи Марказӣ, бахусус Ҷумҳурии Тоҷикистон низ аз ин ҳолат истисно нест. Хусусан, дар шароити имрӯза мушкилоте, ки ҳолати мавзунӣ муносибатро дар байни кишварҳои Осиёи Миёна ҳалалдор месозад, ба тадриҷ рӯзафзун мегарданд. Феълан, масъалаи сарҳад, минтақаҳои баҳснок, терроризм ва экстремизми динӣ, истифодаи обҳои аз як сарҳад ба сарҳади дигар гузаранда бештар рӯзмарра гаштаанд.

Дар баробари он ки дар ибтидои асри XXI дар сатҳи глобалӣ мушкилоти зиёд пеши рӯ омадааст, дар минтақаи Осиёи Марказӣ низ вобаста ба омилҳои объективӣ муносибати мавзунӣ байни кишварҳо дар бисёр ҳолат ҳалалдор гардида, манфиатҳои миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон сарфи назар мегардад.

Дар иртибот ба ин масъала мо кӯшиш менамоем дар доираи масъалаи истифодаи обҳои аз як сарҳад ба сарҳади дигар гузаранда, ё худ дарёҳои муштарак, масъалаи сарҳад ва минтақаҳои баҳснок ибрози андеша намоем.

Дар шароити имрӯза ҳамчун як мушкилоти ҷиддие, ки дар Осиёи Марказӣ мавҷуд аст, истифодаи обҳои байнисарҳадӣ ва дарёҳои аз як сарҳад ба сарҳади дигар гузаранда ба ҳисоб меравад. Ҳанӯз собиқ Дабири кулли СММ К.Аннан дар яке аз маърузаҳои худ таъкид намуда буд, ки умдатарин мушкилоти асри XXI проблемаи глобалии экологӣ ба ҳисоб меравад ва дар доираи ин мушкилот масъалаи об яке аз ҷойҳои намоёнро ишғол менамояд.

Мушкилоти мазкур дар минтақаи Осиёи Марказӣ бештар нигаронкунанда буда, амният ва суботи минтақавиро дар бисёр ҳолат ҳалалдор месозад. Ҷумҳуриҳои Тоҷикистон ва Қирғизистон дар қисмати болооб қарор доранд. Вале дар мавриди самаранок истифода намудани об ва аз байн бурдани мушкилоти энергетикӣ бо кишварҳои дигари минтақа дар ҳолати бархӯрди шадиди манфиатҳо қарор доранд ва ҳамзамон, фоизи ками манобеи обиро мавриди истифода қарор медиҳанд (ниг. ҷадвали 1). Феълан, ҳолати рушди кишварҳо дар минтақаи Осиёи Марказӣ яқсон нест. Ҷумҳуриҳои Қазоқистон ва Ўзбекистон нисбат ба Ҷумҳуриҳои Тоҷикистон ва Қирғизистон дорои қудрати иқтисодӣ ва сиёсии зиёдтаре ҳастанд. Ҳам Тоҷикистон ва ҳам Қирғизистон дар муқоиса бо дигар кишварҳои минтақа иқтисоди заиф доранд ва бахши буҷаи ин кишварҳо ба қарз ва сармоягузориҳои хориҷӣ устувор аст. Мавҷуд будани фасоди молӣ дар сохторҳои гуногуни давлатӣ иқтисоди ҳар ду кишварро дар ҳолати бухронӣ қарор дода, кишварҳо ва ниҳодҳои сармоягузorro дилсард кардааст. Бар замми ин, бахусус ин ду кишвар ба таври амиқ наметавонанд, зеро фишори дигар кишварҳо манфиатҳои миллии худро дар мавриди истифодаи

обҳои байнисарҳадӣ ҳамаҷониба ҳимоя намоянд. Аз ин ҷост, ки масъалаи об ва истифода аз дарёҳои муштарак феълан равобита баъни кишварҳои ин минтақаро то андозае сард намуда, мановфеи давлатҳоро дар муқобили ҳам қарор додааст. Ин ихтилоф нисбат ба кишварҳои дигар дар равобита Тоҷикистон ва Ёзбекистон бештар ба мушоҳида мерасад. Бо дарназардошти ин, Ҷумҳурии Ёзбекистон дар доираи муҳолифатҳои худ ба сохтани неругоҳҳо дар Тоҷикистон, бахусус неругоҳи Роғун мушкилоти зиёд эҷод намудааст. Харчанд кишварҳои дигари минтақа, аз ҷумла Қазоқистон ва Туркменистон нисбат ба ин масъала сиёсати нисбатан нармтарро пеша гирифтаанд.

Ҳанӯз, моҳи майи соли 2011 натиҷаи бозрасиҳои Бонки ҷаҳонӣ дар мавриди тарҳи неругоҳи барқи обии «Роғун» мавриди баррасӣ қарор мегирифт, мақомоти Туркменистон дар музокирот бо намояндагони Бонки ҷаҳонӣ, дар мавриди тарҳи «Роғун» таъкид намуданд, ки Тоҷикистон ҳақ дорад дар доираи мушкилоти иқтисодӣ ва энергетикӣ худ аз манобеи обӣ истифода кунад, вале мақомоти Тоҷикистон бояд уҳдадор шаванд, ки дар сурати такмили ин неругоҳ маҷрои об ба кишварҳои ҳамсоя коҳиш наёбад. Танҳо муҳолифати Туркменистон дар мавриди НОБ-и «Роғун» он аст, ки ин тарҳ барои танзими ҷараёни об дар минтақа пешбинӣ шуда буд ва ҳоло ҷаро аз он барои тавлиди неруи барқ истифода мекунад.

Қазоқистон дар мавриди «Роғун» муҳолифати зиёде нишон намодааст. Мақомоти ин кишвар ба намояндагони Бонки ҷаҳонӣ изҳор намуданд, ки тарҳи неругоҳҳои «Қамбарота» дар Қирғизистон ва «Роғун» дар Тоҷикистон марбут ба ҳамаи кишварҳои минтақа ҳастанд ва Қазоқистон омодааст ба шабакаҳои барқи Тоҷикистон ва Қирғизистон бепайвандад. Дар ин миён Афғонистон зимни тарафдории комил аз тарҳи «Роғун», ба намояндагони Бонки ҷаҳонӣ изҳор намуда буд, ки ин як зарурати объективӣ аз ниёзҳои талабот ва ниёзҳои иқтисодии минтақа аст. Аммо Ёзбекистон ба унвони ҷиддитарин муҳолифи сохтани неругоҳи «Роғун» ба Бонки ҷаҳонӣ пешниҳод намуда буд, ки тарҳи мазкур бар ҳилофи муқаррароти байналмилалӣ таҳия шуда, маҳалли сохтани он, аслан барои ҷунин коре муносиб нест. Имрӯз ҳам ҷониби Ёзбекистон даъво менамояд, ки сохтани неругоҳи «Роғун» дар Тоҷикистон сабаби коҳиши ҷараёни об ба Ёзбекистон ва ба миён омадани мушкилот дар бахши кишоварзии ин кишвар хоҳад шуд.

Расми 1. Сатҳи истифодабарии захираҳои об дар байни кишварҳои Осиёи Марказӣ

Албатта, муҳолифатҳои Ёзбекистон дар сохтани неругоҳҳо фақат ба неругоҳи «Роғун» дар Тоҷикистон ҳулоса намешавад, балки ҷониби Ёзбекистон аз сохтани неругоҳҳои Қамбарота – 1 ва Қамбарота – 2 дар Қирғизистон низ изҳори норозигӣ менамояд.

Ҳарчанд тарҳи неругоҳи барқӣ-обии «Роғун» як масъалаи сирф иқтисодӣ аст, аммо Ўзбекистон бо муҳолифатҳои шадидаи худ ба ин мавзӯ на танҳо ҳосияти байналмилалӣ бахшид, балки ба он рангу бўи сиёсӣ дод ва ба манбаи фишор ба кишвари ҳамсояи худ табдил ёфт. Ҷумҳурии Ўзбекистон бо таъсиси «Гуруҳи экологӣ» дар парламенти худ ҷабҳаи бузурги муборизаи иттилоотӣ алайҳи тарҳи неругоҳи «Роғун»-ро ба роҳ монд ва дар ибтидои ин раванд то ҳадде муваффақ ҳам шуд. Аммо батадриҷ ҷомеаи ҷаҳонӣ ва ниҳодҳои дахлдор эҳсос намуданд, ки ин ҳама иддаҳои Ўзбекистон сиёсӣ ва дар доираи хусумат ба Тоҷикистон анҷом мешаванд. Аксари коршиносон ва мутахассисон низ бар ин боваранд, ки тамоми эродҳои Ўзбекистон дар бораи хатари экологӣ доштани неругоҳҳои «Қамбарота» дар Қирғизистон ва «Роғун» дар Тоҷикистон ангеҷаҳои сиёсӣ дошта, дар ростои муҳолифат бо рушду пешрафти кишварҳои ҳамсоя анҷом шудаанд.

Феълан, ки Ўзбекистон барои мақоми бузургдавлатӣ дар минтақа талош дорад, аз ҳама гуна имкониятҳо истифода менамояд, то манфиатҳои хешро дар минтақа ҳамаҷониба ҳифз намуда, ҷиҳати рушди кишварҳои дигар монеа эҷод намояд.

Табиист, ки чунин мушкилоти минтақавӣ суботро дар байни кишварҳо ҳалалдор намуда, эҳтимоли сар задани ҳар гуна муноқиша дар байни ҷумҳуриҳои Осиёи Марказӣ гардад.

Мушкилоти дигари минтақавӣ, ки амалан муносибатҳои байниҳамдигарии Ҷумҳурии Тоҷикистонро бо яке аз кишварҳои дигари минтақа ҳосияти мочароангезӣ мебахшад, масъалаи сарҳад ва минтақаҳои баҳснок мебошад. Тоҷикистону Қирғизистон тули 970 километр марзи мушатарак доранд, ки бино бар гуфтаи мутахассисони соҳа аз он 567 километраш аломатгузори шудааст. Табиист, ки ин номуайяни боис мегардад, ки миёни сокинони наздими марзи мунтазам мочароҳо дар шаклҳои гуногун сурат гиранд. Аз ҷумла, рӯзи 11.01.2014 дар паи идомаи сохтмони роҳи алтернативии Қирғизистон, ки аз қаламрави Тоҷикистон мегузарад, мочаро дар байни марзбонони ду кишвар сурат гирифт, ки он то андозае дар доираи муносибатҳои байниҳамдигарии ин ду кишвар мушкилот эҷод намуд.

То дар чунин шакл қарор гирифтани масъалаи марз амалан муносибатҳои байниҳамдигарии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Қирғизистон бо дарназардошти ҳифзи манфиатҳои миллии тарафайн ҷиҳати таъмини амнияти ҳарду кишвар ба роҳ монда шуда буд. Умумияти мавҷудоти доираи проблемаҳои ба ҳам монанди ду кишвар Тоҷикистон ва Қирғизистонро водор месозад, то ин ки дар рафъи мушкилоти мавҷуда зимни бақоргирии зарфият ва имкониятҳо фаъолияти худро низ ҳамоҳанг кунанд.

Бинобар сабаби мавқеияти ҷуғрофӣ ва ҳаммарзӣ бо Афғонистон, ҳамчунин авзои кунунии минтақа, ҳамкориҳои амнияти Тоҷикистон ва Қирғизистон бештар аҳамият касб кардааст. Бо ин мақсад ҳанӯз дар соли 2011 миёни вазоратҳои мудофияи ду кишвар қарордоди ҳамкориҳои низомӣ ба имзо расид. Дар асоси ин қарордод сохторҳои амнияти Тоҷикистон ва Қирғизистон бо баргузориҳои машқҳои муштаракӣ низомӣ тавоноии дифоии худро дар муқобил таҳдидҳои эҳтимоли тақвият медиҳанд.

Аз ин рӯ, зарур аст мушкилоти феълӣ байни Тоҷикистону Қирғизистон дар мавриди марз ва минтақаҳои баҳснок бо дарназардошти принципҳои муносибатҳои байналхалқӣ ба таври осоишта, дар доираи манфиатҳои миллии ду кишвар ҳаллу фасл шаванд, то он минбаъд ҳамчун манбаи хатар ба амнияти ҳарду кишвар табдил наёбад.

Омили дигаре, ки ҳамчун таҳдиди беруна ба таъмини амният ва ҳимояи манфиатҳои миллии Тоҷикистон ба ҳисоб меравад, дар ҳамсоягии кишвари ҷангзадае чун Ҷумҳурии Ислонии Афғонистон қарор доштани он аст. То замоне ки дар Афғонистон мочароҳои мусаллаҳона идома дорад, таҳдидҳои эҳтимоли ба амнияти миллии Тоҷикистон вучуд дорад. Масалан, дар соли 2014 нерӯҳои НАТО ҳоки Афғонистонро тарк менамоянд ва масъулияти таъмини амнияти миллии Афғонистон ба уҳдаи мақомоти амниятии ин кишвар вогузор мешавад, Аммо то ҳоло дар ин кишвар нерӯҳои зиддиҳукумати хеле фаъол ва пурқудратанд.

Ҳамин тариқ, чун анъана масъалаи ҳимояи манфиатҳои миллии ва таъмини амнияти ҳар як кишвар ҳамеша ҳамчун масъалаи ҳаётан муҳим барои ҳар як давлат

боқӣ мемонад. Аз ҷониби дигар вобаста ба ҳосияти глобалӣ пайдо намудани доираи масъалаҳо навъҳои таҳдид ва хатар дар ҳоли афзоиш қарор доранд.

А Д А Б И Ё Т

1. Аннан К. Мы, народы: и роль ООН в XXI веке / К Аннан. // «МЖ», 2000. №10. –С.10-19.
2. Уметова А. Проблемы водно-энергетических ресурсов в Центральной Азии: стратегические приоритеты партнеров <http://www.tpp-inform.ru/analytics/publication/publication>

ЗАЩИТА НАЦИОНАЛЬНЫХ ИНТЕРЕСОВ И ОБЕСПЕЧЕНИЕ ГОСУДАРСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН В УСЛОВИЯХ РЕГИОНАЛЬНЫХ ПРОБЛЕМ

В статье рассматриваются особенности национальной безопасности Республики Таджикистан в контексте вызовов и угроз современности. Сделана попытка показать основное значение защиты национальных интересов и обеспечения государственной безопасности Республики Таджикистан в условиях региональных проблем. В том числе, проанализированы взаимоотношения государств Центральной Азии в решении таких проблем как водные ресурсы, территориальные вопросы и т.д.

Ключевые слова: безопасность, национальная безопасность, международная безопасность, региональная безопасность, новые вызовы и угрозы современности, национальные интересы, государственная безопасность, политическая стабильность.

PROTECTION NATIONAL INTEREST AND PROVISION TO STATE SAFETY OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN IN CONDITION OF THE REGIONAL PROBLEMS

In article are considered particularities to national safety of the Republic Tajikistan in context call and threats to contemporary. It Is Made attempt to show main importance protection national interest and provision to state safety of the Republic Tajikistan in condition of the regional problems. Including, is analyzed relation state to Central Asia on decision of the problem water facility, territorial questions and etc.

Key words: security, national security, international security, regional security, new challenges and threats modern, national interests, public security, political stability.

Сведения об авторе: *Х.К. Холов* - кандидат политических наук, старший преподаватель кафедры политологии ТНУ. Телефон: 917-15-51-77. E-mail: khurshed-80-kodiri@mail.ru

НАҚШИ ВОСИТАҲОИ ИТТИЛОӮӢ ДАР РАВАНДИ ИДОРАКУНИИ ДАВЛАТӢ

А. Умаров

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Олами сиёсат пур аз зиддияту мураккабӣҳост, ки раванди идоракунии он низ мушкил гаштааст. Масъалаҳои зиёде вучуд доранд, ки ба низоми идоракунии ҳаёти сиёсӣ таъсири худро мегузоранд. Ҳанӯз аз замонҳои қадим сиёсатмадорон ва дигар табақаҳои донишманди ҷомеа оиди роҳу воситаҳои бехтари амалӣ намудани идоракунӣ, таълимотҳо ва фикру андешаҳои ҷанубӣ баён намудаанд.

Раванди идоракунӣ, низоми мураккаб ва пуртағзод аст, ки аз субъектҳои он масъулияти ҷиддиро талаб менамояд. Бояд барандагони он аз тамоми имкониятҳои истифода намоянд, ки раванди мазкур самаранок гардад. Субъекти асосии идоракунӣ давлат ба ҳисоб меравад.

Давлат ин таҳиягар ва танзимгари рушду инкишофи тамоми соҳаҳо дар ҷомеа маҳсуб ёфта, амаликунандаи сиёсати дохилӣ ва хориҷӣ мебошад. Одамон то ба имрӯз ба он эътиқод карда, амалишавии талаботу манфиатҳои худро маҳз аз он мебинанд. Ба ибораи дигар байни давлату шахрвандон ҳоло ҳам алоқаи ногустанӣ вучуд дорад.

Давлат ташкилоти сиёсӣ ба ҳисоб рафта, мақсади асосии онро идоракунӣ ташкил медиҳад. Дар раванди идоракунии давлатӣ нақшавоситаҳои иттилоотӣ хело калон аст. Идоракунии давлатӣ дар шароити глобализатсионии ҷомеаи ҷаҳонӣ ба иттилоотонии кул ниёз дорад. Воситаҳои иттилоотӣ пеш аз ҷама барои ба даст овардан, паҳн намудан ва расонидани иттилоот хизмат менамояд. Давлат яке аз институтҳои муҳими сиёсӣ ба ҳисоб рафта, барои амали намудани мақсадҳои ҳеш аз воситаҳои иттилоотӣ васеъ истифода менамояд. [1]

Дар асрҳои пешин чунин мепиндоштанд, ки гӯё ҳокимиятро танҳо тавассути яроку аслиҳа гирифтани ва бо он идора кардан мумкин аст. Аммо дар замони муосир иттилоотро заминаи асосии ба даст овардани ҳокимият ва идоракунии он медонанд.

Иттилоот дар асри мо ҳамчун қувва, дониш ва сармояи гаронбаҳо ҳисобида мешавад. Бе истифодаи воситаҳои иттилоотии муосир дарёфти ҳамагуна иттилоотҳо, ки ба самаранокии идоракунии давлатӣ замина мегузорад номумкинаст. Иттилоот ба мисли нефт, газ дар ҷаҳон арзишнок гаштааст. [2. с.8]

Истифодаи воситаҳои рушёфтаи иттилотӣ дар раванди идоракунии давлатӣ тақозои замон аст. Давлатҳои муосири ҷаҳон нақши воситаҳои иттилоотиро дар раванди идоракунии ва самтҳои дигари ҳаёт баҳои баланд медиҳанд.

Дар асри XXI дастраси ба иттилоот хело ҳам қуллаи гардидааст. Техника ва технологияҳои зиёди иттилоотӣ арзи ҳастӣ доранд, ки ба инсоният пеш аз ҳама қувва, дониш ва ҳукмфармоиро таъмин менамояд. Мушоҳидаҳо нишон медиҳанд, ки он давлатҳое, ки аз ҷиҳати воситаҳои иттилоотӣ ғаниянд, онҳо ҳама вақт пешсафӣ ғолибанд, аммо баръакси ин гуна давлатҳо дар ҳама ҳолат мӯҳтоҷи дигар давлатҳоянд. Бале, дар чунин шароит қучо оиди мавқеи давлат дар раванди идоракунии суҳан гуфт. Раванди истифодаи муосири воситаҳои иттилоотӣ, ба даст овардани иттилоот, истифодаи самаранокии он, таҳлил ва ҳулосагири аз он, ба давлатҳои имрӯза имконияти хубест барои идоракунии давлатӣ. Имрузҳо аксар давлатҳо дар тамоми самтҳои идоракунии давлатӣ аз воситаҳои иттилоотӣ хуб истифода менамоянд. Масалан, дар заминаи Интернет тарҳи нави идоракунии давлати арзи ҳастӣ намуд, ки онро ҳукумати электронӣ меноманд. Таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки Ҳукумати электронӣ пеш аз ҳама идоркунии муосири давлатӣ буда, раванди идоракуниро осонтар ва босифат мегардонад. Ҳукумати мазкур ҳоси замони муосир аст ва иттилоотро саривақт ба ду ҷониб яке ҳам ба идоракунандагон ва ҳам ба шаҳрвандон бурда мерасонад.

Ин истилоҳ дар охири асри XX пайдо шуд. Ҳукумати электронӣ имконоти нави идорасозии давлат мебошад, ки тавассути истифода аз технологияи иттилоотию коммуникатсионӣ дар қори идораҳои давлатӣ ба нафъи шаҳрвандон ва роҳбарон сурат мегирад. Ҳукумати электронӣ ду ҷиҳат дорад. Яке - ҳамкориҳои мутақобили ҳокимият ва ҷомеа ва дигар - ҳамкориҳои дохилии сатҳҳои гуногун (марказӣ, минтақавӣ, маҳаллӣ) ва шохаҳои гуногун (ичроия, қонунгузор, судӣ) - и ҳокимият мебошад. Ҳукумати электронӣ як воситаи дастрас кардани иттилоот ва расонидани хидматҳои давлатӣ ба шаҳрвандон, дигар шохаҳои давлатӣ ва қорқунони давлатӣ мебошад, ки дар он ҳамкориҳои мутақобили байни давлат ва дархосткунандагон ҳеле осон сурат мегирад ва аз технологияи иттилоотӣ ҳар ҷӣ беҳтар истифода мешавад.

Дар солҳои 70- 80 асри гузашта кишварҳои зиёди ҷаҳон дар раванди идоракунии давлатҳои ҳеш ба мушкилиҳои зиёде рӯ ба рӯ гардиданд. Аз ҷумла, натиҷаи начандон хуби идоракунии, исрофқории зиёд, қаноатманд нашудан аз фаолияти мақомотҳо ва ниҳодҳои гуногуни давлатӣ ва ғайра. Надоштани иттилооти зарурӣ роҳбарони ҳамонвақтаро дур аз воқеият мемонд. Он қарору қонунҳое, ки хизматчиёни давлатӣ ба тасвиб мерасонданд, қариб ҳамаи онҳо ба манфиати шаҳрвандон бегона буд. Қорқунони давлатӣ бо чунин амалашон аксар вақт дар пеши шаҳрвандон ҷавобгар намешуданд. Чунин тарзи идоракунии на ба манфиати роҳбарон буд ва на ба манфиати шаҳрвандон.

Дар аввали солҳои 90 асри гузашта дар ИМА ва давлатҳои Ғарб барои аз миён бардоштани чунин монеаҳо қадамҳои қиддӣ гузоштанд. Онҳо қушиш мекарданд, ки сатҳи хизматрасонии давлатӣ беҳтар намуда ва дар ин самт хароҷоти беҳуда наанамоянд.

Дар моҳи сентябри соли 2000 дар ИМА лоиҳае бо номи «FirstGov» аз тарафи ҳукумати ин мамалакат ба тасвиб расид, ки онро ҳамчун қадамҳои аввалини ҳукумати элекронии шафоф маънидод метавон қард. Бояд гуфт, ки ИМА аз барои технологияи иттилоотӣ дар як сол қариб 43 млрд доллар сарф менамояд, ки танҳо 2,2 миллиардаш ба соҳаи рушди ҳукумати элекронӣ равона мегардад. Чунин маблағгузориҳои ИМА аз маблағгузориҳои баъзе давлатҳо ҳеле зиёд аст. Масалан, Федератсияи Россия дар ин самт ду маротиба қамтар сарф менамояд. Ин гуфтаҳо ҳоло маънои онро надорад, ки ИМА дар рушди технологияи иттилоотӣ ва ҳукумати элекронӣ мутлақо қомеб гардидааст. Давлатҳои Сингапур ва Эстония дар ин самт дар зинаи аввалин меистанд. Вазъи истифодаи технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ дар идоракунии давлатии Эстония боиси таваҷҷӯҳи ҳоса аст. Технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ дар Эстония дар соҳаҳои муҳталиф

васеъ истифода мешавад. Таҷрибаи Эстония дар бахши технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ ибратомез аст. Дастовардҳои Эстония алалхусус дар соҳаи созмон ва истифодаи идоракунии электронӣ назаррасанд. Ин ба Эстония имконият додаст, ки ба ҷомеаи иттилоотии ҷаҳонӣ устуворона ворид гардад. Эстония дар ин ҷабҳа ба муваффақиятҳои ҷолиб ноил гаштааст, ки натиҷаи он ба ин давлат самараи зиёди судманд оварда истодааст.

Таъсис ва рушди ҳукумати электронӣ дар мамлакатҳои гуногун якранг нест. Баъзе аз давлатҳо дар ин самт рушд намудаанду баъзеи онҳо аввалин қадамҳои худро гузошта истодаанд ва баъзеи онҳо бошад қореро анҷом намедиханд. Бояд хотирасон кард, ки танҳо он давлатҳое, ки дар таъсиси ҳукумати электронӣ кушишҳо менамоянд, инҳо он давлатҳое мебошанд, ки дар ҳақиқат манфиати онро дар раванди идоракунии баръло ҳис намудаанд.

Ҳукумати электронӣ ҷойгузин ва такмилсозандаи давлат нест, балки тарзи нави ҳамкориҳои давлат ва ҷомеаро бо истифода аз технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ муайян мекунад, то ин ки самарабахшии хидматрасониҳои давлатиро афзоиш диҳад

Барои бунёди ҳукумати электронӣ бояд се ҷиҳати муҳимро ба назар гирифт.

1) Донанда ва истифода бурда тавонистани технологияи иттилоотӣ ва коммуникатсионии муосир.

2) Дарк кардани манфиатҳои ҳукумати электронӣ аз ҷониби давлату ҳукумат ва шаҳрвандон.

3) Муҳайё кардани воситаҳои иттилоотии муосир. (Компютерҳои бо шабакаҳои интернетӣ пайваست шуда).

Манфиати Ҳукумати электрониро дар умум метавон чунин шарҳ дод;

- алоқаи бе монеаи шаҳрвандон бо мақомотҳои давлатӣ. Шаҳрвандон имконият пайдо месозанд, ки тариқи сомонаҳои давлатӣ шикоят, дархост ва пешниҳодоти ҳешро ба мақомотҳои давлатӣ ирсол намоянд. Субектони мақомотҳои давлатӣ дар навбати худ тамоми шикоят, дархост ва пешниҳодотро оди масъалаи пешниҳодшуда санҷида натиҷагирӣ мекунанд. Масалан, шикоят бурдан аз вазъи фаъолияти нодурусти баъзе аз қоркунони мақомоти муайяни давлатӣ ва ғайраҳо;

- имрӯз Ҳукумати Электронӣ метавонад ҳамчун воситаи қоҳиши нобаробарӣ миёни сарватмандон ва қақирон, шаҳриён ва рустоиён, мардон ва занон хидмат намояд;

- огоҳии шаҳрвандон аз фаъолияти шахсони мансабдор, мақомотҳои давлатӣ ва санадҳои қабулшуда. Шаҳрвандон тавассути воситаҳои гуногуни иттилотӣ аз қору фаъолияти давлату ҳукуматашон огоҳи ёфта, ба рафти қабули қонуну қарорҳо ширкат меварзанд ва ё фикру андешаҳошонро баён намоянд;

- қам гардидани амалҳои қоррупсионӣ;

- беҳтар шудани раванди идоракунии. Дар заминаи таъсиси Ҳукумати электронӣ пеш аз ҳама сатҳи хизматрасонӣ ба халқ беҳтар мегардад. муносибатҳои байниҳамдигарии онҳо шафоқ гардида, ғаразҳо пушти сар мемонанд;

- шаҳрвандон имкон меёбанд, ки дар қараёни демократикунонии кишвари худ ба таври васеъ иштирок намоянд, маҷлисҳо ва конференсияҳои электронӣ баргузор кунанд.

Мақсади асосии таъсиси ҳукумати электрониро пеш аз ҳама барои аз байн бурдани идоракунии ҳукумати ананавӣ ташкил медиҳад. Ҳукумати электронӣ бо технологияи нави иттилоотӣ бунёдёфта, дар рушди идоракунии муосири давлати нақши қалон дорад. ¹ [3. №5]

Қорикунии воситаҳои техниқии қорқард ва додугирифти ахборӣ дар тамоми соҳаҳои фаъолияти соҳаи идоракунии давлатӣ хусусияти умумӣ ва универсалиро мегиранд.

Ташкили Ҳукумати электронӣ дар қумҳурий аз барномаҳои давлатии "Технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ барои рушди қумҳурии Тоҷикистон" (2003) , "Рушд ва татбиқи технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ дар қумҳурии Тоҷикистон" (2004) ва «Қонсепсияи ташаққули ҳукумати электронии Қумҳурии Тоҷикистон» (2011) сарчашма мегирад. Барои амалисозии ин барномаҳо

тадричан корҳои муҳиме анҷом ёфт. Ин барномаҳо аз ҷумла ташаккули шабакаи корпоративии давлатии интернет, афзоиши нуқтаҳои дастрасии оммавӣ ба шабакаи интернет дар қаламрави ҷумҳурӣ, таъсиси портали Ҳукумати ва веб - сайтҳои мақомоти давлатиро дар бар мегиранд.

Дар Душанбе бошад конфронси байналмилалӣ оиди ташкили Ҳукумати электронӣ бо иштироки намоёндагони кишварҳои Ҳиндустон, Россия, Эстония ва Қазоқистон доир шуд. Барои татбиқи стратегияи технологҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ Қарори Ҳукумати Ҷумҳурӣ аз 3 декабри соли 2010 таҳти рақами 629 қабул гардид. Тибқи он бояд Вазорату идораҳо фаъолияти гурӯҳҳои кории таъсисшавандаро таъмин намуда, ҷиҳати дар мӯҳлати муқарраршуда таҳия намудан ва пешниҳоди лоиҳаҳои санадҳои меъёрии ҳукуқии дахлдор ва маводи таҷлилий ба баррасии Ҳукумат тадбирҳои зарурӣ андешанд.

Имрӯзҳо новобаста аз дастовардҳо дар самти Ҳукумати электронӣ ва воситаҳои дигари иттилоотӣ коммуникатсионӣ истифодабарии он дар тамоми ҷабҳаҳо алалхусус дар раванди идоракунии давлатӣ мутобиқи матлаб нест. Масалан, вазъи имрӯзаи мубодилаи миёни идораҳо ва мубодилаҳои ҳуҷҷатҳо дар мақомотҳои ҳокимиятӣ дар сатҳи солҳои 70 асри XX мебошад. Мубодила бо вақти зиёд ва хароҷоти беҳуда (конселярия, қайдуни, почта, нақлиёт ва ғ.) мегузарад.

Гарчанде ки дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «дар бораи ҳуҷҷати электронӣ» мавриди амал қарор дорад, дар мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва мақомоти худидоракунии давлатӣ ҳуҷҷатгузорӣ дар шакли электронӣ ҳуруфчинӣ ва ҳифз мешавад, аммо мубодилаи электронӣ дар микёси ҷумҳурӣ дар шакли умумии эътирофшуда вучуд надорад. дар чунин ҳолат, ки дар байни мақомотҳои давлатӣ монеаҳои зиёд вучуд дорад пас мубодила ва алоқаи байни онҳо ва шаҳрвандон низ дар сатҳи паст қарор дорад.

Ҳамин тариқ Ҷумҳурии Тоҷикистон дар марҳилаи нави идоракунии давлатӣ қарор дорад, ки рӯ ба рӯи он масъалаҳои зиёде вучуд дорад, ки метавонад оқибати манфӣ орад. Аммо аз ин монеаҳо набояд ҳаросид. Роҳбарони сиёси бояд дар заминаи манфиатҳои шаҳрвандони худ раванди идоракуниро ба роҳ монанд, ки дар ин роҳ воситаҳои иттилоотӣ муосир кӯмак метавонанд кард. Бе истифодаи воситаҳои иттилоотӣ муосир раванди идоракунии давлатиро тасаввур кардан ғайри имкон гаштааст. Воситаҳои иттилоотӣ дар таҷдиди сохтори ҳамаи шаклҳои фаъолият мавқеи муҳим пайдо карда, дар маҷмӯъ моҳияти давлатро ташкил медиҳанд.

А Д А Б И Ё Т

1. Российская газета. 1995. 22 февраля.
2. Коноплева И.А. Информационные технологии / И.А Коноплева, О.А Хохлова, Денисов. - М.: Проспект, 2013.-С.8. А.В
3. Дрожжинов В.И. Мониторинг услуг электронного правительства / В.И Дрожжинов // Социс, 2008. -№ 5.

РОЛЬ ИНФОРМАЦИОННЫХ СРЕДСТВ В ПРОЦЕССЕ ГОСУДАРСТВЕННОГО УПРАВЛЕНИЯ

В данной статье рассматривается роль информационных средств в процессе государственного управления. По мнению автора, информационные средства повышают качественный уровень государственного управления. В статье также рассматривается роль информационных средств при различных политических режимах. Автор используя сравнительный анализ политических режимов, пришел к выводу о том, что в демократическом режиме развита роль информационных средств.

Ключевые слова: информационное средство, управление, информация, технология, демократия, режим.

THE ROLE OF THE MEDIA IN THE PROCESS OF PUBLIC ADMINISTRATION

In this article, the author briefly took on the role of the media in the process of Government. In his opinion the media increases quality and facilitate the process of Government. It also considered the role of the media in political regime. Author came to opinion that in a democratic regime the informational experience is very development. In this regard, States need to understood the role and place of media and to make all efforts in its development.

Key words: information management, information, tool, thnologiâ, development.

Сведения об авторе: А. Умаров - аспирант кафедры политологии Таджикского национального университета. Телефон: 988-50-18-54

СОЦИАЛЬНАЯ СПРАВЕДЛИВОСТЬ КАК ФАКТОР РАЗВИТИЯ ДЕМОКРАТИЧЕСКОГО ОБЩЕСТВА

Ш. Мусоева

Таджикский национальный университет

Понятие «социальная справедливость», как один из распространенных общественных идеалов, впервые было использовано марксистами. В содержание этой категории включены следующие принципы:

1. Равенство всех граждан пред законом;
2. Обеспечение гарантий жизнедеятельности человека;
3. Высокий уровень социальной защищенности.

В нашем видении социальная справедливость должна лежать в основе будущего общества. Оно представляет собой гражданское общество, в котором совокупность законодательно закрепленных норм защищает конституционные права и свободы человека. В таком обществе установлен и поддерживается порядок жизнедеятельности, который способствует прогрессивному развитию. В нем распределение всех благ должно быть организовано с точки зрения наилучшего функционирования общества.

Одной из современных составных категории социальной справедливости является доктрина социального государства.

Политика социального государства направлена на создание условий, обеспечивающих достойную жизнь и свободное развитие человека. При этом конституция гарантирует предоставление гражданину в случае возникновения определенных жизненных проблем возможность предъявить требования к государству о действенной помощи. Государство в свою очередь обязано принять соответствующую «социальную программу» и обеспечить ее надлежащее выполнение. Социальное государство предусматривает материальное обеспечение и обслуживание граждан в старости, по болезни, при утрате трудоспособности, потере кормильца, а также семей, в которых есть дети. К сожалению, в большинстве стран все это лишь в теории. Так как условия, обеспечивающие достойную жизнь и свободное развитие человека, во многих ситуациях зависят от экономического развития государства и рациональной политики.

Как реализуются принципы социальной справедливости на практике?

Политическая практика реализации социальной политики во многих странах имеет свои недостатки. Прежде всего, это зависит от факторов, которые бы обеспечивали степень социальной справедливости в обществе.

Главный фактор обеспечивающий социальную справедливость, формируется в виде справедливой деятельности власти. Для этого она должна ставить справедливые и понятные людям цели, добиваясь их справедливыми гласными методами. Однако, в странах социализма после развала СССР его фундаментальные ценности были отброшены, и в том числе социальная справедливость. Переход к новому строению общества провозглашался как путь к демократическому, рыночному, правовому обществу. Однако выход народа в 1991 году «на свободу» не добавил ему благополучия. Безраздельный перевод всего и вся на принципы рынка, разграбление частью элиты общенародной собственности, наращивание ими «неправедного» богатства привели разобщенные народы к чудовищно несправедливой социальной дифференциации, к обнищанию основной массы населения. Такое положение должно было иметь временный характер, но в последующих десятилетиях «бедность» принималась как норма жизни. Сегодня государства постсоветского пространства хотят применять принцип «справедливого государства» на основе либеральных ценностей Запада, которые способствуют свободному развитию и созданию благосостояние государства. Страны пост советского пространства нарушили принцип социального государства и стали создавать новый образец социальной справедливости, которая казалось неэффективной. Взятый за образец правильного жизнеустройства западный образ жизни, под лозунгом отрицания «уравниловки», оправдывает бедность, придает ей законный характер. Сегодня мы имеем во многом обратную картину, так как обеспечение социальной справедливости зависит, прежде всего, от экономического развития стран, которые находятся на пути

приобретения нового курса экономики, и, видимо, оно не дает желаемых результатов. Коррупция, нищета, бедность, экономическая несостоятельность, чиновничья бюрократия, выделение частных интересов особенно политической элиты, являются причинами омертвления общества, которое существует только на принципах «идеального будущего», создание перспектив развития государств на современном этапе не имеет практического значения. Необходимо создание справедливого государства, которое бы было гарантом обеспечения социальной справедливости, которое оставило бы своим будущим поколениям определенные принципы властвования, принимавшие образ менталитета, психологии и обеспечивающие достойное развития нации в целом.

Другим фактором осуществление принципа социальной справедливости являются условия, созданные государством для обеспечения достойной жизни. Социальная справедливость должна включать в себя: обеспечение работой каждого трудоспособного, достойную зарплату, социальное обеспечение инвалидов и детей-сирот, свободный доступ граждан к образованию, здравоохранению, культуре, спорту и т. д.

Данный фактор имеет двухсторонний характер, так как осуществляется и государством и гражданами. Эффективное взаимодействие активного гражданского общества с сильным и стабильным государством – важнейшее условие укрепления основ справедливого социума. Для преодоления острых социальных проблем общества, которое по-прежнему проходит посткризисный этап, необходимо создание диалога между государством и обществом. Субъективной стороной данного этапа является соединение справедливости, нравственности, духовности и культуры. Именно развитие общества на принципах социальной справедливости будет способствовать прогрессу, укреплению института гражданского общества. Однако, развитое гражданское общество которое смогло бы обеспечить контроль общества над государством существует не во всех странах. Во многом данная проблема существует в странах постсоветского пространства, где неэффективно существуют институты гражданского общества. Что касается РТ, можно отметить, что в данном направлении приняты множество законов, правительственных программ и в том числе с поддержкой международных организаций, но эффективного результата незаметно. Поскольку Таджикистан находится на этапе экономического преобразования, он не может формировать устойчивое отношение к проблемам социального равенства и справедливости. С другой стороны, социальные права закреплены в конституции и имеют государственные гарантии, которые могут являться признаком демократического и правового государства. Но, из-за неразвитости институтов гражданского общества, непостоянного взаимодействия данных институтов с государством, необразованность населения, незащищенность социальных прав, не обеспечение социальных гарантий проблема социальной справедливости остаётся нерешенной.

Таким образом, оба фактора, обеспечивающие социальную справедливость, взаимосвязаны между собой. Справедливое государство знак равенства между людьми, а развитое гражданское общество-гарант обеспечения социальной справедливости.

Одной из важнейших проблем в изучении социальной справедливости является проблема существования справедливого общества. Как можно охарактеризовать справедливое общество на современном этапе? В обществе социальной справедливости стабилизируются неустойчивые экономические, культурные и политические отношения, предоставляя всем людям и их формированиям, несмотря на их индивидуальные различия, адекватно равные доли или незначительно скорректированные индивидуально распределенные блага.

В обществе социальной справедливости значительно смягчается резкость существующих социально-экономических, политических противоречий и культурно-ценностных разрывов между богатыми и бедными, между всеми основными политическими и экономическими группами. Социальная справедливость зависит от наличия в обществе культуры справедливости, основой которой является готовность к компромиссу, партнерству и уважению социально-экономических прав человека. Это позволяет государственным органам совместно с гражданскими организациями добиваться согласованных решений по основным экономическим, политическим и социальным вопросам.

Только справедливое общество может обеспечить социальные условия, достаточные для защиты социально уязвимых и опекаемых групп, для преодоления и смягчения возможных жизненных трудностей, возникающих в процессе жизни людей. В то же время развитие социальной справедливости невозможно без укрепления духовно-нравственного потенциала основных социальных субъектов (политических партий, общественных движений, профсоюзов), поскольку именно активно действующие субъекты могут способствовать тому, что власти будут следовать процедурным нормам социальной справедливости в государственных органах. Надо только правильно распределить функции каждого из них.

В будущем обществе культурно-исторической основой социальной справедливости должны стать традиции коллективизма, семьи и нации. Многие из этих традиций возникли в ходе исторического развития общей культуры. Считалось, что общие интересы важнее и выше интересов отдельных людей. Семья воспитывала гражданские ценности поиска согласия между социальными субъектами, ориентировала на проведение переговоров с целью нравственного убеждения сторон, прояснения позиций в ходе дискуссий и достижения консенсуса.

Восприятие гражданами общества как справедливого или несправедливого зависит от сознательного государственного конструирования и признания национальной идеологии справедливости. Идеология обеспечивает духовно-нравственные рамки эффективного адресного разрешения ключевых социальных проблем, как со стороны государства, так и негосударственных сообществ, реализующих разнообразные инициативы. И понятно, что наиболее значимыми основаниями в идеологической оценке справедливости устройства общества являются факторы материального благополучия людей.

В обществе социальной справедливости должен действовать не только принцип справедливости, но одновременно существовать и идеология развития этого общества. Именно через национальную идеологию гражданами воспринимается социально-экономическая и политическая трансформация общественной жизни. Социальная справедливость должна выступить как особая идеологическая форма отражения интересов и потребностей людей, объективных социально-экономических условий. Именно наличие идеологии справедливости позволит обществу ограничить институты государственного насилия, контроля и принуждения, воплощением которых выступают милиция, суды и тюрьмы.

Идеология справедливости представляет собой общественное явление, которое соединяет политические и правовые, нравственные и эстетические, а также иные ценности, создающие единую базу для формирования справедливого гражданского общества, в котором социальные ориентиры преобладают над его экономическим характером. Идеология справедливости позволит государственным органам совместно с гражданским обществом добиваться согласованных решений по основным и актуальным вопросам. Однако и сама такая идеология является продуктом отношений между политической элитой и обществом. Именно в нехватке справедливости в отношениях между ключевыми субъектами ныне заключается одна из главных причин, по которой до сих пор государственные власти не смогли оформить общенациональную идеологию и закрепить ее на законодательном уровне.

Итак, для создания справедливого общества необходимы: 1). создание равных условий экономического, социального, культурного и политического уровня развития гражданам страны; 2) осуществление культуры справедливости, готовой к компромиссу, партнерству и уважению социально-экономических прав человека; 3) воспитывать граждан в духе семейных и национальных традиций; 4) создать национальную идею в форме закрепления социальной справедливости и готовности нации к определенным трансформациям общественного развития.

ЛИТЕРАТУРА

1. Абдуллоев Ш. Хунари рохбарӣ ва суннатҳои давлатдорӣ/ Ш.Абдуллоев, Г.Зокиров. - Душанбе, 1994.
2. Ашин Г.К. Элитология. - М., 1995.
3. Ашин Г.К. Курс элитологии/ Г.К.Ашин, Е.В.Охотский. - М., 1999.

4. Блондель П. Политическое лидерство/ П.Блондель - М., 1992.
5. Гринбер Т.Э. Политическая реклама: портрет лидера/ Т.Э. Гринбер. - М., 1995
6. Зокиров Г.Н. Истиклолияти сиёси/ Г.Н. Зокиров.-Душанбе, 2006.
7. Ильясов Ф.Н. Политический маркетинг, или как «продать» вождя/ Ф.Н. Ильясов. //Полис. -1997. -№ 5
Имидж лидера. – М., 1994
8. Кретов Б.И. Лидерство: социально- политические проблемы/ Б.И. Кретов - М., 1996
9. Миллс Р. Властвующая элита. - М., 1959.
10. Охотский Е.В. Политическая элита. //Рос. акад. упр. Политол. центр. / Е.В. Охотский.- М., 1993.
11. Пищулин Н.П. Социология лидерства/ Н.П.Пищулин, М.Ю. Федорова. - М., 1997.
12. Смена элит. //Общественные науки и современность. – 1995. -№1.

СОЦИАЛЬНАЯ СПРАВЕДЛИВОСТЬ КАК ФАКТОР РАЗВИТИЯ ДЕМОКРАТИЧЕСКОГО ОБЩЕСТВА

В статье рассматриваются проблемы социальной справедливости в переходных периодах общества. Делается попытка показать роль социального государства в обеспечении социального равенства и достойной жизни. Особое внимание уделяется факторам, формирующим социальную справедливость как социальное равенство, справедливое общество.

Ключевые слова: социальная справедливость, социальное государство, политическая трансформация, достойная жизнь, права человека, социальная защита.

SOCIAL JUSTICE AS A FACTOR OF DEMOCRATIC SOCIETY

The problems of social justice in transitional periods society. Attempts to show the role of the welfare state in ensuring social equality and a dignified life. Particular attention is paid to the factors shaping social justice as social equality, fair society.

Key words: social justice, social state, political transformation, decent life, human rights, social protection.

Сведения об авторе: *Ш.А. Мусоева* - ассистентка кафедры политологии Таджикского национального университета. Телефон: **918-49-78-34**

КОНСЕПСИЯ И КУЛЬТУРОЛОГИИ ТАШАККУЛИ ШАХС ДАР ТАҲҚИҚОТИ МАРГАРЕТ МИД ВА ДЖЕРОМ БРУНЕР

Ф.А. Аминов

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар миёни муҳаққиқони проблемаи қобилиятҳои моҳияти талаботию иҷтимоидошта ва ҷаҳлиятбор чанд муҳаққиқи америкии ниммаи дуҷуми қарни 20 қарор доранд, ки таълимоти онҳо дар низоми илми инсоншиносии америкой чун феномени камёфт бояд арзёбӣ гардад. Инҳо Маргарет Мид ва Джером Брунер мебошанд. Антропологи америкой М. Мид китоби «Культура и мир детства»-ро [7] иншо кардааст, ки он маҳсули тадқиқотҳои антропологии ӯ дар Полинезия (Самоа) мебошад. Дар тадқиқотҳои Маргарет Мид хусусиятҳои муҳити ҳаётии инсонҳо ва мундариҷаи фарҳангашон нақши ногузири ҳешро ба ташаккули инсон гузошта, ҳамзамон шароитҳои иҷтимоии зиндагии онҳо анъанаю одатҳо ва тарзи ҳаёти онҳоро самти муайян мебахшад. Аз нигоҳи М. Мид фарқияти қобилияту хусусияти одамон на ба таркиботи биологии онҳо, балки ба гуногунрангии шароитҳои ҳаётӣ ва тарзи ҷаҳлияти фарҳангии онҳо алоқаманд аст: «Фарқияти фардҳои аъзоёни фарҳангҳои мухталиф, чун фарқияти байни фардҳои ҳамагон як фарҳанг, тақрибан ба фарқият дар шароити ҳаётии онҳо, хусусан шароитҳои тифлии барвақтаи онҳо. Айни ҳол ҳамагон тарзе, ки ин шароитҳо татбиқ мешаванд сабабҳои фарҳангӣ дорад» [7, 411]. Тақсимои ҷамъиятии меҳнат нақши алоҳидаи ҳар фардро муқаррар сохта, мақоми иҷтимоию маишӣ занону мардон, тифлону кӯҳансолонро муайян менамояд. Маргарет Мид институти падариро, ки ба назар сирф зухуроти физиологӣ менамояд, аз зарурияти ҳаёти иҷтимоӣ ва талаботҳои ногузири рӯзгори оилавӣ, ки моҳияти иҷтимоӣ дорад, баррасӣ мекунад. Падар будан ҳанӯз ба хоҷаи тавлиди фарзанд нест. Падар будан тарзи ҷаҳлияти иҷтимоист, ки танҳо аз заруриятҳои ҷамъиятию таърихӣ бармеояд. Танзими оила, ниғадорию ҳифзи оила, гиромидошту маҳфию пок нигоҳ доштани меъёрҳои дохилиоилавӣ ин ҳамагон функсияҳои, ки падар чун воситаю омили муҳими раванди инкишофи иҷтимоию ҷодаи фарҳангсозӣ, бояд анҷом диҳад. Функсияҳои иҷтимоию маънавии падар дар таърихи дурударози антропосоциогенез эҷодшуда, татбиқи он дар ҷомеаи инсонӣ муяссар мегардад. Зеро

вазифаҳои ин падар танҳо бордор сохтани чуфти хеш набуда, нигоҳдошти ячейкаи ибтидоии таркиботи иҷтимоии одамон – оила хоҳад буд. Тарзи зиндагии қабилаҳои қазираи Самоаро омӯхта, дар доираи ҳамон истехсолоти примитивии муқаррарии одамони ибтидоӣ Маргарет Мид эҳсос мекунад, ки ҳар амалу ҳар фаъолият, ки узвҳои мухталифи ҷомеаи Самоа анҷом медиҳанд, сирф ба хотири танзими ҳаёти иҷтимоӣ ва нигоҳдошти муқаррароти соҳаи ҳаёти иқтисодии иҷтимоӣ ва маънавии онҳост. «Падар будан дар инсон – ин ихтирооти иҷтимоӣ аст» [7, 308] - гуфтани Маргарет Мид ба он маъно аст, ки падар дар баробари модар нерӯи танзимдиҳанда ва нигоҳдорандаи оила буда, танҳо дар раванди ҳаёти ҷамъиятии одамон ин функсия эҷод шудааст. Зеро эҷоди оилаи инсонӣ сирф характери ҷамъиятӣ дошта, вобаста ба талаботҳои ҳаёти иҷтимоӣ иқтисодӣ ва муқаррароту заруриятҳои мазҳабию милли инкишоф меёбад. Дар олами ҳайвонот, масалан дар оилаи гурбаҳо, нарина баъди ба модина чуфт шуданаш – насли хурдсоли модинаро аз падари дигари биологӣ, нобуд месозад. Падар дар ҷомеаи инсонӣ, ҳатто дар ҳамон ҷомеаҳои примитивии аҳли Самоа ҳам функсияи иҷтимоии падарино ба уҳда гирифта, наврасони аз дигар падар мондари чун фарзанд тарбия намуда, таъминоти моддию ҳифзи онҳоро ба ўҳда мегирад. «Аз сохтори иҷтимоӣ вобаста аст, чӣ гуна зан ва чӣ гуна кӯдакони мард таъмин мекунад, аммо қоидаи асосӣ инҷо, эҳтимол дорад он аст, ки ў ҳамон занеро, ки бо ў робитаи ҷинсӣ дорад бо аҳли фарзандонаш, таъмин месозад» [7, 313].

Яъне падарӣ ва қобилияти падар будан сирф зухуроти иҷтимоӣ буда, танҳо дар ҷомеаи инсонӣ бо зарурияти талаботҳои иҷтимоӣ фарҳангӣ он амалӣ мегардад. Нақши қобилияти сифатҳои дар тифлӣ андӯхтаи инсон он қадар дар лавҳи хотири ў ширеш гаштааст, ки дар балогату калонсолӣ ҳамин нақшро аз лавҳи хотираю равонияту шуураш берун карда наметавонад. Ба ҳамин маъно метавон ҳамон ибораи машҳури «тахтаи тоза» - ро (Максим Грек, Джон Локк ва дигарон) маънидод намуд, ки онҳо бори аввал сифату хосияти қобилияти талаботҳои аз муҳити ҳаёти иҷтимоӣ фарҳангӣ ба инсон воридшуда насб мегарданд ва навиштаҳои рӯзгори баъдӣ манзараи аввалро пурра тоза накарда, танҳо нақши хираи худро ҷо месозанду халос. Маргарет Мид ҳамин хусусияти нақши фарҳангии муҳити аввали зиндагии наврасро дар ташаккули инсон таъкид намуда, ҳаққонӣ менависад: «Маданият дар тифлӣ то ҳадди пурра ва бевосита азхуд мегардад, ки алоқа бо дигар фарҳангҳо метавонад, то ҳадде рӯякӣ, ё душманона бошад. Ё дар худ чунин тазодҳоеро фаро гирад, ки эҳсоси инфародияти фарҳангии худӣ дар инсон ҳеҷ замоне ба ҳеҷ тағйироте гирифтور нашавад» [7, 337].

Тамаддуни имрӯза шохиди ҳазорон ҳолатест, ки инсони аз дигар муҳит омада, бо вучуди дар миёни муҳити фарҳангии дигар дурудароз зиндагӣ карданаш, сифатҳои фарҳангии дар тифлӣ қабулнамудаашро фаромӯш намекунад. Ин сифатҳои аввалияро инсон на аз хувияти биологияш, балки аз хусусиятҳои тарзи ҳаёти иҷтимоӣ фарҳангӣ ва миллию этникаш гирифтааст. Маргарет Мид раванди тарбияю таълими тифлонро дар ҷомеаи Самоа омӯхта, менависад, ки онҳо ҳар навраси синну соли гуногун вазифаҳои иҷтимоии худро дошта, баъди паси сар шудани як марҳилаи синну солӣ ба дӯши ў боз вазифаҳои дигари иҷтимоӣ бор мешавад. «Консерватизм (кӯҳнапарастӣ) дар тарбияи тифлон – ҷиҳати хоси ҳамон фарҳангест, ки онҳо кӯдакони хурд тифлони хурдтарро назорат мекунад.. Ин дояҳаки бачабардор аз тифл хело ҳам кам талаб намуда, ба ў метавонад бисёр чизеро бидиҳад...» [7, 354].

Дар қабилаҳои Самоа ба сифати мураббӣ муаллим таъин намудани кӯдакони хурдсол барои таълиму ҳифзи кӯдаки хурдтари оила имкон медиҳад, ки навраси таълимдиҳанда таҷрибаи рӯзгордориро ёд гирад. Маргарет Мид таълим доданро аз ҷониби наврас беҳтарин шакли шахсиятгардии чӣ тифли хурду чӣ тифли болиғтар медонад.

Забону қобилияти нутқ танҳо дар ҷомеа, бо амру зарурати муштарақан зиндагӣ кардану бо ҳам дар муколама қарор доштан эҷод шуда, қонунҳои ташаккули забон сирф ба раванди воқеии ҳаёти фарҳангӣ таърихӣ мутобик аст. Дар таркиботи генетикии инсон механизми иҷтимоӣ бавҷуд омадани забону нутқ ҳузур надошта, забон аз насл ба насл танҳо бо меросияти иҷтимоӣ фарҳангӣ мегузарад. Ин андешаро Маргарет Мид комилан пайравӣ намуда, бо устувории қотёна аз ин мавқеъ ҳимоят мекунад: «Забон, дар доираи ин нуқтаи назар – ин ҳамон ҷанбаи

фарҳанг аст, ки вобаста ба он ҳанӯз барвақт эътироф гаштааст: он ба ирсияти инсон ҳеҷ умумияте надорад» [7, 341].

Воқеан андешаҳои Маргарет Мид дар бораи моҳияти иҷтимоӣ таърихӣ доштани сифату хусусиятҳои инсонӣ миёни мутафаккирони америкой ҳангомаи ғалоғулаангезеро боло бардошт. [11, 231]

Махсусан Джоан Фримэн нисбати андешаҳои М. Мид даъвои инкорсозанда баён намуда, таваҷҷуҳи шавқангези муҳаққиқонро ба миён овард. Зеро дур шудан аз концепсияи биологӣ теологӣ қобилиятҳои инсон барои аҳли муҳаққиқони америкой як исёну эътирози принсипиалӣ маҳсуб мешуд. Мунаққиди Маргарет Мид Джоан Фримэн афзалияти табиати биологӣ инсонро дар муқоиса ба ғайриятҳои ҳаёти ва муҳити иҷтимоӣ фарҳангӣ аввал дониста, қобилиятҳои инсониро атрибутҳои ҳувиёти табиӣ ва тухфаи қаблан додашуда медонад. Ӯ волидайнро даъват мекунад, ки «Агар ба Шумо муяссар гардад, ки қобилиятҳои табиӣ кӯдакро қувват бахшида, дар он эҳсоси эҳтироми хешро маҳкам созад, бо ин роҳ метавонед малакаи тамоми умр ғайри гирифтани аз тухфае, ки ҳамроҳи ӯ таваллуд шудааст, бунёд гузоред» [10, 9]. Мутаассифона, иддае муҳаққиқони муосир қобилият дар илми пасошӯравӣ (хусусан дар китобҳои дарсии психологию фалсафӣ) андешаҳои физиологию анатомӣ ва генотики қобилиятро, ки бо номи Гальтон, Кречмер, Фримэн, Тойч ва ғайра алоқаманд аст, чун «дастоварди илмӣ» муаррифӣ намуда, консепсияи қобилиятҳои талаботи фарҳангӣ ва ғайриятҳои мутафаккиронро чун Ж. Пиаже, Дж. Брунер, М. Мид, Н. Лобковец ва ғайра ба эътибор намегиранд. Гумон меравад, ҳар андешае, ки аз воқеияти ҳаёти, аз имконияту зарурияти таърихӣ бармеояд ба назари онҳо чун назарияи марксизм ҷилва дода, ёдовар шудани он раздразнение ё отвращениеро ба авзои онҳо ворид месозад. Қобилияти инсон танҳо дар раванди ҳаёти ҷамъияти ӯ эҷод шуда, моҳияти полифункционалии худро ба шарофати ғайриятҳои ҷамъияти ва васеъ шудани домани ҷамъияти соҳиб мешавад. Инсон қобилияти ба таъри системавӣ ва комплексӣ назар кардан ба воқеият дорад, аммо ҷамъияти афзалияти қобилият доштаниро маҳз дар ҳаёти иҷтимоӣ пайдо мекунад. Қобилияти комплексӣ ӯ имкон медиҳад, ки дар соҳаҳои гуногуни ҳаёти ҷамъияти ғайрият намуда, марҳила ба марҳила сифату қобилият ва дигар нерӯҳои моҳияти худро таҷдид бахшад. Соҳибият ба қобилиятҳои умумӣ гуногунҷамъиятӣ дар ҷомеаҳои мутараққӣ имкон медиҳад, ки одамон аз як гурӯҳи иҷтимоӣ ба гурӯҳи дигари иҷтимоӣ интиқол ёфта, дар раванди мобилияти иҷтимоӣ аз манфиатҳои ҳаётии худ дифоъ кунанд [8, 373]

Бояд зикр намуд, ки миёни муҳаққиқони америкой Джером Брунер чун пайрави консепсияи таърихӣ фарҳангии қобилиятҳои инсон эътирофи умум пайдо кардааст. Фарҳанг ва шароитҳои ҳаёти моддию маънавӣ аз нигоҳи Дж. Брунер ташаккули қобилиятҳои хусусиятҳои инсонӣ алоҳидаро мусоидат намуда, таҷрибаи наслҳо ба инкишофи қобилиятҳои ғайриятҳои наслҳои баъдӣ заминаи воқеӣ мегардад. Джером Брунер яке аз мутахассисони пешбари Ғарб доир ба проблемаи интеграцияи фарҳанг ва маориф буда, китоби ӯ «Фарҳанги маориф» ("Культура образования", 1996) дар Амрико ва дигар кишварҳо эътироф гаштааст. Китоби дигари ӯ «Психологияи маърифат» ҳанӯз соли 1977 ба забони русӣ нашр шуда, миёни файласуфон, психологу педагогҳои Шӯравӣ шӯҳрат пайдо кардааст. Ӯ нақши ташаккули қобилиятҳои сифатҳои инсонро натиҷаи инкишофи сатҳи муайяни маданият ва муҳити иҷтимоӣ одамон медонад ва ҳамон консепсияеро пайравӣ кардаю инкишоф медиҳад, ки ба қавли муҳаққиқони имрӯза баъдишӯравӣ «тифли маънавӣ» замони ҳукми идеологияи марксизм аст. «Хусусияти беназири инсон он аст, ки инкишофи инфародӣ ӯ аз таърихӣ намудии ӯ куллан вобаста аст – аммо на аз он таърихе, ки дар генҳои хромосоми ӯ кодгузори гаштааст, балки аниқтараш он, ки дар маданияти ӯ инъикос ёфта, дар робита ба ҷисми инсон зухуроти берунӣ мебошад ва дар доираи фарогирифтани аз таҷрибаи ҳар фарди алоҳида болотар аст». [2, 377]

Шуури психикаи инсон дар заминаи дахҳо омилҳои ҳаёти иҷтимоӣ фарҳангӣ ташаккул ёфта, ҳаргиз як ё ду се омил наметавонад инкишофи комили қобилиятҳои сифатҳои инсонро таъмин намояд. Доир ба эҷод шудан ва инкишоф ёфтани қобилият Дж. Брунер методҳои муҳталифи омӯзишро ном бурда, зикр мекунад, ки истифодаи усулҳои алоҳидаи таълим ва методҳои ҷузъӣ ҳанӯз наметавонад бунёди воқеии эҷоду таҷдиди қобилиятҳо бошад. Джером Брунер, дар бораи методҳои омӯзишии

мавҷуда, хусусан ҳаду ҳудуди қобилият, зикр мекунад, ки «ҳар қадар нуқтаи назари меъёрӣ ба чунин ҳадафҳои чузъӣ, чун интихоби мактаб, барномаи омӯзишии кӯдак, тамоили касбӣ ва ғайра манфиатовар бошад ҳам, он ҳанӯз наметавонад дониши амиқи равандҳои психологиро дар робита ба ин инкишоф, на шароитҳои фарҳанге, ки онро эҷод месозад, ба таври кофӣ таъмин намояд» [2, 304].

Дж. Брунер муқобили ҳама гуна мутлақ гардонидани ченақҳо ва меъёрҳои чузъӣ, ки ҳамчун яке аз омилҳои эҷод ва ташаккули қобилиятҳо мегарданд, баромад карда дар роҳи эҷоду ташаккули қобилиятҳои когнитивӣ (маърифатӣ) чунин ченақхоро меъёрхое медонад, ки мисли антиномияҳо мебошанд. Таҷассум ва татбиқи предметӣ доштани қобилиятҳо таҳлилу тадқиқи воқеиро тақозо дорад ва ин таҳлили воқеиро раваншиноси шинохтаи америкоӣ анҷом дода, ҳаққонияти назарияи фаъолияти қобилият ва моҳияти талаботию фарҳангӣ, ҷамъиятию таърихӣ қобилиятро қувват мебахшад. Олоти меҳнат ва предмети фаъолият дар худ моҳияти қобилиятҳои инсонро нақш бастааст ва «танҳо баъди азхуд намудани ин ё он олот фард метавонад дар бораи табиӣ ва ё ғайритабиӣ будани он ҳукм намояд ва ҳақонӣ будани ин фикр на камтар, балки бештар аз олот вобаста аст, дар муқоиса ба фарде, ки онро истифода мекунад» [2, 305].

Барои Джером Брунер усулҳои гуногуни таълиму омӯзиш сирф як самти ташаккули насли наврасро муаррифӣ мекунад. Ончое, ки фарҳанги мутараққӣ ва шароитҳои зарурии ҳаёти ҷамъиятӣ ҳузур надошта бошад, истифодаи усулҳои таълиму омӯзиш ҳанӯз қодир нест, шахсияти комилро эҷод кунад. Ў таъкид менамояд, ки «таълим танҳо чузъан инъикоси он аст, ки чӣ гуна фарҳанг кӯдакро ба ҳаёт омода месозад» [1, 85]. Дар роҳи ташаккули шахс маҷмӯи фаъолиятҳои ҳаётӣ, ҳазорон микрошароитҳо, миллионҳо муқоламаю мубоҳиса, мушоҳидаю мувоқифаи айёну ноайён, ки аз таркиботи фарҳанги муайяне бурун мешаванд, нақш мебозад. Джером Брунер аз дастовардҳои маорифу таълими Иттиҳоди Шӯравӣ, ки бори аввал инсонро ба кайҳон фиристодааст, ба ҳайрат омада, ба осори муҳаққиқони файласуф, психолог ва педагогӣ шӯравӣ таваҷҷуҳ зоҳир мекунад. Масалан, дар бораи огоҳиаш асари ба англисӣ нашршудаи Н.А. Бернштейн (дар тарҷумаи ҳуди Н.А. Бернштейн) огоҳ аст ва назари Н.А. Бернштейнро, ки нақши амалу фаъолиятнокӣ дар муқоиса ба рефлексҳо афзалият медонад, тавсифи мусбӣ менамояд: «Он ки ў (Бернштейн – Ф.А.) проблемаи амали фаълро аҳамияти калон медиҳад, ғавқулӯда муҳим аст ва ин муқобилгузори оличаноб рефлексология аст, ки манро хуш месозад... Ў барҳақ яке аз одамони барҷастааст, дар катори Л.С. Выготский» [4, 17].

Джером Брунер ташаккули ҳама шаклҳои қобилиятро дар ҷодаи фарҳанги муайяни замон ва шароитҳои заруриятҳои таърихӣ таҳлил намуда, раванди таълиму омӯзишро низ ҳамчун талаботу тақозои ҷомеа баҳогузӯрӣ менамояд. Имкониятҳои маърифатӣ ва қобилияти ақлии инсонро Дж. Брунер танҳо дар доираи фазои фарҳангӣ, дар раванди воқеии таърихи ҷомеаи инсонӣ мебинад ва ў ҳеҷ як қобилияти қаблан то фаъолияти таърихро дар назар надорад. Фаъолияти ақлии инсон бошад танҳо дар ҳудуди фарҳанг тадқиқ мегардад ва ҳама шаклҳои фаъолият маҳсули фарҳанги замони хеш арзёбӣ мегардад. Қобилият ҳамчун ҳамсафари ҳамешагии фаъолияти предметӣ ва муҳити ҳаёти иҷтимоӣ дар осори муҳаққиқон – файласуфони шӯравӣ таҳқиқ гаштааст ва чунин тақвиятро ба андешаҳои Дж. Брунер метавонем дар гуфтаҳои В.М. Межуев пайдо кунем: «Сухан дар бораи қобилияти инсон меравад, ки предмет месозад ва ин предмет дар баробари ҳосиятҳои муфидбахшаш ҳамзамон ҳуди қобилиятҳои инсониро нигоҳ дошта, ба таври предметӣ қобилияте, ки ҳамин предметро сохтааст, аз нав эҷод мекунад» [6, 73].

Сергей Степанов ҳаққонӣ таъкид мекунад, ки аз нигоҳи Джером Брунер - патриархи 97 сола, инсон манзараи олами ботинии ҳешро аз тифлӣ, ҳанӯз бо шунидани нақлҳои волидайн, рассомӣ мекунад. Сипас инсон таҷрибаи гунгардашро ба дигарон дода, дар ҷараёни мубодила бо дигарон натавонад шахсияти ҳешро баён месозад, балки ҳодисоти ҳаёти ҳудро тобиши маъноӣ дода, манзараи олами ботинии ҳешро аз нав месозад: «Барои шуури инсон таърихи беаҳамияту чузъие вучуд надорад: суҳбат бо ҳамкорон, низои оила, мубоҳисаи ботинӣ бо хеш ва ё баромади пешазинтиҳоботӣ... Он тарзе ки мо барои худ ва ё барои дигарон ин ё он ҳодисаро тавзеҳ медиҳем, ҳаёти моро муайян месозад, ҳатто агар мо ин лаҳзаро дар хотира нақш набандем ҳам» [9, 10]

Дар баробари Джером Брунер психологи дигари америкой Карл Брунер низ проблемаи қобилиятҳои инсониро тадқиқ намуда, концепсияи биологизаторӣ, аниқтараш проблемаи қобилиятҳои инсониро аз мавқеи конституцияи генотипӣ арзёбӣ мекунад. Назарияи генотипии қобилият дар таҳқиқотҳои Карл Брунер мавзӯи мақолаи дигар хоҳад буд. Агар инсон объект ва субъекти фарҳанг бошад, пас марҳилаи муайяни инкишофи фарҳанг истехсолоти моддию маънавиеро ташкил мекунад, ки дар раванди ғаёлияти ҷамъиятӣ, талаботу заруриятҳои таърихӣ эҷод шудааст. Инсон чун нерӯи истехсолкунанда на танҳо онҳо қобилиятҳои хешро меофарад, балки дар ҳамин раванди истехсолоти ҷамъиятию фарҳангӣ қобилиятҳои пештараи инсониро ба сатҳи олитару мураккабтар вуҷат мебахшад. Дар баъзе тадқиқотҳои муосири америкой проблемаи ғаёлияти ҳаётию ҷамъиятии инсонҳо низ таҳлил гашта, нақши ғаёлияти муштараконаи одамон дар эҷод шудану инкишоф ёфтани қобилияти одамон таъкид мегардад. Аммо ин андешаи ғаёлиятшиносони америкой дар муқоиса ба тадқиқотҳои муҳаққиқони шӯравӣ хиратару ноустувор мушоҳида гашта, танҳо ҳузурияти нақши ғаёлият дар ташаккули қобилият бо ишораҳои пароканда нишон дода мешаванду ҳалос. Дар тадқиқотҳои Дэвид Макклелланд мотивация чун такондихандаи ғаёлият арзёбӣ шуда, қобилияти инсонҳо моҳияти иҷтимоию фарҳангиро соҳиб мешавад. Дар китоби Д. Макклелланд «Мотиватсияи инсон» бо садҳо намунаи мисолҳо аз ҳаёти одамон ҳолати эмоционалӣ, нерӯи психологӣ, ҳадафу манфиатҳои инсон ба муқарраротҳои ҳаёти воқеӣ алоқаманд тасвир мегардад. Макклелланд доир ба фарқияти баҳогузориҳои ду гурӯҳи гуногуни одамон доир ба як саволи гузошташуда, нақл мекунад. Гурӯҳи аввал баъд аз гузаштани купруки ларзону хатарнок нисбати мавзӯи ба миён гузошта аксаран ҷавоби ба ҳам монанд дода, гурӯҳе, ки аз купруки мустаҳакам қоим мегузаранд, ба ҳамин савол тамоман ҷавоби фарқкунанда ва ба ҷавоби ҳамгурӯҳи худ монандро пешниҳод мекунад [5, 188].

Одамони аз купруки ларзонак гузашта дар муқоиса ба одамони аз купруки мустаҳакам гузашта, дар фосилаи чанд дақиқаи озмоиш дигаргун шудану тағйироти мақсаду арзишҳои худро нишон доданд. Муҳаққиқ андеша дорад, ки авзои психологӣ, эҳсоси ҳолати рӯҳонияти одамон инъикоси воқеияти зиндагиашон буда, ғаёлияти онҳо натиҷаи робитаҳои ҷамъиятӣ ва талаботу мотивҳои ҳаётиашон аст. Дар заминаи мушоҳидаҳои Дэвид Макклелланд метавон ба ҳулосае омад, ки танҳо дар ҷамъият, дар доираи ғаёлиятҳои умумиҷамъиятӣ инсон созандаи воқеии шахсияти хеш гашта, берун аз ҷамъият ва то ҷамъият ӯ ҳатто инстинктҳои биологияшро ҳам ривоч дода наметавонад. Дэвид Макклелланд ба таври рамзӣ ин процессро чунин тасвир мекунад: «Моҳичаи тиллоии бо ҳамроҳии тӯдаи моҳиёни дигар шинокунанда, дар муқоиса ба моҳичаи тилоии танҳо шинокунанда, тезтар таълим хоҳад гирифт» [5, 124].

Ин психологи америкой мотивҳои самтбахшандаи ғаёлияти одамонро таҳлил карда, зикр мекунад, ки мотивҳои манфиати иқтисодӣ на ҳамавақт раҳнамокунандаи амалҳои инсонҳо буда, баъзан мотивҳои тобиши маънавию мазҳабӣ ё идеологӣ дошта низ аз афзалияти хеш гувоҳӣ медиҳанд. Танҳо як мотив ва ё як талабот ҳаргиз бунёди тағйиротҳои ҳаётӣ нахоҳанд шуд. Аввал ҳамон талаботу мотивҳое, ки қонеияшон ақсултаъсири бадро надоранд, қонеъ мешаванд ва сипас талаботҳои дигар, низ соати татбиқи худро интизор мешаванд. Одамон низ агар дар ҷавонӣ талаботҳои биологияшонро бар асари ҷӯш задани энергияи ботинии табиашон ҳарчӣ бештару тезтар қонеъ карданӣ шаванд, бар асари таҷрибаи ҳаётӣ вақти ба синни комилият расиданашон талаботҳои биологияшонро тобеи муқарраротҳои иҷтимоию фарҳангиашон месозанд. «Баъзе аз мотивҳо бо сабаби гуногунӣ метавонанд нисбат ба мотивҳои дигар нерӯмандтар бошанд, аммо мо далелро дар хусуси он ки мотивҳои ба талаботҳои ҳаётсозандаи биологӣ бунёдёфта, нисбати дигар мотивҳо дар инсонии болиғшуда бартарӣ ёфта бошад, надорем» [5, 130].

Ташаккули инсонҳо дар ҷодаи ҳаёти иҷтимоию иқтисодиашон сурат гирифта, таҷрибаи ҳаётии онҳо, арзишҳои эътирофнамуда ва эътиқоду таъиноти зиндагиашон мазмуну мундариҷаи худро бевосита аз маҷрои ҳамеша дар ҳаракат будаи пешрафти ҷамъиятӣ соҳиб мешаванд. Ин мавқеи методологӣ ва принципи тадқиқотиро на ҳамаи психологҳои америкой эътироф кунанд ҳам, байни социологҳои америкой муҳаққиқоне ҳастанд, ки бо итминони устуворона назарияи воқеии ғаёлиятӣ ва

ичтимоию иқтисодии сифату қобилиятҳои инсониро пеш мегузоранд. Рональд Инглхарт - корманди Институти таҳқиқотҳои иҷтимоии назди Университети штати Мичиган (ИМА) ба ҳамин маъно андеша ибраз меорад: «Тағйирот дар муҳити иҷтимоию иқтисодӣ, ба таҷрибаи ҳаётии фардҳо таъсир расонида, бо ҳамин аз нав таҳия шудани ақида, мавқеъ ва арзишҳо дар сатҳи инфародӣ мусоидат менамоянд»[3, 31].

Мушоҳида мекунем, ки иддае аз муҳаққиқони америкой низ дар роҳи эҷод шудани шахсият ва қобилияту сифатҳои ӯ фаҳмиши талаботию ғаъолияти ва иҷтимоию фарҳангиро пеш гузошта, инсонро мавҷуде меҳисобанд, ки шахсияти хешро дар муҳити ҳаётӣ ва фарҳанги муқарраршуда эҷод месозад.

АДАБИЁТ

1. Бессарабова И.С. Педагогические взгляды Джерома Брунера в контексте американского образования (50 - 90-е годы): Дис. ... канд. пед. наук / И.С. Бессарабова. - Волгоград, 2000. - 187 с.
2. Брунер Джером. Психология познания: за пределами непосредственной информации. (Пер. с англ. К.И. Бабицкого, предисл. и общ.ред. чл. АПН СССР А. Р. Лурия) / Джером Брунер - М.: Прогресс, 1977. - 412 с.
3. Инглхарт Рональд. Постмодерн: меняющиеся ценности и изменяющиеся общества / Рональд Инглхарт // Полис, 1997.-№4 - С. 6-33.
4. Зинченко В.Я. Бернштейн и психология действия / В.Я Зинченко, Н.Д Гордеева, Н.А // Вестн. Моск. Ун - та. Сер. 14. Психология. 1996. -№3.С. 17 - 25.
5. Макклелланд Дэвид. Мотивация человека / Дэвид Макклелланд. -СПБ.: Питер, 2007.- 672 с.
6. Межуев В. М. Культура и история/ В. М Межуев- М.: Политиздат, 1977 - 199 с.
7. Мид Маргарет. Культура и мир детства: Избр. произведения. (Пер. с англ. и коммент.Ю.А. Асеева, авт. послесловие И.С. Кон) / Маргарет Мид. - М.: Наука, 1988. - 429 с.
8. Сорокин Питирим. Человек. Цивилизация. Общество. Общ.ред., сост. и предисл. А.Ю. Согомонов: Пер. с англ / Питирим Сорокин. - М.: Политиздат. - 543 с.
9. Степанов Сергей. Нестареющий патриарх / Сергей Степанов // Школьный психолог - 2012. - №1 (январь). - С. 8-10.
10. Фримэн Джоан. Ваш умный ребенок: Пер. с англ. - М., «Семья и школа» / Джоан Фримэн.- М.: 1996. - 192 с.
11. Хеллман Хал. Великие противостояния в науке. Десять самых захватывающих диспутов: Пер с англ / Хал Хеллман - М.: ООО «И. Д. Вильямс», 2007 - 320 с.

КУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКАЯ КОНЦЕПЦИЯ ФОРМИРОВАНИЯ ЛИЧНОСТИ В ИССЛЕДОВАНИЯХ МАРГАРЕТ МИД И ДЖЕРОМА БРУНЕРА

Творчество американских мыслителей М. Мид, Дж. Брунера посвящается проблеме становления личности человека и по сути является уникальным в истории американской философии и психологии. Именно они из числа неограниченных американских исследователей природы человека, критикуя генотипо-физиологическую идею проявления способностей человека, представляют социально-культурную концепцию становления и развития человека в американском человекознании. Эти исследователи глубоко убеждены, что человеческая личность формируется именно в социально-культурном процессе развития общества. Приобретая свои способности и личностные качества в русле социально-культурной жизни, человек не только преобразует предметы, объекты и орудия, но и сам в силу воздействия последних формирует, развивает и совершенствует свои силы и способности.

Ключевые слова: человек, хромосомы, способности, потребность, мотивация, общественная деятельность, личность, культура, общества, генотипическая теория

CUHUROLODICAL CONCEPT OF FORMING OF PERSONALITY IN THE PERSONALITY OF JEROME BRUNER, MARGARET MEED

Creations of American thinkers of M. Meed, J. Bruner devoted to the problem of forming of personality of a man and on the essence is outstanding in the history of American philosophy and psychology. Namely they are from unlimited American researches of the nature of a man, criticizing-genotypical idea of showing of man's ability, represent social, cultural concept of forming and development of a man in American man knowing.

These researchers believe deeply, that man's personality is formed in social, cultural, process of development of society. Having own abilities and personal qualities in the direction of social, cultural life, man not only transforms subjects, objects, implements of production but and himself in the force of influence of the last forms, develops and improves their force and abilities.

Key words: human, chromosomes, ability, need, motivation, social activity, personality, culture, societies, genotypical theory.

Сведения об авторе: *Ф.А. Аминов* – ст. преподаватель общеуниверситетской кафедры философии ТНУ

ХУСУСИЯТҲОИ ТАШАККУЛИ ШУУРИ МУДОФИАВӢ

Х.Қ. Холов

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Омӯзиш ва таҳлилу татқиқи ҳамаҷонибаи шуури мудофиавӣ ва дарёфти роҳу воситаҳои асосии таҳкими он яке аз масъалаҳои муҳим, рӯзмарра ва зарурии мебошад, ки дар ҳама давраи замон дар маркази таваҷҷуҳи ҳокимиятдорон, соҳибназарон ва файласуфону ҷомеашиносон қарор гирифтааст. Таърихи инкишофи ҷомеаи инсонӣ худ гувоҳ аст, ки зиддиятҳо ва низоъҳои байни одамон дар сатҳ ва дараҷаҳои гуногун аз замони пайдоиши ҷомеаи башарӣ то ба ҳол идома доранд. Ин зиддиятҳо ва низоъҳо, ки аз бархӯрд ва ба ҳам мувофиқат нанамудани манфиатҳои тарафайн маншаъ мегиранд, метавонанд ҳам дар байни ғуруӯҳои хурди одамон ба вуқӯ пайванданд ва ҳам ба дараҷаи низои байни давлатҳо ва ҳатто минтақаҳо оварда расонанд. Масъалаҳои гуногун метавонанд боиси сар задани ҷангҳо гардад.

Дар ҷаҳони имрӯза, ки мочароҳо сифатан нав гашта, ба омили асосии бенизомӣ табдил ёфтаанд, инчунин раванди ҷаҳонишавию глобализатсияи проблемаҳо ва бархӯрди манфиатҳои давлатҳои абарқудрат шиддат ёфта истодааст, ҳавфи терроризм, экстремизми динию сиёсӣ, ҷинояткориҳои муташаккилонаи трансмиллӣ ва қочоқи маводи муҳаддир густариш меёбанд. Дар ҷунин шароит зарур аст, ки нисбат ба амнияти миллату давлат ва таъмини бехатарии он бештар таваҷҷуҳ зоҳир намоем.

Дар ҷунин давраи ҳассос манфиатҳои Ватан, миллат ва давлати соҳибистиклол бояд барои ҳар фарди Тоҷикистон азиз ва муқаддас бошад. Барои таҳкими оромию суботи ҷомеа, афзун сохтани қувваи мудофиавии мамлакат ва ҳимояи марзҳои давлатӣ ба Қувваҳои мусаллаҳи кишвар зарур аст, ки омодагии худро ба талаботи замон мутобиқ созанд. Таъмини амният, яқпорчагӣ, сулҳу субот ва таҳкими ваҳдати ҷомеа ба дараҷаи ташаккул ва инкишофи шуури мудофиавии мардум вобастагии зич дорад. Аз ин лиҳоз, дарёфти омилҳои муҳим ва судманди ташаккули шуури мудофиавӣ аз ҷумлаи арзишмандтарин масъалаҳои илмӣ-таҳқиқотӣ дар доираи концепсияи амнияти миллӣ ва бехатарии давлатӣ маҳсуб мегардад.

Бояд қайд намуд, ки омилҳои гуногун дар ташаккули шуури мудофиавии ҷомеа таъсир мерасонанд. Пеш аз ҳама, дар таҳкими шуури мудофиавӣ нақши омилҳои таърихӣ, иҷтимоӣ, сиёсӣ ва фарҳангӣ ҳеле назаррасанд. Дар шароити имрӯза, яъне баъди муқовиматҳои мусаллаҳона дар Ҷумҳурии Тоҷикистон сиёсати пешгирифтаи роҳбарияти давлат ба ташаккули шуури мудофиавӣ мусоидат менамояд ва омилҳои сиёсӣ иҷтимоии ташаккули он тадриҷан ба вуҷуд омада истодаанд. Аз ҷумла, сиёсати зиддисепаратистӣ (ҷудогароӣ), зиддиэкстремистӣ ва зиддитеррористии пешгирифтаи роҳбарияти Ҷумҳурии Тоҷикистон тақозо менамояд, ки ҷамъаҳои назариявӣ-методологӣ раванди таҳкими шуури мудофиавии ҷомеа таҳқиқ гардида, асосҳои илмӣ-концептуалии он дар низомии илмҳои ҷомеашиносӣ, бахусус фалсафаи иҷтимоӣ дақиқ карда шуда, дар амалияи ҷамъиятӣ ҷиҳати таъмини яқпорчагӣ, истиклолияти комил ва суботи сиёсии ҷомеа татбиқ карда шавад.

Боиси таассуф аст, ки масъалаи мазкур аз ҷониби муҳаққиқони соҳа ва доираҳои илмӣ дар сатҳи зарурӣ мавриди баррасиву бозкушоӣ қарор нагирифтааст. Ҳол он ки масъалаи матраҳшуда, аз ҷумлаи масъалаҳои ҳаётан муҳимме мебошад, ки ҳамеша ташвишвар буда, набзи ҷомеа, самтҳои асосии инкишоф ва таҳкими ваҳдату устувории кишвар ба он алоқаи зич дорад. Аз ин ҷост, ки ҳар як давлати соҳибистиклол баҳри таъмини бехатарии амнияти худ, пеш аз ҳама баррасию таҳқиқи жарфтару ҳамаҷонибаи омилҳои пайдорӣ ва устувории истиклолияти миллии худро дар доираи пажӯҳишҳои илмӣ тақозо менамояд.

Пеш аз он, ки мо ба мушкилоти мазкур вобаста ба шароити имрӯза назар афканда, андешаеро иброз намоем, лозим меояд, ки ба таври мухтасар доир ба масъалаи матраҳшуда аз диди таърих назар афканем.

Таърих гувоҳ аст, ки халқи қуҳанбунёди тоҷик на ҷангҷӯву ҷангхоҳ, балки фарҳангофарину тамаддунсоз ва ватандӯсту ватанпараст мебошад. Аз таърихи ғоҷианок, вале пур аз матонату шӯҷоат ва ҷавонмардию меҳанпарастии аҷдодони

гузаштагони мо бар меояд, ки тоҷикон барои ҳифзи Ватани худ чӣ гуна қаҳрамонию далерӣ нишон додаанд. Бо мақсади ҳимояи сарзамин ва миллати худ тоҷикон ҳанӯз ҳазор сол пеш дорои лашкари пуриқтидору бонизом буданд. Чунон, ки муаррихи асри XII Шариф Муҳаммад Мансури Муборақшоҳ дар китоби хеле арзишманди хеш «Қоидаҳои бурдани ҷанг ва мардонагӣ», ки фарогири тамоми санъат ва тактикаю стратегияи бурдани ҷанг аст, навишта буд: «...миёни қушунҳои Рум, Эрон ва Ҳиндустон лашкари тоҷикон аз ҳама беҳтар ва муназзам аст» [4, 7]. Таърихи давлату давлатдорӣ мардуми тоҷик низ пур аз қаҳрамонию мардонагист. Мо бояд имрӯз на танҳо аз қорнамоиҳои аҷдодони худ дар гузашта ифтихор дошта бошем, балки аз ҳисси ватандӯстиву фидокорӣ ва шучоату ҷасорати онҳо сабақ гирем. Аз ин лиҳоз, яке аз маъалаҳои асосӣ ва зарурӣ, ки дар таърихи давлату давлатдорӣ тоҷикон ҷойгоҳи махсусро ишғол намуда, дар маркази диққати соҳибназарону равшанфикрон қарор гирифта буд, ин масъалаи тарбияи насли наврас дар руҳияи ватандӯстӣ ва дар онҳо бедор намудани ҳисси муҳаббат ба Ватан мебошад. Боиси қаноатмандист, ки ин андешаҳо дар афкори сиёсии марудми тоҷику форс хеле бомавқеъ ва муфасссал инъикоси хешро ёфтааст. Бахусус, асари барҷастаи А.Фирдавӣ «Шоҳнома»-и безавол аз ҷумлаи чунин асарҳои гаронбаҳоест, ки саросар аз ватандӯстиву меҳанпарастӣ, шучоату далерӣ ва матонату ҷавонмардӣ ҳикоят мекунад. Ин ва ҷандин асарҳо ва осори нодиреро метавон ёдрас кард, ки доир ба масъалаҳои мухталифи ватандӯстӣ ва садоқату муҳаббат ба Ватан бахшида шуда бошанд.

Ҳамин тариқ, бо итминони комил гуфтан мумкин аст, ки тоҷикон дар тури таърих соҳиби шуури мудофиявии комил будаанд. Аз қаҳрамонию матонат ва шучоату далерии баъзе аз фарзандони фарзонаи халқи тоҷик, аз қабилҳои Спитамен, Муқаннаъ, Исмоили Сомонӣ, Темурмалик, Маҳмуди Тороби, Восеъ ва ғайраҳо яқин ҳулосабарорӣ намудан мумкин аст, ки ҳисси меҳанпарастӣ, гиромидошти марзубуми кишвар ва дифоъ аз асорати аҷнабиён дар вучуди мардуми тоҷик аз қадимулайём ҷой дорад. Аммо чӣ тавре, ки таърих гувоҳ аст, мардуми тоҷик дар таърихи ҷандинҳазорсолаи хеш, фақат ҳазор сол қабл соҳиби давлати мутамарказу пуриқтидори хеш бо номи Давлати Сомониён (874-999) буданду бокӣ фақат дар зери асорат ва зулми аҷнабиён қарор доштанд. Ин ҳақиқати талхӣ таърихист. Сабаби ба чунин ранг сурат гирифтани сарнавишти халқи тоҷик таҳлилу тадқиқи ҳосаро тақозо менамояд ва дар ин ҷо мо имкон надорем, ки ба ин масъала дахл намуда, то андозае ба он равшанӣ андозем. Зеро он аз ҷумлаи масъалаҳои мубрам ва мушкилоти баҳснок нӣз ба таҳқиқи ҳоса дорад ва зарур аст, ки аз ҷониби муҳаққиқони соҳа бо нигоҳи тоза аз диди имрӯз мавриди баррасию мушиқофӣ қарор бигирад.

Табиист, ки даҳсолаи охири асри XX барои мардуми тоҷик аз як ҷиҳат хеле пурарзиш ва давраи тақдирсозӣ таърихист, лекин аз ҷиҳати дигар бисёр давраи пурғоҷа ва фаромушнашаванда аст. Бояд қайд намуд, ки миллати тоҷик бо баробари ба даст овардани истиқлолияти давлатӣ бо таъсири омилҳои гуногун фирефтаи дасисабозиҳои сиёсатмадорони дохилию хориҷӣ гардида, гирифтори ҷанги шаҳрвандӣ гардид. Боиси қаноатмандист, ки ба ин ҳодисаи нангини сиёсӣ, ки тамоми пояҳои давлатро заиф гардонид, ҳисси нобоварии мардумро нисбат ба бақои давлат ба вучуд оварда, ҳатто хатари парокандашавии миллат ва шикасти давлатро ба миён оварда буд, бо талошу заҳматҳои зиёд хотима дода шуд. Ниҳоят, 27 июни соли 1997 муяссар гардид, ки «Созишномаи умумӣ дар бораи истиқрори сулҳ ва ризоияти миллӣ» ба тавсиб расида, ба ҳама гуна муноқиша ва мочароҳои сиёсӣ хотима бахшад. Воқеан, Созишномаи мазкур ҳамчун ҳуҷҷати тақдирсоз ба пешрафт ва инкишофи минбаъдаи Тоҷикистон таъсири амиқи хешро гузошта, дар ташаққули сохтори сиёсӣ ва муайян намудани самтҳои сиёсати дохилию хориҷӣ саҳми арзанда дорад.

Ҳифзи истиқлолияти комили давлат, нигоҳ доштан ва тақмил додани давлати конститусионӣ дар Тоҷикистон нишон дод, ки танҳо миллати соҳибтамаддун аз ҷиҳати маданияту маърифат, равияи тақмили қонунҷодкунӣ ва дуруст истифода намудани уҳдадорӣҳои вазифавии худ аз тарафи мақомоти ҳифзи ҳуқуқ, амният ва дигар сохторҳои низомӣ рушду нумӯи ҷомеаро метавонад таъмин намояд. Пӯшида нест, ки бобати ҳалли ихтилофоти миллӣ таҷрибаи сулҳу ваҳдати тоҷикон дар дигар

давлатҳо истифода мегардад ва дар ин мавзӯ чандин маротиба конференсияҳои байналмиллалии илмиву назариявӣ ва илмиву амалӣ гузаронида шуданд.

Воқеан, ҳар як давлати соҳибистиклол ҳамеша талош меварзад то мавҷудияти хешро дар фазои ҷаҳонӣ таъмин созад. Барои дар амал татбиқ намудани ин мақсад ҳалли як қатор масъалаҳои гуногун пеш меояд. Яке аз масъалаҳои асосӣ таъмини мудофия ва амнияти милли маҳсуб мегардад. Зери мафҳуми мудофия системаи тадбирҳои сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ, ҳарбӣ, ҳуқуқӣ, экологӣ ва ғайра фаҳмида мешавад, ки ба таъмини мустақилият, яқпорчагӣ, дахлнопазирии ҳудуди кишвар, ҳимояи манфиатҳои давлат ва ҳаёти ошоишта равон карда шудааст.

Мудофия яке аз вазифаҳои асосии давлат ба ҳисоб рафта, воситаи муҳимтарини таъминкунандаи амнияти милли маҳсуб мегардад. Таъмини босуботи амнияти милли низ ҳамчун яке аз мақсадҳои стратегияи ҳар як давлат тавассути сиёсати дохилию хориҷӣ ба амал бароварда мешавад.

Дар шароити имрӯза, яъне пас аз дарёфти истиқлолияти комили давлатӣ масъалаи ташаккули шуури мудофиявӣ ва дар руҳияи баланди ватандӯстӣ тарбия намудани насли наврас беш аз пеш муҳим, зарурӣ ва талаби замон гардидааст. Аз ин лиҳоз, зарурати объективие ба миён меояд, ки роҳу воситаҳои самаранок ва судманди дар зехну шуури мардум ба вучуд овардани ҳисси ватандӯстӣ ва ифтихори милли таъмин гардад.

Дар шароити имрӯзаи ҷаҳон, ки раванди глобализатсияи проблемаҳо ва бархӯрди манфиатҳои давлатҳои абарқудрат шиддат ёфта, ҳавфи терроризм, экстремизми динию сиёсӣ, ҷинояткорҳои муташаккилонаи трансмиллӣ ва қочоқи маводи муҳаддир густариш меёбад, зарур аст, ки нисбат ба амнияти миллату давлат ва таъмини бехатарии он бештар таваҷҷуҳ намуд. Дар чунин давраи ҳассос манфиатҳои Ватан, миллат ва давлати соҳибистиклол бояд барои ҳар фарди Тоҷикистон азиз ва муқаддас бошад. Барои таҳкими оромию суботи ҷомеа, афзун сохтани қувваи мудофиявии мамлакат ва ҳимояи марзҳои давлатӣ ба Қувваҳои мусаллаҳи кишвар зарур аст, ки омодагии ҳудро ба талаботи замон мутобиқ созанд. Зеро Қувваҳои мусаллаҳи Ҷумҳури дар маҷмӯъ яке аз рукҳои асосии ташаккули шуури мудофиявиرو ташкил медиҳад.

Ватандӯстӣ як рукни ҳастии миллат ва неъматӣ бузургу бебаҳо аст. Волотарин меъёри ватандориву ватандӯстӣ расидан ба қадри Ватан, миллат ва давлати соҳибистиклол, ба ҷо овардани хизмати Ватан ва ҳифзи марзу буми он аст.

Ҳанӯз, дар аҳди қадим файласуфи барҷаста ва мутафаккири оламшумули Юнони Қадим Афлотун гуфта буд: «Ҳар киро ҳубби Ватан нест, номус нест ва ҳар киро номус нест, саодат нест». Инчунин, дар ҳадиси Пайғамбари дини мубини Ислом ҳазрати Муҳаммад (с) омадааст, ки «Ҳуббул Ватан минал имони» (Ватанро дӯст доштан аз имон аст). Дар ин ҳусус адибони муосири тоҷик низ андешаҳои пунарзиш иброз дошта, асарҳои нодиреро ба таъъ расонидаанд, ки ҳусусияти таърихӣ тарбиявӣ доранд. Аз ҷумла, доир ба масъалаи ғавқулзикр ва муҳимияти он устод С.Айнӣ чунин таъкид доштааст: «...Ҳар фарзанди одам Ватани ҳудро мисли модари худ, ҳатто аз вай ҳам зиёдтар дӯст медорад, ўро ҳимоя ва мудофия мекунад. Ба ў хидмат менамояд ва дар роҳи ў аз фидо кардани ҷони худ ҳам боз намеистад. ...Агар Ватан аз даст равад, ў дар он ҷо шаҳрванди оддӣ ҳам шуда наметавонад, балки дар дасти ғосибони истилогар ғулом ва асир шуда мемонад...». Воқеан, доир ба муқаддасоти Ватан, ватандӯстӣ ва садоқат ба Ватан андешаҳо хеле зиёданд ва онҳо ҳамчун заминаи маънавӣ ҷиҳати ташаккули шуури мудофиявӣ дар ҷомеаи имрӯза баромад намуда метавонанд.

Тибқи Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон низ муқаддасоти Ватан, зарурати ҳифзи он аз ҷониби ҳар фарди кишвар маҳсус таъкид гардида, аз ҷумла чунин омадааст: «Ҳифзи Ватан, ҳимояи манфиатҳои давлат, таҳкими истиқлолият, амният ва иқтисоди мудофиявии он вазифаи муқаддаси шаҳрванд аст» [1, 16].

Дар ин маврид Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар яке аз Паёмҳои хеш ба намояндагони мақомотҳои қудратии кишвар чунин таъкид менамояд: «...фаромӯш набояд кард, ки танҳо шахси воқеан ватандӯст метавонад дилсӯзона ва бо тамоми ҳастӣ амният ва ободии Ватани ҳудро таъмин созад» [7, 2].

Аз ин гуфтаҳо бар меояд, ки дар шароити имрӯза, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон тозаистиклол аст ва муносибатҳо дар сатҳи ҷаҳонӣ хеле мураккаб гардида, доираи васеи проблемаҳои глобалии хусусияти умумибашаридошта ба миён омадаанд, таъмини амният ва бехатарии давлат беш аз пеш зарур гардидааст. Аз ин рӯ, ҳар як шаҳрванди Тоҷикистонро зарур аст, ки сулҳи пойдор ва тамомияти арзиви яқпорчагии Тоҷикистонро ҳифз намояд. Дар худ ва дигарон шуури мудофиавиро ташаккул диҳад ва бояд ҳуб дарк намояд, ки ватандӯстӣ ин арзи садоқат ба Ватан, миллат, давлати соҳибистиклоли худ буда, дар эҳтиром ва пос доштани арзишҳои миллӣ ва аз тамоми манфиатҳо боло гузоштани манфиати давлату миллат зоҳир мегардад.

Воқеан, сатҳи мавҷудаи ҳаёти иқтисодиву иҷтимоӣ ва сиёсӣ фарҳангии Тоҷикистон тақозо менамояд, ки дар шароити кунунии рушд ба масъалаи таҳкими шуури мудофиавӣ ва баланд гардонидани сатҳи омодагии ҳайати шахсии Артиши миллӣ ва Қувваҳои мусаллаҳ бо нигоҳи нав назар карда, вобаста ба имконоти мавҷуда дурнамои инкишофи онро муайян намудан зарур аст. Зеро дар шароити имрӯза на ба шумора, балки ба сифат ва сатҳи баланди омодабошии ҷузъу томҳои Артиши миллӣ ва Қувваҳои мусаллаҳ дар таъмини амнияти миллӣ аз ҳар гуна таҳдидҳои дохилию хориҷӣ таваҷҷуҳи бештар лозим аст. Дар ин маврид ҳанӯз шоир ва дostonсарои беназири тоҷику форс Абулқосим Фирдавсӣ бо далелҳои мушаххас, ҷунин таъкид карда буд:

Пароканда лашкар наояд ба кор,

Дусад марди ҷангӣ беҳ аз сад ҳазор.

Ҳамин тариқ, дар фароварди таҳқиқу баррасии масъалаи матраҳшуда ҳулосабарорӣ ва натиҷагирӣ намуда, қайд кардан мумкин аст, ки дар шароити баъди бадастории истиклолияти комил тадриҷан дар Ҷумҳурии Тоҷикистон сатҳи омодагии Қувваҳои мусаллаҳ ва ҳайати шахсии артиши миллӣ баланд гардида истодааст. Ҳамчунин, аз ҷониби Ҳукумат ва мақомотҳои дахлдори ҳокимияти давлатӣ ҷиҳати таҳким ва ба сатҳи лозима ташаккул додани шуури мудофиавии ҷавонон корҳои мушаххас карда истодаанд. Ин дарки зарурат ва ҳақиқати объективист. Зеро дар олами мутамаддин, умуман аз таърихи ташаккулёбии давлат инҷониб барои таъмини амнияти миллӣ, ҳифзи марзу буми кишвар, роҳ наодан ба сепаратизму ҷудоигароӣҳои миллӣ дар дохили давлат сатҳи баланди омодагии Қувваҳои мусаллаҳ лозим аст. Мисоли равшан ва ҳақиқати бебаҳс аст, ки дар ибтидои солҳои 90-ум, дар шароите, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон қадамҳои нахустинро ба сӯи истиклолият мегузошт, дар сатҳи лозима қарор надоштани шуури мудофиавии ҳайати шахсии артиши миллӣ суботи ҷомеа ҳалалдор гардид ва ҳар гуна зухуроти номатлуб дар ин сарзамин ба вуҷуд омад.

Чӣ хеле, ки дар боло қаблан таъкид дошта будем, пас аз таъмини ризоияти миллӣ ва сулҳи пойдор дар Тоҷикистон роҳбарияти давлату ҳукумати кишвар зарурати масъаларо дарк намуда, ҷиҳати таъмини амнияти миллӣ ва пешгирӣ аз ҳар гуна ҳодисаҳои иртиҷоӣ ҳамеша талош менамояд, ки роҳу воситаҳои самаранокӣ ҳифзи истиклолияти комили давлатӣ таъмин карда шуда, сатҳи омодагии Қувваҳои мусаллаҳи Ҷумҳурии Тоҷикистон ба дараҷаи баланд бардошта шавад. Бахусус, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Паёмҳои худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, намояндагони аҳли зиёи кишвар, ҷавонони мамлакат, намояндагони мақомотҳои қудратии кишвар ҳамеша аз зарурати масъала ёдрас гардида, ҷавононро ба ватандӯстиву меҳанпарастӣ, садоқат ба Ватан даъват менамояд.

Воқеан, омили асосӣ ва пойдевори ҳифзкунандаи амнияти давлат ин қувваҳои мусаллаҳ ба ҳисоб меравад. Азбаски дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон сафи Қувваҳои мусаллаҳ асосан аз ҳисоби ҷавонони синну соли муайян пур карда мешаванд. Бинобар ин, то ҷалби онҳо ба сафи Артиши миллӣ омодагии онҳоро ба сатҳи ба талабот мувофиқ баланд бардоштан зарур меояд. Мақсад, бояд ҳайати Артиши миллӣ ва Қувваҳои мусаллаҳ аз ҳисоби шахсоне таъмин карда шавад, ки онҳо ҷисман ва руҳан обутобёфта бошанд ва дар руҳияи баланди худшиносиву меҳанпарастӣ тарбияёфта, дорои шуури баланди мудофиавӣ бошанд. Дар ин ҳолат онҳо метавонанд ҷиҳати пойдеории амният ва мудофиаи кишвар хизмати арзанда карда тавонанд. Чунки бехуда артишро симои миллат ва бақои давлат наномидаанд.

АДАБИЁТ

1. Конституция (Сарқонун) Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе: Шарқи озад, 2003
2. Қонун Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи муфозия» №208, аз 4 ноябри соли 1995 // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. -1995. -№ 23-24
3. Раҳмонов Э.Ш. Тоҷикон дар оинаи таърих / Э.Ш Раҳмонов. – Душанбе: Ирфон, 1999. -132с.
4. Муборакшо Муҳаммад Мансур. Адаб-ал-ҳарб ва-ш-шуджоат (Правила ведение войны и мужество) / Муборакшо Муҳаммад Мансур. – Душанбе, 1997. -300с.
5. Зокиров Г.Н. Истиқлолияти сиёсӣ / Г.Н. Зокиров. – Душанбе: Сино, 2001. –74с.
6. Усмонов И. Сулҳнома / И Усмонов. – Душанбе: Матбуот, 2001.- 552с.
7. Садои мардум. -2005, 26 феврал. -№25

ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ ОБОРОННОГО СОЗНАНИЯ

В статье рассматриваются особенности формирования оборонного сознания. В особенности, сделана попытка показать основное значение оборонного сознания как фактора укрепления политической независимости и обеспечения национальной безопасности государств.

Ключевые слова: оборонное сознание, национальная безопасность, политическая независимость, военная сила, терроризм, религиозный экстремизм.

THE PECULIARITY FORMATION OF DEFENSIVE CONSCIOUSNESS

The peculiarities of the formation of defensive consciousness. In particular, an attempt to show the basic meaning of the defense consciousness as a factor ukrenlenie political independence and national security states.

Key words: defense consciousness, national security, political independence, military force, terrorism, religious extremism.

Сведения об авторе: Х.К. Холов - ассистент общеуниверситетской кафедры философии ТНУ.

АҚИДАҲОИ ИҚТИМОИЮ АХЛОҚИИ АБУНАСРИ ФОРОБӢ

З.Қ. Зубайдов

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

*Фаробӣ қомуснигори бузургтарини замони
худ буда, бо мероси бойи ганиши худ дар
маданияти интеллектуалии бани башар
саҳми арзандае гузоштааст.
Е.Бертельс.*

Халқҳои Осиёи Миёна дорои маданияти бойи маънавӣ буда, Алхоразмӣ, Ибни Сино, Абурайҳони Берунӣ, Носири Хусрав, Саъдуддини Тафтозонӣ, Алии Қушчӣ, Алишер Навоӣ, Мирзо Улуғбек барин олимону мутафаккирони бузургро ба олами тамаддун додаанд. Дар сафи онҳо Абунасри Форобӣ бо мероси бузурги илмӣ худ мақоми босазоеро ишғол менамояд.

Абу Наср Муҳаммад ибни Улуғ ибни Торхон Форобӣ (870-950) яке аз машхуртарин олимони ва файласуфони асримиёнагӣ ба ҳисоб меравад. Форобӣ яке аз олимони гениалии давраи Эҳёи Шарқи Миёна ва наздик ба шумор меравад. Донишмандон ва олимони машхури дунё ба заковату донишмандии Форобӣ баҳои баланд дода, ӯро ба олими гениалии дорои ақли универсалӣ (ҳамаро фарогиранда, Ф.Энгельс.) дошта, Арасту баробар медонанд. Таълимоти Фаробӣ ба таври қонунӣ дар таърихи илм боиси тағйироту вусъати метод ва усули таҳқиқи дониши илмӣ гардидааст. Форобӣ оид ба соҳаҳои гуногуни илм зиёда аз 160 асар таълиф кардааст. Мероси илмӣ фалсафии ӯ қариб тамоми навъҳои дониши илмиро дар бар мегирад. Маҳз ба туфайли комёбиҳои беназир дар соҳаҳои мухталифи донишҳои илмӣ ва кашфиётҳои мантикиаш Форобӣ ба унвони «устоди сонӣ» сазовор гардидааст.

Яке аз ҷиҳатҳои характерноки системаи фалсафии Форобӣ ин таълимоти ӯ доир ба нормаҳои ҳулку атвор, рафтор ва меъёрҳои ахлоқии инсон дар ҷамъият аст. Ба ақидаи «Муалими сонӣ» илме, ки ба омӯзиш ва таҳқиқи меъёрҳои ҳулку атвор, рафтор, риояи ўҳдадорихои фардӣ, коллективӣ ва ҷамъияти инсон ва таҳлили мафҳуми гуфтор ва тасдиқотҳои ин ҷабҳаи фаъолияти ҷамъияти инсон машғул аст, ахлоқ ном дорад. Ба андешаи ӯ, омӯхтани илму дониш шартӣ ба саодат расидани инсон аст.

Масъалаи асосие, ки инкишофи тафаккури ахлоқии инсон аз он оғоз меёбад - ин проблемаҳои расидани он ба зебоию нафосат, саодат ва дар мутаносибияту мавзуният бо тамоми ризоияту хушӣ ҳаёт ба сар бурда тавоништан аст.

Фаробӣ асосан ба принципи таснифи илмҳои Арасту таъя менамояд. Ахлоқро ӯ бо таркиби илмҳои амалӣ (шахрвандӣ) дохил мекунад. Ба қавли Фаробӣ ахлоқ наъҳои гуногуни рафтор, характер ва хоҳиши инсонро таҳқиқ мекунад [2, 162].

Агар мантиқ, тасдиқ мекунад мутафаккир қонуниятҳои маърифати инсонро ифода намояд, он гоҳ ахлоқ меёраҳо ва қоидаҳои рафтори одамонро меомӯзад.

Барои баъзе ақидаҳои ахлоқии Фаробиро маънидод намудан мувофиқи мақсад аст, ки то андозае таълимоти ӯро роҷеъ ба инсон таҳлил карда шавад, зеро меёра, қоидаҳои рафтори инсон маҳз мавзӯи омӯзишу баҳси илми мазкур аст.

Маълум аст, ки мувофиқи анъанаҳои замони худ аз тарафи Худо офаридани олам ва инсонро ҳаргиз инкор накардааст. Аммо мувофиқи андешаи ӯ «инсон махлуқи ночиз», «қобилият надоштан ба ҳеҷ чиз» (ки хоси таълимотҳои динию мистиқии он замон буданд) набуда, балки инсон мавҷудоти олии табиат, дорои ақлу зеҳни аҷодӣ аст, ки ба ёрии он чизи зарурии худро месозад. Мувофиқи таълимоти ӯ инсон аз тамоми ҳайвонот бо чунин хусусияти хоси худ фарқ мекунад, ки вай дорои нерӯи бузург-ақл аст.» [5, 173].

Ақл ва нафс шакли аз ҳама комили дар инсон таҷассумёбанда мебошанд.

Дар бораи пайдоиши инсон ва маҳз бо туфайли мавҷудияти он табиат камолоти худро дарёфт. Ба андешаи Фаробӣ барои вазифаи ҷамъиятии худро ба ҷо овардан инсон бояд бо мардум муошират намояд ва дар бораи он бояд дар касбу ҳунар малака дошта бошад. Инсон берун аз ҷамъият ва беидуни меҳнати ҷамъият зиндагӣ карда наметавонад. Ҳар гуна майлу хоҳиш, талабот, шавқу рағбат ва нияти инсон танҳо дар ҷамъият қонеъгардонда мешавад.

Таълимот роҷеъ ба характери ҷамъиятии меҳнат ва яке аз талаботҳои асосии инсон - талаботи ба вучуд овардани неъматҳои маддӣ, ки инсон дар коллектив ба амал бароварда метавонад, ақидаи нав намебошад. Ҳанӯз дар фалсафаи аттика дар таълимоти ахлоқии худ Арасту ба сари чунин андеша омада буд. Аммо дар шароити асри миёнагии Шарқ ба чунин ҳулоса омадани Фаробӣ бешак аҳамияти прогрессивӣ дошт.

Фикр дар хусуси характери коллективӣ доштани меҳнат дар маркази таълимоти ахлоқии Фаробӣ меистад. Ӯ менависад: «аз рӯйи табиати худ ҳар як инсон чунин ато гардидааст, ки барои мавҷудияти худ ба қомилоти ниҳоят баланд расидани зиндагӣ вай ба ашёҳо (чизҳо) зиёд зарурат дорад. Аммо вай дар танҳои ин гуна чизҳои заруриро дарёфт карда наметавонад. Бинобар ин, барои расидан ба он чизҳо вай бо ҷамъаи одамон зарурат дорад. Яъне вай дар маҷмӯъ аз он чизҳои дар алоҳидагӣ ба вучуд овардашуда чизи ба талаботаш заруриро истифода мебарад....» [3, 156].

Ҳамин тариқ, Фаробӣ идеяи талаботи инсониро ба касбу ҳунар пешниҳод мекунад. Ӯ ҷамъиятро бидуни фаолияти ҷамъиятии меҳнати манфиатнок тасаввур намекунад. Меҳнати ғойаданоки ҷамъиятӣ шарт зарурии инкишофи ҷамъият аст.

Аммо бо вучуди арзишҳои баланд доштани чунин тасдиқоти ахлоқию иҷтимоӣ, Фаробӣ ҳамчун фарди таърихӣ замони худ ҳанӯз аз фаҳмиши дури нақши ҳалқунандаи меҳнат дар ташаккули табиати ҷамъиятии инсон дур буд. Дар зимни пешниҳоди чунин андешаҳо мутафаккири озодфикр таълимотҳои динӣ-мистикӣ оид ба пайдоиши ҷамъиятро ҳасурона рад мекунад [6, 162].

Омӯхтани мақсаду маром, восита ва тарзи расидан ба он нафақат ба вазифаи ахлоқ, балки ба вазифаи сиёсат низ дохил мешавад. Илми сиёсат ба ақидаи ин даъвои илми ҷаҳонӣ, муаммоҳои давлатшиносӣ, ахлоқ ва педагогиро дар бар мегирад. Аз ин ҷост, ки ба ақидаи Фаробӣ на танҳо категорияи «соф» ахлоқӣ, балки вай дорои мазмуни васеъ мебошад. Пеш аз он, ки одамон хушбахт бошанд, бояд донист, ки хушбахтии ҳақиқӣ дар чист? Фалсафаи сиришти олам чист ва мавқеи инсонро дар системаи олам таҳқиқ намуда, маънии ҳастии шаъну қудрати инсонро ошкор месозад. Мавзӯи маънии ҳаёти инсон дар маркази диққати тамоми адабиёти Шарқи Наздик қарор гирифтааст. Намунаи ин мавзӯро бо як қувваи ҳайратангез дар эҷодиёти олим ва мутафаккири гениалӣ Умари Хайём мушоҳида кардан мумкин аст. Ин мавзӯ бо масъалаҳои муҳими онтологӣ ва ахлоқии ӯ алоқаманд аст.

Категорияи ахлокии саодат дар таълимоти ахлокии Форобӣ яке аз мафҳумҳои асосӣ буда, бо хусусияти умумиятдодашудаи худ аз категорияҳои ахлокии некию бадӣ, ўҳдадорию вичдон, шараф ва адолат фарқ карда, категорияҳои дигарро ба худ тобеъ мекунад. Ў дар ин хусус менависад: «Ҳар он чизе, ки барои расидан ба саодат муфид аст ва ба чизе, ки то ба кадом дараҷае саодатро ҳалалдор менамояд - ин бадии мутлақ аст» [6, 321].

Чи тавре ки дида мешавад, ақидаҳои ахлокии Форобӣ аз рӯи мазмун ва моҳияти худ эвдемонӣ буда, дар вай тамоми қудрати ахлокии инсон (муҳокимаронӣ доир ба неки, бадӣ, ғоидаву зарар) маҳсули мақсади ягона-расидан ба саодат мебошад. Аммо нияти расидан ба саодат ҳаргиз фардӣ нест. Баръакс, Форобӣ чунин мешуморад, ки саодати як одам бешак шартӣ беҳбудии шахсии дигарон мебошад. Фақат дар ягонагии ҷаъмиятӣ ва шахсӣ саодатмандии умумӣ ба даст оварда мешавад.

Айнан чунин фикрро Форобӣ дар зимни таърифи категорияҳои неки ва бадӣ меоварад. Ў чунин менависад: «Қувваю қобилият ва амалҳои монешаванда (барои инсон) дар расидан ба мақсадҳои ҷашмдошт - ин бадӣ аст ва баръакс қувваю қобилият ва амалҳои барои расидан ба мақсадҳои ҷашмдошти инсон неки мебошад» [6, 317].

Мувофиқи назарияи ахлокии Форобӣ на танҳо категорияҳои неки ва бадӣ, балки тамоми меъёру қоидаҳои ахлоқӣ, рафторҳои ахлоқӣ, қулли некӯкорӣ ва ё зиштӣ, эҷобӣ ва салбӣ, ҳуллаш, ҳамаи ҳаракату амалиётҳои инсон аз рӯи он баҳо дода мешаванд, ки онҳо то чи андоза дар роҳи ба саодат расидан қўмак мерасонанд. Ин категория ва амалиётҳо барои инсон (ӯ чӣ олим бошаду ва чӣ ҳунарманд) воситаи асосии дарёфтани мавқеи худ дар ҷаъмият ба шумор мераванд. Файласуф қайд мекунад, ки расидан ба саодат мумкин аст, ба воситаи муносибатҳои ғайри инсон нисбат ба ҳаёт (зиндагӣ) тасаввур карда шавад. Мақсаду мароми ба саодат расидани инсонро на ба туфайли интизории ғайриғайри, мушоҳидакорӣ, балки ба воситаи ғайриғайри ӯ муайян намудан мумкин аст. Дар ин хусус Форобӣ менависад: «амалиёти ихтиёрӣ, ки барои расидан ба саодат мадад мерасонад кирдори зеботарин аст. Урфу одате ҳосил мегардад, ки ин накӯкорӣ аст. Ин неки мебошад, ки вай худ ба худ муқаррар нагардида, балки бо мақсади расидан ба саодат ба вучуд меояд. Амалиёте, ки расидан ба саодатро ҳалалдор месозад, рафтори бад ва зишт мебошад. Меъёрҳо ва одатҳои, ки боиси сар задани чунин амалҳо мешаванд норасоӣ ва разили мебошанд». [4, 289]

Бояд қайд намуд, ки саодат дар фаҳмиши Форобӣ асосҳои заминӣ дорад. Албатта ӯ новобаста аз омилҳои моддӣ вучуд доштани саодатро баъзан эътироф мекунад. Аммо ин гуна андешаҳои мутафаккир танҳо то андозае ба анъанави (парадигмаи) асри миёна пайравӣ намудан аст на дигар чизе. Дарёфти комили таҷассуми моддии шавқу рағбат, арзиш ва идеалҳои моро ташкил медиҳад.

Дар таълимоти ахлокии Форобӣ ду тамоили бо ҳам зид мушоҳида карда мешавад. Ў агар аз як сӯ ақида доир ба вучудияти саодати абадиро ҳамчун парадигмаи анъанавӣ эътироф кунад, аз дигар тараф, таъкид мекунад, ки дар зиндагии заминии худ инсон баҳри расидан ба камолот офарида шудааст, ки вай саодат ном дорад. Ба ақидаи мутафаккир саодати асосӣ ва муҳим - ин заминӣ мебошад, ки дар шароити ҳаёти воқеӣ ба даст оварда мешавад. Ин гуна саодат бо роҳи ғайриғайри озод ба даст оварда шуда, қисме аз он ақлонӣ (интеллектуалӣ) ва қисме ҷисмонӣ буда, бо роҳи муайян ва мунтазам амал намудан муяссар мегардад. Ҳамин тариқ, мафҳуми «саодат» дар фаҳмиши Форобӣ бисёрқимата ба шумор рафта, вай арзишҳои зиёди вақеӣ ва рӯҳониро, ки аз ҳама асосии он дониш ва ҳунар аст, дар бар мегирад. Форобӣ дар гузориш ва ҳалли муаммоҳои ахлоқию маънидодӣ маънии ҳаёти инсон бешак дар мавқеи устувори прогрессивии замони худ меистод.

Мувофиқи ақидаи мутафаккир шартӣ зарурию басанда дар роҳи ба саодат расидан омӯхтани илм аст. Зеро бо ёрии илм аз бар намудани тамоми донишҳо доир ба вучудияти ашё, ҳодисаҳо, омӯхтани сабабҳои онҳо, моҳияти дохилии ашёҳо, пайдоиш ва ҷараёни инкишофи онҳо инсонро ба камолоти ҳақиқӣ мерасонанд. Ин ҳислатҳо дар табиати инсон пешакӣ муқаррар гардидаанд. Форобӣ имкониятҳои камолоти ахлокии инсонро бараълоёна дарк намуда, роҷеъ ба ин мавзӯ тасдиқоту фарзияҳои ҳудро пешниҳод мекунад, ки бисёре аз онҳо дар илми ахлоқ, иҷтимоӣ,

педагогика ва психологияи кунунӣ аҳамияти худро гум накардаанд. Илми дониш ба ақидаи мутафаккир боиси накусириштию фазилатнокӣ ва оқилию зиракии инсон мегардад. Инсон дар ҳаёту зиндагӣ бидуни дониш ба мақсадҳояш намерасад.

Масъалаи комолоти ахлоқии шахсият яке аз ҷабҳаҳои асосии таълимоти ахлоқии мутафаккирро ташкил медиҳад. Зеро масъалаи мазкур асоси воситаи ба саодат расидани инсонро ташкил медиҳад. Ба андешаи Форобӣ шаъну эътибори одамм фақат дар ҳамон сурат насиби инсон мегардад, ки агар вай ба таври мунтазам дар рӯзгору зиндагии худ норасонию хатогиҳои худро мушоҳида карда, дар роҳи ноил гардидан ба камолоти баланди ахлоқию интеллектуаллии хеш он камбудихоро бартараф намояд. Барои расидан ба камолоти комили ахлоқӣ ва ақлонӣ (интеллектуалӣ) барои инсон ду имконият вучуд дорад: таълим ва тарбия.

Таълим - ин ато кардани (ба вучуд овардани) нексиришти назариявӣ ба воситаи калимот мебошад. Тарбия ба ҷо овардани малакаҳо ва амалиёти нақӯкорӣ буда, аз дониш бо воситаи «калима» (яъне аз дониши назариявӣ) сар мезанад. Форобӣ ҳамчун шахсияти замони худ таълими донишҳои назаривиро хоси табақаҳои баргузидаи ҷаъмият медонад. Онҳо методи эътиқод (боварӣ ҳосил кунонидан)-ро таълим медиҳанд. Қисми зиёди донишҳои назариявӣ бо роҳи ҳаёлот дарк карда мешаванд. Омма бошад, донишро ба воситаи нақл (дар шакли образӣ) мегирад, ки он тавассути эътиқод (боварӣ) мустаҳкам мегардад.

Таълим тарзи ба инсон додани санъати нексириштӣ ва амалӣ буда, бо донишҳои назариявӣ асос меёбад. Таълим бо воситаи ду метод ба ҷо оварда мешавад:

1. Бо роҳи ифодаи эътиқотбахшӣ;
2. бо роҳи маҷбуркунӣ.

Методи дуюм дар шахришинон ва халқҳо татбиқ карда мешавад, ки онҳо саркашу беитоат буда, майлу рағбат ба шунидани гуфтору қазияи илму донишро надоранд [1, 323].

Мувофиқи ақидаҳои Форобӣ вобаста ба шароити мушаххаси мавҷудбуда бояд методҳои гуногуни таълим татбиқ карда шавад. Метод ва усулҳои таълимро муаллим вобаста ба шароити замону макони таърихӣ моҳирона истифода барад. Бо ёрии методу усулҳои «қатъӣ» ва «нарам» мумкин аст талабагонро барои «дарёфти роҳу воситаҳои расидан ба саодат» омода кард. Агар тарбиятгиранда худ барои омӯхтани илму ҳунар майлу рағбат зоҳир намояд, он гоҳ нисбати вай методи «нарам» ва агар тарбиятгиранда бо рафтори худсарона аз омӯзиши илму ҳунар саркашӣ кунад, дар он ҳолат нисбати вай методи «сахт» (қатъӣ)-ро татбиқ кардан лозим аст.

Назарияи ахлоқию тарбиявии «муаллими дуюм» марҳилаи махсуси инкишофи илми ахлоқиро ташкил намуда, барои ривочи минбаъдаи афкори ахлоқии халқҳои Шарқи наздик ва Миёна таъсири бағоят бузурге расондааст. Дар афкори ахлоқии ин қобуснигори асрҳои миёна ҷиҳатҳои муҳими маорифпарварии замони ӯ таҷассум ёфтааст. Маҳз дар маълумотнокии умумӣ Форобӣ калиди асосии беҳбудӣ ва саодати халқро мебинад. Фаъолияти эҷодии инсон, ки ба вай ақли фаъол раҳнамоӣ мекунад ба қавли мутафаккир шартӣ зарурии пешрафти соҳаи ахлоқ ва сиёсат ба шумор меравад.

Форобӣ тавсия мекунад, ки инсон бояд барои донишдони моҳияти ашё фаҳмиш ва тасаввуроти бисе зебою аъло дошта, дар роҳи омӯхтани илму дониш ва расидан ба саодатмандиро ҳамеша матонат истодагари зоҳир намояд. Нақӯкорию фазилат, адолат, оштинопазирӣ нисбати золимию беадолатӣ, пастию мунофиқӣ, пастию бешарафӣ ва амсоли инҳо пешаи инсонӣ нақӯсиришту донишманд бошад.

АДАБИЁТ

1. Аль Фараби. О достижении счастья. В КН. Социально-этические трактаты / Фараби Аль.- Алма-Ата, 1973. -425с.
2. Григорян С.Н. Средневековая философия народов Ближнего и Среднего Востока / С.Н Григорян.- М., 1962.- 350с.
3. Григорян С.Н. Из истории философии Средней Азии и Ирана VII-XII вв / С.Н. Григорян 347с.
4. Фараби Добродетельный город. В.К.Н: «Философские трактаты Аль Фараби» / Фараби.- Алма-Ата, 1970. -325с.
5. Фараби. Существо вопросов. В.К.Н:-и Избранные произведения мыслителей Ближнего и Среднего Востока / Фараби.- М., 1960. -534с.
6. Хайруллоев М.М. Мирозрение Фороби и его значение в истории философии / М.М. Хайруллоев.- Ташкент, 1967.- 363с.

СОЦИАЛЬНО-ЭТИЧЕСКОЕ ВОЗЗРЕНИЕ АБУНАСРА ФАРАБИ

В статье рассматривается ряд важных вопросов и понятия, связанные с проблемой социально-этического учения Ал-Фараби: сущность нравственно-этической нормы человека и ее место в обществе, этическое-философское усвоение совершенствования мышления как основа достижения счастья, нравственное совершенствование общественной личности, обучение и воспитание необходимые условия теоретического достоинства человека, потребности к созданию материальных благ и в искусстве (ремесле), общественный характер труда, смысл и значение этических категорий добра и зла, основные пути и способы достижения счастья, процесс приобретения научных знаний и формирования нравственных норм и т.д.. Автор использует ряд результатов, достигнутых в современном историко-философском исследовании.

Ключевые слова: общественная личность, добро, зло, нравственные нормы, счастье, обучение, воспитание, способность.

SOCIO- ETHIC ABUNASRA FARABI

This article discusses a number of important issues and concepts related to socio -ethical teachings of Al-Farabi: essentially a moral and ethical norms of human rights and its place in society, ethical and philosophical thinking improves as the basis to achieve happiness, the moral perfection of the public person, training and education theoretical requirement of human dignity needs to wealth creation and in art (craft), the social character of labor, meaning and ethical categories of good and evil, the main ways and means of achieving happiness, the process of acquisition of scientific knowledge and the formation of moral standards, etc. Author uses a number of the results achieved in the modern study of the history of philosophy.

Key words: public personality, good, evil, morality, happiness, training, capacity.

Сведения об авторе: *З.К. Зубайдов* – ст. преподаватель общеуниверситетской кафедры философии ТНУ

БОЗИИ БУЗУРГ: РАҚОБАТИ РУСИЯ, АНГЛИЯ ВА ХИТОЙ ДАР ОСИЁИ МАРКАЗӢ (ДАР АСРИ XIX)

А. Ёров

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Ҳар чамъомади илмӣ меҳварест, ки ба ҷаҳонбинии илмии яқояки мо, тарҳи наवे меҳад, аз ин лиҳоз меҳад, ки дар сангари гуфтаҳои пешин, чун пайки наве рафшану тобон ва муассир. чизе гуфта бошем.

Тавре аз баромадҳои дар боло зикр шуда бармеояд, ин муборизаҳо, рақобатҳо дар минтақа, бо мазмун ва мундариҷаи навроҳандозӣ шавад ҳам, вале аз рӯи мантиқ давоми ҳамон муборизаҳост, ки як замон Русия, Англия ва бо «бетарафиҳо» Хитой пеш гирифта буд.

Аз ин лиҳоз мо чанде ба воқеоти якуним аср қабл аз ин назар хоҳем намуд, ки он то имрӯз аҳамияти калони илмӣ дошта, аз ҷониби дигар дар заминаи омӯзиши он бисёре аз паҳлуҳои ин муборизаҳо равшан ва ошкор карда мешавад.

Матлаб аз ин суҳанҳо ҳамоно нишон додани қисматҳо ва маҳакест, ки на ҳамеша барои доираи васеи ихлосмандон маълуми тарҳифта аст. Зеро фармудаанд:

Гар суҳан аз худ надорад лаб бубанд аз гуфтугӯ,

То ба кай чун ҳома ронӣ ҳарфи мардум бар забон.

Мо ин ҷо дар заминаи маълумоти ҳақиқӣ авзои замонро омӯхта истода, дар робита бо дигар тамоюлҳо, ҳадафҳо ва мақсадҳои ниҳони бозингарони бузургро дар ин росто нишон медиҳем.

Дар миёнаи асри XIX дар ҳавзаи мобайнии Осӣи Марказӣ се давлати аз ҷиҳати сохт феодали - аморати Бухоро, хонигарии Қўқанд ва Хева амал менамуданд. Қўқанд 2,5 млн, Бухоро 2 млн, Хева 700 – 800 ҳазор аҳоли дошт [1].

Аз ҷиҳати пешрафти иқтисодӣ аморати Бухоро бо 2 млн 62 ҳазор деҳа (1 деҳа баробар буд ба чор таноб ё 1,09 гектар) замини обӣ дар ҷои аввал меистод[2].

Ҷои зикр аст, ки доираи зиёди муаллифони шӯравӣ ба хоҳири нишон додани аҳамияти прогрессивии ба ҳаёти Русияи подшоҳӣ даромадани ҳавзаи миёнагии Осӣи Марказӣ аз нишон додани дороии молии минтақа дидаву доништа даст мекашиданд, ҳол он ки дилу дидаи ин бозингарони бузург барои ба даст даровардани маҳз ҳамин чиз нигаронида шуда буд. Барои қотей гардидани фикрҳои болоӣ ба таври хеле мушаххас дар замони мазкур аморати Бухоро мисол меоварем.

Дар як шаҳри Бухоро 50 бозор, 70 корвонсарой, дар маҷмуъ дар аморат 500 бозор, 12 ҳазор тоҷир, 15 ҳазор косибон ва 15 млн сар чорво ба қайд гирифта шудааст, ки он сармояи ниҳоят бузургро бор оварданаши мумкин аст[3].

Ана барои чӣ ин бозингарони бузург – Русия ва Англия аз ҳама пеш барои ба даст даровардани Осиёи Марказӣ кушишҳо ба ҳарч меоданд.

Дар ин бозӣ, ки ибтидои худро ба таври назарӣ аз ҷаҳонро якуми асри XVIII (Русия) марҳилаи дуҷуми шакли рақобатро дар ҷаҳонро якуми асри XIX (байни Русия ва Англия) ва марҳилаи амалиро дар миёнаи асри XIX мегирад, мазмун ва мундариҷаи он то ҷо ошкор мегардад.

Дипломатияи Русия дар ин давра дар се самт – ғарб, ҷануб ва шарқ нигаронида шуда буд. То миёнаҳои асри XIX – то ҷанги Қрим (1853 – 1856) асосан қисмати ғарбӣ ва ҷанубӣ бо ғалаба ва гоҳо бохти Русия ҷамъбасти худро ёфта буд.

Бояд қайд намуд, ки масъалаи Шарқ қариб дар ҳама давраи замон дар сиёсати хориҷии Русия ба василаи маҳаки асосии муносибатҳо шинохта мешуд[4].

Вале ин замон Осиёи Марказӣ аз Русия доираи муносибатҳои сирф нав ва ташаккулхӯрдари талаб менамуд, чаро ки ба ақидаи полковники ҳукумати подшоҳӣ Д. Логофет «бо ин мардумон забон ёфтагон осон набуд» [5] Аз ин рӯ дар ин самт лозим меомад, ки дар баробари бо истилоҳ – дипломатияи кавказӣ роҳҳои дигар низ истифода бурда шавад.

Дар нисбати хонҳои даштҳои Қазоқ хонҳои ҳавзаи миёнаи Осиёи Марказӣ ҳар яке худро ҳокими мутлақ меҳисобиданд. Бо вучуди ҳамаи ин Русияро лозим меомад, ки ба ҳалли қазияи мазкур шитоб накунад.

Аввалан барои шинохти авзои ҷуғрофӣ, иқтисодӣ ва сиёсии минтақа сафирони корозмударо чун А. Негрӣ (1820), Ханьков Н. (1841, 1858), Игнатов И., Ч. Валихонов (1858) ва ғайра мефирстад[6].

Дуҷум, ба воситаи фаълон намурадани тижорати дуҷониба, доираи сиёсии худро тақвият мебахшад.

Сеҷум, дар ҳоле, ки дар Баланпур Англия ягона рақиби сиёсии Русия молҳои худро барои тоҷирони Осиёи Марказӣ бо нархи арзон, қариб ки бепул пешниҳод менамуд[7], Русияро лозим буд, ки ҳалли масоили мазкурро тезонад, яъне бо роҳи ҳарбӣ онро пӣёда намояд.

Саволе ба миён меояд, ки Англия боз аз кадом роҳу усулҳо истифода менамуд ва сабаби таъхири он дар чӣ буд?

Аввалан бо усули дер боз озмудашуда, фиристодани ҷосусони корозмуда Сттодарт ва Конолӣ, А. Бёрнс (1838), Шекспир, Авитобил ва ғайра аз авзои ҷуғрофӣ, иқтисодӣ ва сиёсии минтақа бохабар гардида, сониян бо роҳи тижорат пайк мечуст. Сабаби таъхир додани ҳуҷуми ҳарбии Англия аз омилҳои зерин иборат мебошад.

1. Дар ҷанд қисмати дунё – Афғонистон, Хитой, Ҳиндустон, Амрико ҷангидан ва дахл намурадани Англия онро аз ҳамҷониб заиф намуда буд.

2. Тулонӣ будани роҳи мустамликавии он Ҳиндустон – 7240 ҷақрим буда, онро дар муддати 181 рӯз тай намурадани лозим меомад.

3. Бо хонҳои минтақа роҳи созишро мечуст, ки он ғайриимкон буд.

Дар масъалаи Хитой ҳамаи чизро гуфтан мумкин аст, ки ҳарчанд борҳо Хитой нақшаи ҳуҷум ба ҳавзаи миёнаи Осиёи Марказиро кашада бошад ҳам, вале он бо сабабҳои зерин амалӣ нагардид:

1. Муносибатҳои хуби дуҷонибаи Русия ва Хитой

2. Шуришҳои халқӣ дар қисмати Ғарбии Хитой аз қабилӣ – Қароқирғиз (1814), Зиёвуддин (1816), Ҷаҳонгирхоча (1826 – 1828) [8], Ҷафтоҳчагон (1847) [9].

3. Ташкил ёфтани давлати тоҷиконаи «Ҷафтоҳшаҳр» бо сардорӣ Яъқуббек[10], ки роҳи ҳуҷумро ба ҳавзаи миёнаи Осиёи Марказӣ мебастан.

4. Британияи Кабир ҳавзаи марказии Чинро ғасб намуда, (1840) дастнигари худ ва давлатҳои Фаронсау ИМА намуда буд. Гузашта аз ин дар натиҷаи шикасти шуриши Тайпинҳо (1850 – 1864) худ Хитой бозичаи дасти хориҷӣ гардид[11].

Маҳз ҳамаи воқеаҳо – пешомадҳо сабаб гардиданд, ки Хитой аз нияти ғасбкоронаи худ нисбат ба ҳавзаи миёнаи Осиёи Марказӣ даст кашад.

5. Хитой тамоми кувваи худро ба қисмати ғарбӣ нигаронида, онро ба ҳайати пурраи давлати худ даровард[12].

Дар солҳои 70 – 80-уми асри XIX Англия барои дубора соҳиб шудани Осиёи Марказӣ кушиш ба харҷ дод, вале он аз сабаби дар роҳҳои асосӣ гузоштани гарнизонҳои рус дар Каркӣ, Чорчӯ ва дигар хатҳои сарҳадӣ аз байн бурда шуд[13].

Имрӯз кишварҳои абарқудрат ба мисли: Русия, Хитой, ИМА, Туркия, Эрон ва ғайра барои нуфузи худро дар Осиёи Марказӣ мустаҳкам намудан дар камин мебошанд, ки ба он мо ҳаргиз бепарво буда наметавонем.

Амалӣ шудани нақшаҳои ғаразнокӣ баъзе аз онҳо дар яке аз кишварҳои Осиёи Марказӣ метавонад ба зарари кулли минтақа бошад.

Аз ин рӯ моро лозим аст, ки фазои ягонагии минтақаро бо робитаҳои ҳасанан худ эъмор ва таъмири нав бахшем.

Ё худ тариқи ташкили созмоне, ки бо хусусиятҳои минтақа созгор бошад аз марзу буми хеш дифоъ намоем.

Вақт – довар аст ва умед ба он мебандем.

А Д А Б И Ё Т

1. Вдовин В. А. История СССР XIX начало XX в/: Учеб. для вузов по спец. «история» \ В. А. Вдовин, В. А. Георгиев. – М. : Высшая школа, 1987.- 544с.
2. Ёров А. Ш. Бухарский эмират на мировом рынке второй половины XIX начала XX вв: дис. ... канд. ист. наук /А. Ш. Ёров. - Душанбе, 2005.- 153с.
3. Ҳамон ҷо.
4. Соколов А. Я. Торговая политика России в Средней Азии и развитие русско-афганских торговых отношений /А.Я. Соколов – Ташкент 1971.- 230с.
5. Логофет Д. Н. Страна безправия / Д. Н. Логофет.- СПб., 1909. – 238с.
6. Тухтаматов Т. Истоки дружбы / Т. Тухтаматов.-Душанбе, Ирфон 1987. - 169с.
7. Пашино П. И. Туркестанский край 1866 году. Путевые заметки / П. И. Пашино.- СПб., 1914. - 176с.
8. Гуревич Б.П. Международные отношения в Центральной Азии в XVII – первой половине XIX вв / Б. П. Гуревич.-М. Наука, 1983. - 312с.
9. Куропаткин А. Н. Кашгария / А. Н. Куропаткин. –СПб., 1879. - 435с.
10. Шарипов Ҳ. Тоҷикони бурунмарзӣ / Ҳ Шарипов.-Хучанд, 1986. - 450с.
11. Адамба Ф.М. История стран Азии и Африки в новое время ч 2\ Учеб. для вузов по спец. «история» / Ф.М. Адамба, В. И. Павлов, М. Н. Пак.- М. : МГУ, 1991.- 368с.
12. Бобохонов М. Таърихи тоҷикони ҷаҳон / М. Бобохонов.- Душанбе, Ирфон, 2002. - 368с.
13. Тухтаматов Т. Асари истифодашуда.

БОЛЬШАЯ ИГРА: АНГЛО-РУССКО-КИТАЙСКОГО СОПЕРНИЧЕСТВА В ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ (XIX ВЕК)

В данной статье речь идет об англо-русско-китайском соперничестве в Центральной Азии. Важно то что рассмотрены идеологические аспекты методов и интересов соперничающих государств, плюс их реализация в регионе.

Ключевые слова: Центральная Азия, ось, соперничество, регион, большие игроки, направление.

GREAT GAME: THE ANGLO-RUSSIAN-CHINESE RIVALRY IN CENTRAL ASIA (XIX CENTURY)

In this article we are talking about the Anglo-Russian-Chinese rivalry in the middle pool of Central Asia. It is important that it is inspected thoroughly ideological aspects of the methods and interests of the warring states, plus their implementation in the region.

Key words: Central Asia, the axis, the rivalry, the region, the big players, the direction ambush.

Сведения об авторе: *А.Ш. Ёров* - доцент кафедры зарубежного регионоведения Таджикского национального университета. Телефон: **918-65-60-41**

БАРХҶҶРДИ МАНФИАТИ ГЕОПОЛИТИКИИ КИШВАРҶОИ АБАРҚУДРАТ ДАР ОСИЁИ МАРКАЗӢ

А.Н. Шарипов
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

*«Вақте ҳама мемиранд, танҳо он замон
Бозии Бузург ба анҷом мерасад. На зудтар».*
Редярд Киплинг. «Ким» (1901)

Осиёи Марказӣ бо масоҳати 4 млн. километри мураббаъ ва аҳолии 65 миллион нафар дар маркази Авруосиё қарор гирифтааст. Нақши геополитикии минтақа аз мавқеъ гирифтани он дар миёни Хартлэнд ва Рим-лэнд - мавзеъҳои рақобати доимии геополитикӣ байни кишварҳои абарқудрат бармеояд. [4, С.9]

Осиё Марказӣ таърихан аҳамияти бузурги иқтисодӣ ва мавқеи хуби стратегиро доро буд. Аз қадимулайём минтақа ҳамчун пайвандгари Роҳи абрешим ва ҳамзамон тамаддуни Шарқ ва Ғарб буда, маҳз тавассути он дастовардҳои бузурги Чин (борут, кутбнамо, дастгоҳи чопӣ) ба Аврупо роҳ ёфтааст. Ба истиснои омилҳои мазкур минтақа дар ҷавори тамаддунҳои славянӣ, конфутсия, буддоия ва ҷаҳони ислом қарор дорад.

Бо тағйири масири роҳҳои тичоратӣ дар оғози замони муосир нақши минтақа нисбатан поин омад. Новобаста аз ин рақобат барои дастбӣ ба минтақа байни Британияи Кабир ва Россия таҳти унвони «Бозии Бузург» ҷараён гирифт, ки амалан ба фоидаи Россия анҷом пазируфт. [1, С.3]

Бо таъсиси Иттиҳоди Шуравӣ минтақа мақоми канораро гирифта, аз равобит бо ҷаҳони хориҷ маҳрум гардид. Эҳёи нуфузи минтақа бо шикасти низоми дуқутбӣ ва зуҳури давлатҳои нави миллий ҳамоҳанг мебошад. Болоравии арзиши Осиёи Марказиро Збигнев Бжежинский низ бо фарзияи балкани авруосиёӣ исбот намудааст.

Минтақа пурра худкифо буда, имкони истехсоли тамоми анвои ашё ва парвариши маҳсулоти хӯроқаро дорад. Барои ин минтақа иқтисодии бузург, пеш аз ҳама фонди заминҳои кишт (Қазоқистон–19,4-млн. га, Ўзбекистон - 4-млн. га, Қирғизистон–1,4 ва Тоҷикистон- 1 млн. га) буда дар ҷаҳон миёни кишварҳои дорои замини қорам ҷои 10-умро ишғол менамояд. Илова бар ин аз руи истехсоли маҳсулоти полезӣ, минтақа дар ҷои 16-ум, пахта дар ҷои 2-юм ва шумораи ҷорво дар ҷои 20 дар иқтисодиёти ҷаҳонӣ қарор дорад.

Дар баробари ин захираҳои газӣ табиӣи Туркменистон аз 13 то 20 трлн. метри кубӣ арзёбӣ мешаванд. Соли 2004 дар Қазоқистон 55 млн. тонн.нафт истихроҷ гардида, истехсоли он ру ба афзоиш дорад. Ўзбекистон вобаста ба истехсоли тилло дар ҷойи 7-ум ва бо назардошти захираҳои он дар ҷойи 4-ум қарор дорад. Кони тиллои Мурунтау дар Қизилқум қалонтарин дар ҷаҳон маҳсуб мегардад. [4, С.16] Тоҷикистон (525 млрд квт/с) ва Қирғизистон дорои захираҳои бузургтарини гидроэнергетикӣ мебошанд.

Ҳамзамон баҳри Хазар низ бо минтақа пайванд мебошад, ки аз рӯи маълумоти муҳаққиқони рус дорои захираҳои нафтии 10 миллиард тонна буда, ҳаҷми умумии захираҳои нафту газ 18-20 миллиард тоннро ташкил медиҳад. Ин омил рағбати геополитикии кишварҳои абарқудратро баҳри зерӣ нуфуз қарор додани Осиёи Марказӣ тақвият мебахшад. Саҳнаи бозиҳои геополитикии дунё, ки ба «тахтаи бузурги шоҳмот» ташбеҳ дода шуда, «чемпионҳо»-и ин майдон «аз лиҳози стратегӣ пешақӣ сари даҳсолаҳо ва ҳатто садсолаҳои оянда фикр мекунанд. Дар ин саҳна Осиёи Марказӣ яке аз меҳварҳои асосӣ ба шумор меравад.

Дар ҳар сурат мақоми муосири минтақа ва аҳамияти он баъди амалиётҳои террористӣ дар Амрико моҳи сентябри соли 2001 возеҳ гардид. Боиси таъкид аст, ки то ин лаҳза низ дар Осиёи Марказӣ рақобати бозингарони бонуфузи минтақаи Авруосиё бо ширкати Россия, Чин, Туркия, Покистон, Эрон ва Ҳиндустон ҷараён дошт. Новобаста аз мавқеи кишварҳои мазкур зимни баррасии мақола мо аслан рақобатҳои геополитикии ИМА, Россия ва Чинро дар минтақа мавриди омӯзиш қарор медиҳем.

Ба қавли муҳаққиқон то оғози ҳазораи сеюм ИМА нисбати кишварҳои минтақа на стратегияи пешакӣ муайянгардида ва на манофеи назаррас надошт. Моҳи феввали соли 2002 котиби давлатии ИМА К.Паулл зимни баромади худ дар назди кумитаи раовбити байналмилали Палатаи намояндагони Конгресс изҳор дошт, ки «ИМА дар Осиёи Марказӣ чунон манофеи дарозмуддат ва ҳузури ҳарбиро ба даст хоҳанд овард, ки пештар ҳатто орзӯ ҳам намекардем» [5]. Ҳамин тариқ, ӯ тағйири тасаввури Осиёи Марказиро дар зехни амрикоӣҳо ва талошҳои нави ИМА-ро нисбати минтақа таъкид намуд [2].

Вале ҳолати мазкур маънои онро надорад, ки ИМА нисбати минтақа бепарво буд. Моҳи майи соли 1999 Конгресси ИМА Қонун дар бораи стратегияи «Роҳи абрешим» -ро қбул намуда, аҳамияти манофеи иқтисодӣ ва геостратегии амриқоро дар Осиёи Марказӣ таъкид намуд [6].

Вале то ҳаводиси 11 сентябри соли 2001 амалҳои ИМА дар минтақа асосан ба пешгирии зухуроти амнияти, ки дар натиҷаи фурупошии Иттиҳоди Шӯравӣ фароҳам омада буд ва азхудкунии захираҳои энергетикаи Ҳазар равона гардида буд.

Дар баробари ин афзоиши ду ғоизаи истифодаи ҷаҳонии нерӯ, инчунин адами суботро дар Шарқи Наздик, ки тайи беш аз ним аср идома дорад ба инобат гирем, пас маълум мегардад, ки барои чи зарурати дарёфти сарчашмаҳои иловагии содироти нафт, ки аз созмони кишварҳои содиркунандаи нафт – ОПЕК мустақил мебошад, барои Амрико ба яке аз самтҳои афзалиятноки сиёсати хориҷӣ табдил ёфтааст. Зери пардаи амалиёти байналхалқии зиддитеррористӣ ИМА ба татбиқи ҳадафҳои стратегӣ – таҳкими мавқеи худ дар минтақа оғоз намуд.

Ширкати Вашингтон дар умури Осиёи Марказӣ бо далели паноҳ ёфтани гуруҳҳои иртиқоии террористон дар Афғонистон ба стратегияи нави амниятии амриқоӣ «сарҳадҳои наф» таъя менамуд [2]. Дар баробари пешбурди ҷанг бо терроризм ҳукуматдорони амриқоӣ аҳамияти истифодаи қувваро тавассути афзоиши иқтидори ҳарбӣ дар минтақа таъкид намуда, манофеи муттазодро пайгирӣ месозад.

Вашингтон тавассути ҳамкориҳои ҳарбӣ, дастгирии кӯмаки молиявӣ, ҷалби кишварҳои минтақа ба барномаи НАТО «Ҳамёри ба хотири сулҳ» талош намуд, то минтақаро таҳти нуфузи хеш қарор диҳад. Вале ҳислати тӯлони гирифтани амалиёти байналхалқии зиддитеррористӣ дар Афғонистон, вусъати парвариш ва густариши маводи муҳаддир дар ин кишвар баъди ҳузури низомиёни ИМА, мавқеи Россия ва кумакҳои иқтисодии Чин сиёсати геополитики Амриқоро дар минтақа амалан ноко намудаанд. Вале мубориза барои дастбӣ ба минтақа анҷом наёфта, ба марҳилаи наф ворид мегардад. Яке аз бозингарони ғайри минтақавӣ Чин махсуб мегардад. Сиёсати муосири Чинро баррасӣ намуда, бояд тамоюлотҳои асосии таъсири он ва махсусиятҳои усули чиниро ба кишварҳои минтақа ёдрас сохт. Аз панҷ кишвари минтақа се тои он (Қазоқистон, Тоҷикистон ва Қирғизистон) бо Чин сарҳади умумии 3700 км доранд[3]. Баъди фурупошии Иттиҳоди Шӯравӣ дар минтақа барои Чин вазъи мусоид фароҳам омад. Осиёи Марказӣ аз зери таъсири Россия озод шуда, барои ҚМ ва кишварҳои дигар имкони вуруд ба он осон гардид. Беҳуда нест, ки Чин яке аз аввалин шуда ба кишварҳои минтақа равобити дипломатӣ барқарор намуд. Дар ин марҳила Чин сиёсати эҳтиёткоронаро пеша намуда, дар сиёсати хориҷии худ ба ягон кишвари минтақа афзалият намедод. Новобаста аз ин масъалаи ҷудохоҳии навоҳии Синҷон ва Тибет чинро водор сохт, ки алоқаҳои ҳудро ба кишварҳои минтақа, ба хусус бо мақомотҳои дахлдори онҳо тақвият бахшанд.

Бо назардошти ин тадриҷан кишварҳои сафи аввал дар сиёсати хориҷии минтақа намоян шуданд, ки онҳо пеш аз ҳама давлатҳои ҳамҷавор буданд. Дар баробари сарҳади умумӣ ин кишварҳо масоили умумӣ аз қабилӣ ҳифзи амнияти миллӣ дар шароити рушди унсурҳои ҷудохоҳӣ ва терроризм дошта, ба таҳкими равобити ҷонибҳо мусоидат менамуд. Бунёди Панҷгонаи Шанхай (апрели соли 1996) бо ширкати Россия ва табдили он ба Созмони ҳамкорӣ (16 июни соли 2001) бо ҷалби Узбекистон далели ғуфтаҳои боло мебошад. Бо шикасти Иттиҳоди Шӯравӣ Россия аз лиҳози идеологӣ, сиёсӣ ва иқтисодӣ тақрибан аз минтақа берун монд. Дар марҳилаи наф ин ҳолигӣ аз ҷониби Чин пурра мегардад, ба хусус ин амр дар самти иқтисодӣ ва сармоягузорӣ ба назар мерасад. Ҳамзамон фарҳанги чинӣ тавассути марказҳои конфутсиягӣ аллақай мавқеи муайянеро ба даст оварда, омӯзиши забони чинӣ ба яке аз афзалиятҳои ҷавонон ва соҳибкорон табдил ёфтааст. Новобаста аз ин сиёсати

геополитикии Чин дар минтақа мавзун буда, бо дарк мавқеъ ва нуфузи Россия пеша мегардад. Новобаста аз мавқеи хуби стратегӣ, заҳоирӣ бузургии энергетикӣ ва пайвандҳои иқтисодӣ истиқлолият ба кишварҳои Осиёи Марказӣ ва Россия падидаи ба эътибор нагирифтани воқеиятҳои сиёсии ҷаҳони муосирро фароҳам овард. Хусусан ҷониби Россия бо гузашти беш аз бист сол аз фурупошии Иттиҳоди Шӯравӣ стратегияи ягонаи равобити хешро бо кишварҳои минтақа, ки дар он нақш ва мақоми минтақа дар низоми манофеи миллии Россия дақиқ бошад, мурраттаб насохтааст.

Аз замони ба сари қудрат омадани Владимир Путин ва дастаи ӯ ин тамоюл тадриҷан тағйир ёфта, давраи талоши мақсадноки ҷалби минтақа ба доираи нуфузи Москва баҳри тақвияти мавқеи байналхалқии Россия оғоз гардид, ки то ҳол идома дорад. Маскав мекӯшад, ки бо кишварҳои минтақа чи дар ҷаҳорҷубаи минтақавӣ ва чи дучониба равобити мутақобила дошта бошад. Баҳри ҷалби кишварҳо ниҳодҳои ҳамгирӣ ва таъмини амнияти дастаҷамъӣ ташкил шудаанд. Вале на ҳамаи кишварҳои минтақа ба самаранокии ғайолияти онҳо муътақиданд.

Россия имконоти таърихӣ, ҷуғрофӣ, иқтисодӣ ва фарҳангии пешсаф буданро дар минтақа дорад. Барои дар амал татбиқ намудани нақши пешсафӣ мебояд равандҳои ҳамгирӣ минтақавиро тақвият бахшида, ба ҳамкориҳои мутақобила дар соҳаҳои иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ густариш дод. Боиси таъкид аст, ки ояндаи равобити кишварҳои минтақабо Россия аз ҳуди Россия вобаста аст. Россия ба шарте метавонад дар минтақа мустақкам бимонад, ки дар таъмини рушди иқтисодӣ ва илмӣ-техникии кишварҳои Осиёи Марказӣ нақши калидӣ бозад. Дар ин самт дарки аҳамияти минтақа барои Россия дар замони муосир ва эътирофи кишварҳои он ба сифати шарикони баробар зарур мебошад.

Вазифаи муҳимтарини кишварҳои Осиёи Марказӣ дар бунёди алоқаҳои нав дар низоми муносибатҳои байналхалқӣ бо кишварҳои мухталиф бо назардошти афзалияти таъмини амнияти миллии ва минтақавӣ мебошад. Ба шумули ин кишварҳо ИМА ва Россия, Чин ва Ҷопон, Эрон ва Туркия, Покистон ва Ҳиндустон, инчунин Арабистони Саудӣ, Кореяи Ҷанубӣ ва кишварҳои узви Иттиҳоди Аврупо дохил мешаванд.

АДАБИЁТ

1. Казанцев А.А. «Большая игра» с неизвестными правилами: Мировая политика и Центральная Азия. / Казанцев А.А. М., 2008.
2. Китспоттер Винсен де Большая игра в Центральной Азии/ Китспоттер Винсен де [Электронный ресурс] // <http://www.perspektivy.info/print.php?ID=36122>
3. Политика Китая в Центральной Азии. [http:// Электронный ресурс](http://Электронный ресурс) // newsruss.ru/doc/index.php/
4. Центральная Азия: геополитика, геоэкономика, безопасность. / Редколл.: Р. М. Алимов, Ш. Р. Арифханов и др. — Ташкент. «Шарк», 2002.
5. Loeb Vernon. Footprints in Steppes of Central Asia. Washington Post. 2002, February 9.
6. Vassort-Rousset, Brigitte. The U.S. Silk Road Strategy: American Geostrategy for Central Asia. ARES. 2003. No.50, January.

ГЕОПОЛИТИЧЕСКОЕ СОПЕРНИЧЕСТВО СВЕРХДЕРЖАВ В ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ

Статья посвящена новой роли государств Центральной Азии в международных отношениях. После событий 11 сентября 2001 года и начала антитеррористической операции в Афганистане возрос интерес к региону со стороны сверхдержав. Обладание минеральными и природными ресурсами, стратегическое расположение региона повышают интерес участников новой «Большой игры» к Центральной Азии. В статье описывается соперничество США, Китая и России за преобладание над регионом.

Ключевые слова: геополитические интересы, сверхдержавы, природные ресурсы, антитеррористические операции, национальная безопасность, система международных отношений.

GEOPOLITICAL RIVALRY OF SUPERPOWERS IN CENTRAL ASIA

Article is devoted to the new role of the Central Asian states in international relations. After the events of September 11, 2001 and the beginning of the anti-terrorist operation in Afghanistan has increased interest in the region by the superpowers. Possession of mineral and natural resources, strategic location in the region increase the interest of members of the new "Great Game" in Central Asia. The article describes the rivalry between the U.S., China and Russia for dominance over the region.

Key words: geopolitical interests, superpowers, natural resources, anti-terrorist operations, national security, international relations system.

Сведения об авторе: А.Н. Шарипов –доцент кафедры зарубежного регионоведения ТНУ. Телефон: (+992) 988-50-10-11. Email: amrsharif@mail.ru

ВОЗДЕЙСТВИЕ КОНФЛИКТОГЕННЫХ ПОЛОЖЕНИЙ И ИХ ВЛИЯНИЕ НА ВЗАИМООТНОШЕНИЯ ГОСУДАРСТВ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ

Ш.А. Разоков

Таджикский национальный университет

Проблема влияния конфликтогенных положений в Центральной Азии имеет сложный геополитический, экономический и социальный характер. Ее сложность заключается в многоуровневом влиянии внутренних и внешних факторов на состояние безопасности региона.

Центральная Азия имеет важное геостратегическое и геоэкономическое значение для всего континента. Регион обладает значительным конфликтогенным потенциалом. В настоящее время конфликтогенные ситуации остаются одним из основных факторов, предопределяющих развитие внутривосточной обстановки в странах Центральной Азии (ЦА), оказывающих огромное влияние на их межгосударственные отношения.

С выходом ряда центральноазиатских государств на международную арену в конце XX века, к числу уже существующих конфликтогенных ситуаций в мировой политике добавились новые, которые имели специфический характер и разнообразные формы проявления.

Факторы, вызывающие конфликтогенные ситуации и усиливающие конфликтный потенциал в Центральноазиатском регионе ЦА, в основном можно свести к следующему:

- искусственное национально - территориальное размежевание стран региона и как результат появление новых национальных государств в условиях независимости;
- появление государств с различными политическими режимами;
- конкуренция за перераспределение природных ресурсов в странах ЦА как фактор укрепления государственно - национального суверенитета;
- усиление религиозного фактора в общественно - политической жизни;
- нестабильная социально-политическая и экономическая ситуация в некоторых странах;
- использование религиозного фактора для реализации геополитических интересов со стороны региональных и внерегиональных центров сил и т. д.

Сложные, зачастую конфликтные вопросы, вызванные национально - территориальным размежеванием в ЦА, побуждают политиков, ученых и экспертное сообщество активно обсуждать перспективы их решения и предполагать различные варианты, не исключая силовые. Тем более, что обстановка в странах ЦА, особенно в последнее десятилетие, характеризуется регулярными обострениями напряженности.

Особенность состояния взаимоотношений стран региона заключается, в том числе и в территориальных спорах, уходящих в глубь истории. Территориальные споры отражаются не только на двусторонних отношениях центральноазиатских стран, они также выступают катализатором конфронтации на уровне сообществ.

Данная проблема в последние годы в странах Центральной Азии (ЦА) приобрела актуальный характер и может негативно повлиять на формат взаимоотношений и устойчивость долгосрочного сотрудничества.

Хотя трудности и локальные конфликты в связи с этой проблемой существовали еще в советское время, но они не могли вызвать межгосударственные конфликты, так как все страны бывшего Советского Союза входили в единое социально-политическое и экономическое пространство.

После обретения республиками ЦА независимости приграничные проблемы стоят особенно остро. Некоторые государственные чиновники стран ЦА видят путь их решения в выселении диаспор со своей территории, несмотря на то, что эти территории до сих пор являются спорными. Такой радикальный подход к решению территориальных споров может привести к межэтническим конфликтам внутри той или иной страны и даже спровоцировать межгосударственное вооруженное столкновение, что в условиях ЦА, где на протяжении многих столетий компактно проживают десятки этнических групп, сопряжено с непоправимыми последствиями не только для региона, но и международной стабильности в целом.

К примеру, относительно территориальных споров между Республикой Кыргызстан (РК) и Республикой Таджикистан (РТ) председатель Баткентской области РК С. Айджигитов сказал, что путем решения вопроса о спорных территориях с Исфаринским районом РТ является переселение населения в другие районы Таджикистана. Он отметил, что территория РТ густо населена и поэтому проблемы использования земли, воды и экономических возможностей стоят остро, в местности из-за нехватки земли таджики захватывают кыргызские земли [10, 56-57].

В свою очередь, во время проведения исследования приграничных вопросов в Исфаринском районе РТ, председатель джамаата Воруха отметил, что: «Ворух традиционно является местом проживания таджиков и не является анклавом. Истории освоения здешних земель кыргызами нет и ста лет. Наглядным примером служит то, что вы не можете найти кыргызское кладбище столетней давности, и первые захоронения кыргызов можно найти в таджикских кладбищах. Политика царской России, а затем Советского Союза способствовала оседлости и отказу кыргызов от кочевого образа жизни». В 2012 году состоялось четыре заседания совместной комиссии, которые не дали желаемых результатов. Стороны пришли к решению о том, что до нахождения достаточных оснований отложат совместное заседание и будут искать материалы в архивах Российской Федерации и Узбекистана. Дополнительно найденные нормативные акты из архивов России подтвердили позицию Таджикистана. В них документально подтверждено и указывается на то, что территория Ворух Исфаринского района издавна не была анклавом на территории Кыргызстана, а была присоединена к городу Исфаре [11,3-4].

По сведениям таджикских таможенников, обстановка на границе с Киргизией в районе Ферганской долины остается сложной. Только с киргизской стороны рядом с контрольно-пропускными пунктами скопилось до 200 автомашин. Большая их часть с товарами таджикских предпринимателей. Киргизия закрыла границу для всех без исключения. Столь жесткие меры вызывают недоумение в Душанбе, сказал глава представительства исследовательского Фонда "Евразия" в Таджикистане Р.Абдуллаев: "Самая большая нагрузка ложится именно на мирных жителей. Сегодня уже звучат мысли о том, что, возможно, будет ощущаться нехватка продовольствия, как в таджикской приграничной зоне, так и в киргизской. Поэтому самая большая проблема – это не оставить людей без необходимого продовольствия и материала для обогрева жилья" [11,3-4].

Решение вопросов, связанных с определением государственной границы между РТ и РК, является важным моментом двусторонних взаимоотношений и единственной проблемой, которую можно назвать затяжной. «В феврале 1997 года между странами была создана Межправительственная комиссия по вопросам демаркации и делимитации государственной границы». 7 января 2014 года в городе Душанбе состоялась встреча делегаций руководителей Межправительственных комиссий по делимитации и демаркации таджикско-кыргызской госграницы во главе Заместителем Премьер-министра Республики Таджикистан Муродали Алимардона и Вице премьером-министра Кыргызской Республики Токона Мамытова. В ходе встречи были обсуждены вопросы делимитации государственной границы, определен план-график встреч правительственных делегаций и рабочих групп на 2014 год [1, 123-124].

С этого момента стороны проявили политическую волю в решении этого вопроса. Такая необходимость появилась после распада Советского Союза и с обретением государственной независимости. Республика Таджикистан и Кыргызская Республика, как бывшие советские республики, не имели территориальных споров внутри союзного государства, но после объявления суверенитета вопрос определения границ встал на повестке дня.

Относительно решения приграничных споров с кыргызской стороной, еще на начальной стадии возникновения данной проблемы во взаимоотношениях сторон, бывший заместитель министра иностранных дел Таджикистана Салохиддин Насриддинов высказал оптимистическое мнение и связал ее окончательное решение с технической стороной вопроса: «Отношения Таджикистана с Кыргызстаном находятся на стадии укрепления, и в них нет никаких проблем. Только вопросы определения госграниц

остаются нерешенными. Существующие трудности относятся к технической стороне вопроса, поскольку специалисты обеих сторон изучают много документов 1924-1929 годов, когда Таджикистан отделился от Узбекистана» [12, 3-4]. Для того, чтобы понять вопросы определения госграниц, необходимо знать некоторые моменты истории. К началу прошлого века говорить о наличии четких границ на этой территории не приходится, люди жили бок о бок и не думали о границах. Когда эта территория вошла в состав СССР и была поделена на республики, тогда и возникли первые трения по поводу принадлежности участков. На момент создания Таджикской ССР в 1929 году эта территория входила в состав Ленинабадской (Согдийской) области, потому как имела естественный выход на равнины через Исфару. О том, что эта территория на тот момент не была анклавом, свидетельствует множество карт. На более детальной карте армии США четко видно, что территория принадлежит Таджикской ССР» [13-22-23].

Однако когда была создана Киргизская ССР в 1936 г., возникли претензии к данной территории. Трения по территориям были у всех среднеазиатских республик, достаточно вспомнить Новую Маччу. Эти вопросы вынудили пересмотреть административную границу республик, и в 1956 году были приняты новые границы. Борьба шла за каждый кишлак, потому нельзя сказать, что распределяли территории импровизированно. Тогда Ворух и стал анклавом. Села с преимущественно кыргызским населением – Ак-Сай, Самаркандек, Кёк-Таш отошли Киргизской ССР. Об этом свидетельствуют военные карты США и СССР.

Тем не менее, хотя правительствами стран ЦА принимаются всевозможные меры для урегулирования данного вопроса, вероятность возникновения конфликтогенных ситуаций на данной почве еще велика, что может оказать отрицательное влияние на взаимоотношения центральноазиатских государств. К примеру, в общем, на таджикско-кыргызской границе протяженностью 950 км существует 38 спорных точек [2, 134-136], которые потенциально могут стать катализатором конфликта на межэтнической почве.

Нужно отметить, что, прогнозируя развитие ситуации в ЦА, ряд политологов, экспертов и центров прогнозирования сходятся во мнении, что именно территориальные споры в данном регионе могут стать катализатором межэтнических конфликтов, что сопряжено с дестабилизацией региона в целом. Так, по мнению таджикского ученого В. Дубовицкого, «туркменско - узбекский конфликт на основе пограничных споров ввиду того, что около двадцати процентов государственной границы между Туркменией и Узбекистаном все еще не определено на карте, представляется несколько более вероятным. Напомню, что уже в 1998 году на границе в районе Чарджоуской области едва ли не дошло до вооруженного столкновения из-за взаимных претензий на приграничную территорию, в недрах которой было обнаружено одно из крупнейших в южной части региона нефтяных месторождений».

Проблема использования природных ресурсов в странах ЦА также является катализатором роста напряженности во взаимоотношениях государств. Нерешенность вопросов с трансграничными и внутренними реками, реализация энергетических проектов, конкуренция на энергетическом рынке, односторонний подход в использовании природных ресурсов и т.д. могут привести к возможной эскалации конфликта между некоторыми странами региона. К примеру, в Центральной Азии водная проблема является одним из катализаторов формирования конфликтогенной ситуации во взаимоотношениях Республики Таджикистан и Республики Узбекистан.

Как известно, Таджикистан, обладая богатыми водными ресурсами, после приобретения независимости взял курс на обеспечение энергетической безопасности, которая стала одной из стратегических целей РТ. В рамках реализации данной стратегии осуществляется ряд механизмов, в том числе строительство Рогунской ГЭС, что по мнению бывшего директора Центра стратегических исследований при Президенте РТ Сухроба Шарипова, «поможет удовлетворить собственные нужды в энергоресурсах, а также пополнить казну за счет экспорта электроэнергии в третьи страны. Это будет дешевая электроэнергия, которую готовы покупать Афганистан, Пакистан, Индия и даже Китай. Россия готова взять на себя строительство высоковольтной линии электропередачи (ЛЭП) из Таджикистана в Афганистан, которая присоединится к проекту CASA 1000. Узбекистан же опасается конкуренции на энергорынке. Только чистая прибыль от

продажи электричества Рогунской ГЭС составит 700 миллионов долларов. Причем это расчеты сегодняшнего дня, а завтра это могут быть миллиарды" [12, 3-4].

Несмотря на то, что таджикская сторона неоднократно заявляла о целесообразности строительства Рогунской ГЭС для всего центральноазиатского региона, официальный Ташкент прикрываясь катастрофическими экологическими последствиями данного объекта всячески старается заморозить данный проект. Причем для достижения данной цели прибегает к незаконным с точки зрения международного права методам давления на РТ. К примеру, Узбекистан задерживает железнодорожные составы с грузами, предназначенными для строительства данного объекта. Более того, Узбекистан искусственным путем на уровне узбекского общества формирует антитаджикские настроения, что может распространить данный межправительственный конфликт на уровень сообществ обеих стран, что чревато непредсказуемыми последствиями не только для двух стран, но и всего региона.

«Экологическое движение Узбекистана», «Экофорум» и еще около 100 общественных движений обратились к Всемирному банку с требованием проведения экологической экспертизы Рогунской ГЭС. Авторы обращения утверждают, что проект Рогунской ГЭС был сделан 40 лет назад и не соответствует современным нормам.

Как считает эксперт Российского института стратегических исследований Аджар Куртов, «непонимание и нежелание учитывать интересы друг друга в регионе могут привести к возможной эскалации конфликта. Положение реально может стать драматическим вплоть до резкого обострения дипотношений между Узбекистаном и Таджикистаном и даже до демонстрации силы» [12,3-5].

Действительно, в последние годы Узбекистан создает искусственные барьеры на пути достижения одной из стратегических целей Таджикистана, т.е. энергетической безопасности. Особенно это касается транзита электроэнергии и грузов через его территорию. Такое отношение к соседней стране создает конфликтогенную ситуацию не только во взаимоотношениях обеих сторон, но и приводит к социально-экономическому напряжению на уровне таджикского социума и всего региона в целом. По мнению директора Института стратегических исследований при Президенте Республики Казахстан Булата Султанова, «Таджикистан не урегулировал с Узбекистаном транзит электричества из Туркменистана. Ежегодно энергетическая проблема зимой не только ухудшает двусторонние отношения, но и обостряет социально-экономические противоречия внутри страны. Узбекистан держит в напряжении соседей по региону своими систематическими угрозами выхода из Объединенной энергетической системы Центральной Азии и непредсказуемой внешней политикой» [7,57-58].

Проблемы использования энергоресурсов как один из факторов формирования конфликтогенной ситуации в ЦА требует неотлагательного решения. В этой связи необходимо вести диалог как на межправительственном уровне, так и в рамках международных организаций.

В странах ЦА серьезное беспокойство вызывает рост производства наркотических веществ в Афганистане и увеличение наркотрафика. В связи с этим наибольшую опасность представляет тот факт, что наркотрафик для большинства населения Афганистана является основным источником дохода, что ограничивает возможности этой страны для сотрудничества в различных сферах с соседними странами, в том числе и с Таджикистаном. Кроме того, наркотрафик в Афганистане превратился в отрасль экономики и, следовательно, многие государственные структуры, в особенности правоохранительные и силовые, формируются под него и способствуют повсеместному распространению коррупции. К примеру, заработная плата афганской полиции составляет 4 доллара в день [3, 131-132], в то время как, по оценкам ООН, около 90 % всего героина производится в Афганистане, что в переводе на доллары исчисляется миллиардами. Только в странах СНГ наркооборот составляет 200 млрд. долл. США. В данной ситуации уровень сотрудничества между Афганистаном и странами ЦА в реальном секторе экономики остается низким, так как наркобизнес в Афганистане делает нерентабельным и другие формы экономической деятельности.

В этом контексте необходимо подчеркнуть, что транснациональные наркогруппировки уже развернули активную деятельность на постсоветском

пространстве. Так, согласно Государственного комитета национальной безопасности Таджикистана, «была задержана одна транснациональная организованная группировка, которая занималась трафиком наркотиков из Афганистана в Россию. У этой преступной группировки в городе Турсунзаде было обнаружено и конфисковано более 233 кг опия. Эта преступная орггруппировка раньше промышляла трафиком наркотических веществ в Казахстан и Россию через Узбекистан, а позже намеревалась открыть новый канал поставки и подключить в него Таджикистан» [3, 132-133].

Наркотрафик как источник дохода используют в своих целях радикальные движения, в частности движение «Талибан». Согласно докладу ООН, производство опиумного мака возросло в районах продолжающихся боевых действий – Кандагаре и Гильменде, где коалиционные силы понесли 2/3 общего числа потерь (потери возрастают в период сбора урожая). 139 акций смертников в Афганистане было профинансировано за счет доходов от производства наркотиков и 21% наркотрафика проходит через республики Центральной Азии. «Талибан» оказывает негативное влияние не только на взаимоотношения РТ со странами региона, но также осложняет взаимоотношения между РТ и Российской Федерацией.

В связи с этим, бывший Председатель Государственной думы РФ Борис Грызлов заявил, что «если Таджикистан не допустит на свои границы российских пограничников, Кремль пересмотрит вопрос таджикских трудовых мигрантов» [3, 135].

В данной ситуации, когда ухудшение взаимоотношений РТ с РФ не выгодно обеим сторонам, намерение РФ разместить свои пограничные войска на таджикско-афганской границе может также осложнить взаимоотношения между РТ и ИГА. Дело в том, что афганская сторона заявляет, что совместными усилиями Таджикистана и Афганистана можно предотвратить наркоугрозу в регионе. Для решения данной проблемы нет необходимости в размещении погранвойск РФ на границе РТ.

Так, 22 октября 2013 года замминистра МВД Афганистана Бозмухаммад Ахмади относительно сотрудничества РТ и ИГА в борьбе с контрабандой наркотиков сделал следующее заявление: «Может быть, есть необходимость в получении технической, экономической, образовательной и другой помощи от других стран, но что касается военного присутствия, то силовые структуры Таджикистана сами имеют необходимый потенциал, чтобы охранять свою границу и предотвратить контрабанду наркотиков» [14, 2-2].

Таким образом, конфликтогенные ситуации в странах ЦА уже выходят за рамки взаимоотношений государств региона и оказывают влияние на их взаимоотношения со странами вне региона. Эти факты свидетельствуют о том, что конфликтогенный потенциал в странах ЦА из года в год наращается в силу того, что национально-государственные интересы стран региона не координируются с региональными интересами и превалируют над ними. Исходя из этого, возникает необходимость создания более эффективных структур регионального сотрудничества с целью решения сугубо региональных проблем, в том числе с учетом исторических ценностей мирного сосуществования народов ЦА.

ЛИТЕРАТУРА

1. Давлат Р. Хамсояхои хуби Осиёи Марказӣ. [Электронный ресурс]. Адрес доступа: <http://www.ozodi.org/content/article/600503.html>
2. Дубовицкий В. Афганский ремейк. Мнение эксперта. ИА «Фергана. РУ. 15.01.09
3. Нечитайло Д.А. Афганистан и Пакистан - зона стратегических интересов международного исламизма. [Электронный ресурс] <http://www.iimes.ru/rus/stat/2007/27-06-07a.htm>
4. Нигарони Толикистон аз "хангомахо" дар бораи Роғун. [Электронный ресурс] <http://www.ozodi.org/archive/news/latest/538/538.html?id=2437165626.10.20119>.
5. Панфилова В: Ташкент и Душанбе схлестнулись на Вахше. Катализатором роста региональной напряженности неожиданно стал Всемирный банк Источник - //Независимая газета//. [Электронный ресурс]- <http://www.centrasia.ru/newsA.php?st=1297289400> 01:10 10.02.2011
6. Сафаров С.С. Сотрудничество с Кыргызской Республикой в рамках национальных интересов Республики Таджикистан. Кыргызстан- Таджикистан: курс на укрепление сотрудничества в контексте региональных связей| С.С. Сафаров, Ш.Ш. Ризоев.– Бишкек, 2010, - С. 20-30.
7. Султанов Булат. Роль Афганистана в геополитических играх вокруг Центральной Азии/ Султанов Булат. //EXCLUSIVE, Республика Казахстан, г. Алматы, ул. Богенбай Батыра. -№ 112, 02.11.2011. -С. 13.
8. Умаров Ф.Б. Влияние конфликтогенных ситуаций на взаимоотношения государств Центральной Азии/

- Ф.Б.Умаров.- Душанбе, 2012.
9. Умеди Солим. Бигзор Русия виза чори кунад. Рузномаи//Фараж.- № 45, 255, 26 октябри соли 2011.
10. Шамолов А.А. Афганистан: трансформация угроз безопасности для государств Центральной Азии. Деловой обзорно-аналитический Журнал «EXCLUSIVE». Материалы международной конференции. <<Афганистан: настоящее и будущее. Воздействие на стабильность и безопасность в Центральной Азии>>. Алматы, 2011. -27 мая. – С. 192.
11. Юсуфӣ Б. Талош барои ҳалли мушкилоти марзии Тоҷикистон [Электронный ресурс]: <http://www.ozodi.org/content/news/606088.html>
12. [Электронный ресурс] <http://www.mfa.tj>
13. [Электронный ресурс] www.ozodi.com
14. [Электронный ресурс] <http://news.tj> Сестъ за стол переговоров будет нелегко.

ВОЗДЕЙСТВИЕ КОНФЛИКТОГЕННЫХ ПОЛОЖЕНИЙ И ИХ ВЛИЯНИЕ НА ВЗАИМООТНОШЕНИЯ ГОСУДАРСТВ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ

В статье рассматриваются и анализируются основные факторы формирования конфликтогенных ситуаций и их влияние на взаимоотношения государств Центральной Азии.

Ключевые слова: государства Центральной Азии, конфликтогенные ситуации, приграничные конфликты, наркотрафик, религиозный экстремизм, региональная безопасность.

INFLUENCE OF CONFLICT SITUATIONS ON THE INTERRELATION OF THE CENTRAL ASIAN STATES

The article considers and analyzes the principal factors formation the conflict situations and their influence on the interrelation of Central-Asian countries.

Key words: Central Asian states, conflict situations, border conflicts, drug trafficking, religious extremism, regional security.

Сведения об авторе: *Ш.А. Разоков* - ассистент кафедры международных отношений Таджикского национального университета. Телефон: (+992) 918-61-61-31. E-mail: c.sherozi@mail.ru

РЕГИОНАЛЬНАЯ СТАБИЛЬНОСТЬ И ИНТЕРЕСЫ ВЕЛИКИХ ДЕРЖАВ В ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ

Ф.Н. Салимов

Таджикский национальный университет

Анализируя ассоциации, возникающие у людей по поводу характеристик “стабильность” и “устойчивость”, можно заметить четко выраженное несоответствие обыденного восприятия и представления, существующего в науке, особенно в международных отношениях. В мире повседневности “стабильность” и “устойчивость” часто отождествляются с равновесием, постоянством, неизменностью, а порой даже с порядком, гармонией и прочностью.

Стабильность может: *во-первых*, смыкаться с идеей гармонии, равновесия, порядка, *во-вторых*, резко противостоять хаосу, беспорядку, конфликтности, *в-третьих*, исключать изменение как одну из частей процесса стабилизации. В итоге, стабильность представляется как некая консервация, сохранение и исключает всякие изменения и отклонения от нормы.

Нередко стабильность трактуется очень широко, например, как «способность системы функционировать и развиваться» [10, с.80-81]. Встречается и отождествление стабильности с «системностью, целостностью системы» [9, С.16]. Иногда под стабильностью понимается «неизменность состояния общества» [3, с.205], либо способность системы сохранять качественную определенность.

При анализе региональных отношений чаще стабильность понимается как безопасность, но мы должны понять, что понятию безопасности свойственны иногда совсем другие значения, нежели должно подразумеваться под стабильностью. Но, с другой стороны, «смысл безопасности в обеспечении стабильности». [1, с.36]

В нашей статье мы будем подразумевать под стабильностью совокупность стабильных, взаимозависимых частей, стремящихся к спонтанному поддержанию равновесия и порядка.

Анализ стабильности, несмотря на путаницу в понятиях “стабильность” и “равновесие”, уже нередко не исключает возможность изменений (динамическая, а не

статическая стабильность), но допустимые изменения ограничиваются нарастающей адаптацией и дифференциацией”, а не конфликтом. Он воспринимается как антипорядок, и всегда является недопустимым отклонением, ведущим к дезинтеграции и развалу.

Анализируя далее можно сделать вывод, что в современных работах по теории международных отношений присутствуют черты всех концепций стабильности. И поэтому приходится постоянно рассматривать контекст, в котором употребляются термины.

Приобретение нового геополитического качества Центральной Азии после начала антитеррористической операции в Афганистане, стало важным фактором еще большего привлечения внимания великих держав к этому субрегиону.

Новизна ситуации состоит в освобождении государств региона от пассивной роли объектов воздействия со стороны крупных держав. За годы независимости государства региона прошли долгий путь формирования рациональной внешней политики, в ходе которого государства региона прошли трудный путь от «вассального» к «условно-партнерскому» типу сотрудничества с акторами мировой и региональной политики.

Как известно, к первому тяготеют страны, именуемые сателлитами, к последнему – нейтральные и неприсоединившиеся государства, которые демонстрируют многообразные формы внешней политики от ядерного неприсоединения до гораздо более сдержанного и гибкого «антиядерного нейтралитета».

Страны региона руководствуясь осторожностью или представлениями о достойном поведении, избегают перегибов в своих отношениях с великими державами. На протяжении предыдущего периода в специфичных условиях в которых они развивались и которые выражались в «рыхлой международной среде», в течение которого Россия, Китай и США не имели возможности и желания жестко привязать местные страны к своей военно-политической стратегии, они сумели выработать специфическую политику, получившую название «отложенного нейтралитета» [8, с.25-27], который выражается в дистанцировании от великих держав, но и не отдалении от них на критическом расстоянии.

Дистанцируясь от России, они избежали соблазна провозгласить себя «частью Запада». Но в то же время ограничив влияние России, они не допустили деградации отношений с ней. Надо отметить, что проблемы обеспечения стабильности в Центральной Азии сегодня представляют комплекс проблем прежде всего связанных:

- с ухудшением экономической ситуации в регионе;
- с широкомасштабной эмиграцией, главным образом, «европейского» населения из стран Центральной Азии, которая поставила вопрос не только о демографической деградации в Казахстане и Кыргызстане, но, прежде всего, привела к росту позиций традиционализма и фундаментализма;
- коррупция, казнокрадство и преступность буквально пронизывают сверху донизу весь бюрократический аппарат и, как раковая опухоль, разъедают государственные системы этих стран;
- в дополнение к этому гигантская и неоправданная концентрация власти в руках президентов и бесконечные манипуляции с референдумами о продлении их полномочий;
- нерешенность водно-энергетических проблем;
- консервирование территориальных проблем, связанных с демаркацией и делимитацией границ;
- нерешенность и в последнее время даже усугубление межнациональных проблем (и появление терминов «фашизм» и «национализм» по отношению к некоторым этносам в регионе).

Следует понимать, что эти составляющие надолго и прочно закладывают фундамент долговременной нестабильности во всех странах Центральной Азии.

Обнищание людей и отсутствие возможности удовлетворять свои самые насущные потребности, вкупе с невозможностью влиять на принятие политических решений ведет к всеобщему недовольству и росту оппозиционных настроений среди населения.

На примере Киргизии еще одну опасность дестабилизации ситуации в регионе представляет конфликт внутри центрально-азиатских политических элит и различных группировок в их борьбе за ресурсы и передел собственности. Пока этот конфликт носит

латентный характер, но при отсутствии демократических институтов в период «после них», последствия могут быть очень серьезными.

На начальном этапе после дезинтеграции СССР лидерство России в СНГ рассматривалось как один из основных сдерживающих факторов на путях активизации политики США и других держав в отношении других стран Содружества. С середины 1990-х гг. «сдерживание российского империализма» становится одним из «стратегических направлений американской внешней политики на постсоветском пространстве, одновременно обеспечивая пропагандистское прикрытие расширения НАТО на Восток. Характерными для американской администрации становятся стереотипы политического мышления, порожденные комплексом превосходства США по отношению к России. Пространством для применения этих стереотипов, наряду с рядом других регионов, к концу 1990-х гг. становится и Центральная Азия. Ситуация усугубляется соседством региона с Китаем, Ираном, Индией. Так, на рубеже XX-XXI вв. Центральная Азия фактически становится полем многовекторного соперничества и противоборства между несколькими государствами и центрами силы, стремящимися к доминированию в этом стратегически важном регионе мира.

Стратегическая значимость региона, помимо известных углеводородных ресурсов, соединяющих Центральную Азию с Каспийским бассейном, определяется его пограничным положением между Европой и Азией на перекрестке перспективных межконтинентальных и межнациональных транспортных направлений и коммуникаций «восток-запад» и «север-юг», на подвижном стыке сфер господствующего влияния трех мировых религий - христианства, ислама и буддизма. Исходя из этого, США стремятся к установлению контроля над основными транспортными и энергетическими объектами (проекты TRASECA и «Великий Шелковый путь», трубопроводы Баку-Джейхан и Туркменистан-Афганистан-Пакистан), предпринимают попытки «балканизации» центральной части Евразии, выстраивая линию Балканы - Кавказ - Центральная Азия или же Центральная – Южная Азия [7, с.403-404]. Более того, «Евразийские Балканы» имеют важное значение с точки зрения исторических амбиций и амбиций безопасности, по крайней мере, трех самых непосредственных и наиболее мощных соседей, а именно России, Турции и Ирана, причем Китай также дает знать о своем возрастающем политическом интересе к региону» [2, с.151].

Тот же Збигнев Бжезинский констатирует, что «впервые в истории неевразийская держава стала не только главным арбитром в отношениях между евразийскими государствами, но и самой могущественной державой мира» [2, с.151].

Надо отметить, что в треугольнике Россия – США - Китай, каждая сторона всегда стремилась играть на противоречиях между двумя другими[11]. И потому 11-е сентября и последовавшие события не могли не повлиять на отношения между ними.

Исходя из перечисленного, видится два сюжета: один связан с геополитической битвой за Центральную Азию (именуемой новой "большой игрой"), другой - с соперничеством за овладение нефтяными и газовыми запасами региона.

Касаясь субъектов или сторон «битвы» или борьбы надо отметить, что несмотря ни на что сегодня Россия является пока одним из основных игроков на Центральноазиатском игровом поле, поскольку у стран региона и России много общего: единое историческое прошлое во время создания социалистического общества, многообразие взаимоотношений, начиная от подготовки управленческих кадров, кончая бывшим единым экономическим рынком и т.д.

Интересы России в регионе заключаются в следующем:

- обеспечение тотального противодействия США со стороны местных элит, которые смотрят на Россию как на единственного союзника и партнера;
- развернуть сотрудничество в таких жизненно важных отраслях, как экономика, инвестиция, оборона, безопасность и т.д.;
- активизировать уже существующие интеграционные, военно-политические и другие объединения и союзы с целью притяжения стран региона к своей орбите.

Для реализации этих целей Россия сегодня наряду с военным присутствием осуществляет стратегию экономического вовлечения в регионе. Особенно это заметно в сфере использования энергоресурсов региона, начиная от транспортировки нефти и газа

до крупных инвестиционных вложений в гидроэнергетический комплекс (4 млрд.долларов на строительство ГЭС-ов в Таджикистане и Киргизии).

Благоприятствует сохранению связей с Россией и политический фактор: центрально-азиатским правящим элитам Россия нужна для поддержания стабильности в регионе, обеспечения здесь безопасного развития, сдерживания китайской экспансии. Москва предпринимает энергичные усилия по продолжению интеграции постсоветских стран в рамках Содружества независимых государств для сохранения доминирующего влияния[13, с.101].

Интересам РФ в Центральной Азии угрожают США, страна ставшая единственной сверхдержавой в конце XX- начале XXI века. Сегодня ни один из двух других развитых регионов - Европа или Восточная Азия - не имеет такой комбинации элементов могущества, как США» [15, с.219-220].

Начав военную операцию в Афганистане, Америка добилаь многих своих целей. Во-первых, легко и безоговорочно вошла в центрально-азиатский регион, создала военные базы на территории Узбекистана и Киргизии (Ханабад и Манас), тем самым, обеспечив свое военное присутствие в регионе. Во-вторых, с помощью больших инвестиционных программ и предоставления кредитов в ответ на поддержку со стороны политических режимов стран региона[13, с.97] уверенно продвигается в сфере экономического присутствия. В-третьих, с легкостью нейтрализовала усилия других региональных центров сил на Центрально-азиатской игровой доске. В-четвертых, под прикрытием борьбы с международным терроризмом, получила легитимность своей интервенционистической политике и создало проамериканское правительство в Афганистане, тем самым обеспечив свое долговременное присутствие в регионе.

30 сентября 2001 президент России Владимир Путин заявил, говоря о возможном сотрудничестве центрально-азиатских государств с США, что России «небезразлично, что будет происходить в этом регионе мира» [7, с.314]. «Если отношения будут меняться качественно в сфере безопасности и обороны с этими государствами, то тогда у нас не будет никаких озабоченностей по поводу развития всесторонних отношений государств Средней Азии с Соединенными Штатами и другими ведущими западными державами» [12].

США сегодня должны быть готовы признать интересы Китая и России в Центральной Азии, пока они не препятствуют основным целям войны с терроризмом. США не могут позволить себе попасть в западню, рассматривая проблемы Центральной Азии либо как пример "холодной войны", либо воображение "большой игры", для поощрения нулевого варианта геополитического развития. И Китай, и Россия заинтересованы в стабильном состоянии этого региона и поддержке разгрома исламского экстремизма. В Центральной Азии могут существовать дипломатические привилегии (в самой Центральной Азии, а также по другим региональным или глобальным вопросам) для более активного вовлечения Москвы и Пекина. Антитеррористический центр в Ташкенте, предложенный Шанхайской организацией сотрудничества, может быть еще одним средством развития совместной деятельности [4].

Но, США вопреки требованиям периода «post cold war» все еще придерживаются стратегии «Анаконды», имеющей также другие названия: Исламистская дуга, или Зеленый пояс, которым можно душить и Европейский союз, и Россию, сея в них страх и хаос. Анаконда должна зависнуть над rimland - над поясом нестабильности. Она должна провоцировать вяло текущие конфликты, разжигать, когда понадобится, локальные войны. В этой зоне сталкиваются интересы морской империи англосаксов и континентальных держав. Чтобы выиграть схватку, обе стороны непременно должны прочно опираться на континентальное ядро Евразии - на Среднюю Азию, Урал и Казахстан. Должны завладеть Сердцем мира! [6, с.115] То есть США до сих пор играют в союзе с исламистами [6].

Создавая тем самым угрозу безопасности Китаю, которая имеет свои проблемы, связанные с ростом экстремизма, сепаратизма и фундаментализма на своих восточных территориях.

По мнению китайских аналитиков, само обретение независимости государствами Центральной Азии породило некоторые «негативные для КНР» факторы:

- Центральная Азия вновь стала местом взаимовлияния и столкновения различных идей, политико-экономических взглядов, религиозных течений, культур. Возникла благоприятная почва для распространения фундаментализма и развития идеи объединения тюркских народов и государств на новой основе, что может повлиять на стабильность западных национальных районов КНР;

- Центральная Азия стала объектом геостратегических и геополитических интересов крупных держав, с которыми трудно соперничать, а страны региона имеют тесное сотрудничество с этими державами[13, с.114-115].

Основными задачами в среднесрочной перспективе для Китая выступают:

- получение возможности участия в эксплуатации среднеазиатских нефтяных и газовых месторождений;

- изменение направления экспорта нефти и газа с запада на восток;

- обеспечение своего военного присутствия в регионе и участие в строительстве новых транспортных путей;

- Китай с помощью России, через ШОС добивается закрытия базы в Киргизии - "глаз и ушей" США в регионе - объекта с хорошей разведывательной инфраструктурой, могущим из Киргизии вести мониторинг Китая, Казахстана и Ирана.

Однако, после трагических событий 11 сентября 2001 г. в США, мир изменился, коренным образом изменилась и ситуация в Центральной Азии. Прежде всего изменился геополитический баланс, вызванный военным присутствием стран Запада в Центральной Азии.

В системе региональной безопасности появляется новый и существенный элемент. Если раньше она состояла из двух элементов – из ОДКБ и ШОС - то теперь система в лице западных воинских контингентов имеет и третью составляющую. Безусловно, это меняет конфигурацию системы.

Как видится, державы-игроки, для продвижения своих интересов пользуются во-первых, своими механизмами и ресурсами внешнеполитического влияния, и во-вторых, выступают в дуэте с другими региональными «игроками».

Интересам каждой отдельно взятой сверхдержавы угрожают интересы других держав. И, конечно же, этот процесс не может протекать без последствий для региона:

Во-первых, в результате усиливается противоречия между странами региона, которые в качестве своих стратегических партнеров выбирают различные центры, и полюсы (но есть и другие примеры обратного, так, например Киргизия, дала согласие на размещение военных баз и России и США).

Во-вторых, увеличение военного присутствия одной сверхдержавы вызывает ответную реакцию другого гиганта, делая ситуацию в области безопасности, шаткой.

В-третьих, Центральная Азия - это динамично развивающаяся часть постсоветского пространства, но народы Центральной Азии разделены государственными границами и имеют ассиметричные внешнеполитические приоритеты.

Подводя итог, уверенно можно сказать, что:

-в ближайшей перспективе геополитическая роль региона будет увеличиваться;

- для обеспечения геополитического превосходства в регионе великие державы будут опираться на региональные организации безопасности и сотрудничества;

-как и всякое соперничество, являющееся «палкой о двух концах», оно будет усугублять ситуацию и в целом тормозить развитие региона;

-стратегической задачей для стран региона на сегодняшний день является удержание стабильного политического положения и решение межгосударственных проблем путем диалога и взаимного доверия;

-странам региона путем создания межгосударственных комиссий и рабочих групп нужно разрешить имеющиеся межгосударственные проблемы и взять путь на политику взаимного доверия и признания взаимных интересов;

-для усиления внутрирегионального сотрудничества необходимо уделить должное внимание работе региональных организаций.

Наблюдая вовлеченность малых и средних стран в сотрудничество по линии ШОС, лидерами которого оставались КНР и Россия, американское руководство в 2005-2006 годах разработало новую версию региональной политики. Задачей США было заложить

основу переориентации стран Центральной Азии в вопросах обеспечения безопасности на сотрудничество не с Россией и Китаем, а с государствами Южной Азии, из которых Индия и Пакистан были бы связаны союзническими отношениями с Вашингтоном. В оперативных документах государственного департамента США страны Центральной Азии стали фигурировать как единый политический массив с южноазиатскими государствами [14, с.40].

Например, используя рост американо-узбекских противоречий, Россия и КНР стали способствовать переориентации политики Узбекистана на сотрудничество с ними. В отношении Киргизии же даже после смены власти в Бишкеке остались конструктивные отношения. Влияние России и Китая на Таджикистан и Казахстан все еще превосходят американские [14, с.58].

Россия и Китай выступали в поддержку стабильности в Центральной Азии и стремились обеспечить сохранение внутренней политической устойчивости стран региона. Такая логика их внешнеполитического поведения импонировала странам региона. Одной из задач было избавление этих стран от комплекса неполноценности, который навязывался со стороны Западного сообщества для получения политических и экономических уступок режимов, в обмен на которые США и ЕС соглашались не ставить под вопрос «моральную» легитимность политических систем центрально-азиатских стран.

Как известно, «нелегитимность недемократических режимов» служили Вашингтону поводом для применения к ним «стратегии смены режимов», что можно было видеть на примере Афганистана, Ирака.

Бесспорно одно, именно взаимодействие основных игроков «Большой игры» способно принести региону стабильность и на этой базе дать импульс развитию стран региона в сторону демократии, рыночной экономики и партнерства с великими державами.

ЛИТЕРАТУРА

1. Богатуров А.Д. Великие державы на Тихом Океане. История и теория международных отношений в Восточной Азии после Второй Мировой Войны (1945-1995)/ А.Д. Богатуров.- М., 1997. -352 с.
2. Бжезинский Зб. Великая шахматная доска/ Зб. Бжезинский. - М: Международные отношения, 1999.
3. Генетические коды цивилизаций: Материалы Третьей научной конференции "Человек и природа-проблемы социоестественной истории"(сентябрь 1994,г.Феодосия,Республика Крым) / Ахизер А.С., Олейников Ю.В., Пантин В.И. и др.; Академия горной среды; Институт Востоковедения; Сектор теоретических проблем истории; Под ред. Э.С.Кульпина; Худож. Т.Ильина. - М.: Московский лицей, 1995. - 200с.: Рис.,схем. - (Социоестественная история.Генезис кризисов природы и общества в России; Вып.4). - Лит. - Издание материалов конференции осуществлено при финансовой поддержке РФФИ.
4. Дж. Дэвис, Центральная Азия в стратегии и оперативном планировании США. Институт анализа внешней политики/ Дж. Дэвис, М.Свиней. Вашингтон. Февраль 2004 г. [Электронный ресурс] <http://www.namakon.ru/pic/article100.doc>
5. Ключников Б. Ф.Исламизм, США и Европа: Война объявлена!/ Б. Ф. Ключников. - М.: Изд-во Эксмо, 2003. -С.220.
6. Ключников Б. Анаконда/ Б.Ключников. //Наш современник, 1999. -№ 5. -С.148-165
7. Князев А. Афганский кризис и безопасность Центральной Азии (XIX -начало XXI в.)/ А.Князев. - Душанбе: Дониш, 2004. -С. 495.
8. Международные отношения в Центральной Азии : события и документы: учеб. пособие для студентов ВУЗов/ А.Д.Богатуров, А.С.Дундич, О.Н.Тимофеев и др.: отв.ред. А.Д.Богатуров. М.: Аспект Пресс, 2011. -с. 552.
9. Методологические проблемы научного коммунизма. Г.В.Бадеева, М.И.Колесникова, В.И.Верезгова, Н.С.Рубакова и др. - М.:Изд-во МГУ, 1975.
10. Проблема мира и социализма. 1976. N 12. - С.80-81.
11. Регентов Д. Треугольник Россия - США - Китай после 11 сентября. [Электронный ресурс] http://asiapacific.narod.ru/countries/apr/usa_politics_car.htm
12. РИА «Новости». - М., 2001. - 30 сентября.
13. Центральная Азия: геоэкономика, геополитика, безопасность / Редколл.: Р. М. Алимов, Ш. Р. Арифханов и др. — Т.: «Шарк», 2002. —с.208.
14. Богатуров А.Д. Центральная Азия: “отложенный нейтралитет” и международные отношения в 2000-х годах/ А.Д.Богатуров, А.С.Дундич, Е.Ф. Троицкий - М.: НОФМО. -С.104.
15. McRae H. The World in 2020. Power, Culture and Prosperity. 1994.P.268.

РЕГИОНАЛЬНАЯ СТАБИЛЬНОСТЬ И ИНТЕРЕСЫ ВЕЛИКИХ ДЕРЖАВ В ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ

Статья рассказывает об интересах, стратегии и механизмах осуществления внешней политики великих держав в Центральной Азии. Основной упор делается на анализ влияния поведения великих держав на региональную стабильность в Центральной Азии.

Ключевые слова: государства Центральной Азии, великие державы, Китай, Российская Федерация, США, ЕС, внешняя политика, стабильность, региональная безопасность, геополитика.

REGIONAL STABILITY AND THE INTERESTS OF GREAT POWERS IN CENTRAL ASIA

The article talks about the interests, strategies and mechanisms for the implementation of foreign policy of the great powers in Central Asia. The focus is on the impact of the behavior of the great powers on regional stability in Central Asia.

Key words: Central Asian states, great powers, China, Russia Federation, USA, EU, foreign policy, stability, regional security, geopolitics.

Сведение об авторе: *Ф.Н. Салимов* - соискатель кафедры международных отношений ТНУ.
Телефон: (+992) 918-61-48-86. E-mail: fsalimov@tojikiston.com, farrukh.n.salimov@gmail.com

ОСИЁИ МАРКАЗӢ ДАР НИЗОМИ ГЕОПОЛИТИКИ РОССИЯ: МАРҲИЛАҲОИ ТАЪРИХӢ ВА ВОҚЕИЯТ

А.Н. Шарипов
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Равобити Россия ва Осӣи Марказӣ таърихи қадима доранд. Муносибати ҷонибҳо аз нимаи дуҷуми асри XIX, ҳангоми ишғоли минтақа аз ҷониби империяи Россия шиддат гирифта, алоқаҳои сиёсӣ, иқтисодӣ, ҳарбӣ, фарҳангӣ, илмӣ он тадриҷан асосан бо Россия маҳдуд гардиданд. Бо шикасти империяи Россия давраи сифатан нави равоити Россия бо кишварҳои Осӣи Марказӣ шуруъ гардид. Дар навбати худ ғурупошии Иттиҳоди Шӯравӣ раванди садсолаи ҷозобаи таърихӣ ва вобастагии якдигарро қатъ намуд. Аз як ҷониб ин падида ба мустақил шудани кишварҳои минтақа ва тағйири мақоми он аз канораи муносибатҳои байналхалқӣ ба минтақаи меҳварӣ мусоидат намуда бошад, аз ҷониби дигар кишварҳои нави мустақилро ба ҳатарҳои нави ғайрианъанавӣ ва ҳавфи шакли нави вобастагӣ рубарӯ сохт. Минтақа аз вобастагии тоталитарӣ-имперӣ берун шуда дар рӯёруи вобастагии геополитикӣ ва иқтисодӣ қарор гирифт [4, С.36].

Осӣи Марказӣ маъмулан ба минтақаи нуфузи Россия дохил мешавад. Самтҳои асосии сиёсати Россия дар минтақа ба омилҳои зерин таъмин менамояд:

- Осӣи Марказӣ барои Россия минтақаи муҳим дар ҳошияи таъмини амнияти сарҳадҳои ҷанубии он ба шумор меравад, зеро Россия бо минтақа зиёда аз 7000 км сарҳад дорад.

- Аҳамияти махсуси минтақаро барои Россия омилҳои нафти ва хоҳиши Россия оиди нигоҳ доштани нуфуз дар баҳри Хазар муайян месозад. [1]

- Аҳамияти муҳимро барои Россия қаламрави Осӣи Марказӣ ба сифати ҷойгирнамоии васоили мудофиавии ҳарбӣ мебозад.

- Таъмини назорат аз болои шабакаҳои нақлиёти коммуникатсионӣ ва кубурҳои минтақа барои Россия аҳамияти сиёсати хориҷӣ ва иқтисодӣ дорад. ОМ содиркунандаи бузурги захираҳои энергетикӣ маҳсуб мегардад, ки тавассути қаламрави Россия қисмати аъзами онҳо ба Иттиҳоди Аврупо интиқол меёбанд.

- Осӣи Марказӣ – ин бозорест, ки ба он молҳои рус ворид мешаванд. Дар ин ҷо қисмати зиёди содироти молҳои хӯроқа, мошин ва таҷхизоти нақлиёти Россия ғурухта мешаванд.

- Дар Осӣи Марказӣ теъдоди зиёди аҳолии русзабон зиндагӣ менамоянд. Россия ба ҳайси меросхӯри Иттиҳоди Шӯравӣ барои аҳолии русзабон, ҳифзи забони русӣ ва фарҳанги он масъул мебошад.

Раванди қатъи равоити пешин бо тағйиротҳои нисбӣ то ҳол идома дорад. Новобаста аз мавқеи хуби стратегӣ, захири бузурги энергетикӣ ва пайвандҳои иқтисодӣ истиқлолият ба кишварҳои Осӣи Марказӣ ва Россия падидаи ба эътибор нагирифтани воқеиятҳои сиёсии ҷаҳони муосирро фароҳам овард. Хусусан ҷониби Россия бо гузашти беш аз бист сол аз ғурупошии Иттиҳоди Шӯравӣ стратегияи ягонаи равоити хешро бо кишварҳои минтақа, ки дар он нақш ва мақоми минтақа дар низоми мановфеи миллии Россия дақиқ бошад, мураттаб насохтааст.

Бо таҳлили вазъи равобити ҷонибҳо ба ҳулосае омадан мумкин аст, ки раванди сиёсати хориҷии Россия ва кишварҳои минтақа 3 марҳиларо паси сар намудаанд:

- марҳилаи якум аз оғози солҳои 90-ум шурӯъ гашта, бо истисноии Осиёи Марказӣ аз доираи афзалиятҳои Россия дар шароити талоши он баҳри табиал ба қисми таркибии Ғарб алоқаманд мебошад;

- марҳилаи дуюм ба охири солҳои 90-ум рост омада, бо тағйири самти сиёсати хориҷии Россия ва таҳлили натоиҷи он, аз ҷумла дар самти Осиёи Марказӣ ҳамроҳанг аст;

- марҳилаи сеюм аз замони ба сари қудрат омадани Владимир Путин ва дастаи ӯ оғоз гардида то ҳол идома дорад. Ин давра ҳамчун талоши мақсадноки ҷалби минтақа ба доираи нуфузи Москва баҳри тақвияти мавқеи байналхалқии Россия арзёбӣ мегардад.

Марҳилаи аввал 1992-1995

Баъди шикасти Иттиҳоди Шӯравӣ нухбагони наво, ки якҷоя бо Б. Елтсин ба сари қудрат омаданд, худро қатъиян аз мероси сиёсӣ ва иқтисодии собиқ ИҶШС ҳалос намуда, ҳамзамон бунёди низоми давлатдорӣ пешинро дарҳам заданд. Гурӯҳи мазкур кишварҳои Осиёи Марказиро ҳамчун бори зиёдатӣ баррасӣ намуда, бовар доштанд, ки бе он ислоҳоти кишвар ва наздикшавӣ ба Ғарб вуҷуд мегардад [2].

Бо назардошти ин равобит бо кишварҳои минтақа ҷи дар доираи бисёрҷониба ва ҷи дучониба дар сатҳи бояду шояд ба роҳ монда нашуда, аксари созишномаҳои ба имзо расида ғоия намегаштанд. Истисноӣ муҳим дар ин самт фаъолияти дивизияи 201-уми тирандозӣ савора дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва нақши миёнаравонаи Россия дар музокироти байни тоҷикон ба шумор меравад.

Сиёсти мазкур дар самти иқтисодӣ низ ҷараён дошта, бо истисноӣ кишварҳои Осиёи Марказӣ аз минтақаи рубл сатҳ ва иқтисодӣ муҳомилаи ҷонибҳоро коҳиш дод. Дар натиҷа дар фазои ҳолигии сиёсӣ ва иқтисодӣ кишварҳои Ғарб ворид шуданд.

Марҳилаи дуюм 1996-1999

Дар ин давра сиёсати хориҷии Россия нисбати кишварҳои минтақа тағйир ёфта, кӯшиши ворид намудани он ба уфуқи ҳамкориҳо ба мақсади густариши нуфузи он ба сифати кишвари абарқудрат амалӣ гардид. Бо назардошти афзоиши хатаритерроризм ва ифротгароӣ (ишғоли Афғонистон аз ҷониби Толибон ва шикаст дар ҷанги аввали Чеченистон) Россия ба суботи минтақа диққати бештар дода, равобит дар баҳши ҳарбӣ-амниятӣ тақвият ёфтанд.

Новобаста аз ин дар самти иқтисодӣ равобити ҷонибҳо густариш наёфта, баръакс коҳиши ҷиддии онҳо ба назар мерасид. Масалан ҳаҷми тиҷорати Россия бо кишварҳои минтақаи Осиёи Марказӣ дар қиёс бо нимаи аввали солҳои 90-ум (солҳои 1996-1999) тақрибан ду баробар аз 7,2 то 3,7 млрд. доллар поин рафт. [2]

Дар маҷмӯъ дар нимаи дуоми солҳои 90-ум Россия мавқеи хешро дар Осиёи Марказӣ тақвият дода натавонист. Дар Маскав то ҳол дарки аҳамияти бузурги минтақа ба сифати манфиатҳои дарозмуддат ва ҳаётии Россия, ба ҳусус дар соҳаи иқтисодӣ фароҳам наомада буд.

Зиёда аз он дар ин давраи имконоти татбиқи сиёсати фаъоли хориҷӣ маҳдуд буда, аз омилҳои айни вобастагӣ дошт (камбудии захираҳои молиявӣ, бӯҳрони шади молиявӣ, масоили иҷтимоӣ, ҷанги чеченӣ ва ғайра). Бо назардошти ин Россия то оғози ҳазораи сеюм танҳо дар Тоҷикистон ҳузури низомии худро таъмин намуда, бо Қазоқистон ва Туркменистон созишнома дар бораи интиқоли захири энергетикӣ онҳо ба тавсиб расонида буд. Новобаста аз ин маҳз дар ин давра ҷонибҳо фиреби назар будани ваъдаҳои Ғарбро дар самти кумакҳои бузург ва беамониат дар роҳи бунёди ҷомеаи демократӣ дарк намуданд.

Марҳилаи сеюм (аз соли 2000 – то ҳол)

Баъди воқеоти 11 сентябри соли 2001 вазъи геополитики Осиёи Марказӣ тағйир ёфта, ҳолати нави ҳарбӣ-сиёсӣ дар минтақа фароҳам омад, ки дар рафти он коҳиши мавқеи Россия дар якҷанд самт ба назар расид: 1) Россия минбаъд дар минтақа нерӯи пешсаф ба шумор намерафт, зеро ИМА нуфузи худро тавассути ҳузури ҳарбӣ-сиёсӣ густариш меод;

2) ИМА ҳар ҷи бештар ба иҷрои вазифаҳои кафили рушди иқтисодӣ ва муосиргардонии минтақа, ки пешттар онро Россия иҷро менамуд, даъво дорад;

3) ҳузури низомии Амрико дар минтақа равобити ҷонибхоро дар самти ҳамоҳангии амали қувваҳои дастаҷамъонаи зудамал ба мушкilot мувоҷеҳ месозад.

Ин омилҳо дар якҷоягӣ бо тағйиротҳои кулӣ дар низоми муносибатҳои байналхалқӣ, тақвияти ҳузури бозингарони дигар дар минтақа аз қабилӣ ИМА, Чин, Покистон, Эрон, Туркия ҳамсояи бузург Россияро ба қорқард ва дарёфти усулҳои нави муносибат бо кишварҳои минтақа водор менамояд.

Баъзе муҳаққиқон пешниҳод менамоянд, ки Россия метавонад Чинро ҳамчун шарикӣ стратегӣ дар минтақа қарор дода, барои берун қардани бозингарони дигар аз Осиёи Марказӣ ба сифати муттаҳид истифода барад.

Ба сари қудрат омадани Путин ва дастаи ӯ дар соли 2000 заминаи рушди сиёсати хориҷии Россия дар самти Осиёи Марказӣ гардид. Дар қиёс бо солҳои 90-ум ғайолшавии сиёсати хориҷии Москва дар Осиёи Марказӣ афзуда, эълонияҳои бешумор дар бораи «зарурати рушди ҳамкорӣ» бо мундариҷаи воқеӣ пурра ғаштан гирифтанд. Ин иқдоми Россия бо мавқеи кишварҳои минтақа, ки тайи ин муддат хисси дӯстиро нисбати бародари қалонӣ гум нақарда буданд, мувофиқ афтод.

Дар ин замина амалҳои қатъӣ пеша қарда шуда, дарёфти роҳҳои самаранокӣ рушди ҳамкорӣҳо дар ҷаҳорҷӯбаи якҷанд ниҳодҳои сохторӣ аз қабилӣ Созмони аҳдномаи амнияи дастаҷамъӣ (СААД), Ҷомеаи иқтисодии Авру Осиё (ҶИАО), Созмони ҳамкории Осиёи Марказӣ (СҶОМ), Ҷазои яғонаи иқтисодӣ (ҶЯИ) ба роҳ монда шуд.

Ҷамзамон равобити ҷарбӣ тақони тоза гирифта, рушди минбаъдаи он дар доираи Созмони ҳамкории Шанхай (СҶШ) ва Иттиҳоди давлатҳои муқтақил (ИДМ) таъмин гардид.

Новобаста аз тағйиротҳои мусбӣ дар сиёсати хориҷии Россия дар ҷазораи сеюм, натиҷаи он дар Осиёи Марказӣ алҳол якмаъно намебошанд.

Аз як ҷониб ба Россия муяссар гардид, ки рушди тамоюлоти марказгурезро боздорад. Аз ҷониби дигар Россия натавонист, ки ваққуми геополитикӣ ва геоиқтисодиро дар минтақа пурра созад, зеро Маскав то ҳол зарурати ниҳии рушди равоби иқтисодии қомилро бо Осиёи Марказӣ дарқ нақардааст. Аҳамияти стратегии минтақа то ҳол бо эҳёи мақоми «кишвари абарқудрат» ва афзун намудани амнияи энергетикӣ Россия ҳамоҳанг мебошад.

Густариши ғайолияи сиёсии Россия, ки рушди ҳамкории мутаносиби иқтисодии он бо минтақа муқтаҳқам нақардидааст, наметавонад, то қафолати раванди наздиқшавии Россия ва Осиёи Марказӣ гардад. Шаҳодати ин ғуфтаҳо мавқеи то ба ҳол номаълуми ҶИАО мебошад, ки ба ҷомеаи иқтисодии қомил тадил наёфт.

Ҷамзамон ҳолати рушди равобити иқтисодӣ ноғузир ба он оварда мерасонад, ки Осиёи Марказӣ мавқеъгирии худро ба самти марказҳои дигари иқтисодӣ тобиш медиҳад. Заҳири бузурги табиӣ дер ё зуд манбаи рақобати шади қишварҳои абарқудрати ҷаҳонӣ меқарданд. Ҳоло маълум нест, ки Россия бо иқтисодӣ содиротӣ-ашёи ҳом, ва иқтидори заифи илмӣ-саноатӣ дар ин рақобат ғолиб ояд.

Ҷамзамон дар амал сиёсати Россия вобаста ба ҳолат буда, ақсаран ба амали бозингарони дигари геополитикӣ минтақавӣ воқуниш нишон медиҳад. Россия то ҳол сиёсати превентивиро дар минтақа пеша нақардааст [3, С.7]. Ғайолияи сармоғузории соҳибқорони рус бо назардошти омилҳои айнӣ ва зехнӣ хислати якка ва алоҳида доранд. Истифодаи муҳочирони меҳнатӣ ба сифати фишанги фишори сиёсӣ иқтисодӣ низ дурнамои ҳуби равобити ҷонибхоро фароҳам намесозад.

Россия имқоноти таърихӣ, ҷуғрофӣ, иқтисодӣ ва фарҳангии пешсаф буданро дар Осиёи Марказӣ новобаста аз тағйиротҳои маҳаллӣ дорад. Дар ин самт мебояд дар доираи ҳамгирии иқтисодӣ, рушди равобити муқтақобилан судманд, сармоғузорӣ ба соҳаҳои асосии рушди иқтисоди қишварҳои минтақа, густариши равобити фарҳангӣ қадамҳои устувор ғузошт.

Дар маҷмӯъ ояндаи равобити Осиёи Марказӣ ва Россия аз худ Россия вобаста мебошад. Танҳо дар сурати бозидани нақши қалидӣ дар таъмини рушди иқтисодӣ ва илмӣ-техникӣ қишварҳои минтақа Россия метавонад дар Осиёи Марказӣ муқтаҳқам бимонад. Барои ин ба Россия пеш аз ҳама зарур аст, то аз қолабҳои қуҳнаи «зараровар будани минтақа» даст қашида, дарқ намояд, ки маҳз Осиёи Марказӣ метавонад бо назардошти сиёсати дурусти иқтисодӣ мақони самарноки истифода

сармоия рус ва пешрафти иқтисоди ҳар ду ҷониб бошад. Бо дарки ин ҳолат давраи нави сиёсати хориҷии Россия ва аз ҷумла Осиёи Марказӣ фаро мерасад.

А Д А Б И Ё Т

1. Аюшиева Е.Б. Геополитические интересы России и Китая в Центральноазиатском регионе. [Электронный ресурс] <http://www.dslib.net/glob-razvitie/geopoliticheskie-interesy-rossii-i-kitaja-v-centralnoaziatskom-regione.html>
2. Парамонов В., Внешняя политика России в Центральной Азии. [Электронный ресурс] /Парамонов В., Строков А., Столповский О.// <http://www.easttime.ru/reganalitic/1/155.html>
3. Тимофеев И.Н. Интересы России в Центральной Азии: содержание, перспективы, ограничители. / Тимофеев И.Н., Махмутов Т.А., Филиппова Л.В // Вестник РСМД, 2013.-№10. -С-7.
4. Толипов Ф. Некоторые теоретические аспекты центральноазиатской геополитики /Толипов Ф // Центральная Азия и Кавказ, 1998.-№ 6(18). -С-36.

ЦЕНТРАЛЬНАЯ АЗИЯ В ГЕОПОЛИТИЧЕСКОЙ СИСТЕМЕ РОССИИ: ИСТОРИЧЕСКИЕ ЭТАПЫ И РЕАЛЬНОСТЬ

Статья посвящена описанию роли Центральной Азии в геополитической системе России. Как известно, регион находится в зоне влияния России, но из-за коллапса Советского государства, исчезновения биполярной системы в конце XX-го века и демократических преобразований Россия была занята внутренними проблемами и в основном ориентировалась на Запад. С началом нового тысячелетия Россия предпринимает конкретные шаги по возвращению региона под своё политическое и экономическое влияние. В целом будущее взаимоотношения сторон зависит, прежде всего, от самой России, которая до сих пор не разработала определенную стратегию своей внешней политики по отношению к странам региона.

Ключевые слова: Центральная Азия, Россия, регион, внешняя политика, исторические этапы.

CENTRAL ASIA IN THE GEOPOLITICAL SYSTEM OF RUSSIA: HISTORICAL STAGES AND REALITY

This article describes the role of Central Asia in the geopolitical system of Russia. As we know, the region is in the zone of influence of Russia, but because of the collapse of the Soviet state, the disappearance of the bipolar system at the end of twentieth century and democratic reforms, Russia has been busy with internal problems and are mainly oriented to the West. Since the beginning of the new millennium, Russia is taking concrete steps to return to the region under its political and economic influence. In general, the future of the relationship depends primarily on Russia itself, which still has not developed a specific strategy of its foreign policy towards the countries of the region.

Key words: Central Asia, Russia, region, foreign policy, historical stages.

Сведения об авторе: *А.Н. Шарипов* – доцент кафедры зарубежного регионоведения ТНУ.
Телефон: (+992) 988-50-10-11. Email: amrsharif@mail.ru

ПЕДАГОГИКА

ОСНОВНЫЕ ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ТРЕБОВАНИЯ К ПОДГОТОВКЕ КАДРОВ В УСЛОВИЯХ РЫНКА ТРУДА

В.Д. Мирбобоев

Таджикский национальный университет

В условиях перехода к рыночной экономике назрела необходимость проведения реформ в государственной политике по подготовке профессиональных рабочих кадров. Современные экономические преобразования привели к сокращению спроса на рабочие кадры и, соответственно, их подготовку. Кризис промышленного производства, недостаточное финансирование начального профессионального образования вынуждают искать новые пути эффективного использования существующего опыта и материально-технической базы при подготовке рабочих кадров.

В настоящее время система начального профессионального образования находится в поисках нового пути дальнейшего развития в условиях перехода к рынку. Резко обозначился отрыв деятельности системы начального профессионального образования от нужд экономики республики, требований условий перехода к рыночным отношениям. Наблюдаются существенные недоработки в деятельности системы начального образования. Она все еще развивается как локальная, во многих отношениях изолированная от динамических потребностей науки, техники и производства. Система, не соответствующая перспективным потребностям экономической сферы общества, не справляется со своими непосредственными задачами в условиях перехода к рынку.

В этих условиях социальная активность и роль педагогических кадров профессионально-технических училищ, на которые возложена большая ответственность за подготовку и воспитание будущих квалифицированных специалистов, еще больше возрастает.

По состоянию на 1 января 2010 года в учебных заведениях начального профессионального образования республики работают 1066 штатных и почасовых преподавателей специальных и общетехнических дисциплин (их всего 218 чел.) и 151 чел. (69,3%) имеют высшее образование, из которых лишь 49 чел. (32,5%) имеют инженерно-педагогическое образование. Остальные преподаватели специальных и общетехнических дисциплин (67 чел.) имеют среднее специальное образование. Среди мастеров производственного обучения 634 человек (41 %) имеют высшее образование, из них лишь 75 человек (11,8%) имеют инженерно-педагогическое образование, 914 человек (59%) имеют среднее специальное (начальное и среднее профессиональное) образование 152 человека (9,8%) имеют среднее специальное образование, 788 человек (86,2%) имеют индустриально-педагогическое образование. При этом, 69,5% инженерно-педагогических работников имеют 5 лет и более стаж работы в системе НПО.

Таким образом, нынешнее качественное и количественное состояние подготовки инженерно-педагогических кадров для системы НПО республики требует своего скорейшего радикального пересмотра. В настоящее время функционирует единственный инженерно-педагогический колледж в г. Душанбе с одним филиалом в Согдийской области, которые готовят мастеров производственного обучения по 10 видам профессий, в то время как в системе начального профессионального образования республики ведется подготовка рабочих кадров по более 90 видам профессий. Кроме того, в Таджикском государственном педагогическом университете имени С. Айни, расположенном в г. Душанбе, функционировал индустриально-педагогический факультет, который в недавнем прошлом практически целиком специализировался на подготовке инженеров-педагогов для системы начального профессионального образования и средних общеобразовательных школ. Сегодня факультет переименован и постепенно меняет свои прежние функции.

Большинство преподавателей и мастеров производственного обучения лишены возможности обновить свои знания и навыки, так как уже давно не модернизировалась система повышения квалификации инженерно-педагогических работников системы НПО.

Процесс подготовки и повышения квалификации инженерно-педагогического состава системы также требует своего радикального пересмотра.

Кроме того, профессионально-квалификационная структура подготовки рабочих кадров является одним из доминирующих факторов, способствующих сближению системы профессионально-технического образования с потребностями рынка труда.

За последнее 20 лет данная структура почти не изменилась. Следовательно, она не соответствует потребностям современного состояния рынка труда. В нынешней профессионально-квалификационной структуре подготовки преобладают профессии для производственной сферы экономики (около 80% от общего объема).

Эффективная и целостная законодательная и нормативно-правовая основа реформы является одним из ключевых гарантов ее успешной реализации.

Нынешнее состояние законодательной и нормативно-правовой базы системы является зеркальным отображением состояния всей системы в целом.

Закон Республики Таджикистан «О начальном профессиональном образовании», принятый 5 марта 2003 года, прошел социальную реформу разрабатывается проект новой редакции интегрированного закона о профессиональном образовании и обучении молодых и взрослых.

Государственный образовательный стандарт профессионально-технического образования, принятый Правительством республики в ноябре 2002 года, не благоприятствует успешной реализации реформы, особенно в части сроков обучения различных образовательных программ. Разработка нормативной базы реформы идет медленным темпом.

Таким образом, несмотря на все вышеуказанные утешительные цифры, социально-экономическая поддержка учащихся, работников системы профессионально-технического образования требует своего скорейшего радикального пересмотра.

ЛИТЕРАТУРА

1. Закон Республики Таджикистан «О начальном профессиональном образовании» / Ахбори Маълумоти олии РТ, 2003, № 4, ст. 151; 2007, № 7, ст. 696; 2009, № 3, ст. 84.
2. Беляева А.П. Перспектива развития профессиональной школы // Педагогика.-1994.-№ 4.-С.26-29.
3. Жученко А.А. Проблемы подготовки педагогов для начального профессионального образования / А.А. Жученко, Г.М. Романцев [и др.], Екатеринбург, 2003. –С.67.
4. Ильин Г. Совершенное образование в зеркале трех революций/ Г.Ильин. // Alma mater, №1.-М.,1997.-С.11-13.
5. Полдолина М.Л. Как подготовить конкурентоспособного выпускника/ М.Л. Полдолина.- М.: Акад. проф. образования, 2002. 40 с.
6. Содержание и перспективы развития инженерно-педагогического образования: коллективная монография / В.С. Безрукова [и др.], ред. Е.В. Ткаченко. СИПИ, 2003. 128 с.
7. Шкутина Л.А. Подготовка педагога профессионального обучения на основе интеграции педагогических и информационных технологий: дис. ... д-ра пед. наук/ Л.А. Шкутина. - Караганда, 2002.

ОСНОВНЫЕ ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ТРЕБОВАНИЯ К ПОДГОТОВКЕ КАДРОВ В УСЛОВИЯХ РЫНКА ТРУДА

В статье отражено состояние подготовки кадров в условиях рынка труда, выявляются современные педагогические требования к их подготовке.

Ключевые слова: подготовка кадров, педагогические требования, педагогические кадры, начальное профессиональное образование.

THE MAIN PEDAGOGICAL REQUEST TO THE PREPARATION STUFFS IN CONDITIOUS OF LABOUR MARKET

In the article reflected conditions of preparations stuffs in the market, come to light pedagogical responsibilities to their preparations.

Key words: preparation stuffs, pedagogical responsibility, pedagogical stuffs, based professional educations.

Сведения об авторе: *В.Д. Мирбобоев* - доцент общеуниверситетской кафедры педагогики Таджикского национального университета. Телефон: **918-68-78-78**

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ОСНОВНЫХ НАПРАВЛЕНИЙ ПРОФИЛАКТИКИ РЕЦИДИВНОЙ ПРЕСТУПНОСТИ

М.С. Ахмедова

Таджикский национальный университет

Предупреждение рецидивной преступности предполагает активное целенаправленное воздействие на весь сложный комплекс ее причин и условий, с принятием специальных мер правового, организационного, педагогического и иного характера на общесоциальном, социально-криминологическом и индивидуальном уровнях. Правоохранительные органы при этом работают во взаимодействии друг с другом, а также с различными государственными органами и общественными организациями, наблюдательными комиссиями, советами профилактики правонарушений, профсоюзами, администрацией предприятий и др.⁷¹. Новые возможности открывает взаимодействие с церковью. К сожалению, вся эта работа в настоящее время ослаблена и нуждается в восстановлении и радикальном усовершенствовании.

Причины и условия рецидивной преступности, на которые необходимо воздействовать при ее профилактике, можно разделить на две группы: общие для преступности в целом и те, что специфичны именно для рецидивной преступности. Хотя эти причины в основном совпадают, но имеются и особенности их. Так, среди негативных для ресоциализации условий находятся: ослабление привычки освобожденных из мест лишения свободы жить в условиях свободы, отвыкание от социальных ролей мужа, отца, кормильца и пр., накопленный опыт жизни и общения в группах осужденных, трудности бытового и трудового устройства, вхождения в семью и круг прежнего знакомства либо потеря их; ощущение выключенности из той жизни, которая происходит вокруг, отсталости от прошедших за время заключения изменений в ней; чувства ненужности никому, покинутости, желание «хорошенько» и подольше отдохнуть после отбытия наказания; преимущественное пребывание в это время среди людей, ведущих праздный образ жизни, имеющих вредные склонности к пьянству и др.; встречи с бывшими подельниками, сокамерниками и представителями криминального мира, пытающимися посадить освобожденного «на крючок» или принудительными мерами вовлекающими его в преступную деятельность; устройство на работу в организации, нетребовательными при трудоустройстве, но нередко занимающимися нелегальным производством, нарушениями законодательства и погрязшими в пьянстве; низкий, нередко чисто формальный уровень социальной и профилактической работы и др.

Важно достижение понимания всеми субъектами постпенитенциарной работы всех трудностей ресоциализации и реадaptации освобожденных из мест заключения, важной роли системы социально-педагогических влияний и воздействий в это время и реализация целенаправленных усилий по ее оптимизации. Принятие мер, в том числе педагогически эффективных, должно быть без отлагательным, неотложным. К числу педагогических относятся:

- разъяснение правовых последствий судимости и правового статуса отбывшего уголовного наказания ;
- ознакомление с законодательством об административном надзоре и убеждение освобожденного в доброжелательных намерениях и позитивных возможностях сотрудников правоохранительных органов;
- ознакомление и разъяснение норм, регулирующих правовые вопросы борьбы с рецидивом преступлений, предупреждение об их недопустимости, выражение пожеланий и надежды на совместные усилия освобожденного и работника правоохранительного органа по избежанию;
- ознакомление с возможными ошибками на пути адаптации новой жизни, возможными негативными влияниями;
- конкретное ознакомление с трудностями, которые уже испытывает освобожденный, его просьбами о помощи и четкое определение позиций сотрудника в отношении их: определенное указание на то, в чем он может помочь, в чем нет, что будет делать

совместно, что следует делать освобожденному самому, самоопределяясь и самоутверждаясь в новой жизни;

- искренняя беседа, посвященная тому, как ему следует обустроиваться в новой жизни, что и как делать, как вести себя, каких трудностей ожидать, как их избегать и встречать, как преодолевать, пожелания освобожденному обращаться за советом и помощью к хорошим людям и сотруднику;

- проявление педагогического такта, искренности, доброжелательности, партнерства;
- помощь в трудоустройстве в организацию со здоровым трудовым коллективом, способным оказать подлинную помощь освобожденному;

- поддержка в поиске решения жилищных и семейных проблем, если они имеются;
- постоянное воодушевление освобожденного, выражение веры в успех, показ путей его достижения, неподатливость нытью, которое умышленно выражают некоторые лица, призыв к проявлению воли, упорства, самолюбия, достоинства, завоеванию своего места в жизни в основном своими силами;

- педагогический контроль над условиями жизни, труда и досуга, находящихся под административным надзором и принятие неотложных мер при обнаружении недостатков;

- установление контактов с другими органами и организациями для принятия совместных мер в связи с обнаруживающимися у поднадзорных недостатками процесса ресоциализации и адаптации к нормальной жизни.

Работа такого содержания ведется сейчас далеко не везде и *нуждается в организации* местными органами власти с включением в нее правоохранительных органов, социальных служб, территориальных хозяйственных и общественных организаций, а также созданием специальных центров ресоциализации лиц, отбывших наказание;

- изучение индивидуальных особенностей образа жизни, окружения, среды каждого из находящихся под административным надзором и ранее совершивших преступление;

- индивидуальная оценка педагогических ситуаций, принятие индивидуализированных педагогических решений, реализация индивидуализированных педагогических тактик и технологий;

- индивидуализация усиления и ослабления помощи, поддержки, контроля, мер в системе педагогического сопровождения процесса ресоциализации и социальной адаптации лиц, отбывших уголовное наказание.

В индивидуальной работе разумно знать и *учитывать уголовно-правовые признаки личности рецидивистов*. Так, рецидив среди ранее судимых женщин наблюдается в 2,5 раза реже, чем у мужчин. Рецидивисты по сравнению с первичными преступниками характеризуются большим возрастом. Три четверти рецидивистов совершили свое преступление в возрасте до 25 лет. Уровень образованности и культуры рецидивистов ниже среднего уровня всех осужденных и много ниже, чем средний уровень образования всего населения. Их отличает ограниченность общественно-политических знаний, узость взглядов и интересов, приверженность своеобразным моральным нормам отношений к жизни, другим людям, себе, жестокость, бессердечие, несамокритичность, болезненное самолюбие. Рецидивистам присущи больше, чем другим людям, эмоциональная возбудимость, плохое самообладание, ситуативность поведения. Круг общения ограничивается «себе подобными»: ранее судимыми, тунеядцами, собутыльниками, женщинами аморального поведения. Основные потребности материальные, а духовные бедны. Рецидивистов характеризует стремление к паразитическому образу жизни.

Доля лиц, находившихся в момент совершения преступлений без определенных занятий, среди рецидивистов вдвое больше, чем среди лиц, совершивших преступление впервые. Процент рецидивистов, состоящих в браке, много меньше, чем среди другого населения. Установлено, что уровень рецидива у лиц, характеризовавшихся до совершения первого преступления положительно, в два раза ниже, чем у получивших среднюю и в четыре раза ниже, чем у получивших отрицательную характеристики. Есть зависимость уровня рецидива от размера отбытого наказания: он наиболее высок у отбывших средние сроки (3-10 лет). Наиболее высок уровень преступности в первый год после освобождения. При индивидуальной работе стоит предвидеть возможность общего или специального рецидива у разных лиц, прибывших после отбытия наказания. Так, уровень специального рецидива наиболее высок в группе имущественных преступлений,

объединяющих разбои, грабежи и кражи, а также среди осужденных за хулиганство и еще выше - у карманных воров. Нельзя не считаться и с глубиной и стойкостью криминогенности личности. По этому показателю криминология различает три основных типа рецидивистов: антисоциальные, асоциальные и ситуативные⁷². Набор описанных характеристик, обнаруженных сотрудником у лица, прибывшего из мест лишения свободы, позволяет оценить степень вероятности совершения им рецидива, вид и возможное время его и спланировать свою работу.

Хорошая постпенитенциарная работа, осуществляемая не формально, а психологично и педагогично, укрепляет оперативные позиции правоохранительных органов, повышает возможности пресечения, раскрытия и расследования преступлений.

ЛИТЕРАТУРА

1. Абызов Р.М. Предупреждение личностных деформаций несовершеннолетних преступников/ Р.М. Абызов. - Барнаул, 2000. - 235 с.
2. Административный кодекс: процессуальные документы. М., 2004. -628с
3. Азаров Ю. Беспризорность и детская преступность-наши беды/ Ю.Азаров. // Воспитание школьников. - 2002. - №7. - С. 60 - 63.
4. Актуальные вопросы семьи и воспитания: сб. статей / сост. Рапопорт С., Соловьев Н. Вильнюс., 1983. - 219 с.
5. Актуальные проблемы современного детства: сб. науч. тр. НИИ детства Рос. дет. фонда / под общ. ред. Е.М. Рыбинского. М., 1992. -200 с.

ОСНОВНЫЕ ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ТРЕБОВАНИЯ К ПОДГОТОВКЕ КАДРОВ В УСЛОВИЯХ РЫНКА ТРУДА

В статье рассматриваются позитивные и негативные стороны перехода к нормальной жизни который . осуществляется не формально, а психологично и педагогично, укрепляет оперативные позиции правоохранительных органов, повышает возможности пресечения, раскрытия и расследования преступлений. Автор предлагает образец обучения пенитенциарной педагогики

Ключевые слова: рецидивной преступности, постпенитенциарная работа, педагогический контроль, партнерство.

THE BASIC PEDAGOGICAL REQUIREMENTS TO TRAINING OF PERSONNELS IN THE CONDITIONS OF LABOUR-MARKET

In this examined the positive and negative to passage to the teaching of credit system. Author to propose the example of teaching of tajik language.

Ключевые слова: рецидивной преступности, постпенитенциарная работа педагогический контроль, партнерства.

Сведения об авторе: *М.С. Ахмедова* - доцент общеуниверситетской кафедры педагогики Таджикского национального университета. Телефон: 985-90-33-77

АФКОРИ ПЕДАГОГИИ АБУНАСРИ ФОРОБӢ

Ш. Кенчаева

Донишгоҳи миллии тоҷикистон

Афкори фалсафию педагогии Абунасри Форобӣ иборат аз масъалаҳои муҳими тарбиявӣ - таълимӣ, ки дар он мавзӯҳои муҳим аз қабилӣ равишҳои ахлоқ, ҳадафҳои илмомӯзӣ, омилҳои муваффақият дар ташаккули сифатҳои маънавии инсон, таснифотбандии илмҳо ва монанди инҳо мавриди баррасӣ қарор гирифтааст.

Зикр қардан ба маврид аст, ки дар таълимоти педагогии Абунасри Форобӣ пеш аз ҳама тарбияи «инсонии комил» муҳим аст. Аз ин рӯ, таълимоти ахлоқии ӯ сар то сари андешаҳои инсондӯстиву башардӯстӣ буда дар он мавзӯи заҳматҳои инсон дар роҳи такомули рӯҳӣ мақоми хос дорад. Абунасри Форобӣ дар таълимоти худ кӯшиш ба ҳарч додааст, ки то мақому мартабаи ахлоқии инсонро баланд бардорад. Ба андешаи ӯ ахлоқ, ки яке аз қисматҳои муҳими ҳаёти инсон аст ва илму фарҳанг метавонанд хушбахтӣ ва саодатро дар инсон таъмин намояд. Танҳо омиле, ки метавонад рӯҳи саркаши инсон, ғаразҳои исёнгар ва ҳавову ҳавасҳои шахвониву нафсонии инсонро ба танзим дарорад ва илму фарҳангро дар роҳи оромиши умумӣ ва зиндагии ошошта ба қор андозад, ахлоқии ҳамида аст.

Заминаи асосии таълимоти педагогии Абунаси Форобӣ аз дини ислом сарчашма мегирад, ҳарчанд, ки таъсири афкори Арасту низ дар таълимоти ӯ дида мешавад. Аммо ба андешаи Абунаси Форобӣ дини ислом инсонро ба ҳамдилию ҳамбастагӣ ва аз ихтилофу парокандагӣ даст кашиданро тарғибу ташвиқ менамояд. Аз тарафи дигар, агар ба фарҳанги дини ислом амиқан назар андозем, дар ниҳоди он дӯстию муҳаббат ва ваҳдату таҳаммулпазирӣ хувайдо аст. Аз ҷумла, Абунаси Форобӣ зимни таълимоти педагогӣ ба он ақида аст, ки ҳар донише ва адабе, ки соҳибашро ба талаби охират вонадорад ва ўро дар расидан ба охират ёрӣ нарасонад, бори хотир аст ва рӯзи қиёмат алайҳи ӯ хоҳад буд.

Тарбияро Абунаси Форобӣ муқаддамтар аз таълим мешуморад. Яъне муаллим натавонад дар омӯзиш, балки дар тарбияи онҳо низ саҳмгузор аст. Оростагии ботин, иззати нафс ва дурӣ аз ахлоку рафтори бад аз сифатҳои касби муаллими аст. Муаллим бояд аз тамаъ ва ҳасад дурӣ ҷӯяд.

Абунаси Форобӣ дар таълимоти педагогии худ доир ба баъзе аз равишҳои таълим ишора карда, таъкид намудааст, ки муаллим дар омӯзиши шогирдон бояд аз онҳо ба хоҳири додани дониши ҳарчи бештар баҳра бигирад Абунаси Форобӣ дар афкори педагогии худ ба ахлоку одоби донишомӯзон диққати ҷиддӣ додааст. Ба назари вай донишомӯз пеш аз ҳама бояд хоксор ва фӯрутан бошад. Тавозӯӣ натавонад эътибор ва иззати донишомӯзро дар назди муаллим меафзояд, балки ин сифати писандида донишомӯзии ўро тақвият медиҳад.

Дар таълимоти педагогии худ Абунаси Форобӣ ба ахлоку одоб диққати ҷиддӣ додааст. Ба назари ӯ таъзиби нафс аз муҳимтарин қорест, ки дар даврони омӯзиш донишомӯзон бояд онро меҳвари аслии ҳаёти худ қарор диҳанд. Абунаси Форобӣ таъкид ба он дорад, ки ҳар фард бояд ботин ва зоҳири худро аз олӯдагӣҳо пок созад ва ба нақӯиҳо биорояд. Инсонии қомил нафси ҳешро аз назари ботин бояд аз сифатҳои нописанде чун адоват, қинаҷӯии, бухл, тамаъ, тақаббул, ҳасад пок созад ва худро ба ахлоқи ҳақиқа чун тавозӯӣ, иззати нафс, таваққул ва қиддиат биорояд.

Ба ақидаи Абунаси Форобӣ сифатҳои ботинӣ бояд дар зоҳир ва рафтори инсон низ намоён шавад. Дар таълимоти педагогии ҳеш зарур будани парҳез аз ҳулку ҳӯи нописанд чун ғайбатро таъкид намудааст.

Абунаси Форобӣ ба сифатҳои ахлоқии инсон аҳамияти ҳос медиҳад. Ба ақидаи ӯ инсон бояд дорои ҳислати олӣ бошад, бояд ба илму маърифат бо дидаи азамат ва эҳтиром бингарад ва барои илм ва он чи ба он вобаста аст, мавриди баҳрабардорӣ қарор диҳад. Агар инсон ҳурмати илм ва аҳли онро ҳифз накунад, ба илм даст нахоҳад ёфт ва аз он баҳра нахоҳад бурд. Арҷ ниҳодан ба илм эҳтиром ба муаллим, қитоб ва ҳамчунин эҳтиром ба донишомӯзони дигар аст.

Аз назари Абунаси Форобӣ таълиму тарбия ба давраи ҳос аз зиндагии инсон маҳдуд намешавад ва аз ғаҳвора оғоз шуда, танҳо бо марг ба поён мерасад. Аммо вай дар ин миён ба даврони арзишмандии ҷавонӣ аҳамияти ҳос медиҳад ва донишомӯзро ба баҳрагирии қомил аз ин давра барои касби илм даъват менамояд.

Таълимоти педагогии Абунаси Форобӣ ба дараҷаи инсонии қомил расонидани ҳар фарди ҷомеа аст, ки тавонад дунёи моддӣ ва олами ҷисмонияшро аз айбу нуқс, унсӯрҳои зишт пок намуда, ба туфайли илмомӯзӣ, қаноат, сабуру таҳаммул, идроку маърифат, ғайрату риёзат, садоқату рафоқат ҷисмонияту маънавияташро ба ҳадди қомол расонад.

Аз ин рӯ, таълимоти педагогии Абунаси Форобӣ дар тамоми заминаҳои қорӣ ва арсаи талошҳои илмӣ - амалии худ ба ҳадафҳои олиии инсонӣ пайванд ҳӯрда, дар он ба ҳама қиз равишмандона бархӯрд шудааст, ҳатман дар дурнамои фарҳанги ҷомеа, таҳқими пояҳои арзишҳои миллӣ ва тарбияи наслҳои солиму рушдёфта таъсири созандаи худро мегузорад.

ЛИТЕРАТУРА

1. Қодиров К. Таърихи фалсафаи тоҷик / К. Қодиров.- Душанбе: Маориф. 1998. -246с.
2. Наср Сайид Хусейн. Илм ва тамаддун дар ислом / Наср Сайид Хусейн.- Техрон, 1348.
3. Педагогическая энциклопедия. – М: Феникс, 2008.
4. Антология педагогической мысли таджикского народа /Сост.: М. Лутфуллоев, С. Сулаймони, Х. Афзалов. - Душанбе: Матбуот, 2009.
5. Содиков А. Ақидаҳои мутафаккирони Шарқ / А. Содиков .-Душанбе, Ирфон,1988.

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ВЗГЛЯДЫ АБУНАСРА ФАРАБИ

В статье анализируются общепедагогические взгляды великого мыслителя Востока Абунасра Фараби. На основе всестороннего анализа трактатов Абунасра Фараби исследуется его точка зрения по вопросам воспитания и обучения. Так же особо подчеркивается роль учителя и семьи в воспитательном процессе.

Ключевые слова: педагогика, философия, обучение, воспитание, человек, мораль, знание, уважение, наука, учитель, внешний, внутренний, человеколюбие и другие.

THE PEDAGOGICAL IDEA OF ABUNASR FOROBI

In the article analysed the pedagogical looks of great thinker of East Abunasr Farabi. On the basis of all side analysis of treatises of Abunasr Farabi his points of view are investigated on questions of education and educating. Similarly the role of teacher and families are especially underlined in an educator process.

Key words: pedagogics, philosophy, educating, education, man, moral, knowledge, respect, science, teacher, external, internal, philanthropy.

Сведения об авторе: *Ш.М. Кенджаева* – старший преподаватель общеуниверситетской кафедры педагогики Таджикского национального университета. Телефон: **904-15-33-77**

ЧАРАЁНИ ИЧТИМОЙ – ПЕДАГОГӢ ВА РОҲҲОИ МУКАММАЛШАВИИ ОН

З.Ҷ. Наимов

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Фаъолияти касбии корманди иҷтимоӣ аз системаҳои марҳилавии ҷараёнҳои муайян иборат аст. Оиди ин фаъолият зарурати дида баромадани масъалаҳои зерин пеш меояд:

1. *Мафҳум, моҳият ва мундариҷаи ҷараёни иҷтимоӣ-педагогӣ.*
2. *Хусусиятҳои умумии ҷанбаҳои асосии ҷараёни иҷтимоӣ-педагогӣ.*

Мафҳуми «ҷараён» аз вожаи латинии processus – гузаштан, пешравӣ пайдо шудааст. *Зери ин мафҳум дар адабиётҳои илмӣ таърифи ҳолатҳои марҳилавиеро меноманд, ки дар алоқамандӣ бо қонуниятҳои марҳилавии инкишоф ҳаракати ягонаро ба вуҷуд меоранд.*

Дар адабиётҳои педагогӣ муосир мафҳуми «ҷараёни педагогӣ» вуҷуд дорад, аммо муносибати ягона ба ин мафҳум ҳанӯз арзи вуҷуд накардааст ва намунаи баъзеи онҳо чунинанд:

- *Ҷараёни махсус ташкилшудаи мақсадноки байни устоду шогирд барои ҳалли вазифаҳои инкишофи таҳсилотӣ (В. А. Сластенин).*
- *Ҳаракатҳои мутақобилаи устоду шогирд ба мақсади маълумот, инкишоф ва ташаккули шахсияти хонанда (Т.А. Стефановская).*

Ба адабиётҳои педагогӣ ин мафҳум аввалин маротиба аз ҷониби педагоги шинохта П. Ф. Каптерев (1849-1922) ворид шудааст. Моҳият ва мазмуни ҷараёни педагогӣ низ, аз тарафи ӯ соли 1904 дар китоби «Ҷараёни педагогӣ» баррасӣ гаштааст.

Зери мафҳуми ҷараёни педагогӣ ӯ «*ташаққули ҳамаҷаҳади шахсиятро дар заминаи худинкишофҳои фитрӣ мувофиқ ба идеали иҷтимоӣ*» мефаҳмид ва ҷараёни иҷтимоӣ-педагогиро ба гурӯҳҳои дохилӣ ва зоҳирӣ ҷудо намуд.

Ҷараёни педагогӣ дохилӣ, ба ақидаи Каптерев, ин «*ҷараёни худинкишофҳои инсон вобаста ба хусусиятҳои организм ва муҳит мебошад*». Дар ин ҳолат организм бо қонуниятҳои ба худ хоси зиндагӣ амал карда, таассуроташро дар худ ҳазм менамояд. Ҳама ҷараён хусусияти табиӣ дошта мутабиқи зарурат ба вуҷуд меояд, на аз ҷонибе.

Ҷараёни иҷтимоӣ – педагогӣ дохилӣ инъикосгари:

- *Таълими умумии инкишофи инсон.* Дар ин ҳолат ӯ (ҷараён) ба сифати намунаи ҷиғунагии раванди инкишофи иҷтимоӣ-педагогӣ инсон хизмат менамояд;
- *Як навъ инкишофи ба худ хоси инсонҳои бемор (барои мисол таълим ва тарбияи инсонҳои норасоҳои саломатидошта);*
- *Инкишоф, таълим ва тарбияи инсонии мушаххас бо хусусият ва сифатҳои инфиродии ҳеш.*

Ҷараёни педагогӣ (таълимӣ) зоҳирӣ (берунӣ) ба ақидаи Каптерев ин «*интиқоли таҷрибаҳои гузаронидаи насли калонсол ва ҷамчунин ба шакли тайёр аз дигарон*

гирифтаи онҳо ба насли наврас аст». Инро ба тарзи дигар ҳамчун чараёни интиқоли маданияти гузаштагону ҳамзамонҳоямон ба ояндагон номидан мумкин аст. Чунин муносибат ба чараёни педагогии зоҳирӣ, ба маънии васеътараш инъикосгари ҷанбаҳои инкишофи ҳама гуна ҷомеаҳо шуда метавонад.

Дар муносибат ба **инсон** чараёни педагогии зоҳирӣ (берунӣ) ин:

- *Чараёни тарбияи инсон дар умум (танзими тарбия, азнавтарбиянамоӣ, ислоҳсозӣ).* Ҷиҳати технологияи фаъолияти тарбиявӣ низ дар ҳамин аст.
- *Чараёни ҳалли баъзе вазифаҳои тарбиявӣ дар муносибат ба инсонҳои нуқсонҳои инъикоси рӯҳидошта.* Дар ин сурат «чараён» инъикосгари фаъолияти тарбиявии чараёни махсуси технологист;
- *Чараёни тарбиявии инсонӣ мушаххас ва ҳалли вазифаҳои муайяни тарбиявӣ – амалигардонии технологияи кори тарбиявӣ.*

Байни чараёнҳои педагогии дохилӣ ва берунӣ дар тарбияи инсонӣ мушаххас алоқамандӣ ва баҳамоварии шароитҳо мавҷуданд, ки характери умумии чараёни тарбияро таъкид менамоянд.

Чараёни иҷтимоӣ-педагогӣ – ин муносибати мутақобилаи коргари иҷтимоӣ ва муштарии ӯ барои ҳалли масъалаҳои вучуддоштаи иҷтимоии муштарӣ ба воситаи воситаҳои махсуси педагогӣ дар шароити муҳит мебошад.

Хусусиятҳои чараёни иҷтимоӣ-педагогии дохилӣ. Ҳама гуна чараён аз марҳилаҳои инкишоф оғоз меёбад. Таҷрибаҳо нишон медиҳанд, ки хусусиятҳои вай метавонанд тағйиротҳои синнусолӣ, сифатӣ ва миқдории шахсият бошанд, ки вобаста аз таъсири муҳити иҷтимоӣ-педагогӣ арзи вучуд кардаанд. Тағйиротҳои сифатиро дар бисёре аз мавридҳо ҳамчун марҳила ҳосиятбандӣ менамоянд.

Марҳилаҳо вобаста аз моҳияти чараёни тарбия ва инкишоф, шароит ва муҳлати он муайян карда мешаванд. Дар ҳар зина имкониятҳои тағйиротҳои сифатие, ки як марҳиларо аз дигараш фарқ кунонида баҳогузори менамояд, ҷудо карда мешавад.

Ба мазмуни *васеъ* ин чараёни инкишофи иҷтимоии инсон дар муддати ҳаёти зиндагӣ мебошад. Дар ин ҳолат марҳилаи нишондиҳандаи хусусиятҳои хоси ҳар давра буда, ба вазъияти (статус) иҷтимоии инсон – кӯдак, донишҷӯ ва ғайра мувофиқат мекунад. *Чараёни иҷтимоӣ-педагогии дохилӣ* имконият фаро меорад, ки хусусиятҳои хоси инкишофи иҷтимоӣ ва рафтори инсонро дар ҳар марҳилаи синнусол дида тавонем. Педагогика ва психологияи синнусоли муосир марҳилаҳои инкишофи синнусолии инсонро вобаста аз тағйиротҳои синнусолӣ бо тамоми хусусиятҳои нишон додаанд. Донишҳои онҳо ба коргари иҷтимоӣ имконият медиҳад, ки раванди марҳилавии инкишофи иҷтимоии инсонро дуруст баҳогузори намуда, дар муайян намудани мақсад ва хусусиятҳои фаъолияти иҷтимоӣ – педагогӣ вобаста ба шароитҳои муҳит ба ӯ ёрӣ расонанд.

Хусусиятҳои чараёни иҷтимоӣ-педагогии зоҳирӣ. Маҳсулнокии амалигардонии имкониятҳои дохилӣ дар бисёр маврид ба воситаи чараёни иҷтимоӣ-педагогии зоҳирӣ муайян карда мешаванд. Бо кадом равиш ӯ шароитҳои лозимаро муҳайё месозад, сабабгори рушд ё таназзули инкишоф мегардад ба он вобаста аст, ки потенциали чараёни иҷтимоӣ-педагогии дохилӣ чӣ гуна амалӣ гардонида мешавад. Донишҳои моҳияти чараёни иҷтимоӣ-педагогии зоҳирӣ ва маҳорати истифода кардан аз ӯ дар фаъолияти касбии худ, барои корманди иҷтимоӣ бисёр муҳим аст.

Аз рӯи моҳияти худ чараёни иҷтимоӣ-педагогии зоҳирӣ – *ин ҳаракати ботартибу мақсадноки педагогӣ-иҷтимоист (субъектӣ), ки ба таъхиси инкишофи чараёни иҷтимоӣ-педагогии дохилии инсон (объект) равона шудааст.* Ин барои дар муҳлати кӯтоҳ ва бо роҳи осон ба мақсад расидани мутахассис дар фаъолияти касбияш кӯмак мерасонад. Ҳангоми коркарди мундариҷавии чараёни иҷтимоӣ – педагогӣ ду намуди муносибатро раво мебинанд: *таҳлилӣ-таркибӣ (структурный) ва вазифавӣ (функциональный).*

Муносибати таҳлилӣ – таркибӣ муайянкунандагони ҷузъҳои таркибии чараён ба ҳисоб рафта, метавонанд характери шартӣ ва ё вазифавӣ дошта бошанд.

Муносибати вазифавӣ муайянкунандаи хусусиятҳои фаъолияти касбии мутахассиси мушаххас дар ҳама марҳилаҳои фаъолият ба ҳисоб меравад.

АДАБИЁТ

1. Каптерев П.Ф. Педагогический процесс / П.Ф. Каптерев // Избр. Пед. Соч. – М., 1982.

2. Социальная педагогика / Под ред. В. А. Никитина. –М, 2000.
3. Стефановская Т.А. Педагогика: наука и искусство / Т.А Стефановская. –М, 1998.

СОЦИАЛЬНО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ ПРОЦЕСС И ПУТИ ЕГО СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ

В современной педагогической литературе имеет место понятие «педагогический процесс». Однако, единого подхода к пониманию его сущности нет. В данной статье автором изложены некоторые варианты понятия педагогического процесса и на его основы раскрыты понятие, сущность и содержание социально-педагогического процесса.

Ключевые слова: педагогический процесс, социально-педагогический процесс, сущность, содержания, воспитание, человек, особенности, недостаток и др.

SOCIAL-PEDAGOGICAL PROCESS AND THE WAYS OF IMPROVEMENT

In the modern pedagogical literature is a concept of "educational process". However, a unified approach to the understanding of its essence. In this article, the author set out some notion of pedagogical process and on its basis revealed the concept, the essence and content of social and pedagogical process.

Key words: pedagogical process, socio-pedagogical process, substance, content, education, people, especially, want, etc.

Сведения об авторе: *З.Д. Наимов* – кандидат педагогических наук, старший преподаватель общеуниверситетской кафедры педагогики ТНУ. Телефон: **918-65-71-94**

ТЕСТОВАЯ ТЕХНОЛОГИЯ КОНТРОЛЯ УРОВНЯ ОБУЧЕННОСТИ СТУДЕНТОВ

Г.Б. Мухаметов

Таджикский национальный университет

В кибернетическом представлении тестовый контроль рассматривается как один из элементов осуществления принципа обратной связи, характерной для управления саморегулирующейся системой. Объективный тестовый контроль за учебной деятельностью школьников и студентов обеспечивает внешнюю обратную связь и внутреннюю обратную связь (самоконтроль обучающегося). Внешняя обратная связь позволяет осуществить смещение оценки качества подготовки за пределы учебного заведения, что приведет в объективизации аттестации обучающегося. Внутренняя обратная связь позволит самому испытуемому определить по результатам тестирования объективный уровень его подготовки и провести самодиагностику пробелов и недостатков в образовании.

Обратная связь служит основанием для внесения необходимых коррективов в процесс обучения, для совершенствования его содержания, методов и форм организации, руководства и управления учебно-познавательной деятельностью школьников и студентов. В системе образования развитых стран тестовый контроль является составной частью, компонентом процесса обучения органически связанным с изучением программного материала, его осмыслением, закреплением и применением, формированием навыков и умений. В нашей стране комплексное применение педагогического тестирования в системе образовательных учреждений проводится, в основном, в школах-лицеях, гимназиях, в вузах страны, где обучение построено на кредитной основе, а также в системе подготовки специалистов по бакалавриату и магистратуре.

Планомерное осуществление тестового контроля позволяет преподавателю должным образом оценить степень усвоения учебного материала школьниками и студентами за определенный период. Выявить успехи в учении, пробелы и недостатки в знаниях, умениях и навыках у отдельных учащихся и студентов, у всего класса и группы в целом, определить качество усвоения пройденного материала и соответствие уровня обученности требованиям ГОС. Объективный анализ результатов тестового контроля учебной деятельности школьников и студентов служит для преподавателей основой определения состояния учебно-воспитательной работы и мер, необходимых для ее совершенствования. Тестовый контроль, осуществляемый преподавателем, в сочетании с другими формами контроля и самоконтролем дает возможность каждому школьнику и студенту видеть результаты учения и принимать меры к устранению обнаруженных недостатков.

Объективный, надежный и валидный тестовый контроль имеет важное образовательное и развивающее значение, способствуя всестороннему изучению программы, расширению, углублению и совершенствованию знаний, умений и навыков, развитию познавательных интересов школьников и студентов. Каждый из них вынужден активно, мотивированно участвовать в процессе тестового контроля, так как технология научно-организованного педагогического теста не допускает невнимательного отношения испытуемых к выполнению заданий.

Объективный тестовый контроль в процессе обучения характеризуется также большим воспитательным значением, так как он повышает ответственность за выполняемую работу не только школьников и студентов, но и преподавателя, приучает к систематическому труду и аккуратности в выполнении учебных заданий, формирует положительные нравственные качества и создает здоровое общественное мнение.

Комплексное использование тестовых и традиционных форм контроля над учебной деятельностью студентов, в конечном счете, направлено на повышение качества обучения. Анализируя теоретические исследования отечественных и зарубежных ученых, а также практику массового тестирования, можно утверждать, что педагогические тесты, отвечающие высоким критериям качества, обладают несомненными преимуществами перед традиционными субъективными формами контроля уровня обученности школьников и студентов. Надежный и валидный педагогический тест полностью отвечает требованиям к технологии контроля знаний, умений навыков обучаемых на всех этапах обучения.

К преимуществам тестовой технологии контроля относятся:

1. Индивидуальный характер контроля, возможность осуществления контроля над работой каждого школьника и студента, за их личной учебной деятельностью.

2. Возможность регулярного систематического проведения тестового контроля на всех этапах процесса обучения.

3. Возможность сочетания ее с другими традиционными формами педагогического контроля.

4. Всесторонность, заключающаяся в том, что педагогический тест может охватывать все разделы учебной программы, обеспечивать полную проверку теоретических знаний, интеллектуальных и практических умений и навыков школьников и студентов.

5. Объективность тестового контроля, исключая субъективные (часто ошибочные) оценочные суждения и выводы преподавателя, основанные на недостаточное изучение уровня подготовки школьников и студентов или предвзятом отношении к некоторым из них.

6. Учет специфических особенностей каждого учебного предмета и отдельных его разделов за счет применения современных методик разработки и многообразия форм тестовых заданий.

7. Возможность проведения традиционного («бумажного») и компьютеризованного (в локальной сети) тестирования.

8. Возможность применения современной технологии компьютерно-адаптивного тестирования.

9. Возможность массового широкомасштабного стандартизованного тестирования путем распечатки и тиражирования параллельных форм (вариантов) теста и доставки его в различные учебные заведения.

10. Учет индивидуальных особенностей специфической выборки испытуемых, требующий применения в соответствии с этими особенностями различной методики разработки теста и тестовых заданий.

11. Единство требований ко всем испытуемым, вне зависимости от их прошлых учебных достижений.

12. Стандартизованность тестового контроля, возможность разработки единого теста для различных учебных заведений на основе требований ГОС СПО.

13. Дифференцированность шкалы тестовых баллов, позволяющей в широком диапазоне ранжировать уровень учебных достижений обучаемых.

14. Высокая надежность тестового контроля, позволяющая говорить о полноценном педагогическом измерении уровня обученности.

15. Высокая валидность тестового контроля, основанная на включении всех дидактических единиц программы обучения в задания теста.

16. Валидность вступительных тестовых испытаний, позволяющих предвидеть успехи школьников и студентов в будущем.

17. Критериальная валидность итоговых аттестационных тестов.

18. Эффективность педагогического теста, позволяющая проводить контроль любой выборки испытуемых, за короткое время с минимальными затратами.

19. При правильной организации проведения тестирования и применение методов информационной безопасности можно исключить недобросовестное отношение некоторых школьников и студентов к выполнению письменных контрольных испытаний (списывание, использование подсказок, шпаргалок и т.п.).

20. Тестовый контроль стимулирует постоянную работу всех школьников и студентов, и это, в известной степени, достигается проведением широкомасштабного неожиданного для испытуемых тестирования.

При продуманной организации тестовый контроль воспринимается испытуемыми как обычный элемент учебного процесса и не вызывает отрицательных эмоций. Более того, как показывают отечественные и зарубежные психологические исследования уровень стресса при тестовом контроле значительно ниже, чем при традиционных (особенно устных) формах субъективного контроля.

ЛИТЕРАТУРА

1. О показателях качества образования.// Высшее образование в России. – 2004. – №11. – С. 92 – 96.
2. Огай Т.Ч. Рейтинговая аттестация студентов // Специалист / Т.Ч Огай -1999. - №7. – С.17-19
3. Аллахвердиева Д.Т. Опыт применения тестов для дидактической экспертизы обучения / Д.Т. Аллахвердиева // Высшее образование в России. - 1993.-№ 2. – С.102-104.
4. Тесты успешности. Составитель Муравьев В. - М., 1979.-1981.-150с.
5. Воробейчикова О.В. Структурированные тесты как средство контроля знаний// Информатика и образование- М., 2001-№7.- с.14-17.

ТЕСТОВАЯ ТЕХНОЛОГИЯ КОНТРОЛЯ УРОВНЯ ОБУЧЕННОСТИ СТУДЕНТОВ

В статье рассматривается тестовая технология контроля обученности студентов. Надежный и валидный педагогический тест полностью отвечает требованиям к технологии контроля знаний, умений навыков обучаемых на всех этапах обучения.

Ключевые слова: педагогический тест, технология контроля, бакалавриат, магистратура, стандартизованность, дифференцированность, самоконтроль.

TEST CONTROL TECHNOLOGY LEVEL OF TRAINING STUDENTS

This article discusses the test control technology student learning. Reliable and valid pedagogical test fully meets the requirements for control technology knowledge, skills, skills of students at all stages of learning.

Key words: pedagogical test, control technology, undergraduate, graduate, standartizovannost, differentiation.

Сведения об авторе: *Мухамедов Г.Б.* - доцент кафедры русского языка для нефилологических факультетов Таджикского национального университета. Телефон: **951464040**.

ФОРМИРОВАНИЕ КОММУНИКАТИВНЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ СТУДЕНТОВ

У.И. Атакуллаев

Таджикский национальный университет

Подготовка компетентного специалиста, соответствующего требованиям сегодняшнего дня, наделенного качествами, знаниями, умениями, необходимыми для того, чтобы быть конкурентоспособным и жизнеспособным, невозможна без построения на научной основе соответствующей системы обучения. Подход, основанный на компетенциях, определен в качестве методологического принципа стандартизации.

В переводе с латинского *competentia* означает круг вопросов, в которых человек хорошо осведомлен, обладает познанием и опытом, следовательно, компетентный в определенной области человек обладает соответствующими знаниями и способностями, позволяющими ему обоснованно судить об этой области и эффективно действовать в ней.

В то же время профессиональной компетентностью называют индивидуально-психологическое образование, включающее опыт, знания, психологическую готовность.[1:21]

Формирование ключевых компетенций становится сегодня главной целью обучения, так как дает студенту возможность повысить свои учебные достижения, решает вопросы снижения дефицита общения в обществе. Так как составляющими любой компетенции являются: владение знанием, проявление компетенции в различных ситуациях, отношение к содержанию компетенции и объекту ее приложения, то коммуникативную компетенцию можно рассматривать с позиции трех составляющих: предметно-информационной, деятельностно-коммуникативной, личностно-ориентационной, где все компоненты составляют целостную систему личных свойств обучающихся. Поэтому коммуникативную компетенцию следует рассматривать как готовность студента к самостоятельному решению задач на основе знаний, умений, качеств личности.

В основу формирования коммуникативной компетенции положен деятельностный подход, так как он обеспечивает самостоятельную творческую деятельность каждого студента. Подход основан на положении П. Я. Гальперина о том, что в самостоятельной творческой деятельности каждого студента надо идти от внешних практических материальных действий к действиям внутренним, теоретическим, идеальным. Другими словами, обучение предполагает на первом этапе совместную учебно-познавательную деятельность под руководством преподавателя, а затем - самостоятельную. Речь идет о "зоне ближайшего развития", которую необходимо учитывать при формировании коммуникативной компетенции.[2:87]

Коммуникативная компетенция определяется как творческая способность обучающегося пользоваться инвентарем языковых средств, который складывается из знаний и готовности к их адекватному использованию.

Коммуникативные компетенции отслеживаются на занятиях русского языка, предлагают технологию проблемного обучения, которая позволяет заменить занятие объяснения нового материала занятием открытия знаний: студенты сами формулируют цели занятия, определяют проблему и вместе с преподавателем ищут пути решения проблемы. Особый подход к развитию связной устной и письменной речи в данной программе состоит в том, что авторы предлагаемой методики исходят из того, что нельзя "развивать речь вообще", а следует сосредоточиться в каждой группе на определенных разновидностях устной и письменной речи. Они предлагают знать:

1. понятие текста и его структуры;
 2. понятие стиля, виды стилей и их особенности;
 3. способы и средства связи предложений в тексте;
 4. определение абзаца и знание его функций;
 5. понятие стилистической окраски слова и его текстообразующей функции;
 6. определение диалога и монолога;
 7. способы передачи чужой речи;
 8. определение прямой и косвенной речи;
 9. особенности строения делового повествования.
- уметь:
1. владеть навыками различных видов устной и письменной речи.
 2. выделять в тексте ключевые слова; ставить вопросы к тексту; составлять план текста; составлять устный развернутый ответ и пересказ текста; делать сообщение на лингвистическую тему.
 3. писать изложение научно-учебного текста; писать сочинение- повествование на лингвистическую тему; отвечать на вопросы учебника;
 4. владеть этикетными средствами языка; описывать речевую ситуацию на основе текста, рисунка; ориентироваться в ситуации общения, учитывая адресат; анализировать, оценивать; аргументировать свой ответ; создавать собственные тексты; редактировать текст; пересказывать текст устной художественной речи; определять художественный стиль речи.

5. различать широкие и узкие темы; выполнять задания к свободным диктантам, к изложениям; писать аннотацию и отзыв; находить и устранять повторы - недочеты; использовать в письменной речи особенности частей речи, синтаксических конструкций.

Все эти виды работ могут использоваться на каждом занятии русского языка наряду с обычным тренингом орфографических и пунктуационных навыков и лингвистической работой, однако развитие речи не должно восприниматься студентами только в обычной работе и не должно отделяться от других видов учебной работы.

То, что в существующей методике понимается как главное содержание занятия развития речи: накопление словарного запаса, умение структурировать речь (строить свое высказывание в соответствии с планом и пр.) – современной методикой не отрицается и не исключается, но входит в большинство видов работы. Не следует учить студентов составлять план текста, пока они сами не поняли, зачем это нужно и какие дает преимущества в реальных коммуникативных ситуациях. Накопление словарного запаса может осуществляться теми же средствами (ведение словарей), какие используются обычно, но начинать использовать их можно только тогда, когда студенты уже сами хотят знать, как можно больше слов и сами стремятся записывать их – в этот момент преподаватель должен научить студентов вести словари; но ситуация, когда студенты ведут словари лишь потому, что это посоветовал им сделать преподаватель, недопустима.

Таким образом, несомненное достоинство таких программ в коммуникативной направленности, текстоориентированном обучении, в интенсивности и последовательности использования языка современной семантики, таких понятий, как субъект, объект и другие участники события, авторизация, оценка и подобное, вполне доступных студентам и помогающим им в работе над анализом и созданием текстов.

Возможности открываются перспективные: с планирования тематического материала, через набор нетрадиционных методик и конструирование моделей занятия с привлечением смыслового пространства, интересного студентам, через образцовые тексты классических авторов, через их комплексный анализ, систему сочинений-миниатюр, устных высказываний, изложений с творческим заданием, т.е. от порождения и анализа речевого высказывания к формированию устойчивого навыка на самые разные темы - лингвистические, морально-нравственные философские, общечеловеческие.

В современных статьях по методике развития речи сказано, что для успешного речевого развития студентов недостаточно простого выполнения упражнений в подборе синонимов, в составлении предложений, в рассказывании и пересказе – такая система обучения не вооружает студентов пониманием существующих речевых закономерностей, знанием набора действий и способов их выполнения при обдумывании высказываний, знанием критериев оценки создаваемых текстов. Иначе говоря, такая система не позволяет учить студентов сознательному отношению к речи. Чтобы изменить положение, нужно вооружить студентов определенными знаниями о речи, о том, например, что, говоря о чем-то, можно повествовать, рассуждать, что-то описывать и оценивать, что в высказывании всегда должен быть "стержень" (тема и основная мысль). Они нужны лишь для того, чтобы помочь каждому студенту научиться сознательно, относиться к речи, направлять свои усилия на ее совершенствование.

При разработке системы обучения студентов русскому языку исходят из того, что основной целью, которая определяет направление всего процесса обучения русскому языку, является развитие устной и письменной речи студентов в единстве с развитием их мышления, а усвоение грамматических заданий и формирование орфографических навыков своим конечными результатами имеют развитие у студентов умений грамматически правильно, стилистически точно, содержательно, интонационно выразительно высказывать свои мысли в устной форме и верно передавать их на письме. Важнейшим достоинством современного этапа обучения русскому языку является повышенное внимание к речевой подготовке студентов.

Несмотря на то, что современные учебники русского языка включают материалы о том, как язык устроен, каковы его основные законы, предусматривается и усвоение на практике основных орфоэпических, лексических, грамматических норм современного русского языка; однако, учитывая современную языковую ситуацию, хотелось бы, чтобы этот аспект изучения языка был расширен.

Таким образом, развитие речи студентов – это практическая сторона обучения языку, формирование тех умений и навыков, которые способствуют обогащению активного словарного запаса, свободному пользованию всеми грамматическими средствами – словообразовательными моделями, формами частей речи, словосочетаниями, предложениями различных типов, а также формирование образно-эмоциональной стороны речи для выражения своих мыслей, знаний, чувств, намерений

Основными задачами формирования коммуникативной компетенции являются: формирование функциональной грамотности студентов, формирование продуктивных навыков и умений в различных видах устной и письменной речи, формирование у студентов "общелингвистической компетентности", что необходимо для успешного овладения другими предметами.

Пути реализации коммуникативной компетенции студентов состоят в том, что формы, методы и приемы работы направлены на то, чтобы содержание учебного материала было источником для самостоятельного поиска решения проблемы. Исследовательский подход к темам литературных произведений помогает рассматривать жизнь литературного героя как учебное исследование. А дискуссия по результатам сочинений дает возможность высказать свою точку зрения, послушать других, поспорить.

Таким образом, такой принцип построения работы, как знание правил и применение их на практике, дает возможность не только повышать орфографическую и пунктуационную грамотность студентов, но и совершенствовать их устную и письменную речь. Такая работа в итоге позволяет судить о знании студентом фактического материала, об умении пользоваться языковыми средствами при оформлении мыслей. В конечном счете, работа, проводимая по традиционной методике, должна обеспечить умение студентов рассказать о чем-либо по плану, в определенной последовательности, не нарушая логики в развитии событий, формулировать выводы и доказательства к ним, обобщать. Традиционная методика дает студентам необходимую базу знаний, но она не развивает творческий потенциал студента, не учитывает индивидуальный и творческий подход к каждому виду занятия.

ЛИТЕРАТУРА

1. Воробьева М.Н. Совершенствование профессиональной компетентности выпускников – Специалист / М.Н. Воробьева. - М., 2007, № 7. - 254с.
2. Гальперин П. Я. Введение в психологию / П.Я.Гальперин. - М., 1976.-154с.
3. Гершунский Б.С. Компьютеризация в сфере образования. Проблемы и перспективы / Б.С.Гершунский. - М.: Педагогика, 1987. - С.38-39.
4. Гузеев В.В. Педагогическая техника в контексте образовательной технологии / В.В. Гузеев. – М., 2001. – 154с.
5. Гуревич К.М. Индивидуально-психологические особенности школьников / К.М.Гуревич. – М.: Высшая школа, 1998. – 266 с.
6. Ладыженская Т.А. Модернизация образования и риторики // Русская словесность / Т.А. Ладыженская. - М., 2005. - №3. – С. 12 – 15.
7. Ладыженская Т.А. Методика развития речи на занятиях русского языка / Т.А.Ладыженская. – М., 1991. – 166 с.

ФОРМИРОВАНИЕ КОММУНИКАТИВНЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ СТУДЕНТОВ

В статье рассматривается формирование ключевых компетенций студентов. Анализируются задачи формирования коммуникативной компетенции, акцентируется внимание на развитии речи студентов. Использование разных методов на уроках русского языка, с целью подготовки компетентного специалиста.

Ключевые слова: компетенция, специалист, занятие русского языка, текст, коммуникативный, принцип, методика.

FORMATION OF COMMUNICATIVE COMPETENCE OF STUDENTS

This article discusses the formation of the key competencies of students. Analyzed the problem of formation of communicative competence focuses on the development of speech students. Use different methods at Russian lessons in order to prepare a competent specialist.

Key words: competence, professional, occupation Russian language text, communicative principle technique.

Сведения об авторе: *Атакуллаев У.И.* - кандидат педагогических наук, доцент кафедры русского языка для нефилологических факультетов Таджикского национального университета. Телефон: **919006034**

ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ДИСТАНЦИОННОГО ОБУЧЕНИЯ И ЕГО ХАРАКТЕРНЫЕ ОСОБЕННОСТИ

Г.М.Бахриддинова

Таджикский национальный университет

Дистанционное обучение (ДО) является формой получения образования, при которой в образовательном процессе используются традиционные и специфические методы, средства и формы обучения, основанные на компьютерных и телекоммуникационных технологиях. Основу образовательного процесса при дистанционном обучении (ДО) составляет целенаправленная и контролируемая интенсивная самостоятельная работа обучающегося, который может учиться в удобном для себя месте, по индивидуальному расписанию, имея при себе комплект специальных средств обучения и согласованную возможность контакта с преподавателем и другими обучающимися по телефону, факсу, электронной и обычной почте, а также очно.

Анализ теории и практики дистанционного обучения (ДО) позволил отметить характерные особенности, присущие дистанционному обучению (ДО). Среди них:

1. «Гибкость». Обучающиеся занимаются в удобное для себя время, в удобном месте и в удобном темпе. Каждый может учиться столько, сколько ему лично необходимо для освоения курса дисциплины и получения необходимых знаний по выбранным дисциплинам.

2. «Модульность». Позволяет из набора независимых учебных курсов формировать учебный план, отвечающий индивидуальным или групповым потребностям.

3. «Параллельность». Обучение может проводиться при совмещении основной профессиональной деятельности с учебой.

4. «Дальное действие». Расстояние от места нахождения обучающегося до образовательного учреждения (при условии качественной работы связи) не является препятствием для эффективного образовательного процесса.

5. «Асинхронность». В процессе обучения обучающий и обучаемый работают по удобному для каждого расписанию.

6. «Охват». Количество обучающихся не является критичным параметром.

7. «Рентабельность». Под этой особенностью подразумевается экономическая эффективность дистанционного обучения (ДО).

8. «Обучающийся». Требования к обучающемуся существенно отличаются от традиционных.

9. «НИТ» (Новые информационные технологии). В сети дистанционного обучения (ДО) используются преимущественно новые информационные технологии, средствами которых являются компьютеры, компьютерные сети, мультимедиа-системы и т.д.

10. «Социальность». Дистанционное обучение (ДО) в определенной степени снимает социальную напряженность, обеспечивая равную возможность получения образования независимо от места проживания и материальных условий.

11. «Интернациональность». Дистанционное обучение (ДО) обеспечивает удобную возможность экспорта и импорта образовательных услуг.

Перечисленные особенности определяют преимущества дистанционного обучения (ДО) перед другими формами получения образования, одновременно предъявляя определенные специфические требования как к преподавателю, так и к слушателю, ни в коем случае не облегчая, а подчас увеличивая трудозатраты и того и другого.

Обучающиеся. Обучающиеся при дистанционном обучении (ДО) оказываются в совершенно новых условиях потому, что им предоставлена «свобода» в обучении. Это и свободный график, гибкий выбор дисциплин и т.д. Слушатели ДО должны владеть основами методики и техники самостоятельной работы, самостоятельного приобретения и пополнения знаний при наивысшей мотивированности. Кроме того, для эффективного обучения они должны обладать навыками работы со средствами НИТ.

Обучающие. Как и в традиционном учебном процессе, главным звеном обеспечения высокой эффективности образовательного процесса является преподаватель. Значительная специфика дидактического процесса дистанционного обучения (ДО)

вызвала необходимость ввести в российской практике для обозначения обучающего термин «тьютор». В условиях дистанционного обучения (ДО) тьютор комплексно реализует функции представителя учебно-вспомогательного персонала, проводя всю переписку ВУЗа со слушателями, отслеживает выполнения ими учебного графика, организует консультации с преподавателями. Он выясняет их мнение о форме и содержании отдельных курсов и передает разработчикам учебно-методических материалов, помогает студенту в составлении персонального учебного плана и наполнении его взаимоувязанными дисциплинами по выбору.

Средства обучения. В образовательном процессе дистанционного обучения (ДО) используются следующие средства обучения:

1. Книги (в бумажной и электронной форме);
2. Сетевые учебные материалы;
3. Компьютерные обучающие системы в обычном и мультимедийном вариантах;
4. Аудио учебно-информационные материалы;
5. Видео учебно-информационные материалы;
6. Лабораторные дистанционные практикумы;
7. Тренажеры;
8. Базы данных и знаний с удаленным доступом;
9. Электронные библиотеки с удаленным доступом;
10. Дидактические материалы на основе экспертных обучающих систем;
11. Дидактические материалы на основе геоинформационных систем.

Учебные книги. Учебные книги в электронном виде в самом простом случае представляют собой электронный вариант печатных учебных материалов, но обладают рядом положительных свойств, отличных от них. Это: компактность хранения в памяти компьютера или на внешнем магнитном носителе, возможность оперативного внесения изменений и передачи на большие расстояния по электронной почте. Кроме того, при наличии принтера, оно легко превращается в твердую копию.

Сетевые учебные материалы. Электронная хрестоматия представляет собой структурированный набор фрагментов из альтернативных учебных пособий, статей, компьютерным обучающим программам и другой информации по тематике дисциплины, а также дополнительной учебной и факультативной информацией. Кроме того, практические задания, разработанные к каждой теме, обеспечивают реализацию проблемного метода обучения. Выполненные в соответствии с графиком они пересылаются преподавателю по электронной почте для проверки и обсуждаются в виртуальной учебной группе. Итоговый контроль осуществляется путем проверки итогового теста и экзамена, который проводится с помощью видеоконференцсвязи или очно.

Дидактические аудио и видео учебные материалы. Учебные аудиоматериалы, записанные на магнитных носителях, используются для записи лекций и инструкций к учебному курсу, не требующих графических иллюстраций, а также для записи уроков по обучению иностранным языкам, что наиболее распространено. Доступность плееров позволяет изучать и закреплять учебный материал в удобном месте и удобном темпе. В видеоформе могут быть представлены лекции, инструктивные занятия. На видеокассетах разрабатывается также иллюстративный материал к печатным изданиям, к учебным ситуационным задачам. Учебные видеофильмы обеспечивают возможность воспринимать информацию одновременно зрением и слухом, и как носители аудиовизуальных информационных возможностей являются наиболее действенными средствами обучения.

ЛИТЕРАТУРА

1. Добрынина В.И. Формирование интеллектуальной дисциплины и становление личности / В.И. Добрынина, Т.Н. Кухтевич ; Высшее образование в России. 1997. №4. С. 61-63.
2. Карпов В.В. Инвариантная модель интенсивного качества подготовки специалистов / В.В. Карпов , М.Н. Катханов - М. 1999. С. 59-64.
3. Китайгородская Г.А. Методика интенсивного обучения иностранному языку на начальном этапе / Г.А. Китайгородская М. 1965.С.36-49.
4. Кодиров К. Информационные технологии обучения в педагогике / К.Кодиров - Душанбе.2004. - 144с.
5. Крашенинников А.А. Оценка метода интенсивного обучения взрослым контингентом обучаемых / А,А, Китайгородская М. 1981. С. 39-54.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ДИСТАНЦИОННОГО ОБУЧЕНИЯ И ЕГО ХАРАКТЕРНЫЕ ОСОБЕННОСТИ

В статье говорится об инновационных технологиях, средствами которых являются компьютеры, компьютерные сети, мультимедиа – системы. Особое внимание уделяется традиционным и специфическим методам, средствам и формам обучения, основанным на компьютерных и телекоммуникационных технологиях.

Ключевые слова: Коммуникация, технология, дистанционное обучения, модульность, дисциплина, гибкость, рентабельность, аудиовизуальность.

THEORETICAL ANALYSIS OF DISTANCE LEARNING AND ITS CHARACTERISTICS

The article refers to innovative technologies, which are mainly used new information technologies, which are computers, computer networks, multimedia - system.

Key words: Communication technology, distance learning, modularity, discipline, flexibility, cost-effectiveness, audiovisual.

Сведения об авторе: *Бахриддинова Г.М.* – старший преподаватель кафедры русского языка для нефилологических факультетов ТНУ Телефон: **907213321**.

НРАВСТВЕННЫЕ ИДЕАЛЫ НА ЗАНЯТИЯХ РУССКОГО ЯЗЫКА

С. Р. Розикова

Таджикский национальный университет

В формировании нравственных идеалов на занятиях русского языка является основным то, что происходит с ними, необходимость вникнуть в психологию спора, уяснить себе ту основу, на которой в процессе преподавания формируются новые убеждения, и условия, в которых совершается переход знаний в убеждения. Это требует от учащихся идейной убежденности, ясного и определенного взгляда на предмет спора, умения отстаивать свои доводы, доказывать неправоту противника, прямо и открыто разоблачать ложные взгляды.

Предметом спора должна быть проблема, которая вызывает противоречивые суждения, решается по-разному. Распространено мнение, что ум, способности, дарование являются врожденными качествами, другие стоят на диаметрально противоположенной точке зрения, считая, что все эти качества развиваются в труде и учебе. Одни самолюбие и гордость считают положительными свойствами человека, другие – отрицательными, разными по смыслу.

В спорах, в борьбе противоречивых суждений рождается истина. А истина, завоеванная и выстраданная в борьбе, надолго, иногда на всю жизнь, является руководством в поведении. Вот почему нельзя согласиться с мнением тех оппонентов, которые считают, что диспут-спор «ведет к состязанию в словах», а поэтому, говорят они, лучше использовать диспут как «всестороннее глубокое обсуждение того или иного конкретного вопроса», как «обмен идеями».

Следует иметь в виду, что диспут не исключает, а предполагает глубину и всесторонность раскрытия проблемы, которая на нем обсуждается. Состязание же в словах обычно начинается тогда, когда отсутствует предмет спора, а выступающие порой, не вникая в доводы товарищей, доказывают одно и то же, ни с кем не спорят и никого не опровергают, а просто «обмениваются идеями».

Серьезное воспитательное значение имеют только диспуты, на которых взволнованные учащиеся стараются, что-то доказать и вместе с тем что-то опровергнуть. Эти волнения и непосредственность невольно передаются другим, вызывают сопереживания всех присутствующих, что способствует формированию сознания и воспитанию чувства участников диспута, давая богатый материал для организации практической деятельности и самовоспитания молодежи. Какие же еще возражения выдвигаются против диспутов, и какими доводами они подкрепляются? Диспут предполагает спор преимущественно по вопросам морали.

На групповом диспуте, который является организованным, педагогически направляемым видом спора, в процессе столкновения противоречивых мнений, всестороннего обсуждения вопроса, на богатом фактическом материале, в яркой

эмоциональной форме дискуссионные вопросы находят всестороннее и убедительное разрешение.

Дискуссия на уроках русского языка формируют не только нравственные, но и волевые качества учащихся. Во время диспута учащиеся не только учатся говорить убедительно и доказательно, но и учатся слушать внимательно. Это воспитывает выдержку, дисциплинированность, чувство такта, терпимость по отношению к мнениям своих товарищей.

Они являются очень важным средством изучения идейных, нравственных и волевых качеств каждого учащегося. В ходе спора раскрывается духовный мир молодежи. Иногда на диспуте учащийся «удивляет» преподавателей своей эрудицией, интересом к литературе, искусству, принципиальностью, моральной зрелостью. С другой стороны, умное и доброжелательное и уверенное выступление знакомит занимающихся с системой его мыслей, взглядов, убеждающих своей политической зрелостью, раскрывает богатый мир его переживаний. Это повышает авторитет преподавателя, как защитника самых передовых идей современности, сближает его с коллективом учащихся.

Подготовка к диспутам вызывает у молодёжи глубокий интерес, мобилизует их на серьезные творческие искания, спор, суждения, поддерживает в коллективе настроение бодрости, желание познать истину.

Как показывает опыт, молодёжь любит дискуссии. Они соответствуют психологическим особенностям юношеского возраста, когда определяются интересы и склонности, наблюдается стремление разобраться в «смысле жизни», определить свое место в жизни, найти идеал, которому можно было бы следовать. Вполне закономерно, что ответы на волнующие вопросы юноши и девушки ищут в окружающей жизни и в «учебнике жизни»- художественной литературе.

К интересным диспутам на уроках русского языка учащиеся готовятся очень серьезно, перечитывают художественную и критическую литературу, журнальные и газетные статьи, ждут диспут с нетерпением и нередко предпочитают его другим формам внеаудиторной работы. Диспут вызывает у них серьезный интерес. И это понятно: на многих мероприятиях учащиеся просто присутствуют, они пассивны. А на диспуте, каждый очень активен, диспут способствует воспитанию учащихся в духе высоких нравственных качеств.

Сила воздействия дискуссии в значительной степени определяется качеством его подготовки. Преподавателю необходимо настойчиво овладевать методикой подготовки и проведения дискуссий, заранее включать их в систему воспитательных мероприятий, помнить при этом, что конкретная методика проведения диспута складывается в зависимости от общих целей воспитания, возраста и уровня воспитанности занимающихся.

ЛИТЕРАТУРА

1. Архангельский Л.М. Ценностные ориентации и нравственное развитие личности Л.М. Архангельский.- М.: Знание, 1987 - 64с.
2. Луначарский А.В. О воспитании и образовании / Луначарский - М.: Педагогика, 1976, - 636 с.

НРАВСТВЕННЫЕ ИДЕАЛЫ НА ЗАНЯТИЯХ РУССКОГО ЯЗЫКА

В статье рассматривается формирование нравственных идеалов на занятиях русского языка. Дискуссия на уроках русского языка формирует не только нравственные, но и волевые качества учащихся. Во время диспута учащиеся не только учатся говорить убедительно и доказательно, но и учатся слушать внимательно.

Ключевые слова: нравственный, идеал, русский язык, дискуссия, диспут, истина, учащийся, учитель, занятие.

MORAL IDEALS OF THE RUSSIAN LANGUAGE IN THE CLASSROOM

This article discusses the formation of moral ideals in the classroom Russian language. Discussion on Russian lessons shaping not only moral, but also volitional qualities of students. During the debate, students not only learn to speak clearly and convincingly, but also learn to listen attentively.

Key words: moral ideal of the Russian language, discussion, debate, truth, student, teacher, occupation.

Сведения об авторе: *Розикова С.Р.* – кандидат педагогических наук, старший преподаватель кафедры русского языка для нефилологических факультетов ТНУ. Телефон: **907736203**

ФОРМИРОВАНИЕ ЛИДЕРСКИХ КАЧЕСТВ У СТУДЕНТОВ В ВОСПИТАТЕЛЬНО-ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ ВУЗА

С.М.Ходжаева

Таджикский национальный университет

Для современного общества начала XXI-века характерны радикальные изменения во всех сферах жизнедеятельности, реформы социально – экономических, политических и других отношений в нашей стране, переоценка ценностей и ценностных ориентаций молодежи, изменение содержания общественного бытия и сознания. Преодоление кризиса в экономической и других сферах жизнедеятельности, о котором говорят сегодня ученые, социологи и политологи, невозможно без модернизации, как всего общества, так и образования.

Лидерство так же старо, как человечество. Оно существует везде - в больших и малых организациях, в бизнес и в религии, в профсоюзах и благотворительных организациях, в компаниях и университетах. Лидерство, по всем своим намерениям и целям, есть признак номер один любых организаций. Для того чтобы существовало, необходимо наличие групп, и везде, где возникают группы, появляется лидерство. Обществу нужны компетентные и активные специалисты, способные самостоятельно принять решения, готовые взять на себя ответственность за их осуществление, умеющие четко определять цели своей деятельности, прогнозировать варианты ее достижения, анализировать ход и результаты, преодолевать трудности, а также умеющие правильно строить взаимоотношения с другими людьми, работать в команде, то есть проявлять лидерские качества. Особая роль в решении этих задач отводится образованию, общенациональные интересы которого отражены в концепции его модернизации и связаны с возрастанием роли человеческого фактора, раскрытием потенциальных возможностей личности.

Одним из факторов, оказывающих влияние на формирование лидерских качеств, является социальная среда. Она зависит от типа общественных экономических формаций, от классовой и национальной принадлежности, от бытовых и профессиональных отличий (городская среда, деревенская среда, производственная среда, артистическая и т.д.). Рассмотрим понятие «социальная среда» как место жительства человека и разделяется на два понятия: «городская среда» и «деревенская среда».

Объектом исследования явились студенты.

Предмет исследования: влияние социальной среды на проявление и развитие лидерских качеств в учебном коллективе, роль учебного коллектива в формировании и развитии лидерских качеств.

Цель исследования - выявить различия в проявлениях лидерских качеств у студентов, живущих в городе и у студентов, приехавших из районных центров и сельских местностей, а также изучить педагогические аспекты развития лидерских качеств в учебном коллективе.

Статистически подтверждено, что студенты, живущие в городе, превосходят студентов, приехавших из сельской местности, по уровню развития лидерских качеств.

По мнению А.Р.Фонарева, «структура профессиональной деятельности и ее содержание не остаются неизменными, они изменяются с личностным ростом специалиста. Развитие личности стимулируют развитие профессиональной деятельности, а ее новый качественный уровень, в свою очередь, приводит к дальнейшему личностному росту». Исходя из вышесказанного, можно сделать следующие выводы:

- в процессе обучения, ориентируясь на получившие определенное развитие задатки, целесообразно формировать новые психические структуры личности лидера (мотивационные, смысловые, интеллектуальные и пр.);
- личностный рост возможен при условии ориентации на успешную профессиональную деятельность, т.е. предполагает развитие сильной профессиональной мотивации.

Если личностный рост стимулирует развитие профессиональной деятельности, то в системе обучения необходимо создать условия для этого роста. Проблема специальной профессиональной подготовки лидеров относительно новая и малоизученная, но в

психолого-педагогической теории и практике существуют возможности для проектирования педагогической системы, нацеленной на развитие способностей к лидерству. Формирование в воспитательно-образовательном процессе готовности будущих специалистов к лидерству мы понимаем как целенаправленный педагогический процесс, в ходе и результате которого:

- создаётся устойчивая положительная мотивация развития лидерских качеств личности (мотивационно-личностный компонент);
- приобретаются и применяются знания о профессионально значимых лидерских качествах (операционно-деятельностный компонент);
- происходит соотнесение личностных качеств и требований к будущей профессиональной деятельности (операционно-контрольный компонент).

Выбор методов обучения многообразен. Методы обучения, как известно, используются с учетом требований, которые предъявляются к выпускнику, т.е. исходя из модели специалиста. В процессе обучения используются как традиционные методы (лекции, семинары), так и активные, причем доля последних в учебном процессе постоянно возрастает. Среди активных методов обучения важное место занимают деловые игры, учения, групповые упражнения, тренинги. Они позволяют интенсифицировать процесс обучения, максимально подчинить его целям повышения профессионального мастерства, стимулировать активную познавательную деятельность слушателей, в частности самопознание.

Процесс развития лидерских качеств будущих специалистов представляется возможным при условии создания системы учебно – практических ситуаций, нацеленных на развитие у них способностей самостоятельно осваивать новый опыт, анализировать свою деятельность, принимать решение, приближенные к реальной профессиональной деятельности. Всё это можно реализовать в процессе применения активных личностно – ориентированных форм обучения. Однако следует отметить, что к концу обучения уже есть сформировавшиеся лидеры, которые берут на себя ответственность за принятые решения, более активные на занятиях, часто выступают с ответами при выполнении заданий преподавателя, в то время как остальная часть группы более пассивна. Поэтому преподавателю следует учитывать сложившиеся группы и применять такие методы работы, которые позволяли бы студентам применять свои знания, особенно неуверенным в себе студентам.

Выделим специфические условия, влияющие на развитие лидерских качеств учащихся в процессе образования. В качестве первого специфического условия выступает содержание занятий, их практическая направленность, сочетающая выполнение различных практических упражнений, исследовательских, творческих работ. Специфика занятий наиболее приближена к реальным процессам. Те отношения, в которые студент будет вовлечён в реальных условиях, могут быть смоделированы и проиграны на занятиях в процессе проектной деятельности.

Второе условие – выполнение учащимися групповых творческих проектов. Результаты исследований и опыт показывают, что лидерские качества развиваются в группе, коллективе. Выполнение творческого проекта осуществляется поэтапно. На каждом этапе преподаватель может включать процесс проектирования деловые и ролевые игры, творческие задачи и задания, создавать ситуации, которые бы обеспечивали каждому студенту пребывание в роли лидера, хотя бы на некоторое время в определённой ситуации.

Третье условие – соблюдение определённых правил при разделении группы на подгруппы для реализации проектной деятельности. Анализ исследований в которых рассматриваются особенности группового обучения, даёт возможность выделить правила организации групп для развития лидерских качеств учащихся в процессе проектной деятельности. Но, необходимо учитывать психологическую совместимость, желание студентов, а также их потенциальные возможности для совместной деятельности, качества, которыми обладает каждый в отдельности, наличие лидеров в группе.

Четвертое условие – использование на занятиях активных методов обучения (ролевые, деловые игры), методик активизации поиска решения творческих задач (морфологический анализ, мозговой штурм и др.) при решении реальных задач. Комплекс

названных общих и специфических условий может эффективно содействовать процессу развития лидерских качеств у студентов.

Лидерское устремленность способствует самореализации, самовыражению в процессе приобретения опыта общения и взаимодействия человека с другими людьми. Обладая творческим потенциалом и сильным характером, человек – лидер постоянно находится в поиске интересных дел, увлекательных событий, которые преобразуют окружающую действительность. Он не останавливается на достигнутом, подчиняя свою и чужую волю, добивается поставленной цели. Он интересен, неповторим, увлекателен. Нестандартность мышления и жажда нового являются самыми продуктивными качествами творческой личности. И, как свидетельствует жизнь, лидерский склад ума приносит плоды, как в будущем, так и в настоящем. Способность увлечь за собой сверстников в группе или в не её чаще предвосхищает успехи во взрослой жизни. Студенты – лидеры наиболее инициативны, они первыми начинают выполнять задания, уверены в себе, много улыбаются, выглядят довольными собой, им всё интересно. Таким образом, уверенность в себе, инициативность, разносторонний интерес – это те интегративные качества, которые определяют самооценочную активность человека и характеризуют его способность преодолевать преграды, отыскивать новые пути, проявлять не только индивидуальное творчество, но и объединять других людей в решение творческих задач.

Социальная среда влияет на уровень развития лидерских качеств. Главная причина, из-за которой люди не способны быть хорошими лидерами – это недостаток уверенности в себе. Даже обладая задатками лидера нельзя им стать, если ты не уверен в себе и в том, что тебя послушают другие и поймут. Именно поэтому необходимо создавать на занятиях такие условия, чтобы студенты, обладающие слабыми качествами лидера, могли проявить себя в полной мере.

ЛИТЕРАТУРА

- 1.Абрамова Г.С. «Возрастная психология». Учебное пособие для студентов. Вузов / Г.С.Абрамова. – М: Издательский центр «Академия», 1997.- 265с.
2. Волков К.Н. «Психологи о педагогических проблемах». Книга для учителя / К.Н. Волков-М: - Просвещение, 1981.-325с.
3. Завязинский В.И. «Методология и методика дидактического исследования» / В.И. Завязинский - М: - Педагогика 1982.-254с.
4. Леонтьев А.А. «Педагогическое общение» / А.А. Леонтьев. - М: Знание 1989.-265с.
- 5.Методические рекомендации к изучению спецкурса «Психологические методы исследования личности и коллектива (с основами возрастной психологии)» Под ред. М. Давлатова – Душанбе ТГУ 1989.- 365с.
6. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования. Под ред. Е.С.Полад. – М.: Академия, 2000.- 386с.

ФОРМИРОВАНИЕ ЛИДЕРСКИХ КАЧЕСТВ У СТУДЕНТОВ В ВОСПИТАТЕЛЬНО-ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ ВУЗА

В данной статье основной акцент делается на влиянии социальной среды на проявление и развитие лидерских качеств в учебном коллективе, а также выявлении различия в проявлениях лидерских качеств у студентов, живущих в городе и у студентов, приехавших из районных центров и сельских местностей. В ней выделены специфические условия, влияющие на развитие лидерских качеств учащихся в процессе образования.

Ключевые слова: лидерство, компетенция, социальная среда, стимул, личность, коллектив, целенаправленность, тренинг, интенсификация.

FORMATION OF LEADERSHIP QUALITIES AMONG STUDENTS IN EDUCATIONAL UNIVERSITY EDUCATIONAL PROCESS

This article focuses on the influence of the social environment on the manifestation and development of leadership skills in the educational team, as well as identifying differences in the manifestations of leadership qualities among the students living in the city and the students who come from regional centers and rural areas. It highlighted the specific conditions affecting the development of leadership skills of students in the education process.

Key words : leadership , competence , social environment , incentive , personality, team focus, training , intensification .

Сведения об авторе: *Ходжаева С.М.* – ассистент кафедры русского языка для нефилологических факультетов ТНУ Телефон: **987549854**

ТЕСТИРОВАНИЕ КАК ОДИН ИЗ ИННОВАЦИОННЫХ МЕТОДОВ ОРГАНИЗАЦИИ ОБУЧЕНИЯ И КОНТРОЛЯ НА УРОКЕ РУССКОГО ЯЗЫКА В ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ШКОЛАХ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Р.Т.Курбанова

Таджикский национальный университет

В «Государственной программе развития образования Республики Таджикистан на 2010-2015 годы» [1, 1]. одним из приоритетов является новое современное качественное образование, которое может быть достигнуто через внедрение и использование тестовых методов контроля знаний учащихся. Актуальность нашего исследования обусловлена тем, что в последние годы все больше растет интерес к педагогическому тестированию, [4,25] как наиболее объективному методу оценки качества образования. Оценка качества образования приобретает в последнее время все большую значимость.

Тесты дают возможность заметно улучшить образовательный процесс, потому что обладают рядом преимуществ перед другими методами контроля знаний. Проверка знаний должна быть объективной и давать сведения об итогах процесса обучения. Традиционная для нашей школы оценка учителя этим требованиям зачастую не отвечает. При объективном итоговом [3, 102]. контроле знаний и умений учащихся часто обнаруживаются расхождения с оценкой учителя. Эти расхождения могут быть следствием, как субъективности учителя, так и объективных изменений в качестве знаний учащихся в конце учебного года. Отрицательное отношение большинства школьников к обычным видам контроля знаний объясняется, как правило, тем, что его результаты часто связаны с негативной оценкой их личности. Ежегодный тестовый контроль даст возможность каждому школьнику [5, 15]. самостоятельно проверить свои знания по объективным критериям. Для этого ему достаточно выполнить без посторонней помощи тест, предлагавшийся при итоговом контроле в прошлом году, осуществить проверку по прилагаемому ключу, сосчитать правильные ответы и сравнить их с результатами, показанными школьниками [6, 51]. при проверке знаний год назад. Если к тесту даются сведения о распределении школьников [12, 28]. по количеству правильных ответов, то полученный при самоконтроле [13, 30]. результат позволит определить свой относительный успех.

Являясь обязательной частью многих педагогических новаций, тесты снижают затраты на проверку знаний, помогают выявить индивидуальный темп обучения, а также пробелы в текущей и итоговой [7, 3]. подготовке.

Быстрыми темпами развивается компьютерное тестирование [14, 47]., что дает возможность перейти к созданию современных систем адаптивного обучения и контроля. Без тестов невозможен переход к самому прогрессивному обучению учащихся на основе системы полного усвоения знаний. Обучение желательно начинать с входного тестирования, сопровождать текущим контролем с помощью заданий в тестовой форме и заканчивать объективным тестированием учебных достижений. Кроме того, тесты позволяют наладить самоконтроль [12, 64]., - самую гуманную форму контроля знаний, а также организовать рейтинг - эффективное средство повышения учебной мотивации.

Растет число научно-методических изданий, посвященных педагогическому тестированию. Однако большинство из изданных книг под названием «Тесты по русскому языку» [8,48]., таковыми не являются. Это неплохие сборники заданий, которые при соответствующих доработках, возможно, использовать для создания тестового инструмента.

Тестология [15,18]., - это система знаний о методах измерения и оценки индивидуальных особенностей личности, система, которая используется с дифференциальными целями в различных областях человеческой деятельности, иными словами, тестология - наука о тестах и их эффективном применении. Цель тестологии - достижение обоснованного вывода о знаниях учащихся на основе содержания теста.

В создаваемых в последующие годы за рубежом тестах, несмотря на возрастающую их численность, количество принципиально новых идей и решений ограничено.

В настоящее время тестирование - ведущий метод психологической и педагогической диагностики. К.Ингенкамп [11,18]., (Германия) справедливо отмечает, что тестирование, способствующее улучшению учебного процесса, ориентируется на следующие цели:

- внутренняя и внешняя коррекция в случае неверной оценки результатов обучения;
- определение пробелов в обучении; -подтверждение успешных результатов обучения; -планирование последующих этапов учебного процесса; -мотивация с помощью поощрения за успехи в учебе и регулирования сложности последующих шагов; -улучшение условий учебы.

Эти цели характеризуют собственно тесты достижений (тесты школьной успеваемости) [10,28].

Проблемами международного тестирования занимаются также Институт образования ЮНЕСКО (Гамбург) и Международный центр педагогических исследований (Париж).

Данный обзор истории развития и становления тестирования за рубежом убеждает в широком разнообразии тестов по цели, форме и содержанию. Сам факт возникновения тестирования вызван непосредственным требованием жизни и преследовал одну общую цель - удовлетворить это требование. Любой тест так или иначе отражает целевую установку. [2,82]. Это основная черта почти всех западных психологических исследований.

Выводы

1.Работа с тестовыми заданиями в современной системе обучения все больше привлекает внимание как теоретиков, так и практиков образования.

2.Появление большого количества тестов в массе своей рассчитано на учащихся основной и старшей школы. Большинство из опубликованных книг для школы не являются сборниками тестовых заданий, но при соответствующих доработках и исправлениях они могли бы использоваться в качестве тестового инструмента. Среди них, хотя и нечасто, встречаются достаточно качественные продукты, но если учитель не обладает специальными знаниями, то распознать их он не может.

3.Содержание теста существует, сохраняется и передается в любом из типов тестовых задач: закрытые (альтернативные, с простым и сложным множественным выбором, задачи на восстановление соответствия) или открытые (дополнения, свободного изложения).

4.При разработке тестов можно выделить 3 этапа: планирование, на котором решается вопрос, какие результаты учеников оцениваются с помощью тестов; составление тестовых заданий и их анализ. Сам же процесс тестирования включает непосредственное тестирование и интерпретацию результатов.

5.При составлении тестов необходимо соблюдать ряд правил, которые помогут создать надежный инструмент оценки.

6.Существуют определенные правила проведения самого тестирования (всесторонний анализ отобранных для работы тестов; тщательный инструктаж учащихся, включающий в себя разъяснение целей и задач тестирования, порядок и правила выполнения тестовых заданий, основные положения инструкции; наличие инструкции для учителя, проводящего тестирование).

7.Качественно составленный тест является более глубоким и тонким средством информации и контроля. Обучающий характер тестов заложен в принципе их составления, отработке приемов применения соответствующего правила, совершенствовании навыков языкового анализа, развитии мышления и внимания, активизации исследовательских навыков.

8.Использование тестов в качестве контроля по разным разделам и темам курса русского языка способствует формированию у учащихся осознанного выполнения учебных заданий на всех этапах усвоения материала и навыков самоконтроля.

Заключение

В процессе исследования была выявлена степень разработанности проблемы использования тестов как средства контроля и обучения школьников русскому языку.

Имеющиеся сборники тестовых заданий часто не учитывают особенностей национальной школы и не рассчитаны на них.

Проведенная нами работа позволила определить основные требования, предъявляемые к тестам вообще и по русскому языку для обучения школьников в частности, их месте среди других средств контроля.

Полученные в ходе экспериментального обучения результаты позволили сделать следующие выводы:

На уроках русского языка предметом тестового контроля чаще всего является орфография, пунктуация, культура речи. Это, безусловно, определяется спецификой предмета: русский язык как наука имеет свой понятийный аппарат; знание языка - это, во-первых, грамотное письмо и, во-вторых, грамотная речь. Однако целесообразно расширить круг действия тестового контроля и, используя его как один из элементов преподавания русского языка, охватить практически все темы курса, применяя тестовый контроль на разных этапах уроков. Поэтому, кроме традиционных заданий по орфографии и пунктуации, можно вводить задания по составу слова, морфологии и синтаксису. Планируемые результаты обучения учащихся, которые заданы в программе в виде конкретных требований к знаниям, умениям и навыкам, позволяют использовать тесты в качестве формы контроля и с их помощью получать информацию об уровне усвоения знаний, о сформированности умений и навыков учеников по применению этих знаний на практике.

Тесты обеспечивают возможность объективной оценки знаний и умений учащихся в баллах по единым критериям, что поможет учителю определить уровень владения учебным материалом в соответствии с программными требованиями. Ценность заданий с выбором ответа в том, что каждому ученику дается возможность четко представить объем обязательных требований к овладению знаниями по каждой теме русского языка, объективно оценить свои успехи, получить указания для дополнительной работы над учебным материалом.

Тестовые задания должны обеспечивать проверку знаний и умений на всех уровнях: узнавания и воспроизведения; применения в знакомой ситуации; применения в новой ситуации. Иными словами, при составлении тестов желательно использовать вопросы, проверяющие все основные знания и умения, заданные программой; основная часть заданий должна быть ориентирована на проверку достижений учащимися планируемых результатов обучения; в конце заданий должны быть вопросы, позволяющие проверить умения применять полученные знания в новой ситуации.

Организация деятельности учащихся с помощью тестов дает возможность осуществить контроль со стороны учителя и приучает учеников к самоконтролю.

Систематически используя тесты на уроках в качестве контроля по разным разделам и темам курса русского языка, учитель приучает учащихся к осознанному выполнению учебных заданий на всех этапах усвоения учебного материала. Варианты использования на уроках тестов могут быть различными. Выбор каждого из них зависит от особенностей изучаемой темы, подготовленности класса, а также готовности учителя к этой работе.

Сама форма теста, отличная от традиционной, привычной ученикам контрольной работы, позволяет активизировать исследовательские навыки, что, в конечном итоге, ведет к совершенствованию уровня знаний. Грамотно составленный тест является более тонким, глубоко информирующим и контролирующим средством, чем традиционная контрольная работа, он намного привлекательнее для учеников, так как его результат не определяется характером взаимоотношений «учитель-ученик».

Роль тестов достаточно велика, однако при всех их достоинствах, нужно учитывать, что ответы на вопросы в системе тестирования кратки и не всегда аргументированы, что не может не сказаться на развитии монологической речи учащихся, их способности обоснованно делать выводы. Поэтому речь идет о месте тестирования в системе обратной связи как одного из способов проверки знаний учащихся. Не отказываясь от традиционных методов опроса, следует использовать тесты там, где это удобно и целесообразно, что, без сомнения, повысит уровень знаний и развития учащихся при тех же затратах времени и усилий.

ЛИТЕРАТУРА

1. Государственная программа развития образования республики Таджикистан на 2010–2015 годы Утверждена постановлением Правительства Республики Таджикистан от «29» апреля 2009 года, №254

2. Аванесов В.С. Композиция тестовых заданий / В.С.Аванесов.- М.: Адепт, 1998.- 235с.
3. Аллаhverдиева Д.Т. Опыт применения тестов для дидактической экспертизы обучения //Высшее образование в России / Д.Т.Аллаhverдиев.-М., 1993. №2. С. 102-104.
4. Ананьев Б.Г. Психология педагогической оценки //Избранные психологические труды: В 2-х т. Т.2 /Под ред. А.А. Бодалева. М.: Педагогика, 1980.-325с.
- 5.Ю.Банкевич Л.В.Тесты как один из видов контрольных упражнений //Научно-методическая конференция по вопросам обучения иностранным языкам в вузе/ Ю Банкевич.- М., 1967.-240с.
6. Бернштейн М.С. К методике составления и проверке тестов //Вопросы психологии / М.С.Бенштейн.-М., 1968. №1. С.51-66.
7. Беспалько В.П. Слагаемые педагогической технологии / В.П.Беспалько.- М.: Педагогика, 1989.-358с.
8. Бунеев Р.Н. Русский язык. Учебник для 4 класса/ Р.Н. Бунеев ,Е.В. Бунеева, О.В. Пронина.- М.: Баласс, 2003. - («Свободный ум»)
9. Воскерчян С.И. Об использовании метода тестов при учете успеваемости школьников //Советская педагогика / С.И.Воскерчян.-М. 1963. №10. С.28-37.
10. Дмитриев В.А.Тесты и учебная деятельность школьников //Преподавание истории в школе / В.А Дмитриева.-М., 2000. №. С.28-30.
11. Ингенкамп К. Педагогическая диагностика: Пер. с нем / К.Ингенкамп.- М., Педагогика. 1991.
12. Кальней В.А, Технология мониторинга качества обучения в системе «учитель-ученик» / В.А. Кальней , С.Е. Шишов.- М., Педагогическое общество России, 1999.
13. Майоров А.Н. Конструирование заданий для тестов школьных достижений. СПб: / А.Н Майоров. Фонд «Культурная инициатива».- 1995.
14. Майоров А.Н. Тесты школьных достижений: конструирование, проведение, использование. СПб:/ А.Н Майоров. Образование и культура.- 1997.
15. Нардюжев В.И. Достоинства и недостатки компьютерного адаптивного тестирования //Развитие системы тестирования в России: Тезисы докладов / В.И. Нардюжев., И.В. Нардюжев. - М.: Прометей. 2000. С.47-48.

ТЕСТИРОВАНИЕ КАК ОДИН ИЗ ИННОВАЦИОННЫХ МЕТОДОВ ОРГАНИЗАЦИИ ОБУЧЕНИЯ И КОНТРОЛЯ НА УРОКЕ РУССКОГО ЯЗЫКА В ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ШКОЛАХ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

В статье исследуется одно из перспективных направлений в области педагогического контроля на современном этапе развития нашей страны в системе образования, которым является тестирование. Тестирование способно внести существенный вклад в процесс реформирования отечественной системы образования и ее интеграцию в мировую образовательную практику.

Ключевые слова: педагогический тест, теория теста, статистическая обработка, тестовая технология, мониторинг, программную обработка.

TESTING AS ONE OF THE INNOVATIVE METHODS OF TRAINING AND CONTROL OF THE RUSSIAN LESSONS IN SECONDARY SCHOOLS IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

The article deals with one of perspective directions in the field of pedagogical control at the present stage of development of our country's education system, which is testing. Testing can make a significant contribution to the process of reforming the State's education system of the home and its integration into the global educational practice.

Key words: pedagogic test, theory test, statistical processing, psihotehničeskoe test technology research, monitoring, software processing.

Сведения об авторе: *Курбанова Р.Т.*- начальник отдела кредитной системы обучения Таджикского национального университета. Телефон: 935562626.

МЕЖПРЕДМЕТНЫЕ СВЯЗИ И ИХ РОЛЬ В ФОРМИРОВАНИИ СВЯЗНОЙ РЕЧИ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ В ТАДЖИКСКОЙ ШКОЛЕ

Т.М.Абдуллоева

Таджикский национальный университет

Когда заходит разговор о межпредметных связях, можно услышать: «Я специалист в области своей науки; нельзя же требовать от меня знания и других наук». Во-первых, если вы действительно специалист, то обязаны знать и науки, на которых покоится или с которыми связана ваша собственная наука. Во-вторых, речь идёт не столько о науках, сколько об основах наук; для чего-нибудь вы изучали же их в школе? Вероятно, не для того только, чтобы потом со спокойной совестью забыть. Наконец, разве это попросту не стыдно, если ученик худо ли, хорошо ли знает все предметы учебного плана.

Межпредметные связи - важнейший фактор оптимизации процесса говорения, развития вербальных способностей учащихся, так как совокупность всех знаний об

окружающей действительности составляет предметное содержание коммуникативного общения, монологического высказывания. Межпредметные связи в школьном обучении являются конкретным выражением интеграционных процессов, происходящих сегодня в науке и в жизни общества. Эти связи играют важную роль в повышении практической и научно-теоретической подготовки учащихся, существенной особенностью которой является овладение школьниками обобщенным характером познавательной деятельности. Обобщенность же дает возможность применять знания и умения в конкретных ситуациях, при рассмотрении частных вопросов, как в учебной, так и во внеурочной деятельности, в будущей производственной, научной и общественной жизни выпускников средней школы.

С помощью многосторонних межпредметных связей не только на качественно новом уровне решаются задачи обучения, развития и воспитания учащихся, но также закладывается фундамент для комплексного видения, подхода и решения сложных проблем реальной действительности. Именно поэтому межпредметные связи являются важным условием и результатом комплексного подхода в обучении и воспитании школьников.

Большая группа авторов определяет межпредметные связи как дидактическое условие, причем у разных авторов это условие трактуется неодинаково. Например: межпредметные связи выполняют роль дидактического условия повышения эффективности учебного процесса; межпредметные связи как дидактическое условие, обеспечивающее последовательное отражение в содержании школьных естественнонаучных дисциплин объективных взаимосвязей, действующих в природе.

Ряд авторов дает такие определения межпредметных связей: «Межпредметные связи есть отражение в курсе, построенном с учетом его логической структуры, признаков, понятий, раскрываемых на уроках других дисциплин», или такое: Межпредметные связи представляют собой отражение в содержании учебных дисциплин тех диалектических взаимосвязей, которые объективно действуют в природе и познаются современными науками».

Таким более широким, родовым понятием по отношению к категории «межпредметная связь» является понятие «межнаучная связь», но и первое и второе являются производными от общего родового понятия «связь» как философской категории. Отсюда становится очевидным, что «межпредметные связи» есть, прежде всего, педагогическая категория, и сущностной основой ее является связующая, объединяющая функция. Исходя из этого, можно сделать определение: межпредметные связи есть педагогическая категория для обозначения синтезирующих, интегративных отношений между объектами, явлениями и процессами реальной действительности, нашедших свое отражение в содержании, формах и методах учебно-воспитательного процесса и выполняющих образовательную, развивающую и воспитывающую функции в их ограниченном единстве.

Исходя из того, что состав межпредметных связей определяется содержанием учебного материала, формируемыми навыками, умениями и мыслительными операциями, то в первой их форме мы можем выделить следующие типы межпредметных связей: содержательные, операционные, методические, организационные.

Каждый из этих типов подразделяется на виды межпредметных связей:

- по фактам, понятиям законам, теориям, методам наук;
- по формируемым навыкам, умениям и мыслительным операциям;
- по использованию педагогических методов и приемов;
- по формам и способам организации учебно-воспитательного процесса.

Межпредметные связи функционируют в обучении как фактор комплексного воздействия на личность, на ее познавательные и нравственные стороны, как фактор ее всестороннего развития. В реальном процессе обучения межпредметные связи способствуют осуществлению всех дидактических принципов, усиливая их взаимодействие. Их действие распространяется на все учебные предметы, и практически изучение каждой учебной темы может включать те или иные виды связей с другими предметами. Межпредметные связи всемерно содействуют всем функциям обучения:

формированию системы научных знаний, обобщенных познавательных умений, широких познавательных интересов, мировоззренческих убеждений школьников.

Межпредметные связи играют существенную роль в обеспечении единства обучения и воспитания. Они выступают как средство усиления этого единства и средство комплексного подхода к обучению.

Использование межпредметных связей в практике обучения вызвало появление новых форм его организации, таких как урок с межпредметными связями или интегрированный урок.

Межпредметные связи могут включаться в урок в виде фрагмента, отдельного этапа урока, на котором решается определенная познавательная задача, требующая привлечения знаний из других предметов.

Учебный материал отдельных тем уроков того или иного курса оказывается настолько тесно связанным с учебным материалом другого предмета, что возникает потребность в осуществлении межпредметных связей на протяжении всего урока. Такой урок, все основные познавательные задачи которого требуют применения знаний из других предметов, должен быть назван межпредметным или интегрированным. Межпредметный характер чаще всего носят уроки, обобщающие учебный материал одной или нескольких учебных тем одного или разных предметов. Межпредметные уроки могут быть вводными и проводиться в процессе изучения учебной темы.

Многосторонние межпредметные связи углубляют содержание урока, повышают его познавательную ценность, учащиеся наглядно убеждаются во взаимосвязи процессов и явлений окружающего мира. Познавательная деятельность учащихся на уроке под влиянием межпредметных связей значительно активизируется. Ученики применяют знания сразу из нескольких предметов к решению новых познавательных задач, проблемных вопросов. Это требует значительного напряжения памяти, мыслительных и волевых процессов. Наблюдается высокий интерес учащихся к уроку на всем его протяжении.

Межпредметные связи также помогают разнообразить способы закрепления вновь изученного материала. Они не только освобождают учителя от излишних повторений при закреплении, но и приучают учащихся к принципиально новым логическим операциям: сравнению материала различных дисциплин, выделению главного, обобщению, сопоставлению нового и ранее изученного.

Межпредметные связи являются первой ступенью интеграции обучения. Межпредметная интеграция представляет собой самое значительное инновационное движение в наше время. Термины «межпредметный» и «комплексный» нередко употребляются в литературе как однозначные. Опыт показал, что между ними необходимо провести некоторые различия. Межпредметность характеризуется, прежде всего, содержанием урока или задания, применение знаний и умений из нескольких предметов. Комплексность означает решение комплекса учебно-воспитательных задач, сочетание разных методов и форм обучения. Есть основания рассматривать комплексность как первый, системообразующий принцип дидактики, в целом определяющий организацию образования не только на межпредметной основе, но и в системе традиционного образования. С этой точки зрения история интеграции, по сути, отождествляется с историей образования. При том или другом подходе можно утверждать, что в образовании накоплен достаточный опыт, позволяющий педагогике подняться до системного, мыслящего рассмотрения интегративных процессов.

С другой стороны, активное развитие интегративных процессов в современной науке, политике, экономике, существенное ускорение темпов развития социальной жизни в целом и образования в частности актуализирует задачу перехода от эмпирических обобщений практики построения образования на интегративной основе к опережающему научно-теоретическому осмыслению фундаментальных законов и принципов интеграции образования.

Реализация межпредметных связей играет заметную роль и при обобщающем повторении, под которым понимается такое повторение, когда воспроизводятся не только наиболее существенные факты пройденного учебного материала, но также и существующие между ними закономерные связи и отношения, раскрываются источники

их возникновения и пути развития. При этом прослеживаются ведущие идеи изучаемой науки, что, безусловно, способствует наиболее прочному, систематическому и сознательному усвоению логики и системы науки, формированию мировоззрению.

Изучая тот или иной предмет, учащиеся узнают много новых фактов и положений, выводов, законов. Чтобы они были более осознанно и прочно усвоены, необходима систематическая работа по закреплению изученного материала. Закрепление необходимо и для того, чтобы в сознании учащихся "перекинуть мосты, как выражалась Н.К. Крупская, к использованию полученных знаний и умений в дальнейшей учебной деятельности.

Закрепление должно быть в то же время и одним из этапов овладения новыми знаниями: как правило, оно включает в себя вторичное восприятие и осмысление изучаемого материала, укрепляет в сознании учащихся те следы и связи, которые образовались при первичном восприятии.

По утверждению Шукиной Г.И., в образовании и укреплении этих «следов» или «временных связей» большая роль принадлежит «прошлому опыту», использование которого активизирует весь процесс первичного и последующего закрепления: «Наши наблюдения за реакциями учащихся на различных уроках показали, что внешнее проявление интереса (оживление учащихся, эмоциональные ответы) совпадают с моментами урока, когда ученики в связи с новым материалом вспоминают что-либо, уже известное им из прошлого опыта».

Выделяется несколько типов межпредметных связей, реализуемых на уроках русского языка в начальных классах.

1. Первый тип межпредметной связи: познавательный, целью которого является формирование в сознании учащихся целостной взаимосвязанной картины мира на материале общих сквозных тем школьных курсов.

Реализация межпредметных связей познавательного типа решает задачи повышения интереса к учебному материалу по русскому языку за счет привлечения текстов различных стилей, расширяющих круг познавательной деятельности учащихся, а, следовательно, активизирующих речевую деятельность на данном материале. **Annotation:**

Устная и письменная речь как типы речевой деятельности реализуются во взаимосвязанных речемыслительных процессах: сравнение, сопоставление, обобщение знаний, восприятие и воспроизведение высказывания. Созданная средствами обучения речевая среда, становится стимулом для порождения речевой деятельности, максимально приближенной к условиям протекания естественной коммуникации. В этих условиях формируются коммуникативные умения, обеспечивающие как восприятие, так и создание высказываний.

2. Второй тип межпредметной связи - лексический. Общим материалом для объединения предметов служит межпредметный лексический минимум, в результате работы над которым познается не только предметное, прямое значение слова, но и переносное.

Лексический тип межпредметной связи используется в процессе словарной работы, когда единицей обучения становится работа над словом. К сожалению, обогащение словаря на уроках русского языка понимается слишком узко, как пополнение речи новыми словами. Наиболее эффективным в работе над словом является комплексное использование всех видов речевой деятельности (аудирование, чтение, говорение, письмо), что позволяет развивать и устную и письменную речи школьников, строить высказывания (сочинения).

3. Третий тип межпредметной связи - тематический, суть которого состоит в объединении содержания соотносимых между собой тематических разделов разных предметов: «Познание мира», «Изобразительной деятельности», «Музыки» для подготовки и написания сочинения. Интегративным материалом урока по развитию речи становятся тексты разных типов речи, произведения живописи, музыки, литературы.

Таким образом, межпредметные связи в школьном обучении являются конкретным выражением интеграционных процессов, происходящих сегодня в науке и в жизни общества. Эти связи играют важную роль в повышении практической и научно-теоретической подготовки учащихся, существенной особенностью которой является

овладение школьниками обобщенным характером познавательной деятельности. Обобщенность же дает возможность применять знания и умения в конкретных ситуациях.

Основная работа по развитию речи младших школьников проводится, как правило, на уроках чтения и русского языка. Но, чтобы сохранить уровень речевой культуры учащихся, а тем более поднять этот уровень, необходимо проводить работу по развитию связной речи на уроках по всем учебным дисциплинам.

ЛИТЕРАТУРА

1. Кулагин П.Г. Межпредметные связи в процессе обучения / П.Г. Кулагин - М.: Просвещение, 1981. – 250с.
2. Максимова В.Н. Межпредметные связи в процессе обучения / В.Н. Максимова - М.: Просвещение, 1988. – 205с.
3. Щукина Г.И. Активация познавательной деятельности учащихся в учебном процессе / Г.И. Щукина - М.: Просвещение, 1979. – 212с.
4. Яковлев Н.М. Методики и техника урока в школе / Н.М. Яковлев. – М., Просвещение, 1970. – 195с.

МЕЖПРЕДМЕТНЫЕ СВЯЗИ И ИХ РОЛЬ В ФОРМИРОВАНИИ СВЯЗНОЙ РЕЧИ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ В ТАДЖИКСКОЙ ШКОЛЕ

В статье рассматриваются межпредметные связи и их роль в формировании связной речи младших школьников в таджикской школе. Межпредметные связи - важнейший фактор оптимизации процесса говорения, развития вербальных способностей учащихся. Межпредметные связи в школьном обучении являются конкретным выражением интеграционных процессов, происходящих сегодня в науке и в жизни общества.

Ключевые слова: межпредметные связи, связанная речь, говорение, дидактика, логическая структура, познавательные связи, лексические связи, тематические связи.

INTERDISCIPLINARY RELATIONAL AND THEIR ROLE IN TONING THE CONNECTED SPEECH OF JUNIOR GRADES IN TAJIK SCHOOLS

The article considers the interdisciplinary relational and their role in toning the connected speech of junior grades in Tajik schools. Interdisciplinary communication is an important factor in optimizing the process of speaking, the development of verbal abilities of students. Interdisciplinary relations in schooling are a concrete expression integration taking place nowadays in science and social life.

Key words : Interdisciplinary communication, connected speech, speaking, didactics, logical structure; correlative links lexical links, the thematic links.

Сведения об авторе: *Абдуллоева Т. М.* – кандидат педагогических наук, старший преподаватель кафедры МПРЯЛ Таджикского национального университета. Телефон: **988 50 10 13**

ПСИХОЛОГО-ДИДАКТИЧЕСКИЕ ПРЕДПОСЫЛКИ ПРЕПОДАВАНИЯ РУССКОГО ЯЗЫКА В НАЦИОНАЛЬНОЙ АУДИТОРИИ

Х.М. Бубиев

Таджикский национальный университет

Значение русского языка для каждого народа определяется возрастающей его социальной и функционально-коммуникативной ролью в жизни народов СНГ.

В разработке теории и практики изучения русского языка в таджикской школе огромную роль играют педагогическая психология и психология речи (психолингвистика), изучающая вопросы взаимоотношения языка и мышления на основе данных науки о высшей нервной деятельности.

Для установления психолого – лингвистических основ обучения второму языку важное значение имеет детерминация соотношения языка и речи, находящихся в неразрывной связи с мышлением.

Язык, как известно, общественное явление, а речь – индивидуально-психологическое, которое существует в формах внутренней и внешней речи.

Внутренняя речь, будучи тесно связана с мышлением, подготавливает внешнюю ее форму – устную и письменную речь. На начальной стадии изучения русского языка нерусским, как правило, родной язык приходит на помощь, и обойтись его почти невозможно. Наблюдается неуверенная, замедленная речь, частое употребление слов родного языка, расположение слов в предложении, соответствующее синтаксическому строю родного языка.

Ф.А. Будагов в работе « О психологических основах обучения русскому языку в национальной школе», ссылаясь на психологов (Б. Г. Ананьев, Н. И. Жинкин, Л. К. Назаров, Л. Д. Новикова, А. Н. Соколов), пишет о том, что они выделяют внутреннюю речь как самостоятельный вид, исходя из того, что, выполняя иную функцию, чем внешняя речь, она и структурно отличается от нее. Вместе с тем она и не сама мысль, а лишь форма внутренней работы мысли. Владение внутренней речью на русском языке является достижением подлинного двуязычия.

Русский язык становится вторым родным языком для обучающегося, когда последний в одинаковой мере научится мыслить на этом языке так же, как и на родном.

Для учащихся национальных школ, в том числе таджиков, трудной проблемой является соотнесение внутренней речи (основанной на родном языке) с внешней (когда последняя оформляется на русском языке). У них сложный процесс словесного воплощения задуманного почти всегда завершается со следами интерференции родного языка (внутренней речи). Не трудно представить сложности построения русского предложения для студента, в языке которого встречаются такие формы связи слов, которые не имеют места в русском языке, и, наоборот, отсутствует, например согласование и управление слов.

Для студента составляет трудность усвоение не только звукового строя и законов русского синтаксиса, но сложной роли предлога и окончания. Следовательно, правильная постановка изучения русского языка может быть обеспечена при учете особенностей внутренней речи студента, которая всегда играет свою интерферирующую роль.

Школа психологов, разрабатывающая вопросы билингвизма, доказала, что при переходе к оформлению мысли на неродном языке возникают трудности, так как одно и то же суждение оформляется у человека яснее и точнее на более понятном языке, чем на менее понятном.

Психологические процессы овладения неродным языком подразделяются на 3 этапа: 1-й этап обучения (рецептивный) охватывает период первоначального слушания и понимания русской речи (устной разговорной курс) ; 2-й этап (репродуктивный) характеризуется более активной речевой деятельностью учащихся, когда они начинают говорить, читать и писать на русском языке; 3-й этап обучения (продуктивный) наступает вместе с активной мыслительной деятельностью на основе ранее усвоенных слов русского языка. На этом этапе формируется умение мыслить на русском языке, создается собственная речь.

Важной методической предпосылкой успешного овладения русским языком является организация работы, способствующей выработке навыков обобщения языковых явлений. Сравнение и сопоставление языковых фактов родного и русского языков содействуют активизации познавательной деятельности учащихся в процессе обучения. А познавательная активность на ее высшем уровне – это творческая активность, которая достигается в результате убеждения, обучаемых в жизненной необходимости овладения данным материалом и при условии, что этот материал им понятен и вызывает интерес и положительные эмоции.

Наряду с известными объективными мотивами, определенными нашей действительностью интерес студентов к русскому языку имеет и субъективные причины. К ним мы относим желание студентов овладеть русским языком как средством общения, инструментом извлечения знаний при чтении различной литературы и периодики на русском языке, прослушивании радио, просмотр кинофильмов и телепрограмм.

Таким образом, педагогическая психология вскрывает механизмы и процессы умственных операций, связанных с сознанием, осмыслением учащимся изучаемого, с совершенствованием процессов мышления, способностей к анализу и обобщениям, к абстрагированию. Она дает возможность проанализировать процесс поэтапного усвоения языка, определить последовательность и взаимообусловленность элементов обучения. Психологические исследования основ обучения русскому языку в таджикской школе должны сыграть положительную роль в дальнейшем развитии методов обучения этому предмету на научной основе.

Перед учителем стоят сложные задачи правильного использования закономерностей процесса обучения, возникает цепь разнородных трудностей, вызванных спецификой

работы таджикской школы. Сильно дает о себе знать интерференция, проявляющаяся при обучении учащихся-таджиков русскому языку.

В психологическом понимании изучение второго языка должно проходить так, чтобы оно не только не мешало развитию речи на родном языке, но и помогало ему, поскольку на фоне усвоения второго языка особенности родного выступают более выпукло и ярко. Сравнение фактов русского языка с фактами родного языка необходимо прежде всего для устранения возможностей давления системы родного языка.

Учителю таджикской школы очень важно изучить специфические особенности родного языка учащихся, чтобы найти причины возникновения трудностей усвоения последними русского языка, выявить типичные ошибки в их устной и письменной речи.

Умелое и умеренное использование приема сопоставления русского языка с родным помогает осуществить такие основные принципы российской дидактики, как сознательность, доступность и последовательность в обучении.

Эффективные методы и приемы обучения русскому языку, как любимому другому предмету, должны быть построены на дидактических и психологических основах преподавания этого предмета. На первом плане должны быть учет уровня знаний учащихся и их индивидуальных способностей, сложности учебного материала.

Успеху русиста таджикской школы будут способствовать использование целенаправленных аудиовизуальных упражнений, наглядных пособий, ТСО; методически грамотное изложение материала в учебнике и других пособиях, используемых на уроке ; достаточная подготовка самого учителя к занятию.

ЛИТЕРАТУРА.

1. Будагова Ф.А. О психологических основах обучения русскому языку в национальной школе/ Ф.А. Будагова.- Баку, 1962.- С. 16-17.
2. Жинкин Н.И. Психологические основы развития речи/ Н.И. Жинкин. // В защиту живого слова. -М., 1966. -С. 22-23.
3. Курбанов С.А. Русский язык в СНГ/ С.А. Курбанов. Каз. Гу, 2001г.-С.180-189
4. Леонова А.С. Преподавание русского языка в чеченской школе/ А.С.Леонова. М -2011. -С 22-29

ПСИХОЛОГО-ДИДАКТИЧЕСКИЕ ПРЕДПОСЫЛКИ ПРЕПОДАВАНИЯ РУССКОГО ЯЗЫКА В НАЦИОНАЛЬНОЙ АУДИТОРИИ

В статье рассматривается психологическая речь (психолингвистика), изучающая вопросы взаимоотношения языка и мышления на основе данных науки о высшей нервной деятельности.

Ключевые слова: дидактика, билингвизм, речь, психология, мышление, нервная деятельность, метод, эффект, приемы, обучение.

PSYCHO-PEDAGOGICAL CONDITIONS OF TEACHING THE RUSSIAN LANGUAGE IN THE NATIONAL AUDIENCE

The author of the present article describes a psychological speech (Psycholinguistics), studying the relationship between language and thinking based on Science of higher nervous activity.

Key words: didactics, bilingualism, language, psychology, mind, neural activity, method, effect, tricks, classes.

Сведения об авторе: *Бубиев Х.М* - доцент кафедры МПРЯ ТНУ Телефон: **938724121**.

ПРИМЕНЕНИЕ ИННОВАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

С.Ш.Термизов

Таджикский национальный университет

Сложившаяся практика внедрения средств информационных технологий в образовательный процесс предполагает их использование, прежде всего, в изучении технических дисциплин. Как показывают проведенные исследования, с их помощью можно значительно улучшить как управление образовательным процессом, так и повысить его педагогическую эффективность.

Разрабатывая принципы организации обучения с помощью информационных технологий, необходимо принимать во внимание, с одной стороны, дидактические свойства и функции обучения самих средств информационных технологий, как основы

обучения, с другой стороны, концептуальные направления дидактической организации такого обучения, как элемента общей системы образования на современном уровне.

Прежде всего, необходимо представить достоинства компьютерного метода с психологической точки зрения. Компьютерное обучение несет в себе огромный мотивационный потенциал. При условии правильно составленной программы компьютер может помочь преподавателю индивидуализировать и дифференцировать учебный процесс, в то время как обучаемые будут ощущать постоянное присутствие доброжелательного инструктора - машины.

Компьютер гарантирует конфиденциальность. В том случае, если не ведется запись результатов для преподавателя, только сам обучаемый знает, какие ошибки он допустил, и не боится, что преподаватель узнает его результаты. Таким образом, самооценка обучаемого не снижается, а на уроке создается психологически комфортная атмосфера. Компьютер обеспечивает большую степень интерактивности обучения, чем работа в аудитории или в лингафонном кабинете. Это обеспечивается постоянной и прямой реакцией машины на ответы обучаемого в ходе выполнения упражнения. Поскольку обучаемые сами определяют темп работы, компьютерное обучение как нельзя лучше соответствует принципам индивидуального обучения. Курсанты могут допускать любое количество ошибок, не испытывая при этом терпение компьютера, и тратят учебное время только на исправление, анализ собственных ошибок и могут не слушать, как преподаватель снова объясняет уже знакомый материал.

Решающим фактором успешного внедрения информационных технологий в учебный процесс являются готовность и способность преподавателей освоить средства информационных технологий и предложить новые методики обучения с использованием этих средств. С применением соответствующих методик обучения мультимедийные обучающие программы можно использовать: при проведении аудиторных занятиях; на факультативных занятиях; на дополнительных занятиях с отстающими; для самостоятельной работы студентов во внеурочное время. Следует выделить ряд существенных позитивных факторов, повышающих эффективность обучения студентов. Использование мультимедийных технологий:

1. Позволяет индивидуализировать обучение.
2. Повышает активность студентов.
3. Помогает интенсифицировать обучение.
4. Повышает мотивацию учения.
5. Создает условия для самостоятельной работы.
6. Способствует выработке самооценки у студентов.
7. Создает комфортную среду обучения.

Эти эффекты достигаются погружением учащихся в принципиально новую информационно-технологическую среду, обеспечивающую расширенное интерактивное взаимодействие, максимально приближенное к естественному. Повсеместное использование информационных ресурсов, являющихся продуктом интеллектуальной деятельности наиболее квалифицированной части трудоспособного населения общества, определяет необходимость подготовки в подрастающем поколении творчески активного резерва. По этой причине становится актуальной разработка определенных методических подходов к использованию средств новых информационных технологий для реализации идей развивающего обучения, развития личности курсанта. В частности, для развития творческого потенциала индивида, формирования у курсанта умения осуществлять прогнозирование результатов своей деятельности, разрабатывать стратегию поиска путей и методов решения задач - как учебных, так и практических.

Не менее важна задача обеспечения психолого- педагогическими и методическими разработками, направленными на выявление оптимальных условий использования средств новых информационных технологий в целях интенсификации учебного процесса, повышения его эффективности и качества. Актуальность вышеперечисленного определяется не только социальным заказом, но и потребностями индивида к самоопределению и самовыражению в условиях современного общества этапа информатизации.

Особого внимания заслуживает описание уникальных возможностей информационных технологий, реализация которых создает предпосылки для небывалой в истории педагогики интенсификации образовательного процесса, а также создания методик, ориентированных на развитие личности обучаемого. Перечислим эти возможности:

- незамедлительная обратная связь между пользователем и информационными технологиями;
- компьютерная визуализация учебной информации об объектах или закономерностях процессов, явлений, как реально протекающих, так и "виртуальных";
- архивное хранение достаточно больших объемов информации с возможностью ее передачи, а также легкого доступа и обращения пользователя к центральному банку данных;
- автоматизация процессов вычислительной информационно - поисковой деятельности, а также обработки результатов учебного эксперимента с возможностью многократного повторения фрагмента или самого эксперимента;
- автоматизация процессов информационно-методического обеспечения, организационного управления учебной деятельностью и контроля за результатами усвоения.

Реализация вышеперечисленных возможностей информационных технологий позволяет организовать такие виды деятельности как:

- регистрация, сбор, накопление, хранение, обработка информации об изучаемых объектах, явлениях, процессах, в том числе реально протекающих, и передача достаточно больших объемов информации, представленной в различных формах;
- интерактивный диалог - взаимодействие пользователя с программной (программно-аппаратной) системой. В отличие от диалогового, (предполагающего обмен текстовыми командами (запросами) и ответами (приглашениями)), характеризуется реализацией более развитых средств ведения диалога. Это возможность задавать вопросы в произвольной форме, с использованием "ключевого" слова, в форме с ограниченным набором символов, при этом обеспечивается возможность выбора вариантов содержания учебного материала, режима работы.

Ввиду того, что вышеперечисленные виды деятельности основаны на информационном взаимодействии между обучаемым (обучаемыми), преподавателем и средствами новых информационных технологий и вместе с тем направлены на достижение учебных целей, назовем ее информационно-учебной деятельностью.

Таким образом, можно выделить следующие педагогические цели использования средств новых информационных технологий:

- развитие личности обучаемого, подготовка индивида к комфортной жизни в условиях информационного общества;
- развитие мышления, (например, наглядно-действенного, наглядно-образного, интуитивного, творческого, теоретического видов мышления);
- эстетическое воспитание (например, за счет использования возможностей компьютерной графики, технологии Мультимедиа);
- развитие коммуникативных способностей;
- формирование умений принимать оптимальное решение или предлагать варианты решения в сложной ситуации (например, за счет использования компьютерных игр, ориентированных на оптимизацию деятельности по принятию решения);
- развитие умений осуществлять экспериментально-исследовательскую деятельность (например, за счет реализации возможностей компьютерного моделирования или использования оборудования, сопрягаемого с ЭВМ);
- формирование информационной культуры, умений осуществлять обработку информации (например, за счет использования интегрированных пользовательских пакетов, различных графических и музыкальных редакторов). Использование средств новых информационных технологий в качестве средства обучения, совершенствует процесс преподавания, повышает его эффективность и качество.

ЛИТЕРАТУРА

- 1.Околелов О.П. Современные технологии обучения в ВУЗе: сущность, принципы проектирования, тенденции развития/ О.П.Околелов. / Высшее образование в России. 2004. № 2.
- 2.Зайцева С. А. Иванов В. В. «Информационные технологии в образовании»[Электронный ресурс] <http://sgpu2004.narod.ru/infotek/infotek2.htm>
- 3.Захарова И.Г. Информационные технологии в образовании: учебное пособие для высш. учеб. заведений / И.Г.Захарова. - М.: «Академия», 2008. – 192с.

ПРИМЕНЕНИЕ ИННОВАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

Сложившаяся практика внедрения средств информационных технологий в образовательный процесс предполагает их использование, прежде всего, в изучении технических дисциплин. Как показывают проведённые исследования, с их помощью можно значительно улучшить как управление образовательным процессом, так и повысить его педагогическую эффективность. Статья посвящена изучению данной темы.

Ключевые слова: средства информационных технологий, образовательный процесс, изучение технических дисциплин, управление образовательным процессом, педагогическая эффективность.

APPLICATIN OF INNOVATIVE TECHNOLOGES

The developed practice of introduction of means of information technology in educational process assumes their use, first of all, in studying of technical disciplines. As show the conducted researches, with their help it is possible to improve considerably as management of educational process, and to raise its pedagogical efficiency. Article is devoted studying of the given theme.

Key words: means of information technology, educational process, studying of technical disciplines, management of educational process, pedagogical efficiency.

Сведения об авторе: *Термизов С.Ш.* - ассистент кафедры методики преподавания русского языка и литературы Таджикского национального университета. Телефон: **935936061**

ПОВЫШЕНИЕ СОЦИОКУЛЬТУРНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ ПОСРЕДСТВОМ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ ПРИ ИЗУЧЕНИИ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА

А.К.Гараева

Таджикский национальный университет

Изменения, произошедшие в последние годы в экономической, политической и культурной жизни как внутри республики, так и в области международных отношений, существенно расширили функции иностранного языка. Интеграция в процесс обучения иностранного языка различных образовательных услуг в сети Интернет значительно увеличило возможность использования современных методов преподавания. Это в свою очередь, предполагает поиск инновационных технологий обучения иностранному языку, способствующих формированию у студентов социально - культурной компетенции.

Все эти изменения диктуют новый подход к обучению иностранным языкам в вузе, суть которого заключается не только в пересмотре методики преподавания отдельных аспектов языковой системы, но и в формировании нового взгляда на место зарубежной культуры в учебном процессе. Обучение иностранному языку на основе ознакомления студентов с культурой другой страны является в настоящее время одним из базовых принципов обучения предмету. Приобщение к культуре другого народа не только делает изучение иностранного языка более привлекательным для студентов, но и способствует полноценной коммуникации, более точному и адекватному пониманию носителей данной культуры.

Говоря о социокультурной компетенции, необходимо отметить, что это тот фактор, который во многом определяет и обуславливает использование языка в конкретных ситуациях и, таким образом, влияет на иноязычную коммуникативную компетенцию. Социокультурная компетенция является комплексным понятием и включает в себя набор компонентов, относящихся к различным категориям.

Традиционно выделяют следующие компоненты социокультурной компетенции, развитие которых посредством обучения иностранным языкам может и должно быть эффективным:

➤ лингвострановедческий компонент (лексические единицы с национально-культурной семантикой и умение их применять в ситуациях межкультурного общения);

➤ социолингвистический компонент (языковые особенности социальных слоев, представителей разных поколений, полов, общественных групп, диалектов; в данной группе следует отдельно выделить эвфемизмы и политически корректную лексику);

➤ социально-психологический компонент (владение социо-и культурно обусловленными сценариями, национально - специфическими моделями поведения с использованием коммуникативной техники, принятой в данной культуре);

➤ культурологический компонент (социокультурный, историко-культурный, этнокультурный фон).[2]

Как отмечает П.В. Сысоев, социокультурная компетенция позволяет говорящему на иностранном языке чувствовать себя практически на равных с носителями языка (в отношении культуры), что является шагом к адекватному владению иностранным языком.[4]

Описание задач социокультурного образования может быть осуществлено в терминах социокультурной компетенции, под которой мы понимаем уровень знаний социокультурного контекста использования иностранного языка, а также опыт общения и использования языка в различных социокультурных ситуациях.

Социокультурная компетенция может быть достигнута как результат социокультурного образования на занятиях иностранного языка. В соответствии с определением понятия «культура», включает в себе знание обо всех областях жизни страны изучаемого языка и особенности национального видения мира, и развитие умения общаться в различных жизненных ситуациях.[1]

Обучение межкультурному общению на иностранном языке, включающее в себя изучение культуры конкретного социума, предусматривает работу обучаемых над собой в качестве участников такого общения и приобретение с этой целью соответствующих умений автономной деятельности. При этом неперенным условием является обеспечение взаимопонимания коммуникантов, базирующиеся на осознании специфики изучаемых культур, функционирующих в определенных ситуациях общения, черт сходства и различия этих культур. Решение этой задачи - ознакомление с иноязычной культурой - осуществляется в соотнесении с конкретными ситуациями коммуникации.

Важным фактором формирования социокультурной компетенции является применение новых технологий обучения. Как показывают исследования, технология критического мышления, проектная деятельность, обучение в сотрудничестве и игровые технологии, технология развивающего обучения развивают интерес к иноязычному общению, расширяют его предметное содержание. При формировании социокультурной компетенции очень актуально также использование информационно-коммуникационных технологий.

Наиболее продуктивной считаю современную методику преподавания -аудирования с использованием сети Интернет, так как она создает уникальную возможность слушать тематические тексты на иностранном языке самими носителями языка, изучать фонетику и культуру общения.

Материалом для обучения аудированию служат аутентичные тексты информационно-справочного характера: аудиоинформация в галереях и музеях, путеводители для туристов, объявления в аэропорту, вокзале, в транспорте. Кроме этого студентам предлагаются тексты, которые могут встретиться в реальной жизни при обучении или при посещении страны изучаемого языка: прогноз погоды, новости, спортивные репортажи, инструкции, интервью.

Овладевая при помощи сети Интернет социокультурными знаниями и умениями, студенты расширяют свои лингвострановедческие и страноведческие за счет новой тематики о стране изучаемого языка, ее науке, культуре, реалиях, известных людях в различных видах речевой деятельности: аудировании, говорении, чтении и письме.

Кроме того, усвоение иностранного языка и культуры должно происходить через сопоставление культур и выделение как общего, на которое можно опираться в процессе приобретения новых знаний, так и различного. Подобный подход позволяет расширить кругозор, совершенствовать языковые и страноведческие знания в родном и изучаемом языках, лучше понимать среду и атмосферу, в которой живут представители данных

культур. Такое сравнение способствует развитию интеллекта обучаемых, умений выражать свое мнение. Кроме того, опора на данный принцип стимулирует стремление постоянно увеличивать и углублять объем языковых и общекультурных знаний, что положительно влияет на реализацию образовательных, воспитательных и развивающих целей обучения студентов.

Таким образом, можно сделать вывод о том, что использование новых технологий обучения иностранному языку не только углубляет и расширяет знание иностранного языка, но и способствует расширению культурного кругозора, эрудиции студентов, развитию их творческой активности, духовно-нравственной сферы, эстетических вкусов и, как следствие, повышает мотивацию к изучению языка и культуры другой страны и сквозь призму этих знаний более активно помогает осваивать культуру своей страны, а значит, формирует социокультурную компетенцию.

ЛИТЕРАТУРА

1. Баранова Н.В. Социокультурный компонент в содержании обучения иностранному языку. / Н.В.Баранова, С.Б.Гусева. Иностранные языки в школе. 2010, №4.
2. Воробьев Г.А. Развитие социокультурной компетенции будущих учителей иностранного языка (поиск эффективных путей). / Г.А.Воробьев. Иностранные языки в школе. - 2003, № 3
3. Миролюбов А. А. Культуроведческая направленность в обучении иностранным языкам. / А.А.Миролюбов. // ИЯШ. 2001. - №5. - с. 11-14.
4. Смирнов И.Б. Формирование основ культурно-страноведческой компетенции учащихся старших классов средней школы на уроке иностранного языка. / Смирнов И.Б. – Спб, - 2002.
5. Сысоев П.В. Язык и культура: в поисках нового направления в преподавании культуры страны изучаемого языка. / Сысоев П.В. Иностранные языки в школе. 2007, № 4.

ПОВЫШЕНИЕ СОЦИОКУЛЬТУРНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ ПОСРЕДСТВОМ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ ПРИ ИЗУЧЕНИИ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА

В статье рассматривается одна из наиболее актуальных задач на сегодняшний день – готовность преподавателей иностранного языка высших учебных заведений в использовании инновационных технологий обучения иностранному языку, которые помогают формированию у студентов социально - культурной компетенции.

Ключевые слова: интеграция, социально - культурная компетенция, инновационные технологии обучения, сеть Интернет.

INCREASE SOCIO-CULTURAL THE COMPETENCE BY MEANS OF USE OF INFORMATION TECHNOLOGIES AT FOREIGN LANGUAGE STUDYING

In the article one of the most actual tasks to date is readiness of teachers of foreign language of higher educational institutions in the use of innovative technologies of teaching foreign language, which helps the students to form a socio - cultural competence.

Key words: integration, socio-cultural competence, innovative learning technologies, the Internet.

Сведения об авторе: *Гараева А.К.* – кандидат педагогических наук, доцент общеуниверситетской кафедры немецкого и французского языков ТНУ. Телефон: (+992-37) 21-77-11. E-mail: Garaeva-ru@yandex.ru.

ПРИНЦИПЫ ОБУЧЕНИЯ САМОСТОЯТЕЛЬНОЙ РАБОТЫ

Л. Э.Калонова

Таджикский национальный университет

В настоящее время повышение эффективности обучения иностранного языка как средства достижения поставленных целей является ключевой задачей. Сочетание самостоятельной работы имеет исключительно большое значение для овладения иностранным языком. Процесс выполнения самостоятельной работы способствует углублению знаний и развитию умений и навыков.

Цель заключается в том, чтобы помочь выполнению практических задач, обеспечить знание иностранного языка.

Особенность самостоятельной работы в том, что она наиболее полно даёт возможность реализовать принцип активности обучения, активизировать самостоятельную работу.

При построении самостоятельной работы по иностранному языку преподаватель должен исходить из задач обучения, из объёма и качества знаний. Кроме того, при организации самостоятельной работы нужно помнить о том, что эта работа добровольна и предполагает проявление личных интересов и склонностей.

Поскольку самостоятельная работа, поставлена на активности и творческой деятельности, главной движущей силой её, является развитие учебных интересов под руководством преподавателя.

От эффективности занятия, его содержания, организации и значимости решающим образом зависит всё дело обучения, поскольку на занятии закладывается основа для самостоятельной работы. В данное время содержанием занятия иностранного языка является обучение общению на изучаемом языке. Усвоение теоретических сведений играет подчинённую роль, поэтому занятие иностранного языка в большой мере призван обеспечивать практическое овладение предметом.

Эффективность занятия прямо зависит от того, насколько формы и приёмы обучения и контроля стимулируют интеллектуальную активность, развивают организационные умения учебного труда. Именно поэтому важнейшей задачей обучения является формирование умений самостоятельной работы, способы к творческой деятельности.

Опыт преподавания ежедневно убеждает нас в том, что педагогические приёмы не дают желаемых результатов, пока изучающий иностранный язык сам не начнёт работать над языком: следить за ходом занятия; стремиться к активной языковой практике; правильно оценивать свои достижения и ответы; пользоваться грамматическим справочником и словарём

Большие возможности для активизации самостоятельной работы заложены в поиске новых форм проведения занятий по теме в виде рефератов, докладов, конференций, конкурсов, олимпиад и т.д.

Самостоятельная работа – многопланова. Преподаватель должен научить навыкам работы при чтении текста, как пользоваться раздаточным материалом, техническими средствами, как провести самоконтроль при работе с письменными упражнениями, во время устной речи и т.д. Заранее планируя эту деятельность необходимо разработать план, серии занятий, проанализировать содержание тематических текстов, упражнений, определить логические и языковые связи учебника и статей из газет, межпредметные связи, связи с жизнью страны, вуза, а затем наметить формы самостоятельной работы как индивидуально, так и коллективно. Наибольший эффект заключают в себе работу с газетами, формируя у студентов умение самостоятельно ориентироваться в газетном тексте. Предлагаются такие задания:

What information does the article give?

Name the places mentioned in the article

Prove (say) that...

Read the article, answer the questions give examples to illustrate your answer и т.д

В организации самостоятельной работы и в частности при работе с газетами, очень важно учитывать принцип последовательности, посильности. Например

- реферирование статьи т.е, уметь анализировать прочитанное
- беседа по прочитанному
- перевод (выборочно)

Студенты выполняют также упражнения, помогающие им кратко передать содержание прочитанного, подчеркнуть в статье слова, выражающие главную мысль; передать основное содержание статьи одним предложением или несколькими предложениями. Эта работа проводится более эффективно, если учитывать интересы и наклонности обучаемых.

Опыт показывает, что самостоятельная работа, основанная на зрительной опоре и наглядности, т. е. работа с текстами, фотографиями, картинками является наиболее эффективной. Также практикуется пересказ текстов по ключевым словам, составление тезисов, плана. Это позволяет сосредоточить внимание на содержание прочитанного, глубже вникнуть в смысл текста, способствуют развитию навыков устной речи.

Применение технических средств при работе имеют большое значение. Применение ТСО в самостоятельной работе, как после занятий, так и вовремя занятий даёт возможность: увеличить время прослушивания; улучшить устные виды работы, как вне урока, так и вовремя урока; лучше усвоить материал; умению пересказать, что прослушали и т.д.

Самостоятельная работа с техническими средствами обучения должна рассматриваться как использование для:

- закрепления нового лексического и грамматического материала;
- тренировки в выработке правильных навыков произношения;
- обучения пониманию иностранной речи на слух (аудирование);
- обучения пониманию иностранной речи с определённым материалом;
- говорения вслух вслед за диктором;
- пересказа прослушанного текста целиком и по частям;
- повторения ранее пройденных тем устной речи с целью их активности;
- тренировки в ответах на вопросы в паузы с целью выработки быстрой реакции на вопросы: после паузы дан правильный ответ для последующего повторения и самокорректировки в случае необходимости.

Чтобы добиться прочных знаний необходимо вести работу по закреплению изученной лексики. Самостоятельная работа должна быть взаимосвязана с содержанием работы на занятии, т.к. самостоятельная работа опирается на учебную работу, углубляя и дополняя её. Необходимо систематически вести работу во всех направлениях: работа с учебным материалом, журналами, газетами, с глобальной сетью Интернет.

Всё приведённое ранее, способствует формированию у студентов навыков к самостоятельной и творческой работе.

ЛИТЕРАТУРА

1. Агапитова Т.В. Организация самостоятельной работы на уроках английского языка. МКОУ 2012-2013г.
2. Земкин А.Ф., Кирдяев В.М. Самостоятельная работа студентов. Мордовский госунивер. им. Н.П.Огорева, 2009г.
3. Назаров В.З., Могилевич Б.В. Организация самостоятельной работы студентов. Саратовский госунивер. Им. Н.Г. Чернышевского, 2013г.
4. Неудихина Н.А. Рабочая тетрадь как средство активизации самостоятельной работы студентов. Алтайский госунивер. Им. И.И. Ползунова, 2010г.

ПРИНЦИПЫ ОБУЧЕНИЯ САМОСТОЯТЕЛЬНОЙ РАБОТЫ

Данная статья посвящена принципам самостоятельной работы, от эффективности которой зависит формирование у студентов навыков к индивидуальной и творческой работе.

Ключевые слова: обучения, принципы, работа

THE PRINCIPLES OF TEACHING SELT WORK

The given work covers the principles of teaching salt work among the students.

Key words: principles, study, work.

Сведения об авторе: *Л. Э. Калонова* - старший преподаватель кафедры иностранных языков Таджикского национального университета. Телефон: 934 24 75 55.

МУНДАРИЧА - СОДЕРЖАНИЕ

ТАЪРИХ- ИСТОРИЯ

МУНОСИБАТҲОИ ПОКИСТОН БО КИШВАРҲОИ ҒАРБ ВА ИМА <i>Т. Турсунов.....</i>	3
НАҚШИ ДОНИШМАНДОНИ ЭРОНИНАЖОД ДАР РУШДИ “БАЙТУЛҲИКМА” <i>Қаҳҳори Расулиён.....</i>	6
МЕТОДОЛОГИЯИ ТАҲҚИҚОТИ ТАЪРИХ <i>С.М. Рачабов.....</i>	9
КУЛЬТУРА МИРА – ОСНОВА МЕЖКУЛЬТУРНОГО ДИАЛОГА <i>М.М.Бабаджанова</i>	12
АЛОҚАҲОИ МАДАНИИ РУСИЯ БО ТОҶИКИСТОН <i>Қ.Ҷ. Бозоров.....</i>	15
ҒАЗНА ДАР АҲДИ БОСТОН ВА ҚУРУНИ ВУСТО <i>Н. Насротова.....</i>	19
РОҲИ МОДЕРНИКУНОНИРО ПЕШ ГИРИФТАНИ ХИТОЙ <i>Н. Бустонова.....</i>	23
САҲМИ АКАДЕМИК В.В. БАРТОЛД ДАР ОМУЗИШИ ТАЪРИХИ ХАЛҚИ ТОҶИК <i>С.С. Шарофуддинов.....</i>	25
МАҚОМИ НАҚШИ ШОҲ ДАР «ТАТИММАТ-УЛ-БАЁН ФИ ТАЪРИХ-ИЛ-АФҶОН»-И САИД ҚАМОЛИДДИНИ АФҶОНӢ <i>Б.Т. Азимова.....</i>	27
БАЛАНД БАРДОШТАНИ САТҲИ МАДАНИЯТИ УМУМӢ ВА СИЁСИИ ШАҲРВАНДОНИ ҚУМҲУРИИ СОҲИБИСТИҚЛОЛИ ТОҶИКИСТОН <i>Ф.Б. Зикриёев.....</i>	29
ОМУЗИШИ АРХЕОЛОГИИ ПОМИРИ ҒАРБӢ ТО СОЛИ 1917 (ДАР АСОСИ ҚАЙДҲО ВА МАЪЛУМОТҲОИ САЁҲАТЧИЁН) <i>Ф.Н. Шоинбеков.....</i>	32
НАҚШИ ХАЗИНАИ ОҶОҲОН ДАР РУШДИ СОҲАҲОИ САНОАТ ВА СОҲИБКОРИИ ХУРДИ ВМБК <i>З.М. Баҳромов.....</i>	34
МАҚОМИ АСАРИ СЕЧИЛДАИ « ТАДЖИКИ ҚАРАТЕГИНА И ДАРВАЗА» ДАР ОМУЗИШИ ТОҶИКОНИ ҚУҲИСТОН <i>И. Мирзоалиев.....</i>	37
ТОҶИКИСТОНИ СОҲИБИСТИҚЛОЛ ВА РОҲҲОИ БАРОМАД АЗ БУҲРОНИ ЭНЕРГЕТИКӢ <i>Ф. Раҳимов.....</i>	41
«ҲАЁТ ВА ФАЪОЛИЯТИ МУҲАММАД ЯЪҚУББЕК ДАР ХОНИГАРИИ ҚУҶАНД» <i>Т.Х. Рачабов.....</i>	43
ПАНЧ СОЛИ РОБИТАҲОИ ДМТ БО КИШВАРҲОИ ХОРИҶӢ <i>М. Салимова.....</i>	46
РОБИТАҲОИ ИЛМИИ ТОҶИКИСТОН БО ИТТИҲОДИ АВРУПО ДАР ЗАМОНИ МУОСИР <i>М. Ҳалимова.....</i>	48
АНЪАНА ВА ОҶОЗИ ТАҲАВВУЛОТИ МАОРИФИ АСРӢ ДАР АФҶОНИСТОН (ИБТИДОИ АСРИ ХХ) <i>Р.Я. Шарифов.....</i>	51

М. ЭЛЬФИНСТОУН О ГЕНЕАЛОГИЧЕСКИХ ПРЕДАНИЯ ПУШТУНСКИХ ПЛЕМЁН <i>Г. Ибрагимова</i>	54
ВАЗЪИ ИҚТИСОДИИ ТАХОРИСТОН ТИБҚИ МАЪЛУМОТҲОИ «ҲУДУД-УЛ-ОЛАМ» <i>С. Асоев</i>	56
САҲМИ ЭРОНИЁН-ТОЧИКОН ДАР ГУСТАРИШИ УЛУМИ ИСЛОМӢ ВА ЧОМЕАШИНОСӢ ДАР АСРҲОИ VII-IX <i>Т.М. Фуломов</i>	59
НАХУСТИН ШОҲРОҲИ ТУҶОРИИ ЧОРҚӢ-ҲИСОР <i>Юсуфи Шодипур</i>	64
НИГОҲЕ БА ТАЪРИХНИГОРИИ ХОҶАГИИ БУЗУРГИ ХОҶАГОНИ ҚУЙБОРӢ (аз миёнаи садаи XVI то нимаи садаи XVII) <i>А.Кушматов</i>	67
<u>Х У К У К -ПРАВО</u>	
НАТИҶАҲОИ ФАЪОЛИЯТИ ОПЕРАТИВӢ- ҚУСТУҚӢ ВА ИСТИФОДАИ ОНҲО ДАР МУРОФИАИ ҚИНОЯТӢ <i>А.Қ. Назаров</i>	74
КВАЛИФИЦИРОВАННЫЕ И ОСОБО КВАЛИФИЦИРОВАННЫЕ ПРИЗНАКИ ПРИЧИНЕНИЕ ИМУЩЕСТВЕННОГО УЩЕРБА ПУТЕМ ОБМАНА ИЛИ ЗЛОУПОТРЕБЛЕНИЯ ДОВЕРИЕМ <i>А.И. Сафаров</i>	77
КОНСТИТУЦИОННО-ПРАВОВОЙ СТАТУС МЕСТНЫХ ПРЕДСТАВИТЕЛЬНЫХ ОРГАНОВ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ВЛАСТИ <i>А. Имомов, Д.Абдуллаева</i>	82
СООТНОШЕНИЕ КОНСТИТУЦИОННО-ПРАВОВОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ С ДРУГИМИ ВИДАМИ ЮРИДИЧЕСКОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ <i>А.М. Диноршоев</i>	87
САНАДҲОИ ИДОРАКУНИИ ДАВЛАТӢ: НАЗАРИЯ ВА АМАЛИЯ <i>Р. Марифхонов</i>	91
ПРИЗНАКИ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ И ИХ СУЩНОСТЬ <i>С. Салохиддинова</i>	94
НАҶШИ КОНСТИТУТСИЯ ДАР ТАШАККУЛ ВА ИНКИШОФИ НИЗОМИ ЁУҚУҚ ВА ҚОНУНГУЗОРИИ ТОҶИКИСТОН <i>Қ.Н. Ҷамшедов</i>	99
ОРГАНИЗАЦИИ ИЗБИРАТЕЛЬНОГО И РЕФЕРЕНДУМНОГО ПРОЦЕССА В РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН <i>Б.С. Гадоев</i>	103
АҲАМИЯТ ВА НАҶШИ КОНСТИТУТСИЯ ДАР ҲАЁТИ ИҚТИМОӢ-СИЁСИИ ДАВЛАТ ВА ЧОМЕА <i>А. Имомов</i>	110
МАСЪАЛАҲОИ АКТУАЛИИ ҚОНУНГУЗОРИИ ИНТИХОБОТӢ ДАР ҚУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН <i>С. Наимова</i>	115
МОҲИАТ ВА АҲАМИЯТИ ТАҒЙИРОТУ ИЛОВАҲОЕ, КИ БА КОНСТИТУТСИЯИ ҚУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН СОЛҲОИ 1999 ВА 2003 ВОРИД ГАРДИДА БУД <i>Д.С. Сафаров</i>	119
НЕКОТОРЫЕ ТЕОРЕТИЧЕСКОЕ ВОПРОСЫ ОПРЕДЕЛЕНИЕ ПОНЯТИЯ КОНСТИТУЦИОННО-ПРАВОВОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ	

В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН	
<i>Ш. Шеров.....</i>	<i>122</i>
ЗАМИНАҲОИ ТАШКИЛӢ-ҲУҚУҚИИ ДАВЛАТИ ДУНЯВӢ ДАР ҶТ	
<i>Ш.С. Гулов.....</i>	<i>126</i>
АСОСҲОИ КОНСТИТУТСИОНӢ-ҲУҚУҚИИ ПАДИДАИ ШАҲРВАНДӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН	
<i>Ҳ.Ш. Имомов.....</i>	<i>131</i>
ХУСУСИЯТИ БАРРАСИИ ПАРВАНДАҲОИ МАЪМУРӢ ДАР СУД	
<i>Х. Ойев.....</i>	<i>134</i>
МАВҶЕИ ПРЕЗИДЕНТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР ТАЪСИС ВА ФАЪОЛИЯТИ МАКОМОТИ СУДӢ ТИБҚИ НИЗОМИ МУВОЗИНАТ ВА БОЗДОРӢ	
<i>М. Сулаймонов.....</i>	<i>137</i>
КОНСТИТУТСИЯ - БАХТНОМАИ МИЛЛАТ	
<i>Ҳоҷизода Заринаи Ҳикматулло.....</i>	<i>140</i>
КОНСТИТУТСИЯ-ДАСТОВАРДИ МИЛЛИИ ХАЛҚИ ТОҶИК	
<i>Некрӯзи Файзизода.....</i>	<i>144</i>
КОНСТИТУТСИЯ-ҚОНУНИ МУҲИММИ ДАВЛАТ	
<i>А. Самиев.....</i>	<i>150</i>
КОНСТИТУТСИЯИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН – ДАСТОВАРДИ МИЛЛӢ	
<i>Талбиев Давлатхуҷа.....</i>	<i>159</i>
<u>Ҷ О М Е А Ш И Н О С Ё - ОБЩЕСТВОВЕДЕНИЕ</u>	
ТАНҚИДИ СИСТЕМАВИИ НАЗАРИЯИ ТАҚСИМОТИ ҲОКИМИЯТ	
<i>Г.Н. Зокиров.....</i>	<i>166</i>
РЕЛЯТИВИЗМИ ФАРҲАНГӢ ВА СЕКУЛЯРИЗМ ДАР ИНКИШОФИ СИЁСИИ КИШВАРҲОИ МУОСИР	
<i>Н.С. Муродова.....</i>	<i>171</i>
НИЗОМИ ИДЕОЛОГӢ ДАР КИШВАРҲОИ ПАСОШӮРАВӢ: МАХСУСИЯТҲОИ ИНКИШОФ	
<i>А.С. Турдиназаров.....</i>	<i>173</i>
ҲУКУМАТИ ЭЛЕКТРОНӢ: ХУСУСИЯТҲОИ ТАШАККУЛ ВА МАСЪАЛАҲОИ ИНКИШОФ ДАР ШАРОИТИ ТОҶИКИСТОН	
<i>М. Абдуҷабборов.....</i>	<i>178</i>
МУНОСИБАТҲОИ МИЛЛӢ: ДУРНАМОИ РУШДИ ОН ДАР ШАРОИТИ МУОСИРИ ТОҶИКИСТОН	
<i>И.Ш. Раҷабов.....</i>	<i>181</i>
МИЛЛАТГАРОИИ ПОЗИТИВӢ ВА НАҚШИ ОН ДАР ТАНЗИМИ МУНОСИБАТҲОИ СИЁСӢ	
<i>Б. Раҷабов.....</i>	<i>185</i>
МАҚОМИ ДАВЛАТИ МИЛЛӢ ДАР НИЗОМИ НАВИ ҶАҲОНӢ	
<i>Д.Қ. Раҳимов.....</i>	<i>187</i>
СОЗМОНҲОИ ҒАЙРИҲУКУМАТӢ ҲАМЧУН ФАКТОРИ ТАҒЙИРОТИ СИЁСӢ	
<i>У.У. Исаев.....</i>	<i>190</i>
НАЗАРИЯИ МАРКСИСТИИ ОППОЗИТСИЯ» ВА МАХСУСИЯТИ ОН ДАР ШАРОИТИ ИТТИҲОДИ ШӮРАВӢ	
<i>К. Назриев.....</i>	<i>193</i>
НАЗАРИЯИ ИНКИШОФИ МАНФИАТҲОИ МИЛЛӢ ДАР НИЗОМИ ИЛМҲОИ СИЁСӢ	
<i>М.М. Абдулҳақов.....</i>	<i>196</i>

ХИФЗИ МАНФИАТҲОИ МИЛЛӢ ВА ТАЪМИНИ АМНИЯТИ ДАВЛАТӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР ШАРОИТИ МУШКИЛОТИ МИНТАҚАВӢ <i>Х.Қ. Холов.....</i>	200
НАҚШИ ВОСИТАҲОИ ИТТИЛООТӢ ДАР РАВАНДИ ИДОРАКУНИИ ДАВЛАТӢ <i>А. Умаров.....</i>	203
СОЦИАЛЬНАЯ СПРАВЕДЛИВОСТЬ КАК ФАКТОР РАЗВИТИЯ ДЕМОКРАТИЧЕСКОГО ОБЩЕСТВА <i>Ш. Мусоева.....</i>	207
КОНСЕПСИЯИ КУЛТУРОЛОГИИ ТАШАККУЛИ ШАХС ДАР ТАҲҚИҚОТИ МАРГАРЕТ МИД ВА ДЖЕРОМ БРУНЕР <i>Ф.А. Аминов.....</i>	210
ХУСУСИЯТҲОИ ТАШАККУЛИ ШУУРИ МУДОФИАВӢ <i>Х.Қ. Холов.....</i>	216
АКИДАҲОИ ИҶТИМОИЮ АХЛОҚИИ АБУНАСРИ ФОРОБӢ <i>З.Қ. Зубайдов.....</i>	220
БОЗИИ БУЗУРГ: РАҚОБАТИ РУСИЯ, АНГЛИЯ ВА ХИТОЙ ДАР ОСИЁИ МАРКАЗӢ (ДАР АСРИ XIX) <i>А. Ёров.....</i>	224
БАРХӢРДИ МАНФИАТИ ГЕОПОЛИТИКИИ КИШВАРҲОИ АБАРҚУДРАТ ДАР ОСИЁИ МАРКАЗӢ <i>А.Н. Шарипов.....</i>	227
ВОЗДЕЙСТВИЕ КОНФЛИКТОГЕННЫХ ПОЛОЖЕНИЙ И ИХ ВЛИЯНИЕ НА ВЗАИМООТНОШЕНИЯ ГОСУДАРСТВ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ <i>Ш.А. Разоков.....</i>	230
РЕГИОНАЛЬНАЯ СТАБИЛЬНОСТЬ И ИНТЕРЕСЫ ВЕЛИКИХ ДЕРЖАВ В ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ <i>Ф.Н. Салимов.....</i>	235
ОСИЁИ МАРКАЗӢ ДАР НИЗОМИ ГЕОПОЛИТИКИ РОССИЯ: МАРҲИЛАҲОИ ТАЪРИХӢ ВА ВОҚЕИЯТ <i>А.Н. Шарипов.....</i>	241
<u>П Е Д А Г О Г И К А</u>	
ОСНОВНЫЕ ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ТРЕБОВАНИЯ К ПОДГОТОВКЕ КАДРОВ В УСЛОВИЯХ РЫНКА ТРУДА <i>В.Д. Мирбобоев.....</i>	245
ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ОСНОВНЫХ НАПРАВЛЕНИЙ ПРОФИЛАКТИКИ РЕЦИДИВНОЙ ПРЕСТУПНОСТИ <i>М.С. Ахмедова.....</i>	247
АҶКОРИ ПЕДАГОГИИ АБУНАСРИ ФОРОБӢ <i>Ш. Кенчаева.....</i>	249
ХАРАЁНИ ИХТИМОӢ –ПЕДАГОГӢ ВА РОҲҲОИ МУКАММАЛШАВИИ ОН <i>З.Ҷ. Наимов.....</i>	251
ТЕСТОВАЯ ТЕХНОЛОГИЯ КОНТРОЛЯ УРОВНЯ ОБУЧЕННОСТИ СТУДЕНТОВ <i>Г.Б. Мухаметов.....</i>	253
ФОРМИРОВАНИЕ КОММУНИКАТИВНЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ СТУДЕНТОВ <i>У.И. Атакуллаев.....</i>	255
ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ДИСТАНЦИОННОГО ОБУЧЕНИЯ И ЕГО ХАРАКТЕРНЫЕ ОСОБЕННОСТИ <i>Г.М.Бахриддинова</i>	259

НРАВСТВЕННЫЕ ИДЕАЛЫ НА ЗАНЯТИЯХ РУССКОГО ЯЗЫКА <i>С. Р. Розикова</i>	261
ФОРМИРОВАНИЕ ЛИДЕРСКИХ КАЧЕСТВ У СТУДЕНТОВ В ВОСПИТАТЕЛЬНО-ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ ВУЗА <i>С.М.Ходжаева</i>	263
ТЕСТИРОВАНИЕ КАК ОДИН ИЗ ИННОВАЦИОННЫХ МЕТОДОВ ОРГАНИЗАЦИИ ОБУЧЕНИЯ И КОНТРОЛЯ НА УРОКЕ РУССКОГО ЯЗЫКА В ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ШКОЛАХ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН <i>Р.Т.Курбанова</i>	266
МЕЖПРЕДМЕТНЫЕ СВЯЗИ И ИХ РОЛЬ В ФОРМИРОВАНИИ СВЯЗНОЙ РЕЧИ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ В ТАДЖИКСКОЙ ШКОЛЕ <i>Т.М.Абдуллоева</i>	269
ПСИХОЛОГО-ДИДАКТИЧЕСКИЕ ПРЕДПОСЫЛКИ ПРЕПОДАВАНИЯ РУССКОГО ЯЗЫКА В НАЦИОНАЛЬНОЙ АУДИТОРИИ <i>Х.М. Бубиев</i>	273
ПРИМЕНЕНИЕ ИННОВАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ <i>С.Ш.Термизов</i>	275
ПОВЫШЕНИЕ СОЦИОКУЛЬТУРНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ ПОСРЕДСТВОМ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ ПРИ ИЗУЧЕНИИ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА <i>А.К.Гараева</i>	278
ПРИНЦИПЫ ОБУЧЕНИЯ САМОСТОЯТЕЛЬНОЙ РАБОТЫ <i>Л. Э.Калонова</i>	280

К СВЕДЕНИЮ АВТОРОВ

В научном журнале «Наука и инновация» печатаются статьи, содержащие результаты научных исследований по естественным, гуманитарным и экономическим наукам.

При направлении статьи в редколлегию авторам необходимо соблюдать следующие правила:

Размер статьи не должен превышать 10 страниц компьютерного текста, включая текст, таблицы, библиографию, рисунки и тексты аннотаций на таджикском, русском и английском языках.

Статья должна быть подготовлена в системе Microsoft Word. Одновременно с распечаткой статьи сдается электронная версия статьи. Рукопись должна быть отпечатана на компьютере (гарнитура Times New Roman Tj 14, формат А4, интервал одинарный, поля: верхнее - 3см, нижнее – 2,5см, левое – 3см, правое – 2см;), все листы статьи должны быть пронумерованы.

Сверху страницы по центру листа указывается название статьи, ниже через один интервал инициалы и фамилии автора (авторов). Ниже название организации, адрес, e-mail. Далее через строку следует основной текст. В конце статьи после списка литературы приводятся аннотации на русском и английском языках и ключевые слова (8 - 10 слов).

Список литературы приводится в общем порядке после основного текста статьи. Авторы должны соблюдать правила составления списка использованной литературы. Он должен содержать 5-6 наименований литературы.

Научные статьи, представленные в редакцию журнала, должны иметь экспертное заключение, авторскую справку (для статей серии естественных наук) и отзыв специалистов о возможности опубликования.

Редколлегия оставляет за собой право производить сокращения и редакционные изменения статьи.

Статьи, не отвечающие настоящим правилам, редколлегией не принимаются.

Муҳаррирон: **Н. Каримов, М. Аюбова, Л.В. Ашмарина**

Редакторы: **Н. Каримов, М. Аюбова, Л.В. Ашмарина**

ДМТ, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17, бинои асосӣ, утоқи 37
ТНУ, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17, главный корпус, каб. 37
Телефон: 227-74-41; Сайт ТНУ: **tnu.tj**